

VIIPURIN SUOMALAISEN KIRJALLISUUSSEURAN TOIMITTEITA

23

Diasporan Viipuri

Muistojen kaupunki sotien jälkeen

Toim. Satu Grünthal &
Kristiina Korjonen-Kuusipuro

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

23

Diasporan Viipuri

Muistojen kaupunki sotien jälkeen

TOIM.
SATU GRÜNTHAL & KRISTIINA KORJONEN-KUUSIPURO

Kannen kuva: Postikortti 1900-luvun alusta. Yksi Monreposin puiston kiinalaisista kaarisilloista. Wiipurin Arkistoyhdistys (WAY), a5a71. Wiipuri.fi.

Wiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23
Diasporan Wiipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen

Toimittaneet:

Satu Grünthal (osan toimittaja)

Kristiina Korjonen-Kuusipuro (osan toimittaja)

Anu Koskivirta (sarjan päätoimittaja)

H. K. Riikonen (sarjan päätoimittaja)

Iisa Aaltonen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-69280-7-4 (sid.)

ISBN 978-952-69280-8-1 (PDF)

ISSN 1236-4304 (sarja)

Painettu: 2021, Digipaino Kirjaksi.net

Painosmäärä: 250 kpl

Ensimmäinen painos

Julkaisija: Wiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Sisällys

- 6 Satu Grünthal ja Kristiina Korjonen-Kuusipuro:**
Viipurilaisuus ja viipurilaiset diasporassa
- 25 Anu Koskivirta:** Haaraunut evakkotie
– viipurilaisten organisaatioiden uudet kotipaikat
- 34 Mikko Kohvakka:** Joensuuhun, Kotkaan, Lappeenrantaan, Turkuun
vai takaisin Viipuriin? Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura sotien
jälkeisessä Suomessa
- 39 Pentti Paavolainen:** Karjala kulttuurisena traumana Suomen teatterissa
- 79 Susanna Niiranen:** Viipurilainen musiikkielämä Savonlinnassa
- 84 Jani Karhu:** ”Maailma jota ei enää ole – vaikka onkin.” Viipurin
kaupunkitila ja menneisyys suomalaisissa ja venäläisissä tulkinnoissa
- 104 Maarit Sireni:** Pala Viipuria uuteen kotiin
- 128 Reija Eeva:** Viipurin pienoismallin merkitykset
- 149 Petri Karonen & Anu Koskivirta:** Arno Tuurna
– uusmaalaisesta ylioppilaasta karjalaiseksi heimopäälliköksi
- 156 Outi Fingerroos:** Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918
haudatuista muistoista
- 179 Eemeli Hakoköngäs:** Karjalan evakot Suomen historian oppikirjoissa:
kolme näkökulmaa 1940-luvulta 2010-luvulle
- 202 Jari Salminen:** Jouko Teperin opettajantyö viipurilaisuuden
ja karjalaisuuden vaalijana sotienjälkeisessä Suomessa
- 207 Chloe Wells:** Suomalaisnuorten Viipuri-käsityksiä ryhmäkeskusteluissa
- 238 Pirja Hyyryläinen:** Facebook viipurilaisten muistin paikkana
- 242 Evgeny Manzhurin:** Nostokurjista kruunuihin
– Heraldikka ja sen merkitykset neuvostoajan Viipurissa ja sen jälkeen
- 276 H. K. Riikonen:** Ruotsinkieliset kirjailijat Karjalassa ja Viipurissa:
aikalaishavaintoja ja nostalgiaa
- 333 Satu Grünthal:** Viipuri-kirjallisuus diasporan aikana
-
- 343 Abstracts
- 350 Kvaliteetit
- 351 Henkilöhakemisto

Toimituskunta

Osan toimittajat: Satu Grünthal, dosentti & Kristiina Korjonen-Kuusipuro, dosentti
Sarjan päätoimittajat: Anu Koskivirta, dosentti & H.K. Riikonen, professori (emer.)
Toimitussihteeri ja kuvatoimittaja: Iisa Aaltonen, FM, YTM

Kirjoittajat

Reija Eeva	FM, amanuenssi, Lappeenrannan museot
Outi Fingerroos	FT, etnologian ja antropologian professori, Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa (KUMU) -koulutusohjelma, Jyväskylän yliopisto, ORCID: 0000-0001-7288-2127
Satu Grünthal	FT, kotimaisen kirjallisuuden dosentti, Helsingin yliopisto ja Turun yliopisto, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, ORCID: 0000-0001-6962-7782
Eemeli Hakoköngäs	VTT, sosiaalipsykologian yliopistonlehtori (ma.), Itä-Suomen yliopisto, ORCID: 0000-0002-4828-2276
Pirja Hyyryläinen	FM, YTM, etnologia ja antropologia, Jyväskylän yliopisto, ORCID: 0000-0001-5683-925X
Jani Karhu	FT, Suomen historia, yliopisto-opettaja, tutkija, Itä-Suomen yliopisto, ORCID: 0000-0001-5608-9567
Petri Karonen	FT, Suomen historian professori, Jyväskylän yliopisto, ORCID: 0000-0001-6090-5504
Mikko Kohvakka	FT, tutkija, korkeakoulu- ja aluehistoria, Itä-Suomen yliopisto
Kristiina Korjonen-Kuusipuro	FT, kulttuuriantropologian dosentti, Jyväskylän yliopisto (www.sensomemo.fi), ORCID: 0000-0002-8528-0237
Anu Koskivirta	FT, Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti, Helsingin yliopisto ja Suomen historian dosentti, Itä-Suomen yliopisto, tutkija, Jyväskylän yliopisto (Koneen Säätiö, Hirsu-hanke), ORCID: 0000-0003-4473-2820
Evgeny Manzhurin	MA, historia, projektitutkija, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto
Susanna Niiranen	FT, yleisen historian dosentti, yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto
Pentti Paavolainen	FT, teatteritieteen dosentti, Helsingin yliopisto
H.K. Riikonen	FT, yleisen kirjallisuustieteen professori (emer.), Helsingin yliopisto, ORCID: 0000-0001-8869-7065
Jari Salminen	KT, kasvatustieteen dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, ORCID: 0000-0002-5442-0866
Maarit Sireni	YTT, yhteiskuntamaantieteen dosentti, yliopistotutkija, Itä-Suomen yliopisto, ORCID: 0000-0002-7774-1750
Chloe Wells	FT, yhteiskuntamaantiede, Itä-Suomen yliopisto, ORCID: 0000-0002-3313-9434

”Viipuri, kulttuurin kaupunki” -kokonaisuus päätty

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitesarjan kuusiosainen osakokonaisuus ”Viipuri, kulttuurin kaupunki” on edennyt talvi- ja jatkosodan alueluovutusten jälkeisiin vuosikymmeniin. Käsillä oleva toimitte 23 *Diasporan Viipuri* päättää tämän kokonaisuuden hajaannuksen ja toipumisen tunnelmiin. Kokoelman kantavan teeman muodostavat toisaalta suomalainen Viipuri-nostalgia ja menetetyin kaupungin muistaminen, toisaalta Karjalan luovutuksen käsittelemisen tavat sivistyselämässä. Oman sijansa antologiassa saavat myös neuvostoaikainen Viipuri-kuvan rakentaminen ja Viipurin kaupunkitilaan Venäjällä liitetyt merkitykset. Erillisenä osastonaan on mukana artikkeli ruotsinkielisistä kirjailijoista Karjalassa ja Viipurissa.

Kiitämme toimitteen 23 osatoimittajia dosentti Satu Grünthalia ja dosentti Kristiina Korjonen-Kuusipuroa asiantuntevasta ja näkemyksellisestä toimitustyöstä. Kristiina Korjonen-Kuusipuro on myös valokuvannut tai koostanut osan teoksessa julkaistusta kuvamateriaalista. Lämmin kiitos kuuluu myös sarjan toimitussihteerille, FM, YTM Lisa Aaltoselle, joka on vastannut osan teknisestä ja kuvatoimittamisesta.

Chloe Wellsin ja Evgeny Manzhurinin englanninkieliset artikkelikäsitteilyt on suomentanut FT Jouko Nurmiainen, minkä jälkeen toimituskunta on vielä lyhentäen muokannut niitä. Artikkelien tiivistelmät on kääntänyt englanniksi YTT Chloe Wells. FT, lehtori Ilkka Kuivalainen ja FL, lehtori Päivi Kuivalainen avasivat kotinsa ovet valokuvaukselle. Lausumme kiitoksemme kaikille edellä mainituille. Niin ikään kiitämme tekstien vertaisarvioitsijoita rakentavasta ja asiantuntevasta palautteesta.

Osakokonaisuus ”Viipuri, kulttuurin kaupunki” kattaa toimitesarjan osat 18–23. Idean kronologisesti etenevästä kulttuurihistoriallisesta teossarjasta hahmotteli 2010-luvun puolivälissä professori emerita Liisi Huhtala toimiessaan VSKS:n kustannustoimikunnan puheenjohtajana. Vuosikymmenen loppupuolella toimitesarjasta kehittyi päätoimittaja, dosentti Pentti Paavolaisten ja sarjan toimitusneuvoston ohjauksessa tunnustettu vertaisarvioitu tieteellinen sarja. Toimitteille suunnitteli modernin visuaalisen ilmeen TaM, graafinen suunnittelija Eemeli Nieminen, joka on myös taitavasti hyödyntänyt Viipuri-aiheista taidetta ja kuvastoa toimitesarjan kansikuvissa. Muutamia ”Viipuri, kulttuurin kaupunki” -kokonaisuudessa ilmestyneitä artikkeleita julkaistaan viipuri.fi-sivustolla myöhemmin myös venäjänkielisinä käännösinä.

Toimitesarjaa jatkaa vuonna 2022 Merikarjalaa käsittelevä teos, jota professori Pekka Suutari parhaillaan toimittaa. Samaan aikaan tekeillä on toimitte 25, *Viipuri sodissa*, jossa jatketaan osaltaan viipurilaisen diasporan alkuvaiheiden käsittelyä. Antologiaa toimittavat dosentit Ville Kivimäki ja Tanja Vahtikari. Toimitesarjan päätoimittajiksi tulevat toimitteesta 25 alkaen dosentti Satu Grünthal ja FT Aleksis Mainio.

On aika kiittää kaikkia kymmeniä kirjoittajia, toimittajia ja arvioitsijoita, joiden työn tuloksena ”Viipuri, kulttuurin kaupunki” -kokonaisuus on nyt valmistunut. Toivomme, että sekä käsillä oleva antologia että nyt valmiiksi tullut kuusiosainen teoskokonaisuus houkuttelevat lukijoita Viipurin monivaiheisen menneisyyden pariin.

Jyväskylässä ja Helsingissä 8. maaliskuuta 2021
Anu Koskivirta, dosentti, H. K. Riikonen, professori emeritus
VSKS:n toimitteita -sarjan päätoimittajat osissa 22–24

Viipurilaisuus ja viipurilaiset diasporassa

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitte 23 käsittelee Viipurin diasporan aikaa tarkastellen sitä, millaiseksi viipurilaisuus sekä viipurilainen identiteetti ja elämänmuoto muodostuivat sotienjälkeisinä vuosikymmeninä aina 2020-luvulle saakka. Kansikuvassa näkyvä Monrepos'n puiston kiinalainen silta kuvaa hyvin sitä, miten menneisyys ja nykyisyys yhdistyvät toisiinsa ja miten muisti peilaa ja säilyttää menetettyä samalla tapaa kuin veteen heijastuva sillan kaari.

Sotien aikana Karjalasta pakeni muualle Suomeen noin 407 000 evakkoa. Viipurin evakkoja oli noin 73 000, ja Viipurin maalaiskunnasta heitä lähti noin 16 000 henkeä. Yhteen laskettuna Viipurin kaupungin ja maalaiskunnan siirtoväki muodosti yli viidesosan kaikista siirtokarjalaisista. Karjalaisuus ja viipurilaisuus, johon fokus nyt kohdistuu, muovasivat sotien jälkeen niitä yhteisöjä ja elinpiirejä, joiden osa niistä tuli. Vuorovaikutusta tapahtui molempiin suuntiin, ja myös karjalaisuus ja viipurilaisuus saivat uusia vaikutteita. Miten viipurilaiset selvisivät kotikaupunkinsa menettämisestä ja sopeutuivat uusille kotisijoilleen? Miten viipurilaisuus muovautui osaksi sotienjälkeistä suomalaisuutta toisaalta yleisesti, yhteiskunnan eri aloilla, toisaalta yksittäisten ihmisten arkisessa elämässä ja muistoissa? Miten viipurilaisuutta ja menetettyä Karjalaa käsiteltiin taiteessa ja koulujen oppikirjoissa?

Käsillä olevan toimitteen artikkeleissa sotienjälkeistä viipurilaisuutta tarkastellaan esimerkiksi historian, etnologian, muistitietotutkimuksen, maantieteen, teatterin- ja kirjallisuudentutkimuksen sekä oppikirjatutkimuksen näkökulmista. Muistin ja muistamisen laajat teemakentät koskettavat jollakin tapaa lähes kaikkia toimitteen artikkeleita ja tietolaatikoita. Niiden tutkimuksellisia lähtökohtia ovat esimerkiksi diasporan, kulttuurisen trauman, nostalgian ja jälkimuistin käsitteet, ja viipurilaisuus kietoutuu teksteissä vahvasti karjalaisuuteen yleensä. Koska Viipurin sotienjälkeistä aikaa ei ole syytä tarkastella ainoastaan suomalaiskansallisissa kehyksissä, kaksi artikkelia valottaa suomalaista ja nykyvenäläistä näkökulmaa ja yksi keskittyy neuvostoajan ja sen jälkeiseen Viipuriin. Vaikka toimitte on monialainen ja ottaa huomioon myös venäläisiä näkökulmia, se ei tietenkään ole tyhjentävä esitys kiinnostavasta diasporan ajasta, joka yhä jatkuu. Monet kysymykset ja aihepiirit odottavat tutkijoitaan.

Diaspora-ajan poliittinen ja yhteiskunnallinen konteksti

Poliittis-yhteiskunnallinen tilanne toisen maailmansodan jälkeen oli vaikea kaikissa Euroopan sotaa käyneissä maissa, niin myös Suomessa. Suomi oli rikki, kuten historiantutkija Juha Pohjonen on todennut.¹ Sodan jälkeisten alueluovutusten muututtua Pariisin rauhansopimuksessa vuonna 1947 pysyviksi Viipuristakin tuli lopullisesti menetetty paikka. Rauhansopimus löi lukkoon Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan ja toi mukanaan paitsi surua lopullisesti menetetyistä alueista myös kaivattua vakautta sotavuosien kriisin ja epävarmuuden jälkeen. Suomi sitoutui maksamaan Neuvostoliitolle valtavat sotakorvaukset, joiden suorittamisesta sovittiin joulukuussa 1944 ja joiden maksaminen päättyi vasta syksyllä 1952. Vuonna 1948 Suomi solmi Neuvostoliiton kanssa poliittisesti kiistellyn YYA-sopimuksen ystävyyydestä, yhteistyöstä ja keskinäisestä avunannosta.²

Luovutettujen alueiden mahdollinen palauttaminen Suomelle nousi sotien jälkeisinä vuosikymmeninä aika ajoin julkiseen keskusteluun. Erityisesti Karjalan Liitto ja siirtokarjalaisten etujärjestöt pitivät ymmärrettävästi ajatusta yllä. Presidentit J.K. Paasikivi ja Urho Kekkonen olivat ottaneet vastaan Karjalan palautusta toivoneita lähetystöjä, mutta 1960-luvun lopulla käytäntö hiipui. Kekkosen aikaa leimasi poliittinen varovaisuus erityisesti Neuvostoliiton suuntaan. Toisaalta Urho Kekkonen itse pyrki kulissien takana edistämään Karjalan palauttamiseen liittyviä suunnitelmia ja hyödynsi henkilökohtaisia suhteitaan Moskovaan. Keskustelua Karjalan palautuksesta pidettiin yllä Kekkosen vierailuilla, ja Saimaan kanavan vuokrasopimuksen yhteydessä 1960-luvun alussa yritettiin vuokrata Neuvostoliitolta laajahkoja alueita. Kylmän sodan aikana pyrittiin kaikin tavoin välttelemään aiheita, jotka olisivat saattaneet hankaloittaa maiden välisiä suhteita, eikä Karjalaan liittyvistä aiheista julkisuudessa juuri keskusteltu. Karjalan kysymystä pidettiin jopa Suomelle vahingollisena ”tyhjän jauhamisena”.³

Keskustelu Karjalan palauttamisesta leimahti uudelleen Neuvostoliiton hajotua joulukuussa 1991. Koska Suomen ja Neuvostoliiton välinen YYA-sopimus oli purkautumassa, Karjalan Liitto lähetti marraskuussa 1991 presidentti Mauno Koivistolle kirjeen, jossa ehdotettiin valtiorajat ylittävää yhteistyötä sodissa menetetyin Karjalan kehittämiseksi. Kirjeessä mainittiin myös mahdollisuus muuttaa Suomen ja Neuvostoliiton (eli muodostumassa olleen Venäjän federaation) välisiä rajoja kansainvälisen oikeuden mukaisesti rauhanomaisin keinoin ja sopimusteitse. Tuolloin Suomi ja tuleva Venäjän federaatio olivat jo neuvottelemassa uudesta naapurussopimuksesta, ja Koivisto totesi Karjalan Liitolle, ettei Neuvostoliitto tai Venäjä ollut halukas keskustelemaan raja-asiasta. YYA-sopimuksen tilalle solmittiin vuonna 1992 Suomen ja Venäjän välinen naa-

puruussopimus, joka Karjalan palauttamisesta haaveilleiden tahojen mielestä hautasi toiveet rajantarkistusneuvotteluista lopullisesti.⁴ Nykyisissä säännöissään Karjalan Liitto muotoilee, että se ”pyrkii edistämään valtioiden välisiä neuvotteluja Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi”.⁵

Neuvostoliiton hajoaminen 1990-luvulla mahdollisti kuitenkin siirtokarjalaisen matkat entisille kotiseuduilleen aiempaa laajemmassa mittakaavassa. Syntyi kotiseutumatkailun aalto, jossa perheet, suvut ja pitäjäseurat suuntasivat menetyille alueille. Näin perheen ja suvun merkitykselliset seudut muuttuivat vain kerrottuna ja muisteltuina olemassa olleista paikoista konkreettisiksi, nuoremman jälkipolvenkin itse näkemiksi ja kokemiksi paikoiksi. Kotiseutumatkat, joita kuvataan muun muassa teoksessa *Kaipaus Karjalaan* (2010),⁶ liudensivat osaltaan menetyksen kokemusta, ja matkojen tekemisestä tuli muistelun ja muistamisen rituaali.⁷ Kotiseutumatkoja järjestävät yhä monet karjalaisseurat, sukuseurat sekä kaupalliset matkanjärjestäjät. Matkoja suunnitellaan myös erilaisten teemojen, kuten sotahistorian tai arkeologian, pohjalta.

Tutkimuksellisia polkuja diasporaviipurilaisuuden tarkasteluun

Tutkimusta viipurilaisten ja muun karjalaisen siirtoväen sotienjälkeisestä elämästä ja kohtaloista on tehty jossain määrin kaikkina vuosikymmeninä sotien jälkeen. Tutkimus elpyi Neuvostoliiton romahdettua ja valtiomuodon muuttua Venäjän federaatioksi vuonna 1991,⁸ ja 2000-luvulla se on entisestään vilkastunut.⁹ Yhteiskunnallinen, Neuvostoliiton näkökulmaa talvi- ja jatkosotien aikaan myötäillyt 1960–70-lukujen radikalismi tuomitsi karjalaisuuteen ja menetettyyn Karjalaan liittyvät teemat romantisoivaksi haikailuksi. Aiheiden tutkiminen olikin pitkään tabu. Anu Koskivirran mukaan ensimmäisinä sotienjälkeisinä vuosikymmeninä karjalaisuudesta ja Viipurin historiasta kirjoitti lähinnä siirtoväki itse, ja sen tulkinnoissa Viipurin kulttuurin sinänsä kiistaton omaleimaisuus korostui jopa tendenssiksi asti.¹⁰ Viipuri ja Karjala olivatkin pitkään marginalisoituja, poliittisesti hankalia ja jopa epäkorrekkeja teemoja, jotka oli helpointa jättää yksittäisten muistelijoiden tai pitäjähistoriikkeja laatineiden siirtokarjalaisen itsensä harteille.

Rainer Knapas esittää teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri* (2016) tiiviin koonnin 1990-luvulla käynnistyneestä ja yhä jatkuvasta Viipurin kaupunkiin kohdistuneesta tutkimustyöstä, joka kattaa niin aate- ja sivistyshistorian, arkkitehtuurin, arkeologian, henkilöhistorian kuin useat muutkin tutkimusalueet. Knapas ottaa huomioon paitsi suomen- myös ruotsin-, saksan- ja venäjänkielisen tutkimuksen.¹¹ Viisiosainen, muodoltaan pitäjähistoriahankkeiden tyyppinen teossarja *Viipurin kaupungin historia* ilmestyi vuosina

1972–1982. Torkkeli-säätiön julkaisema muistojulkaisu *Viipurin kirja* (1958) oli sen eräänlainen edeltäjä. Teos tuotettiin Viipurin kaupungilta jäänein varoin, joita Torkkelin säätiö hallinnoi.¹² Kattavin Viipurin ja sen lähialueiden historia kautta vuosisatojen sisältyy kuusiosaiseen *Viipurin läänin historia* -teossarjaan (2003–2014), ja Viipurin historian sekä kulttuurin tutkimuksen edistäjänä on tietysti muistettava myös vuonna 1975 perustettu, käsillä oleva Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitesarja. – Seuraavassa lyhyessä katsauksessamme diaspora-ajan Viipuri-tutkimukseen luotaamme erityisesti tutkimusta, jota on tehty kulttuurin-, taiteen- ja muistitietotutkimuksen, sosiologian ja sosiaalipsykologian sekä mentaalihistorian piirissä.

Viipurilaisuuden ja karjalaisuuden säilyttäminen osana omaa identiteettiä, kielimuotoa, elämäntapoja ja perinnettä ei sotienjälkeisinä vuosikymmeninä useinkaan ollut yksilöille helppo vaihtoehto. Sosiaaliset ja jopa poliittiset paineet sopeutumiseen ja oman kulttuurin hylkäämiseen, jopa syyllistäminen niiden vaalimisesta, muovasivat menneen muistamisen ehtoja ja mahdollisuuksia ja loivat omanlaisensa elämäntyylin. Keskeinen juonne Karjalaan ja karjalaisuuteen kohdistuvassa tutkimuksessa olikin pitkään siirtoväen sopeutumisen tutkimus.¹³ Linjan uranuurtajana voidaan pitää Heikki Wariksen, Vieno Jyrkiälän, Kyllikki Raitasuon ja Jouko Siiven teosta *Siirtoväen sopeutuminen: tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta* (1952). Sopeutumiseen liittyy olennaisesti vuorovaikutus paikallisen väestön kanssa, jota ovat tutkineet muun muassa Pirkko Sallinen-Gimpl (1994)¹⁴ sekä Heli Kananen (2010).¹⁵ Evakoiden itseymmärrystä on tutkinut Kaija Heikkinen (1989).¹⁶

Kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä viime vuosikymmeninä koettu niin sanottu affektiivinen käänne on nostanut muisteluun ja muistamiseen liittyvät tunteet sekä eri aistein saatavan tiedon osaksi tutkimusta: historiatieteissä puhutaan kokemushistoriasta, kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa affektien tutkimuksesta. Aiemman siirtoväen sopeutumisen tutkimuksen rinnalla alkoikin 1900-luvun loppua kohden vahvistua Viipurin ja menetetyn Karjalan muistojen tutkiminen. Esimerkiksi Tarja Raninen-Siiskosen väitöskirja *Vieraana omalla maalla* (1999) käsittelee karjalaisten muistelukerrontaa. 2000-luvun muistitietotutkimus kumpuaa useita tieteenaloja koskettaneesta humanistis-yhteiskunnallisen tutkimuksen käännteestä kohti yksilöllisen kokemuksen, tunteiden, muistin ja trauman tutkimusta.¹⁷ Luovutetun Karjalan ja evakkouden muistaminen onkin yksi suomalaisen muistitietotutkimuksen keskeisistä teemoista.¹⁸ On havahduttu siihen, kuinka Karjalan aluemenetysten ja evakkojen kohtaloiden teemat koskettavat oman historiamme ja kulttuuriperintömme lisäksi laajoja, koko toiseen maailmansotaan ja sen jälkiseuramuksiin liittyviä historiallisia ilmiöitä ja globaalien diasporayhteisöjen tarkastelua. Suomalai-

sen tutkimusintressin herääminen onkin syytä nähdä osana kansainvälistä toisen maailmansodan muistamiseen ja traumoihin liittyvää vilkasta tutkimusta, jota edustavat esimerkiksi Marianne Hirsch sekä Avishai Margalit.¹⁹

Uusimmassa suomalaisessa siirtokarjalaisiin kohdistuneessa tutkimuksessa on tarkasteltu muun muassa evakkolasten kokemuksia,²⁰ ruotsinkielisten alueiden maanluovutuksia²¹ ja karjalaisten yrittäjien selviytymistä.²² Evakkojen elämää tutkitaan paraikaa myös tilastollisin menetelmin.²³ Tutkimusantologiassa *Takaisin Karjalaan* (2012) siirtokarjalaisuutta käsitellään muun muassa ylijärjestyksen ja kulttuuriperinnön näkökulmista.²⁴ Tätä johdantoa kirjoitettaessa on käynnissä Maria Lähteenmäen johtama tutkimusprojekti Urbaani karjalaisuus, joka tutkii pääkaupunkiseudun karjalaisuutta, nuoria kaupunkikarjalaisia sekä sitä, miten karjalaisuus näkyy Joensuun, Ilomantsin, Imatran ja Lappeenrannan kaupunkien verkkosivuilla.²⁵ Eri yliopistoissa 2000-luvulla laadituissa Karjalaan liittyvissä pro gradu -tutkielmissa on tarkasteltu esimerkiksi paikan menetykseen liittyviä muisteluritualeja,²⁶ sosiaalisessa mediassa tapahtuvaa muistelua,²⁷ karjalaisuuden merkitystä kolmannen polven siirtokarjalaisille²⁸ ja Karjalan palautukseen liittyviä poliittisia keskusteluja.²⁹

Diasporan muodot ja merkitykset

Diasporan käsite perustuu kreikankieliseen hajaannusta ja hajallaan asumista tarkoittavaan sanaan, ja aiemmin sitä on käytetty esimerkiksi juutalaisten kotaloista puhuttaessa sekä maahanmuuttoon liittyvässä tutkimuksessa. Suomen historian ja karjalaisten tutkimuksessa käsitettä on toistaiseksi käytetty varsin vähän.³⁰ Hajallaan olemisen edellytyksenä on yhteinen kotipaikka tai alue, joka on jouduttu jättämään: diasporaan kuuluvat jo lähtökohtaisesti pakene- misen, eron, surun ja poissaolon teemat ja tunteet, jotka yhdistävät hajalleen joutuneita ihmisiä. Heitä yhdistävä konkreettinen, menetetty paikka kuuluu menneisyyteen, mutta sitä pidetään elossa nykyisyydessä muun muassa muistelun, perinteisten tapojen ja kulttuurin keinoin. Diasporan käsitteen ytimessä onkin ajatus yhteisöstä, joka elää irrallaan kulttuuristaan, mutta säilyttää oman kulttuurisen identiteettinsä, perinteensä, tapansa ja historiansa. Diaspora liittyy konkreettisiin paikkoihin, sillä se korostaa kahden tai useamman paikan välistä riippuvuussuhdetta. Kun eletään yhtä aikaa ”siellä” ja ”täällä”, kollektiiviset muistot ovat silta menneisyyden ja nykyisyyden välillä.³¹

Östen Wahlbeck (2002) on kirjoittanut niin sanotusta diasporisesta tietoisuudesta, joka on tietoisuutta historian ja poliittisten tilanteiden kokonaisvaltaisista vaikutuksista oman yhteisön olosuhteisiin. Diasporan historialliset ja poliittiset syyt nähdään suoraan omaa ja toisten elämää sekä omaa kult-

tuurina muokkaavina tekijöinä. Diasporaan on usein liitetty myös ajatus mahdollisesta paluusta lähtöpaikoille. Paluuajatus oli karjalaisillakin yhteisöillä voimakas sotien jälkeen, mutta valtaosan mielestä se ei ole ollut realistinen enää useisiin vuosikymmeniin.

Diasporayhteisöä voidaan tarkastella myös hiljaisen vastarinnan käsitteen kautta. Arjen hiljainen vastarinta on kestävyyttä ja väsytystaktiikkaa, jota voidaan jatkaa vuosikymmeniä. Kyse on niin sanotusta pienestä toimijuudesta, joka voi näyttäytyä esimerkiksi passiivisena odottamisena, sietämisenä, jäämisenä ja kärsimisenä. Vastarinta liittyy aina valtasuhteisiin, ja hiljaista vastarintaa voi ilmetä tilanteissa, joissa ihmisen toimintaa hallitaan, kontrolloidaan ja säädelään. Arjen vastarannankiiski pyrkii tasapainottelemaan ristiriitaisessa tilanteessa esimerkiksi tekemällä yhteistyötä vallanpitäjien kanssa, sillä itsekunnioituksen säilyttäminen on hänelle tärkeää.³² Diasporaviipurilaistenkin elämässä on ollut hiljaista vastarintaa, joka on liittynyt kotien ja kotikaupungin menettämiseen. Diasporayhteisö on pysynyt koossa muistojen tukemien rakenteiden, verkostojen ja arkisen toiminnan avulla.

Diasporaan liittyy läheisesti myös kulttuurisen trauman käsite. Viime vuosikymmeninä onkin tehty enenevässä määrin kansainvälistä tutkimusta, joka liittyy kansakuntien tai kansanosien kokemuksiin kollektiivisiin kulttuurisiin traumoihin. Juutalaisten yhteisöllistä holokaustitraumaa ja diasporaa on lähestytty hyödyntämällä muun muassa niin sanottua moraalisen todistajan eli tapahtumien ensikäden kokijan ja näkijän käsitettä.³³ Toisen maailmansodan pakolaisuutta Neuvostoliiton miehittämistä maista Yhdysvaltoihin ja Australiaan on yhtä lailla jäsennetty kollektiivisesti koetun trauman ja jätetyn kotiseudun muistelemisen kautta.³⁴ Samoin on tarkasteltu, miten toisen maailmansodan aiheuttaman pakolaisuuden ja diasporan kokemukset ilmenevät kirjallisuudessa ja taiteessa.³⁵ Toimitteen ensimmäisessä artikkelissa Pentti Paavolainen tarkastelee kulttuurista traumaa sotienjälkeisen näytelmäkirjallisuuden ja teatteritaiteen karjalaisteemojen näkökulmasta. Hän osoittaa, kuinka teatterista tuli evakkosukupolville yhteisöllinen areena kokemuksellisen trauman käsittelyyn ja purkuun.

Suomalaisessakin monitieteisessä muistitietotutkimuksessa on viime vuosina keskusteltu varsin paljon traumaattisista ja unohdetuista muistoista sekä hiljaisuuksista. Kaikki muisti on valikoivaa, ja se ilmentää samalla muistelijan arvomaailmaa. Hiljaisuus tulisi ymmärtää sosiaalisesti tuotettuna. Tämän ymmärryksen myötä erilaiset hiljaisuudet viittaavat ennemminkin kertomuksen sanojen puuttumiseen kuin unohtamiseen. Hiljaisuus voi siis pikemminkin johtua muistojen kipeydestä tai kuulijan suojelemisesta kuin siitä, että ne olisi unohdettu.³⁶

Muistoja on kutsuttu ihmisen pysyväksi ja turvalliseksi kodiksi.³⁷ Muistelu voi olla sekä yksilöllistä että yhteisöllistä, ja usein se on molempia yhtä aikaa. Yksilöllinen muistelu perustuu muistelijan tai hänen läheistensä omiin kokemuksiin. Kollektiivisella muistilla viitataan toimintaan, jossa menneisyyttä koskevia sosiaalisesti jaettuja käsityksiä käytetään luomaan ja ylläpitämään yhteenkuuluvuuden tunnetta ja ryhmäidentiteettiä.³⁸ Kirjallisuus, teatteri ja muut taidemuodot ovat osa kollektiivista muistelua. Muistamalla tuotetaan mielikuvia ja symbolimerkityksiä, joilla on yksilötasoa laajempaa merkitystä.³⁹ Samalla kollektiivinen muistaminen on subjektiivisesti koettua, ja se säilyttää historian tapahtumat elävinä ihmisten mielessä.⁴⁰

Viipurin diaspora-ajan moninaiisiin kertomuksiin liittyy vahvasti paikan muistelu. Tutkijat ovat kirjoittaneet niin sanotusta muistinpolitiikasta (*memory politics*), jossa politiikka ymmärretään muistelukerrontaan liittyvänä arkisena toimintana, jossa kertoja tekee valintoja ja painotuksia.⁴¹ Tällainen muistelu liittyy edellä mainittuun diasporatietoisuuteen. Useissa toimittujen artikkeleissa hyödynnetään historioitsija Pierre Noran käsitettä muistin paikka (*lieu de mémoire*), joka auttaa jäsentämään kokijan suhdetta merkityksellisiin ja usein menetettyihin paikkoihin. Muistin paikalla Nora tarkoittaa muistelun ja kerronnan avulla uudelleen tuotettua paikkaa eli esineellistä tai ei-esineellistä symbolia, joka on tullut jonkin yhteisön historiallisen muistin osaksi.⁴² Muistin paikka voi olla paitsi paikka myös monumentti, rakennus, henkilö, taideteos, tapahtuma, rituaali tai symboli. Suomalaiset tutkijat, kuten Ulla-Maija Peltonen, ovat laajentaneet käsitteen koskemaan myös kertomuksia ja muistoesineitä.⁴³ Pierre Nora erottaa toisistaan muistin paikat ja muistin miljööt. Tällä hän viittaa siihen, että monet luonnolliset ja alkuperäiset muistin miljööt ovat tuhoutuneet, niin kuin Viipurissa on käynyt monille rakennuksille, esineille, tavoille ja taidoille. Nyt ne ovat tavoitettavissa ainoastaan dokumenttien, kirjojen tai museoiden välityksellä.⁴⁴

Paikkojen ja erityisesti menetettyjen paikkojen muistelu herättää vahvoja tunteita. Tunteet toimivat yhteisössä liimana, joka sitoo ihmisiä toisiinsa ja kiinnittää heitä laajempiin kulttuurisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin.⁴⁵ Jani Karhu tarkastelee artikkelissaan Viipurin kaupunkitilan merkityksiä suomalaisten ja venäläisten nykymatkailijoiden sekä nykyviipurilaisten asukkaiden silmin. Karhun mukaan suomalaisten kansallinen trauma ja menetyskokemus vaikuttavat siihen, miten erityisesti Viipurin linna koetaan edelleen sekä suomalaisuuden että karjalaisuuden symboliksi.⁴⁶ Outi Fingerroos puolestaan käsittelee artikkelissaan vuoden 1918 sisällissodan muistoja 1960-luvulla tehtyjen keruiden valossa. Hän tuo esiin, että punaisten muistin paikat, kuten niin kutsuttu Koirien hautausmaa, eivät ole olleet karjalaisten kotiseutumatkojen vakinaisia koh-

teita, vaikka ne olivat 1900-luvulla käytyjen sotien merkittävimpiä näyttämöitä Viipurin kaupunkialueella. Paikkojen muistelu onkin mahdollista nähdä niin sanottuina muistojen solmuina eli kokijoilleen merkityksellisten paikkojen affektiivisina tihentyminä. Niille on olennaista menneisyyden tärkeän paikan kokeminen vahvasti myös nykyhetkessä.⁴⁷

Paikan muisteluun liittyy keskeisesti myös nostalgian käsite, joka perustuu kreikan kotiinpaluuta merkitsevään sanaan *nostos* sekä tuskaa merkitsevään sanaan *algos*; alkujaan käsite on siis tarkoittanut koti-ikävää, mistä se on laajentunut merkitsemään menetetyn muistelua ja kaihoa yleensä.⁴⁸ Käsitteellä on sekä negatiivisia että positiivisia ulottuvuuksia, sillä nostalginen kaiho voi olla sekä kepeän romanttista että syvän vakavaa,⁴⁹ ja siihen liittyy myös unohtamista ja surua.⁵⁰ Yhtä lailla nostalgia voidaan tulkita ihmisen toimintaa ohjaavaksi strategiseksi resurssiksi, jolla on oma roolinsa kulttuurisesta traumasta selviytymisessä.⁵¹ Nostalgiaa on kutsuttu myös merkityksiä tuottavaksi ja lajittelevaksi muistin ja muistojen rakentajaksi.⁵² Nostalgian käsite auttaa jäsentämään menetetyn Karjalan muistelun eri puolia, sillä muistoissa Karjala näyttäytyy usein menetettynä paratiisina ja onnelana, jossa vietetty aika oli parempaa kuin nykyinen.

Yksi mahdollinen työkalu diaspora-ajan kokemusten jäsentämiseen on jälkimuistin (*postmemory*) käsite. Käsitteen loi kirjallisuudentutkija Marianne Hirsch tutkiessaan holokaustia, ja se ilmentää ylisukupolvisten traumaattisten kokemusten muistamista ja kulttuurista muistia. Hirsch esittää kysymyksen, voivatko myöhemmät sukupolvet ”muistaa” traumoja kokeneiden sukupolvien muistoja.⁵³ Toimitteessamme Chloe Wellsin artikkeli todentaa Karhun artikkelin lisäksi muistelun ylisukupolvisuutta ja sitä, että diasporassa asuva yhteisö uusine sukupolvineen tuottaa kertomuksia lähtöpaikasta yhä uudelleen ja uudelleen. Wellsin artikkeli tarkastelee suomalaisten nykynuorten käsityksiä Viipurista, ja jälkimuistin käsitettä soveltaen hän analysoi, miten menetettyyn paikkaan liitettävät merkitykset ja muistot siirtyvät ajassa eri sukupolvien välillä ja miten nuoret vastaanottavat, ymmärtävät ja ilmaisevat näitä siirtoja.⁵⁴ Yksilöt ovat osa yhteisöjä, joilla on omat jaetut arvonsa ja uskomuksensa, jotka kehystävät muistoja ja muovaavat niitä uusiksi kertomuksiksi. Kertomusten moniäänisyys lisääntyy, kun ne saavat uusia piirteitä tai joitakin asioita jätetään kertomatta.⁵⁵ Myös oppikirjat, joita Eemeli Hakoköngäs tarkastelee artikkelissaan, luovat historiatulkintaa nuorille sukupolville. Hakoköngäs analysoi evakkoteeman käsittelyä 1940-luvulta 2010-luvulle ja osoittaa, miten oppikirjoissakin on yleistynyt kokemushistoriaa painottava näkemys. Se nostaa esille evakkohistoriaan liittyviä yksilön kokemuksia ja inhimillistä kärsimystä sekä kannustaa eläytymään menneisyyden ihmisen osaan.

Toimitteemme liittyy erityisesti muistitietotutkimuksen yhteen erityisalaan, kaupunkien muistamisen ja muistelun kehykseen. Kaupungit ovat yhtä aikaa sekä kollektiivisesti koettuja suurten tapahtumien näyttämöitä että yksilöllisten tapahtumien ja tunteiden kiinnittymispaikkoja. Yhtä lailla niissä tihentyvät sekä kansallinen että yksilöllinen muisti.⁵⁶ Kaupunkien rakennukset, kadut ja puistot tarjoavat kiinnekohtia muistille,⁵⁷ ja aivan erityisesti muistamisen projektit tiivistyvät historiallisissa kaupungeissa.⁵⁸ Katri Lennon ja Pia Olssonin mukaan kaupunkitilan muisteleminen on erityistä siksi, että kaupungit ovat asukkailleenkin aina osittain suljettuja ja luoksepääsemättömiä, minkä vuoksi niitä joudutaan aina täydentämään omin mielikuvin. Tästä syystä kaupungista ei voi olla olemassa yhtä kaikkien jakamaa käsitystä, vaan kaupunki tuotetaan mielikuvissa ja muistoissa yhä uudestaan, lukemattomista näkökulmista. Lisäksi kaupunkien luonteeseen kuuluu jo itsessään dynaamisuus: sekä niiden fyysinen että sosiaalinen tila ovat jatkuvassa muutoksessa, joka vaikuttaa sekä muistamisen muotoihin että sisältöihin. Kaupungeissa arjen yksilölliset muistot solmiutuvat kollektiivisesti jaettuihin muistin paikkoihin.⁵⁹

Koska Viipurista tuli paitsi täysin menetetty myös osin tuhottu kaupunki, se on kaupunkimuistojen kohteena erityinen. Viipurin muistelu liimasi sotien jälkeen yhteen sellaiset diasporaviipurilaiset, joilla oli omia muistoja ja kokemuksia sotia edeltävästä kaupungista, ja samalla muistelu tuotti ja toisti kuvaa Viipurista menetettynä idyllinä. Viipuri näyttäytyi osin erilaisena eri ryhmien, kuten vaikkapa suomenruotsalaisten tai juutalaisyhteisön muistoissa.⁶⁰ Muisteluun liittyi myös erilaisten yhteisöjen, kuten urheiluseurojen, kuorojen, taideseurojen ja Viipuri-seurojen ylläpitäminen: valtakunnallisesti tunnettuja ovat esimerkiksi Viipurin Urheilijat ja Viipurin Lauluveikot.

Seikka, että Viipuri oli paitsi kansallisessa myös kansainvälisessä katsannossa historiallisesti arvokas ja omaleimainen kaupunki, on tuonut Viipurin muisteluun omat erityispiirteensä. Yhtenä kaupunkimuistojen tuottajana on ollut Viipurin pienoismalli, jonka syntyvaiheita sekä vuosien varrella muuttuneita merkityksiä esittelee Reija Eeva. Pienoismalli rakennettiin säilyttämään Viipurin muistoja ja kulttuuriperintöä, mutta vuosien varrella sen merkitys on laajentunut ilmentämään koko menetetyn Karjalan kaipuuta ja hidastamaan sen unohtamista. Pienoismallista on tullut myös venäläisiä matkailijoita kiinnostava kohde, ja nykyviipurilaiset ovat sen avulla havahtuneet kotikaupunkinsa ainutlaatuisen historiaan. Viipurin pienoismallitematiikkaan liittyy omalla tavallaan myös lehtori Harri Miettisen vuonna 2003 Tampereen ammattikorkeakoulussa käynnistämä VirtuaaliViipuri-projekti. Siinä Viipuri esitetään – samoin kuin pienoismallissa – syksyn 1939 tilassaan tietokonemallinuksin, videoin, valokuvin ja tallentein.⁶¹

Erlaisiin muisto- ja taide-esineisiin liittyy vahvoja merkityksiä, ja ne kantavat mukanaan muistoja tärkeistä paikoista. Kollaasikuvaan on koottu meille Viipuriin viittaavia esineitä ja taideteoksia. Ylärivissä on kolme tilaustyötä, kaksi niistä Säästöpankki Torkkelille. Vasemmalla on keraamikko Christina Järnefeltin Pyöreä torni -säätölipas 1970-luvulta, sen vieressä Viipurin kansallispukukankaasta ja kimonoista ommeltu liivihame, joka on suunnittelija Jaana Moonan työ Juuret Karjalassa – karjalainen perinne nykytuotailussa -projektiin 2010-luvulla. Oikealla on Siniikka Bruunin 1970-luvulla suunnittelema kaakeli. Alarivissä vasemmalla on Jussi Mäntysen Hirvi-patsas Viipurissa kuvattuna, keskellä Kouvolan Lakritsin valmistama nostalginen Vanhan Viipurin lakritsi -pakkaus ja oikealla Viipurista tuodusta pöytäliinasta kuosinsa saanut koronavuoden 2020 kasvomaski, joka on myynissä Lappeenrannan museossa.

Diasporassa elämiseen liittyvät olennaisesti myös esinesuhteet, sillä materia säilyttää muistoja, rakentaa niitä uudelleen ja kiinnittää yksilön osaksi laajempaa kulttuurista perintöä.⁶² Samalla esineet voivat kertoa kaipauksesta, menetyksistä tai yhteyksien katkeamisesta.⁶³ Identiteettimme kannalta keskeisiä ovat erityisesti sellaiset esineet, jotka auttavat meitä pitämään kiinni tärkeistä muistoista ja luovat elämäämme pysyviä merkityksiä.⁶⁴ Viipurilaisilla on ollut ja on yhä käyttötavaroita tai muistoesineitä Viipurista. Uusia muistoesineitä on saatettu hankkia kotiseutumatkoilta, ja ne voivat olla vaikkapa suvun entisen kodin kivijalan palasia tai muita luonnonmateriaaleja, esimerkiksi kasveja. Muistoesineet ovat paikkoja, tapahtumia ja aikaa yhteen sitovia objekteja, joiden avulla menneisyyden tapahtumia tai kertomuksia niistä on mahdollista vaalia.⁶⁵ Esineillä on merkitystä myös uuteen paikkaan kiinnittymisessä ja kuulumisen tunteen luomisessa,⁶⁶ kuten Maarit Sirenin ja Evgeny Manzhurin artikkelit tässä teoksessa osoittavat.

Koti on meille kaikille merkityksellinen paikka, ja kodin esineet kertovat omaa tarinaansa siitä, keitä me olemme ja mistä me olemme kotoisin. Maarit Sireni analysoi, miten kodin tuntu rakentuu ja kuinka entinen koti näkyy Viipurin evakoiden uuden kodin aineellisessa kulttuurissa. Hän tarkastelee, miten kirjoittajat kertovat Viipurista tuomiensa tai jälkeenpäin hankkimiensa käyttö- ja koriste-esineiden, valokuvien, tekstiilien ja maalausten merkityksestä viipurilaisuuden ylläpitäjinä.

Toisenlaista esinesymboliikkaa tarkastelee Evgeny Manzhurin, jonka aiheena ovat Viipurin kaupungin heraldiset symbolit neuvostoaikana ja sen jälkeen. Manzhurin osoittaa, miten kaupunkisymbolien heraldinen renessanssi alkoi 1960-luvulta lähtien tuottaa kaupungista uusia, stalinismin monoliittista symbolista järjestystä horjuttaneita mielikuvia. Kulutustavaroiden heraldisia elementtejä käytettiin vahvistamaan käsitystä Viipurista historiallisena, ei-neuvostoliittolaisena tilana, kuvitellun lännen osana.

Diasporan aika sanoin ja kuvin

Sekä kauno- että tietokirjallisuudella on painava rooli muistojen tallentamisessa, muokkaamisessa ja käsittelemisessä. Sotien jälkeen Viipuri-teemaa on käsitelty esseissä, muistelmissa ja elämäkertoissa, lyriikassa ja proosassa, ja myös tietokirjoja ja matkaoppaita on julkaistu runsaasti. On tärkeää nähdä karjalaisuutta ja evakkojen kokemuksia käsittelevä kirjallisuus uudessa tutkimuksellisessa valossa, osana viime vuosikymmenien suomalaista ja kansainvälistä aaltoa, joka on tuottanut sekä uutta kirjallisuutta että tuoretta tutkimusta vähemmistöjen ja raja-alueiden kirjallisuudesta.⁶⁷

Diasporayhteisön elämään liittyy tarve tehdä muisteltua paikkaa näkyväksi. Siinä auttavat muutoksille immuunit maalaukset, valokuvat tai pienoismallit, joissa aika on pysähtynyt tiettyyn hetkeen. Humanistisen maantieteen kehittäjä Yi-Fu Tuan pitää maalauksia, valokuvia ja elokuvia korvikepaikkoina, joihin palaaminen on aina mahdollista.⁶⁸ Kollektiivista muistia Viipurista ja menetetyistä Karjalasta ovat osaltaan olleet vahvasti rakentamassa Olavi Paavolaisen vuosina 1941–1955 Karjalan liitolle toimittamat kolme kuvateosta *Karjala muistojen maa* (1941), *Rakas entinen Karjala* (1947) ja *Karjala elää uusilla asuinsijoilla* (1955). Juhani O. Viistein kuvateos *Viihtyisä vanha Viipuri* (1943) painotti Viipuria alaotsikkonsa mukaan kulttuurimuistojen, vanhojen puistojen ja kauniiden tornien kaupunkina. Kaikki kuvateokset syntyivät tarpeesta säilyttää rakkaat muistot jälkipolville. Karjalan Liiton alkulause oman teossarjansa kolmanteen osaan luonnehtii, että kirjat ovat ”kuvakertomuksia kaikesta siitä korvaamattomasta ja kauniista, mikä oli pakko jättää armottomasti sulkeutuneen rajan taa. Kuvat herkistävät mielen

välittömyydellään eivätkä ne [ole] kaivanneet liikoja asianselvittelyjä.”

Paavolaisen ensimmäisessä teoksessa *Karjala – muistojen maa* valokuvat on ryhmitelty paikkakunnan mukaan. Rainer Knapas luonnehtii teoksen Viipuri-osiota kaiken myöhemmän Viipuri-kirjallisuuden ja Viipuri-kuvateosten esikuvaksi.⁶⁹ Mukana kuvissa ovat tutut rakennukset: linna torneineen, Vesiportinkatu ja Tuomiokirkon kellotorni, Monrepos’n puisto ja kartano sekä Pyöreä torni. Modernimmasta ajasta kertovat kuvat naistensairaalaista ja maakunta-arkiston rakennuksesta. Ihmisten arkeen liittyvät kuvat torikauptasta, ajanvietosta Torkkelin puistossa sekä lasten leikkipuistosta. Kuvissa on myös Viipurissa sijainneita patsaita.

Kirjasarjan toinen osa, *Rakas entinen Karjala*, on temaattisesti ryhmitelty. Teos kuvaa erityisesti karjalaisten ihmisten arkisia askareita ja erilaisia kansantyyppejä. Viipuri näyttäytyy sivistyksen ja kulttuurin kehtona, ja mukana on kuvia laulujuhlista vuodelta 1937, naisvoimistelijoista Viipurin keskus kentällä, herättäjäjuhlien osallistujista sekä juhlayleisöstä saapumassa Viipuriin. Kaupunkilaiset ovat voineet viettää myös huolettomia päiviä, mitä osoittavat kuvat viipurilaisista purjehtimassa. Kuvat korostavat myös koulutusta: mukana on viilarinopissa oleva nuori sekä Viipurin ammattikoulun hitsaajaoppilas.

Karjala elää uusilla asuinsijoilla on Paavolaisen kuvakirjasarjan kolmas osa. Nimensä mukaisesti kirja kertoo jälleenrakentamisesta, joka konkretisoitui uuden kodin rakentamisena ja oman identiteetin jäsentämisenä uudessa ympäristössä. Teos kuvaa Viipurista luopumista ja uuden alkua. Lakkauttamisen-otsikon alla on esimerkiksi kuva Viipurin kaupungin hoitokunnan kilven poistamisesta (31.12.1948 klo 12) ja hoitokunnan päättäjäistilaisuudesta: Viipurin kaupungin yksi vaihe on siirtynyt historiaan. Kuvissa olevien henkilöiden vakavat ilmeet kertovat raskaasta tilanteesta. Kirjan edetessä vakavat ilmeet vaihtuvat hymyihin: uusi paikka alkaa löytyä niin yrityksille kuin torikauppiaillekin. Teokseen on käyty kuvaamassa evakoiden uusia koteja, ja hauskana esimerkkinä ovat New Yorkiin muuttaneet viipurilaiset Otto ja Tyyne Salo, jotka ovat säilyttäneet sisustuksessaan viipurilaisen ja karjalaisen leiman.

Viipurin kuvamuistojen kannalta on arvokas myös Juha Lankisen (1937–2015) Viipuriin liittyvä kuva- ja arkistokokoelma, joka siirtyi vuonna 2017 osaksi Lappeenrannan museoiden kokoelmia. Kokoelma sisältää kymmeniä tuhansia Lankisen isän, arkkitehti Jalmari Lankisen (1894–1970) ottamia valokuvia ja negatiiveja sekä lisäksi arkistoaineistoa, karttoja ja piirustuksia. Jalmari Lankinen dokumentoi laajasti viipurilaista elämää, suunnittelemaan rakennuskohteita, sota-ajan siviiliväestön elämää sekä luovutetun Karjalan alueen oloja. Juha Lankinen oli avainhenkilö Viipurin pienoismallin toteuttamisessa, kuten Reija Eeva artikkelissaan osoittaa.

Kaunokirjalliset muistelmateokset ovat olleet menetetyin Viipurin muistojen tallentamisessa ja käsittelemisessä myös tärkeitä.⁷⁰ Muistelmat edustavat niin sanottuja nostalgian tekstejä, jotka tuottavat Pirjo Kukkosen sanoin mielihyvää, hurmaa ja nautintoa viemällä lukijansa lähes pyhän kokemuksen ääreen samalla tapaa kuin mysteerikertomukset, unet, sadut ja myytit.⁷¹ Muistelmakirjallisuus tarjoaa lukijalleen mahdollisuuden yksilölliseen mutta kirjoittajan kanssa yhteisöllisesti jaettuun paluuseen kadotettuun aikaan, paikkaan ja tilaan: menneen näkyväksi ja merkitykselliseksi tekevää kirjallisuutta voikin Kukkosta mukailien kutsua nostalgiseksi paluuksi kaikkeen menetettyyn.⁷²

Muistelmilla on vahvan yksilöllisen merkityksensä lisäksi yhteisöllinen ulottuvuutensa, sillä julkinen muistelemineen, jonka piiriin julkaistut muistelmateoksetkin kuuluvat, on aina myös osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun. Muistelmateokset pyrkivät tekemään näkyväksi ja nostamaan kuuluville sitä, mikä on yhteisön kannalta tärkeää ja muistamisen arvoista. Ne edustavat jaettua muistia ja samalla luovat sitä: näin asiat olivat, muistatko?⁷³

Toimitteen päätteeksi Hannu K. Riikonen selvittää ruotsinkielisten – sekä suomen- että riikinruotsalaisten – kirjailijoiden pitkän jatkumon Karjalan ja Viipurin kuvaajina. Riikonen tarkastelee ruotsinkielisten kirjoittajien merkitystä Karjala-kirjallisuudessa ja Karjala-nostalgiaa sekä selvittää, mitä seikkoja, ilmiöitä ja henkilöitä ruotsinkieliset kirjailijat ja muut kirjoittajat ovat tuoneet Karjalasta esiin.

Toimitteeseen sisältyvissä tietolaatikoissa käsitellään diasporan aikaa sekä yhteisöllisestä että yksilöllisestä näkökulmasta. Viipurista muualle Suomeen siirtyneet hallinnolliset, sosiaaliset ja kulttuurialan laitokset ovat aiheena Anu Koskivirran tietolaatikossa, ja Mikko Kohvakka tarkastelee Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran toimintaa sotienjälkeisessä Suomessa. Siirtokarjalaisten musiikkiharrastusta Savonlinnassa kuvaa Susanna Niiranen, ja Satu Grünthalin aiheena on diaspora-ajan Viipuri-teemainen kaunokirjallisuus. Sosiaalisen median mahdollistamaa Viipuri-yhteisöllisyyttä eli Facebookin Viipuri-ryhmiä tarkastelee Pirja Hyyryläinen. Tietolaatikoista kaksi fokusoi henkilökuviin. Petri Karonen ja Anu Koskivirta kuvaavat viipurilaisen vaikuttajan Arno Tuurnan toimintaa sotien jälkeen, ja Jari Salmisen aiheena on Jouko Teperi viipurilaisuuden ja karjalaisuuden vaalijana sekä opettajana ja tietokirjailijana.

Viitteet

- 1 Pohjonen 2019.
- 2 Pohjonen 2019.
- 3 Nevalainen 2010.
- 4 Kohvakka 2019; Nevalainen 2010; Väänttilä 2015.
- 5 Vuonna 2020 Karjalan Liiton sisällä käytiin liiton sääntömuutosten yhteydessä kiistaa siitä, säilytetäänkö liiton säännöissä ajatus luovutetun alueen palauttamisesta. Alkusyksystä liittokokous poisti alkuperäisistä säännöistä kohdan ”liiton tarkoitus on toimia luovutetun Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi”, ja jäljelle jäi maininta ”liitto pyrkii edistämään valtioiden välisiä neuvotteluja Karjalan kysymyksen ratkaisemiseksi.” Ks. <https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/saannot.html>, viitattu 9.1.2021.
- 6 *Kaupaus Karjalaan. Matkoja kotiseudulle*, toim. Liisa Lehto. Helsinki: SKS. Ks. myös Liisa Lehto & Senni Timonen (1993). ”Kertomus matkasta kotiin.” Teoksessa *Kauas on pitkä matka*, toim. Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki. Helsinki: SKS.
- 7 Fingerroos & Savolainen 2018; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Palmujoki 2016; Raninen-Siiskonen 1999.
- 8 Knapas 2016, 231.
- 9 Viipurin historiankirjoituksen vaiheista ja teemoista ks. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016.
- 10 Koskivirta 2016, 156–157.
- 11 Knapas 2016.
- 12 *Viipurin kirjan* toimittivat Juho Kivi-Koskinen, Johan Isak Koivu, Arno Tuurna & Toivo Valtavuo. Ks. myös Kuujo, Erkki (1996). ”Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1942–1948.” Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 11. Helsinki: VSKS, 62–81.
- 13 Joska 2019, 4. Sopeutumisen lisäksi 1940–50-lukujen yliopistollisissa opinnäytteissä tutkittiin esimerkiksi siirtoväen huoltoa, asutusta, nuorisotoiminnan järjestymistä, menetetyistä maista saatuja korvauksia, ortodoksisuutta, kielenmuutoksia ja siirtoväen vaikutusta uusissa asuinyhteisöissään (ks. Savolainen 2015, 28 viitteeseen).
- 14 Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994). *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- 15 Kananen, Heli (2010). *Kontrolloitu sopeutuminen: ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1959)*. Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos.
- 16 Heikkinen, Kaija (1989). *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuun yliopisto.
- 17 Esim. *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen* (2019), toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Tampere: Vastapaino; *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950* (2015), toim. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen. Tampere: Vastapaino; Rantanen-Siiskonen, Tarja (1999). *Menneisyys matkakohteena. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Helsinki: SKS.
- 18 Häyrynen (2012, 10) huomauttaa, että muistitietotutkimus ja narratologia ovat tuoreen Karjala-tutkimuksen metodologisia kulmakiviä tutkijan taustalasta riippumatta.
- 19 Hirsch 2008; Margalit 2002.
- 20 Savolainen, Ulla (2015). *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Savolaisen Helsingin yliopistossa tehdyn väitöskäytännön lisäksi aihepiiriä on tarkasteltu mm. seuraavissa pro gradu -tutkielmissa: Topias Haikala (2015). *Karjalan evakkolasten kokemuksia evakkouden psyykkisestä kuormittavuudesta, sitä helpottaneista psykososiaalisista tekijöistä ja evakkouden myöhemmästä prosessoimisesta*. HY, sosiaalipsykologia; Eeva Riutamaa (2016).

- Maan korvessa kulkevi. Evakkolasten kasvukokemusten tunnemuistot ja hyvinvointi.* Turun yliopisto, kasvatustiede; Inka Kukkonen (2019). *Karjalaisiin asennoituminen suomalaisessa koulujärjestelmässä ja siirtoväen koulukokemukset 1944–1994.* Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos.
- 21** Roselius, Aapo & Tepora, Tuomas (2020). *Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950.* Helsinki: S&S.
- 22** Matti Sarvimäki, Roope Uusitalo ja Markus Jäntti (2020) ovat tutkineet karjalaisten yrittäjien selviytymistä. Ks. <http://www.aalto-econ.fi/sarvimaki/forced.pdf>, viitattu 1.2.2021.
- 23** John Loehrin johtamassa Helsingin yliopiston projektissa Learning from our past on tehty tilastollista tutkimusta evakkojen elämästä. Ks. <https://www.helsinki.fi/en/projects/learning-from-our-past>, viitattu 1.2.2021.
- 24** *Takaisin Karjalaan* (2012), toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: SKS.
- 25** Hankkeen tutkijoita ovat Anssi Neuvonen (pääkaupunkiseudun karjalaisuus), Sinikka Selin (nuoret kaupunkilaiskarjalaiset) sekä Oona Ilmolahti (itäsuomalaisten kaupunkien sähköinen viestintä).
- 26** Palmujoki 2016.
- 27** Hyyryläinen, Pirja (2018). *Digikunnailla. Karjalaisuus Facebook-ilmiona.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- 28** Nikula, Heidi (2012). *Siirtokarjalaisuus 2000-luvulla. Tutkimus karjalaisuuden merkityksestä siirtokarjalaisten kolmannessa polvessa.* Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- 29** Väänttilä, Ilkka (2015). *Pyhä maa. Luovutettu Karjala Karjalan Liiton ja ProKarelia-järjestön sekä Suomen valtiojohdon esille tuomana Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.* Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- 30** Kuitenkin esimerkiksi Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen (2008, 178) on todennut, että karjalaisista tuli diasporayhteisö oman kansallisvaltion sisällä.
- 31** Agnew 2005; Brettell 2008; Kiuru 2009; Saukkonen 2007.
- 32** Lehtola & Autti 2019, 8–16.
- 33** Margalit 2002.
- 34** Esim. teos *Haunted Narratives: Life Writing in an Age of Trauma*, eds. Gabrielle Rippl, Philipp Schweighauser, Tiina Kirss, Margit Sutrop & Therese Steffen. Toronto: University of Toronto Press.
- 35** Hollo 2016; Kurvet-Käosaar 2013.
- 36** Winter 2006; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017.
- 37** Kukkonen 2007, 29.
- 38** Connerton 1989; Halbwachs 1950/1980.
- 39** Lento & Olsson 2013, 12.
- 40** Lento & Olsson 2013, 19.
- 41** Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017.
- 42** Nora 1996.
- 43** Fingerroos & Savolainen 2018, 151–152.
- 44** Nora 1996.
- 45** Turner & Stets 2005.
- 46** Ks. myös Turtola, Martti (2016). ”Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina”. Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. VSKS:n toimitteita 18. Helsinki: VSKS sekä Karonen, Petri (2017). ”Viipurin neljä vuosisataa.” Teoksessa *Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)*, toim. Petri Karonen. VSKS:n toimitteita 19. Helsinki: VSKS.
- 47** Korjonen-Kuusipuro 2012.
- 48** Kielitoimiston sanakirja, s.v. nostalgia. Ks. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/nostalgia>, viitattu 1.2.2021.
- 49** Kukkonen 2007, 15.
- 50** Korkiakangas 1996.
- 51** Korjonen-Kuusipuro 2012.
- 52** Kukkonen 2007, 15.
- 53** Hirsch 2008.
- 54** Ks. myös Wells 2020.
- 55** Hirsch 2008; Savolainen 2015; Tolia-Kelly 2004.
- 56** Lento & Olsson 2013, 22.
- 57** Kervanto-Nevalinna 2013, 273.

- 58** Vahtikari 2013, 296.
- 59** Lento & Olsson 2013, 13.
Kaupunkitutkimuksesta ks. myös
*Memories of My Town. The Identities of
Town Dwellers and Their Places in Three
Finnish Towns* (2004), eds. Anna-Maria
Åström, Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson.
- 60** Ruotsinkielisistä ks. Monica Ståhls-
Hindsberg (2004). "Vyborg – town and
native place" & "Town, language and
place – Language-based strategies in
Vyborg". Teoksessa *Memories of My
Town. The Identities of Town Dwellers and
Their Places in Three Finnish Towns*, eds.
Anna-Maria Åström, Pirjo Korkiakangas &
Pia Olsson. – Ks. myös Marika Tandefelt
(2013). "Viipurinruotsalaiset". Teoksessa
Monikulttuurisuuden aika Viipurissa.
VSKS:n toimitteita 17. Helsinki: VSKS,
52–74. Juutalaisista Hartikainen, Jukka
(1998). "Viipurin juutalaisen yhteisön
vaiheita". VSKS:n toimitteita 12. Helsinki:
VSKS, 51–103. Saksankielisiä viipurilaisia
on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan
Eetu Sairanen (2020). *Kadonneen
vähemmistön kaupunki: Saksalainen
Viipuri vuosina 1918–1930*.
- 61** Ks. <https://virtuaaliviipuri.fi/>, viitattu
17.12.2021.
- 62** Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto 2019.
- 63** Povrzanović Frykman 2020; De Nardi
2016.
- 64** Hantula & Korkman 2018, 153.
- 65** Savolainen 2015, 226–227.
- 66** Povrzanović Frykman 2020.
- 67** Esim. Heidi Grönstrand, Rolf Kauranen,
Olli Löytty, Kukku Melkas, Hanna-Leena
Nissilä & Mikko Pollari (2016). *Kansallisen
katveesta – Suomen kirjallisuuden
ylirajaisuudesta*. Helsinki: SKS sekä
*Culture Unbound – Journal of Current
Cultural Research* -lehden teemanumero
Writing at Borders (2014), toim. Tuulikki
Kurki, Saija Kaskinen, Kirsi Laurén & Mari
Ristolainen.
- 68** Tuan 2006.
- 69** Knapas 2016, 229.
- 70** Ks. myös Paavolainen 2016, 123–124.
- 71** Kukkonen 2007, 16. On kuvaavaa, että
kotiseutumatojen tultua mahdollisiksi
1990-luvulla monet siirtokarjalaiset
kuvasivat niitä pyhiinvaellusmatkoiksi
(Fingerroos & Savolainen 2018, 158).
- 72** Kukkonen 2007, 17.
- 73** Diaspora-aikana ilmestynyttä Viipuri-
teemaista kirjallisuutta käsitellään erikseen
Satu Grünthalin tietolaatikossa tässä
julkaisussa.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Tutkimuskirjallisuus

- Agnew, Vijay (toim. 2005).** *Diaspora, memory and identity. A search for home.* Toronto: University of Toronto Press.
- Brettell, Caroline B. (2008).** "Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes". Teoksessa *Migration Theory: Talking across Disciplines*, eds. Caroline B. Brettell & James F. Hollifield. New York: Routledge, 113–159.
- Connerton, Paul (1989).** *How societies remember.* Cambridge: Cambridge University Press.
- De Nardi, Sarah (2016).** *The Poetics of Conflict Experience. Materiality and Embodiment in Second World War Italy.* London and New York: Routledge.
- Fingerroos, Outi & Savolainen, Ulla (2018).** "Luovutetun Karjalan ylirajainen muisti". Teoksessa *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*, toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab, 149–166.
- Halbwachs, Maurice (1980).** *The collective memory.* New York: Harper & Row. (Julkaistu ensimmäisen kerran 1950.)
- Hantula, Kirsi & Korkman, Oskar (2018).** *Tutkimusmatka teknolandiaan. Eli miten internet, älypuhelin ja henkilöauto ovat muuttaneet ihmissuhteitasi ja elämääsi.* Kirkkonummi: Alice Labs Publishing.
- Hirsch, Marianne (2008).** "The Generation of Postmemory". *Poetics Today* 29 (2008:1), 103–128.
- Hollo, Maarja (2016).** *Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus.* *Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis* 14. Tartu ülikool: Tartu ülikooli kirjastus.
- Häyrynen, Mauno (2012).** "Johdatus ylirajaiseen Karjalaan". Teoksessa *Takaisin Karjalaan*, toim. Outi Fingerroos ja Mauno Häyrynen. Helsinki: SKS, 7–19.
- Joska, Sanna (2019).** *Siirtokarjalaisten sopeutumista koskevan tutkimuksen lähdeaineistot vuosina 1952–2018. Viranomaisarkistot ja vähemmistöryhmän ääni. Asiakirjahallinnan ja arkistoalan pro gradu -tutkielma.* Itä-Suomen yliopisto: Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, historia- ja maantieteiden laitos.
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli (toim. 2018).** *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä.* Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab.
- Kervanto-Nevalinna, Anja (2013).** "Rakennettu kaupunki muistin ja merkitysten kiinnekohtana". Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS, 273–293.
- Kielitoimiston sanakirja (2020). (<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>, viitattu 13.12.2020).
- Kiuru, Riikka (2009).** *Diasporinen tietoisuus, arjen kokemukset ja kansanperinne – Tulkintoja Suomessa asuvien kurdien perinnesuhteesta.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Knapas, Rainer (2016).** "Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 224–242.
- Kohvakka, Mikko (2019).** "Valikoivasti joustavien rajojen maailmassa (1991–2019)". Teoksessa *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*, toim. Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Helsinki: Edita, 566–631.

- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina (2012).** Yhteinen Vuoksi. Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin. Oulu: Oulun yliopisto.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa (2019).** "Socio-material Belonging – Perspectives for the Intercultural Lives of Unaccompanied Refugee Minors in Finland". *Journal of Intercultural Studies* 40 (2019:4), 363–382.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2012).** "Emotional Silences: the Rituals of Remembering the Finnish Karelia". Teoksessa *Painful Pasts and Useful Memories. Remembering and Forgetting in Europe*, eds. Barbara Törnquist-Plewa & Niklas Bernsand. Conference Paper Series No. 5. The Centre for European Studies. Lund: Lund University.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2017).** "Muistelun monet muodot: kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina". *Elore* 24 (2017:1).
- Korkiakangas, Pirjo (1996).** Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. *Kansatieteellinen arkisto* 42. Helsinki.
- Koskivirta, Anu (2016).** "Pastori-kirjailija K. H. J. Ignatius (1809–1856): Viipurin fennomanian tuntematon keskushenkilö". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 133–161.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** "Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 7–17.
- Kukkonen, Pirjo (2007).** "Nostalgian semiosis". Teoksessa *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*, toim. Riikka Rossi & Katja Seutu. Helsinki: SKS, 13–50.
- Kurvet-Käosaar, Leena (2013).** "Voicing Trauma in the Deportation Narratives of Baltic Women". Teoksessa *Haunted Narratives: Life Writing in an Age of Trauma*, eds. Gabrielle Rippl, Philipp Schweighauser, Tiina Kirss, Margit Sutrop & Therese Steffen. Toronto: University of Toronto Press, 129–151.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2008).** "Identiteettipoliittista rajankäyntiä: muistot evakko- ja sotlasten paikkatunteen rakentajina". *Terra* 120 (2008:3), 169–181.
- Lehtola, Veli-Pekka & Autti, Outi (2019).** "Jurnutuksen käsikirja". Teoksessa *Hiljainen vastarinta*, toim. Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola. Tampere: Tampere University Press, 7–26.
- Lento, Katri & Olsson, Pia (2013).** "Kaupunki, muistot ja muistaminen". Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS, 7–27.
- Margalit, Avishai (2002).** *The Ethics of Memory*. London: Harvard University Press.
- Nevalainen, Pekka (2010).** "Karjala takaisin – palautuskeskustelun vaiheet sotavuosista 2000-luvulle". Teoksessa *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy, 493–521.
- Nora, Pierre (1989).** *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. *Representations* 26, 7–24.
- Paavolainen, Olavi (1941).** *Karjala – muistojen maa*. Helsinki: Karjalan liitto.
- Paavolainen, Olavi (1949).** *Rakas entinen Karjala*. Helsinki: Karjalan liitto.
- Paavolainen, Olavi (1955).** *Karjala elää uusilla asuinsijoilla*. Helsinki: Karjalan liitto.
- Paavolainen, Pentti (2016).** "Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvია". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18, 98–132.
- Palmberger, Monika & Tošić, Jelena (eds. 2016).** *Memories on the Move. Experiencing Mobility, Rethinking the Past*. London: Palgrave-Macmillan.

- Palmujoki, Silja (2016).** Muisteltu, menetetty kotiseutu. Etnografinen tutkimus evakkokarjalaisten yhteisöllisestä muistelusta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Pohjonen, Juha (2019).** ”Uusi rajamaakunta (1952–1991)”. Teoksessa *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II*, toim. Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Helsinki: Edita, 438–565.
- Povrzanović Frykman, Maja (2020).** ”Aistimuistot ja affektiivinen jatkuvuus humanitaarisen avun esineissä”. Teoksessa *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*, toim. J. Rinne, Anna Kajander ja R. Haanpää. Helsinki: Ethnos ry, 31–66.
- Raninen-Siiskonen, Tarja (1999).** Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. Helsinki: SKS.
- Saukkonen, Pasi (2007).** Maahanmuutto, monikulttuurisuus ja kulttuuripolitiikka: taustatietoja tutkimukselle ja toiminnalle. Helsinki: Cupore. (https://www.cupore.fi/images/tiedostot/2007/monikulttuurisuus_tautatietoja.pdf)
- Savolainen, Ulla (2015).** Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Tuan, Yi-Fu (2006).** ”Paikan taju: aika, paikka ja minuus”. Teoksessa *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*, toim. Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Helsinki: SKS, 15–30.
- Tolia-Kelly, Divya (2004).** ”Locating processes of identification: studying the precipates of re-memory through artefacts in the British Asian Home”. *Transactions of the Institute of British Geographers* 29 (2004: 3), 314–329.
- Turner, Jonathan.H. & Jan.E. Stets (2005).** *The Sociology of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Törnquist-Plewa, Barbara & Bernsand, Niklas (eds. 2012).** *Painful Pasts and Useful Memories. Remembering and Forgetting in Europe. Conference Paper Series No. 5. The Centre for European Studies*. Lund: Lund University.
- Vahtikari, Tanja (2013).** ”Merkityksin rakennettu vanha Rauma. Suomalaisen historiallisen kaupungin varhainen määrittely valintoina ja vuoropuheluna”. Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS, 294–323.
- Viiste, Juhani O. (1943).** Viihtyisä vanha Viipuri. Kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, vanhojen tornien kaupunki. Helsinki: WSOY.
- Vänttilä, Ilkka (2015).** Pyhä maa. Luovutettu Karjala Karjalan Liiton ja ProKarelia-järjestön sekä Suomen valtiojohdon esille tuomana Neuvostoliiton hajoamisen jälkeeseen. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Wahlbeck, Östen (2002).** ”The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities”. *Journal of Ethnic and Migration studies* 28 (2002:2), 221–238. (DOI: 10.1080/13691830220124305).
- Wells, Chloe (2020).** *Vyborg is Y/ours: Meanings and Memories of a Boarderland City Amongst Young People in Finland*. University of Eastern Finland: Faculty of Social Sciences and Business, Department of Geographical and Historical Sciences.
- Winter, Jay (2006).** ”Thinking about silence”. Teoksessa *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*, ed. Jay Winter. Michigan: Sheridan Books, 3–31.

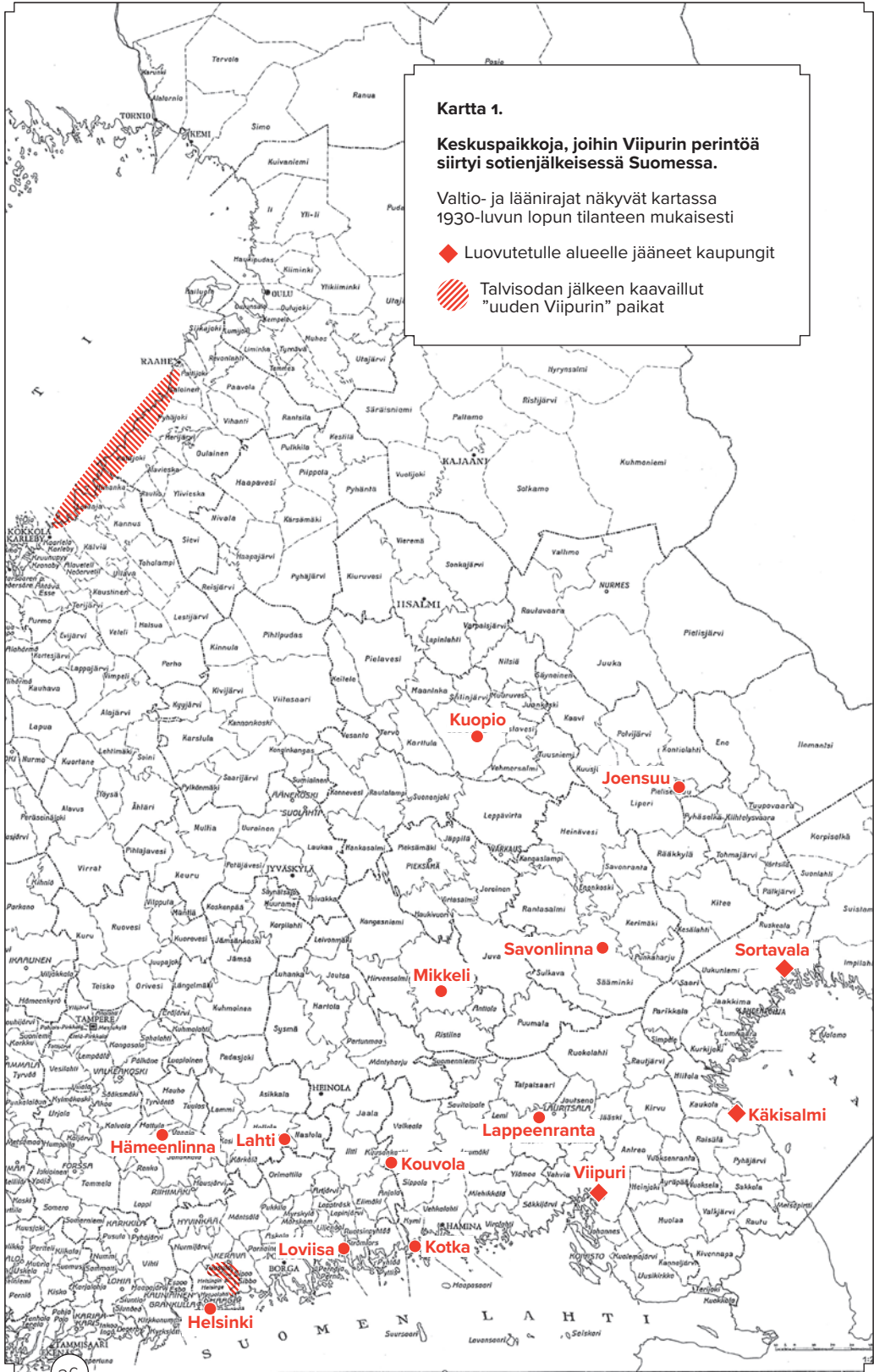
Haarautunut evakkotie – viipurilaisten organisaatioiden uudet kotipaikat

Tässä tekstissä tarkastelen Viipurin hallinnollisten, sosiaalisten ja kulttuurilaitosten sijoittumista muuhun Suomeen jatkosodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Minne uusia viipureita muodostui, ja miten uudet sijoituspaikat profiloituivat? Olen aiemmin tutkinut kaupungin laitosten siirtämistä lääninhallitusten ja maakuntaliittojen asiakirja-aineiston sekä ministeriöiden komiteanmietintöjen avulla. Tämä kokonaisesitys perustuu silti ensisijaisesti tutkimuskirjallisuuteen.¹

Talvi- ja jatkosodan rauhantekojen jälkeen päättäjät suhtautuivat optimistisesti luovutetun Viipurin perinnön jatkumiseen muussa Suomessa. Kontrastia tulevaisuudenuuskolle loi toisaalta laaja käsitys siitä, että karjalainen kulttuuri katoaisi väistämättä siirtoväkisukupolven hiipuessä.² Kymenlaaksossa Viipurin perinnönjakoa käynnisteltiin jo talvisodan jälkeen, jolloin oppeja sopeutumiseen etsittiin kaukaa historiasta. Tuolloin maakuntaliitto selvitti, millaisia kehitysimpulsseja Viipurin luovuttaminen Venäjälle oli luonut niille kaakkoissuomalaisille kaupungeille, jotka olivat jääneet Ruotsin yhteyteen vuonna 1721 solmitun Uudenkaupungin rauhan jälkeen. Kotkan kaupungin johto esitti Kotkaa Viipurin perilliseksi pian Moskovan rauhan astuttua voimaan,³ ja vuosien 1940–41 sanomalehtikeskustelussa uuden Viipurin viittaa sovitteliin myös Loviisalle ja Lahdelle.⁴ Sisäasiainministeriön toukokuussa 1941 asettama komitea sai tehtäväkseen harkita jopa kokonaan uuden asutuskeskusten perustamista niille Viipurin ja muiden luovutetun Karjalan asutuskeskusten entisille asukkaille, jotka eivät pystyneet saamaan toimeentuloa ja kunnollista asuntoa tuolloisilta sijoituspaikkakunniltaan. Komitea harkitsi tällaisen ”uuden Viipurin” sijoittamista joko Helsingin jatkoksi tai Pohjanmaalle Kokkolan ja Raahan välille (ks. Kartta 1). Suunnittelutyön keskeytti kuitenkin jatkosota.⁵

Talvi- ja jatkosodan jälkeen mikään itäsuomalainen kaupunki ei pystynyt saavuttamaan rajan taakse jääneen ylivertaisen kilpailijan asemaa, koska seudulla ei ollut riittävän suurta, karjalaiskaupungin perilliseksi sopivaa keskuspaikkaa.⁶ Lähimmäksi Viipurin kokoluokkaa ylisivät Pohjois-Savon Kuopio ja etelärannikon Kotka, mutta niissäkin oli asunut sotien alla vain alle kolmasosa Viipurin tuolloisesta väkimäärästä. Saimaan rannoilta Mikkeli ja Lappeenranta olivat vielä puolet Kuopiota ja Kotkaa vähäväkisempiä, ja asukasluvultaan näitäkin huomattavasti pienempi oli Pohjois-Karjalan Joensuu.⁷ Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä Joensuulle siirtyi silti luontevasti asemaa luovutetun Sortavalan ja muun Laatokan Karjalan kulttuurin uutena keskuksena.⁸ Maataloussiirtoväen asuttaminen välitti Sortavalan perintöä seutunsa keskuspaikkana myös Jyväskylään siinä kuin Viipurin perintöä Helsinkiin, koska maataloussiirtoväki pyrittiin asuttamaan näistä kaupungeista katsoen suunnilleen saman etäisyyden päähän kuin väestö oli asunut Karjalassa ennen alueluovutusta.⁹

Jatkosodan päätyttyä valtiovalta uskoi, että vahvan karjalaiskeskuksen jättämä tyhjiö täyttyisi Suomessa luontaisen kaupunkikehityksen myötä. Kasvulle loivat edellytyksiä niin virkistytvä elinkeinoelämä kuin 1940-luvun puolivälissä alkanut sijoituspäätösten sarja, joka hajautti Viipurissa toimineiden julkisten laitosten perintöä Itä- ja Kaakkois-Suomen aluekeskuksiin. Kaupungin perintö pirstoutui laajalle alueelle, koska jäljelle jääneessä Karjalassa ei ollut riittävän suurta kaupunkia, jonne viipurilaiset laitokset olisi voitu sijoittaa.¹⁰

Kartta 1.

Keskuspaikkoja, joihin Viipurin perintöä siirtyi sotienjälkeisessä Suomessa.

Valtio- ja läänirajat näkyvät kartassa 1930-luvun lopun tilanteen mukaisesti

◆ Luovutetulle alueelle jääneet kaupungit

▨ Talvisodan jälkeen kaavailtu "uuden Viipurin" paikat

Jälleenrakennuskauden optimismista kipeisiin sijoituspäätöksiin

Kun Viipurin läänin jäännösosat nimettiin keväällä 1945 Kymen lääniksi, läänin maaherrana jatkoi Arvo Manner, joka oli johtanut Viipurin lääniä jo 1920-luvun puolivälistä. Väliaikaisena läänikeskuksena toimi sodan jälkeen satamakaupunki Kotka, josta käsin kokoomuslainen maaherra ponnisteli luodakseen yhteishenkeä jäljelle jääneen lääninsä asukkaiden välille. Tehtävä oli haasteellinen, sillä Kymijoen teollistuneiden itärantojen ja Etelä-Saimaan-Vuoksenlaakson asukkaiden identiteetti ja murre, samoin kuin elinkeinot ja poliittiset katsannot poikkesivat toisistaan.¹¹

Kymenlaaksolaisten etua ajoi jo talvisodan jälkeen voimakas maakuntaliitto, kun vastaavaanlaiset kuntien yhteistoiminnan muodot puuttuivat läänin hajanaisesta luoteis- ja pohjoisosasta. Siellä valtiorajan siirtyminen oli katkonut siteitä entisiin karjalaisiin keskuspaikkoihin – esimerkiksi Lappeenrannasta Viipuriin, Vuoksen seudulta Enson tehdasyhdyskuntaan ja Parikkalasta ja sen pohjoispuolelta Sortavalaan.¹²

Läänin Kymenlaakson ulkopuolisten alueiden suurin väestökeskus oli Lappeenranta, jonka omat päättäjät pitivät kaupunkiaan Viipurin ja Karjalankannaksen kulttuuriperinnön luontaisena jatkajana. Kunnianhimoisen tavoitteen toteuttamista hidastivat tosin jatkosodan jälkeiset ulkopoliittiset realiteetit: Lappeenranta sijaitsi liian lähellä itärajaa voidakseen kilpailla luovutetun Viipurin virastoista ennen kuin Suomen aluekokonaisuus oli vahvistettu rauhansopimuksessa. Vakiintumattomien olojen takia liike-elämäkin kaihtoi rajaseudun riskejä.¹³

Epävarmuuden aikaa kuvastaa Paasikiven hallituksen määräys poistaa kaikkien julkisoikeudellisten laitosten ja rekisteröityjen yhdistysten nimistä viittaukset luovutetun alueen paikkakuntaan. Vaatimuksella haluttiin osoittaa Suomen sitoutumista välirauhan ehtoihin. Läänin, hovioikeuden ja muistiorganisaatioiden nimet muutettiin, ja esimerkiksi Viipurin Suomalaisesta Kirjallisuusseurasta tuli vuoteen 1956 saakka Patentti- ja rekisterihallituksen ohjeistamana Viipurilaisten Suomalainen Kirjallisuusseura.¹⁴

Viipurin menetys merkitsi Lappeenrannalle silti piristysruisketta. Etelä-Saimaan kauppakamari alkoi toimia kaupungissa jo talvisodan jälkeen, ja kaupungista muodostui myös muunlaisen alueellisen yhdistystoiminnan keskus. Monia luovutetun alueen kulttuuri- ja sivistyslaitoksia asettui kaupunkiin omatoimisesti. Viipurista Lahden kautta Lappeenrantaan siirtyi esimerkiksi siirtoväen heimolehdeksi muuttuneen sanomalehti *Karjalan* toimitus. Siirtoväen sijoittumista kaupunkiin sen sijaan hillitsi 1950-luvun puoliväliin saakka muuta Suomea vaikeampi asuntopula. Lappeenrannasta tosin muodostui merkittävä Viipurin romanievakkojen keskittymä.¹⁵

Kulttuurisesti sekoittuneilla Lappeenrannalla ja Joensuulla oli puhdaspiirteisiin savolaiskaupunkeihin nähden etulyöntiasema kilvoittelussa Itä-Suomen henkisen elämän keskuksen paikasta. Monia Viipurissa sijainneita kirkollisia laitoksia ja tuomioistuimia sijoitettiin silti sodan jälkeen Kymen läänin rajojen ulkopuolelle Savoan. Tämä ei ilahduttanut Karjalan Liittoa ja muita siirtokarjalaisten edunvalvontajärjestöjä, jotka halusivat turvata karjalaisen kulttuurin jatkuvuutta muussa Suomessa. Kritiikkiä herätti jo valtioneuvoston päätös keväällä 1945 sijoittaa Viipurin evankelis-luterilainen piispanistuin, tuomiokapituli ja seurakuntien keskusarkisto pysyvästi Mikkeliin hiippakuntahallinnon kantaa kysymättä. Päätöstä perusteltiin Mikkelin sopivalla sijainnilla suunnitteilla olleen laajemman hiippakunnan keskuksiksi.¹⁶

Viipurin hovioikeus puolestaan sijoitettiin Itä-Suomen hovioikeutena Kuopioon, jossa se oli kokoontunut jo jatkosodan vuosina. Kuopiosta sai aluksi sijansa myös Savo-Karjalan maakunta-arkistoksi nimetty Viipurin maakunta-arkisto, kunnes sen asiakirjat sijoitettiin vuonna 1953 pysyvästi Mikkeliin. Pohjoissavolaisen Kuopion asemaa muunkin luovutetun Karjalan laitosten perillisenä korosti kaupunkiin Sortavalasta siirretty ortodoksisen kirkkokunnan arkkipiispanistuin. Viipurin ortodoksisen hiippakunnan hallinto sen sijaan oli jäänyt jo talvisodan jälkeen pysyvästi itäsuomalaisen kulttuurialueen ulkopuolelle Helsinkiin.¹⁷

Mielipahaa läänikeskuksen sijoitusratkaisusta

Siirtoväen edunvalvojen pettymykseksi valtioneuvosto ohitti sijoituspäätöksissään kokonaan Viipurin läänin jäännösoosan eli Kymen läänin karjalaisalueet. Ankarin tappio koettiin taistelussa maaherranistuimesta. Lappeenranta oli noussut vahvimaksi ehdokkaaksi Kymen läänin keskuksiksi, kun uudet valtiorajat oli vihdoin vahvistettu Pariisin rauhansopimuksessa helmikuussa 1947. Kaupungin kulttuuri- ja talouselämän elvyttyä maaherra Manner uskoi vahvasti Lappeenrannan edellytyksiin toimia sillanrakentajana Kymenlaakson ja läänin karjalaisalueiden välillä. Mannerin ja Kotkan päättäjien välien viileneminen oli heikentänyt vasemmistolaisen Kotkan mahdollisuuksia nousta läänin laidalta pysyväksi läänikeskukseksi.¹⁸

Karjalaispiirien pettymys oli sitäkin karvaampi, kun valtioneuvosto päätti joulukuussa 1948 sijoittaa Kymen lääninhallituksen Kouvolan kauppalaan. Päätöstä motivoi viiden Kymijoen länsirannan kunnan vaatimus maaherranistuimen sijoittamisesta Kouvolaan sen kompensoimiseksi, että kunnat oli samoihin aikoihin päätetty liittää asukkaiden toiveiden vastaisesti Kymen lääniin.¹⁹ Kouvola oli sodan jälkeen rajoiltaan ahdas ja väkiluvultaan vaatimaton rautateiden solmukohta, jonka konservatiiviset päättäjät olivat suhtautuneet nihkeästi esimerkiksi siirtoväen yritystoimintaan välttääkseen kunnallisten rasitteiden kasvua. Tilanne oli kuitenkin muuttumassa, kun kauppalanjohtajaksi oli nimetty loppusyksystä 1948 siirtokarjalainen Erkki Tuuli.²⁰

Maaherranistuimen menetys Kymenlaaksoon herätti etelä- ja siirtokarjalaisissa piireissä syvää tuotumusta. Paikallinen kauppakamari moitti julkilausumassaan valtioneuvoston syrjäyttäneen ”läänin kanta-asukkaiden enemmistön ja koko läänissä asuneen karjalaisen heimon toiveet”. Monenlaiset lähetystöt kävivät vetoamassa eduskuntaan sijoituspäätöksen kumoamiseksi, ja viime kädessä osa seudun kunnista jarrutteli Kouvolan virastotalon rakennustöitä epäämällä siihen tarkoitetut määrärahat.²¹

Tulokset jäivät silti heikoiksi. Valittajille lankesi ikäviä syytöksiä karjalaisuuden ryöstöviljelystä – ja samalla vastapuoli sai motiivin kyseenalaistaa Etelä-Saimaan alueen aitoa karjalaisuutta, koska seutu oli kuulunut niin Topeliuksen *Maamme-kirjassa* kuin maakuntakartoissakin Etelä-Savoon.²²

Kannakselaisuus eteläkarjalaisen identiteetin elementiksi

Protesteista huolimatta maaherranistuimen menetyksestä osattiin ottaa opiksi. Koska lääninhallituksen sijoittaminen Kouvolaan nähtiin pitkälti Kymenlaakson maakuntaliiton aktiivisen

edunvalvonnan tulokseksi, myös Kymen läänin pohjoisosan kunnat alkoivat terästää yhteistyötään.²³ Viipurin menetyksen jäljiltä seudun sairaanhoito-olot olivat onnettomat, mutta parannusta lupasivat suunnitelmat Lappeenrantaan perustettavasta keskussairaalaista. Etelä-Saimaan ja Vuoksenlaakson kuntien välille virisi uuden vuosikymmen taitteessa myös monenlaisia hankkeita seudun talouden ja kulttuurin elävöittämiseksi ja alueellisen identiteetin vahvistamiseksi. Tällainen työ kantoi hedelmää 1950-luvun alkuvuosina, kun entisistä länsikarjalaisista ja etelä-savolaisista reuna-alueista alkoi hahmottua uusi kokonaisuus, Etelä-Karjala. Maakunnallisen edunvalvonnan edistämiseksi vuonna 1954 perustettiin Etelä-Karjalan maakuntaliitto. Se ilmoitti vaalivansa kotialueensa ohella luovutetun Karjalankannaksen kulttuuriperintöä.²⁴

Vain pieni osa viipurilaisista päätyi lopulta asumaan entisen kotikaupunkinsa virastojen uusille sijoituspaikkakunnille. Suurimmiksi viipurilaisten keskittymiksi muodostuivat niiden sijaan pääkaupunkiseutu, Turku, Tampere sekä Lahti, jonne kaupunginjohtaja Uuno Takki oli houkutellut talvisodan jälkeen viipurilaisia yrittäjiä lupaamalla edullisia toimitiloja, tontteja ja lainoja. Lahden tärkeää merkitystä siirtoväkeä vastaanottavana kaupunkina kuvastaa sekin, että valtiovalta suunnitteli 1940-luvun puolivälissä lääniratkaisua, jossa entisen Viipurin läänin kymenlaaksolainen osa olisi liitetty Päijät-Hämeen kanssa yhteisten läänirajojen sisälle ja maaherranistuun sijoitettu Lahteen. Läänin savokarjalaiset alueet olisi puolestaan liitetty Mikkelin lääniin. Ajatus läänin hajottamisesta kahtia ja sen rajojen avartamisesta länteen kaatui kaikkien Kymen läänin kuntien jyrkkään vastustukseen.²⁵

Osa viipurilaisesta kulttuuriperinnöstä ohjautui silti Lahteen. Kaupungista sai jo talvisodan jälkeen uuden sijansa perinteikäs Viipurin musiikkiopisto, ja 1950-luvun taitteessa luovutetun Viipurin omaisuutta hallinnut Torkkelin säätiö (nyk. Viipuri-säätiö) deponoi Viipurin museosta evakuoituidut esine- ja taidekokoelmat 1950-luvun taitteessa Lahden historialliseen museoon. Osa niistä siirrettiin myöhemmin Hämeenlinnaan ja Lappeenrantaan.²⁶

Etelä-Karjalassa museotoimen kehittämiseen tarvittiin maakuntaliiton aktiivista ohjaustyötä. Ponnistelujen tuloksena Lappeenrannan Linnoituksen kaupunginosassa avasivat 1960-luvun alussa ovensa maakuntamuseo ja Etelä-Karjalan taidemuseo. Näihin muistiorganisaatioihin deponoitiin osa Lahteen talletetuista Viipurin historiallisen museon kansatieteellisistä esineistä ja maalauksista, samoin myöhemmin Wiipuri-museon Säätiön ja ruotsinkielisen Tyrgilsmuseetin kokoamaa viipurilaista esineistöä. Etelä-Karjalan viipurilaista perintöä symboloi osaltaan Viipurin pienoismalli (ks. Eeva 2021 tässä julkaisussa), jonka maakuntamuseo asetti näytteille 1980-luvun lopulla. Viipuria ja Karjalankannasta käsittelevää kirjallisuutta puolestaan koottiin 1950-luvulta kaupunginkirjaston Carelica-osastoon, joka siirrettiin sittemmin uuteen maakuntakirjastoon.²⁷

Valtiovallan sijoituspäätösten seurauksena Kymen läänin kaupungit erikoistuivat hoitamaan yksittäisiä hallinnon tai talous- ja kulttuurielämän aloja, joita oli ennen hoidettu Viipurissa. Kouvola sai hoitaakseen julkishallinnon palvelut ja toimi varuskuntakeskuksena. Kotkaan taas ohjattiin merenkulun, koulutoimen ja sairaanhoidon yksiköitä. Karjalaisten keskuspaikkojen kaksoisakselin puolestaan muodostivat teollinen Imatran kauppala ja Lappeenranta, josta kehittyi tukkukaupan keskus, keskussairaala kaupunki ja eteläkarjalaisen kulttuurin keskus. Lappeenrannan asemia koulukaupunkina puolestaan vahvistivat Viipurista sinne siirretyt ammatilliset oppilaitokset.²⁸

Repivä korkeakoulukiista

Viimeistään 1960-luvun puolivälissä valtiovallan täytyi silti myöntää, ettei Itä-Suomen omaehtoinen kaupunkikehitys ollut täyttänyt Viipurin menetyksen jättämää tyhjiötä. Suuri osa karjalaisen liike-elämän ja säätiöiden pääomasta oli siirtynyt Kymen läänin rajojen ulkopuolelle Etelä-Suomen suuriin keskuksiin, ennen muuta Helsinkiin. Itä-Suomessa taas sijaitsi neljä melko tasavahvaa maakuntakeskusta: Kuopio, Mikkeli, Lappeenranta ja Joensuu. Keskittämispäätösten puuttuessa yksikään näistä ei silti ollut noussut täysin yliverlaiseen asemaan. Suurkaupunkikehityksen voimistamiseksi tarvittiin valtiovallan ohjausta, jotta esimerkiksi osa maaseudun vilkastuvasta muuttoliikkeestä voitiin pysäyttää jo aluetaajamiin.²⁹

Koko itäinen Suomi oli jäänyt 1950-luvun lopulla jälkeen muun Suomen sivistyksellisestä kehityksestä, koska tihenevä korkeakoulujen verkosto ei vielä ulottunut Jyväskylän itäpuolelle. Ongelmaa ratkoi kaksi asiantuntijakomiteaa, jotka päätyivät suosittelemaan kokonaan uuden korkeakoulun perustamista Itä-Suomeen. Sitä tarvittiin kansallisella tasolla täyttämään kehittyvän yhteiskunnan työvoiman tarvetta ja suurten ikäluokkien koulutuskysyntää. Nimenomaan Itä-Suomessa korkeakoulun katsottiin palvelevan maan sivistystarpeiden tasapuolista kehittämistä ja korvaavan Viipurin luovuttamisesta aiheutuneita menetyksiä. Teknillistä tiedekuntaa tarvittiin kouluttamaan insinöörejä teollisuuden johtotehtäviin, humanistista tiedekuntaa taas täyttämään seudun opettajapulaa, ja oman kysymyksensä muodosti lääketieteellisen koulutuksen järjestäminen.³⁰

Komiteat ehdottivat uutta korkeakoulua sijoitettavaksi Lappeenrantaan, jolla nähtiin Itä-Suomen kehittyneimpänä alueena parhaat edellytykset koulutuksen järjestämiseen. Teollisuutensa ja koulutetun väestönä ansiosta seutu paikannettiin pikemmin hyvinvoivan ruuhka-Suomen laidalle kuin osaksi kurjistuvaa Itä-Suomea. Komitean perusteluista närkästyttiin niin Joensuussa, Kuopiossa kuin Savonlinnassa, koska korkeakoulun perustaminen valmiiksi hyväosaiselle seudulle nähtiin näiden kaupunkien intressien vastaiseksi. Sen sijaan vedottiin tarpeeseen perustaa korkeakoulu sinne, missä siellä tarjottava koulutus loisi edellytyksiä taantuvan Itä-Suomen rakenteellisten ongelmien ratkaisemiseen.³¹ Korkeakoulutuksen järjestämisestä leimahti vuosia jatkunut raju aluepoliittinen kiista, jonka valtioneuvosto lopulta ratkaisi hajauttamalla Itä-Suomen korkeakoululaitoksen Kuopion, Joensuun ja Lappeenrannan kesken. Päätös toi Lappeenrantaan teknillisen korkeakoulun, jota seudulle oli eniten haviteltu. Sen perustaminen vuonna 1969 täytti samalla ne tavoitteet, joita puoli vuosisataa aiemmin perustettu Viipurin taloudellinen korkeakouluseura oli alkanut ajaa sodan jälkeisinä vuosina (ks. Kohvakka 2021 tässä julkaisussa).³²

Viimeistään tässä vaiheessa Lappeenranta oli vakiinnuttanut asemansa Viipurin kulttuuri- ja sivistysperinnön jatkajana. Tämän aseman se säilytti myös sen jälkeen, kun valtionhallinnon keskittäminen sulki vuonna 1997 Kouvolasta lääninhallituksen virastojen ovet.

Mistään Suomen kaupungista ei silti tullut koskaan uutta Viipuria. Syyt Karjalan keskuskaupungin perinnön hajaantumiseen eivät olleet pelkästään rakenteellisia, vaan johtuivat myös kaupunkien ja alueiden eturyhmien toiminnasta. Itä-Suomen kaupunkikehitystä hidasti 1940-luvulta 1970-luvulle Kymen läänin ja Savo-Karjalan keskikokoisten ja melko tasavahvojen aluekeskusten keskinäinen kilpailu. Kymen, Mikkelin, Kuopion ja Pohjois-Karjalan lääneissä

ei saavutettu yksimielisyyttä valtakunnanosakeskuksesta, johon kaikki seudun kunnat olisivat olleet valmiita keskittämään hallinnolliset ja kulttuuriset toimintonsa. Kaupunkien välinen kilvoittelu patosi jokaisen yksittäisen keskuspaikan mahdollisuudet kasvaa itäsuomalaiseksi suurkaupungiksi, todelliseksi Viipurin perilliseksi.³³

Viitteet

- 1 Koskivirta 2010a-c viitteineen.
- 2 KA, Mikkeli, Viipurin lääninhallitus, Lääninkanslia, Viipurin läänin maaherran kertomus 1940; Lehtonen 1992, 3–7; Koskivirta 2020a, 266–268, Koskivirta 2010b, 306–309.
- 3 Koskivirta 2010b, 278–281.
- 4 Roselius & Tepora 2020, 39.
- 5 Kuujo 1992, 125.
- 6 Koskivirta 2010b, 290.
- 7 Paukkunen 1997, 26–321.
- 8 Kohvakka 2019; Paukkunen 1997, 28–37.
- 9 Paukkunen 1997.
- 10 Koskivirta 2010b, 277–290; Koskivirta 2010c, 321–323; Eskelinen & Niiranen 2003, 47.
- 11 Koskivirta 2010b, 304–308; Juvonen 2012.
- 12 Lehtonen 1992, 3–7; Juvonen 2003, 65–67.
- 13 Koskivirta 2010b, 286.
- 14 Rautvuori 1982, 256; Kivimäki 2019, 401; Koskivirta 2010a, 254.
- 15 Koskivirta 2010b, 302, 307; Kivimäki 2019, 414.
- 16 Koskivirta 2010a, 254, 319; Michelsen 1994; Kivimäki 2019, 401; Paaskoski 2019, 686.
- 17 Koskivirta 2010a, 254–255.
- 18 Juvonen 2003, 69–71; Lehtonen 1992, 67–68; Koskivirta 2010b, 286.
- 19 Lehtonen 1992, 84–85; Koskivirta 2010b, 288, 309; Kivimäki 2019, 427–428
- 20 Juvonen 2003, 70–71.
- 21 Lehtonen 1992, 88–89; Koskivirta 2010, Juvonen 2012.
- 22 Vrt. Juvonen 2003, 71; Paaskoski 2019, 686.
- 23 "Mikä on Etelä-Karjala". Erkki Mennolan esitelmä valtiovarainvaliokunnalle, liite Etelä-Karjalan maakuntaliiton vuosikertomukseen 1980. Vrt. myös Kauppinen 1998, 21–24.
- 24 Lappeenrannan kaupunginarkisto: Etelä-Karjalan maakuntaliitto, Väliaikaisen toimikunnan pöytäkirjat, pöytäkirjanote Kymen läänin itäisten kuntien luento- ja neuvottelupävilviltä Lappeenrannassa 20.3.1953. Vrt. Pohjonen 2019, 440–550; Kivimäki 2019, 427–434. Uutta aluekokonaisuutta nimettiin Etelä-Karjalaksi entisen Etelä-Karjalan nuorisoseuran piirissä vuonna 1947 ja Lappeenrannan 300-vuotisjuhlallisuuksissa 1949.
- 25 Juvonen 2003, 68; Nevalainen 2010, 238–239, Kivimäki 2019, 427
- 26 Alkuvaiheista Kuujo 1996, 78; Torkkelin säätiön perustamisesta ja roolista historiahankkeissa *ibid.*, 79. Ks. myös Nevalainen 2010, 239.
- 27 Koskivirta 2010b, 311.
- 28 Koskivirta 2010b, 290–291.
- 29 Koskivirta 2010c, 329–330.
- 30 Korkeakoulukomitean mietintö (Komiteanmietintö 7/1956, 48–49), Itä-Suomen kulttuurikomitean mietintö (Komiteanmietintö 48/1961), 8–34.
- 31 Koskivirta 2010c, 325–326.
- 32 Michelsen 1994, 5–8, 30–39, 101; Kohvakka 2016; 2019 sekä tässä teoksessa.
- 33 Koskivirta 2010b, 290–291; Koskivirta 2010c, 338.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Viipurin lääninhallitus, Lääninkanslia: Maaherran kertomus 1940.

Lappeenrannan kaupunginarkisto

Etelä-Karjalan maakuntaliitto, Väliaikaisen toimikunnan pöytäkirjat.

Tutkimuskirjallisuus ja painetut lähteet

Eskelinen, Heikki & Niiranen, Kimmo (2003). "Itä-Suomen talouskehityksen pitkä linja ja nykyiset ongelmat". Kansantaloudellinen aikakauskirja 99.

Historiaa. Lahden konservatorio. (<https://www.concis.fi/organisaatiomme/historiaa/>, viitattu 5.4.2020).

Juvonen, Jaana (2003). Kouvola 1939–2003. Kauppala, läänin pääkaupunki, aluekeskus. Kouvola: Kouvolan kaupunki ja seurakunta.

Juvonen, Jaana (2012). "Uuteen vaiheeseen – Kymen läänin synty". Teoksessa Kymenlaakson historia II. Rajamaasta maakunnaksi 1810-luvulta 2000-luvulle, toim. Yrjö Kaukiainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1364:2. Hämeenlinna: SKS.

Kauppinen, Pekka (1998). Runkopuita hakemassa. Pohdintaa Etelä-Karjalan maakuntahistoriasta. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Kivimäki, Ville (2019). "Sodan synnyttämä maakunta 1936–1952". Teoksessa Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita, 280–437.

Kohvakka, Mikko (2016). Proaktiivisuutta, sopeutumista vai vastarintaa? Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu ja Joensuun yliopisto osana valtion ja korkeakoulujärjestelmän tilallista muutosta Suomessa 1960-luvulta 1990-luvun alkuun. Publications of the University of Eastern Finland, dissertations in social sciences and business studies 124. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.

Kohvakka, Mikko (2019). "Kilpailu Karjalan keskuksista - Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitys ja Karjala-kuva 1970-luvulta 1990-luvulle". Historiallinen Aikakauskirja (2019:1), 37–52.

Korkeakoulukomitean mietintö. Komiteamietintö 7/1956. Helsinki: Opetusministeriö.

Itä-Suomen kulttuurikomitean mietintö. Komiteamietintö 48/1961. Helsinki: Opetusministeriö.

Koskivirta, Anu (2010a). "Luovutetun alueen julkisoikeudelliset yhteisöt". Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 249–276, 529–530.

Koskivirta, Anu (2010b). "Jäännöslääni eheytyy". Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 277–320, 530–532.

Koskivirta, Anu (2010c). "Vahvistuvista aluekeskuksista rakennemuutoksen edelläkävijöiksi". Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 321–349, 532–534.

Kuujo, Erkki (1992). "Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1940–1942". Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 10. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 117–159.

Kuujo, Erkki (1996). "Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1942–1948". Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 11. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 62–81.

Lehtonen, Juha (1992). Kymen läänin perustaminen ja Kotkan, Kouvolan ja Lappeenrannan kilpailu läänikeskuksesta 1940–1948. Painamaton Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

- Michelsen, Karl-Erik (1994).** Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu 1969–1994. Lappeenranta: Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu.
- Nevalainen, Pekka (2010).** ”Siirtoväen asuttaminen ja asettuminen Kanta-Suomeen”. Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen, & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino, 228–248.
- Paaskoski, Jyrki (2019).** ”Rajamaasta rajamaakunnaksi”. Teoksessa Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II. Etelä-Karjalan liitto. Helsinki: Edita.
- Paukkunen, Leo (1997).** Siirtokarjalaisten sijoittuminen vuonna 1994: aineksia tulevaisuuden visioon vuosilta 1940–1996. Jyväskylän yliopisto: Kampus-Kirja.
- Pohjonen, Juha (2019).** ”Uusi rajamaakunta”. Teoksessa Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II, toim. Anu Talka & Jyrki Paaskoski. Helsinki: Edita, 437–565.
- Rautvuori, Erkki (1982).** ”Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran vaiheita”. Teoksessa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 5. Helsinki: VSKS, 252–261.
- Roselius, Aapo & Tepora, Tuomas (2020).** Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950. Helsinki: Kustantamo S&S.
- Talvi, Veikko (1987).** Rajalääni. Kaakkoisen Suomen vaiheita. Kouvola: Kymen lääninhallitus.
- Viipurin historiallisen museon kokoelma. Lahden historiallinen museo. (<http://www.lahdenmuseot.fi/museot/fi/historiallinen-museo/kokoelmat/viipurin-historiallisen-museon-kokoelma/>, viitattu 5.4.2020).
- Viipurin perintö Lahdessa. Lahden historiallinen museo. (<http://www.lahdenmuseot.fi/museot/fi/historiallinen-museo/nayttelyt/viipurin-perintoe-lahdessa/>, viitattu 5.4.2020).

Joensuuhun, Kotkaan, Lappeenrantaan, Turkuun vai takaisin Viipuriin? Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura sotien jälkeisessä Suomessa

Viipurista Helsinkiin evakkona saapuneen ravintoloitsija Pekka Toropaisen välirauhan aikana perustamaan uuteen ravintola Espilään kokoontui huhtikuun lopulla 1945 joukko vakavaimieisiä miehiä. Oli alkamassa 21.1.1919 perustetun Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran vuosikokous. Kokouksessa käytiin laaja keskustelu seuran tulevasta toiminnasta ja sen noin seitsemän miljoonan markan suuruisen omaisuuden kartuttamisesta ja kohdentamisesta. Vastausta etsittiin seuraan kuuluneen, Viipurin kaupunginjohtajan tointa yhä muodollisesti hoitaneen Arno Tuurnan esittämään kysymykseen: ”Kenellä olisi riittävästi väkevyttä ja palavaa intoa ottaa vastaa tarjolla oleva sankarin paikka? Kenestä olisi Viipurin vuosisataisten perinteiden jatkajaksi?”¹

Sotia edeltävien kahden vuosikymmenen aikana korkeakouluseura oli jäsenmaksuja keräämällä ja lahjoituksia vastaanottamalla tähdännyt suomenkielisen – ja suomenmielisen – taloudellisen korkeakoulun toiminnan aloittamiseen Viipurissa. Se oli ammentanut mallia Turusta, missä vuonna 1917 perustettu Turun Suomalainen Yliopistoseura rakensi suomenkielistä yliopistoa valvomaan ja sulattamaan läntisiä sivistysvirtauksia suomalaiskansallisiin tarpeisiin. Viipurilaisten hanke oli osa kansallismielistä ja paikallista vastuuta korostavaa etuvartioajattelua. Sen mukaan valtiovoiman näkymättömyys pakotti rajaseudun huolehtimaan itse itsestään ja kehityksestään. ”Rajaseudun kulttuuritason kohottaminen korkeammalle kuin itäisen naapurin on sen tärkeämpää, kun sen kautta itäisen naapurimme vaikutus kansalaisyhteiskuntaan voidaan parhaiten torjua.” Korkeakouluseuran jäseniin kuului 1920–1930-luvuilla tunnettuja viipurilaisia nimiä, kuten maaherra ja diplomaatti Antti Hackzell, pankinjohtajat A. V. Porthan ja K. A. Patomäki, kauppaneuvokset John Lindgren (Juho Linnamo), E. V. Sellgren ja Paul Sergejeff sekä konsuli ja liikemies William Otsakorpi.²

Heti perustamisensa jälkeen seura otti vastaan 500 000 markan suuruisen kertalahjoituksen venäläissyntyiseltä tukkukauppiaalta Feodor Ivanovitš Sergejeffiltä. Mieltä ylentävää alkua seurasi kuitenkin pidempi hiljainen jakso. Aktiivisen varainkeruun aloittamista viivästyttivät käynnissä ollut Turun yliopiston varainkeruu ja sitä seuranneet taloudelliset pulakaudet. Kun maan taloudellinen tilanne alkoi 1930-luvun puolivälin jälkeen olla jälleen varainkeruulle suosiollinen, viipurilaisten maanpuolustushenkisesti nimeämän ”sivistyksellisen Maginot-linjan” ohi koukkasivat – ”maaperää muokkaavista propagandakirjoituksista” huolimatta – monet muut kansalliset kulttuuri- ja sivistyshankkeet Suomen Kulttuurirahaston johdolla. Talvisodan aattona viipurilaisilla korkeakouluaktiiveilla oli koossa keräystoimikunta ja laajalle levittäytynyt asiamiesverkko, mutta vain murto-osa siitä varallisuudesta, mitä suurisuuntaisen korkeakouluhankkeen toteuttamiseksi tarvittiin.³

Talvisodan jälkeistä lyhyttä murheen alhoa ja Helsinkiin suuntautunutta diasporaa seurasi jatkosodan hyökkäysvaiheen synnyttämä hurmahenkisen tulevaisuuden usko. Suomen lipun liehuessa jälleen Viipurin linnan tornissa korkeakouluseura palasi kaupunkiin ja käynnisti sieltä

käsin uuden ”propaganda- ja jäsenkeruukampanjan”, joka kuitenkin jäi kaupungissa toteutettujen jälleenrakennushankkeiden jalkoihin. Prioriteetit olivat ymmärrettävästi muualla kuin liikemiessivistyskysymyksissä. Konkreettisin panos taloudellisen korkeakoulun puolesta liittyi sekin jälleenrakennukseen, kun Viipurin rakennuskannan kehittämisestä vastannut arkkitehti Otto-livari Meurman sijoitti vuonna 1942 valmistuneessa yleiskaavakäsikirjoituksessa opinahjon keskeiselle ja edustavalle paikalle, kaupungin kaakkoisosassa sijaitsevalle Patterinmäelle. Korkeakoulurakennusten oli tarkoitus nousta mäen huipulle sekä länsirinteeseen Torkkelinkadun päähän, mistä aukesi näkymä kohti kaupungin kaunista historiallista keskustaa. Alueen viihtyisyyttä ajateltiin parannettavan raivaamalla sodassa tuhoutunutta rakennuskantaa ja jatkamalla Torkkelinpuistoa aina Patterinmäelle asti. Korkeakoulun kampusalueesta oli tarkoitus tehdä todellinen vihreä keidas.⁴

Toukokuun lopulla 1945 Helsingissä pidetyssä korkeakouluseuran työvaliokunnan kokouksessa Patterinmäen vihreä keidas oli muuttunut kaukaiseksi kangastukseksi. Seuran tarkoitusta sitä vastoin ei kyseenalaistanut kukaan. Kotipaikan ja toiminta-alueen menetyksestä huolimatta raja itään oli edelleen olemassa ja korkeakoulun tarpeellisuus entistäkin suurempi. Oikeistolainen jäsenkunta ei aseiden vaiettuakaan halunnut tinkiä sotaa edeltävästä viholliskuvasta ja tavasta nähdä taloudellinen korkeakoulu osana ”pehmeää” maanpuolustusta. Neuvostoliiton vaikutusvallan ulottuminen Suomeen oli estettävä, ja talouden kentällä tämä oli saavutettavissa vain yritteliäällä asenteella sekä naapuriin nähden ylivertaisella taloudellisella sivistyksellä.⁵

Vaikka päämäärä oli selvä, näkemykset keinoista jakoivat korkeakouluseuran jäsenistöä. Seuran perustajajäseniin ja alkuvuosikymmenten puuhamiehiin kuulunut Kaarle Nestor Rantakari edusti kärsimättömien koulukuntaa. Hän tahtoi nopeasti löytää Arno Tuurnan peräänkuuluttaman ”sankarikaupungin”, joka voisi ottaa vastaan viipurilaisten tarjoaman taloudellisen korkeakoulun. Rantakari asetteli vuonna 1945 korkeakoulukaupungin viittaa sekä Kotkan että Lappeenrannan harteille. Hän oli erityisen vaikuttunut Kotkan vilkasliikenteisestä satamasta ja voimakkaista teollisuuslaitoksista ja päätyi ehdottamaan kaupunkia korkeakouluseuran kummilapiseksi. Seuran jäsenkunnan enemmistö päätyi kuitenkin odottavalle kannalle. Rauhansopimus oli vielä solmimatta ja odottamattomiakin käänteitä saattoi olla vielä edessä. ”Mikä tulevaisuudessa olisi kerran oleva koulun sijoituspaikka, sitä tällä hetkellä ei voida eikä tarvitsekaan pohtia. Se on tulevaisuuden kysymys.”⁶

Kärsimätön Rantakari palasi asiaan keväällä 1947, kohta Pariisin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen. Rauhansopimus horjutti vakavasti karjalaisten mielissä pari vuotta elänyttä toivetta rajalinjan tarkistuksista. Ulkoministeri Carl Enckellin mukaan Pariisin sopimus tarkoitti sitä, ettei Karjala-kysymys saisi olla enää haavana Neuvostoliiton ja Suomen välillä. Ulkoministerin sanat mielessä korkeakouluseuran enemmistö taipui Rantakarin vaatimukseen aloittaa aktiiviset toimet seuran perustamisajatuksen toteuttamiseksi. Rantakarin mukaan toimenpiteitä ei pitänyt kuitenkaan kohdistaa enää Kotkaan vaan katseet oli käännettävä idästä länteen, tarkemmin sanottuna Turkuun, jossa paraikaa käynnisteltiin hanketta ylimmän taloudellisen opetuksen aikaansaamiseksi. Turku oli Rantakarille tuttu ja rakas kaupunki. Hän oli alun perin kotoisin Turun lähetytyiltä Loimaalta ja työskennellyt Turussa sanomalehti Uuden Auran päätoimittajana vuosina 1911–1916, ennen kuin siirtyi Viipuriin Savo-Karjalan osakepankin pääjohtajaksi. Turun

vuosinaan sekä sen jälkeen sikäläisen Yliopistoseuran jäsenenä Rantakari oli ajanut aktiivisesti suomenkielisen yliopiston perustamista ”hyljätyltä pyhätöltä” näyttävään kaupunkiin.⁷

Rantakarin visiona oli taloudellisen tiedekunnan perustaminen korkeakouluseuran varoilla Turun yliopiston yhteyteen. Tuen ehtona oli taata useaksi vuosikymmeneksi eteenpäin riittäväälle määrälle karjalaista syntyperää olevia henkilöitä pääsy tiedekunnan opiskelijoiksi. Lisäksi tiedekunta tuli siirtää Viipuriin, ”jos sellainen ihme tapahtuisi, että Suomi joskus saisi Viipurin takaisin”. Taitavana sanankäyttäjänä hän puhui ehdotuksensa taakse Turun yliopistoseuran puheenjohtajan, kauppaneuvos Heikki Kestilän, yliopiston rehtorin Harry Wariksen sekä Turun ja Porin läänin maaherrana toimineen entisen Viipurin hovioikeudenneuvoksen Wilho Kytän. Ehdotusta selvittämään asetettiin erityinen toimikunta, johon kuuluivat Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran puheenjohtaja Juho Kivi-Koskinen, sihteeri A. A. Lintulahti sekä Arno Tuurna.⁸

Rantakarin ajatukset eivät saaneet loppujen lopuksi suurta kannatusta korkeakouluseuran jäsenten joukossa. Selvitystoimikunta tuli syksyllä 1947 siihen tulokseen, että korkeakoulu oli perustettava nimenomaan taloudellisesti alikehittyneeseen Itä-Suomeen. Tämä oli ollut monien seuralle varoja lahjoittaneiden tahto. Seurassa ei ollut myöskään kuopattu kokonaan ajatusta paluusta takaisin Viipuriin. Päätöstä taloudellisen korkeakoulun sijoituksesta ei kannattanut tehdä hätiköiden vaan seuran oli hyvä keskittyä rauhassa seurailemaan Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kehittymistä ja tekemään omaisuutensa kartuttamiseen tähänneitä osake- ja obligaatiosijoituksia.⁹

Karjalaisen siirtoväen keskuudessa liikkui 1940–1950-lukujen taitteessa huhuja rajalinjan tarkistuksista. Odotusarvot kotiinpaluun suhteen nousivat lakipisteeseensä vuonna 1956. Tuolloin Porkkalan palauttamisesta rohkaistuneet siirtokarjalaiset Karjalan liittoa johdolla ja aina valtiojohtoa myöten näkivät Karjalan palautuksen täysin realistisena. Korkeakouluseuran puheenjohtaja Juho Kivi-Koskinen totesi seuran olleen aina sodan päättymisestä saakka lähtövalmiina ”kanteleet pajuihin ripustettuina odottamassa Babylonin vankeuden päättymistä”. Tälläkin kertaa soittimet saivat jäädä roikkumaan oksanhankaan.¹⁰

Lukuisten pettymysten jälkeen korkeakouluseurassa kypsyttiin lopulta odotteluun ja sen jäsenet päättivät vuonna 1960 luovuttaa kauppaa symboloivan Merkuriuksen sauvan sopivaksi katsotulle paikkakunnalle itäisessä Suomessa. Tuolloin oli paraikaa käynnissä kamppailu Itä-Suomen yliopiston perustamisesta. Opinahjoa havittelivat vakavimmin omakseen Joensuu, Kuopio ja Lappeenranta. Korkeakouluseurassa katsottiin, että viipurilaisuutta saattoi edustaa kolmikosta ainoastaan Joensuu tai Lappeenranta. Lopulta vaakakuppi kallistui suhteellisen nopeasti viimeksi mainitun kaupungin taakse. Seura oli tukenut useamman vuoden ajan taloudellisesti Lappeenrannan kesäyliopistossa annettavaa taloustieteellistä opetusta. Lisäksi kaupunki sijaitsi fyysisesti hyvin lähellä Viipuria. Lupaus korkeakouluseuran taloudellisesta tuesta oli lopulta niin merkittävä, että se ohjasi lappeenrantalaisia korkeakouluaktiiveja muokkaamaan haviteltavan opinahjon tieteenalaprofiilia. Kun ennen viipurilaisten väliintuloa kaupungissa oli puhuttu lähinnä humanistis-lääketieteellisestä yliopistosta, nousivat teknillis-kaupalliset oppiaineet korkeakouluseuran tuenilmauksen jälkeen keskiöön.¹¹

Niin kutsutun hajautetun hyvinvointivaltion nimissä valtiolta päätti vuonna 1966 hajauttaa Itä-Suomen yliopiston kolmeen osaan Joensuun, Kuopion ja Lappeenrannan kesken. Teollis-

tuneeseen Lappeenrantaan perustettiin teknillinen korkeakoulu, joka koulutti vahvasti myös taloustieteellisesti orientoituneita tuotantotalouden insinöörejä. Tämä suuntaus oli käden-
ojennus korkeakoulun varakkaalle mesenaatille. Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura
tuki alusta pitäen Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun tuotantotalouden opetusta. Sitä
pidettiin kuitenkin korkeakouluseurassa vain välivaiheena matkalla kohti kauppatieteellistä
koulutusta. Erityisesti 1980-luvun lopulla korkeakouluseura oli keskeisesti vaikuttamassa sii-
hen, että teknillinen korkeakoulu ryhtyi havittelemaan itselleen toden teolla kauppatieteiden
tutkinnonanto-oikeutta. Viipurilaisten 70-vuotinen haave toteutui lopulta vuonna 1991, jolloin
ekonomiopiskelijat aloittivat uurastuksensa Lappeenrannassa.

Tämänkin jälkeen korkeakouluseura on tukenut tieteenalan kehittymistä seuran tarkoitus-
periä palvelevassa ”sankarikaupungissa”. Esimerkiksi 2000-luvun ensivuosina korkeakoulu-
seuran rahallisen tuen ansiosta kauppatieteiden opiskelijoiden sisäänottomääriä voitiin nostaa
Lappeenrannan teknillisessä yliopistossa 150 opiskelijaan, mikä vahvisti yliopiston asemaa
muiden kauppatieteiden opetusta tarjoavien yliopistojen joukossa. Lisäksi korkeakouluseura
perusti vuonna 2003 arvoltaan 10 000 euron suuruisen Viipuri-palkinnon, joka on myönnetty
vuosien 2003–2019 välisenä aikana yhteensä yhdeksälle kansainvälisesti meritoituneelle
strategiatutkimuksen edustajalle. Tämä kaikki on puolestaan taannut sen, että Viipuriin ja vii-
purilaisuuteen voi törmätä vielä 2020-luvun alussakin Lappeenrannan yliopistokampanjalla.¹²

Viitteet

- 1 KAMP, ViTaKo, Vuosikertomukset vuosilta 1927–1955, Vuosikertomus 1944; Kohvakka 2009, 46.
- 2 Kivi-Koskinen 1959, 3–6; vrt. Moisio 2012, 55–69; Vares 2020, 27–37.
- 3 KAMP, ViTaKo, Vuosikertomukset vuosilta 1927–1955, Vuosikertomukset 1927–1939; Karjala 9.2.1939; Rantakari 1938, 3–7.
- 4 LKA, ViTaKo, Työvaliokunnan pöytäkirjat 1957–61, Liite: ViTaKo hoitokunnan pöytäkirja 27.4.1959; Meurman 1958, 153.
- 5 KAMP, ViTaKo, Työvaliokunnan kokousten pöytäkirjat, Työvaliokunnan kokous 30.5.1945.
- 6 KAMP, ViTaKo, Työvaliokunnan kokousten pöytäkirjat, Työvaliokunnan kokous 30.5.1945; Vuosikertomukset vuosilta 1927–1955, Vuosikertomus 1945.
- 7 KAMP, ViTaKo, Vuosikokousten pöytäkirjat, Vuosikokous 25.4.1947; Polvinen 1981, 117–119, 252; Polvinen 1999, 137, 139, 295, 301; Vares 2000.
- 8 KAMP, ViTaKo, Kirjetoisteet 1937–1959, K.N. Rantakarin kirje pankinjohtaja Arvo Lintulahdelle 11.6.1947; Vuosikokousten pöytäkirjat, Vuosikokous 25.4.1947.
- 9 KAMP, ViTaKo, Hoitokunnan kokousten pöytäkirjat, Hoitokunnan kokous 5.9.1947.
- 10 KA, ATA, Arno Tuurnalle tulleet kirjeet L-M 1942–1968, A.A. Lintulahden kirje Arno Tuurnalle 7.6.1956; Kohvakka 2009, 47–52.
- 11 Kohvakka 2009, 53–67.
- 12 Kohvakka 2009, 63, 73, 90, 115–121, 185–194; Kohvakka 2013; LUT 2019.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Arno Tuurnan arkisto (ATA)

Arno Tuurnalle tulleet kirjeet L-M 1942–1968

Kansallisarkiston Mikkelin toimipiste (KAMP)

Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura (ViTaKo)

Hoitokunnan kokousten pöytäkirjat

Kirjetoisteet 1937–1959

Työvaliokunnan kokousten pöytäkirjat

Vuosikertomukset vuosilta 1927–1955

Vuosikokousten pöytäkirjat

Lappeenrannan kaupunginarkisto (LKA)

Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura (ViTaKo)

Työvaliokunnan pöytäkirjat 1957–61

Sanomalehdet

Karjala 1939

Tutkimuskirjallisuus

Kivi-Koskinen, Juho (1959). Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura ry. 1919–1959. Helsinki: Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura.

Kohvakka, Mikko (2009). Kasvukertomus. 40-vuotiaan Lappeenrannan teknillisen yliopiston elämäkerta. Lappeenranta: Lappeenrannan teknillinen yliopisto.

Kohvakka, Mikko (2013). ”Verkosto, skaala ja korkeakoulujen perustaminen 1960-luvun alun Suomessa”. *Alue ja Ympäristö* 42 (2013:2), 3–16.

LUT (2019). ”LUT-kauppakorkeakoulun Viipuri-palkinto tekoälytutkija Erik Brynjolfssonille”.

(https://www.lut.fi/uutiset/-/asset_publisher/h33vOeufOQWn/content/lut-kauppakorkeakoulun-viipuri-palkinto-tekoalytutkija-erik-brynjolfssonille, viitattu 1.8.2019).

Meurman, Otto-livari (1958). ”Asemakaavan kehitys”. Teoksessa Viipurin kirja, toim. Juho Kivi-Koskinen, J. I. Koivu, Arno Tuurna & T. Valtavuo. Pieksämäki: Torkkelin säätiö, 127–153.

Moisio, Sami (2012). Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään. Tampere: Vastapaino.

Polvinen, Tuomo (1981). Suomi kansainvälisessä politiikassa 1941–1947. Porvoo: WSOY.

Polvinen, Tuomo (1999). J. K. Paasikivi: Valtiomiehen elämäntyö osa 4. 1944–1948. Porvoo: WSOY.

Rantakari, K. N. (1938). Viipurin taloudellisen korkeakouluaatteen synty ja päämäärä. Viipuri.

Vares, Vesa (2000). Rantakari, Kaarle Nestor (1877–1948). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001654>, viitattu 1.8.2019).

Vares, Vesa (2020). Turun yliopiston historia. Kansallinen tehtävä 1920–1974. Turku: Turun yliopisto.

Karjala kulttuurisena traumana Suomen teatterissa

Karjalaisten aiheiden ja kodinmenetyksen teeman esiintymistä suomalaisessa teatterissa sotien jälkeen voidaan jäsentää tarkastelemalla tapahtumien kokonaisuutta kulttuurisena traumana, jonka käsittelemiseen teatteri yhteiskunnan julkisena keskustelufoorumina on osallistunut. Kulttuurisen trauman käsitteen on esitellyt puolalainen sosiologi Piotr Sztomka (2000), joka kuvasi sen avulla Euroopan historian väkivaltaisten ja odottamattomien kauhujen aiheuttamia kokemuksia – tukahduttamisen ja väkivallan paljastumisen synnyttämiä reaktioita pitkienkin aikojen päähän. Kulttuurisen trauman käsitteen kautta voitiin ymmärtää itäisen Keski-Euroopan ilmiöitä vuosien 1989 ja 1991 käännteiden jälkeen. Toisin kuin lännen postmoderneissa ja postkoloniaalisissa teemoissa, uuden nationalismin nousua 2000-luvulla Euroopan Unionin uusissa ja vanhoisakin jäsenmaissa ei voinut selittää puheella modernista ja edistyksestä, saati modernin kriisiytymisestä.¹

Kulttuuriset traumat ovat synnyttäneet paljon taidetta, sillä trauman diskurssia tuotetaan ja pidetään aina yllä yhteisöllisesti. Ilmiön tutkijat ovat käyttäneet esimerkkinä sitä, miten juutalaisten joukkosurmien tai mustien orjuuden kaltaisten tapahtumien käsittely ja retoriset keinot Yhdysvalloissa ovat muuttuneet suhteessa tapahtumista kuluneeseen aikaan. Traumapuhe ei siis ole viatonta, vaikka uhrien autenttista kokemusta ei sinänsä haluta kiistää.² Suomessa trauman käsitteestä kiinnostuttiin, kun tutkimus 2010-luvulla alkoi tarkastella sotilaiden, sotaorpojen, evakkojen ja rintamamiesten henkilökohtaisia kokemuksia ja niiden elämänaikaista vaikutusta.³ Karjalan menetyksen kokemusta on alettu tutkia myös osana muistamisen politiikkaa ja identiteettipolitiikkaa.⁴

Traumaan liittyy läheisesti nostalgian käsite. Nostalgian eli kotikaipuun tunteminen voi olla psyykkisesti traumaa hoitava tunne, jonka äärelle mielellään hakeudutaan. Evakkoille kaipuun kohde oli idealisoitu sotia edeltävä luovutettu Karjala. Nostalgia voidaan kuitenkin aina valjastaa myös retroaktiivisesti toimivaksi, konfliktin ja vallanhalun palvelukseen. Silloin se nimenomaan pitää haavaa vereksenä ja uusintaa traumaa osaksi myös seuraavien sukupolvien identiteettiä.⁵ Karjalaan kohdistuvaa nostalgiaa on käytetty Suomessakin

vahvistamaan niin sanottuja uuspatrioottisia näkemyksiä ja torjumaan liian sovintohakuista Venäjä-suhdetta.⁶

Teattereissa jokailtaiset esitystapahtumat (theatrical event) voivat käsitellä yhteisön traumoja monin tavoin, esimerkiksi rikkomalla jostakin vaikeasta teemasta vallitsevan hiljaisuuden tai synnyttämällä (poliittista) keskustelua. Se, miten teatteriesitys jäsentää traumaan sisältyvät jännitteet ja konfliktit, uhrin ja aiheuttajat, tai millä tavalla esitykset antavat äänen eri näkökulmille tai ehdottavat tunnepatoutumia ratkaistaviksi, vaikuttaa siihen, tuleeko teatteri vahvistaneeksi käpertymistä traumaan ja nostalgiaan vai tarjoaako se uudenlaisen suhtautumisen mallia muuttuneissa olosuhteissa.

Toinen laaja kysymys on, hyväksyykö yhteisö uusia tulkintoja traumaattisista aiheista vai tarrautuuko se traumaansa muuttumattomana osana identiteettiä. Fiktiohenkilöt näyttämöllä voivat näyttää mallia tai ehdottaa uusia keinoja selvitä arpeutuvien haavojen kanssa tai järjestellä muistamisen malleja.⁷ Karjalaisillekin on tehty ehdotuksia siitä, miten vanha trauma tulisi nähdä uudessa poliittisessa tilanteessa ja mikä voisi mahdollistaa trauman voittamisen ja Venäjä-suhteen tervehtymisen. Vastaavaa keskustelua on käyty muun muassa sisällissodan haavoista niin muistamiskulttuurissa kuin taiteissa.⁸

Keskityn artikkelissani kolmeen kysymykseen: 1. Miten suomalainen teatteri ja näytelmä ovat käsitelleet Karjalaa ja karjalaista diasporaa sotienjälkeisinä ajanjaksoina? 2. Millä tavoilla teatteritaide osallistui tämän kulttuurisen trauman käsittelyyn: tarjottiinko ehyttä ja harmonista kuvaa nostalgian tarpeeseen, vai yritettiinkö tapahtunutta sanoittaa uuteen muotoon? 3. Miten poliittinen ilmapiiri ja vaihtuvien sukupolvien kokemukset vaikuttivat karjalaisteemojen käsittelyyn?

Teatteritieteen piirissä ajatellaan, että teatteriesitys tai kokonainen näytelmä tai esityslaji vastaa aina jollain tavalla odotuksiin, joita sitä ylläpitävä yleisö siihen kohdistaa.⁹ Siksi teatteri voi toimia myös niin, että jokin laji ja sen katsojat pitävät tarkoituksellisesti yhteisön haavaa auki, toistavat uhrikertomusta ja värväävät uusia sukupolvia omaksumaan traumaidentiteetin. Näin teatteri työskentelee unohtamista vastaan. Se on myös poliittinen valinta: ”Marttyyrien muisto tulee pitää hengissä”, olivat nämä sitten kansallisia, uskonnollisia tai luokkataistelun uhreja. Mutta keitä varten? Voittanutta osapuoltako varten? Vai hävinnyttä? Joskus on ollut tärkeää taistella muistojen ja tiedon pakotettua kulttuurista poispyyhkimistä vastaan. Arpeutumista voidaan siis estää tietyn tarkoituksiperän toteuttamiseksi. Jollekin ryhmälle yhteiskunnassa teatteri synnyttää voimaantumista ja yhteenkuuluvuutta identiteetin rakennusaineeksi. Toisia se rekrytoi tarjoamalla toistuvasti paikkaa nostalgialle joltain kuviteltua mennyttä hyvää aikaa kohtaan.¹⁰

Tässä artikkelissa selvitetään, kuinka karjalaisaiheinen teatteri voimaantutti ja hoiti karjalaisen siirtoväen ja sen jälkipolvien kulttuurista traumaa 1950-luvulta 2000-luvulle. Teatteritieteellinen analyysi antaa parhaan mahdollisuuden vastata kysymykseen, mikäli katsojat ymmärretään itsenäisiksi toimijoiksi ja tahtojiksi, ei valmiiden viestien vastaanottajiksi tai yksisuuntaisen taidevaikuttamisen kohteiksi. Siksi prosesseja voidaan kuvata tulkitsemalla Karjala-teemaisten näytelmien keskeisiä konflikteja ja niiden ratkaisutapoja eri aikakausien ohjelmistoissa. Näytelmien saama suosio ja niiden elinkaari tai myöhemmät uusinnat indikoivat sitä, miten tuo prosessi yhteisön ja sen eri sukupolvien näkökulmasta haluttiin kulloinkin nähdä. Erityisesti tarkastelen esitysten mahdollisuuksia kuljettaa tunneprosesseja ja koskettaa emotionaalisesti arimpia kysymyksiä. Katsojan tavoitteeksi oletetaan halu osallistua yhteiseen tapahtumaan, jossa ilmaistu maailmankuva ja kertomus ovat hänen hyväksyttävissään ja jaettavissaan.

Teatteriesityksen emotionaaliset kiintopisteet, ihailun ja halveksunnan kohteet sekä näyttämöllä kuvatun maailman ongelmiin tarjottavien ratkaisujen luonne, laatu ja poliittinen sisältö ovat teatterihistoriallisen ohjelmisto- ja esitysanalyysin ytimessä.¹¹ Artikkelini tutkimusaineiston muodostavat sotienjälkeiset karjalaisaiheiset suomenkieliset näytelmät ja niiden toteutuneet esityshistoriat.¹² Ruotsinkielisiä näytelmiä aiheesta ei ole tehty. Koska myös eräät ennen sotia kirjoitetut näytelmät saivat sotienjälkeisessä kontekstissa uusia merkityksiä, tarkasteluun on sisällytetty joitain niistä.¹³

Teatterintutkija käsittelee aina päättäneitä esityksiä, myös sellaisia, joita ei itse ole nähnyt. Silloin turvaudutaan toisen käden lähteisiin, käytännössä lehdistöaineistoon. Tutkijan tehtävä on laatia eräänlainen tasapainotettu historiallinen rekonstruktio tapahtumasta ja sen ympärillä vaikuttaneista konteksteista. Artikkelin kirjoittajana olen sekä aikalaistodistaja että informoitu tutkija, joka on perehtynyt erityisesti 1960-luvun teatterimurrokseen.¹⁴ Esiteltäviä karjalaisnäytelmiä olen nähnyt kuitenkin suhteellisen vähän, joten tulkinnat perustuvat usein näytelmien teksteihin, esitystapojen tuntemukseen, saatavilla olevaan muuhun aineistoon sekä päättelyyn ilmiöiden sisäisestä logiikasta.

Siirtokarjalaiset voi ainakin diasporan alkuvuosina nähdä suhteellisen tiiviinä ja keskinäistä yhteyttä pitäneenä traumatisoituneena yhteisönä, jonka taideinstituutiot olivat kokeneet saman kohtalon. Ammattiteattereista ainoa oli Viipurin kaupunginteatteri, joka yritti parin vuoden ajan (1945–1947) toimia Kotkasta käsin, kunnes taloudelliset realiteetit pakottivat sen lopettamaan.¹⁵ Helsinkiin siirryttyään monet sen näyttelijöistä nauttivat entisten viipurilaisten piirissä suosiota niin sanottuina omina näyttelijöinä. Kun katsojan emotionaalinen kiinnittyminen tapahtuu ikään kuin valtuuttamalla tietty näyttelijä tai

rooli hänen itsensä edustajaksi lavalla,¹⁶ oli yksi kiinnittymisen peruste juuri tuttuus Viipurin ajoilta ja yhteisesti jaettu evakon identiteetti.¹⁷

Historiallisen fiktion peruskysymyksiä ovat siinä kuvatun maailman suhde kirjoittamisaikansa nykyyhetkeen ja se, millaisessa suhteissa noiden kahden ajan tulkitaan olevan keskenään. Miten kirjoitushetki on määrännyt käsiteltävän historiallisen ajankohdan tulkintaa? Sama kahden aikatason ymmärtäminen koskee näytelmäkirjallisuuden lukijaa. Mutta teatterintutkija, joka tarkastelee esitystapahtumia ja niiden sijoittumista aikaansa, tarvitsee niiden rinnalle vielä kolmannenkin tason. Kun vanha näytelmä otetaan uudelleen esiin, joutuu tutkija virittämään ymmärryksensä koskemaan myös tuon uuden esittämisaajan kontekstia. Silloin tunnistettavia aikatasoja on kolme päällekkäin: fiktion kuvaama aika (mahdollisine takautumineen), draamatikon ja kantaesityksen oma aika sekä viimein myöhempien esittäjien aika. Teatteriesitys saattaa sisältää myös kommentaareja esityspärinteeseen. Tästäkin syystä käsittelyn aloittaa lyhyt katsaus varhaisen kotimaisen draaman Karjala- ja Viipuri-kuviin.

Viipuri- ja Karjala-aiheet autonomian ja itsenäisyyden aikana kirjoitetuissa näytelmissä

Varhaisimmat Itä-Suomeen sijoittuvat näytelmät ovat lehtimies ja kirjailija Pietari Hannikaisen (1813–1899) tekstit 1840-luvulta.¹⁸ Radikaaleimmista niistä esiintyy korskeita aatelisia ja ankaria lahjoitusmaavouteja, mutta näistä teksteistä ei koskaan tullut laajasti levinnyttä ohjelmistoa sen paremmin harrastajien kuin ammattilaistenkaan esittämänä. Ensimmäinen suomenkielinen historiallinen näytelmä, Viipurissa opettajana toimineen lounaissuomalaisen Evald Ferdinand Jahnssonin kirjoittama *Bartholdus Simonis (Pertteli Simonpoika)* (1873) taas sijoittui 1650-luvun sotien aikaiseen Viipuriin.¹⁹ Kaarlo Bergbomin johtamaan Suomalaiseen Teatteriin tarjottiin muitakin Itä-Suomeen sijoittuvia teoksia. Näistä tärkein ja paljon esitetty oli Viipurissa vaikuttaneen päätoimittaja Matti Kurikan *Viimeinen ponnistus* (1884), joka käsitteli inkeriläisten maaorjien vapauttamista.²⁰ Kurikan ystävä ja toimittajakollega A. B. Mäkelä kuvasi draamassaan *Ruukin jaloissa* (1896) oman aikansa itäsuomalaista teollisuuspaikkakuntaa. Kaikki nämä näytelmät menettivät ajankohtaisuutensa ja jäivät pois ohjelmistoista vain muutama vuosi kantaesityksen jälkeen.²¹

Taiteen karelianismiin kytkeytyvillä muinais-Suomi- ja *Kalevala*-aiheilla, kuten Juhani Ahon *Panulla* sekä Pro Carelia -kuvaelmilla,²² oli identiteettiä luovaa merkitystä kansallisen tason ohella Venäjän ajan ja itsenäisyyden alkuajan karjalaisille. Muinais-Suomi oli aiheena Lauri Haarlan eräissä näytelmissä, joita 1930-luvulla Viipurin kaupunginteatteri vielä esitti.²³ Laura Sointeen sovin-

nainen moraliteetti *Hopearisti* (1930), jossa karjalaisuuden kuvana tarjottiin Laatokan Karjalan harmonista maisemaa tarkemmin määrittelemättömänä vanhana aikana, ei edes yltänyt ammattiteatteriin.²⁴

Urbaanin viipurilaiseen suuntaan yritti kotimaista hupailuohjelmistoa viedä Agapetuksen (Yrjö Soini) ja säveltäjänimimerkki Nikodemuksen (Henrik Solitander) kabaree *Hei heipparallaa, Helsinki* (1929), joka sovitettiin myös Turkuun ja Viipuriin. Tekstin viipurilaistuttajaksi mainitaan nimimerkki Speex, jonka *Hei heipparallaa, Viipuri* (1930) sai kohtalaista suosiota, vaikka osa paikallisuuksien siirroista tuntui kovin keinotekoisilta. Se on kuitenkin ainoa näytelmä, jossa luodaan kuvaa sellaisesta iloisesta ja urbaanista Viipurista, josta myöhemmin syntyi keskeinen osa Viipurin muistamisen kuvastoa.²⁵ Juoni kaarteli maalta tulleen matkaaajan ja kaupungin kadulta löytyvien ihmistyyppeiden kohtaamisissa, kadonneessa arpalipussa ja voittorahoissa. Urbaani ilottelu jäi kuriositeetiksi, eikä vastaavia ainakaan ammattiteattereissa tehty.

Kannakselaista identiteettiä loi vahvimmin Kersti Bergrothin *Anu ja Mikko*, joka ilmestyessään ja kantaesityksen aikoihin vuonna 1932 oli nykynäytelmä. Se kertoi antrealaisesta pienyrittäjästä Mikosta, kylän tuesta ja rikkaan isännän Mikolle antamasta lainasta, jonka avulla Mikon yritys pystyisi jatkamaan. Heti Kansallisteatterin jälkeen Viipurissa esitettynä *Anusta ja Mikosta* muodostui vahvasti omaksi koettu näytelmä, jossa peilattiin aikansa kannakselaista maaseutua hyväntahtoisessa ja rohkaisevassa valossa. Viipurissahan teollisuuden ja palvelualojen työntekijöistä suurella osalla oli vielä juurensa Kannaksen maaseudulla sekä kokemusta innostuvaisesta yrittäjyydestä ja karjalaisittain jyrkkien luonteiden yhteentörmäyksistä tai Mikon kaltaisesta levottomuudesta. Komediaalisena huipentumana esiintyi Suomeen palannut Amerikan Mar', jonka engelskanskaiset vuodatukset loivat menestyvän naisyrittäjän vapauttavan itseironisen ja voimaannuttavan kuvan myös viipurilaisen yleisön käyttöön.

Teattereiden Karjala ennen 1960-luvun suurta maaltamuuttoa

Sotien aikana *Anu ja Mikko* muuttui äkkiä menneeksi maailmaksi, ja sotien jälkeinen murros antoi koko näytelmälle uuden kehyksen. Menetetyn paikan ja elämän ideaalikuva konstruoivan näytelmän esittäminen muuttui osaksi karjalaisen trauman hoitoa. Alun alkaen näytelmä oli ollut sivistyneistökirjailijan laatima hyväntahtoinen kuva maaseudusta, mutta nyt *Anu ja Mikko* muuttui eräänlaiseksi todistusaineistoksi siitä elämästä, joka oli lakannut. Näytelmää esitettiin 1940-luvulla erityisesti niissä teattereissa, joiden kaupunkeihin oli tullut evakoita. Näytelmän tehtäväksi tuli koota karjalainen yleisö uuden koti- tai lähikaupunkinsa teatteriin ja näin varmentaa paikalliselle teatterille kiitollista

uutta yleisöä. Vastineeksi evakot saivat teatterissa tilaisuuden tavata ja haastaa tutuille, puhua omaa murrettaan ja hoitaa menetystä jaetun kokemuksen ihmisiä yhdistävällä lämmöllä.

Anun ja Mikon säilymistä ohjelmistossa heikensi kuitenkin sen jo alun perin moitittu epädraamallinen luonne: juonessa ei aineksia paljon ole, sillä epäietoisuus ja huoli tulevasta oli lopulta pieni ja kovin helposti ratkaistu. Nimikkeen 'karjalainen idylli' antoi sille jo kirjailija itse. Arvostettu ohjaaja Eino Salmelainen on silti kiittänyt Bergrothin henkilöhahmoja hyvin kirjoitetuiksi ja eläviksi omassa elämänpiirissään.²⁶

Viisikymmenluvun teatterissa oli pysyvää kysyntää karjalaisuudesta ammentavalle ja sen ideaalikuvaan konstruoivalle ohjelmistolle. Kersti Bergroth vastasi siihen kirjoittamalla vielä näytelmän *Kuparsaare Antti*, jonka kantaesitys oli Vanhalla ylioppilastalolla, Helsingin Kansanteatterissa, kaudella 1955–1956.²⁷ *Kuparsaare Antti* ei ollut edes syntyessään nykynäytelmä. Sitä voi nimittää jopa kaksinkertaiseksi idylliksi, sillä tapahtumat oli alun perin sijoitettu kauas keisariajan Karjalaan, ajattomasti entisvanhaiseen maailmaan, jossa kylällä on kartano eli hovi ja toinen talo, Kuparsaari. Talon velkoja oli salattu, kunnes näytelmän lopussa velat annetaan anteeksi, vaikka niistä luvataan kyllä huolehtia.

Seuraavan ja toistaiseksi viimeisen kerran Bergroth esittäytyi Helsingissä, kun Kansallisteatteri halusi juhlistaa kirjailijan merkkipäivää esittämällä *Anun ja Mikon* vuonna 1968. Bergrothin kirjailijakuvan kannalta jokin kokeileva moderni nuoruuden teos, kuten *Hra Vento* (1921) olisi voinut olla kiinnostavampikin, mutta noina vuosina Kansallisteatteri oli joutunut tukalaan kilpailutilanteeseen uuden Helsingin Kaupunginteatterin suosion takia, mistä syystä sen oli kalasteltava populaarin ohjelmiston varmoilla vesillä. Näytelmän 36 vuoden takaisen kantaesityksen Anu, rakastettu Henny Valjus, näytteli nyt Vappo-tädin roolissa ja Amerikan Marina esiintyi jo Viipurissa näytellyt Rauni Luoma.

Ensimmäisten diasporavuosikymmenten merkittävimmäksi karjalaisdraamatikoksi nousi Sortavalassa kauppiaan tyttärenä kasvanut Kyllikki Mäntylä, (s. Wanninen, 1907–1979), joka asui ja toimi sotien jälkeen Kuopiossa. Hän oli julkaissut useita novellikokoelmia, lastenkirjoja ja kuunnelmia.²⁸ Eino Salmelainen pyysi hyvältä dialogin kirjoittajalta näytelmää Tampereen Työväen Teatterille, ja niin kehkeytyi *Opri* (1953). Nimihenkilö on paitsi jostain syystä Hämeessä asuva Raja-Karjalan evakko myös vanhus, jonka mökki seisoo uuden maantien linjauksella. Näytelmän alkaessa hän muuttaa kunnalliskotiin eli lähtee kuin uudelleen evakkoon. Kunnalliskoti esitetään jäykkänä ja kylmänä laitoksena, jossa johtajatar ei edes erota mummoja toisistaan, kunnes Opri hankkii nimi-laput sängynpäihin ja keksii muutakin viihtyisyyttä, kuten pihakeinuja.²⁹

Menetyksen omakohtaisesti kokenut sukupolvi pääsi teatterissa lämpimän nostalgian äärelle Kyllikki Mäntylän vanhoja aikoja kuvaavissa komedioissa. Nykyhetken kipeät tunnot täytyi kääntää myönteisiksi, parhaiten vain alistamalla uusiin oloihin. Kyllikki Mäntylä: *Opri*. Tampereen Työväen Teatteri. Ensi-ilta 5.11.1953. Ohjaus Eino Salmelainen. Kuvassa Rakel Laakso ja Ossi Kostia. Ohjaus Eino Salmelainen.

Kantaesityksessä 1953 Tampereen Työväen Teatterissa (TTT) Mäntylän teksti sai naiiviudesta moitteita, mutta Rakel Laakson luomaa Oprin hahmoa ylistivät kaikki. Se päättyi suoraan Edvin Laineen ohjaamaan filmiin (1954), jossa muutkin TTT:n näyttelijät esiintyvät. *Opri* levisi jo samana vuonna 15 muuhun teatteriin ja seuraavana vuonna vielä viiteen.³⁰ Eri puolilla Suomea voitiin samais-tua evakkojen tuolloin vanhinta sukupolvea edustavaan naiseen, joka kohtasi nykyajan tulon ja vielä uuden sopeutumisen ja lähdön – laitosasumiseen. Näytelmän sydämellisyyttä ja viisasta elämänuskkoa kiitettiin, vaikka eräs kriitikko toivoi näytelmään enemmän kunnalliskodin olosuhteiden kritiikkiä.³¹ Elokuvaan puolestaan lisättiin ajankohtaisia teemoja ja nuorta rakkautta.³² Ortodoksisen elämänmuodon piirteet tulivat osaksi valtaväestön tietoisuutta. Omalla erilaisuudellaan – toiseudellaan – Oprin hahmo herätti empatiaa väheksytyimmässä asemassa olleita ortodoksikarjalaisia kohtaan ja näin tavallaan voimaannutti juuri rajakarjalaisia ja heidän piirejään.³³

Oprin suosion innostamana Kyllikki Mäntylä kirjoitti jatkon Oprin aiemmista

vaiheista: *Opri ja Oleksi* (1955) kantaesitettiin 14.10.1956 Suomen Kansallisteatterissa, ja sitä esitettiin myös lukuisissa pienempien kaupunkien ammatti-teattereissa. Se sijoittui 1930-luvun Laatokan Karjalaan eli katsoi taaksepäin jo valmistuessaan. Opri ja häntä nuorempi asuinkumppani Oleksi ovat lapseton aviopari, ja Oleksi kuolee pariskunnan ollessa riidoissa.³⁴ Talvisodan alkaessa kylä tyhjennetään, mutta ennen lähtöä Opri vie piiraat Oleksin haudalle ja lähtee pystyssä päin evakkoon, kohtalonsa urheasti kantaen. Mäntylän molemmat Opri-näytelmät olivat kaihoisia, sävellajiltaan ikään kuin kirkasta mollia. Tämä kokemuspiiri oli 1950-luvun yleisölle vastikään elettyä elämää. Tauno Pylkkänen sävelsi oopperan *Opri ja Oleksi*, jonka Suomen Kansallisooppera esitti jo vuonna 1958 ja uusintana vuonna 1984.

Mäntylän varhaisiin teoksiin kuului koulujen joulujuhlia varten kirjoitettu *Tapahtui Betlehemissä* (1950). Kertomuksessa siitä, miten Maria ja Joosef eivät saaneet sijaa majatalossa, konkretisoitui evakoiden tuore kokemusmaailma: koputtaminen ovelta ovelle voitiin näin kertoa jouluevankeliumin myyttisen kuvan avulla. Näyttämöteos oli katsojien reaalisen kokemusmaailman analogia.³⁵ Mäntylän pienoisnäytelmistä vuoteen 1949 sijoittui *Tuulisänky* (1957). Siinäkin esiintyy evakkovanhus, jolle ei vielä ole löytynyt pysyvää kotia ja joka loukkaantuu, kun kuulee tai luulee, että hän ei ole länsisuomalaisen talon kaikkien asukkaiden mielestä tervetullut.³⁶

Karjalaisen ja muunkin teatteriyleisön kannalta 1950-luvulla toivottavia olivat duuri-näytelmät, joissa olisi elämänuskoa ja huumoria. Tällaiseen odotukseen Mäntylä pyrki vastaamaan kirjoittamalla komedioita rehevine henkilöihahmoineen ja terävine sanailuineen. Useat sijoittuivat vanhaan tai ajattomaan Karjalaan, ja niitä kansoittivat idealisoidut tai koomisiksi viritetyt henkilöihahmot. Keskellä jälleenrakennusta ja karjalaisten aloilleen asettautumista olisi ollut ehkä vaikea löytää aineksia komediaan.

Elämäntapaus (1950) kertoo vanhan pariskunnan erilaisen sosiaalisen taustan tuomasta jännitteestä ja siitä, miten mies kerran päättääkin nöyryyttää vaimoaan, tai aikalaisten sanoin ”antaa tälle opetuksen”, jouduttuaan ensin itse kuuntelemaan toistuvaa moitepuhetta.³⁷ *Kala-Tirriissä* (1955) nimihenkilö taas on kalastaja ja kalakauppias Laatokan rannan pikkukaupungissa.³⁸ Muuten värikkään henkilögallerian keskellä huvia aiheuttaa tämän nopeasti rikastuvan miehen turhamaisuus, josta hän kuitenkin ymmärtää luopua. *Feutora ja muut monumentit* -näytelmän³⁹ (1956) nimi viittaa ryppääseen rajakarjalaisen salokylän hahmoja, jotka ”pagisevat” herkeämättä ja pistäytyvät toistensa luona asian kanssa ja ilman.⁴⁰ *Raplaajan* (1957) nimihenkilö taas on kansan mies Kanakselta, lukkojen ja kellojen korjaaja. Hän kiihtyy nähtyään apteekkarilla pitäjän ensimmäisen auton, jota tilaisuuden tullen innostuu luvatta raplaamaan.

Kyllikki Mäntylä kirjoitti siis laajasti levinnyttä Karjala-aiheista ohjelmistoa. Näitä anekdootin kaltaisia teoksia ovat seuranäyttämöt esittäneet pitkän rupeaman. Hahmot ovat kiitollisia näyteltäviä, ja harmittomalta vaikuttavan sanailun alle on kätkeyty pieniä piikkejä eri suuntiin, terävimpänä *Feutorassa* esiintyvä länsisuomalainen kansakoulunopettaja, jonka lähes kulttuuri-imperialistinen asenne Raja-Karjalaan ei jää huomaamatta. Perinteisen realismin naiivin ihanteellisena edustajana Mäntylän kohtalo oli muuttua ohjelmistoissa jäänteensomaisten dramatiikan kirjoittajaksi.⁴¹ Komediat eivät ole palanneet ammatti-teattereihin kuin satunnaisesti, mutta niitä esitettiin pitkään sellaisissa harrastajateattereissa, joiden taidemaku pysyi traditionaalisena. Useimpien suhde menetyksen traumaan oli kuin särkylääkkeen: hetkellisen unohduksen kautta ne lievittivät kivun tunnetta.

Unto Seppäsen romaani *Evakko* (1954), joka kiteytti talvisodan ja karjalaisen kansan draaman, ei vielä omiana aikanaan päätynyt teatterin näyttämölle. Sen sijaan vahvaksi elokuvaksi (*Evakko*, 1956) siirrettynä se yhdisti evakojen sukupolvia ja kesti sittemmin hyvin aikaa. Tapahtumat olivat siinä määrin lähellä, että kielenkäytön jyrkkyys ja junanvaunuissa sakeana vallitseva hätä ja epä tietoisuus on taltioitunut filmille uskottavan tuntuisesti. Replikoinnin korostunut pirteys yhtäältä ja pateettinen häijyys toisaalta asettavat filmin toki aikansa melodraamojen rinnalle.⁴²

Lempi Jääskeläisen Viipuri-romaaneista ei historiallisia draamoja tai näyttämösovituksia ole laadittu. Jääskeläisen arvostettu asema ja Viipurilaisen Osakunnan kunniajäsenyys vaikuttivat siihen, että häneltä tilattiin sarja kuvaelmia osakunnan 300-vuotisjuhlaan. Hän antoi viiden pienoisenäytelmän kokoelmalle nimen *Vineta* (1953) tarunomaisen Itämeren etelärannikolla sijainneen mutta uponneen kaupungin mukaan. Kuvaelmat noudattivat tuolloista suomalaisuushenkistä Viipurin historiakäsitystä, jossa venäläiset ja koko Venäjän kulttuuripiiri loistivat poissaolollaan. Episodit seurasivat uusimmasta vanhimpaan, alkaen Jaakko Juteinista profennomaanina, päätyen karjalaisen kristillistämiseen.⁴³ Tällainen historiaan painottuva Viipuri-kuvasto⁴⁴ sai vasta myöhemmin kilpailijakseen 1900-luvun alkuvuosikymmenten populaarimman ”tanssia sai siellä aina”-kuvaston sekä itsenäisyyden vuosikymmenten idealisoinnin.

Modernistien piirissä useilla kirjailijoilla oli Viipuri- tai Karjala-kytkös, mutta moni heistä tavallaan kiersi asiaa tai hautasi sen eripituisiksi ajoiksi. Eeva-Liisa Mannerin runous kääntyi pois nuoruuden Viipuri-teemoista, ja näytelmätuotantonsakin hän kirjoitti muista aiheista. Proosan alueella kilvoitteli Iris Kähäri, jonka pienoisromaanista *Viipurilaisen iltapäivä* (1964)⁴⁵ laadittiin koskettava televisionäytelmä (1965). Siinä kunnalliskodissa asuva Kaisu

(Siiri Angerkoski) tulee päivittäin paikkakunnan (Lohjan) linja-autoasemalle viettämään aikaansa ja ihmettelemään, mahtaisiko hän kohdata ketään toista viipurilaista. Lakonisessa ilmaisussa ajatusäänen ja repliikin ambivalenssi vaihtelee päähenkilöllä selväjärkisyyden, muistiongelmien ja eksyksissä olon välillä. Niin syntyy teokseen vanhenevan karjalaishahmon kuva, josta puuttuu sentimentaalisuus.

Veijo Meri etsi tuotannossaan absurdia ja lakonista tapaa käsitellä sota- ja evakkoteemoja. Sota-aikaan sijoittuva näytelmä *Sotamies Jokisen vihkiloma* (1966) joutui kokemaan 1960-luvun itsesensuuria: Laatokan jäällä etenevät jättikokoiset vihollissotilaat, jotka surmaavat suomalaisen etuvartion, nimetään saksalaisiksi, ei venäläisiksi.⁴⁶ Hauskin yksittäinen murrekohtaus syntyy, kun Jokinen selostaa, miten oli rautatieasemalla kuunnellut karjalaistytöjen loputonta arpomista nyyteistään: ”Onks tää siun vai onks tää miun?” Puheliaille karjalaisille nauraminen oli lempeää, vaikka tapauksesta kertoi juuri tuohon pulputukseen tuskaantunut Jokinen.

Meren suosituimmassa komediassa *Syksy 1939* (1977) sotilaat majoittuivat rajan pintaan kansakoululle yleisen harjoituksen eli YH:n aikana ja sen jälkeen. Sota-ajan tunteja voitiin siinä käsitellä ilman poliittisia kannanottoja: näytelmä oli 1970-luvun kontekstissa riittävän vapaa sotateemoista ja täynnä Meren humoristista sanailua.⁴⁷ Lopussa tukikohta tuhotaan, ettei se jäisi viholliselle. Karjalaishahmoina olivat vain pikkupoika ja koulun keittäjätär.

Radikalismien, rakennemuutoksen ja suomettumisen vuodet

Jos modernistit karttoivatkin Karjala-trauman käsittelemistä, 1960-luvulla sitä käsiteltiin toisaalla. Teatterien katsojakunta kasvoi nimittäin valtavasti luvuin aina 1950-luvun lopun vajaan miljoonasta vuoteen 1975 saakka, minkä jälkeen myytyjen lippujen vuosittainen määrä on pysynyt melko tasaisesti 2,5 miljoonan tasolla. Kasvun selittää lisääntynyt vapaa-aika, joka erityisesti sodan ja jälleerakennuksen sukupolvelle koitti: lapset olivat aikuisia, aikaa ja varaa kulttuuriin ja matkailuun alkoi olla. Pientilojen peltoja paketoitiin, tiloilta muutettiin kaupunkeihin ja liikatuotantoa hillittiin. Täydentävä selitys katsojalukujen kasvulle oli siinä, että teatterit alkoivat ensi kertaa käsitellä koko kansakunnan traumaattisia kokemuksia, jotka pystyttiin teatterin kautta kohtaamaan yhteisesti. Tässä suhteessa koko 1960-lukua voisi pitää kaiken muun murroksen ohella kansakunnan traumojen hoidon vuosikymmenenä.⁴⁸

Vuonna 1961 nähtiin ensi kerran sisällissodan jälkeinen vankileiri näyttämöllä, kun *Pohjantähti*-trilogian II osa oli Tampereen Työväen Teatterin juhlanäytelmänä. Väinö Linna vaikutti siis sekä romaanillaan että sen teatteri- ja

elokuvaversioilla poliittisen historian kipukohtien käsittelyyn.⁴⁹ Myös jatkosodan osalta Linnan tulkinta valtasi teatterin: *Tuntematonta sotilasta* esitettiin Pyynikin suuressa kesäteatterissa kesinä 1961–1968 monta viikkoa joka ilta. Rintamaveteraanit elivät keski-ikänsä, nuorimmat olivat vasta 40-vuotiaita. Karjalaistrauman ja sotatrauman symbioosi voitiin elää Pyynikillä yhä uudelleen.

Viipurin menetyksessä kesäkuussa 1944 sai paikkansa Kannaksen läpimurron viikkoja käsittelevässä Ilmari Turjan runsaasti esitetyssä näytelmässä *Päämajassa* (1966). Sen viimeisessä näytöksessä Mikkeliin kutsuttujen upseerien kanssa käydään valmistelemaa kuulustelua mahdollista sota-oikeuden istuntoa ajatellen. Koska liian monet seikat viittaavat Mannerheimin ja Airon vastuisiin tapahtumissa, asia jätetään Turjan tulkinnan mukaan sikseen. Näytelmä päättyy katsojia helpottavaan tietoon, että hyökkäys on pysäytetty Ihantalassa.

Maaltamuuton trauma koski tai uhkasi karjalaista viljelijäväestöä kaksin veroin: 1940-luvun kokemus uhkasi uusiutua vielä toisen pakkomuuton edessä 1960-luvulla. Molempien pakkolähtöjen draama tai oikeammin niiden tuntemusrakenne (structure of feeling) esiintyy vastaavalla tavoin selkeänä ajan suosituimmassa amerikkalaisessa musikaalissa: teoksen *Viulunsoittaja katolla* suomalainen kantaesitys oli helmikuussa 1966. Musikaalia esitettiin seuraavien seitsemän vuoden aikana Suomessa kaikkiaan 14:ssä teatteriproduktiossa yhteensä yli 1100 kertaa. Sen näki yli 500 000 katsojaa, joista Helsingin monivuotinen produktio saavutti yksistään 318 000.⁵⁰ Karjalaistraumaan näytelmä resonoi, koska musikaalissa artikuloitui ensi kerran kokemus pakkolähdöstä.

Viulunsoittaja katolla vastasi juonensa ja kollektiivisen asetelmansa kautta jopa kahteen suomalaisten kansalliseen traumaan, joita ei ollut käsitelty aiemmin yhtä tunteisiin käyvästi ja laajasti. Anatevkan kylässä tsaarinajan Valkovenäjällä lapsia kasvatetaan pysähtyneen maaseudun oloissa, kunnes kylä joutuu juutalaisiin kohdistuvan pogromin kohteeksi: elämä loppuu äkisti ja väen on lähdettävä kärryjensä kanssa pakosalle länteen. Näytelmä kertoi Yhdysvaltojen laajan siirtolaishistorian ohessa lukuisten 1900-luvun sotien ajamina tai rauhansopimusten määräyksillä karkotettujen eurooppalaisten kansanryhmien kohtalon. Kyse oli niistä ihmisryhmistä, jotka olivat omakohtaisesti kokeneet sen, minkä jäsentämiseen kulttuurisen trauman käsitettä sittemmin tarvittiin. *Viulunsoittajassa* tuntemuksen rakenne vastasi 1960-luvun suomalaisen maaseudun rajua rakennemuutosta, joka pakotti rintamamies-pienviljelijät ja karjalaiset asutustilalliset harkitsemaan jopa toista lähtöä. Teoksen lopussa väki joutuu karkotetuksi ja hajalle maailmaan: ”Jossain vielä kohdataan – ei vaan tiedä missä kaupungissa”, kuuluvat laulun ”Anatevka, Anatevka” sanat. Musikaalin loppukohta on suuri kollektiivinen kokemus, jossa haikean kipeä kuoro kuvaa pientä mutta omaa Anatevkan kylää.

New Yorkin juutalaisyhteisön kokemukset olivat musikaalin ensi-iltavuonna 1964 monen sukupolven takana. Ne olivat jo kiteytyneet osaksi yhteisön syntymyyttä, jonka muodostivat niin kertomus juutalaisten vainoista kuin Yhdysvalloista ”luvattuna maana”.⁵¹ Teoksen suuri suosio selittyy juutalaisuuden 1900-luvun historialla, johon toisaalta monet muutkin pakkosiirretyt kansanryhmät pystyivät samaistumaan.⁵² Suomen teattereissa *Viulunsoittajaa* katsoiivat pakkomuuton itse kokeneet ja heidän jälkeläisensä. Suomessa se peilasi varsin suoraan ensimmäisen evakkopolven välitöntä kokemusta: se hoiti traumaa kohtaamalla katsojan suoraan sen näköiskuvan kanssa.⁵³

Tasavallan muuttuvat narratiivit

Sotien jälkeisten vuosikymmenten ulkopoliittinen uudelleen suuntautuminen henkilöityi J. K. Paasikiven (1946–1956) ja erityisesti Urho Kekkosen (1956–1981) presidenttikausiin. Karjalaa koskevan keskustelun ja julkisuuden kannalta näitä niin sanotun YYA-liturgian vuosikymmeniä on pidetty hyvin ahdistavina, kun jopa olutpullon etikettiin painettu 500-vuotias Karjalan vaakuna haluttiin nähdä neuvostovastaisena.⁵⁴

Suhde karjalaisuuteen kietoutui kysymykseen venäläisyydestä, ja venäläisyys taas 1970-luvun poliittiseen debattiin yhteiskuntajärjestelmien paremmuudesta sekä historian tulkinnoista. Lauri Kokkonen (1918–1985) *Ruskie neitsyt valkie neitsyt* -näytelmän (1969/1972) monet kokivat takinkääntäjän kirjoittamaksi: suomalaisten sodanaikainen valistustyö, jossa Kokkonen itse oli ollut mukana, sekä toiminta Itä-Karjalassa esitettiin kriittisessä valossa ja neuvostonarratiivia myönteillä.⁵⁵ Näytelmän esitykset herättivät suuttumusta sotaveteraanien ja lottien piireissä, joissa Suomen sodanaikaiseen toimintaan ei kaivattu neuvostohenkistä tulkintaa.⁵⁶

Karjalaisnäytelmiä ei 1960–1980-luvuilla juurikaan kirjoitettu. Kuopiossa vaikuttanut Lauri Leskinen (1918–1979) käsitteli sodan ja jälleenrakennuksen sukupolven elämänkaarta näytelmässään *Uudesta luotava maa* (1972).⁵⁷ Se käsitteli Kainuun historiaa sotien jälkeen 1944–1968, aiheena kylmät pienviljelystilat ja talojen rakentaminen, työttömyys ja lähtö Ruotsiin.⁵⁸ Näytelmässä käydään isän ja pojan sanaharkka, jossa tiedostava poika kyseenalaistaa sen, oliko Karjalasta edes ollut pakko lähteä. Isä sivaltaa terävillä vastauksillaan pojan ja tämän omaksuman, ajalle tyypillisen poliittisen fraasin kumoon. Tuollaiset näsäviisaasti esitetyt argumentit evakkopolvi koki 1970-luvulla tosiasioille vieraiksi ja erityisen loukkaaviksi.

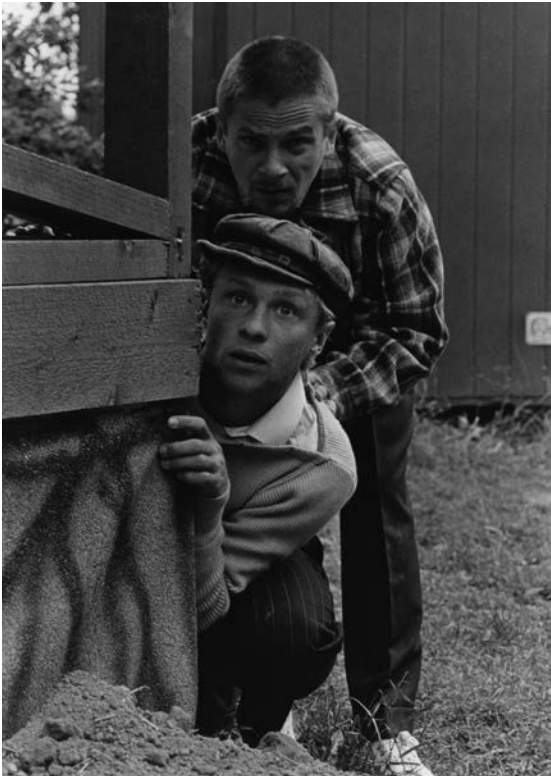
Osa suurista ikäluokista kipuili Karjala-ongelman kanssa: aihetta ei joko käsitelty lainkaan tai ainakin harvat aihetta sivunneet teokset joutuivat käymään dialogia Venäjä-suhteen sekä nuoren vasemmiston historiantulkintojen kans-

sa. Suomen historian uudet tulkinnat olivat erityisesti Lauri Siparin (1945–) suosittujen Suomenlinnan kesäteatterinäytelmien kantavina teemoina. Aiheina kulkivat Suomen kuningasvaali 1918, Viaporin kapina, heimosodat tai kieltolain aika. Kesäksi 1975 Sipari laati näytelmän *Wiipurin nopeat*, joka menestyi parhaiten näistä vasemmistön historianäkökulmaa edustavista mutta hyviä henkilöhahmoja sisältävistä Suomi-näytelmistä. Siinä luotiin itsenäisyyden vuosikymmenten Viipurista eräänlainen uusi versio, jossa nähtiin kolme vuosikymmentä myöhempi toisinto Juho Lallukan kaltaisesta hahmosta: kauppias Antti Puurteista näytteli suurisieluinen karjalaistaustainen näyttelijä Timo Virkki.⁵⁹ Puurteinen ylisti entisiä aikoja ja Venäjän markkinoita ja asettui vastahankaan ryssävihaaisia Viipurin suomalaisia upseeripiirejä vastaan. Kauppias harmitteli rajan sulkeutumista, koska ei voitu käydä kauppaa Pietariin kuin ennen. Kirjoitusajan näkökulmaa heijasteli se, ettei tältä 1930-luvun viipurilaiselta kauppiaalta kuulla pahaa sanaa näytelmässä mainituista ”bolsheviikeistä”, mitä reaaliselta tuon ajan henkilöltä kuitenkin voisi odottaa.⁶⁰

Siparin näytelmä ja sen suosio saattoivat tosiasiaa hoitaa suurten ikäluokkien omaa traumaa: miten käsitellä karjalaisten vanhempien kokemaa menetystä ja siihen liittyviä katkeruuden ja vihan tunteita? Vaikka näihin tunteisiin ja näkemyksiin olisi saattanut sisimmässään samaistua, kuten vanhempien tarinoihin usemmiten, eivät suuret ikäluokat voineet enää 1970-luvulla nojata maailmankatsomustaan niiden varaan. Karjalan haikaileminen piti lopettaa. *Wiipurin nopeissa* katsojalle tarjoutui vapauttava henkilö, joka kuin aikojen takaa antoi siunauksensa ajankohtaiselle idänkaupalle ja uusille venäläissuhteille.

Kannaksalainen kesähuvila oli riittävän myyttinen ympäristö kesäteatterinäytelmälle, joka halusi myös tuoda uusia näkökulmia Karjala-tunnelmiin. Lauri Sipari: *Wiipurin nopeat*. Lahden kaupunginteatteri / Karirannan kesäteatteri. Ensi-ilta 23.6.1982. Ohjaus Pertti Roisko. Kuvassa vasemmalta Marja-Liisa Nisula, Thelma Saastamoinen, Seppo Jokela, sekä Ahti Kuoppala Antti Puurteisen roolissa. Kuitilla Tuija Ahvonen ja Petri Johansson.

"Kumma miten kaikki pojat on noiden karjalaistyttöjen perään", kysytään sodanjälkeisiä vuosia kuvaavassa kesäkomediassa. Pekka Saaristo: *Silkkiäivi eli "Kaik män mut konstit jäi"*. Lahden kaupunginteatteri / Karirannan kesäteatteri. Ensi-ilta 20.6.1984. Ohjaus Olli Saaristo, lavastus Otto Venäläinen. Kuvassa Heikki Paavilainen ja Kunto Ojansivu.

Näytelmä pyrki lääkitsemään traumaa avaamalla uutta näkökulmaa ja auttamalla yhteisöä sen elämän muuttuvassa kontekstissa. Ajatukselle idänkaupan myönteisestä vaikutuksesta Suomelle oli 1970-luvun katsojien helppo nyökytellä, kasvoihan se kohisten ja sen mukana vauraus.

Suomen 1970-luvun poliittisten perusjännitteiden kimppua käsiteltiin silti ainakin komedian keinoin. Aimo Vuorisen (1929–) Lappenrannan kesäteatterissa kantaesitetty komedia *Votkaturistit* (1976) iski ajan hermoon Leningradin matkailun kukoistaessa. Seuramatkan toilailut peilautuivat poliittisiin kantoihin: konservatiivi ja työkansan edustaja suhtautuivat neuvostovaltion ilmiöihin eri tavoin. Karjalan evakkoa henkilögalleriassa ei ole, mutta tema elää esimerkiksi siinä, miten venäläisoppaan Viipuripuheet ärsyttävät seurueen kaikkia muita paitsi sen kommunistia. Poliittinen debatti järjestelmien paremmuudesta oli Suomessa kiivaimmillaan. Venäläiseltä puolelta tuleva mieli-

piteenmuokkaus oli osa Kekkonen aikaa eläneiden karjalaisten todellisuutta. Piti elää valheita niellen ja olla uskovinaan samalla, kun tiedettiin, etteivät propagandaan rajantakaisten olojen autuudesta uskoneet muut kuin oikeaoppiset kommunistit. Ilmiönä votkaturismiinkin kuului alkoholin kirvoittama "totuuspuhe" ja olojen kriittinen tarkastelu.⁶¹ Vuorisen komedia tavoitti maan kesäteattereissa valtavat yleisöt, vaikka sen vitseistä Neuvostoliiton tosiystävät loukkaantuivatkin.

Syntyäikansa lähistoriaan 1950-luvulle sijoittui Ilmari Ihalaisen (1946–) kirjoittama *Pitsihovi* keväällä 1978 Tampereen Työväen Teatterissa. Näytelmä nähtiin syksyllä Helsingin kaupunginteatterissa, ja se teki laajan kierroksen niissä kaupungeissa, joissa oli siirtokarjalaista yleisöä.⁶² Näytelmässä Houtsosten evakkoperheen eri sukupolvet käyvät lävitse suvun menetyksen historiaa, eri henkilöiden rauenneita toiveita ja odotuksia lasten menestymisestä elämässä.

Läntisen Suomen ja karjalaisten väliille nousseet jännitteet tunnistetaan, mutta myös ratkaistaan paikallisesti sovinnolla. Pekka Saaristo: *Silkkikivi eli "Kaik män mut konstit jäi"*. Lahden kaupunginteatteri / Karirannan kesäteatteri. Ensi-ilta 20.6.1984. Ohjaus Olli Saaristo, lavastus Otto Venäläinen. Kuvassa Kylli Köngäs ja Minna Kangas.

Tätäkin karjalaisnäytelmää moitittiin draamallisten vastavoimien puutteesta, mikä oli oikea havainto Tšehovia esikuvanaan pitävän näytelmän kohdalla.⁶³

Pekka Saariston (1948–) *Silkkikivi – Kaik män, mut konstit jäi* (1981) oli selvästi velkaa Siparin komedioille ja eepisen teatterin kuljetukselle. Saaristo aloittaa kesän 1944 ankaralla sotapanoraamalla ja rintamakarkurin ampumisella, kunnes ollaan Lounais-Suomen kesässä 1945 ja evakot ostavat huutokaupasta ”mööpeliä”. Laaja eri näkökulmia edustava henkilögalleria ilottelee puhumalla varsinaissuomalaista ja karjalaista murretta ristikkäin. Molemmat murteet ovat sattuvasanaisia sekä rytmiltään lyhyitä ja nopeita. Uudeksi teemaksi voi nähdä evakoiden ja länsisuomalaisten kohtaamisen, mitä paikallinen mies oikein ihmettelee: ”Kumma muuto, kui kaik sälli on niitte karjalaisflikotte perä?”⁶⁴ Karjalaisten pääväestöä häilyvämmäksi tulkittu luokkaraja on kiinnostava teema: ”Meil ko ei oo nää luokkarajat, karjalaisil koskaa nii nuukaa, myöhä käyvää kumpaseskii, suojeluskunna talol ko työväetalolkii.”⁶⁵ Lopussa evakkoäiti lausuu varsin YYA-henkisen lopetuksen venäläisistä: ”Pittää uskaltaa, pittää rakentaa uutta.” Heimoristiritikin asettuu: ”Oikeastas varsinaissuomalaise ja karjalaise passava hyvi yhte.” *Silkkikiven* ovat ammattiteattereista esittäneet

Lahti (1984) ja Pori (1987), harrastajien esityksiä oli runsaasti.⁶⁶ Saaristo käsitteli samoja teemoja laajennettuna 1940-luvun lopun vuosiin näytelmässä *Kotomaan vaaran vuodet*, jota esitettiin Köyliön Tuiskulan kesäteatterissa vuonna 2019.⁶⁷

Viipuri-teemaisista näytelmistä ristiriitaisimman vastaanoton sai Erkki Mäkisen (1949–2003) *Viimeinen valssi Viipurissa*. Se oli kirjoitettu Lahden uuden teatteritalon kilpailuun 1983 mutta kantaesitettiin vasta vuonna 1985 Jyväskylässä, minkä jälkeen sitä esitettiin TTT:ssa.⁶⁸ Näytelmä on kuin makaaberi kuolemanjuhla tai dystooppisen burleski sotakuvaus, jossa Viipurin taistelun aikana 20.6.1944 perääntyvät sotilaat pysähtyvät kerrostalohuoneistossa Torkkelinkadulla. Taustan ikkunoista näkyvät Torkkelinpuiston puut, ja näyttämön vasemmalta (ikäänkuin Patterinmäen suunnasta) sisään tulevien miesten päämääränä on jatkaa juoksuaan näyttämön oikealle laidalle (siis kohti Linnansiltaa). Miehet viivähtävät huoneistoon unohtuneen, katetun ruokapöydän ääreen kukin omissa epätoivon syövereissään. Gramofonin äärellä tanssitaan vielä hetki tai juhliitaan kuin viimeistä päivää. Henkilöhahmot määrittää sotilastehtävä ja kokemus: osallisina ovat ryhdikkäästi taistelua yrittävä nuori upseeri, kyynistynyt tappajajermu ja Kannaksen läpi juossut pakenija. Myös naishahmot on tyyteltä ja lisäksi seksualisoitu asetelmallisen vastakohtaisesti huoriin ja neitsyisiin. Huora-kliseen toteuttaa Viipurista kotoisin oleva lotta, joka asunnon omistajan tyttärenä saa samalla symboloida myös Viipurin sielua. Pakeneva karjalaistyttö, ”heleänpehmeä Kannaksen koivikko-varpu”, puolestaan melkein altistetaan joukkoraiskaukselle.⁶⁹

Häivähdys Torkkelin puiston sireenintuoksua Viipurin traagisen menetyksen keskellä on dramaattinen, vaikka tämä kauneuden pilkahdukseksi kirjoitettu ajatus Viipurin sielusta yllättää sentimentaalisuudellaan. Nuoruudessaan vasemmistolaisen Erkki Mäkisen suhde sotaan oli kaikesta päätellen muuttunut: länsisuomalainen kirjoittaja halusi samastua karjalaisten menetykseen ja sotilaiden epätoivoiseen tehtävään.⁷⁰ Näytelmän höpöttävät puheet pyrkivät liittämään sitä hauskojen karjalaisjuttujen sarjaan, mutta ne koettiin väkiväkinä. Ilmaisukeinoiltaan teos pikemminkin loukkasi veteraaneja ja lottia: kuva ei heidän mielestään ollut totuudenmukainen, mikä on teatteriyleisöille tavallinen tapa sanallistaa kokemuksia.⁷¹

Ristiriitaisuuksineenkin edellä esiteltyt näytelmät avasivat uusia näkökulmia karjalaiskysymykseen. *Viipurin nopeissa* otettiin myönteinen kantaa idänkaupan mahdollisuuksiin, *Pitsihovissa* raaputettiin karjalaisuuden onnellisuuskuvien fasadia ja liian ihannoinnin alta paljastettiin pettymyksiä siitä, etteivät lapset täytäkään kaikkia odotuksia. *Silkkikivi* yhtäältä terapoi syyllisyyttä evakoiden huonosta kohtelusta, toisaalta se rakensi evakoiden selviytymistarinaa. Sovinto puettiin historialliseen 1940-luvun pukuun ja

Viipurin menetystä kesäkuussa 1944 käsiteltiin Ilmari Turjan näytelmässä *Päämaja* (1966). Koko sotatilanteen epätoivoista paradoksaalisuutta tavoitteli Erkki Mäkisen näytelmä *Viimeinen valssi Viipurissa*. Tampereen Työväen Teatteri. Ensi-ilta 11.9.1986. Ohjaus Olli Tola. Kuvassa Vesa Kietäväinen ja Matti Rasila.

romanttiseen lopetukseen. *Viimeinen valssi Viipurissa* kenties halusi osoittaa myötätuntoa Viipurin epätoivoisille puolustajille, mutta 1980-luvun alun taistolaisuuden krapulavuosien ajan tuotteena sen henkilöhahmot oli karrikoitu niin negatiivisiksi ja yleisölle tunnistamattomiksi, etteivät kohdeyleisön katsojat pystyneet samaistumaan niihin.

Ajan ohjelmallisuuteen kuului pyrkimys lisätä suomalaisten ymmärrystä Neuvostoliittoa kohtaan, mutta se edellytti sulkemaan silmät karjalaiskokemuksen ja evakkokertomuksen perusteilta. Lisäksi monia ajan näytelmiä sävytti edelleen 1960-luvun pasifistista idealismia mukaileva kliseinen militarismen kritiikki: ”tiukan ja ja sotahullun upseerin” tai jermun asenne olivat ikään kuin aina väärin. Tällaiset asenteet implikoivat myös tuolloin vielä suosittua kontrafaktuaalista päättelyä, jonka mukaan vuoden 1939 sota olisi voitu välttää harjoittamalla neuvostoystävällisempää politiikkaa.⁷² Silti ne täytyy tulkita vilpittömiksi yrityksiksi lievittää Karjala-traumaa uusien näkökulmien avulla olosuhteissa, jotka tuolloin oletettiin pysyviksi.

Padot aukeavat

Mauno Koiviston valinta presidentiksi (1982–1994) muutti julkisuudessa suhteen sotien veteraaneihin ja vapautti myös sotien historian käsittelyä. Katri Veltheimin (1918–2011) Viipuri-kirja *Kultainen rinki* ilmestyi 1984 suuren kustantajan teoksena, ei vain karjalaisten oman väen kesken. Kaksi painosta myynyt teos vapautti muutkin kuin karjalaiset tarkastelemaan, mitä Viipuri ja sen historia oikeastaan olivat. Aika oli myös kypsä sille, että Tali-Ihantalan ja Ilomantsin torjuntavoittojen merkitys Suomen demokratian säilymiselle rohjettiin tunnustaa ja sotien saavutuksia kunnioittaa entistä avoimemmin. Siinä missä rintamamiesten ja lottien lasten sukupolvi oli pitkälti vähätellyt poliittisista ja kulttuurisista syistään vanhempiensa sotakokemuksia, antoivat suurten ikäluokkien lapset niille arvon. Ilmiötä heijasteli muun muassa sota-teemojen paluu näyttämöille.⁷³

Tauno Pylkkäsen *Opri ja Oleksi* -oopperan uusintaesityksen tuotannosta Suomen Kansallisoopperassa (1984) vastasi Sakari Puurunen, joka oli koko ohjaajan uransa ajan käsitellyt sodanaikaisista kokemuksista kummunneita teemoja.⁷⁴ Hän ohjasi myös Heikki Ylikankaan näytelmän *Tie Talvisotaan* (1989) ja oikaisi Veijo Meren *Sotamies Jokisen vihkiloman* saksalaisunivormut puna-armeijan piippalakeiksi (Kansallisteatteri, 1992). Tunnetuin 1960-luvun radikaaleista, Kalle Holmberg ei hänkään enää halunnut provosoida ohjauksiensa sota-aikaa koskevilla tulkinnoilla. Holmbergin ohjaus Väinö Linnan *Pohjantähdestä* (Pyynikin kesäteatterissa 1995) päättyi talvisodan sankarihautajaisiin.⁷⁵

Ohjaaja ja teatterinjohtaja Paavo Liskistä (1939–2005) tuli osin sattumalta karjalaisaiheisen teatterin promoottori ilmiön alkaessa 1980-luvulla herätä. Liski oli jo ammattiurallaan profiloitunut ohjaamalla paljon kotimaista dramatiikkaa.⁷⁶ Ammattiteatterityön paineista luovuttuaan hän otti johtaakseen Karjalan Liiton yhteyteen vuonna 1981 perustetun harrastajateatterin, Karjalaisen Näyttämön. Sille hän ohjasi muun muassa Oulussa vuonna 1973 kantaesittämänsä Lauri Leskisen *Uudesta luotavan maan* (1983). Paavo Liski sai Karjalan Liitossa muitakin kulttuurisen keulakuvan tehtäviä. Karjalainen Näyttämö noteerattiin lehdistössä ainakin ajoittain yhtenä pääkaupungin ammattijohtoisista harrastajateattereista. Sen tuotannoista vastasi alkuun Karjalan Liitto, mutta rinnalla toimi teatterilaisten oma näyttelijäyhdistys.⁷⁷ Yhdistys mahdollisti näyttelijöiden osallistumisen vapaasti myös muihin produktioihin tai elokuviin sekä avustamisen myöhemmin perustetun Kalevan Näyttämön tuotannoissa.

Kalevan Näyttämö puolestaan kytkeytyi Nurmeksen Bomba-talon kulttuuri-toimintaan. Bomba-talolla valmistettiin vuosina 1985–86 suuri *Kalevala*-aiheinen spehtaakkeli. Muodostui siis karjalaisteemaisten tuotantojen ja harrastajien verkosto, jossa Liskin lisäksi toimi aktiivisesti muun muassa lavastaja Seppo

Huunonen.⁷⁸ Vuonna 1990 etsittiin Karjalan Teatterin nimellä kahden harrastajaryhmän yhteiselle toiminnalle tiloja Helsingin keskustasta, mutta taloudelliset edellytykset eivät nähtävästi riittäneet.⁷⁹

Yksi suosituimmista Karjala- ja Viipuri-aiheisista näyttämöteoksista syntyi jatkona 1970- ja 1980-luvun suurmies- tai suurnaisnäytelmille. Istuttuaan vuosia taitelijakoti Lallukan johtokunnassa teatterineuvos, näyttelijä Jalmari Rinne oli ehdottanut, että Juho Lallukasta tulisi kirjoittaa näytelmä, joka kuvaisi köyhän pojan nousun merkittäväksi mesenaatiksi.⁸⁰ Aiheeseen tarttui Inkeri Kilpinen, joka oli menestynyt yleisön omikseen ottamalla aikalaisnäytelmillä *Tuntematon potilas* (1964) ja *Toinen maailma* (1972). Kilpisen *Lallukka, kauppaneuvos Karjalasta* yhdisti suurmies-genren Viipuri-teemaan. Kansallisteatteri ei ottanut näytelmää ohjelmistoonsa, mutta Lappeenrannan kaupunginteatteri esitti sitä vuosina 1987–1989 yhteensä 113 kertaa. Ohjaus oli Timo Närhinsalon, nimiosassa näytteli Antti Vartiala.⁸¹ Jälleen kävi niin, että yleisö äänesti suosikikseen eliitin vähättelemän tekstin, joka teki kunniaa paitsi Lallukalle ja elämässään onnistuvalle yrittäjälle ylipäänsä, myös ilmiölle ”Viipurista on lupa puhua”. Näytelmä on kuin kuvaelmasarja, dialogi yksitasoista, jännitteet ohimeneviä ja kokonaisuus näköispatsaan oloinen. Ainoan draama-aineksen muodostaa Lallukan kompleksi köyhästä syntyperästään, jolla hänen tuiskahduksiaan selitetään. Helsingissä teos nähtiin myös Karjalaisella Näyttämöllä (1991–1993).

Neuvostoliiton taloudellinen ja henkinen haaksirikko (1991) mursi padot Suomessakin ja elvytti keskustelun Karjalan palautuksesta, jota 1950-luvun jälkeen julkisuudessa ei ollut käyty. Teema leimasi Karjalan Liiton sisällä käytyä debattia toimintalinjasta. Niin sanotut palauttajaryhmät ovat kuitenkin jääneet Karjalan Liitossa vähemmistöön ja toimivat osin omissa järjestöissään.⁸²

Karjala-dramatiikan ja teatterien kannalta 1980–1990-lukujen vaihde oli erityinen yleisönsäkin puolesta: nuorimmatkin Karjalassa jatkosodan aikana syntyneistä lähestyivät 50 vuoden ikää. Suuret ikäluokat olivat yli jo 40-vuotiaita ja heistä ainakin vasemmistoon orientoituneet pakotettuja arvioimaan uudelleen jyrkimpiä kantojaan. Useimpien evakkojen lasten oli luontevinta vähin äänin unohtaa Kekkosen ajan YYA-henkiset provosoivat sävyt ja eheyttää identiteettiään esteettömän faktatiedon valossa. Veteraaneille ja lotille oli helppo antaa kunnianpalautus, ja julkisuudessa ymmärrettiin karjalaisten kokema epäoikeudenmukaisuus.

Evakoiden kokemus kerrottiin teatterissa perusteellisesti oikeastaan ensi kertaa vasta nyt: syntyi karjalais- ja evakkonäytelmien aalto, joka yhdistyi luontevasti myös sotakertomukseen.

Lallukka-näytelmänsä jälkeen Inkeri Kilpinen nimittäin kirjoitti paljon esitetyn *Rakas lotta* -näytelmän (1990), jossa Karjala ja sota ovat ihmissuhteiden

Suurmiesnäytelmien sarjassa Juho Lallukka oli vuorossa vasta Venäjän perestroikan vuosina. Inkeri Kilpinen: *Lallukka, kauppaneuvos Karjalasta*. Lappeenrannan Kaupunginteatteri. Ensi-ilta 23.4.1987. Ohjaus Timo Närhinsalo, lavastus Jukka Saarinen. Kuvassa Antti Vartiola (Juho Lallukka) ja Miikko Oikkonen (Johannes).

ja velvollisuuseettisen historiakertomuksen perusta. Kilpisen *Nouse, Inkeri!* (1991) sijoittuu inkeriläisten pakkokollektivisoinnin aikaan 1932 Inkerissä ja sen jälkeen vankileirillä. Esitykseen osallistui muiden muassa Kalevan Näyttämö. Kilpinen, joka 1970-luvun alussa oli kirjailijana leimautunut porvarisleiriin, koki, että vihdoinkin oli tullut hänen aikansa: yleisö ja uusi aika hyväksyivät hänet. Tunteuksiaan hän on dokumentoinut suorapuheisissa muistelmissaan.⁸³

Karjalaisnäytelmien aalto

Mihail Gorbatšovin aika (1985–1991) Neuvostoliiton johdossa ja hänen julistamansa avoimuus (glasnost) kirvoitti Suomessa uutta Karjala-dramatiikkaa ja helpotti myös joidenkin vanhempien teosten nostamista esiin. Suurena Viipuriaiheisena teoksena syntyi vuonna 1993 Viipurin linnan 700-vuotisjuhlien kunniaksi Aarni Krohnin kronikka *Ikuinen Viipuri eli yhdeksän pienoisenäytelmää*.⁸⁴

Teos muistuttaa perusidealtaan Lempi Jääskeläisen 1950-luvulla laatimaa kuvaelmasarjaa. Neuvostoliiton romahdettua kontaktit nyky-Viipuriin olivat siinä määrin virinneet, että Kalevan Näyttämö saattoi esittää nämä historialliset kuvaelmat Viipurin linnan pihalla. Pienemmissä puitteissa, vanhojen viipurilaisten Torkkelin killassa Helsingissä kirjoitettiin Viipuri-aiheisia sketsejä 1990-luvulla, mutta vain omaan käyttöön.⁸⁵

Aikakausien murros innosti myös kirjailija Anu Kaipaista aloittamaan autobiografisen kautensa, joka ilmenee hänen kolmen romaanin evakkotrilogiassaan.⁸⁶ Muolaasta kuusivuotiaana lähteneen Kaipaisen omaan historiaan liittyvät myös hänen näytelmätekstinsä *Evakko-ooppera* (1989) ja *Luvattu maa* (1993). Karjalaa ja ortodoksista kulttuuria hän oli sivunnut jo Larin Paraskesta kertovassa teoksessa *Poimisin heliät hiekat* (1979).⁸⁷

Anu Kaipaisen libretto teokseen *Evakko-ooppera, lauluinen näytelmä* (1989) lienee ensimmäinen laajaksi karjalaiseksi panoraamaksi laadittu musiikin ja laulun tuella rakennettu teos. Osa lauluista on tuttuja, osa uutta lyriikkaa ja uusia sävellyksiä. Suurikokoinen joukkonäytelmä monine henkilöineen vertautuu paikallisista aiheista tai suurmiehistä laadittuihin kotimaisiin oopperoihin tai niin sanottuihin kansanoopperoihin, joita Suomessa 1970-luvun oopperabuumin vanavedessä oli syntynyt paljon. Karjalaiset saivat vihdoin omansa: Paavo Liski ohjasi, Seppo Paakkunainen sovitti ja sävelsi täydennysmusiikin. Laajan henkilöjoukon avulla kuvattiin vuosia 1939–1941, joten näytelmä päättyi toivorikkaaseen paluuseen Kannakselle loppukesällä 1941. Oopperamuoto ja kuorolaulu olivat voimaannuttavia, erityisesti keskellä Helsinkiä, jossa esitystilana oli suuri telta Eduskuntatalon edessä nykyisen Kansalaistorin kohdalla.

Näytelmän syksyä 1939 kuvaavat kohtaukset voidaan nähdä hiukan jälkiviisaina siinä miten roolihenkilöt tulkitsevat maailmansodan uhkaa, mutta asetelmaan antavat lisäväriä Muolaassa asuneet Kyyrölän venäläiset. ”Uschanoffin pottitehas” ja sen tulevaisuus on oma erityisaiheensa. Evakkoon lähdön kaaos ja epätietoisuus ovat päällimmäisin tunnelma. Väliajan jälkeen ollaan Pohjanmaalla, jossa asenteet sekä tunne-elämän ja murteiden erot synnyttävät konflikteja paikallisten ja evakkojen kesken. Toisaalta Kaipaisen teoksessa näkyy naisten tilanteen samankaltaisuus: riuskat ja töihin tarttuvat naiset ymmärtävät helpommin toisiaan, sillä kaikki ovat emäntiä, joiden miehet ovat rintamalla. *Evakko-oopperaa* esitettiin *Evakkotien* nimellä Kuopion kaupunginteatterissa ammattilaisten voimin kahdella kaudella vuosina 1995–1997.⁸⁸

Anu Kaipaisen oopperan toisen osan *Luvattu maa* (1993) sävelsi Marko Puro. Senkin toteutti Kalevan Näyttämö Paavo Liskin ohjaamana Helsingissä, Ruskeasuon maneesissa. Esityksiä oli kesällä 1993 kolme, seuraavalla kaudella yhdeksän. *Luvatussa maassa* eletään Kannaksella syksystä 1941 uuteen lähtöön kesäkuussa

Eeppisenä kuvasarjana karjalaisten kohtaloa sotavuosina alettiin esittää vasta, kun asian avoin käsittely oli päässyt vauhtiin. Harrastajien ja ammattilaisten suurprojektina valmistuivat Anu Kaipaisen teksteihin perustuvat *Evakko-ooppera* ja *Luvattu maa* säveltäjinaan Seppo Paakkunainen ja Marko Puro. Esityksessä olivat mukana mm. Sirppa Sivori-Asp, Eelis Sella, Hellevi Seiro, Liisa Tavi, Petri Liski, Veli Tuomas-Kettunen, joukko harrastajia ja kuoro. Anu Kaipainen: *Evakko-ooppera*, Karjalainen Näyttämö & Kalevan Näyttämö. Esityspaikkana teltta VR:n makasiinien alueella Helsingissä. Ensi-ilta 25.8.1989. Ohjaus Paavo Liski, lavastus Veli Tuomas-Kettunen. Kuvassa evakkoonlähdön tunnelmia. Esitys uusittiin kesällä 1990.

1944. Alkeellisissa oloissa sota-ajan raunioiden ja pulan keskellä syksyllä 1941 spekuloidaan sodan kulkua ja tarvikkeiden saatavuutta. Kesä 1942 ja syksy 1943 ovat seuraavien episodien ajankohdat, kunnes keväällä 1944 naiset ovat juuri valjastamassa itseään auran eteen, kun suurhyökkäyksen takia tulee tyhjennyskäskey. Toinen näytös tapahtuu Hämeessä heinäkuusta 1944 talveen 1945. Maanluovutusasiassa esitetään vanha kartano vastahakoisimpana ja ruotsinkielinen aatelispariskunta satiirisessa valossa.⁸⁹ Päätösjaksot eletään kesällä 1947.

Karjalaisaiheet löysivät tiensä erityisesti kesäteattereiden näyttämöille, joita toimi Suomessa satoja. Niiden ohjelmistossa oli 1990-luvulta alkaen ollut paljon sellaista kirjoittajien teoksia, joiden tuotannosta vain harvat Helsingin teatteriväestä tiesivät. Pääkaupungin kulttuurivaikuttajien arvostuksissa realistiksi kirjoitetut kansannäytelmät saivat harvoin huomiota, edes yhteiskunnallisina ilmiöinä. Tätä teatterikulttuuria voidaan pitää myös voimaantumisenä, jossa ”kehä III:n takainen Suomi” päättää oman makunsa mukaan, millaista teatteria se haluaa tehdä ja nähdä.⁹⁰

Tuotteliaimpiin realististen kansannäytelmien kirjoittajiin kuuluu kirjailija Heikki Luoma (1944–), jonka kaikkia teoksia on esitetty yhteensä 350 harrastajateatterituotantona ympäri maan ja eräitä myös ammattiteatterissa, kuten Pyy-nikillä kahtena kesänä.⁹¹ Evakkohistoriasta Luomalla on kolme näytelmää, jotka muodostavat sarjan Martikaisten perhekunnan tarinasta.

Vieraas maailmas -näytelmässä (1989) Antti ja Aina Martikaisen evakkoperhe on kesällä 1940 sijoitettuna Keski-Suomen Karstulassa Ritamäen talon nurkissa. Jo Kyllikki Mäntylän teoksista tuttuja elementtejä olivat isäntäväen kovuus, karjalaisten katkeran jyrkkä sanailu ja väärinkäsitykset naapurien kanssa, muresanojen eri merkityksistä kumpuavat loukkaantumiset. Kokeneena kirjoittajana Luoma solmii asetelmat lopuksi perinteisen kansannäytelmän tapaan Martikaisten lasten ja kyläläisten kesken vakavine pääpareineen ja koomisine sivupareineen. Jännitteiden onnelliset lopetukset uhmaavat kaikkea todennäköisyyttä: vaikka sen paremmin kotitilaa kuin talvisodassa kaatunutta poikaa ei saada takaisin, löydetään sentään oma hevonen. Elossa oleva pojanpoika ja heräävä yhteishenki vievät näytelmän harmoniseen päätökseen.

Luomalta toivottiin jatkoa samaan tarinaan, ja vuonna 2004 syntyivät erillinen näytelmä *Evakkojuna* sekä *Ainan ja Antin evakkotarina*. Trilogian jatkoon hän ryhtyi kirjoittamalla vasta paljon myöhemmin näytelmän *Rakas Karjala* (2013), joka tapahtuu Kannaksen Valkjärvellä kesäkuun alussa 1944. Tutuista henkilöistä ja muutamista uusista koostuva Martikaisten perhekunta on viettämässä häitä suurhyökkäyksen alla. Antin ja Ainan toinen lähtö on jos mahdollista vielä ensimmäistä vaikeampi ja katkerampi. Tuttuja aikalaiskuvan elementtejä ovat karjalaismiesten hyvät sotilasansiot, rokkamainen muodollisuuksien vastustaminen, pohjalaisten kehuskelut, venäläisen sotavangin lauhkeus ja karjalaisten vihan jyrkkyys. Tulevien lastenlasten takia vanhustenkin pitää vielä kerran jaksaa.

Maa kallis isien (2015) kuvaa samaa Martikaisten perhettä Keski-Suomessa vuoden 1946 tilanteessa, ja hahmoista enin osa jatkaa. Kylän kommunistin poika onkin kunnostautunut Ihantalassa, mutta valvontakomissio ja punainen Valpo kuulevat kunniansa. Sotasyllisyystuomioita langetetaan, mutta ”maanryöväyslautakunnan” ratkaisuihin ei tarvitse lopulta mennä, kun kylän talojen nuoret perilliset ja Martikaisten jälkeläiset pääsevät sovitteluratkaisuihin tilojen jatkajista. Hyvät henkilökuvat, naseva replikointi sekä loppupuolella sopivasti kasvatettu jännitys kertovat Luoman draamatikon taidoista. Tunnelmiin on sovitettu runsaasti lauluja, joiden esittäminen kääntää kokonaisuuden ajoittain sentimentaaliseksi tai pateettiseksi. Kirjailija toteuttaa perinteistä isänmaallis-porvarillista evakkonarratiivia. Jännitteitä on, mutta ne saadaan ihmisten välisin sovinnoin ratkaistua, ja henkilögallerian mielipiteiltään negatiiviset hahmot ovat myös moraaliltaan kyseenalaisimpia.

Anu Kaipaisen *Evakko-oopperan* kaksi osaa tiivistettiin vielä yhdeksi näytelmäksi *Evakkotie*. Kuopion Kaupunginteatteri. Ensi-ilta 26.11.1995. Ohjaus Paavo Liski. Lavastus Erkki Saarainen. Kuvassa vasemmalta Rauha Valkonen (Riikosen emäntä), Tatu Suutarinen, Ida Rissanen, Tuure Himanka (Arviidi, isäntä), Ano Hämäläinen (Rampa-Jaska, ajuri). Kuvassa etualalla isäntä ja ajuri.

Luoman ja Kaipaisen näytelmis- sä evakko-trauma kerrotaan tutuin kääntein, diskurssina karjalais- ten omassa piirissä vakiintunut selviytymisnarratiivi. Kyse oli näytel- mien esitysajankohtana jo 50 vuo- den takaisista tapahtumista, joiden katsojina olivat evakoiden lisäksi lapset ja lastenlapset. Komediallinen ja oopperasta tuttu sentimentaalisen ylevöittävä käsittely kertoivat haa- van arpeutumisesta, mutta haavan olemassaolo ja syntyhistoria piti vain vielä kertoa, tietää ja muistaa. Nämä vuosituhanen vaihteen molemmin puolin kirjoitetut uudet evakko-näytel- mät olivat keskustelua historian tul- kinnasta, pyrkimystä lyödä lukkoon oikea versio, jota ei enää kyseenalais- tettaisi tavalla, joka aiemmilla vuosi- kymmenillä oli jouduttu kokemaan.

Proosateosten näyttämösovituk- sista tärkeimmäksi on syytä lukea Unto Seppäsen *Evakko*-romaanin (1954) tiivis ja toimiva näyttämöversio Seppäsen kotikaupungin, Kouvolan teatterille. Kantaesitys oli 17.3.1994.⁹² Romaanin ja näytelmän tilanne Kuultavaisen kylässä, kuin Seppäsen

omassa Kanneljärven Liipolassa, alkaa kesäkuun 1939 linnoitustöistä ja jat- kuu syksyn YH:n aikana. Silloin myös syntyvät ne kontaktit, jotka auttavat henkilöitä länteen siirryttäessä. Väliajan alkaessa olivat kyläläiset päässeet jo Porin radan varteen, nähneet kansakoulun ja isomman talon väentuvan sekä kohdanneet byrokraattista vastaanottoa. Päähenkilö Aato Nikkanen kertoo vasta tässä kohdin (ennen väliaikaa) muille, miten hän viimeisenä lähtijänä oli joutunut polttamaan omin käsin koko Kuultavaisen kylän. Toisessa osassa vietetään joulua, ja lopussa päähenkilöt ovat jo Nokialla, jossa vietetään tyt- tären ja linnoitustöissä olleen nuoren miehen kihlajaisia. Läheltä autenttista kokemusta kirjoitetun Seppäsen teoksen dialogi on karua, vailla nostalgian

tuomaa pehmentelyä tai jälkiviisasta sentimentoa. Teos kestää hyvänä dramaatisointina aikaa kollektiivin ja yksilöiden tarinan yhdistelmänä.

Karjalaiskaupunki Lahden kaupunginteatteri on tuonut esiin Eeva Kilven tuotantoa. Esitystä *Evakkotyön tarina* esitettiin kahdella kaudella 2015–2017. Se perustui Kilven kolmeen omaelämäkerralliseen romaaniin: *Talvisodan aika*, *Välirauha, ikävöinnin aika* ja *Jatkosodan aika*, sovittajana kokenut dramaturgi Aila Lavaste, ohjaus Ilkka Laasosen. Näkökulma oli selvästi lapsen, ja niinpä alussa päähenkilö Eevana oli lapsinäyttelijä, sitten Raisa Vattulainen. Tärkeitä ovat perheen ja kylän vanhat naiset mutta myös isä (Aki Raiskio), joka aina rakensi perheelle taas uutta majaa. Maija-Riitta Mustonen kirjoittaa: ”Lasten tuli sota-aikana olla tottelevaisia ja kuuliaisista, heitä ei juurikaan keuhutu, koska kuviteltiin heidän alkavan kuvitella itsestään liikoja. Heistä kasvoi kilttejä ja työteliäitä puurtajia.”⁹³

Jo aiemmilla vuosikymmenillä olivat teatterit esittäneet sovituksia myös Laila Hietamiehen (nyk. Hirvisaaren) romaaneista. Niistä tehtyjen kuunnelmien pohjalta Lauri Törhönen filmasi jatkosodan viimeisen kesäkuun Viipuriin sijoittuvan *Hylätyt talot, autiot pihat* (2000; romaani ilmestyi 1982). Lappeenrannan teatterille on Hirvisaari-sovituksia tehnyt Helena Anttonen: *Lehmusten kaupungin* vuonna 1997 ja *Wolkoffin talossa* 2013–14. Näissä kuvattiin osin myös kaukaisempia ajanjaksoja.

Yksi luontevasti tarjoutuva perspektiivi näytelmäteksteille oli kirjoittaa lähtökohdaksi esityshetken nykyisyys ja kuvata matka isoisän sota- ja kotipaikoille. Näin voitiin käydä läpi nykyhetken henkistä prosessia, näyttää trauman oireet ja kipu sekä malli, miten sitä voidaan hoitaa. Tällaisen, kuin traumanhoidon protokollan, kirjoitti Marja-Leena Tiainen. Hänen *Karjala takaisin* -näytelmässään (1992) käydään yhdessä juurimatalla: Kuikan suvun kolme miestä, isoisä, poika ja pojanpoika kiertävät vuonna 1990 Aunuksen ja Impilahden kautta Sortavalaan. Ne ovat isoisän taistelupaikka ja kotipaikka. Hotellissa pojanpoka selvittää ajatuksiaan tyttöystävän yllätysraskaudesta ja suhdetta äidistä eronneeseen alkoholisoituneeseen isäänsä. Tämä puolestaan on vasemmistonuoruutensa jälkeen vihdoinkin valmis kohtaamaan empaattisesti veteraani- ja karjalaisisänsä kohtalot. Kaikki saavat Karjalansa takaisin, tai ainakin henkisesti oikealle paikalleen.⁹⁴

Karjala-pyrkimysten karnevalistis-poliittisesta variantista käy esimerkkinä Inkeri Herkonheimon vitsikkäästi otsikoitu *Karjala takasii – vaik pullo kerrallaa* (1998). Teksti on pienoisenäytelmä, käytännössä kabaree, poliittinen satiiri tai iltamaspeksi, jossa pyöritetään presidenttejä sekä kotimaisia ja venäläisiä toimijoita pilkaten tai ilotellen heidän rooleillaan suhteessa uudelleen heränneisiin utopioihin Karjalan palautuksesta Suomelle.

Omasta sodanjälkeisestä sukupolvestaan käsin asiaa katsoo Markku Hoikkalan (1956–) teksti, kolmen nuoren aikuisen, yhden tytön ja kahden pojan triangeli *Karjala takaisin!*, jonka Otso Kauton (1962–) johtama Quo vadis -teatteriryhmä esitti vuonna 2000. Ihmissuhteiden ja elämän suunnan etsinnässä toisen pojan äiti on kuolinvuoteella velvoittanut tätä hankkimaan Karjalan takaisin. Tämä syvältä trauman ytimeistä tuleva tehtävä onkin pojan maailmassa jopa absurdi. Yrittäessään toteuttaa tehtävää reaali maailmassa hän ajautuu lähinnä ”sähläriin seikkailuihin”, joista kerrotaan näytelmässä kuin anekdootteina jälkeinpäin. Yksi yllättävä ironinen repliikki kuuluukin: ”Karjala takaisin, vaikka runo kerrollaan!”⁹⁵ Karjalan merkitykset tietenkin kyseenalaistuivat ja levisivät uuden vuosituhannen kulttuuriseen moninaisuuteen.

Hoikkalan näytelmä artikuloi, miten seuraavien sukupolvien on mahdotonta ottaa kannettavakseen edellisten polvien kokemusta ja imperatiivia.⁹⁶ Trauman kannalta se tuntuu sanovan, että vanhemman lapselleen asettama velvoite voi olla raskas. Näytelmän nuorella miehellä ei voi olla mitään relevanttia keinoa vastata äidilleen, saati toteuttaa tämän toivetta. Kaikki konkreettiset episodit tuottavat vain groteskia sekaannusta venäläisten kanssa. Miten poika voisi vapautua traumasta? Vai olisiko hänen peräti pitänyt olla kokonaan saamatta niskaansa tuota taakkaa?

Näkökulma Karjalaan oli siis 2000-luvun alkaessa jo toinen: Karjala oli vain yksi mentaliteetin kerrostuma, ei konkreettinen paikka. Se oli jonkinlainen omaa elämäänsä elävä ajatussykerö, jota vanhempien polvien mielistä oli siirretty nuorempien mieliin.

Viipuriakin ajateltiin mielentilana tai muistin kohteena, kuten teki esitystaiteen alalla toiminut teatteriryhmä, dramaturgi Katariina Nummisen (1971–) perustama Viipurin taiteellinen teatteri (VTT, 2002–2012). Se syntyi vuonna 2002 Salomon An-Skin vanhan näytelmän *Dibbuk – kuolleet puhuvat* (1920/1922) esittämiseksi:

Dibbukin teemat olivat niin suuria, että myytinomainen menetety kaupunkin teatteriseurue rakentui tarjoamaan ulkopuolista tarkkailuasemaa, josta saattaisi käsitellä esityksen valtavia teemoja. VTT syntyi ryhmän kollektiiviseksi alter egoksi, nimeksi, joka tarjosi tietyn työtavan ja näkökulman niin teatteriin kuin maailmaankin.⁹⁷

Esittelytekstissä käytettiin muotoilua myyttinen kaupunkin menetys. Sen voikin nähdä yhtenä päätepiteenä – kuin trauman kivettymisenä ja siirtymisenä myytiksi, yhteisön kertomusvarannoksi. Kadonnut kaupunki myyttinä vertautuu lisäksi Lempi Jääskeläisen työstämään Vineta-myyttiin. Nämä Hoikkalan ja Nummisen lähestymistavat ovat tietoisia perinteestä, mutta joutuivat taiteessaan sijoittamaan

Karjala-trauman etäisyyden päähän, itsensä ulkopuolelle, ja mieluummin tarkastelemaan sitä, miten Viipuri-myytti ihmisissä vaikuttaa. Marginaalisten foorumiensa takia näitä esityksiä ovat nähneet vain hyvin pienet yleisöt.

Terapiasta rituaaliksi

Evakkouden traumaa ei kuitenkaan voitu pyyhkiä pois vitsailulla tai intellektuaalisella esitysjärjestelyllä. Oli myös niitä, jotka 2000-luvulla halusivat ottaa tuon trauman konkreettisesti kantaakseen ja muodostaa evakkomyytistä yhteisöllisesti toistettavan rituaalin. Sotiemme eri perinneyhdistysten joukossa uutena tulokkaana voidaan pitää Evakkolapset ry:tä, jonka jäsenistöä yhdistää evakkouden kokeminen lapsena. Sen toiminta ilmentää myös hyvin niin kutsuttua affektiivista käännettä, jonka myötä 2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä on vihdoinkin kiinnitetty huomiota siihen, mitkä olivat sotien ja evakkouden vaikutukset tunnetasolla ja kokemuksina yksittäisiin ihmisiin.⁹⁸

Vuodesta 2006 alkaen yhdistys on järjestänyt kesäisiä evakkovaelluksia. Näitä kollektiivisia ja osallistavia tapahtumia on toteutettu tätä kirjoitettaessa jo kymmenen. Niiden osanottajilta on tutkittu kehollista muistamista ja itse vaeltamisen synnyttämiä muistoja, joita voidaan jakaa välittömästi kanssavaeltajien kanssa tai keskustella niistä oheistilaisuuksissa. Myös hiljaisuuden, ahdistuksen ja surun kokemukset saatiin pintaan. Itse vaellus ja sitä koskeva tutkimus näyttäytyy edellä mainitun affektiivisen käänteen osana.⁹⁹ Sopeutumista ja selviytymistä korostaneiden evakkonarratiivien rinnalle nousi jatkuvan liikkeellölon ja paikanvaihdoksen narratiivi. Evakkoutta määrittääkin levottomuus, tunne paikattomuudesta.¹⁰⁰ Lisäksi eri sukupolviin kuuluneet osallistujat ovat voineet työstää omia muistojaan, kuulemaansa ja tietämäänsä monin eri tavoin toistensa kertomuksiin peilaten.

Teatterihistorian kontekstissa tällaisten kulkueiden malleina voidaan pitää ikivanhoja tapahtumia, yhteisöllisiä pyhiinvaelluksia tai keskiaikaisia Via Crucis-näytelmiä, joissa kaupunkilaiset vaeltavat ristiä kantavan Kristuksen jäljessä.¹⁰¹ Näissä samaistutaan rituaalisesti historiallisiin henkilöihin ja halutaan eläytyä heidän kohtaloonsa toiminnallisella tavalla. Katolisen, ortodoksisen ja islamilaisen maailman piirissä uskonnolliset kulkueet ja rituaaliset teot ovat edelleen voimissaan. Rituaaleissa toistetaan jotain oman identiteetin kannalta olennaista samalla, kun näillä teoilla vahvistetaan kuuluvuutta yhteisöön. Voidaan puhua myös rituaalisesta muistamisesta.¹⁰²

Kulttuurisen trauman kannalta on kuitenkin mahdollista kysyä, onko haa-
van tässä toiminnassa tarkoitus parantua vai halutaanko sitä pitää vereksenä. Kuusisto-Arponen kirjoittaa näiden kohdalla vain lyhyesti ”traumasta luopumi-

sesta”,¹⁰³ tarkoittaen ilmeisesti, että yhteinen kokemus mahdollistaisi sellaisen. Perustellusti voidaan väittää myös päinvastaista: kokonaisvaltaisella rituaalisella järjestelyllä ja fyysisen kollektiivisen muistiprosessin avulla osallistujat sidotaan (tai pyritään sitomaan) vahvasti traumaidentiteettiinsä. – Samaan pyrkivät kaikki kulkumuotoiset esitykset tai performanssit (suoritukset/esitykset). Toiminnallisesti otetaan kantaa kulkueen edellä kulkevan tunnuksen, tässä evakkonarratiivin puolesta.

Pohdintaa

Artikkelissa olen siis kuvannut, kuinka Karjalaa, karjalaisuutta ja Viipuria on käsitelty suomenkielisessä teatterissa¹⁰⁴ ja osoittanut, miten eri aikakausien teoksia voidaan tulkita kulttuurisen trauman käsitteen kautta. Monet käsitellyistä tuotannoista ovat saavuttaneet suuria yleisömääriä, kun taas osa teoksista on jäänyt suppean yleisön varaan. Ajallisesti näytelmät ja esitykset voidaan jakaa kolmeen noin 20–30 vuoden jaksoon. Jaksot voidaan nähdä myös puheavaruuksina, joiden ehtoja ovat sanelleet tutut rajakohdat poliittisessa historiassa:

1. Harmonisen, kaihoisan ja nostalgisen näytelmistön vaihe (1940–1965).
2. Ristiriitaisten Karjala-orientaatioiden vaihe (1965–1990).
3. Karjala-narratiivin vakiinnuttamisen vaihe (1990–2020).

Kulttuurisen trauman kannalta ensimmäisessä vaiheessa (1940–1965) rakennettiin esityksiä, joiden suurimpia myötätuntohenkilöitä olivat rajakarjalaiset vanhukset ja hauskat, nasevasanaiset ja omanarvontuntoiset henkilöt. Näiden Oprin, Feutoran ja Laatokan kalakauppias Tirrin maailmat olivat eheitä ideaalikuvia vanhasta elämänmuodosta. Näytelmien hahmot toimivat evakkosukupolven yleisölle välittöminä huumorin lähteinä ja myötätunnon kohteina. Valtaväestön näkökulmasta henkilöiden elämäntapa ja ajatusmaailma edustivat toiseutta, jotain muuta elämänmuotoa, jonka ymmärtäminen sinänsä harmittomien näytelmien kautta tuli mahdolliseksi. Tällainen eri väestöosien keskinäisen ymmärryksen parantaminen oli siirtoväen ja koko yhteiskunnan integroitumisen tärkeimpiä edellytyksiä sotaa seuranneina vuosikymmeninä. Ensimmäisessä vaiheessa ei itse traumakertomusta esitetty teatterissa narraationa, mutta siihen viitattiin, se tiedettiin ja tunnistettiin poliittisten suodattimien säätelemänä.

Karjalaisuuden yhteydessä on toisinaan keskusteltu eräänlaisesta henkisestä diminutiivista, jota nimitys evakko ehkä kantoi mukanaan: ei puhuttu sotapakolaisista, joka olisi ollut terminä tarkempi ja kenties muuta yhteiskuntaa enemmän velvoittava.¹⁰⁵ Kyllikki Mäntylän henkilökään eivät näyttämöltä

esitä mitään vaatimuksia, he elävät vain omaa elämäänsä ja haluavat tehdä sitä rauhassa, omanarvontuntonsa säilyttäen ja omaa murrettaan puhuen. Harmonisen yleiskuvan tehtävä oli myös palvella kuin vääryyttä kärsineiden näyttönä historian oikeusistuimessa ja todisteluna siitä, kuinka ”hyvi’ ja hauska- meill’ kaikk’ ol’”, kuinka ihanasti Karjalassa elettiin.

Murteen suhde 1950- ja 1960-lukujen modernismiin oli jännitteinen. Sanottiin jopa, että koko karjalaiskysymys vähitellen menettäisi merkitystään. 1960-luvun julkisuuden kannalta karjalaisuus näyttikin olevan tarpeeton ja ”häviävä ilmiö”.¹⁰⁶ Se esiintyi myös marginaalisesti Veijo Meren suosituksen sivuepisodissa. Mutta tuolloin karjalaisten kokemus myös voitiin jakaa teatterin lavalla yli 500 000 katsojan kanssa, kun se oli puettu evakuoitavan juutalaiskylän vaatteisiin, kuten musikaalin *Viulunsoittaja katolla* kohdalla tapahtui.

Ristiriitaisten Karjala-orientaatioiden aikana (1965–1990) kirjoittajien ongelmat monimutkaistuivat heidän käsitellessään traumaa muuttuvassa kontekstissa. Seurasi aikakausi, jolloin ehdotettiin vaihtoehtoisia tulkintoja, sopeutumista ja olosuhteiden hyväksymistä, eli Karjala-asiaa haluttiin käsitellä vain poliittisten realiteettien puitteissa. Miten siis kirjoittaa 1970-luvun poliittisessa ilmapiirissä Karjalasta niin, että ei loukkaisi niitä, joille Suomen lähihistorian askelmerkit olivat vakaasti vanhoilla paikoillaan, ja samalla kelvata niille, jotka askelsivat kohti Neuvostoliiton ja Suomen lisääntyvää kanssakäymistä? Kekosen Suomessa YYA-tulkinnat saattoivat vanhemmallekin polvelle olla hiltava hyväksyttävissä, sillä hyvien naapurisuhteiden kannatus oli laajaa, vaikka ulkopoliittikalla, johon Karjala-kysymyksen kuului, ”ei pitänytkään elämöidä”. Vanhemman polven kokemusmaailmasta kumpuava katkeruus venäläisiä kohtaan ei ollut produktiivinen asenne omaa tulevaisuuttaan rakentaville suurille ikäluokille. Niihin kuuluvien karjalaisnuorten mahdollisuus käsitellä lapsuuden kodeista periytyvää kulttuurista traumaa oli estynyt 1960-luvun julkisessa puheavaruudessa. Vilkastunut matkailu Neuvostoliitossa toisaalta asetti entisten kannakselaisten realiteetteja kohdalleen, minkä eräs oman sukuni juurimatkailija Kivennavalla kiteytti: ”Lähtää kottiin, ei meill’ oo täällä mittää tekemistä”. Evakkohistorian pitkä näkymättömyys saattaa osaltaan selittää sitä intoa ja voimaa, jolla se tarkastelujakson kolmannessa vaiheessa sitten purkautui – sinä narratiiviina, jota teatteri ja julkisuus eivät olleet tarpeeksi käsitelleet.

Kun trauma 1980-luvun lopulla voitiin ottaa puheeksi ja käsitellä tapahtumia avoimesti oikeilla nimillään, sen on täytynyt vaikuttaa helpottavana nimenomaan suuriin ikäluokkiin. Eihän elossa olevilla vanhuksilla koskaan ollut mitään epäselvää suhteessaan Karjalan menetyksen traumaan, siitä oli vuosikymmenten aikana jo päällisin puolin toivuttu, kun elämä oli saatu paikalleen – ”vaik kaipuu ain jäikii.” Evakkokertomuksen esittäminen viimein Neuvosto-

liiton perestroikan myötä rikkoi hiljaisuuden, ja vielä kerran leimahti keskustelu Karjalan palauttamisesta. Tässä kolmannessa vaiheessa Karjalaa ja evakkoutta käsittelevä narratiivi vakiinnutettiin, ja siitä muodostui jopa toistoa edellyttävä rituaalinen käytäntö.¹⁰⁷

Suuret ikäluokat saattoivat 1990-luvulta alkaen palata evakkojuurilleen, ottaa selvää ja koota vielä identiteettinsä osaksi sen, minkä olivat lapsina perheen kohtalosta saaneet kantaakseen. Vanhemman polven suru omien lasten ymmärtämättömyydestä saattoi samaan aikaan lastenlasten myönteisen suhtautumisen takia laantua. Glasnostia seuranneet sota- ja Karjala-harrastukset olivat osaltaan suurten ikäluokkien traumanhoitoa, jossa voitiin puhumalla vapautua Karjala-kysymyksen ahdistavuudesta ja uudelleen myötälää sitä sanomalla yhteen ääneen: ”Näin se oli!” Se taas mahdollisti avoimuuden ja helpotti sukupolvien välisiä jännitteitä.

Myyttien kiteyttäminen rituaalisiksi käytännöiksi tapahtuu yleensä ajallisel-la viiveellä, jopa vasta sitten, kun jokin yhteisön osa, esimerkiksi asiasta tietävät vanhuksat ovat jo häviämässä. Silloin vasta narratiivi saa kiinteän muotonsa, ja siitä pyyhkiytyvät ne ristiriidat, joita aikalaisten kokemukset pakosta sisältävät. Aikalaiset eivät myöskään enää ole kiteytymiä kiistämässä. Evankeliumit kirjoitettiin vasta, kun Jeesuksen nähneet opetuslapset alkoivat olla poissa. Karjalaisaiheet teatterissa voi siis nähdä sosiaalisena rituaalina, jossa yhteisön ja identiteetin syntytarina kiteytettiin pysyvään muotoonsa ja kanonisoiitiin. Näin ainakin 1980-luvun lopulta alkaneissa teoksissa, joissa ei enää pelätty Neuvostoliiton mielensäpahoittajia. Uudempien aikojen Karjala-aiheiset näytelmät, joita edellä on esitelty, ovat kuin tällaisia rituaaliin kuuluvia akteja, joissa sitoutetaan yhteisön nykyisiä ja tulevia jäseniä yhteisön käännekohtaan ja uudelleensyntymisen tarinaan: ”Näin me karjalaiset olemme nykyiseen Suomeen tulleet; tällainen on nykyisen diasporayhteisömme alku.”

Näytelmäbuumista on tätä kirjoitettaessa jo 20–30 vuotta, ja ilmiö näyttäisi laantuneen. Silti voidaan kysyä, pitäisikö karjalaisten kohtaloista kirjoittaa vielä yksi historiallinen kabinettidraama, sellainen, jossa Shakespearen kuningasnäytelmien tapaan asioihin vaikuttaneet poliitikot ottavat mittaa toisistaan? Millaiset jännitekentät karjalaisten poliitikkojen ja pääpuolueiden keskinäisissä väleissä vaikuttivat – ja miten toimittiin suhteessa muuhun eduskuntaan, pääministereihin ja presidentteihin? Poliittinen karjalaisdraama odottaa kirjoittajaansa.

Viitteet

- 1 Sztompka 2000, 249-250.
- 2 Tätä korostaa mm. teoriaa kehitellyt Alexander & al. 2004 antologiassa ja Alexander 2012. Ks. myös Kuusisto-Arponen 2012, 159.
- 3 Yksilön kokemusta kysyvistä eli ns. uudesta sotahistoriasta kootusti Kinnunen & Kivimäki 2006. Evakoista esim. Fingerroos & Häyrynen 2012. Psykologisen trauman kannalta Riutamaa 2018.
- 4 Ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017.
- 5 Svetlana Boym (2001) kritisoi nykyistä Venäjää ja sen politiikkaa, joka perustuu erityisesti utooppiseen kaipuuseen joihinkin imperiumin historian valikoituihin aspekteihin, joihin ei ole paluuta. Nostalgiaa on tehty este oikealle tiedolle ja tulevaisuutta koskeville uusille orientaatioille. Psykologian kannalta nostalgiaa Riutamaa 2018, 170.
- 6 Noin vuoteen 1989 ajoittuvaa uuspatriootista käännettä on kootusti analysoinut mm. Tepora 2017. Samoin Kinnunen & Jokisipiä 2012. Yksi ilmiöistä oli juuri sotien muistokulttuurin elpyminen korostetun isänmaallisin tunnuksin.
- 7 Lääketieteelliset haavan metaforat ovat dramaattisuudesta huolimatta käyttökelpoisia kulttuuristenkin haavojen kohdalla: avoin tai vuotava haava / märkivä haava / arpeutuva haava / arpeutunut haava jne.
- 8 Asiasta kootusti Tepora & Roselius 2014 ja siinä Kinnunen 2014. Teatterista Paavolainen 2019. Kodinmenetyksen traumaan eri tavoilla reagoineiden evakkolasten kertomuksista Riutamaa on laatinut kuuden reaktiotavan typologian: selviytyjä sankarit, identiteetin etsijät, optimistiset toimijat, trauman työstäjät, kohtalonsa hyväksyjät ja menetyksen kantajat. Riutamaa 2018, 172–178.
- 9 Perinteinen lajin käsite nähdään kirjallisuustieteen piirissä suhteessa lukijoiden odotuksiin. Tällöin laji on lukijoiden kanssa syntyvä 'reading formation'. Teatterissa katsojien osallisuus on jopa keskeisempi: 'theatrical formation', teatterillinen muodostuma on tietyn näytelmätyypin ja siihen orientoituneiden katsojien yhdessä muodostama ilmiö ja kokonaisuus, jossa huomio ei kiinnity vain näyttämöllä nähtäviin teoksiin vaan myös siihen, miten sitä katsotaan ja vastaanotetaan. Ks. McConachie 1989.
- 10 Teatterin psykologisista ja sosiaalisista merkityksistä esim. Paavolainen 1992, 2005, 2019.
- 11 Käsittelen 1960-luvun ohjelmistoja analysoivassa väitöskirjassani *Teatteri ja suuri muutto* (Paavolainen 1992) tämän teatterinäkemyksen teoreettisia perusteita niin folkloristiikan, populaarikulttuurin tutkimuksen kuin teatterisemiootikko A. Helbon (1985) teoriankin pohjalta. Hyväksyessään näyttämöllä esitetyn fiktiivisen maailman ehdot (spectacular contract) ja siinä tunnistettaviin jännitteisiin tarjotut ratkaisut ja arvot yhteisö kommunikoi itselleen toiveitaan ja pelkojaan. Siksi tarkastelen teatteriesityksiä eli tarkemmin teatterillisinä tapahtumia (theatrical event; Sauter 2000) artikkelissa nimenomaan yhteisön kommunikaationa itselleen. Karjala-kysymyksessä ja muissa traumaattisissa aiheissa teatteritapahtuma toimii muistin ja terapian julkisena keskusteluna aikalaisille. Viimeksi olen analysoinut Suomen sisällissodan käsittelyä teatterissa ja erityisesti sen 100-vuotismuistoa (Paavolainen 2019).
- 12 Teatterin tiedotuskeskuksen (TINFO) ylläpitämä Suomen teattereiden esitystietokanta, ILONA, (<http://ilona.tinfo.fi/>).
- 13 Olen vuodesta 1980 alkaen satunnaisesti kirjoittanut myös esitysten arvioiteja ammattiväen lukemaan *Teatteri*-lehteen sekä julkaissut Suomen teatterihistorian yleisesityksen (Paavolainen 2005 & 2016, ks. <https://disco.teak.fi/teatteri/>).
- 14 Ks. viite 11.

- 15** Lopettamisvaiheissa sen omaisuus myytiin, Veistäjä 1957, 304–305. Näytelmätekstejä ja roolivihkoja sisältävä kirjasto deponoitiin Teatterialan keskuskirjastolle, ”kunnes suomenkielinen teatteritoiminta Viipurissa taas on mahdollista, jolloin se tulee palauttaa sinne.” Keskuskirjaston tehtävät ovat periytyneet nykyiselle Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun kirjastolle, jossa Viipuri-kokoelmaa säilytetään.
- 16** Katsojat valtuuttavat esityksen heijastamaan omaa haluaan, kuten A. Helbo (1985) kulloisessakin tilanteessa rakentuvan esityssopimuksen (spectacular contract) määrittelee. Ajatukseen pohjautuu myös Paavolainen 1992.
- 17** Esimerkiksi operetin ja musikaalin tähtinä loistivat Viipurista tutut Liisa Tuomi ja Hilikka Kinnunen. Mikko von Deringer johti Svenska Teaternin orkesteria aikana, jolloin siitä muodostui pääkaupungin edustavin operetti- ja musikaalinäyttämö (ennen vuotta 1967).
- 18** Paavolainen 2016a, 106–110.
- 19** Kantaesitys Viipurissa sai taustakuvakseen Viipurin linnan ja muurit, joiden luona venäläinen kreivi yrittää värvätä pormestarin tyttären kaupungin pettäjäksi. Jahnssonista lisää Paavolainen 2013, 51 ja maininnat Paavolainen 2016b, 61–64, 85, 86, 106. Näytelmistä annetaan kantaesitysvuosi, ellei toisin mainita.
- 20** Se oli poliittisesti myös uskallettu esittäessään aateliston hankkeen vastustajina. Teatteri ei saanut näytellä sitä Pietarissa, mutta inkeriläiset matkustivat sankoin joukoin Viipuriin sitä katsomaan. Karjalaisaiheiseksi ainakin osittain voitaneen lukea myös Gustaf von Numersin *Tuukkalan tappelu*, Juhani Ahon *Panu* sekä Harald Selmer-Geethin = Werner August Örnin (1853–1913) *Inspektorn på Sittala* (1903), josta Hjalmar Procopé 1913 sovitti näytelmän. Filmin *Sittalan pehtoori* 1930-luvulla teki Risto Orko ja uudelleen 1950 Valentin Vaala.
- 21** Satunnaisia elvytyksiä on toki yritetty.
- 22** Katsaus näihin löytyy esim. *Kalevalan kulttuurihistorian verkkoversiosta*, (<https://kaku.kalevalaseura.fi/category/kalevala-taiteessa/nayttamolla/>).
- 23** Haarlan teoksista *Lemmin poika* (1922) teki vuosina 1923–1925 ja 1934–1936 Viipurissa suurimman vaikutuksen. Aiheena on sotaisan naistenmiehen asteittainen talttumisen, mutta lopulta myös kiista kilpakosijan kanssa Pohjolan tyttärestä.
- 24** Laura Soinne (Vuorela), *Hopearisti*, 3-näyt. Karjala-aiheinen kansannäytelmä. WSOY 1930. Näytelmän sankari on rajakarjalaisen talon renki, jonka luultu avioton syntyperä onnistutetaan osoittamaan vääräksi. Näytelmä sijoittui jo syntyäkään naivien kansannäytelmien ryhmään.
- 25** Käsikirjoitus Viipurin näyttämön kokoelmassa (Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun kirjasto). Veistäjä 1957, 220 sanoo, ettei viipurilaistaminen ollut täysin luontevaa. Ensi-ilta oli keväällä 1930. Loppupuolella alun perin Helsingin Yrjönkadun uuteen uimahalliin sijoitettu näytös ja tanssikohtaus piti raamittaa niin, että Viipurista henkilöt päättävätkin lähteä lentokoneella uimahalliin Helsinkiin. Näin kuitattiin sellaisen puuttuminen Viipurista ja muistutettiin uudesta Suur-Merijoen lentokentästä.
- 26** Salmelainen 1972, 104–105 kehuu Anun ja Mikon henkilöitä syviksi ihmiskuviksi.
- 27** Koski 1987, 335, mukaan näytelmää pidettiin jopa sietämättömän vanhanaikaisena; *Helsingin Sanomat* 17.2.1956; *Uusi Suomi, Suomen Sosialidemokraatti, Työkansan Sanomat, Maakansa, Vapaa Sana*, 18.2.1956 ja *Ylioppilaslehti* 24.2.1956.
- 28** Mm. kuunnelmat *Voittaja* (1948) ja *Myöhäinen ukonilma* (novelli 1947, kuunnelma 1949).
- 29** Henkilögallerian muodostavat kunnalliskodin toiset asukit, ”kunniamummot ja huru-ukot”, joiden sanailuun näytelmä perustuu, sillä tilanteet eivät juuri muuten etene. Toimintaa aiheuttaa vain pihapiirin tulipalo, jollaisen

- Opri oli nähnyt ennusunessaan, mutta joka onnistutaan sammuttamaan. Unistaan Oppri tuntee syyllisyyttä, etenkin niissä ilmenevistä kielteisistä ajatuksista, mistä hänen entinen kumppaninsa Oleksikin oli häntä moittinut. Oppri puhelee unistaan myös kuolleelle Oleksille. Näytelmän lopussa toraisa huonetoveri suopuu ystävällisemmäksi ja Oppri sopeutuu asumukseensa.
- 30** Tämä ja muut tilastotiedot TINFO:n ILONA-tietokanta, (<http://ilona.tinfo.fi/>).
- 31** Rajala 2001, 515–520 (*Oppri*), 546–547 (*Oppri ja Oleksi*).
- 32** Kansallisen audiovisuaalisen instituutin Elonet.fi-sivusto. (<https://elonet.finna.fi>). Kunnalliskoti oli 1950-luvun maailmassa vasta toissijainen ratkaisu: parasta olisi ollut päästä asumaan oikeaan kotiin, joko oman lapsen tai lapsettoman Opprin tapauksessa joidenkin ystävällisten ihmisten luokse.
- 33** Mäntylän muuta tuotantoa olivat *Elämän puolipäivä*, *Nukkenainen*, *Myöhäinen ukonilma*, *Merelle tuijottajat*, *Joutsenet* ja muita novelleja.
- 34** Oleksi on levoton kulkija ja huono mökin isännäksi, mutta luova ja innostuva henkilö, joka on kiinnostunut uuden ajan kysymyksistä. Oleksilla on avioton lapsi kylällä, jonka hän salaa, mutta Oppri tietää asian. Pikku tyttö joutuu veden varaan ja Opprille vihoissaan Oleksi lähtee koskelle. Hänkin hukkuu, ja Opprille jää sekava, osin syyllinen tunne Oleksin ja tämän tyttären kuolemasta.
- 35** Kyse on tuntestruktuurin käsitteestä (structure of feeling), jonka Raymond Williams on ottanut teatterianalyysin käyttöön jo 1960-luvulla. Suomennoksiksi on ehdotettu myös kokemusrakennetta ja viimeksi tuntemusrakennetta, sillä “Williamsilla realismi ei ole periodi- tai tyylikäs, vaan tietynlaista historiallista tuntemusrakennetta tallentavaa tai vahvistavaa taidetta”. Ojajarvi 2015, 79.
- 36** Sen on Karjalainen Näyttämö uusinnut vuonna 2007–2008.
- 37** Ks. *Helsingin Sanomat* 17.4.1955.
- 38** 3.2.1955, TTT, ohjaus Eino Salmelainen, nimiroolissa Eero Roine. Kauppa käy ja perustetaan Kala-Tirrin välityskauppa. Hän vuokraa varastoa isolta tukkukauppiaalta ja järjestää alihankkijat niin, ettei hänen itsensä tarvitse seistä enää torilla. Komiikkaa syntyy Tirrin komeilunhausta ja rehvasteleavasta puhetavasta sekä kaupunkilaistamineiden hankkimisesta. Lopuksi ”Herra johtaja Tirri” lähteekin itse aamuveneellä takaisin kalastushommiin. Jouko Turkka ohjasi *Kala-Tirrin* Kotkassa vielä 1974.
- 39** Rooleissa nimekkäitä näyttelijöitä, kuten Veikko Sinisalo, Ossi Kostia, Vili Auvinen, ensi-ilta 5.9.1956.
- 40** Kunnallisveron kerääjä käy, ja kun koulu joutuu desinfiointin takia väistötiloihin, oppitunteja pidetään Feodorin ja Okun tuvassa. Feodor ja naapuri Walassi osallistuvat ensi kertaa opetukseen, kun kerran ovat koulumaksuakin monta vuotta maksaneet. Ripaus sarkasmia tulee siitä, että oppitunnilla lännestä tullut opettaja selvittää, millaisia karjalaiset heimona oikein ovat. Muita monumentteja ovat sitten kylän monet emäntähenkilöt. Varsinaisia tapahtumia ei ole.
- 41** Jäänteenomainen (residual) on myös Raymond Williamsin termejä.
- 42** Laaja eepinen draama lukuisine tapahtumapaikkoineen olisi 1950-luvun näyttämökoneistoille ollut kovin vaativa.
- 43** 1. Arvon mekin ansaitsemme... (Jakob Judénin luona 1834); 2. [Württembergin] Prinssi tulee... (Assemblée kauppias Ladon luona 1782); 3. Kollatsit (Pormestari Cröellin talossa 1652); 4. Iltahämärän miehiä (Agricola, Luostarikirkon pääty Munkkitorin laidassa 1554); 5. Juhlat linnassa (Kaarle Knuutinpojan aikana toukokuussa 1448); 6. Kärjäjäkivillä (Tietäjä ja Tyrgils Knutssonin armelaisuus 1293).
- 44** Jääskeläinen lainasi osin samaa kuvaelma-aineistoa, jota Viipurin ruotsinkielinen historiainnostus oli käyttänyt, esimerkkinä W. G. Laguksen suunnittelemat kuvaelmat teatteritalon vuoden 1881 remontin jälkeisessä juhlassa.

- Ks. Paavolainen 2016b, 390. ”Karl Knutsson Bondes (sedermera konung Karl VIII) landstigning i Wiborg (ungefär år 1441), den andra En huslig scen å Wiborgs slott under den tid samme Karl K-son härstädes höll hof i de af honom med kunglig prakt inredda salarne och gemaken, hvilka nu nästan ligga i grus. Den tredje tablån föreställde sånggudinnorna och var af god effekt.”, *Wiborgs Tidning* 8.10.1881.
- 45** *Helsingin Sanomat* 20.4.1964 Marja Niiniluodon kiittävä arvostelu, jonka mukaan kirjailija kertoo tästä ”katoavasta ihmistyyppistä”. TV-sovituksen Yleisradiolle ohjasi Rauni Mollberg, esitys 21.4.1965. Arvio *Helsingin Sanomat* 22.4.2020. Taltiota esityksestä ei näytä olevan olemassa.
- 46** Ratkaisuja ihmeteltiin, mutta kohtaus, jossa Kansallisteatterin lavalla olisi näytetty neuvostosotilaita surmaamassa Jokisen nukkuvat sotilastoverit, ei vuonna 1965 olisi niin sanotusti edistänyt maittemme hyvien suhteiden kehittymistä.
- 47** Näytelmän pohjana olevan *Tukikohta* -romaaninkin (1964) idea tietysti oli sodan arvaamattomuus.
- 48** Paavolainen 1992.
- 49** Arvo Salon *Lapualaisoppera* (1966), joka nähtiin myös useimmilla teollisuuspaikkakunnilla, toimi samaan suuntaan. Laitaoikeiston toimintaa ei ollut teatterissa aiemmin julkisesti käsitelty.
- 50** Paavolainen 1992, 193–194. Myöhemmät *Viulunsoittajan* uusinnat ovat olleet tuttuuden ja toiston motivoimia.
- 51** *Viulunsoittajaa* ja sen kirjallista pohjaa, Sholem Aleichemin novelleja voi pitää USA:ssa juutalaisten ensimmäisen polven siirtolaiskirjallisuutena. Ne olivat syntyneet 1894–1914, ja niitä oli teatterissa esitetty jiddišiksi jo vuonna 1919, muistelmina kadotetusta Valko-Venäjältä. Näiden vanhojen novellien ja näytelmän nosto Broadway-musikaalin materiaaliksi tapahtui puoli vuosisataa myöhemmin, aikana, jolloin ensimmäiset uudessa kotimaassa varttuneet juutalaispolvet itse olivat jo vanhenemassa: traditio piti uusintaa vielä kerran, kiteyttää ja ajanmukaistaa se kolmatta ja neljättä sukupolvea varten. Tämä kronologinen päätelmä voidaan tehdä jo pelkästään teoksen syntyhistorian pohjalta. (https://en.wikipedia.org/wiki/Fiddler_on_the_Roof, viitattu 20.3.2020).
- 52** *Viulunsoittajan* ensi-illan Broadwayllä 1964 voi siis tulkita kunnianosoitukseksi juutalaisyhteisön kokemille karkotustraumoille tilanteessa, jossa alkuperäisten teosten kuvaaman ajan eli 1890-luvun maahanmuuttajasukupolvi oli jo poistumassa. Suomessa vuosien 1990–1994 Karjala-näytelmien buumin voi nähdä sukupolviastelmaltaan analogisena, kuten tuonnempina ehdotetaan.
- 53** *Viulunsoittaja katolla* -musikaalin Suomen kantaesityksestä 1966 kirjoitti *Aamulehden* (2.3.1966) kriitikko nimimerkki Mestari Eerikki, miten teoksen loppu vastasi täysin karjalaisten kokemusta, varottamatta, ilman syytä tapahtuvaa lähtöä pakomatkalta. Nimimerkin takana oli Annikki Vartia, joka oli syntyjään Kivennavan kirkkoherran tytär. Paavolainen 1992, 193–198 ja 242, viite 148. Toinen karjalaistaustainen kriitikko, *Uuden Suomen* Katri Veltheim myönsi yksityisesti, ettei tullut tuolloin asiaa ajatelleeksi. Kiintoisasti TTT:n esitystä 1967–68 pyrittiin kehystämään Israelin ja Palestiinan sotatilanteen kautta ja fokusoimaan palestiinalaispakolaisiin, mikä viitannee vasemmiston vaikeaan Israel-suhteeseen.
- 54** Neuvostoliiton suurlähettiläs paheksui Karjala-oluen miekkakätistä etikettiä. *Helsingin Sanomat* 26.4.1968.
- 55** Perustuu kirjoittajan keskusteluihin ohjaaja ja teatterinjohtaja Sakari Puurusen (1921–2000) kanssa, joka tunsikin kirjailijan ja tämän eri versiot näytelmästä. Kattavasti Suutela 1999, 300–302, viitteiden II, 3–5 tekstit.
- 56** Kantaesitys oli Jyväskylässä helmikuussa 1972, lähivuosina se esitettiin kymmenessä eri teatterissa. Näytelmän reseptiosta ks. *Helsingin Sanomat* 1.10.1977; Eino Kaikkonen: ”Lauri Kokkonen kertoi miehityksestä” *Helsingin Sanomat* 11.3.1989.

- 57** Näytelmä nähtiin 19.1.1973 Oulussa ja 10.2.1973 Kuopiossa, harrastajien esittämänä 1983 Karjalaisella Näyttämöllä sekä vielä 1992 Jyväskylän kaupunginteatterissa.
- 58** Jouko Puhakan *Hyvästi Mansikki* Joensuussa 1969 oli avannut tämän linjan.
- 59** Lehtonen 2018, 49–53. Siparin ja eräiden muiden kirjoittajien vasemmistolaisuus oli julki sanottua, mutta se voidaan usein verifioida myös tekstianalyysseilla, joihin tässä ei kuitenkaan ole tilaa.
- 60** *Wiipurin nopeat* esitettiin Ryhmäteatterissa 1975, Rauman kaupunginteatterissa 1976, Jyväskylän (1977) ja Lahden kaupunginteatterissa (1982) sekä 1984 Varkaudessa.
- 61** Neuvostoliiton Viipuri-turismin vaiheista Shikalov & Hämynen 2013 ja Shikalov 2016.
- 62** Pitsihovi, kantaesitys TTT 4/1978; HKT 9/1978, Imatra 10/1978; 3/1979 Kotkan kt 4/1979 Lahden kt; Seinäjoen kt kaudella 1980–81; Vaasan kt 2/1982.
- 63** Jukka Kajavan (*Helsingin Sanomat* 14.9.1978) mukaan siinä oli hyvät asetelmat, mutta draamaa ei kehitellä ja lopetus oli pliisu onnellisuudessaan. Vaari ja hänen poikansa, sodan käynyt Sulo ja tämän vaimo Mari. Kolme lasta, Olli, Siiri ja Aku ovat asettumassa erilaisille elämän taipaileille. Kannakselaishuvilan hankinta oli merkinnyt Sulolle, tehtaan työmiehelle sotienjälkeistä unelmaa, muisteleehan Mari palvelleensa pikkutyttönä kartanossa, eli kannakselaisittain hovissa. Vaaria taas syytettiin kotitilan taannoisesta huonosta hoidosta, niin ettei mitään omaisuutta koskaan jäänyt tuotavaksi Suomen puolelle. Juhannussaunassa kaikki näyttää kuitenkin asettuvan.
- 64** Saaristo 1981, 66.
- 65** Saaristo 1981, 37.
- 66** Paimion murre yleensä paikallistettiin, niin että murteiden törmäys säilyi. Lahdessa käytettiin Hollolan murretta. Imatralla taas haluttiin säilyttää Paimion murre, mikä siinä esityksessä toimi hyvin. Sähköposti tekijältä (9.3.2021), kirjoittajan hallussa.
- 67** Saaristo Pekka: *Kotomaan vaaran vuaret*. Kantaesitys 28.6.2019, Tuiskulan kesäteatteri. Ks. *Satakunnan Kansa* 1.7.2019.
- 68** Jyväskylän kaupunginteatterissa sen ohjasi Aimo Hiltunen (*Helsingin Sanomat* 20.4.1985); TTT:ssä Olli Tola. *Helsingin Sanomat* 10.9.1985 toteaa, että huomattavia muutoksia tekstiin oli tehty. Ks. myös Rajala 2001, 505–506. Yllättävää kyllä näytelmä on nähty myös Tarton Vanemuine-teatterissa.
- 69** J. Kajava “Valssi vailla väljyyttä”. *Helsingin Sanomat* 20.4.1985.
- 70** Näyttelijä Tapio Koukin tiedonanto keväällä 2020.
- 71** Rajala 2001, 694. Viitteessä 17 ovat tärkeimpien lehtiarvostelujen päivämäärät 9.–13.9.1986 sekä *Hbl* 25.9.1986 ja *Aviisi* 12/1986.
- 72** Teemaa ovat viimeksi käsitelleet esim. Apunen & Wolff 2009. Siitä käydystä keskustelusta historioitsijoiden piirissä ks. Agricola Suomen humanistiverkko (<https://agricolaverkko.fi/keskustelu/viewtopic.php?f=10&t=6811&id=19d7b3d2f946a477d7b0d015fada079a>).
- 73** Leppihalme 2019, 36 viittaa vastaavaan ilmiöön proosan puolella.
- 74** Kirjoittaja on työskennellyt ohjaaja Sakari Puurusen assistenttina moneen otteeseen vuosina 1975–1991. Asiasta kirjoittaa Suutela 1999, 162–173.
- 75** Kalle Holmbergin ohjausten näkökulmista esim. Paavolainen 2019.
- 76** Liski avasi *Kalevalan* näyttämöversioiden uuden sarjan 1970-luvun alussa. Ks. esim. Paavolainen 1992, 214, 243 tai Paavolainen 2005 & 2016, luku 6.6.
- 77** Karjalaisen Näyttämön Näyttelijät ry perustettiin jo 1982, ja se toimi itse teatterin rinnalla.
- 78** Ks. Bomban kesäteatteri. (<https://www.bombanteatteri.fi/>, viitattu 29.7.2020).
- 79** *Helsingin Sanomat* 24.4.1990.
- 80** Kilpinen 1997, 294–298.
- 81** Vuonna 2000 myös Viipurissa venäjäksi: *Lallukka, kommercii sovetnik iz Karelii*.
- 82** Tästä keskustelusta esim. Kangaspuro 2012.

- 83** Kilpinen 1997. *Rakas Lotta* 1991, *Nouse Inkeri* 1991, *Nora* 1996, *Apua!* 1999, *Elias Lönnrot* 2002, *Eino Leino ja rakkaus* 2003, *Murheesta nousee Ella* 2010. Lottakuvasta esim. Kinnunen 2006, 325, viite 67, jossa esitellään muu tuohon aikaan herännyt lottakirjallisuuden ja -dokumenttien vyöry.
- 84** Näytelmä on julkaistu teoksessa Forsberg et al. (toim.) 1993, 153–206. Krohnilla näytelmän episodeja ovat: 1. Kastelli idäntien turvaksi (1293); 2. Viipuri kaupungiksi (1403); 3. Viipurin pamaus (1495); 4. Verinen Munkinlähde (1599); 5. Viipurin veltoja vuosia (1654); 6. Viipuri taistelee elämästään (1710); 7. Viipurin linna palaa (1856); 8. Viipuri on jälleen meidän (1941); 9. Paluumuuttajat (1999).
- 85** Helsingissä Torkkelin killan juhliin näitä laati Katri Veltheim. Korhonen & al. 2008, 92–93.
- 86** Leppihalme 2019, 31–37. Kaipaisen evakkotrilogia ilmestyi vuosina 1983, 1987 ja 1989. Näytelmiä Leppihalme ei ole käsitellyt.
- 87** Sakari Puurunen ja Eeva-Kaarina Volanen ovat taustahahmoina monille Paraske-versioille: jo Kyllikki Mäntylän kuunnelmassa *Huominen päivä* (1959) Puurunen ohjauksessa näytteli Volanen. Huomisen päivän teatteriversio juhlisti Helsingin Työväenteatterin 60-vuotista taivalta 1961. Paraskena esiintyi Saara Ranin, ja Matti Aro ohjasi. Myös Anu Kaipaisen romaanista (1979) tehtiin teatterisovituksia. Puurunen ohjaama TV-filmi *Sijan tiien kussa synnyin* (1981) pohjaa myös Paraske-romaanin, ja Parasken rooleissa esiintyivät Eeva-Kaarina Volanen ja Sinikka Sokka.
- 88** Ohjaus Paavo Liskin. Ensi-ilta oli 26.11.1995; kahdella näytäntökaudella sitä esitettiin yhteensä 77 kertaa n. 30 000 katsojalle.
- 89** Ruotsinkielisten ja karjalaisten väleistä tuorein tutkimus on Roselius & Tepora 2020. Roselius & Tepora 2020.
- 90** Näitä suosikkeja on selvittänyt Jagt 2004.
- 91** *Vain muutamman huijarin tähden* 2002 ja *Mooseksen perintö* 2007.
- 92** Asialla oli kokenut pariskunta, dramaturgi Matti Nieminen ja ohjaaja Anu Nieminen. Esityksiä kahdella kaudella oli 13 + 26.
- 93** Dramaturgia Aila Lavaste, ohjaus Ilkka Laasonen. Osoitteessa <https://kirsinbookclub.com/2016/03/evakkotyton-tarina-lahden-kaupunginteatterissa/> on Maija-Kaarina Mustosen (4.3.2016) laatima laaja esittely, viitattu 28.10.2020.
- 94** Näytelmää ei ole esitetty, mutta samana vuonna Tiainen on julkaissut myös romaanin *Karjala comeback* (1992).
- 95** Hoikkala 2000, 47.
- 96** Kuusisto-Arponen 2012.
- 97** ”Viipurin taiteellinen teatteri on valmistanut sarjan esityksiä yhteistuotantoina muiden teattereiden, Ateneum-salin, Universumin, Todellisuuden tutkimuskeskuksen, Takomon ja Korjaamon kanssa. Ryhmän viimeiseksi jäänyttä tuotantoa nimeltään Viimeinen esitys esitettiin 31.12.2011–14.1.2012.” Teatterin tiedotuskeskuksen (TINFO) verkkosivut. (<https://www.tinfo.fi/fi/Teatterihaku/975/Viipurin-taiteellinen-teatteri>, viitattu 9.8.2020).
- 98** Nämä vaiheet jäsentää esim. Leppihalme 2019, 36.
- 99** Kuusisto-Arponen 2012.
- 100** Kuusisto-Arponen 2012. Eeva Kilpi oli jo 1983 julkaissut romaanin *Elämän evakkona*.
- 101** Joihinkin näistä niin kristillisissä kuin islamilaisissa perinteissä liittyy vielä flagellantismi, itsensä ruokkiminen.
- 102** Kuusisto-Arponen 2012.
- 103** Kuusisto-Arponen 2012.
- 104** Suomenruotsalainen teatteri on tässä ohitettu. Viipurin ruotsinkieliset sen sijaan

ovat muuten vaalineet yhteisöllisyyttään. Lisäksi Svenska Teaternin operettitarjonta sai tervetulleet piristysruiskeet Viipurista, kuten kapellimestari Mikko von Deringerin sekä Liisa Tuomen ja Tuure Aran 1960-luvulla.

105 Ajatusta pohti prof. Karl-Erik Michelsen Karjalan Liiton juhlaseminaarissa syksyllä 2015, ja se on toistettu ainakin eräässä Veikko Saksin 13.12.2015 päivätyssä kirjoituksessa ProKarelia-sivustolla. (http://prokarelia.net/fi/index.php?x=artikkeli&article_id=2311&author=61, viitattu 9.8.2020). Vuonna 2015 myös kansainvälisten pakolaisten ja evakkojen vertaaminen oli kiistaa herättänyt kysymys, mitä taas ovat viimeksi kommentoineet Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018 teoksensa johdannossa.

106 *Helsingin Sanomat* 20.4.1964.

107 Evakkovaellukset toimivat eri sukupolville eri tavoin, kuten Kuusisto-Arponen (2012) osoittaa. Hän korostaa yksityisen kokemuksen tutkimista aiempien kollektiivisten identiteetikertomusten sijaan. Vanhoihin narratiiveihin, kuten pelkkään selviytymisen eetokseen, ei voinut enää kiinnittyä. Kiinnostavaa tutkimuksessa on myös liikkeellöolon, käytännössä henkisen ja konkreettisen paikanvaihdon alttius. Paikkaisuus ei kohdistunut enää menetettyyn kotikylään. Sen sijaan voidaan kysyä, onko traumasta luopuminen aivan niin yksinkertainen tietoinen valinta kuin Kuusisto-Arponen (2012, 172) antaa ymmärtää. Riutamaan tutkimuksen (2018) valossa ei ainakaan näytä siltä.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun kirjasto

Viipurin näyttämön kokoelma

Käsikirjoitus näytelmään *Hei heipparallaa Viipuri* (1930)

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 1955, 1956, 1964, 1968, 1977, 1978, 1985, 1989, 2020

Maakansa 1956

Satakunnan Kansa 2019.

Suomen Sosialidemokraatti 1956

Työkansan Sanomat 1956

Uusi Suomi 1956

Vapaa Sana, 1956

Ylioppilaslehti 1956

Internet-lähteet

- Agricola Suomen humanistiverkko (2020). (<https://agricolaverkko.fi/keskustelu/viewtopic.php?f=10&t=6811&sid=19d7b3d2f946a477d7b0d015fada079a>, viitattu 29.7.2020).
- Bomban kesäteatteri (2020). (<https://www.bombanteatteri.fi/>, viitattu 29.7.2020).
- Elonet.fi. Kansallinen audiovisuaalinen instituutti (2020). (<https://elonet.finna.fi>, viitattu 29.7.2020).
- Suomen teattereiden esitystietokanta, ILONA. Teatterin tiedotuskeskus (TINFO). (<http://ilona.tinfo.fi/>, viitattu 29.7.2020).
- Teatterin tiedotuskeskuksen (TINFO) teatteritietokanta. (<https://www.tinfo.fi/fi/Teatterihaku>, viitattu 9.8.2020).
- Kalevalan kulttuurihistoria. (<https://kaku.kalevalaseura.fi/category/kalevalataiteessa/nayttamolla/>, viitattu 9.8.2020).
- <https://www.tinfo.fi/fi/Teatterihaku/975/Viipurin-taiteellinen-teatteri>, viitattu 9.8.2020.
- ProKarelia. (http://prokarelia.net/fi/index.php?x=artikkeli&article_id=2311&author=61, viitattu 9.8.2020).
- Wikipedia. (https://en.wikipedia.org/wiki/Fiddler_on_the_Roof, viitattu 20.3.2020).

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Alexander, Jeffrey C, Eyerman, Roy, Giesen, Bernhard, Smelser, Neil J. & Sztompka, Piotr (2004).** Cultural Trauma and Collective Identity. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Alexander, Jeffrey C. (2012).** Trauma. A Social Theory. Cambridge. Malden: Polity Press.
- Apunen, Osmo & Wolff, Corinna (2009).** Pettureita ja patriootteja: Taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938-1948. Helsinki: SKS.
- Boym, Svetlana (2001).** The Future of Nostalgia. New York: Basic Books.
- Fingerroos, Outi & Häyrynen, Maunu (2012).** Takaisin Karjalaan. Helsinki: SKS.
- Forsberg, Tuomas et al (toim. 1993).** Ikuinen Viipuri: Ajankuvia seitsemältä vuosisadalta. Kaukomieli XV. Wiipurilainen Osakunta. Helsinki: Otava.
- Helbo, André (1985).** Theory of Performing Arts. Critical Theory vol 5. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hoikkala, Markku (2000).** Karjala takaisin! Usko, Toivo, Rakkaus -trilogian toinen osa. Moniste. Suomen Näytelmäkirjailijaliitto ry. Helsinki.
- Jagt, Kari (2004).** Kesäteatteri ja sen tekijät. Onnen Maan Virvat ja Aarnet. Opinnäytetyö. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu.
- Jääskeläinen, Lempi (1953).** Vineta. Historiallisia miniatyyreja. Viipurilaisen Osakunnan 300-vuotisjuhliin maaliskuussa 1953. Helsinki: Otava.
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi, Kleemola, Olli, Eskeland, Tuula (2018).** Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab.
- Kangaspuro, Markku (2012).** ”Salaista kaupankäyntiä Karjalalla”. Teoksessa Takaisin Karjalaan, toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. SKS:n toimituksia 1250. SKS: Helsinki, 50–72.
- Kilpinen, Inkeri (1997).** Toisinajattelija. [Muistelmat]. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kinnunen, Tiina (2006).** ”Muista menneiden sukupolvien työ”. Lupa-elookuva [2005] lottahistorian kuvauksena. Teoksessa Ihminen sodassa – Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva. Helsinki, 313–328.

- Kinnunen, Tiina (2014).** "The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War: Old-New Patterns and New Approaches." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918*, eds. Tuomas Tepora, & Aapo Roselius. *History, Memory, Legacy, History of Warfare* 101. Leiden: Brill, 401–440.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku (2012).** "Shifting images of "our wars" : Finnish memory culture of World War II". Teoksessa *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, eds. Tiina Kinnunen & Ville. *History of Warfare* vol. 69. Leiden. Brill, 435–482.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006).** *Ihminen sodassa – Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva. Helsinki.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (eds. 2012).** *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. *History of Warfare* vol. 69. Leiden. Brill.
- Korhonen, Aija, Korhonen, Paavo & Lehtiranta, Leila (2008).** *Torkkelin kilta 1933–2008*. Helsinki: Torkkelin kilta.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2012).** "Emotional Silences: the Rituals of Remembering the Finnish Karelia". Teoksessa *Painful Pasts and Useful Memories. Remembering and Forgetting in Europe*, eds. Barbara Törnquist-Plewa & Niklas Bernsand. *CFE Conference Papers Series* No. 5. Lund: Centre For European Studies At Lund University, 109–126.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2017).** "Muistelun monet muodot – kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina". *Elore* 24 (2017:1).
- Koski Pirkko (1987).** *Kansan teatteri 2*. Helsingin Kansanteatteri. Forssa: Helsingin Teatterisäätiö.
- Krohn, Aarne (1993).** "Ikuinen Viipuri eli yhdeksän pienoisyhteisöä". Teoksessa *Ikuinen Viipuri*. Ajankuvia seitsemältä vuosisadalta. *Kaukomieli* XV. Wiipurilainen Osakunta. Helsinki: Otava, 153–206.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2012).** "Takaisin evakkotielle. Kävelyvaellus muistojen herättäjänä". Teoksessa *Takaisin Karjalaan*, toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. *SKS:n toimituksia* 1250. Tiede. SKS: Helsinki, 157–175.
- Lehtonen, Soila (2018).** *Draamaa Suomenlinnassa. Hyvän omantunnon kesäteatteria*. Helsinki: BoD – Books on Demand.
- Leppihalme, Ilmari (2019).** *Kuultopaperien Kartasto. Kontekstuaalisia reittejä Anu Kaipaisen kirjalliseen strategiaan*. *Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora* 175. Oulu: Oulun Yliopisto.
- Lilja, Jenny (1979).** *Draamatikon visiot: tutkimus ekspressionistisista teemoista ja motiiveista Lauri Haaran näytelmissä*. Jyväskylä *Studies in the Arts*. 12. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- McConachie, Bruce (1989).** "Reading Context Into Performance: Theatrical Formations and Social History". *Journal of Dramatic Theory and Criticism* vol 3 (1989:2).
- Mustonen, Maija-Kaarina (2016).** "Evakkotyön tarina Lahden kaupunginteatterissa". *Kirsin Book Club*. (<https://kirsinbookclub.com/2016/03/evakkotyton-tarina-lahden-kaupunginteatterissa/>, viitattu 28.10.2020).
- Ojajärvi, Jussi (2015).** "Sananen Raymond Williamsin realismin käsitteestä". *Avain - Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti*, (2015:1), 77-81. (<https://doi.org/10.30665/av.74975>).
- Paavolainen, Pentti (1992).** *Teatteri ja suuri muutto. Ohjelmistot sosiaalisen murroksen osana 1959-1971*. Väitöskirja. Suomen Teatterijärjestöjen Keskusliiton 50-vuotisjuhlakirja. Helsinki – Jyväskylä: Kustannus Oy Teatteri.
- Paavolainen, Pentti (2005).** "Ernst Tollerin Hinkemann – avainteos 1920-luvulla". Teoksessa *Esitys katsoo meitä*, toim. Pia Houni, Pentti Paavolainen, Heta Reitala & Hanna Suutela. *Näyttämö ja tutkimus* 1. Teatterintutkimuksen seura ry vuosikirja. Yliopistopaino. (http://teats.fi/wp-content/uploads/2016/01/julkaisu_elokuu.pdf).
- Paavolainen, Pentti (2005 & 2016).** *Suomen teatterihistoria. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja* 53. Taideyliopiston teatterikoulu. (<https://disco.teak.fi/teatteri/>).

- Paavolainen, Pentti (2013).** Sankariksi kelpaamaton? Evald Jahnessonin Lallin lyhyt näyttämöhistoria. Teoksessa Kirjailijoiden Kalevala, toim. Antti Tuuri, Ulla Piela ja Seppo Knuutila. Kalevalaseuran vuosikirja 92. Helsinki: SKS, 47–67.
- Paavolainen, Pentti (2016a).** ”Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolvia”. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen, Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita osa 18, 98–132.
- Paavolainen, Pentti (2016b).** Arkadian arki. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ II. 1872–1887. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja 51. Helsinki: Taideyliopiston teatterikorkeakoulu. (https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/165310/TeaK_51.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
- Paavolainen, Pentti (2019).** ”Cultural Trauma of Civil War 1918 in Finland and its commemoration during the Centennial year”. Nordic Theatre Studies vol 31 (2019:2) – Theatre and Memory Wars – special issue.
- Rajala, Panu (2001).** Tasavallan toinen teatteri. Tampereen Työväen Teatteri 1964–2001. Tampere: TTT:n Oy.
- Riutamaa, Eeva (2018).** ”Karjalaiset evakkolapset – selviytyjänsankarit”. Teoksessa Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä., toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab, 167–185.
- Roselius Aapo & Tepora Tuomas (2020).** Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950. Helsinki: Kustantamo S&S.
- Saaristo, Pekka (1981).** Silkkikivi – Kaik män, mut konstit jäi. Moniste. Helsinki: Suomen Näytelmäkirjailijaliitto ry.
- Salmelainen, Eino (1972).** Ihminen näyttämöllä – kansallisen dramatiikan tarkkailua. Helsinki: Tammi.
- Sauter, Willmar (2000).** The Theatrical Event. Dynamics of Performance and Perception. Studies in Theatre, History & Culture. Iowa City: University of Iowa Press.
- Shikalov, Yury & Hämynen, Tapio (2013).** Viipurin kadotetut vuodet 1940-1990. Helsinki: Tammi.
- Shikalov Yury (2016).** ”Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen”. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 243–265.
- Suutela, Hanna (1999).** Millä asialla ollaan? – Viimeiset kiusaukset Sakari Puurusen ohjaamana 1975–1984. Diss. Teatteritiede. Helsingin yliopisto. [Vantaa: Tummavuori].
- Sztompka, Piotr (2000).** ”Cultural Trauma. The Other Face of Social Change”. European Journal of Social Theory 3 (2000:4), 449-466.
- Tepora, Tuomas (2017).** ”Toisen maailmansodan muistokulttuuri – kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin”. Teoksessa Puolustuskannalla – yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta, toim. Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi ja Tiia Laukkanen. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 197, verkkojulkaisuja 122.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo. (eds. 2014).** The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy. History of Warfare, 101. Leiden, Brill.
- Veistäjä, Verneri (1957).** Viipurin ja muun Suomen teatteri. Helsinki: Tammi.

Viipurilainen musiikkielämä Savonlinnassa¹

Savonlinnan ja Viipurin musiikkisuhteiden juuret ovat pitkät. Niiden merkitys korostui erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, vaikka Savonlinnasta ei tullutkaan samanlaista pikku-Viipuria kuin esimerkiksi Lahdesta, jonne siirtyi 10 000 evakkoa ja Viipurin musiikkiopisto. Karjalaisten osuus Savonlinnan asukasluvusta oli kuitenkin merkittävä, 10–16 % vuonna 1948.² Joukkoon mahtui entisiä viipurilaisia,³ jotka elähdyttivät pikkukaupungin musiikkielämää.

Musiikillinen yhteistyö kaupunkien välillä oli vanhastaan tuttua, sillä Viipurin ja Savonlinnan yhteys on ollut historiallisesti kiinteä. Venäjän ja Ruotsin rauhanteossa vuonna 1743 Savonlinna ympäristöineen jäi Venäjän puolelle rajaa, ja siitä tuli osa Viipurin kuvernementtiä. Liikkumista edistivät Saimaan kanava (1856) ja Elisenvaaran rata (1908). Ennen omaa lyseota (1884) Savonlinnasta mentiin lukioon Kuopioon tai Viipuriin. Samoin paikalliset muusikot saivat lisäoppia Viipurissa tai Pietarissa.⁴ Tiivistä yhteyksistä hyötyivät pitkällä aikavälillä käsi kädessä kulkeneet matkailu ja kulttuuri.

Kansainväliset oopperajuhlat

Varhaiset oopperajuhlat syntyivät Savonlinnaan tunnetusti Aino Ackté (1876–1944) ponnistelijien ansiosta. Ackté oli ihastunut Olavinlinnaan, seudun luontoon ja ihmisiin, mutta merkityksellisiä olivat yhteydet Viipuriin ja Pietariin.

Savonlinnan oopperajuhlia edelsi Viron laulujuhlista inspiroitunut kotimaisten musiikkijuhlien sarja. Viipurin laulujuhlista (1908) Ackté sai lopullisen kimmokkeen perustaa oopperajuhlat. Vaikka Savonlinnan ensimmäisten oopperajuhlien (1912) ohjelmisto oli ajan hengen mukaan suomalaista, Ackté tähtäsi kansainvälisyyteen. Tämän mahdollisti muun muassa Savonlinnan ja Pietarin välillä kolmesti viikossa kulkeva laivayhteys.

Savonlinnalla oli vilkas kuoroelämä, ja Soittokunnan kannatusyhdistys oli perustettu 1904.⁵ Oopperajuhlille haluttiin kuitenkin Suomen suuriruhtinaskunnan tasokkaimmat soittajat Helsingin Filharmonisesta Seurasta ja Viipurin orkesterista. Myös laulajien joukossa oli viipurilaisia; ensimmäisillä juhlilla Aino-oopperan miespääosaa esitti Adolf Niska (1884–1960), joka oli opiskellut muun muassa Milanossa ja Berliinissä. Ainon osassa esiintyi Aino Ackté. Aino-oopperan säveltäjä Erkki Melartin (1875–1937), entinen Savonlinnan lyseolainen, oli perustanut orkesterikoulun Viipuriin vuonna 1909. Melartin johti vuoden 1912 juhlien avajaisesityksen ja vieraili juhlilla myöhemminkin.⁶

Viipurin jo varhain monikansalliseksi muotoutunut musiikkielämä⁷ heijastui oopperajuhliin tilanteessa, jossa maan orkesteriväki oli jakautunut kahtia: suomenmielisen Kotimaisen Orkesterin johtajana toimi Robert Kajanus, kun taas viipurilaisyyntyisen kapellimestari Georg Schnéevoigtin orkesteri koostui ulkomaisista soittajista. Aino Ackté liittoutui Schnéevoigtin kanssa ja luotsasi oopperatoimintaa niin Savonlinnassa kuin Helsingissäkin monikieliseen ja kansainväliseen suuntaan.⁸

Viipurilaiset oopperavieraat tekivät pakettimatkoja junalla Savonlinnaan ja takaisin Viipuriin

Imatran Vallinkosken kautta.⁹ Oopperajuhlat lisäsi viipurilaisten ja savonlinnalaisten kanssikäymistä niin esiintyjien kuin yleisönkin välillä.

Vaikka oopperajuhlat hiipuivat ja II maailmansota katkaisi yhteistyön, kansainvälinen linja jatkui Savonlinnan musiikkipäivillä vuodesta 1955 lähtien. Sodanjälkeisessä tilanteessa nuoret muusikot eivät päässeet ulkomaille opiskelemaan, joten Yrjö Kilpinen päätti järjestää korkean tason musiikillista jatkokoulutusta Savonlinnassa erityisesti saksankielistä musiikkimaailmaa edustavien opettajien johdolla. Vastaavia kursseja ei muualla Suomessa ollut.¹⁰

Suuntautuminen saksankieliseen musiikkikulttuuriin näkyi myös Savonlinnan uudelleen perustetuilla oopperajuhlilla vuonna 1967. Uuteen kukoistukseen juhlat nosti Hiitolassa syntynyt, Viipurin musiikkiopistoa Lahdessa käynyt ja Savonlinnassa opettajaksi valmistunut Martti Talvela, joka tunnettiin oopperalaulajana myös ulkomailla.¹¹

Musiikki yhdisti evakot

Aiemmat yhteydet helpottivat viipurilaisten solahtamista Savonlinnaan sotien jälkeen. Sopeutumisessa auttoi yhdessä musisointi. Talvisodassa pommitetun Tuomiokirkon tilalle evankelilaisluterilainen seurakunta hankki aiemmin ortodoksisen Pikkukirkon, jonka 12-henkisestä kirkkokuorosta vastasivat evakot kanttori Hannes Haapion johdolla. Haapio oli valmistunut Viipurin kirkkomusiikkiopistosta ja toiminut muun muassa laulunopettajana Viipurin klassillisessa lyseossa. Kuorolla oli tärkeä sosiaalinen merkitys, sillä tapaamiset sisälsivät laulamisen ohella kotiseudun muistelua ja vertaistukena toimimista. Lisäksi kulttuurinnälkä sodan jälkeen pienellä paikkakunnalla oli valtava.¹² Vuonna 1945 kirkkokuorosta eriytyi naiskuoro Karjalaiset Naiset, myöhempi Savonlinnan Naiskuoro, joka vuonna 1954 liittyi Sulasoliin sekä Suomen Naiskuoroliittoon ja saavutti menestystä kansallisissa kuorokilpailuissa ja -katselmuksissa, vaikka nimenmuutos aiheuttikin jännitteitä. Viipurilaisten lisäksi laulajia oli Viipurin maalaiskunnasta, Sortavalasta, Sortavalan maalaiskunnasta, Heinjoelta, Kurkijoelta, Muolaasta, Ruskealasta, Hiitolasta, Sakkolasta ja Terijoelta sekä sittemmin myös muualta. Jäsenmäärä oli suurimmillaan 1950-luvulla, jolloin laulajia oli yli 50. Anneli Karvanen (os. Kurola, s. 27.11.1927 Viipurissa) on yhä edelleen, 2020-luvun alussa, kuoron ”syän”.¹³

Monet entiset viipurilaiset jatkoivat musiikkiharrastuksiaan Savonlinnassa. Myöhemmin terveydenhoitajana toiminut Salme Toikkanen (os. Niiranen, s. 8.8.1924 Viipurissa) kertoi perheessään Viipurin Loikkasessa soitetun pianoa, laulettua ja pidettyä kirkkokuoron harjoituksia. Myös konserteissa käytiin. Savonlinnassa hän kävi vuosina 1945–1946 pianotunneilla terijokelaisen, venäläissyntyisen emigranttinaisen luona Tottin talossa Satamakadulla ja jatkoi erityisesti kirkkokonserteissa käyntiä.¹⁴

Tuulahdus vanhan Viipurin loistokkaasta musiikkielämästä koettiin 1970-luvun lopulla, kun legendaarinen Heimo Haitto (1925–1999) päätti Amerikan kulkurinvuotensa ja asettui Savonlinnan musiikkiopiston viulunsoiton lehtoriksi.¹⁵ Haitto oli Viipurin musiikkiopiston perustaja Boris Sirpon¹⁶ oppilas, joka voitti kansainvälisen viulukilpailun Lontoossa vain 13-vuotiaana. Sittemmin hän toimi muun muassa konserttimestarina New Yorkin Metropolitanissa, kunnes jätti kaiken ja ryhtyi kiertolaiseksi.¹⁷ Savonlinnassa hän löysi jälleen viulunsoiton ja esiintyi Haitto Trion,

Savonlinnan kamariyhtyeen, Pentti Savolaisen sekä toisen vaimonsa, Eva Vastarin (1922–2008), kanssa. Haitto oli mustassa baskerissaan mieliinpainuva ilmestys ja keräsi ympärilleen entisiä viipurilaisia ja Viipurin musiikkiopistolaisia muistelemaan menneitä.¹⁸

Viipurin läänistä kehkeytyi 1800-luvulla romanien runsain asutuskeskittymä. Vielä 1900-luvun alussa kolmannes silloisen Suomen noin 2000 hengen suuruisesta romaniväestöstä asui Viipurin läänissä. Romani-identiteettiin kuuluivat olennaisesti suullisena perinteenä siirtynyt musiikki, jossa näkyvät myös yhteydet valtaväestön musiikkiin, sekä karjalaisuus. Muiden tavoin myös romanievakot lähtivät Savonlinnasta kotiseutumatkoille Viipuriin heti rajojen avauduttua.¹⁹ Sen sijaan tutkimusta romanien musiikkiperinteestä uudella kotipaikkakunnalla on vähän.²⁰ Karjalaistaustaisen romaniväestön, heidän musiikkiperinteensä ja kulttuurinsa laajempi tunnistaminen osana karjalaisuutta – samoin kuin karjalaisuuden osana romanikulttuuria – avaisi uusia näkökulmia karjalaisuuteen ja Viipurin musiikkielämän diasporaan.

Naiskuorolaiset viettämässä pikkujoulua vuonna 1954 Mirjam Miettisen kotona Savonlinnassa. Osalla kuorolaisista oli juhla- ja esiintymisasuina karjalaiset kansallispuvut, osalla muun Suomen kansallispukuja.

Viitteet

- 1 Tämä tietolaatikko on syntynyt Suomen Akatemian ja Jyväskylän yliopiston rahoittaman projektin, Lamemoli no. 307635, 2017–2021, yhteydessä.
- 2 Hytönen 2006, 44; Savonlinnan asukasluku vuonna 1948 oli 10 851. Suomen tilastollinen vuosikirja 1948, 1949, 11.
- 3 Viipurilaisia asui Savonlinnassa 605 vuonna 1946, Paukkunen 1989, 35.
- 4 Kuokkanen 1934; Helasvuo 1990, 57.
- 5 Vuodesta 1915 Soitannollinen Seura. Savonlinnan orkesteriyhdistys, 1985.
- 6 Savolainen 1995, 30, 51–55.
- 7 Pajamo 2018, 23–51.
- 8 Savolainen 1995, 42–44.
- 9 ”Ooppera-, laulu- ja soittojuhlat Savonlinnassa 3.–7.7. 1912”, *Savolainen* 4.7.1912 (no 71 B).
- 10 Savolainen 1995, 71.
- 11 Heikinheimo 1978; Hako 2004; Savolainen 2007.
- 12 Anneli Karvasen puhelinhaastattelu 8.2.2020.
- 13 Savonlinnan Naiskuoron arkisto. Haltija: Anneli Karvanen, Savonlinna. Jäsenluettelo, Eila Niirasen puhe Savonlinnan Naiskuoron 30-vuotisjuhlakonsertissa ja Eila Niirasen tekemä Anneli Karvasen haastattelu 24.6.2018, 78.
- 14 Susanna Niirasen perhearkisto. Salme (Maija) Toikkasen haastattelu 10.2.2019.
- 15 Paajanen et al 2007, 140.
- 16 Käytti myös muotoa Sirob. Alun perin ossetialaissyntyinen Boris Osipovitš Wolfson.
- 17 Haitto & Vastari 1995.
- 18 Viipurin musiikkiopistossa viulunsoittoa opiskellut kirjoittajan äidinpuoleinen isoisä Otto Manninen (1911–1991) tapasi Heimo Haittoa Savonlinnassa. Susanna Niirasen perhearkisto. Muistitieto.
- 19 Åberg, 2018.
- 20 Åberg 2002; Åberg 2003.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet ja haastatteluaiaineisto

Anneli Karvasen puhelinhaastattelu 8.2.2020. Haltija: Susanna Niiranen, Jyväskylä.

Savonlinnan Naiskuoron arkisto. Haltija: Anneli Karvanen, Savonlinna.

Susanna Niirasan perhearkisto. Jyväskylä & Savonlinna.

Sanomalehdet

Savolainen, no 71 B (1912). Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot (<https://digi.kansalliskirjasto.fi>).

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Haitto, Heimo & Vastari, Eva (1995). Viuluniekka kulkurina. Heimo Haiton vaellusvuodet Yhdysvalloissa 1965–76. Helsinki: Tammi.

Hako, Pekka (2004). Unohtumaton Martti Talvela: Elämäkerta. Helsinki: Gummerus/Ajatus.

Heikinheimo, Seppo (1978). Martti Talvela: Jättiläisen muotokuva. Helsinki: Otava.

Helasvuo, Veikko (1990). ”Paljasjalkalaisen savonlinalaisen muisteluksia musiikista ja vähän muustakin”. Teoksessa Rakas Savonlinna. Itäsavolaisia kulttuurikuvia, toim. Paavo Harju et al. Helsingin Savonlinna Seura, 55–61.

Hirn, Sven (2006). ”Niska, Adolf”. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003284>, viitattu 5.12.2019)

Hytönen, Tiina (2006). Sodanjälkeisen asutustoiminnan vaikutus Suomen väestökehitykseen. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuokkanen, Aimo (1934). Savonlinnan lyseo 1884–1934: historioikeita, koulumuistelmia, opettaja- ja oppilaselämäkertoja. [Kustantaja tuntematon].

Laitinen, Erkki (1995). ”Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus”. Teoksessa Rintamalta raivioille – Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta, toim. E. Laitinen. Jyväskylä: Atena, 52–137.

Paajanen, Maunu et al. (toim. 2007). Musiikille. Savonlinnan musiikkiopisto 50 vuotta. Savonlinnan musiikkiopisto 1957–2007. Savonlinna: Savonlinnan musiikkiopisto.

Pajamo, Reijo (2018). Musiikin juhlaa Wiipuris. Helsinki: Repale-kustannus.

Paukkunen, Leo (1989). Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitos.

Savolainen, Pentti (1995). Balladi Olavinlinnan oopperajuhlista. Helsinki: WSOY.

Savolainen, Pentti (2007). Martti Talvela: Elämän valo ja varjoja. Helsinki: WSOY.

Savonlinnan orkesteriyhdistys (1985). Savonlinnan soitannollinen seura, Savonlinnan orkesteriyhdistys 1915–1985. Savonlinna: Savonlinnan orkesteriyhdistys.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1948 (1949). Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.

Åberg, Kai (2018). ”Karjalan kaaleet (romanit) osana itäsuomalaisuutta – 100 vuoden hiljaisuus”.

Musiikinsuunta 1/2018. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura. (<http://musiikinsuunta.fi/2018/01/karjalan-kaaleet-osana-itasuomalaisuutta/>, viitattu 28.11.2019)

Åberg, Kai (2002). ”Nää laulut kato kertoo mejän elämästä” – Tutkimus romanien laulukulttuurista 1990-luvulla. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.

Åberg, Kai (2003). Romanilauluja Itä-Suomesta. Helsinki: SKS.

”Maailma jota ei enää ole – vaikka onkin”

Viipurin kaupunkitila ja menneisyys suomalaisissa ja venäläisissä tulkinnoissa

Johdanto ja tutkimusasetelma

Harva kaupunki herättää suomalaisissa samanlaisia tunteita kuin Viipuri. Vaikka Viipuri tunnetaan rikkaasta ja pitkästä historiastaan, kaupungin vaiheet ja useat rakennukset ovat osa suomalaista historiakuvastoa erityisesti itsenäistymisen ja toisen maailmansodan päättymisen väliseltä ajalta. Tuona aikana kaupunki kasvoi Suomen toiseksi suurimmaksi kaupungiksi, menetettiin talvisodassa, valloitettiin takaisin ja menetettiin jälleen. Nykyään Viipuri on pieni venäläinen provinssikaupunki.¹

Kaupungin menettäminen sodassa on antanut sille oman erityisen merkityksensä suomalaisessa historiakerronnassa ja luovutettuihin alueisiin liittyvässä muisteluperinteessä. Mediassa ja internetin foorumeilla kaupunki nostetaan esiin säännöllisesti.² Muistelujulkaisuissa ja eri medioissa kaupungin paikat ja rakennukset hahmottuvat vanhojen valokuvien, lapsuuden ja nuoruuden muistojen sekä nykyisen turismin välityksellä. Tässä kuvastossa Viipuri on korostetun suomalainen. Samat tärkeät paikat toistuvat kaupungista kerrottaessa: linna Suomen lippu tornissaan, Pyöreän tornin hilpeä ravintola, ihana Monrepos. Useat rakennukset ovat kuitenkin olleet paikallaan läpi hallitsijoiden ja asukkaiden vaihdosten.

Viipurin kaupunkitilan historiallinen kerrostuneisuus on rikasta. Kaupungin tärkein maamerkki Viipurin linna on ruotsalaisten rakentama keskiaikainen rajalinnoitus. Hyvin tunnettu on myös vanhan kaupunginmuurin jäännös Pyöreä torni. Monet rakennukset, esimerkiksi Pyhän Annan kruunu -linnoitus, ovat Venäjän keisarikunnan ajalta, jotkut puolestaan autonomisen Suomen aikaisia. Itsenäisen Suomen ajalta kaupunkikuvaa rikastuttavat muun muassa Uno Ullbergin suunnittelema taidemuseo ja Alvar Aallon suunnittelema kaupunginkirjasto. Neuvostoaikaiset ja nykyvenäläiset rakennukset tuovat oman lisänsä värikkääseen kaupunkimiljööseen. Muistomerkeissä kohtaavat niin ruotsalainen valloittajaruhtinas kuin Vladimir Lenin. Kaupungissa on säilynyt poikkeuksellisen paljon kohteita koko sen historian ajalta.³

Analysoin artikkelissani Viipurin kaupunkitilalle annettuja menneisyyden tulkintoja. Kysyn, mitkä kaupungin paikoista nousevat aineistossa keskeiseksi kuvauksen kohteiksi ja millaisia merkityksiä niihin liitetään. Artikkelin perustana toimii vuonna 2015 kerätty kysely- ja haastatteluaineisto.⁴ Kysely- ja haastatteluaineiston avulla kerättiin tietoa niin suomalaisilta kuin venäläisiltäkin siitä, mitkä kaupungin paikoista ovat heille tärkeitä ja millä tavalla kaupunkitilan historiallinen kerrostuneisuus heidän kertomanaan välittyy.⁵ Kysely- ja haastatteluaineisto ovat samaa kokonaisuutta, mutta tässä artikkelissa hyödynnän ennen kaikkea kyselyjen tuottamaa aineistoa. Yksittäisiä haastatteluja ei artikkelissa hyödynnetä, vaan haastattelujen merkitys ilmenee hermeneuttisena osana aineistosta muodostamaani kokonaisuymmärrystä.

Viipurin kaupunkitilan historiallista kerroksellisuutta ja sille annettuja merkityksiä on esitelty aikaisemminkin. Tuoreimmasta tutkimuksesta mainitsen kaksi. Vuonna 2020 julkaistu *Viipuri: Historiallinen kaupunkikartasto*⁶ esittelee ja arvioi Viipurin kaupunkitilan kehitystä keskiajalta nykypäivään. Kirja on ennen kaikkea karttajulkaisu, ja kaupunkitilan merkityksiä käsitellään kaupunkisuunnittelua ja rakentamista painottaen. Kimmo Katajalan toimitama *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg* (2016) analysoi kattavalla otteella Viipurin kaupunkitilan kehittymistä. Teoksessa Viipurin kaupunkitilaa ja sille annettuja merkityksiä pohditaan laajasti, mutta etenkin kaupungin keskeisiin maamerkkeihin ja yleiseen kaupunkitilan tarkasteluun painottuen.

Käsillä olevassa artikkelissa katsotaan Viipurin kaupunkitilaa yhtäältä julkisen tason merkityksiä ja toisaalta yksityisen tason merkityksiä arvioiden. Kaksijakoinen lähestymistapa on perusteltu, sillä ihmisten kaupunkitilan tulkinnoissa molemmat tasot nivoutuvat yhteen. Yleisessä Viipuria koskevassa puheessa yksityinen taso jää dominoivan julkisen tason varjoon.⁷ Aineiston eri puolien analysointi samassa yhteydessä avaa julkisen tason ja yksityisen tason merkitysten piirteitä suhteessa toisiinsa ja tekee Viipurin kaupunkitilalle annettujen merkitysten kokonaisuuden ymmärrettävämmäksi kuin keskittyminen vain jompaankumpaan.

Tutkimusaineisto

Tutkimuksen empiirinen aineisto koostuu ennen kaikkea survey-kyselyaineistosta. Kyselytutkimus kohdistettiin Viipuriin jollakin tapaa liittyville tai siitä kiinnostuneille ihmisryhmille. Tällaiseen otantatapaan päädyin tutkimusasetelman paikkasidonnaisuuden vuoksi: jotta ihmiset voivat antaa paikoille ja rakennuksille merkityksiä, niiden täytyy olla heille jollakin tapaa tuttuja.

Tutkimusekonomisten seikkojen vuoksi otannan kokoa täytyi rajoittaa, joten erityisryhmiin kohdistettu otantamenetelmä valikoitui puutteistaan huolimatta parhaimmaksi vaihtoehdoksi. Kysely muotoiltiin yhteistyössä Pietarin valtionyliopiston historian laitoksen edustajan Lyudmila Ryabovan kanssa, ja aineisto kerättiin pääasiassa sähköisellä kyselylomakkeella. Lomakkeesta tehtiin sekä internetissä täytettävä sähköinen versio että perinteinen paperiversio.

Tiedotin tutkimuksestamme *Karjala*-lehden kolumneissani kahteen otteeseen ja laitoin kyselylinkin Facebook-yhteisöpalvelun Viipuri-ryhmän seinälle. Otin yhteyttä Viipurin Suomalaiseen Kirjallisuusseuraan, joka lähetti linkin kyselyyn jäsentensä sähköposteihin. Paperilomakkeita lähetettiin kirjallisuusseuran seniorijäsenille sekä Viipurilaisen osakunnan seniorijäsenille. Karjalan liitto piti kyselylinkkiä internetsivuillaan parin viikon ajan.

Tutkimusmenetelmässä on tiettyjä lähdekriittisiä ongelmia. Joillakin vastaajilla Viipuriin kiinnitty sukutaustaan liittyviä tunteita, ja joillekin kaupungin menettäminen sodassa on edelleen vaikea asia. Viipurilla on erityinen asema luovutettuun Karjalaan liittyvässä muisteluperinteessä. Kysely kohdistettiin ryhmille, joilla voi ennestään olla hyvin tunteikas tai muutoin voimakas suhtautuminen Viipuriin ja kaupungin suomalaiseen historiaan. Osittain tästä johtuen vastauksissa esiintyvä muisto- ja merkitysrakenne painottuu 1920–40-lukujen historiaan sekä nykyiseen matkailun tuottamaan muisteluun. Muistitiedon käyttöön lähteenä sekä kyselyihin ja haastatteluihin tiedonkeruumenetelmänä liittyy monia huomioon otettavia piirteitä. Valikoiva kerronta, muistojen ja jälkikäteen opitun sekoittuminen, haastattelutilanne, lomakkeen muotoilu, vastaajien motivaatiot ja mahdolliset väärinymmärrykset pitää mahdollisuuksien mukaan ottaa huomioon tulkintoja tehdessä.⁸

Tutkimuksemme kyselylomake koostui kolmesta osiosta: ensin esitettiin taustakysymyksiä, sitten kysyttiin Viipuriin liittyvistä historiakäsityksistä ja merkityksistä sekä Viipurin tiettyihin paikkoihin liittyvistä merkityksistä. Taustakysymyksissä kartoitettiin vastaajien ikä, sukupuoli, asumis- ja syntyhistoria Viipuriin liittyen, Viipuriin suuntautuneet vierailut sekä Viipuria koskevan kiinnostuksen taustat. Muistot-osiossa selvitettiin vastaajien näkemyksiä kaupungin historiasta sekä heidän kaupunkilalle antamia merkityksiä. Esitimme seuraavia kysymyksiä:

Nimetkää Viipurista kolme-viisi (3–5) paikkaa tai rakennusta, joilla on teille erityistä merkitystä ja kertokaa lyhyesti miksi, tai mitä muistoja tai asioita se mielessäne herättää.

Jotkin asiat ja tapahtumat liittyvät vahvasti paikkoihin. Nimetkää Viipurin ”muistin paikat”, eli sellaiset paikat, jotka mielestänne pitäisi säilyttää muistamisen ja perinteen kannalta.

Nimetkää mielestänne tärkeimmät modernit paikat Viipurissa.

Kyselyn kolmannessa osiossa oli kahdeksan Viipurin keskeisiin paikkoihin liittyvää valokuvaa. Paikat valittiin niin, että vanhan keskusta-alueen koko historiallinen kerrostuneisuus keskiajalta 1900-luvulle tulisi edustetuksi. Keskusta-alueen ulkopuolisia keskeisiä paikkoja edusti Monrepos’n puisto. Vastaajia pyydettiin tunnistamaan paikat ja kertomaan, millaisia merkityksiä tai muistoja he paikkaan liittävät. Valitut kohteet olivat historiallisesti tunnettuja, sillä tavoitteena oli saada runsaasti merkityksiin liittyviä vastauksia. Kahdessa ensimmäisessä osiossa oli kaikkiaan 15 pääkysymystä, ja kolmannessa osiossa jokaiseen kuvaan liittyi kaksi kysymystä.

Kyselymme suomalaisille tarkoitettuun osuuteen tuli kaikkiaan 107 vastausta. Vastaajista 52 % oli naisia ja 48 % miehiä. Noin puolet vastaajista sijoittui ikäluokkaan 51–70-vuotiaat, 30 % oli yli 70-vuotiaita ja loput 20 % olivat alle 50-vuotiaita. Keski-ikäiset naiset olivat suurin yksittäinen vastaajaryhmä. Vastaajista 15 % oli syntynyt Viipurissa ja 17 % oli asunut kaupungissa jossakin vaiheessa elämäänsä. Lähes kaikki vastaajat kertoivat käyneensä kaupungissa. Viipurissa käymättömien osuus oli vain 6 %. Kyselyvastaukset kertoivat suuresta kiinnostuksesta etenkin kaupungin suomalaista historiaa kohtaan. Kaupungin maamerkit kuten linna, Pyöreä torni ja Alvar Aallon suunnittelema kirjasto toistui lukuisissa muisteloissa ja tärkeiksi mainittuina kohteina. Viipuri herätti suuria tunteita niin yleisellä kuin henkilökohtaisellakin tasolla.

Venäläisille suunnattuun kyselyyn tuli kaikkiaan 209 vastausta. Aineisto kerättiin viipurilaisilta ja pietarilaisilta korkeakouluopiskelijoilta sekä paikallisen yhteisöpalvelun Vkontakten Viipuri-ryhmää hyödyntäen. Vastaajista 58 % oli naisia ja 42 % miehiä. Suurin osa vastaajista kuului ikäluokkaan 26–40-vuotiaat (55 %), 31 % sijoittui välille 0–25 ja 10 % välille 41–70. Yli 70-vuotiaita oli 4 %. Vastaajista 31 % oli Viipurista ja 69 % Pietarista (15 % pietarilaisista oli aikaisemmin asunut Viipurissa).

Suomalaisilta ja venäläisiltä kerätty aineisto eroaa toisistaan etenkin ikäjakaumaltaan, sillä venäläiset vastaajat ovat huomattavasti nuorempia. Ero vaikuttaa kaupunkitilalle annettuihin tulkintoihin ja merkityksiin: suomalaisilla korostuvat muisteluperinne ja turismi, venäläisillä paikallisuus ja turismi. Tämän vuoksi tutkimuksen tavoitteena ei ollut suora vertaileva ote vaan aineistojen hyödyntäminen kansallisista lähtökohdista sekä havaintojen kes-

keisten piirteiden sekä mahdollisten erojen ja yhtäläisyyksien analysoiminen. Suomalaisen ja venäläisen aineiston tarkastelu samassa yhteydessä toimii ennen kaikkea keskustelualustana Viipurin kaltaisen ”kahden kansan” kaupunkitilan merkitysten ja historian tulkinnalle. Aineistojen erot näkyvät siinä, että suomalaiset antavat Viipurin kaupunkitilalle enemmän yksityisen tason, venäläiset taas julkisen tason merkityksiä. Tämä tutkimustulos kertoo siitä, kuinka kaupungin historia ja nykyvenäläinen tilallisuus kohtaavat toisensa.

Tila, paikka ja tulkinta

Tilallisuus on erottamaton osa historian tuottamista ja politiikan mahdollisuutta. Doreen Massey on luonnehtinut tilaa keskinäisten vuorovaikutussuhteidemme tuotteeksi. Massey'n määrittelemänä tila ei koskaan ole valmis, vaan sitä tuotetaan koko ajan ja se voidaan ymmärtää ”tähän asti kirjoitetun tarinoidemme samanaikaisuudeksi”.⁹ Masseyllä tila on sosiaalinen tuote.¹⁰ Kirsi Saarikangas puolestaan on tarkastellut rakennettua ympäristöä elettyinä ja merkityksellistettynä tilana, joka muotoutuu ympäristön ja asukkaiden, tilan järjestyksen ja käytäntöjen ajallisaikallisissa ja aina ainutkertaisissa kohtaamisissa. Saarikankaan mukaan eletyssä tilassa yhdistyvät yhteisesti jaetut ja henkilökohtaiset, symboliset ja materiaaliset, kielelliset ja ei-kielelliset, tietoiset ja ei-tietoiset merkitykset. Saarikankaan ajattelussa ihmiset eivät ole ympäristön passiivisia käyttäjiä ja kuluttajia vaan aktiivisia ympäristönsä merkitysten luoja.¹¹

Ymmärrän tässä artikkelissani Viipurin kaupunkitilan vahvasti sosiaalisena tuotteena, jolle tilan käyttäjät aktiivisesti luovat merkityksiä. Merkitykset kiteytyvät tiettyissä paikoissa, joita etenkin suomalaisilla ovat vakiintuneet muistin paikat. Pierre Nora jäsentää ranskalaisten historia-ajattelua käsitteellä *lieu de mémoire*, muistin paikka. Muistin paikka tarkoittaa materiaalista tai ei-materiaalista kohdetta, johon aktiivisin toimin tai ajan saatossa yhteisön kollektiivisen muistin ja perinnön katsotaan kiteytyneen.¹² Muistin kohde voi olla patsas, rakennus, lippu tai vaikkapa laulu. Kyselyaineistossa esiintyneet paikat ovat tällaisia muistin kiteytymiä. Muistin paikat ja niille annetut merkitykset tuottavat tilaa ja tulkintaa historiasta. Liput, patsaat ja rakennukset ovat usein vahvan poliittisia. Ne edustavat valtaa, tiettyjä ryhmiä ja toimijoita, voittoja ja tappioita.

Muisti voi olla yksityistä tai kollektiivista. Kollektiivinen muisti palautuu aina yksityisiin kokemuksiin, ja sen moottorina voi toimia trauma. Marianne Hirsch käyttää käsitettä *postmemory* tutkiessaan juutalaisten holokaustiin liittyvää muisteluperinnettä. Käsitteellä Hirsch pyrkii ymmärtämään ja kuvailemaan ilmiötä, jossa kollektiivinen trauma siirretään jälkipolville niin, että muisto ja

kokemus alkavat elää uuden sukupolven keskuudessa omaa elämäänsä. Aikaisemman sukupolven kokemuksista tulee myös jälkipolven kokemuksia, mutta suodattuneessa ja muisteluprosessin värittämässä muodossa. Aineistossani suomalaisten Viipurin kaupunkitilalle antamissa merkityksissä ja tulkinnoissa aikaisempien sukupolvien jälkeläisilleen eteenpäin siirtämät merkitykset ovat vahvasti läsnä. Tästä syystä sovellan Hirschin käsitettä aineiston analyysissä ja Viipurin paikkoihin liittyvien muistojen tulkinnassa.¹³ *Postmemory*-termiä sellaisenaan en kuitenkaan jatkossa käytä.

Paikat kaupunkitilan määrittäjinä ja menneisyyden tulkintojen alustoina

Kyselyssämme oli useita paikkamerkityksiin ja kaupunkitilan tulkintoihin liittyviä kysymyksiä.¹⁴ Käsillä olevassa artikkelissa analysoin aineistoamme kaikkein tärkeimmän ja eniten tutkimusaineistoa tuottaneen kysymyksen kautta.

Lomakkeen kysymys oli muotoiltu seuraavasti: ”Nimetkää Viipurista kolmeviisi (3–5) paikkaa tai rakennusta, joilla on teille erityistä merkitystä ja kertokaa lyhyesti miksi, tai mitä muistoja tai asioita se mielessänne herättää.” Kysymys tuotti runsaasti tietoa vastaajien tavasta jäsentää Viipurin kaupunkitilaa. Viipurin linna ja Pyöreä torni olivat selvästi eniten mainintoja keränneet paikat. Ylipäätään kyselyn tulokset heijastelivat voimakkaasti yleisesti tunnettua mediassa ja dokumenteissa toistettua Viipuri-kuvastoa. Kollektiivinen muisti kiteytyy linnan, Pyöreän tornin, Aallon kirjaston ja Monrepos’n kaltaisiin paikkoihin.

Seuraavassa jäsenmän kysymyksen tuottamaa aineistoa niin, että kaupunkitilan tulkinnat jakautuvat yksityiseen ja julkiseen.¹⁵ Yksityisellä tarkoitan koteja tai kohteita, joista puhutaan ensisijaisesti yksityishenkilön työpaikkana, syntymäpaikkana tai muuten henkilökohtaisella tasolla merkityksellisenä. Suurimmaksi osaksi tällaiset merkityksenannot tarkoittavat omaan tai suvun historiaan liittyviä paikkoja ja rakennuksia. Julkisella puolestaan tarkoitetaan linnan ja Pyöreän tornin kaltaisia kohteita. Nämäkin kohteet esiintyvät vastauksissa esimerkiksi työpaikkoina, mutta ratkaisevaa on, puhutaanko kohteesta isoisän työpaikkana vai merkittävänä historiallisena symbolina tai historiallisena kohteena yleisellä tasolla.

Analyysin perusteella vastaukset jakautuvat kolmeen eri luokkaan. Vastaajista 44 % jäsensi Viipurin kaupunkitilan julkisena, ja 38 % oli heitä, joiden merkityksenannoissa yksityinen ja julkinen sekoittuivat. Sellaisia vastaajia, joille kaupungin merkitykselliset kohteet jäsentyivät ennen kaikkea yksityisinä, oli 17 %.

Yhteensä 56 % vastaajista toi esiin yksityisen tason kaupunkitilallisia merkityksiä. Millaisia menneisyyden tulkintoja kaupunkitilalle näissä yksityisen tason merkityksissä annetaan? Vastauksia on analysoitu sisällönanalyysin keinoin.

Tekstiaineistoa on tarkasteltu teemoja eritellen, yhtäläisyyksiä ja eroja etsien ja tiivistäen. Sisällönanalyysin avulla pyritään muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus, joka kytkee tulokset ilmiön laajempaan kontekstiin.¹⁶

Analyyysin ensimmäisessä vaiheessa yksityisen tason merkityksistä eriteltiin erityyppisiä paikkoja. Pelkästään omaan sukuhistoriaan liittyviä yksityisen tilan paikkoja eli koteja toi esille kaikkiaan seitsemän vastaajaa. Seitsemän oli myös heitä, joilla henkilökohtainen taso liittyi ainoastaan julkisen tilan paikkoihin, kuten linnaan tai Pyöreään torniin. Vastauksia, joissa henkilökohtaisen tason merkityksenannot jakautuivat yksityisen ja julkisen tason välillä, oli kaikkiaan 25.

Kyselyyn vastanneista 13 henkilöä oli itse nuoruudessaan asunut Viipurissa. Näistä vastaajista 11 liitti paikkamerkityksensä yksityisen tason paikkoihin. Muut yksityisen tason paikkamerkitykset oli konstruoitu sukulaisilta ja perheenjäseniltä omaksutun muistelun ja perinteen myötä. Myös kaupungissa syntyneistä osa jäseni muistelunsa vanhempiensa tai muiden sukulaistensa kertomusten välityksellä. Seuraavalle sukupolvelle eteenpäin siirretty paikkakokemus vaikutti vahvana vastaajien historiatulkinnoissa.

Yksityisen tason paikkamerkityksiä kuvattiin esimerkiksi seuraavasti:¹⁷

Torkkeli – isovanhempani ja vanhempani puhuivat siitä niin paljon, Pietari-Paavalin kirkko – äitini leikki sisarustensa kanssa sen portailla.¹⁸ (Nainen yli 70 vuotta)

Vastauksessa merkitykset rakentuvat julkisille paikoille annetuista sukuun liittyvistä muistoista. Kirkko on merkityksellinen äidin ja hänen sisarustensa leikin kautta, Torkkeli isovanhempien ja vanhempien muistelupuheen välittämänä.

Monrepos puisto ja sen vieressä oleva Likolammen asuinalue. Siellä oli äitini äidinisän omistama huvila, jossa äitini vietti lapsuutensa. Uimassa käytiin aivan Monrepos'n puiston vieressä. Äitini kertomukset siltä ajalta olivat tosi mielenkiintoisia. (Nainen yli 70 vuotta)

Monrepos'n ja Likolammen tärkeys muodostuu suvun omistaman huvilan ja vastaajan äidin muistelun välittämänä. Paikoista ei puhuta yleisellä vaan yksityisellä ja henkilökohtaisella tasolla.

Kauppatori ja Pyöreä Torni. Muistan, kun tätini osti minulle naruun pujotetun vesirinkeliketjun ja pujotti sen kaulaani. Myyntikoju oli torilla Pyöreän Tornin vieressä. Eräs varhaisimmista muistoistani, ehkä kesältä 1938 tai 1939. (Mies yli 70 vuotta)

Kauppatorin ja sen ympäristön tärkeys välittyy lapsuuden mukavista muistoista tädin kanssa. Merkityksellinen on juuri tädin pujottama vesirinkeliketju kyseissä paikassa – seuraavat kaksi lainausta ovat esimerkkejä julkisen tason merkityksenannoista:

Viipurin linna, se on Suomen lukko. Olen nähnyt siellä Suomen lipun tornissa, taisi olla 90-lukua. (Nainen noin 60 vuotta)

Linnasta puhutaan valtiotasolla Suomen lukkona, ja lippumuistelu välittää kansallisen tason symboliikkaa, jossa linnan vuosisatainen ja monitasoinen historia supistuu yhteen lyhyeen periodiin.¹⁹

Viipurin taidemuseo - kauneinta suomalaista modernia arkkitehtuuria Pantsarlahden bastionin harjalla; tyylikkäästi kunnostettuna jopa Aallon kirjastoja tärkeämpi rakennus. (Mies noin 60 vuotta)

Museo määrittänyt vastaajan puheessa kansallisen tason arkkitehtonisena merkkirakennuksena. Tanja Vahtikari korostaa kansallisen muistamistyön merkitystä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisen jatkumon luomisessa.²⁰ Esimerkit linnasta ja taidemuseosta kuvastavat muistamistyön kansallisen tason retoriikkaa, jossa Viipurin kaupunkitilan suomalainen menneisyys ja suomalaisuuteen vahvasti linkittyvä nykyisyys korostuvat.

Yksityisen ja julkisen tason merkityksenannot poikkeavat toisistaan selvästi. Aina ero ei ole yhtä selvä kuin yllä olevissa esimerkeissä, mutta aineiston kokonaistulkinnan kannalta tällaisia tapauksia on hyvin vähän.

Seuraavaksi analysoin sitä, kuinka muistelun synnyttämä kaupunkitila ilmenee paikoille annetuissa yksityisen tason merkityksissä ja historiatulkintoissa. Seuraavat kolme aineistolainaus havainnollistavat analyysin kulkua.

Viipurin pyöreä torni on tärkein. Sen ympärillä olevalla torilla isoisa kävi myymässä maataloustuotteita. Tornin ravintolassa käymme pikkuserkkujen kanssa muistelemassa heidän äitiään, jonka työpaikka torni oli. (Nainen noin 50 vuotta)

Pyöreä torni on tärkein, kertoo noin 50-vuotias nainen. Tornin tärkeys ei muodostu keskiaikaisen historian tai kaupunkikuvallisen vaikuttavuuden myötä vaan rakennuksen kytkeytymisestä sukulaisten menneisyyteen. Kaupunkitilallinen historiatulkinta rakentuu vastaajan kuulemista muistoista, jotka hän yhdistää tiettyyn paikkaan, tässä tapauksessa Pyöreään torniin. Sukulaisten äitiä on muisteltu paikan päällä.

Torkkelin puisto: Sen kautta suunnistin kuin turistiopas ainakin Kauppatorille ja halliin pikavieraillessani ensi kertaa Viipurissa joskus 1970-luvun lopulla. Opas-tin ystävättäreni rautatieasemalta sinne ja takaisin - tunsinhan toki kaupungin, jonka muistoja olin kuullut koko lapsuuteni vanhemmiltani, tädeiltäni ja heidän viipurilaisilta ystäviltään. (Nainen noin 60 vuotta)

Lainaus kertoo, kuinka kaupunki oli kirjoittajalle tuttu, vaikka hän kävi siel-lä ensimmäistä kertaa. Perhepiirissä harjoitetun muistelun avulla hän oli muodostanut vahvan käsityksen kaupungin paikoista ja rakenteesta. Käsitys kaupunkiympäristöstä ei perustunut omiin kokemuksiin tai kartanlukuun vaan muistelun kautta kuviteltuun kaupunkitilaan, jonka hän pystyi ottamaan omakseen. Kertojan on täytynt mielessään kulkea kaupungin katuja lukuisia kertoja, hahmottaa kohteita ja välimatkoja.

Sukulaiset muistelivat haikeina Monreposin puistoa, torin vilkasta elämää ja Pyöreää tornia (isoisä oli innokas seuramies). Tärkeäksi minulle on tullut myös Viipurin vanha kaupunki, etenkin Vesiportinkadun näkymä Kellontornin suun-taan. Siitä maalattu maisema oli aikoinaan enoni seinällä (kuten niin monen muun entisen viipurilaisen) ja asuihan äitini vanhempineen ennen evakkoon lähtöä Linnankadun ja Vesiportinkadun kulmassa; voinkin nähdä sieluni silmin äitini pikkutyttöinä juoksemassa helmat heiluen Vesiportinkatua kotiaan kohti. (Nainen noin 60 vuotta)

Kolmas esimerkki ilmentää muisteluun liittyvää haikeutta ja menetyksen tunnetta. Lento ja Olsson ovat todenneet, että erityistä kansallista merkitystä omaavien kaupunkien kohdalla kansallisen ja yksilöllisen muistin välinen suhde korostuu. Kaupungin paikat ja niihin liittyvät dokumentit ovat muistin kiinnekohtia.²¹ Muistot ja merkitykset eivät välity vain puheena tai luettuna tekstinä, myös kuvat ja maalaukset ovat tehokkaita muistelun ja seuraaville sukupolville siirrettyjen merkitysten tuottajia. Enon maalaus ja tietoisuus äidin asuinpaikasta ovat ikkuna kirjoittajan mielessään rakentamaan romanttiseen Vesiportinkatuun juoksentelevine lapsineen. Historia tulkitaan ensisijaisesti näiden suodattimien lävitse. Paikka on tärkeä tuohon yhteyteen sovitettuna ja kuviteltuna.

Vastaajien tapa jäsentää Viipurin kaupunkitilaa ja siihen liittämäänsä historiaa ilmentää Viipurin historian tulkinnallista erityislaatuisuutta. Yksityisen tason historiatulkinta ammentaa voimansa suomalaisen Viipurin kokeneiden ja eläneiden eteenpäin siirtämistä muistoista ja kokemuksista. Merkityksellistä kaupunkitilassa ei ole sen nykyisyys, vaan se, kuinka muistelun tuottama ja

siten kuviteltu historiatulkinta saadaan nykyiseen kaupunkitilaan sovitettua.

Julkisen tason kaupunkitilalliset merkityksenannot ja historiatulkinnat liittyvät samaan ilmiöön, mutta niissä käyttövoimana on ollut yksityisen sijaan kansallisen tason trauma ja menetykokemus. Linnan tulkinta ensisijaisesti suomalaisuuden tai karjalaisuuden symboliksi on ehkä selvin esimerkki.²²

Yksityisen tason merkityksiä esiintyi etenkin yli 70-vuotiaiden vastaajien joukossa. Muissa ikäryhmissä julkisen tason merkitykset olivat enemmistönä. Julkisen tilan merkityksiä esiintyi miesten vastauksissa suhteellisesti huomattavasti enemmän kuin naisten vastauksissa. Karkeasti jaoteltuna yksityisen tason merkitykset korostuvat yli 70-vuotiaiden naisten vastauksissa ja julkisen tason merkitykset alle 50-vuotiaiden miesten vastauksissa.

Tutkimuksemme aineistossa etenkin iäkkäämmille naisille Viipurin kaupunkitila näyttäytyy vahvasti yksityisen tason kuviteltuna historiana, jossa menneet sukulaiset johdattavat kulkijan kohteesta toiseen. Historian tulkinta ja sen asettaminen kaupunkitilaan siivilöityy henkilöiden ja hyvinkin yksityiskohtaisten kertomusten välittämänä: missä isoäiti piti myyntikojuaan, missä oli vaarin taksitolppa ja mitä äiti kertoikaan Torkkelista.

Julkisen tason merkityksissä korostuu kansallinen eli yleisen tason kerronta. Linna on ikiaikainen symboli, kirjasto merkittävää suomalaista arkkitehtuuria ja Monrepos kadotettua ihanaa 1920- ja 1930-lukua. Anja Kervanto-Nevanlinnan mukaan kaupunkitilan muisti kiinnittyy konkretiaan, säilyneeseen kaupunkiympäristöön.²³ Linnan ynnä muiden keskeisten kohteiden korostuminen selittyikin osin sillä, että ne ovat säilyneet osana kaupunkitilaa. Näin Viipurin kaupunkitilan menneisyyden tulkinnoissa yhdistyvät muistojen ja muistelun, itse koettujen, nähtyjen ja seuraaville sukupolville siirrettyjen kokemusten ja merkitysten eri tasot samoissa muistinpaikoissa. Kyse ei ole vain mielenkiintoisesta matkakohteesta vaan usealla eri tasolla kollektiiviseen muistiin kytkeytyvästä historiakäsityksestä. Asetelma kiteytyy oivallisesti eräässä kyselyn vastauksessa:

Pyöreä torni, Viipurin linna, Salakkalahti, Monrepos, Torkkeli. Nämä ovat lauluissa, isovanhempien ja monien muiden kertomuksissa mainitut paikat, joiden merkitystä on mahdotonta selittää. Nämä ovat paikkoja, jotka ovat syöpyneet kollektiiviseen muistiin. Ovat enemmän kuin pelkkä nähtävyys: tunteita, kaipausta, tunnelmia... (Nainen noin 40 vuotta)

Viipurin vakiintuneet keskeiset muistinpaikat hallitsevat kollektiivista muistia. Yksityisen tason muistinpaikkojen kuvauksissa on runsaasti sellaisia piirteitä, jotka eivät esiinny vakiintuneen Viipuri-kuvaston etusivuilla. Suuren kuvan

laitamalla ovat etenkin kotitalot ja perheen elantoon liittyvät kohteet, mutta löytyy sieltä muutakin. Seuraavat kaksi esimerkkiä kuvastavat oivallisesti kertojien suhdetta heille tärkeisiin paikkoihin kaupungissa:

Syntynyt 1939, helmikuussa Yksityissairaala OY:n sairaalassa osoitteesta Punaisen Lähteenkatu 1D, nykyinen Ushanova. Olen myös käynyt oven takana siinä talossa, 7 kerroksessa, jossa synnytysosasto silloin oli. Asuimme Johanneksessa ja tämä oli lähin yksityinen synnytyssairaala.

Synnyinsairaalani, silloin Uusi Naistensairaala, Tiilruukin kaupunginosa ja Kolikkoinmäki, soinen asuinympäristö, joista vanhempani ovat kertoneet...

Yllä olevien esimerkkien tapaan moni mainitsi syntymäsairaalaansa. Vaikka vastaajilla ei omia kokemuksia ja muistoja sairaalasta olisikaan, toimii sairaala siltana kaupunkitilan henkilökohtaiseksi kokemiseen. Muistelu ja tulkinta kaupunkitilasta ja sen yksittäisestä kohteesta ei perustu omiin varsinaisiin muistoihin vaan kerrotun perusteella tuotettuun kuvitteluun. Henkilökohtaista kokemusta syvennetään jopa niin, että kohteessa vierailaan seitsemännessä kerroksessa oven takana muistelemassa.

Sairaaloiden kaltaiset, usein julkishallinnolliset paikat tai virastot eivät ole julkisen Viipuri-muistelun keskiössä. Erinomainen esimerkki on aineistosamme käytetty Viipurin hovioikeuden talo. Kyselyssä oli joukko valokuvia kaupungin eri kohteista. Vastaajia pyydettiin tunnistamaan kohde ja kertomaan siihen liittyviä muistoja tai merkityksiä. Yksi kohteista oli hovioikeuden talo, joka paikkana edustaa oivallisesti Viipurin kaupunkitilan historiallisia kerrostumia.²⁴ Vain pieni osa vastaajista tunnisti kohteen, vielä harvemmalla oli talosta mitään erityistä sanottavaa. Henkilökohtaista tai merkittävää kollektiivisen muistin luomaa yhdyssidettä ei yksinkertaisesti ollut.²⁵

Kaupunkitilan merkitykset muotoutuvat rakennetun, sosiaalisen ja eletyn vuorovaikutuksessa. Rakennettu tila on yhtäältä ymmärrettävissä käytäntöjen ja merkitysten lähtökohtana, ja toisaalta se on niiden tuottama.²⁶ Kaupungin paikat ja rakennukset konstruoivat sekä kannattelevat kaupungin historiaa, ne muistuttavat menneistä ajoista ja tapahtumista.²⁷

Paikkoihin ja rakennuksiin liittyvät kertomukset kiinnittävät kertojan tuohon kertomusten kohteena olevaan tilaan. Tiina-Riitta Lapin mukaan yksityiset kerronnat muokkaavat jaettuina julkisia kertomuksia ja julkiset kertomukset toisaalta muodostavat usein osan yksityisten kertomusten konteksteista.²⁸ Tämä havainto toistuu tutkimuksemme aineistossa. Viipurissa jako yksityisten ja julkisen tason merkityksiin on vahva. Molempia tasoja kuitenkin yhdistää

eräänlainen metakertomus suomalaisesta Viipurista: menetetyistä kodeista ja Suomen lipusta linnan tornissa.

Ikkuna eurooppalaiseen keskiaikaan vai nykyvenäläiseen kansallisaatteeseen?

Venäläisten osalta tutkimusaineistomme kertoi toisenlaisesta julkisen tason tavasta konstruoida menneisyys osaksi kaupunkitilaa. Viipurista on yhä voimallisemmin pyritty tekemään Venäjän sisäisen turismin kohdetta. Tärkeimmäksi vetonaulaksi on valjastettu kaupungin historia ja etenkin keskiaika.²⁹ Kyselyaineistoa kerättiin kahdelta joukolta: pietarilaisilta ja viipurilaisilta, ja etenkin pietarilaisilla yksityisten merkitysten taso puuttui lähes tyystin. Nykyviipurilaisilla yksityinen taso oli hahmotettavissa, mutta heilläkin julkinen taso oli vahvasti edustettuna.³⁰

Suomalaisten kaupunkitilallinen historiatulkinta kiteytyi kaupungin menettämiseen sodassa ja sen jälkeiseen muisteluperinteeseen. Venäläisten vastauksissa tarina kaupungin valloittamisesta oli hyvin pienessä roolissa, siitäkin huolimatta, että Viipurin kaupunkitilaan on viime aikoina tuotu hyvin näkyviä sotamuistomerkkejä ja paikallisessa historiapolitiikassa kaupungista on vuosikymmeniä puhuttu ”vanhana venäläisenä kaupunkina”.³¹ Kyselyaineiston perusteella kaupunkitilallinen menneisyyden tulkinta Viipurista vanhana venäläisenä kaupunkina ei ole lainkaan siirtynyt ihmisten varsinaiseen kokemukseen. Vain nelisen vastaajaa (2 % koko aineistosta) samaistui tähän tulkintaan, ja vastauksissa päinvastoin korostuivat aivan toisenlaiset merkitykset.³²

Samat julkisen tason tärkeimmät kohteet kuten linna ja Pyöreä torni esiintyvät venäläisten vastauksissa, mutta eivät yksityisen tai kollektiivisen muistin paikoina kuten suomalaisilla vaan eräänlaisena henkilökohtaisen historiattomuuden korvaavana eksotiikkana. Suomalaisille ruokailu Pyöreän tornin ravintolassa pitää yleensä sisällään joko henkilökohtaisen tason tai julkisen tason muisteluita. Merkitykset kiteytyvät joko sukuhistoriaan ja omiin ravintolailtamiin tai kohteen historialliseen merkitykseen.³³ Venäläisiltä kerätyssä aineistossa suomalaisten muistin paikat esiintyvät aivan erilaisessa julkisen tason kontekstissa.

Venäläisten kyselyvastauksissa historia ei jäsenny kansallisten vaiheiden tai perhehistorian mukaan, vaan etenkin vanhakaupunki nähdään eräänlaisena keskiaikaisen eurooppalaisen kulttuurin museona. Paikallisille Viipuri edustaa provinssia ja rajamaata, pietarilaisille turismivisiittiä ”Venäjän ainoaan eurooppalaiseen ja keskiaikaiseen” kaupunkiin: ”Jos haluat vieraila Euroopassa, mene Viipuriin”; ”Viipuri, kappale eurooppalaista historiaa, joka on uniikkia Venäjällä”; ”Hiljainen eurooppalaista keskiaikaa muistuttava kaupunki jossa kaunis luonto”.³⁴

Pietarilaiset näkevät Viipurin merkittävät kaupunkitilalliset kohteet eri lailla kuin viipurilaiset. Pietarilaisista vastaajista 39 % piti Pyöreää tornia ensisijaisesti ravintolana, viipurilaisista vain 10 % ajatteli samoin. Neljännes pietarilaisista näki Viipurin linnan erityisesti turistikohdeena, samaa mieltä oli 5 % viipurilaisista vastaajista. Viipurilaiset korostivat keskiaikaa, ritareja ja ruotsalaista menneisyyttä.³⁵

Arkipäiväiset paikat eivät näyttäneet viipurilaisten tulkinnoissa merkittävänä, ja etenkin nuorempien vastaajien joukossa kaupungin historiakohteet korostuivat. Urheilukentän tai elokuvateatterin kaltaiset paikat saivat kaikkiaan vain neljä mainintaa. Lyudmila Ryabovan aineistosta tekemän tulkinnan mukaan tämä kertoo paikallisten halusta erottautua muista pienistä ja syrjäisistä kaupungeista. Ainutlaatuiset historiakohteet ovat tehokas väline eron tekemiseen.³⁶

Viipurilaisten vastauksissa on merkkejä siitä, kuinka yhtäältä historiallisuuden ja toisaalta syrjäisen rajaseudun varaan rakentuva lähestymistapa kaupunkitilaan voi johtaa historiallisuuden ylikorostumiseen. Historiasta tulee ikään kuin puolustuskeino ja vääristynyt identiteetin rakennustyökalu negatiivisia provinsiaalisuuteen ja ympäristön huonoon kuntoon liittyviä mielikuvia vastaan. Etenkin viipurilaisten kaupunkitilan tulkinnoissa painottui perifeerisyyden tunne suhteessa suuriin keskuksiin. Pienuuden ja merkityksettömyyden tunnetta kompensoitiin korostamalla kaupungin historiallisuutta ja kaupunkitilan merkittäviä historiallisia kohteita.³⁷

Havainto on tärkeä suhteessa suomalaisessa aineistossa selvästi erottuviin yksityisen ja julkisen tason merkityksiin. Venäläisille kaupunkitila jäsenyyksi toisenlaisesta historiasta ja merkitysrakenteesta, ja heille Viipurin historialliset merkkirakennukset tuottavat eräänlaista kokonaisvaltaista positiivista tilaa. Historialliset kohteet toimivat erotuksena neuvostoaikaisesta anonyymistä tilasta, jota viranomaiset aktiivisesti loivat toisen maailmansodan jälkeen. Positiivisen tilan tulkinnessa kaupunkitila rakennetaan tiettyjen tärkeiden kohteiden varaan, kun muut jäävät taustalle.³⁸

Vaikka vanhempaa historiaa edustava positiivinen tila voidaan nähdä vastaakohtana ankealle neuvostoajan kaupunkitilalle, kyse on pitkälti kulisseista. Viipurin kaupunkitilan historia on venäläisessä tulkinnessa muokattu turismin tuotteeksi, joka on aivan yhtä kuviteltu kuin suomalaisten ”kultaisen menneisyyden” kaupunki. Lukuisat keskiaikateemaiset ravintolat ja enemmän fantasia-kirjallisuutta kuin varsinaista historiaa ilmentävät yleisötapahtumat kertovat omaa tarinaansa kaupunkitilaan asetetuista historiatulkinnoista. Kaupunki tarjoaa monikäyttöiset kulissit historian hyödyntämiseen ja tuotteistamiseen, ja tähän mahdollisuuteen paikalliset ovat innokkaasti tarttuneet.³⁹

Venäläisissä ja suomalaisissa kaupunkitilan menneisyyden tulkinnoissa on mielenkiintoinen ristiriita. Kuinka on mahdollista yhdistää samaan kaupunkitilaan eurooppalainen keskiaikaisuus, suomalaisuus ja toisaalta myös nykypolitiikan patriotismi? Venäläisiltä kerätyssä aineistossamme kaupungin suomalainen historia on läsnä vain marginaalisesti. Suomalaisilta kerätyssä aineistossa kaupungin venäläinen historia esiintyy lähinnä negatiivisessa valossa. Keskiäika puolestaan kiinnostaa molempia kansallisuuksia. Venäläisessä aineistossa suomalaisten korostama vastakkainasettelu idän ja lännen välillä sekä Viipurin rooli tuossa asetelmassa ovat huomattavasti pienemmässä roolissa.⁴⁰

Suomalaisten menneisyystulkinnoissa keskiaikaisuus onkin usein käännetty suomalaisuudeksi. Linna ei ole keskiaikainen ruotsalainen ruhtinaslinna vaan suomalaisuuden ja karjalaisuuden symboli. Pyöreä torni ei ole kaupunginmuurin tykkitorni, vaan se ravintola, jonka hämärässä ja hilpeässä tunnelmassa isoisa aikaansa vietti. Venäläisille nämä kohteet ovat osa suurempaa kokonaisuutta – kaupunkitilaa – joka antaa mahdollisuuden hypätä yli toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta ja yhdistää paikallinen pikkukaupunkilaisuus keskiaikaiseen eksotiikkaan.⁴¹

Kamppailua tilan tulkinnoista ja muutoksesta

Niin suomalaisissa kuin venäläisissä Viipurin kaupunkitilan historiatulkinnoissa kaupunki näyttäytyy kuviteltuna, ja etenkin suomalaisten puheessa se on muisteluperinteen romantisoima.⁴² On huomioitava, että kuviteltu kaupunkitila on etenkin turismin tuote. Aineistossamme iäkkäämmät suomalaiset Viipurin matkajat sekä nuoremman ikäluokan venäläiset turistit rakentavat romanti-soitua kuvitelmaa Viipurista, kumpikin ryhmä omista lähtökohdistaan. On kuitenkin perusteltua kysyä, onko tuota aineistossa artikuloitua maailmaa varsinaisesti koskaan ollutkaan. Viipuri elää muistoissa, vanhoissa valokuvissa ja maalauksissa kotien seinillä. Samaan aikaan se elää turismikohteena ja paikallisten ihmisten arjessa.

Pierre Noran mukaan todellisten muistin ympäristöjen katoaminen on johtanut muistin kiinnekohtien ja paikkojen syntymiseen. On kiistatonta, että suomalaista Viipuria ei enää ole olemassa muualla kuin muistin kiinnekohdissa: kirjoissa, dokumenteissa, valokuvissa, rakennuksissa ja monumenteissa sekä koko siinä muisteluperinteessä, joka edellä mainittuja tuottaa ja merkitysrakenteita ylläpitää.⁴³

Venäläiset ovat rakentaneet Viipurissa uusia muistin ympäristöjä luodakseen kaupunkitilaan kansallisia muistinpaikkoja. Kuten Massey tilan tulkinnaasaan korostaa, historia ja tila ovat aina mahdollisuus politiikkaan. Viipurin

kaupunkitila on voimakkaan poliittisen vallankäytön areena. Nämä tavoitteet ja poliittinen asetelma eivät olleet siirtyneet tutkimuksemme aineistoon, ainakaan näkyvällä tavalla. Suomalaisten vakiintunut tapa jäsentää kaupunkitila suomalaisen historian viitekehyksessä on yksi Viipuriin Suomesta suuntautuvan turismin elinehdoista. Virallinen Venäjä pyrkii aktiivisesti venäläistämään tuota samaa tilaa, ja saman aikaan turismielinkeino hyödyntää yhä enemmän kaupungin historiaa. Kaupunkitilaan liittyvät menneisyyden tulkinnat sekoittuvat, ja niissä on vastakkainasettelua. Näkyvin esimerkki on vuonna 2011 pystytetty Viipurin sotilaskunnian muistomerkki lähellä Aallon kirjastoa. Asetelma synnyttää mielenkiintoisen kamppailun kaupunkitilan tulkinnoista. Kaupunkitilan käyttäjä siirtyy kohteesta toiseen, mutta millaista menneisyyden tulkintaa kohde edustaa? Onko uudestaan rakennettu Espilä⁴⁴ historiallista roolileikkiä suomalaisille, venäläinen ravintola vai sekoitus molempia? Mihin raja vedetään?

Suomalaisten suhde Viipuriin voi hyvinkin olla muuttumassa. Romantisoitun muisteluperinteen eteenpäin siirtämisen voimakkuudesta riippuu, kuinka pitkään kaupunkiin liitetty menetyksetomus synnyttää kaupunkitilan menneisyyden tulkintoihin vaikuttavaa matkailua. Nostin tässä artikkelissa aineistostani esille yksityisen tason Viipurin kaupunkitilalle annetuissa merkityksissä. Perusteluna käytän julkisen tason dominoivaa asemaa ja tarvetta tuoda esille myös yksityisen tason roolia Viipurin kaupunkitilan historiatulkinnoissa. Nämä yksityisen tason merkitykset ovat niitä kaupunkitilan historiatulkintoja, jotka todennäköisimmin hiipuvat pois. Chloe Wells on osoittanut, että suomalaisten nuorten joukossa Viipuriin liitetyt merkitykset ovat hyvin vähäisiä. Viipurin linnaa ei tunnisteta kuvista, eikä siihen osata liittää erityisiä julkisen tai yksityisen tason merkityksiä. Muisteluperinne ei ole tavoittanut nuoria ainakaan Wellsin aineiston perusteella.⁴⁵

On toki mahdollista, että kiinnostus asiaa kohtaan herää myöhemmin. Julkisen tason merkitykset ovat kollektiivisen historiakuvaston tukemia, ja niiden säilyvyys ei ole yksittäisistä henkilöistä tai perheiden muisteluperinteestä riippuvaista. Jos yksityisen tason muisteluperinne hiipuu, on oletettavaa, että julkisen tason merkitykset ja historiakuvasto tulevat aikaisempaa hallitsevammiksi Viipurin kaupunkitilalle annetuissa tulkinnoissa. On myös mahdollista, että Viipurissa matkailutuotteistamisessa syntynyt niin keskiaikaa, suomalaisia kohteita kuin venäläistä patriotismia korostava kaupunkitila tuottaa uutta muisteluperinnettä, joka ei palaudu yhtä voimakkaasti itsenäisen Suomen aikaiseen Viipuriin.

Viipurin keskustassa ja sen liepeillä kaupungin historia on näkyvissä monin eri tavoin; se ei ole yksittäisinä kohteina siellä täällä eikä kauppakeskusten alle jyrättyä.⁴⁶ Tässä mielessä venäläisten puhe kaupungista eräänlaisena museona on hyvin ymmärrettävää, vaikka asetelma onkin monessa suhtees-

Viipuri julistettiin venäläisen sotilaskunnian kaupungiksi vuonna 2010, ja seuraavana vuonna pystytetty muistomerkki on osa Venäjällä harjoitettavaa historiapolitiikkaa. Keskeisellä paikalla oleva muistomerkki on osa kamppailua kaupunkitilasta: mikä ja millainen historia on näkyvillä, ja kenen tarinaa historiasta kerrotaan?

sa kulissimainen rakennelma ja eräänlainen vastareaktio huonokuntoiseen infrastruktuuriin. Kulissia on niin suomalaisten nyky-Viipurin kaupunkitilaan kuviteltu suomalainen Viipuri kuin venäläisten tähän päivään kuviteltu keskiaikainen eurooppalainen Viipuri. Paikallisten asukkaiden rooli kaupunkitilan tulkintojen tuottajana näyttäytyy erikoisena. Turismikohteiden korostuminen ja henkilökohtaisen tason vähyys venäläisessä aineistossamme luo miellelyhtymän huvipuiston työntekijöihin.

Analysoidessaan ja kuvatessaan kaupunkia kuviteltuna ympäristönä James Donald on ehdottanut, että kuvittelu vaikuttaa kaupunkiympäristön todellisuuteen ja siihen, kuinka ihmiset kaupunkitilaa käyttävät, mitä he siinä näkevät ja mitä jää huomaamatta.⁴⁷ Van Houtum ja Ernste puolestaan huomauttavat, että kaupunki ei ole paikka itsessään vaan tilanteesta riippuvaisen kuvittelumme tuottama kangastus. Kaupunki on olemassa, mutta kartoittamattomana ja tuntemattomana.⁴⁸ Näin kaupunkitila on vapaa erilaisille tulkinnoille. Suomalaisten ja venäläisten Viipuri-todellisuus poikkeaa toisistaan, ja he näkevät kaupunkitilan hyvin eri lailla. Molemmille historian tärkeys korostuu, mutta historian sisällöt ja sen kerroksellisuuden tunnistamiseen liittyvät lähtökohdat ovat erilaiset.⁴⁹ Lopputulos on sama: Viipuri on maailma, joka on, vaikka ei olekaan.

Viitteet

- 1 Nevalainen 2010; Kortelainen 2011; Katajala (toim.) 2016; Karhu 2017; Karhu 2018.
- 2 *Iltä-Sanomien* erikoisnumerot 14.2.2013 & 30.5.2013; <http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi>, viitattu 26.11.2019; Esim. Hämynen & Shikalov 2013; Tarkki 1990; Manninen & Rainila 2014.
- 3 Ks. Katajala (toim.) 2016.
- 4 Aineisto kerättiin Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksen ja Pietarin yliopiston vuonna 2016 päättyneessä yhteistyöprojektissa Kaupunkitilan merkitykset nyt ja menneisyydessä. Monikulttuurista tutkimusta Viipurin kaupungista 1500-luvulta 2000-luvulle. Ks. hankkeen loppuraportti *Meanings of an Urban Space, Understanding the historical layers of Vyborg* (toim. Katajala 2016).
- 5 Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2018; Karhu & Wells 2018.
- 6 Toimittajat Kimmo Katajala, Marjatta Hietala, Marjaana Niemi, Pirjo Uino, Martti Helminen, Antti Härkönen & Helena Hirvonen.
- 7 Esimerkiksi Karhu & Ryabova (2016) keskittävät analyysinsä julkisen tason tarkasteluun. Tässä artikkelissa vuoden 2016 analyysiin haetaan toista näkökulmaa ja aineistoa on tarkasteltu uusia kysymyksiä esittäen.
- 8 Muistitiedon käytöstä, haastatteluiden ja lomakkeiden käytöstä, ks. esim. Alastalo 2005; Tuomi & Sarajärvi 2002.
- 9 Massey 2008, 15.
- 10 Massey 1994, 268–269; Massey 2008; 63–64.
- 11 Saarikangas 2006, 13, 194–195; Myös Bhabha 1994; Merleau-Ponty 1945.
- 12 Nora 1996, xvii.
- 13 Hirsch 2010 & <http://www.postmemory.net>, viitattu 26.11.2019.
- 14 Tutkimus ja kysely on koko laajuudessaan esitelty julkaisussa Karhu & Ryabova 2016 eikä sen toistaminen tässä yhteydessä ole perusteltua.
- 15 Yksityisen ja julkisen tilan käsitteistä on tutkimuksessa keskusteltu paljon. Tässä yhteydessä sovelletaan näitä käsitteitä aineisto- ja kontekstisidonnaisesti. Erilaisia paikkoja ja kohteita ei ole etukäteen määritelty julkisen tai yksityisen tason paikoiksi, vaan siten, puhutaanko paikasta henkilöhistorian privaatasta näkökulmasta vai asetetaanko se yleisemmälle tasolle, esim. kansalliseen viitekehykseen. Julkisesta ja yksityisestä tilasta/paikan tunnusta ks. esim. Tuan 2006; Birch 2010; Schindler 2018.
- 16 Tuomi & Sarajärvi 2002, 105.
- 17 Esimerkeistä häivytetty yksityiskohtia anonymiteetin vuoksi.
- 18 Sitaatit esitetään alkuperäisessä kieliasussaan.
- 19 Linnan kaupunkitilallisista merkityksistä katso esim. Karhu & Wells 2018.
- 20 Vahtikari 2013, 306–307.
- 21 Lento & Olsson 2013, 22–23.
- 22 Karhu & Wells 2018.
- 23 Kervanto-Nevanlinna 2013, 289.
- 24 Talon historia palautuu 1700-luvulle, jolloin se rakennettiin Viipurin kuvernementin käskynhaltijan palatsiksi.
- 25 Karhu & Ryabova 2016, 286.
- 26 Saarikangas 2006, 55.
- 27 Lappi 2013, 324.
- 28 Lappi 2013, 327.
- 29 Shikalov 2016.
- 30 Karhu & Ryabova 2016.
- 31 Ks. esim. Shikalov 2016b, 244–252.
- 32 Karhu & Ryabova 2016, 268–269.
- 33 Ks. Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017; Karhu 2018.
- 34 Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017; Karhu 2018.
- 35 Karhu & Ryabova 2016.
- 36 Karhu & Ryabova 2016.
- 37 Karhu & Ryabova 2016.
- 38 Karhu & Ryabova 2016, 274.
- 39 Shikalov 2016, 238–243.
- 40 Karhu & Ryabova 2016.
- 41 Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2018; Karhu & Wells 2018.

42 Viipurista kirjoittaminen on ollut vilkasta, myös 2000-luvulla on julkaistu huomattava määrä kirjallisuutta. Kaupunkiin liittyvällä muisteluperinteellä on vaikutuksensa siihen kuinka kaupunkitilan historiaa tulkitaan ja mitä siitä nostetaan esiin. Ks. Viiste, Juhani *Viihtyisä vanha Wiipuri: kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki* (1945); Leppo Jaakko *Viipurilaisia* (1946); Bergroth, Kersti, Jääskeläinen, Lempi & Kojo, Viljo *Rakas kaupunki* (1951); Saivo, Pirkka *Muistorikas Viipuri* (1953). Esimerkiksi vuonna 2010 julkaistiin erityisen paljon Viipurin historiaa käsittelevää kirjallisuutta.

Ks. Kansalliskirjasto: <https://kansalliskirjasto.finna.fi/?Ing=en-gb>; Koskivirta Anu, Paavolainen Pentti & Supponen Sanna 2016, 10–12.

43 Nora 1996, 1; Ks. myös Karhu 2017.

44 Ks. esim. <https://yle.fi/uutiset/3-9363327>, viitattu 26.11.2019.

45 Karhu 2018; Wells 2019. Ks. myös Wellsin artikkeli tässä teoksessa.

46 Katajala 2016, 45–74, 301.

47 Donald 1999, 7–9.

48 van Houtum & Ernste 2001.

49 Ks. myös Karhu 2016, 293–294.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Haastatteluaineisto

Kysely- ja haastatteluaineisto suomalaisille ja venäläisille (kerätty 2014–2015, Jani Karhun ja Lyudmila Ryabovan hallussa).

Sanomalehdet

Ilta-Sanomat erikoisnumerot 14.2.2013 & 30.5.2013

Internet-lähteet

Kansalliskirjasto. (<https://kansalliskirjasto.finna.fi/?Ing=en-gb>, viitattu 26.11.2019).

Postmemory.net. (<http://www.postmemory.net>, viitattu 26.11.2019).

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. (<http://www.vsk.net/>, viitattu 26.11.2019).

VirtuaaliViipuri. (<http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi>, viitattu 26.11.2019).

Schönberg, Kalle (2016). "Suomalaisajan suosikkiravintola Espilä avattiin uudelleen Viipuriin". Yle 21.12.2016. (<https://yle.fi/uutiset/3-9363327>, viitattu 26.11.2019).

Tutkimuskirjallisuus

- Alatalo, Marja (2005).** Metodisuhdanteiden mahti, lomaketutkimus suomalaisessa sosiologiassa 1947–2000. Tampere: Vastapaino
- Bhabha, Hemi K. (1994).** The Location of Culture. London–New York: Routledge.
- Bergroth, Kersti, Jääskeläinen, Lempi & Kojo, Viljo (1951).** Rakas kaupunki. Helsinki: Otava.
- Birch, Eugenie L. (2017).** "Public and Private Space in Urban Areas: House, Neighborhood and City". Teoksessa Handbook of Community Movements and Local Organizations, eds. Ram Cnaan & Carl Milofsky. Springer.
- Donald, James (1999).** Imagining the Modern City. London: The Athlone Press.
- Hirsch, Marianne & Spitzer, Leo (2010).** Ghosts of home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish memory. Berkeley: University of California Press.
- Hämynen, Tapio & Shikalov, Yury (2013).** Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990. Helsinki: Tammi.
- Karhu, Jani & Ludmila K. Ryabova (2016).** "Meanings of the urban space of Vyborg". Teoksessa Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg, ed. Kimmo Katajala. Zürich: Lit Verlag.
- Karhu, Jani (2017).** "Memorialised and imagined. Meanings of the Urban Space of Vyborg". Modern History of Russia (3:2017).
- Karhu, Jani (2018).** "Satumainen tila: Viipurin kaupunkitilan merkitykset muistin paikkojen välittämänä". Teoksessa Ylirajaiset kaupungit: Sortavala & Viipuri, toim. Miika Raudaskoski. Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys.
- Karhu, Jani & Wells, Chloe (2018).** "Vyborg Castle as a Symbol of Power Institutions: Imagined and Remembered Borders Between Generations in Finland". The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies [Online], Issue 18.
- Katajala, Kimmo, Hietala, Marjatta, Niemi, Marjaana, Uino, Pirjo, Helminen, Martti, Härkönen, Antti & Hirvonen, Helena (toim. 2020).** Viipuri: Historiallinen kaupunkikartasto. Scandinavian Atlas of Historic Towns New Series, No 3, Suomi-Finland. Helsinki: AtlasArt.
- Katajala, Kimmo (toim. 2016).** Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg. Zürich: Lit Verlag.
- Kervanto-Nevanlinna, Anja (2013).** "Rakennettu kaupunki muistin ja merkitysten kiinnekohtana". Teoksessa Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS.
- Kortelainen, Anna (2011).** "Mistä puhumme kun puhumme Viipurista". Teoksessa Viipuri haavoittunut kaunotar, toim. A. Vatanen. Helsinki.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** "Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia". Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS.
- Lappi, Tiina-Riitta (2013).** "Kuinka mennyt merkityksellistyy kaupunkipuhunnoissa". Teoksessa Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS.
- Lento, Katri & Olsson, Pia (2013).** "Kaupunki, muistot ja muistaminen". Teoksessa Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS.
- Leppo, Jaakko (1946).** Viipurilaisia. Helsinki: Kivi.
- Manninen, Ohto & Rainila, Kyösti (2014).** Viipuri menetty! Rintama horjuu 1944. Helsinki: Otava.
- Massey, Doreen (1994).** Space, place and gender. Cambridge: Polity Press.
- Massey, Doreen (2008).** Samanaikainen tila. Toim. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen. Tampere: Vastapaino.

- Merleau-Ponty, Maurice (1945/1976).** *Phenomenologie de la perception*. Paris: Gallimard tel.
- Nevalainen, Pekka (2010).** "Karjala takaisin – palautuskeskustelun vaiheet sotavuosista 2000-luvulle". Teoksessa *Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI*, toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Nora, Pierre (1996).** *Realms of memory. Rethinking the French past vol. 1*. New York: Columbia University Press.
- Saarikangas, Kirsi (2006).** *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Helsinki: SKS.
- Saivo, Pirkka (1953).** *Muistorikas Viipuri*. Helsinki: Otava.
- Schindler, Sarah B. (2018).** *The "Publicization" of Private Space*. University of Maine School of Law Digital Commons. Faculty Publications.
- Shikalov, Yury (2016).** "Russian, Lost, Fairytale: Images of Vyborg from the 1940s to the 2010s". Teoksessa *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*, ed. Kimmo Katajala. Zürich: Lit Verlag.
- Shikalov, Yury (2016b).** "Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS.
- Tarkki, Uuno (1990).** *Miksi menetimme Viipurin?* Helsinki.
- Tuan, Yi-Fu (2006).** "Paikan taju: aika, paikka ja minuus". Teoksessa *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*, toim. Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Helsinki: SKS.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002).** *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Jyväskylä: Gummerus.
- Vahtikari, Tanja (2013).** "Merkityksen rakennettu vanha Rauma". Teoksessa *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, toim. Katri Lento & Pia Olsson. Helsinki: SKS.
- Van Houtum, Henk & Huib Ernste (2001).** "Re-imagining spaces of (in)difference: Contextualising and reflecting on the intertwining of cities across borders". *GeoJournal* 54. 101–105.
- Viiste, Juhani (1945).** *Viihtyisä vanha Viipuri: kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki*. Porvoo: WSOY.
- Wells, Chloe (2019).** "Vyborg is ours". *The collective memory of a lost Finnish city. Creating the City. Identity, Memory and Participation*. Conference proceedings. Malmö: University of Malmö.

Pala Viipuria uuteen kotiin

Meidän kotona oli tauluna Viipurin linnan kuva. Kunniakirja tilan raivaamisesta ja rakentamisesta. Enoni tekemä virsikannel ja Karjalasta tuotu tuohinen jauhovakka. Pyhäjärveläisen, isäni hyvän ystävän Toivo Vattusen tauluja. Äitini marttatyössä saatu kunniakirja sekä sukumme vanha raamattu. Nämä olivat ne arvokkaimmat esineet, joilla haluttiin kertoa, että ollaan jostakin kotoisin.¹

Kodit esineineen kertovat meille itsellemme ja toisille, keitä me olemme. Laittamalla asunnosta omannäköisemme kodin ja vaalimalla kodin esineitä niihin liittyvine merkityksineen tuotamme aineellista näyttöä minuutemme tueksi.² Kotien aineellisen kulttuurin välityksellä voimme myös kertoa, mistä olemme kotoisin – kuten Museoviraston kyselyyn vuonna 1982 vastannut kirjoittaja sitaatissa toteaa. Hänelle samoin kuin muille luovutetusta Karjalasta pois lähtemään joutuneille jälleenrakentamisen aika konkretisoitui uuden kodin rakentamisena ja oman identiteetin jäsentämisenä uudessa ympäristössä. Kodin ja kotiseudun lisäksi vaihtuivat työpaikat ja toisinaan myös ammatit, harrastukset sekä tutut elämämpiirit vanhoine tapoineen ja tottumuksineen.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Viipurista sotien jälkeen muualle Suomeen päätyneiden siirtokarjalaisten kertomuksia jälleenrakennuksesta ja uuteen kotiin asettumisesta. Tavoitteena on ymmärtää, miten uudesta asuinpaikasta tulee koti ja millä tavalla entinen koti luovutetussa Viipurissa näkyy uuden kodin aineellisessa kulttuurissa kuten käyttö- ja koriste-esineissä, valokuvissa, tekstiileissä ja maalauksissa. Tarkastelun kohteena on erityisesti se, mitä lähtöpaikasta tuodut tai jälkeinpäin hankitut kuvat ja esineet merkitsevät kertojille. Aineistona käytetään Museoviraston vuonna 1982 toteuttamaa kansatieteellistä kyselyä 29: ”Asutustoiminta 1940–1960. Siirtokarjalaiset ja paikkakuntalaiset”, johon sisältyi jälleenrakennusta ja siirtokarjalaisten kotien esineitä kartoittaneita kysymyksiä.

Tutkimus kytkeytyy yhteiskunta- ja kulttuurimaantieteen niin sanottuun kodin kriittisen maantieteen tutkimusperinteeseen.³ Siinä koti ymmärretään yhteiskunnallisille muutoksille avoimena, monitasoisessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa rakentuvana, eri perheenjäsenten eri tavoin kokemana ja jatkuvasti muuttuvana tilana.⁴ Kiinnostus kohdistuu kodiksi tekemiseen, jota määrittävät sekä kodin ja perheen sisäiset seikat että ympäröivän yhteis-

kunnan normit ja arvot. Tarkastelun kohteena on myös kodin kokemus, joka ei rajoitu tiettyyn fyysiseen rakennukseen, vaan yksilö voi kokea olevansa kuin kotonaan tai enemmän kuin kotonaan jossakin toisessa paikassa.⁵ Kodin kriittisen maantieteen lisäksi analyysissä hyödynnetään aiempia havaintoja siirtokarjalaisten paikkasuhteesta ja kotien aineellisen kulttuurin merkityksestä lähtöpaikkojen muistamisessa.⁶

Kodit luovutetussa Karjalassa

Yhteiskunta- ja kulttuurimaantieteessä on tutkittu monesta näkökulmasta uuteen paikkaan asettuneiden yksilöiden ja ryhmien kuten maahanmuuttajien, siirtotyöläisten, ulkomailla opiskelevien ja pakolaisten kotien aineellista kulttuuria.⁷ Tarkastelun kohteina ovat olleet koteihin eri elementein tuotetut kotiseudut ja aiemmat kodit, joista tuodut tutut esineet voivat lievittää koti-ikävää ja auttaa sopeutumaan uuteen paikkaan.⁸ Toisinaan käyttötavarat, kuten esimerkiksi lähtöpaikassa tyyppillisten ruokien valmistuksessa käytettävät astiat ja tarvikkeet, tuovat lähtöpaikat niissä yhä asuvine läheisine ihmisineen osaksi uuden asuinpaikan arkea.⁹

Mikäli kotimaahan ei ole paluuta, esineiden esillepanolla ja käytöllä voidaan synnyttää tiettyyn etniseen tai uskonnolliseen ryhmään kuulumisen tunnetta sekä vahvistaa diasporassa asuvan ryhmän kollektiivista identiteettiä.¹⁰ Esineiden, kuvien ja tekstiilien avulla voidaan myös tuottaa uutta muisteltavaa yhteisestä kotimaasta. Näin on mahdollista, että kotimaa ja kotiseutu tulevat tutuiksi ja läheisiksi myös niille, joilla ei ole varsinaista kotimaata tai jotka eivät ole siellä itse koskaan käyneet.¹¹ Uudet sukupolvet tuottavat kertomusta lähtöpaikasta yhä uudelleen – ja toisinaan myös uudella tavalla jättäen jotakin kertomatta tai lisäten paikkaan uusia piirteitä.¹² Kotiin eri keinoin näkyväksi tehty lähtöpaikka onkin ymmärrettävä kertojansa uudelleentulkintana tästä paikasta.

Siirtokarjalaiset ovat Suomessa merkittävin pois paikoiltaan siirtynyt ja uuteen paikkaan asettunut ryhmä. Neuvostoliitolle luovutetuille alueille jäi kaikkiaan noin 120 000 kotia ja kodittomiksi jäi yli 400 000 ihmistä.¹³ Kotinsa menetti noin 16 000 Viipurin maalaiskunnasta ja 73 000 Viipurista lähtöisin ollutta, joiden kotien esineitä tämä artikkeli käsittelee.¹⁴ Viipurin maalaiskunnan viljelijäväestö asutettiin maaseudulle maatiloille. He saivat sijoituspaikan tyyppillisesti Uudeltamaalta Tuusulasta, Nurmijärveltä, Hyvinkään maalaiskunnasta, Vihdistä ja Lohjalta.¹⁵ Kaupunkilaisväki valitsi itse sijoituskuntansa, joten viipurilaiset päätyivät Etelä-Suomen kaupunkeihin ja suuriin asutustaajamiin.¹⁶ Vuonna 1946 viipurilaisia oli lukumääräisesti eniten Helsingissä, Tampereella, Turussa ja Lahdessa.¹⁷

Viipurista tuoduin liinavaattein ja asukkaan sanojen mukaan viipurilaiseen tapaan sijattu vuode kuvattuna Helsingissä vuonna 1976. Kuva julkaistu alun perin teoksessa *Karjalaisen perinteen työryhmän tutkimuksia* (1982).

Siirtoväen asuttaminen toteutettiin lyhyessä ajassa, sillä vuoteen 1949 mennessä lähes kaikki maaseudulle sijoitetut olivat saaneet asutustilansa. Myös kaupunkiin hakeutuneet saivat nopeasti työtä ja pääsivät kiinni toimeentuloon. Oman kodin löytäminen asuntopulan vaivaamista kaupungeista ei kuitenkaan ollut helppoa. Kaupunkiin asettuneen siirtoväen asumista pyrittiin aluksi helpottamaan vuokra- ja asuntosäännöstelyllä. Pian jouduttiin kuitenkin toteamaan, että ongelman ratkaiseminen edellytti laajaa rakennustoimintaa. Kaupungeissa tämä jälleenrakennuskausi tarkoitti ahtaita ja puutteellisia asumisololoja.¹⁸

Siirtokarjalaisten sopeutumista uusille asuinsijoilleen tutkittiin Suomessa pian sotien jälkeen. Laajan sosiologisen kenttätutkimuksen tulokset olivat rohkaisevia; vain kuusi vuotta sodan päättymisestä heidän todettiin löytäneen paikkansa yhteiskunnassa.¹⁹ Vaikka työpaikka ja asunto järjestyivät nopeasti, sopeutuminen vei aikaa. Sittenkin tehtyjen tutkimusten mukaan kodin menettäminen ja useat paikanvaihdokset johtivat ensimmäisen sukupolven siirtokarjalaisten keskuudessa juurettomuuden kokemuksiin ja vaikeuttivat kiinnittymistä uusiin paikkoihin. Kodin tuntua ja paikkaan kuulumisen tunnetta voitiin etsiä vuosikymmenten ajan uudesta asuinpaikasta. Monille Karjalasta lähteneille juuret ja paikkaan kuulumisen kokemukset kiinnittyivät vielä vanhuusiällä entisen kotiseudun maisemiin.²⁰

Jälkeenpäin havaittiin myös, että erityisesti itäiseen kulttuuripiiriin kiinnittynyt, kantaväestöstä kielensä, uskontonsa ja tapojensa vuoksi erottunut ortodoksiväestö joutui syrjinnän kohteeksi. Heidä ”ryssiteltiin” ja heidän isänmaallisuuttaan epäiltiin.²¹ Tästä syystä rajakarjalaiset pyrkivät pikemminkin häivyttämään taustansa kuin tuomaan esille erilaisuuttaan suhteessa valtaväestöön. Heidän kotiensa esineiden karjalaisuus oli korostetun suomalaista ja modernia, vaikka he kertovat haastatteluissa lähtöpaikkojensa erilaisista tavoista ja erottuvasta maisemasta tyypillisine karjalaistaloineen, joissa asuinrakennus ja karjasuojat ovat saman katon alla.²² Näin menetetyt paikat on tuotettu uudella tavalla kodin aineellisen kulttuurin välityksellä.

Karjalaa koskevia muistoja ja mielikuvia käsittelevissä tutkimuksissa on tuotu esille myös muita ”uudella tavalla muistamisen” tapoja. Vuosikymmenten saatossa luovutetusta Karjalasta on muodostunut nostalginen kaipauksen kohde, haaveiden paikka, utopia.²³ Vaikka yksilön paikkatunteen rakentumisen ytimessä ovat henkilökohtaiset, keholliset kokemukset, joita ensimmäisen sukupolven siirtokarjalaisilla on kotipaikoistaan, voivat paikkaan liittyvät tiedon ja tunteen siteet vahvistua yhteisöllisten kokemusten ja kertomusten myötä.²⁴ Esimerkiksi pitäjä- ja muistelukirjat, joita julkaistiin paljon 1950-luvulla, ovat olleet tärkeässä roolissa kotiseutuja koskevan tiedon tuottamisessa ja taltioimisessa.²⁵ Kirjat samoin kuin muut Karjala-symboliikkaa sisältävät kuvat ja esineet tekevät muistojen kotipaikat näkyviksi uusissa kodeissa, toimivat toisinaan paikan korvikkeina,²⁶ rakentavat kertomusta karjalaisten diasporasta ja välittävät sitä koskevaa tietoa seuraaville sukupolville. Näin menetetyt koti-seudut voivat tulla tutuiksi ja läheisiksi myös seuraavan sukupolven edustajille, jotka eivät ole itse koskaan käyneet näissä paikoissa.

Viipurilaisten kotien esineitä koskeva aineisto

Viipurista lähtöisin olleiden siirtokarjalaisten kotia ja esineitä käsittelevä aineisto koostuu Museoviraston kansatieteelliseen kyselyyn nro 29 lähetetyistä teksteistä. Kyseessä oli sotien jälkeistä asutustoimintaa ja siirtokarjalaisten suhdetta paikalliseen väestöön kartoittanut kansanperinteen keruukilpailu. Sen kohteena olivat sekä asutustilan saaneet että asutustoiminnassa mukana olleet kantaväestön edustajat, jotka kertovat siirtokarjalaisia koskevista havainnoistaan. Kysely toteutettiin yhteistyössä Maaseudun Sivustysliiton kanssa, ja sitä tukivat lisäksi Karjalan liitto sekä Asutus- ja maatilatalousliitto. Vastauksia saapui määräaikaan 31.12.1982 mennessä 809 kappaletta.

Kyselyn yli 50 avoimeen kysymykseen vastattiin omin sanoin. Kaikki kirjoittajat eivät kuitenkaan vastanneet jokaiseen kysymykseen, sillä ohjeena oli,

Taulukko 1: Museoviraston kyselyyn vastanneiden viipurilaisten ja Viipurin maalaiskuntalaisten itsestään kertomia taustatietoja.

	Syntymävuosi	Syntymäpaikka	Lähtöpaikka	Uusi kotipaikka
Eeva	1920	Vakkila	Ihantala	Nokia
Ester	1912	Viipuri	Viipuri	Espoo
Hanna	1902	Viipuri	Viipuri	Helsinki
Lea	1912	Heinjoki	Kähäri	Hyvinkään mlk.
Martta	1925	Suurpero	Suurpero	Hyvinkään mlk.
Mirjami	1921	Kuopio	Viipuri	Joensuu
Paavali	1912	Yläsommee	Säiniö	Hyvinkää
Rebekka	1907	Viipuri	Viipuri	Mikkeli
Saara	1923	Porlampi	Porlampi	Lohja

että vastaajat saavat keskittyä omasta näkökulmastaan relevantteihin teemoihin. Yksi kysymys (nro 47) koski siirtokarjalaisten kotien esineitä. Kirjoittajia pyydettiin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: ”Onko siirtokarjalaisen kodin sisustuksessa jotakin karjalaisuudesta kertovaa? Mitkä esineet ovat peräisin Karjalasta? Onko jollakin esineellä erityistä muistoarvoa?” Kysymys on kansatieteelliselle kyselykäytännölle ominaiseen tapaan yksityiskohtainen, ja tutkijan tai tutkimusryhmän esiymmärrys aihepiiristä on luettavissa kysymyksen johdattelevasta muotoilusta.²⁷ Oletuksena on, että vastaajat pystyvät erottamaan toisistaan karjalaisuutta yleisellä tasolla symboloivat esineet lähtöpaikasta tuoduista ja henkilökohtaisesti merkityksellisistä esineistä.²⁸ Kirjoittajat, runsaat sata tähän kysymykseen vastannutta, ymmärsivät kysymyksen omalla tavallaan. Osalle heistä Karjala ja karjalaisuus tarkoittivat luovutetuilta alueilta lähteneitä ihmisiä yhdistävän yhteisen kotiseudun ja identiteetin sijaan konkreettisesti heidän omaa kotikyläänsä tai siellä sijainnutta kotia.

Kaikkien vastanneiden joukossa on vähän Viipurista ja Viipurin maalaiskunnasta lähteneitä. Vastausten vähälukuisuus voi johtua siitä, etteivät viipurilaiset, jotka päätyivät pääasiassa kaupunkioloihin, mieltäneet kuuluvansa asutuskyselyn kohderyhmään. Pseudonimin nimetyt viipurilaistaustaiset kyselyyn vastanneet ensimmäisen sukupolven siirtokarjalaiset, joiden lähtöpaikat ja uudet kotipaikat esitetään taulukossa 1, ovat yhtä lukuun ottamatta naisia.²⁹ Talvisodan syttyessä he ovat olleet 14–37-vuotiaita, joten kaikilla ei ollut lähdön hetkellä omaa perhettä ja kotia. Monet heistä ovat koulutettuja ja ilmeisen tottuneita kirjoittamaan. Viipurin maalaiskunnasta lähteneet ovat yhtä lukuun ottamatta päätyneet maanviljelijöiksi, kun puolestaan Viipurista lähteneet ovat työskennelleet muissa ammateissa.

Aineiston analyysi alkaa kuvauksella siitä, millaisista esineistä kyselyyn vastanneet ja erityisesti viipurilaistaustaiset kirjoittajat tavallisesti kertovat ja miten lähtöpaikka näkyy heidän kodeissaan. Tämän jälkeen tarkastellaan yksityiskohtaisesti Viipurin kaupungista lähteneiden muistelukirjoituksia. Tarkasteltavina ovat Esterin, Mirjamin ja Rebekan kirjoitelmat. Neljännen Museoviraston kyselyyn vastanneen viipurilaisen, Hannan, tekstissä ei käsitellä kysymystä kodin esineistä, vaan siinä kuvataan yksinomaan sota-ajan tapahtumia, joten se on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Kolmen muistelukirjoituksen analyysi

Viipurilaisten naisten kirjoitelmat edustavat 1980-luvun alussa tuotettuja muistelukirjoituksia, joissa tuolloin eläkeikäiset kirjoittajat kertovat elämästään ja kokemuksistaan jälleenrakennusvuosina vuosikymmeniä aiemmin. Itse puolestani tulkitseen kirjoitelmia tässä hetkessä, noin neljäkymmentä vuotta myöhemmin, joten aineistoa tutkittaessa läsnä on useita ajallisia kerrostumia.³⁰ Kyselyn toteuttamishetkellä eletään kylmän sodan aikakautta, eikä sen tavoitteena ole kartoittaa siirtokarjalaisten suhdetta lähtöpaikkoihinsa luovutetussa Karjalassa. Siirtokarjalaisten suhdetta menetettyihin kotipaikkoihinsa on käsitelty tutkimuksissa enemmän vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen.³¹ Kodin karjalaisia esineitä koskeva kysymys on sivujuoni muutoin pääasiassa asutustoimintaan keskittyvässä kyselyssä. Tämä painotus ja kyselylomakkeen rakenne vaikuttavat siihen, miten ihmiset kirjoittavat kotinsa esineistä. Tavallisesti esineet luetteloidaan ohjeen mukaisesti, kun taas lähtöpaikkaa koskevat kommentit, sikäli kun niitä esitetään, ovat luettavissa kohdista, joissa kirjoittajat kertovat uuteen kotiin asettumisesta, karjalaisista tavoistaan tai seuratoiminnasta uudessa asuinpaikassaan.

Nämä ominaisuudet vaikuttavat siihen, mitä kysymyksiä aineistolle voi esittää ja millä tavalla sitä on mahdollista analysoida. Museoviraston kyselyaineiston avulla ei ole esimerkiksi mahdollista käsitellä visuaalisuuden ja materiaalisuuden roolia ja merkitystä lähtöpaikkojen muistamisessa samalla tavalla kuin aineistossa, jossa tällaisia seikkoja olisi erikseen kysytty. Tekstien perusteella ei pääse käsiksi esineiden ja kuvien synnyttämiin aistimuksiin, tunteisiin ja tunnelmiin, joita maantieteilijät ja kulttuurintutkijat ovat kiinnostavasti analysoineet.³² Muistelukirjoitusten perusteella on kuitenkin mahdollista tarkastella sitä, miten ensimmäisen sukupolven siirtokarjalaiset kertovat uuden kodin rakentumisesta ja missä roolissa lähtöpaikkaan kytkeytyvät käyttö- ja koriste-esineet ovat heidän kuvauksissaan.

Käytän kolmen kirjoitelman analyysimenetelmänä lähilukua, jolla tarkoitetaan ymmärtämään pyrkivää ja merkityksiin pureutuvaa tekstien tulkintaa.³³

Kun muistelijat eivät kirjoita suoraan suhteestaan lähtöpaikkoihinsa, pyrin ymmärtämään kodin vanhojen ja uusien esineiden merkityksiä heidän elämäntarinoidensa kokonaisuudessa.³⁴ Esineitä koskevat kuvaukset sijoittuvat ajallisesti kirjoittamishetkeen, 1980-luvulle, jolloin kodeissa on sekä Viipurista tuotuja että myöhemmin jälleenrakennuksen vuosina hankittuja kuvia ja esineitä.

Havaintoja Viipurista siirtokarjalaisissa kodeissa

Siirtokarjalaisten kotien esineitä koskevista havainnoista kirjoittaneet runsaat sata vastaajaa toteavat tavallisesti aluksi, että ”useimmissa karjalaiskodeissa on jotakin karjalaisuudesta kertovaa” kuten kotipitäjän kirkon valokuvasuurenokset,³⁵ entisen kodin valokuvasuurenokset tai maalaukset sekä isovanhempien ja vanhempien valokuvasuurenokset. Muita usein mainittuja esineitä ja kuvia ovat kotipitäjän väreissä painetut ja kehystetyt kartat, Karjala-aiheiset kirjat (*Muistojen Karjala*,³⁶ *Karjala muistojen maa*,³⁷ pitäjänhistoriat, murrekirjat ja kaunokirjallisuus), Karjalan lippu ja vaakuna (ryijyissä) ja viirit (sukuviiri, kotipitäjän viiri, Karjalan lippu puolitangossa),³⁸ seinävaatteet (ryijyt, raanut, ommellut mietelauseet ja raamatunlauseet, tākänät, käsapaikat), muut kodin tekstiilit (pöytäliinat punapoiminnalla,³⁹ keinutuolin matot), kansallispuvut, kunniakirjat ja mitalit (Karjalan Liitto) sekä ortodoksiperheissä ikonit. Siirtokarjalaiset kertovat mukaan saaduista tavaroista. Ne ovat useimmiten samalla muistoesineitä, joihin liittyy jokin henkilökohtainen tarina lähtöpaikasta, sen ihmisistä tai tapahtumista. Tällaisia tavaroita ovat esimerkiksi äidin piiraspulikka, mummon kinnasneula, isän ystävän maalaamat taulut, äidiltä lapsena saatu kipsinen kissa, mummon sokeriastia, anopin morsiuskirstu, mandoliini ja oman kylän osuuskaupasta ostettu lompakko.

Viipurista ja Viipurin maalaiskunnasta lähteneiden vastaajien mainitsemat kotien esineet esitetään taulukossa 2 siten kuin he ovat itse ne kirjoitelmissaan luokitelleet kysymyslomakkeen ohjeen mukaisesti karjalaisuudesta kertoviin, Karjalasta tuotuihin ja erityistä muistoarvoa sisältäviin esineisiin. Karjalaisuudesta kertovat heidän näkemyksensä mukaan edellä mainitut Karjala-aiheiset kirjat, Karjalan lippu, vaakuna ja viiri sekä Karjalan liiton kunniakirjat ja mitalit. Viipurilaisten mielestä karjalaisuudesta kertovat lisäksi Viipurin kartat, Viipuria käsittelevät kirjat, standardit, viirit sekä Viipurin tunnetuimpia maa-merkkejä kuten Viipurin linnaa ja Pyöreää tornia esittävät taulut ja valokuvat. Näille vastanneille heidän kotikaupunkinsa Viipuri merkitsee Karjalaa. Sen sijaan muilta paikkakunnilta lähteneet eivät yleensä mainitse Viipuri-aiheisia kuvia ja esineitä karjalaisuudesta kertovina esineinä.⁴⁰ Toisin kuin aiemmin on esitetty, Viipuria kuvaavat aiheet ei siten näytä edustavan kaikille siirto-

karjalaisille ”koko Karjalan symbolia”.⁴¹

Karjalasta tuotujen esineiden joukossa on käyttötavaroita, kuten astioita, työkaluja ja vaatteita sekä myös pieniä arvoesineitä, kuten hopealusikoita, taskukello, radio ja kukkamaljako. Muita mukaan otettuja esineitä ovat kirjat, käsityöt, soittimet, taulut, vaatekirstut, valokuvat sekä suuritöiset käsityöt. Käsin tekemisen kokemusten tai niihin sisältyvien nuoruusmuistojen vuoksi itse tehdyt pöytäliinat tai ristipistotaulut ovat entistä kotia ja omaa perhettä esittävien valokuvien ohella muistoarvoa sisältäviä kodin esineitä. Erityistä muistoarvoa sisältyy joissakin tapauksissa myös Viipurin näkymiä esittäviin kuviin ja muihin kotiseudun maisemiin. Eevaksi nimetty, Ihantalasta kotoisin oleva kirjoittaja mainitsee Viipurin pohjoispuolella sijaitsevan Saimaan kanavan Juustilan sulun, jonka kautta hän kulki lapsena usein Viipuriin. Kaikki muistoarvoa sisältävät kodin esineet eivät kuitenkaan aina ole peräisin lähtöpaikasta, vaan kotiin on voinut kerrostua myös muihin elämänvaiheisiin liittyviä muistoja. Uusia muistoja on syntynyt myös kotiseutumatkailuilla, joilta on tuotu Monrepos’n lähteen vettä pullossa sekä kiviä ja kuivattuja kukkia entisen kodin pihasta.⁴²

Vaikka kysymyslomakkeen muotoilulla on ollut vaikutusta vastauksiin, se ei estä kirjoittajia tulkitsemasta kirjoitustehtävää omalla tavallaan. Yhdelle kirjoittajalle Viipurin linnan kuva on karjalaisuudesta kertova esine, kun puolestaan toinen liittyy siihen erityistä muistoarvoa. Kategoriat ovat myös päällekkäisiä siten, että karjalaisuudesta kertova Viipurin linnan kuva voi samanaikaisesti olla lähtöpaikasta mukaan saatu esine, johon sisältyy lisäksi erityistä muistoarvoa, mikäli kysymys on esimerkiksi itse käsityönä tehdystä ristipistotyöstä tai ainoasta evakkomatkalta mukaan saadusta esineestä. Tästä syystä kodin esineiden merkityksen tulkitseminen on mahdollista vain perehtymällä kirjoittajan elämäntarina.

Viipurista Laajalahteen: Ester

Kirjoittamishetkellä 70-vuotias Ester keskittyy kuvaamaan uuden kodin rakentamista ja elämää Espoon Laajalahdessa vuosina 1946–1974. Laajalahti on eräs monista sodanjälkeisen asutustoiminnan tuloksena kaupunkeihin syntyneistä asuinalueista, ja sinne muodostettiin noin 600 omakotitonttia ja 80 puutarhatonttia siirtokarjalaisille, rintamamiehille ja sotaleskille.⁴⁴ Alue suunniteltiin puutarhaideologian hengessä.⁴⁵ Maan omisti Helsingin kaupunki, joka ajautui asukkaiden kanssa kiistaan tonttien hinnoista.⁴⁶ Esterin perhe sai puutarhatontin kadulta, joka oli muiden Laajalahden katujen tapaan nimetty luovutetussa Karjalassa sijainneen paikkakunnan mukaan.

Taulukko 2: Viipurista ja Viipurin maalaiskunnasta lähteneiden kirjoittajien kyselylomakkeen ohjeiden mukaisesti luokittelemat kodin esineet jaoteltuina karjalaisuudesta kertoviin, Karjalasta tuotuihin sekä erityistä muistoarvoa sisältäviin esineisiin.⁴³

Karjalaisuudesta kertovat esineet	Karjalasta tuodut esineet	Esineet, joilla on erityistä muistoarvoa
<ul style="list-style-type: none"> • Karjala-kirjat • Karjalan kynttilät • Karjalan lippu • Karjalan raanu • Karjala-standaari • Karjalan vaakuna • Karjalan vaakuna ryijy • Karjalaismallinen puutarhakeinu • Karjalaisen siirtoväen mitali • Karjalan liitolta saatu rakentajan ja raivaajan kunniakirja • Kartta entisestä kotiseudusta • Keski-Karjalan kansallispuku • Torkkeli Knuutinpojan silhuettikuva rautaportissa • Vahvialan kartta • Valokuvasuurennos entisestä kodista, kirkosta, isovanhemmista, pyöreästä tornista • Viipuri-kirja • Viipurin linna ristipistoin, itse ommeltu • Viipurin linna taulu • Viipurin linnan tornit portin pylväinä • Viipuri-standaari • Viipurin pitäjän viiri • Viipurista valokuva kehyksissä • Viipurin kartta 	<ul style="list-style-type: none"> • Astioita • Keinutuoli Viipurista • Kirjat • Kukkamaljakko, äitienpäivalahja, pelastettu talon raunioista • Kunniakirja hevosjalostuksesta • Kummilusikka • Kunniakirja äidin marttatyöstä • Lakanat likapyykkisäkissä • Lipasto • Lusikat, hopeaa • Mandoliini • Peili, jossa Sommeen salolla kasvaneesta tervalepästä itse veistetty kehys • Pellavakankainen reikäommeliini, ulosommeltu, äidin morsiuskappioista v. 1917 • Pellavaliina Karjalassa 1930-luvulla kasvaneesta pellavasta • Raamattu, kuulunut suvulle • Radio • Rukous- ja virsikirja, suvun omistama, puukantinen, 1800-luvun lopulta (Frenckellin kirjapaino) • Taloustavaroita • Taskukello, jonka takana on veturin kuva, vaijan vanha • Taulu, H. J. Virta (viipurilainen) • Taulut, ristipistoin ommellut • Työkaluja • Vaatekirstut, morsiuskirstut • Vaatteita • Valokuvia isovanhemmista, kodista, isästä, äidistä, Viipurin tyttölyseon ajoilta • Viipurin linna, ristipistotyö • Viulu 	<ul style="list-style-type: none"> • Kirjat, virsikirjat • Kivipainojäljennös Saimaan kanavalta Juustilan sululta • Kiviä entisen kodin pihalta • Kodin rappusilta kerättyjä kukkia kuivattuna • Kummilusikka ja hopeiset teelusikat Karjalasta • Monreposin lähteen vettä pullossa kirjahyllyssä • Pellavakankainen, sinivalkoinen kahviliina, joka oli suuritöinen, tehty nuorena yhdessä parhaan ystävättären kanssa • Ristipistotaulu, itse tehty • Valokuvat edesmenneistä sukulaisista, isän valokuva yhdessä lasten kanssa, valokuvat Karjalasta, oman kodin valokuva • Viipurin linnan kuva, itse nuorena ommeltu ristipistoin • Viipurin linnan valokuva suurennettuna • Viipurin vanhan kellotornin valokuva suurennettuna

Ester kuvaa Viipurista lähdön lyhyesti, sillä lomakkeessa kysytään lähtöpaikkaa eräänä kirjoitelman taustatietona. Lähdön hetkellä kesäkuussa 1944 nuorenparin kotitalo on keskeneräinen, mutta tontti on oma ja talon perustus on tehty kivistä, kuten Ester sitaatissa kertoo. Esterillä ja hänen miehellään ei ole Viipurissa suvulle kuulunutta maapaikkaa eikä fyysistä kotitaloa, josta hän voisi kirjoitelmassaan kertoa – mikäli tätä kysyttäisiin. Viipuriin jäivät nuoruuden suunnitelmat omasta kodista kaupungissa sekä työstä kodin ulkopuolella.

Olemme molemmat syntyneet ja kasvaneet Viipurissa. Mieheni työskenteli autonkuljettajana [työpaikka]. Minä työskentelin kassanhoitajana ja konttoriapulaisena [liikkeen nimi] tukku- ja vähittäisliikkeessä 10 vuotta. Talvisodan aikana meillä ei ollut lapsia, joten saatoin olla työpaikallani helmikuun 20. päivään 1940. [Mieheni] oli siellä, kunnes Viipuri luovutettiin. Sen jälkeen muutto muuton perään, kunnes takaisin Viipuriin takaisinvaltauksen jälkeen. Sieltä lähtö kesäkuussa 1944 kahden lapsen kanssa tavaravaunussa Vainikkalan asemalta seuraavana yönä, jolloin Viipurin asemalla junat räjähtivät. [Mies] jäi Viipuriin työpaikalleen loppuun asti. Minä lasteni kanssa Kuopioon siihen asti, kunnes mieheni määrättiin Helsinkiin työhön [työpaikka]. [...] Meiltä jäi Viipuriin [nimi] kaupunginosaan täysin maksettu asuntotontti sekä kivistä tehty talon kivijalka ja pieni saunarakennus, joka oli rakennettu vuonna 1942.

Esterin kuvaamasta Laajalahden uudisrakennuksesta tuli hänen omien sanojensa mukaan ”aivan sellainen kuin olimme jo alun perin Viipurissa suunnitelleet”. Se on eräs versio sotien jälkeen rakennetuista puolitoistakerroksisista tyyppitaloista, joissa on osin maanalainen kellarikerros.⁴⁷ ”Olisimme rakentaneet vain oman perheen käyttöön omakotitalon, mutta näin suurelle tontille ei voinut rakentaa pienempää, vaan annettiin tyyppiipiirustukset”, hän kirjoittaa. Kun yläkertaan ja välikerroksen olohuoneeseen otettiin vuokralaiset, omaan käyttöön jäivät välikerroksen kaksi huonetta ja keittiö. ”Se riitti meille, emmehän olleet suuriin tiloihin tottuneita. Ei monilla ollut silloin senkään vertaa.” Kylmien ja epämiellyttävien väliaikaisten asumusten jälkeen omaan kotiin pääseminen oli juhlahetki. Vaikka pula-aikana kaikesta tavarasta oli puutetta, Ester muistelee olleensa onnellinen uudessa kodissaan. Hän kirjoittaa monista arkisista, lämpimistä ja tunnelmallisista tuokioista lastensa kanssa samaan tapaan kuin sitaatissa:

Lokakuussa 1946 muutimme keskeneräiseen kotiimme nousten kahta lankkua myöden, kun rappuja ei vielä ollut, eikä tietysti sähköä. Olihan keittiössä hella ja yhdessä pienessä huoneessa uuni. Eikä tietysti maalin hiventä missään, kat-

to ja seinät vielä ilman seinäpahveja. Oli se ihana asuinsija siihen verrattuna [väliaikainen asunto] mistä muutimme. [...] Laajalahdessa laitettiin ikkunoihin paperiverhot. Kauniit ne olivatkin, oikein pitsikuvioiset. Huoneet olivat aika tyhjä, mutta olin silti onnellinen. Eihän tavara merkinnyt mitään, kun minulla oli lämmin koti, jossa kaikki rakkaani olivat, lapset, mies ja äiti. [...] Seuraava talvi oli meille pimeä ja onnellinen. Pimeä sen takia, kun ei saanut kynttilöitä, eikä ollut öljyä. Usein tiskasin iltatiskejä siinä valossa, joka tuli keittiön hellasta, ja mummi keräsi pojat kamarin uunin eteen. Se oli pojista hauskaa, tuijotella tulta uunissa. Saunaa kun ei vielä ollut, otettiin pyykkisaavi keittiöön. Hellassa lämmitettiin vesi ja pojat vuorotellen saaviin. Sekin oli heistä hauskaa ja minusta myös.

Laajalahden kodissa oli aluksi sänkyjen lisäksi vain vähän huonekaluja. Vaikka Ester muistelee, ettei tavara merkinnyt mitään sodasta selviytyneille ihmisille, hän kertoo pitkän kuvauksen vihaamastaan rumasta sinkistä tehdystä tiskialtaasta, jonka tilalle hankittiin myöhemmin Ruotsista teräksinen allas. Viipurista tuotuja tavaroita heillä oli vähän. Lähtiessään Viipurista viimeisen kerran kesäkuussa 1944 he saivat mukaansa keinutuolin, lipaston, keittiön ruokapöydän sekä neljä tuolia. Ester epäilee, että heidän aiemmin vuonna 1940 lähettämänsä tavarat kuten matot ja käsintehdyt, suuritöiset pöytäliinat ja ristipistotaulu, varastettiin matkalla. Perille saapui vain likapyykkisäkki, joka ei kelvannut varkaille. Ester suree menettämiään käsitöitä. Likapyykkisäkin sisällä hän sai kuitenkin mukaansa valokuvia ja kaksi pienempää ristipistotaulua, jotka ovat hänen arvokkaimmat ja erityistä muistoarvoa sisältävät esineensä Viipurista. Muiden siirtokarjalaisten tapaan Ester on hankkinut myöhemmin kotiinsa karjalaisuudesta kertovia esineitä ja kuvia. ”Kun katselen kotiani, huomaan, että on paljonkin karjalaisuudesta kertovaa, mutta ne on hankittu vähitellen sotien jälkeen”, Ester toteaa. Hänellä on Karjalan viiri ja vaakuna, kehystettyjä valokuvia Viipurista, heidän Itä-Suomessa sijaitsevan kesämökkipaikkakuntansa seinävaate, jonka Ester tulkitsee niin ikään kertovan karjalaisuudesta, sekä ristipistoin itse ommeltu Viipurin linna. Nämä myöhemmin hankitut tavarat Ester sivuuttaa lyhyellä maininnalla.

Mattoja ei ollut moniin vuosiin, kun meiltä junassa katosi melkein kaikki, mitkä miehenei lähetti Viipurista helmikuun 18. tai 19. päivänä vuonna 1940. Vaatteista tulivat perille vain likapyykkisäkin pesemättömät lakanat. Silloin katosivat kaikki leningit ja puvut, käsityöt, yksi ristipistotaulu ja pöytäliinat. Voihan olla, että rautatievaunut, joissa tavaramme olivat, paloivat, mutta kuinka tämä likapyykkisäkki säilyi? [...] Nämä [likapyykkisäkissä mukana tulleet] ristipistotaulut ovat arvokkaimmat, koska ne ovat vielä oikeaa petitee työtä. On 36 pistoa cm²:llä ja

oikeaa ristipistoa. Kaikki ompeleman pöytäliinat menivät sen sileän tien. Valokuvat olivat myös pyykkisäkissä ja niitä on paljon. On kouluajoitakin Viipurin tyttölyseon opettajien kuvia.⁴⁸ Antakoot lapset ne joskus Viipuri museoon, jos eivät ole kiinnostuneita itse.

Ester ei luonnehdi itseään karjalaiseksi, vaikka hän kertoo useita pieniä tarinoita, joissa korostuu hänen vilkas ja puhelias luonteensa, joka usein liitetään karjalaisuuteen. Hän muistelee esimerkiksi, miten hän Viipurissa oppikoulua käyneenä ja työelämässä mukana olleena naisena halusi tehdä muutakin kuin hoitaa kotia ja perusti kaupan olohuoneeseensa. Lupa kaupanpitoon heltisi käymällä henkilökohtaisesti ”Helsingin silloisen pormestarin Eero Rydmanin puheilla”.⁴⁹ ”Pyysin koska pojat on pieniä, ja velat on suuria. Pormestaria rupesi naurattamaan ja niin sain luvan.” Kirjoittaessaan jälleenrakennuksen vuosista Laajalahdessa Ester painottaa olleensa ”suomalainen” kuten muutkin alueen asukkaat, jotka olivat selvinneet sodasta ja yrittivät jatkaa elämäänsä. Ester vastaa kyselylomakkeen kysymykseen karjalaisista tavoista, ettei hän kaupunkilaisena tunne niitä. Virpomisen hän kuitenkin muistaa viipurilaisena tapana. Jotkut ruuat kuten ”hapalohko” ovat hänen mielestään vain viipurilaisten tuntevia ruokia.⁵⁰ Ester ei toisin sanoen ole hyvin perillä siitä, millaisia tapoja karjalaisuuteen yhdistetään.

En tiedä oliko viipurilaisilla tapana käydä viemässä jouluna kynttilä haudalle. Minulla ei ollut muita läheisiä Viipurin hautausmaalla kuin isä, mutta emme me käyneet siellä talvella. Voi olla, että toiset kävivät. [...] Ehkä en sen kautta osaa [karjalaisia] tapoja eritellä, kun olen kaupungissa kasvanut. Ehkä ovat silloin olleet tavat kaupungissa ja maalla erilaiset, kun minä olin Viipurissa.

Kyselyvihkosessa ei pyydetä muistelemaan lähtöpaikkaa, mutta Ester muistelee oma-aloitteisesti Viipurin paikkoja ja ihmisiä sekä hänen omaan lapsuuteensa ja nuoruuteensa kytkeytyviä tapahtumia näissä paikoissa. Tarinat liittyvät esimerkiksi Sorvalin hautausmaan sukuhautarakennelmiin, Ristimäen hautausmaan kappeliin sekä adventtikirkkoon. ”Silloin tuli kansa kuulemaan mahtavaa Hoo-siannaa. Sellaista en ole kuullut Helsingissä Johanneksen kirkossa.”⁵¹ Viipurissa tietääkseni sen esitti Sivorin musiikkiopiston kirkkokuoro.⁵² Ester kertoo myös tarinan jyrkästä kallioseinästä ja siihen kirjoitetusta dramaattisesta tekstistä Monrepos’n puistossa, jossa hänellä, kuten viipurilaisilla yleensä, oli tapana hiihtää. Ester lukee Viipuria käsittelevää kaunokirjallisuutta, kuten viipurilaisen kirjailijan Lempi Jääskeläisen teoksia, ja etsii niistä paikkoja ja henkilöitä, jotka hän on itse aikoinaan tuntenut. Hän muistelee viipurilaista kummitätitään

Mariaa, joka työskenteli pyykkärinä ja siivoajana. Maria otti luokseen asumaan paronitar Frymanin ikääntyneen palvelijattaren Varvaran, josta ”Lempi Jääskeläinen kertoo kirjassaan *Kevät vanhassa kaupungissa* sivuilla 16–18.”⁵³

Noin 40 vuotta sotien jälkeen laadittu kuvaus tontin lunastamisesta, lainojen maksamisesta, talon rakentamisesta, puutarhan laitosta, työnteosta ja perhe-elämästä koostuu haasteiden voittamisesta ja onnistumisista. Ester on täyttänyt paremmin kuin hyvin yhteiskunnan siirtokarjalaisiin kohdistamat odotukset selviytymisestä ja suoriutumisesta uudella paikkakunnalla. Eläkeläisinä ja oman osuutensa jälleenrakennuksesta tehneinä Ester ja hänen miehensä voivat olla välittämättä näistä odotuksista ja valita kotinsa ja asuinpaikkansa oman mielensä mukaan. Esterin puolison jäätyä eläkkeelle he ovat jättäneet talonsa perinnöksi pojilleen, myyneet osan Laajalahden tontista ja muuttaneet itse Kaakkois-Suomeen pienelle teollisuuspaikkakunnalle.

Kun mieheni pääsi eläkkeelle 1974, katsoimme parhaaksi myydä osan tonttia ja ostimme itsellemme asunnon [...]. Paikan valintaan vaikutti se, että [...] on lähellä mökkiämme, ja tämä seutu on lähempänä Viipuria. Täällä murre on melkein samanlaista kuin omamme ja onhan tämä jo Itä-Suomea. Mieheni ja minä puhumme selvää viipurilaista, emmekä ole sitä yrittäneetkään muuksi muuttaa. [...] Me emme kaipaa Laajalahtea kotipaikkana, meistä on parempi täällä. Meidän kotipaikkamme on Viipurissa.

Kirjoittamishetkellä Ester muistelee Espoossa vietettyjä vuosikymmeniä onnellisina ja työntäyteisinä, mutta toteaa kuitenkin, etteivät he kaipaa Laajalahtea kotipaikkana. Uusi asuinpaikkakunta Itä-Suomessa on Laajalahtea kodikkaampi sen vuoksi, että siellä puhutaan kieltä, joka muistuttaa paljon viipurilaista puhetapaa. Tällä pienellä teollisuuspaikkakunnalla he voivat tuntea olevansa melkein kuin kotonaan Viipurissa.

Viipurista Joensuuhun: Mirjami

Kansakoulunopettajana ja toimistotöissä työskennellyt Mirjami, joka asui sota-aikana vielä yhdessä vanhempiansa kanssa, ei kuvaa kirjoitelmassaan vanhempiaan, lapsuudenkotiaan eikä lähtöään Viipurista. Mirjamin muistelukirjoituksessa korostuvat toimeen tulemisen vaikeudet sekä juurettomuuden ja paikkattomuuden tunteet, joihin liittyy konkreettisia kokemuksia asunnottomuudesta.⁵⁴ Viipurista lähdön jälkeen hän asui useilla paikkakunnilla, kunnes meni naimisiin 1950-luvun lopulla ja päätyi Pohjois-Karjalaan. Mirjami kirjoittaa syrjityksi tulemisen kokemuksistaan ja vierauden tunteistaan Poh-

jois-Karjalassa, jossa ihmiset ovat nurkkakuntaisia. Mirjami ja hänen puolisonsa hankkivat tontin ja keskeneräisen talon maaseudulta, mutta he eivät kuitenkaan koskaan rakentaneet taloaan valmiiksi. Keski-ikäisenä Mirjami jäi tyhjän päälle, kun mies myi lupaa kysymättä heidän talonsa. Eron jälkeen Mirjami sai työnantajaltaan vuokra-asunnon, joka ei tuntunut oikealta kodilta. Sitaatissa hän kertoo yrittäneensä sotien jälkeisten vuosikymmenten ajan asettua jollekin paikkakunnalle, opiskella, löytää vakituista työtä ja päästä kiinni vakituiseen asuntoon. Vasta noin 60-vuotiaana, kaksi vuotta ennen kirjoitelman laatimista, hän on saanut ostetuksi yksiön Joensuusta:

En ole saanut mitään siirtoväelle kuuluneita asutustoimenpiteitä, joten katson kuuluvani sijoittamattomaan siirtoväkeen. Tällaisia olivat siirtoväkeen kuuluneet varttuneet lapset. Omaisuus oli Karjalassa vanhempien nimissä ja korvaukset kuuluivat heille. Katson sijoittaneeni itseni Joensuuhun vuonna 1980 eli 40 vuoden kuluttua. Olen tuon 40 vuoden aikana yrittänyt asettua jollekin paikkakunnalle saamatta vakituista työtä ja asuntoa yrityksistä huolimatta. Opinnot on pitänyt keskeyttää ja ottaa mitä tahansa koulutusta vastaamatonta työtä. Viimeiset vuodet olen ollut [toimistotyössä]. Nykyinen asuntoni, aravayksiö on asuntosäästäjänä saatu.

Vaikka Mirjami ei kerro vanhempiensa ammateista ja muista taustatiedoista, lapsuudenkodista peräisin olevia esineitä koskevasta kuvauksen perusteella Viipurin koti on ollut vauraampi kuin hänen omat aikuisiän kotinsa. Mirjami on saanut isänsä ja tätinsä jäämistöistä muun muassa viipurilaisen taiteilija H. J. Virran⁵⁵ maalaaman taulun, kansallispuvun ja hopealusikoita. Käsien tehty pellavakankainen reikäommelliina on hänen äitinsä muistoksi luovuttama. Hän yhdistää kotinsa esineisiin myös muita jo edesmenneitä ihmisiä kuten äitinsä serkun sekä isänsä serkun, joka oli sotilasarvoltaan kapteeni. Mirjami ei kirjoita pelkästään Viipurista peräisin olleista esineistä, vaan mainitsee erikseen Sakkijärvellä 1930-luvulla kasvatetusta pellavasta kudotun pöytäliinan, joka on kirjoittamishetkellä hänen pöydällään. Nykyisessä aravayksiössä on perittyjen tavaroiden lisäksi myös myöhemmin hankittuja Viipurista ja Karjalasta muistuttavia esineitä, kirjoja ja kuvia. Mirjamin mainitsema Viipurista taiteilijasta ei kuitenkaan ole matkamuuisto tai Karjala-seuran kautta myöhemmin hankittu standarditavara, vaan eräältä hänen tuntemaltaan viipurilaiselta vääpelin leskeltä joululahjaksi saatu kodin esine, joka muistuttaa tästä edesmenneestä ystävästä. Mirjamin standaari on esimerkki siitä, miten standardinkin esine voi olla omistajalleen henkilökohtaisesti merkityksellinen.

Minulla on isäni jäämistöä oleva taulu, asetelma hedelmistä, maljakosta ja vadista. Se on viipurilaisen taiteilija H. J. Virran maalaama. Myös on Viipurin ja Vahvialan kartat, Viipuri-kirja ja uusin teos Karjalasta tilattu muistoksi tyttärelleni luovutetusta Karjalasta, jota hän ei ole nähnyt. Keski-Karjalan kansallispuku, perintönä edesmenneeltä tädiltäni kuuluu kotini esineisiin. Pöydälläni on pelvalaliina, jonka säkkijärveläinen äitini serkku on kutonut Karjalassa 1930-luvulla kasvatetusta pellavasta. Äitini morsiuskappioihin kuuluva ulosommeltu pellavakankainen reikäommelliina on juhlaikätyössä hallussani, äitini muistoksi luovutettu. Liina on ommeltu 1917 ja ollut evakkotavaroiden joukossa. Evakoksi lähdetessä mukaan saatu esine on monella muistorikas. Meillä on kummilusikka ja hopeiset teelusikat. Allekirjoittaneella on Karjala-standaari ja Viipuri-standaari. Viimeksi mainittu on saatu viipurilaiselta vääpelin leskeltä muistoksi joululahjana. Luovuttaessaan hän kertoi sen jättävän muistoksi itseltään, kun ei häntä enää ole. Niin on tapahtunutkin. Isän serkun (kapteeni) perhe oli heidän lähinaapuri ja hyvä ystävä. Kävin tapaamassa tätä leskirouvaa, joka asui yksin sekä kaipasi puhekaveria vilkkaana karjalaisena.

Mirjami kertoo tutustuneensa pohjoiskarjalaisiin siirtokarjalaisiin, jotka ovat enimmäkseen lähtöisin muualta kuin Kannaksen kunnista.⁵⁶ Mirjami on vierailut Raja-Karjalasta lähteneiden työtovereiden kodeissa ja tehnyt havaintoja heidän esineistään. Hän tietää, että Karjalaisen siirtoväen muistomitalit, kotiseurakunnan kirkon valokuvat, suurennokset luovutetussa Karjalassa sijainneesta kotitalosta, valokuvat edesmenneistä omaisista, palkintoesineet, kunniakirjat, astiat ja merkkipäivinä saadut standardit ovat omistajilleen arvokkaita. Samaan ryhmään kuuluvana ja oman kokemuksensa perusteella hän tunnistaa esineiden merkityksen ja osaa suhtautua niihin kunnioittavasti.⁵⁷ Mirjami korostaa siirtokarjalaisia yhdistävänä tekijänä lisäksi karjalaista luonteenlaatua, joka on erilainen kuin paikkakuntalaisten. Vaikka Pohjois-Karjalaan asettuneet siirtokarjalaiset puhuvat eri kieltä kuin hän itse, Mirjami kokee, että heissä on kielieroista huolimatta paljon samaa, sillä he ovat hänen itsensä tapaan vilkkaita ja monisanaisia. Mirjami on kiinnostunut tuttaviansa käyttämästä karjalan kielestä ja opiskellut sitä Vapaaopiston luennoilla Joensuussa.⁵⁸

Juurettomuutta kokenut Mirjami on aktiivinen karjalaisten seuratoiminnassa, joka on hänen mukaansa kirjoittamishetkellä vilkasta Joensuussa. Kesäisin Mirjami edustaa karjalaisten heimojuhilla nuorta, hyväjalkaista sukupolvea, joka jaksaa seistä lippuvartiossa Keski-Karjalan kansallispuku tai feresi päällään.⁵⁹ Perhe-elämänsä ongelmista sekä vaikeuksistaan asettua jollekin paikkakunnalle kirjoittava Mirjami on löytänyt paikkansa karjalaisseuratoiminnassa. Hän kertoo, että seuratoiminta merkitsee hänelle ”jotain kotiseutua muistutta-

vaa ystävien tapaamista”. Mirjamin kuvaus on esimerkki kodin kokemuksesta, joka ei rajoitu aravayksiöön. Mirjamin tapaan yksilö voi kokea olevansa kuin kotonaan tai enemmän kuin kotonaan kodin fyysisten rajojen ulkopuolella.⁶⁰

Viipurista Mikkeliin: Rebekka

Rebekka kertoo olevansa syntyperäinen karjalainen, Viipurissa syntynyt ja sieltä 30.11.1939 pois lähtemään joutunut. Viipurissa he kuuluivat keskiluokkaan ja asuivat suhteellisen mukavasti Rebekan miehen työsuhdeasunnossa. Sotien jälkeen he saivat työsuhdeasunnon uudelta asuinpaikkakunnaltaan Mikkelistä. Kirjoittamishetkellä vuonna 1982 tämä 75-vuotias leskirouva asuu Mikkeliissä lähellä tyttäriensä perheitä.

Rebekka mieltää itsensä karjalaiseksi. Hän puhuu eri heimoista kuten hämäläisistä ja karjalaisista itsestäänselvyyksinä ja keskittyy muistelukirjoituksessaan kuvailemaan karjalaisen heimon nopeaa sopeutumista, sitkeyttä ja ahkeruutta, vaivalla rakentamia kauniita karjalaiskoteja sekä monenlaisia myönteisiä vaikutuksia suomalaiseen yhteiskuntaan. Hän kirjoittaa karjalaisesta perinteestä ja tietää myös, että useimmissa siirtokarjalaisissa kodeissa on jotain karjalaisuudesta kertovaa. Rebekka osallistuu aktiivisesti karjalaisten seuratoimintaan, joka on Mikkeliissä vilkasta. Seuratoiminta tarjoaa karjalaisille paikan vaalia perinteitä ja laulaa karjalaisia lauluja. Tämä tukee Rebekan mielestä karjalaisten yhteenkuuluvuutta. Häntä harmittaa, että seuratoimintaa väheksytään ja että kirjoittamishetkellä kolmannen polven siirtokarjalaiset ovat jo osittain vieraantuneet karjalaisuudesta.

Viipuri on Rebekalle nostalginen, ihannoitu muistojen kotikaupunki, jossa soitto soi ja laulu raikui.⁶¹ Rebekka harmittelee sitä, etteivät Viipuria tunteuttomat ihmiset osaa arvostaa kaupungin omaleimaista henkeä. Rebekan kotona on paljon Viipurista muistuttavia kuvia ja esineitä, jotka on hankittu enimmäkseen vasta sotien jälkeen, sillä palavasta kaupungista oli lähdettävä nopeasti ilman matkatavaroita. Lähdön hetkellä Rebekalla oli se käsitys, että he tulevat pian takaisin kotiin. Hän toteaa olevansa yhä tällä matkalla. Harvat alkuperäiset Viipurista tuodut esineet kuten valokuvat ja sattumalta pelastunut pöytäliina, jonka Rebekka teki nuorena morsiamena yhdessä ystävättärensä kanssa, ovat hänen kalleimmat muistonsa kotikaupungista ja nuoruudesta.

Joskus harmittaa, kun joku, joka ei ole ikinä ole käynyt Viipurissa sanoo, että liekö se niin ihmeellinen kaupunki kuin sitä kehutaan ja sinne kaivataan, ja liekö ne puistot siellä kummempia kuin muuallakaan. [...] Minä en saanut sieltä mitään pois, kun oli lähdettävä palavasta kaupungista vanhan äitini ja lasten kanssa.

Ennen kotini tuhoutumista ehti mieheni veli lähettää valokuvat pois. Ne ovat ainoat aarteeni sieltä rakkaasta kotikaupungista. Seinälläni onkin suurennettuna Viipurin linna, Pyöreä torni, Viipurin kartta ja Vanha kellotorni. Tekstiilejäkin on Karjalan raanu, pieni ryijy, Karjalan vaakuna. Ja tietenkin Karjalan viiri ja Karjalan kynttilät. Suurennetut valokuvat, vanha kellotorni ja Viipurin linna ovat minulle rakkaat. [...] Ja onhan minulla tosiaan yksi kallis muisto Viipurista ja nuoruudesta. Kun olin morsian, ompelimme parhaan ystäväni kanssa hyvin suurta ja suuritöistä kahviliinaa minulle. Pellavakankaan siihen kutoi kummitätini Rautjärvellä, joten se kangas on muisto hänestä. [...] Mieheni veli asui äitini asunnossa sodan aikana ja tämä pöytäliina oli äidilläni pestävänä. Poika lähetti äidilleni korissa matkatavaraa ja pöytäliina tuli evakkopaikkaamme ennen kuin äitini koti tuhoutui. Se tuli siten ainoaksi muistokseni Viipurista ja nuoruudestani. Liina on minulla vain juhlakäytössä. Olen luvannut sen muistoksi tyttärelleni. Eniten minua harmittaa, kun en ottanut hopeaesineitä mukaani. Äitini ja mieheni äidin kihlakellot olisi pitänyt saada muistoksi. Miten arvokas muisto se olisi ollut. Luulin lähtiessäni, että tulen pian takaisin. Sillä matkalla olen vieläkin.

Rebekka on tehnyt myöhemmin useita matkoja Viipuriin yhdessä tyttäriensä kanssa ja tuonut niiltä uusia muistoesineitä kuten vettä Monrepos'n lähteestä sekä kiviä ja kukkia entisen kodin pihalta.⁶² Rebekka kertoo heidän asuneen edellisenä kesänä hotellissa Salakkalahdessa.⁶³ Rebekan mukaan hänen aikuiset tyttärensä suhtautuvat äitinsä kiinnostukseen myötämielisesti ja ymmärtävän tämän halua vaalia karjalaisia muistojaan.

Onpa pullossa kirjahyllyssä Monreposin lähteen kirkasta vettä, sekä entiseltä pihaltamme poimittuja pieniä kiviä. Tyttäreni poimi tänä kesänä kotimme rapusilla kasvavia villikukkasia, jotka prässäsimme hotellissa Salakkalahdessa kansioon. Näin ainakin minä vaalin muistojani ja tiedän monen muunkin tekevän samoin. [...] Minullahan ei ole sieltä mukaan saatuja muistoja kuin nämä valokuvat, mutta silti viipurilaisaiheista kaikenlaista. Ja kaikki kirjallisuus mitä on ollut saatavissa. Tyttäreni tilasi suuren Karjala-teoksen, häneltä saan sitäkin lukea. Silmäni vain ovat huonontuneet, en näe enää kovin pientä tekstiä.

Rebekan molemmat tyttäret ovat syntyneet Viipurissa, mutta vain vanhemmalla heistä on omia lapsuudenmuistoja Viipurista. Hän on opiskellut koulussa venäjää, josta on hyötyä kotiseutumatkoilla. Tytär myös ostaa Karjalaa koskevaa kirjallisuutta sekä itselleen että äidilleen. Vaikka nuorempi tytär tuntee itsensä mikkeliäläiseksi, Rebekka arvioi, että hänkin on kiinnostunut syntyperästään ja syntymäkaupungistaan.

Lopuksi

Entinen koti ja kotiseutu on tehty näkyväksi sekä yleensä siirtokarjalaisten että viipurilaistaustaisen siirtoväen uusien kotien aineellisessa kulttuurissa.⁶⁴ Kuin yhteisestä sopimuksesta siirtokarjalaiset ovat hankkineet samoja kuvia ja esineitä kuten lippuja, viirejä, vaakunoita ja karttoja. Kun muista luovutetun Karjalan pitäjistä lähteneiden kotien seinillä lähtöpaikasta muistuttavat tunnistettavina maamerkkeinä yleensä kotipitäjän kirkon kuvat, ovat Viipurista lähteneet hankkineet Viipurin linnan tai Pyöreän tornin kuvan. Edellä mainituista siirtokarjalaiseen kotiin välttämättä kuuluvista esineistä kertovat sekä siirtokarjalaiset itse että heidän kodeissaan vierailleet paikkakuntalaiset ja toiset siirtokarjalaiset, jotka ovat ilmeisen hyvin selvillä toistensa kotien sisustuksesta. Tämä havainto viittaa siihen, että kuvilla ja esineillä on merkitystä kotoaan pois lähtemään joutuneiden ryhmätunteen synnyttämisessä.⁶⁵ Se puolestaan vahvistaa yhteyttä omalta kotiseudulta lähtöisin olevien kanssa ja kotonaan olemisen tunnetta sekä auttaa sopeutumaan uuteen paikkaan.⁶⁶ Monet viipurilaistaustaisten siirtokarjalaisten kotien elementit liittyvät kuitenkin ihmisten omaan henkilöhistoriaan ja ovat merkityksellisiä muistoja esimerkiksi omasta nuoruudesta ja sen aikaisista ystäväistä. Myöhemmin esimerkiksi kotiseutumatkoilta hankittujen muistoesineiden avulla jo hieman haalistuneet muistojen kotipaikat saavat uutta väriä, ja lähtöpaikat tulevat tutuiksi myös seuraavalle sukupolvelle.⁶⁷

Artikkelissa lähiluetut kolmen Viipurista lähtöisin olleen kirjoittajan, Esterin, Mirjamin ja Rebekan, 1980-luvun alussa kirjoittamat kertomukset jälleerakennuksesta valottavat kodiksi tekemisen ja kodin tunnun muotoutumisen prosesseja siirtokarjalaisten keskuudessa. Oman talon rakentaneelle Esterille sotien jälkeiset vuodet ovat olleet työntäyteisiä ja onnellisia. Viipuriin jäivät asuinrakennuksen kivijalka ja saunarakennus, jossa Esterin perhe asui sotien välissä. Laajalahden vehreälle puutarhatontille Ester ja hänen miehensä rakensivat uuden kodin, joka oli juuri sellainen kuin he olivat nuorena avio-parina Viipurissa suunnitelleet. Eläkeiässä, kun elämäntyö on saatu valmiiksi, pariskunta on kuitenkin muuttanut Itä-Suomeen tuttua murretta puhuvien ihmisten keskuuteen. Vaikka elämä Laajalahdessa oli hyvää, he eivät kaipaa Laajalahtea kotipaikkana. Uudella paikkakunnalla eletty elämä, omin käsin rakennettu koti, pääkaupunkiseudulla asuvat lapset perheineen sekä laaja ystävä- ja tuttavapiiri eivät ole muuttaneet Esterin käsityksiä siitä, että Viipuri on hänen kotipaikkansa.⁶⁸

Mirjamiksi nimetyn kirjoittajan rakenteilla ollut talo uudella paikkakunnalla jäi perhesyistä ikuisesti keskeneräiseksi. Myös kodin tuntua on ollut vaikea tavoittaa uusilla asuinsijoilla Pohjois-Karjalassa.⁶⁹ Mirjami kertoo yrittäneensä

Kotiemme esineistö voi kertoa mistä olemme kotoisin, ja tärkeät esineet siirtyvät sukupolvelta toiselle. Kuvapari esittelee kaksi näkymää saman suvun kahden perheen olohuoneista 1950-luvulla ja vuonna 2021. Kuvissa on osin samaa Viipuriin ja Karjalaan liittyvää esineistöä, kuten puolitangossa oleva Karjalan lippu, Viipuri-aiheiset taulut ja Viipuri-aiheiset kirjat. Uudemmassa kuvassa on myös Jussi Mäntyksen Hirvi-patsaan mallin mukaan tehty koriste-esine.

noin 40 vuoden ajan asettua jollekin paikkakunnalle, löytää vakituista työtä ja saada oman asunnon, josta hän voisi tehdä kodin. Vasta lähes eläkeikäisenä hän on saanut tähän tilaisuuden. Mirjami on kuitenkin löytänyt jo aiemmin henkisen kotinsa karjalaisten seuratoiminnasta. Vaikka Pohjois-Karjalan rajakarjalaiset puhuvat karjalan kieltä toisin kuin hän, merkitsevät yhteiset tapaamiset kotiseudulta olevien tai edes sieltä päin kotoisin olevien ystävien tapaamista. Toimintaan osallistuminen tuntuu siltä kuin tulisi kotiin tai kotiseudulle.⁷⁰

Kolmannelle kirjoittajalle, Rebekalle, on selvää, että karjalaiset ovat yhtä heimoa, joka erottuu muunheimoisista. Hänelle karjalaisen heimon perinteiden vaaliminen on ollut tärkeää koko elämän ajan. Tärkeää on ollut myös vastata yhteiskunnan odotuksiin nopeasta kotiutumisesta ja sopeutumisesta.⁷¹ Kaunis karjalaiskoti on hänen mielestään yksi osoitus karjalaisen heimon ahkeruudesta ja sopeutumiskyvystä. Muun yhteiskunnan odotukset, normit ja arvot määrittelevät kodiksi tekemistä.⁷² Vanhoilla päivillään 1980-luvun alussa Rebekka on yhä enemmän harrastunut rakkaasta kotikaupungistaan Viipurista, jossa hän on käynyt sotien jälkeen monta kertaa. Entinen kotitalo pihoineen on siellä edelleen olemassa, ja Rebekka matkustaa kesäisin sitä katsomaan. Hän kertoo luullensa Viipurista lähtiessään tulevansa pian takaisin, mutta olevansa vieläkin tällä matkalla. Myös Rebekan keski-ikään ehtineet tyttäret ovat aloittaneet omat matkansa äitinsä muistojen Viipuriin.

Viitteet

- 1 MV: KTA, kysely 29: "Asutustoiminta 1940–1960" (1982).
- 2 Young 1997, 151; Gorman-Murray 2008; Morrison 2013; Pilkey 2014.
- 3 Brickell 2012.
- 4 Rose 2003; Blunt 2005; Blunt & Dowling 2006; Massey 2008, 147; Brickell 2012.
- 5 Gorman-Murray 2008.
- 6 Kuusisto-Arponen 2008; Sireni 2016a, 2016b.
- 7 Brickell 2012.
- 8 Walsh 2006.
- 9 Duruz 2010.
- 10 Turan 2010; Long 2013.
- 11 Tolia-Kelly 2004.
- 12 Tolia-Kelly 2004.
- 13 Palomäki 2011.
- 14 Viipurin henkikirjoitetun väestön määrä 31.12.1939 oli 72 778 ja Viipurin maalaiskunnan 16 314. Ks. Tilastollinen päätoimisto 1941, 29 ja 31.
- 15 Laitinen 1995, 113; Paukkunen 1989, 39–40.
- 16 Palomäki 2011, 132.
- 17 Paukkunen 1989, 34–35.
- 18 Palomäki 2011.
- 19 Waris et al. 1952.
- 20 Kuusisto-Arponen 2008.
- 21 Kananen 2010; Raninen-Siiskonen 2013.
- 22 Sireni 2016a, 2016b.
- 23 Böök 2004; Latvala 2006; Fingerroos 2006a, 2006b; Fingerroos & Loipponen 2007.
- 24 Kuusisto-Arponen 2008, 2009.
- 25 Katajala 2013.
- 26 Korjonen-Kuusipuro 2012, 109.
- 27 Kansatieteellisistä kyselyistä tiedon lähteinä ovat kirjoittaneet Korkiakangas et al. 2016, 14.
- 28 Kyselyn laatimiseen osallistunut Pirkko Sallinen-Gimpl (1995, 298) esittää samaista aineistoa koskevat havaintonsa jakaen ne kyselylomakkeen luokittelun mukaisesti kolmelle symbolimerkityksen tasolle suhteessa karjalaisuuteen.
- 29 Hyödynnän analyysissäni suoria sitaatteja kirjoitelmista, joista olen poistanut henkilöiden nimiä ja osoitteita sekä muunnellut joitakin työnantajin ja perhesuhteisiin liittyviä yksityiskohtia, joista kirjoittajien henkilöllisyys voisi paljastua.
- 30 Esimerkiksi Hytönen (2016) on kuvannut ajallisten kerrostumien hahmottumista ja aikamatkustamista kerronnan kohteen tapahtumahetken, kerrontahetken ja tulkintahetken välillä.
- 31 Kuusisto-Arponen 2009.
- 32 Tolia-Kelly 2004; Savolainen 2015; Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017; Koskinen-Koivisto & Thomas 2018; Savolainen et al. 2020.
- 33 Pöysä 2010, 331.
- 34 Gorman-Murray 2008; Long 2013; Sireni 2016a, 2016b.
- 35 Tässä aineistossa maininnat Harlun, Hiitolan, Ihantalan, Impilahden, Jaakkiman, Kirvun, Kivennavan, Kurkijoen, Muolaan, Pyhäjärven, Sakkolan, Suistamon, Säkkijärven, Valkjärven, Vuoksenrannan ja Äyräpään kirkoista.
- 36 Kirjoittaja tarkoittanee teosta Kyytinen, Pekka & Marttila, Viljo (1940). *Muistojen Karjala*. Otava.
- 37 Kyseessä lienee teos Paavolainen, Olavi (1941 toim.). *Karjala muistojen maa. Karjalan liiton muistojulkaisu*. WSOY.
- 38 Karjala-aiheisia esineitä on voinut hankkia esimerkiksi pitäjäseurojen kautta. Nykyisin standaareja, viirejä ja punamustia Karjalan kynttilöitä voi ostaa Karjalan Liiton SieMie-verkkokaupasta.
- 39 Ks. Kiiski 1979.
- 40 Poikkeuksellisesti eräät Kirvusta, Muolaasta ja Räisälästä lähteneet mainitsevat kuitenkin Viipurin linnaa esittävät ristipistotaulut. Muutamalla kirjoittajalla on lisäksi Viipurin linnaa esittävä kipsitaulu.
- 41 Sallinen-Gimpl 1995, 293–302.
- 42 Sallinen-Gimpl 1995; Kuusisto-Arponen 2008.
- 43 Taulukossa ja sitaateissa lueltujen esineiden kieliasu on alkuperäinen.
- 44 Palomäki 2011, 389.
- 45 Puutarhaideologia liittyy 1940-luvun lopun kotikulttiin, joka ohjasi sosiaalipoliittista ajattelua. Perheelle piti saada koti eikä vain asuntoa. Puutarhan ympäröimä omakotitalo oli väestön uusintamisen perusyksikkö, jossa kotiäidit kasvattivat

- fyysisesti ja moraalisesti terveitä lapsia. Ks. Saarikangas 2002; Palomäki 2011, 297.
- 46** Helsingin kaupungin ja laajalahtelaisten välinen kiista tonttien hinnoista ratkesi, kun Valtion maanhankintalautakunta pakkolunasti maat Helsingiltä ja luovutti ne laajalahtelaisille maanhankintalain mukaisilla ehdoilla. Prosessi kesti useita vuosia. Ks. Palomäki 2011, 389–400.
- 47** Tyypitalot olivat jälleenrakennuskauden hallitseva talomalli, ks. Saarikangas 1993. Tyypipiirustuksia julkaisivat mm. Maatalousseurojen Keskusliiton asutusvaliokunta ja sosiaaliministeriö ja eri talotyyppejä oli kaikkiaan noin 200, ks. Palomäki 2011, 293. Laajalahteen rakennettujen talojen tuli olla kaupungin omia omakotitaloja, maatalousministeriön tyypitaloja tai sosiaaliministeriön talomalleja, ks. Palomäki 2011, 389. Esterin kirjoitelmasta ei käy ilmi tarkemmin, mistä talotyypistä on kysymys.
- 48** Vuonna 1912 syntynyt kirjoittaja tarkoittanee vuosina 1922–1926 toiminutta Viipurin tyttölyseota, joka oli yksityinen oppikoulu. Koulu toimi aluksi Viipurin suomalaisen lyseon entisessä rakennuksessa Tuomionkirkonkatu 7:ssä. Valtion ylläpitämä tyttölyseo aloitti toimintansa sen jälkeen. Ks. Suomen yksityisten oppikoulujen digitaalinen matrikkeli.
- 49** Eero Rydman toimi Helsingin kaupunginjohtajana jälleenrakennusvuosina 1944–1956, ks. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu, Kolbe 2006.
- 50** Hapanlohko on perinneruoka, jota on valmistettu myös muissa pitäjissä.
- 51** Viipurin lauluveikot -mieskuoro on järjestänyt vuodesta 1953 saakka Johanneksenkirkossa konsertin ensimmäisenä adventtisunnuntaina. Kuoro on perustettu Viipurissa vuonna 1897.
- 52** Viipurin Lukkari- ja Urkurikoulu — sittemmin Viipurin Kirkkomusiikkiopisto — toimi Emil Sivorin kuoleman (v. 1929) jälkeen hänen puolisonsa Hellin Sivorin johdolla talvisodan alkamiseen saakka. Kuha 2017, 281.
- 53** Jääskeläinen, Lempi (1957). *Kevät vanhassa kaupungissa*. Kertomus ajasta joka oli. Otava.
- 54** Myös aiemmissa tutkimuksissa siirtokarjalaisten paikattomuuden ja juurettomuuden tunteet ovat nousseet esille. Monien on ollut vaikea löytää paikkaa, jolle he olisivat voineet kotiutua. Ks. Kuusisto-Arponen 2008.
- 55** H. J. Virran töitä on ollut esillä esimerkiksi Viipurin Taiteilijaseuran näyttelyssä Viipurin taidemuseossa 29.3.–12.4.1931. Suomalaisen kuvataiteen bibliografia.
- 56** Joensuun seudulle sijoitettiin alun perin siirtoväkeä mm. Ruskealasta ja Pälkjärveltä. Mirjamiksi nimetyin kirjoittajan työtoverit ovat Suistamolta.
- 57** Turan 2010; Long 2013.
- 58** Joensuun Vapaaopiston kursseilla on opiskeltu livviä, Palander 2015, 45.
- 59** Feresi mielletään nykyisin rajakarjalaisten kansallispuvuksi. Sen pohjana on vanha kansanpuku, joka on kehittynyt myöhemmin folkloristiseksi kansallispuvuksi. Siitä tuli suosittu rajakarjalaistaustaisten keskuudessa 1980-luvulla. Heikkinen 1989, 260–261.
- 60** Gorman-Murray 2008.
- 61** Böök 2004; Latvala 2006; Fingerroos 2006a, 2006b; Fingerroos & Loipponen 2007.
- 62** Sylmian lähde Monrepos'n puistossa.
- 63** Kyseessä on voinut olla Salakkalahden pohjoisrannalla sijaitseva hotelli Družba, joka valmistui kesällä 1982.
- 64** Ks. myös esim. Sallinen-Gimple 1995.
- 65** Turan 2010; Long 2013.
- 66** Walsh 2006.
- 67** Tolia-Kelly 2004.
- 68** Karjalasta lähteneiden paikkaan kuulumisen kokemukset ovat voineet kiinnittyä vielä vanhuusiälläkin entisen kotiseudun maisemiin, Kuusisto-Arponen 2008.
- 69** Kuusisto-Arponen 2008.
- 70** Koti voi näin venyä julkiseen tilaan, jossa yksilö tuntee olevansa kuin kotonaan, Gorman-Murray 2008.
- 71** Kananen 2010.
- 72** Brickell 2012.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Alkuperäislähteet

Museoviraston kansantieteen toimiston perinnearkisto, Helsinki (MV: KTA)

Vastaukset kyselyyn 29: Asutustoiminta 1940–1960: Siirtokarjalaiset ja paikkakuntalaiset. Kyselyn suunnittelijat: Maija-Liisa Heikinmäki, Martti Linkola ja Pirkko Sallinen-Gimpl. Vastauksia yhteensä 809.

Kysymys 47: Onko siirtokarjalaisen kodin sisustuksessa jotakin karjalaisuudesta kertovaa? Mitkä esineet ovat peräisin Karjalasta? Onko jollakin esineellä erityistä tunnearvoa?

Internet-lähteet ja matriikkelit

- Kolbe, Laura (2006).** Rydman, Eero. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: SKS, 1997–. (julkaisun URN: NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-008563>, viitattu 29.11.2019).
- Laajalahti ry. (2019). (<https://www.laajalahiry.fi/>, viitattu 29.11.2019).
- Suomalaisen kuvataiteen bibliografia. (<http://kirjava.fng.fi/bibliografia/bibliografiat.php>, viitattu 29.11.2019).
- Suomen yksityisten oppikoulujen digitaalinen matriikkeli. (<http://www.yksityiskoulut.fi/yksityiskoulujenmatriikkeli/viipurintyto.htm>, viitattu 29.11.2019).

Tutkimuskirjallisuus

- Blunt, Alison (2005).** "Cultural geography: cultural geographies of home". *Progress in Human Geography* 29 (2005:4), 505–515.
- Blunt, Alison & Dowling, Robyn (2006).** *Home*. Abingdon: Routledge.
- Brickell, Katherine (2012).** "Mapping" and "doing" critical geographies of home". *Progress in Human Geography* 36 (2012:2), 225–244.
- Böök, Netta (2004).** "Border Karelia through rose-coloured glasses? Gazes upon a ceded territory". *Fennia* 182 (2004:1), 33–45.
- Duruz, Jean (2010).** "Floating food: Eating "Asia" in kitchens of the diaspora". *Emotion, Space and Society* 3 (2010:1), 45–49.
- Fingerroos, Outi (2006).** "Karjala – muistin ja utopian paikka". *Alue ja ympäristö* 35 (2006:2), 3–14.
- Fingerroos, Outi (2006b).** "The Karelia of memories – Utopias of a place". *Folklore* 33: 46, 95–108.
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (toim. 2007).** *Nykytulkintojen Karjala. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91*. Jyväskylä: Nykykulttuuri.
- Gorman-Murray, Andrew (2008).** "Reconciling self: gay men and lesbians using domestic materiality for identity management". *Social & Cultural Geography* 9 (2008:3), 283–301.
- Heikkinen, Kaija (1989).** *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja Nro 9*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Hytönen, Kirsi-Maria (2016).** ”Tutkija aikamatkustajana. Mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus keruukilpailuvastauksissa”. Teoksessa Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä, toim. Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry, 301–337.
- Kananen, Heli (2010).** Kontrolloitu sopeutuminen. *Jyväskylä Studies in Humanities* 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Katajala, Kimmo (2013).** ”Konstruoitu Karjala. Suomalaisen historian tutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla”. Teoksessa Karjala-kuvaa rakentamassa, toim. Pekka Suutari. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389, Helsinki: SKS, 29–82.
- Kiiski, Vappu (1979).** Karjalainen punapoiminta. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina (2012).** Yhteinen Vuoksi. Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin. *Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora* 109. Oulu: Oulun yliopisto.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2017).** ”Muistelun monet muodot: Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina”. *Elore* 24 (2017:1), 1–17.
- Korhokangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (2016).** ”Kirjoittamalla kerrottua”. Teoksessa Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä, toim. Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström, Ethnos-toimite 19. Helsinki, Ethnos ry, 7–39.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Thomas, Suzie (2018).** ”Remembering and forgetting, discovering and cherishing. Engagements with material culture of war in Finnish Lapland”. *Ethnologica Fennica* 45, 28–54.
- Kuha, Jukka (2017).** Suomen musiikkioppilaitoshistoriaa. Toiminta ulkomaisten esikuvien pohjalta vuoteen 1969. Helsinki: *Studia Musicologica Universitatis Helsingiensis*.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2008).** ”Identiteettipoliittista rajankäyntiä: muistot evakko- ja sotilaiden paikkatunteen rakentajina”. *Terra* 120 (2008:3), 169–182.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2009).** ”The mobilities of forced displacement: commemorating Karelian evacuation in Finland”. *Social & Cultural Geography* 10 (2009:5), 545–563.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla (2016).** ”The interplay of memory and matter: Narratives of former Finnish Karelian Child Evacuees”. *Oral History* 44 (2016:2), 59–68.
- Laitinen, Erkki (1995).** ”Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus”. Teoksessa Rintamalta raivoille, toim. Erkki Laitinen. Jyväskylä: Atena, 52–138.
- Latvala, Pauliina (2006).** ”Suvun satumailta katkeruuden kentille. Paikka kokemuksena ja tunnetilana”. Teoksessa Paikka, toim. Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS, 171–186.
- Long, Joanna C. (2013).** ”Diasporic dwelling: the poetics of domestic space”. *Gender, Place & Culture* 20 (2013:3), 329–345.
- Massey, D. (2008).** Samanaikainen tila. Tampere: Vastapaino.
- Morrison, Carey-Ann (2013).** ”Homemaking in New Zealand: thinking through the mutually constitutive relationship between domestic material objects, heterosexuality and home”. *Gender, Place & Culture* 20 (2013:4), 413–431.
- Palander, Marjatta (2015).** Rajakarjalaistaustaisten ja muiden suomalaisten mielikuvia karjalasta. *Virttäjä* (2015:1), 34–66.
- Palomäki, Antti (2011).** Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asutopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen. Tampere: Tampere University Press.
- Paukkunen, Leo (1989).** Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Pilkey, Brent (2014).** "Queering heteronormativity at home: older gay Londoners and the negotiation of domestic materiality". *Gender, Place & Culture* 21 (2014:9), 1142–1157.
- Pöysä, Jyrki (2010).** "Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina". Teoksessa *Vaeltavat Metodit*, toim. Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo. Kultaneito 8. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 331–360.
- Raninen-Siiskonen, Tarja (2013).** "Karjalaisen siirtoväen sopeutuminen tutkimuksen kohteena". Teoksessa *Karjala-kuvaa rakentamassa* toim. Pekka Suutari. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1389. Helsinki: SKS, 122–155.
- Rose, Gillian (2003).** "Family photographs and domestic spacings: a case study". *Transactions of the Institute of British Geographers* 28 (2003:1), 5–18.
- Saarikangas, Kirsi (1993).** *Model houses for model families: gender, ideology and the modern dwelling: the type-planned houses of the 1940s in Finland*. Helsinki: Finnish Historical Society.
- Saarikangas, Kirsi (2002).** *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: SKS.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1995).** "Asutustoiminta ja siirtoväen perinne". Teoksessa *Rintamalla raivioille*, toim. E. Laitinen. Jyväskylä: Atena, 269–302.
- Savolainen, Ulla (2015).** *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Savolainen, Ulla, Lukin, Karina & Heimo, Anne (2020).** "Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaalisuus: Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi". *Elore* 27 (2020:1), 60–84.
- Sireni, Maarit (2016a).** "Muistin paikat siirtokarjalaisissa kodeissa". *Terra* 128 (2016:2), 63–74.
- Sireni, Maarit (2016b).** "Suvun maantiede Rasimäen kodeissa". Teoksessa *Kotona, kylässä liikkeellä, Sivakka ja Rasimäki arjen ja mielen tiloina*, toim. Pertti Rannikko, Maarit Sireni, Päivi Härkin, Hannu Itonen, Seppo Knuuttila, Maria Lähteenmäki, Jukka Oksa & Mikko Simula. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1426. Helsinki: SKS, 25–55.
- Tilastollinen Päätoimisto (1941).** *Suomen tilastollinen vuosikirja 1940*. Helsinki: Tilastollinen Päätoimisto.
- Tolia-Kelly, Divya (2004).** "Locating processes of identification: studying the precipates of re-memory through artefacts in the British Asian Home". *Transactions of the Institute of British Geographers* 29 (2004:3), 314–329.
- Turan, Zeynep (2010).** "Material objects as facilitating environments: The Palestinian Diaspora". *Home Cultures* 7 (2010:1), 43–56.
- Walsh, Katie (2006).** "British expatriate belongings, mobile homes and transnational homing". *Home Cultures* 3 (2006:2), 119–140.
- Waris, Heikki, Jyrkilä, Vieno, Raitasuo, Kyllikki & Sipi, Jouko (1952).** *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.
- Young, Iris Marion (1997).** *Intersecting voices: Dilemmas of gender, political philosophy and policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Viipurin pienoismallin merkitykset

Avatessani Lappeenrannan linnoituksessa sijaitsevan Etelä-Karjalan museon itäsalin oven eteeni avautuu Viipuri pienoiskoossa. Viipurin pienoismalli lumooa edelleen, vaikka olen ihailnut sitä eri seurueissa satoja kertoja ja kävellyt sen ohi arkisissa askareissa vähintään yhtä monta kertaa. Pienoismallin ympärille kerääntyneitä haltioituneita museokävijöitä tarkkaillessani voin päätellä, etten ole ainoa, jota Viipurin pienoismalli syvästi koskettaa. Viipurin pienoismallin ensimmäinen osa valmistui 12.6.1985, ja pienoismallin lopullista valmistumista juhlittiin elokuussa 1996 Papulan kaupunginosan valmistuessa omana osanaan. Viipurin pienoismalli on ihastuttanut ja ällistyttänyt museokävijöitä pikku-tarkkuudessaan valmistumisestaan asti. Tämä artikkeli selvittää, mihin pienoismallin rakentamisella pyrittiin ja minkälaisia merkityksiä Viipurin pienoismalli on olemassa olonsa aikana kantanut.

Talvi- ja jatkosodan jälkeen menetettyä Viipuria muisteltiin monin tavoin. Asuntojen ja kotitalojen lisäksi viipurilaiset kokivat menettäneensä myös kokonaisen elämänmuodon ja maailman, urbaaneja merkityksiä ja mahdollisuuksia. Sotien jälkeen Viipurista tuli intensiivisen muistamisen kohde. Oman sukupiirin lisäksi Viipuria muistelivat kaikki, jotka siellä kotinsa olivat menettäneet. Viipurille muodostui myyttinen menneisyys.¹ Viipurin pienoismallin rakentaminen liittyy tähän samaan muistamisen ja säilyttämisen tarpeeseen. Pienoismallihankkeellaan Viipuri-museon säätiö kokosi diasporan erottamia viipurilaisia yhteen.

Tutkimusaineisto ja menetelmät

Tutkimusaineistonani käytän Lappeenrannan kaupunginarkistossa säilytetävää Viipuri-museon säätiön arkistoa, joka sisältää säätiön toimintaan liittyviä asiakirjoja vuosilta 1970–1998. Asiakirjat sisältävät muun muassa Viipurin pienoismallin suunnitteluun ja rakentamiseen liittyvää kirjeenvaihtoa ja päätöksentekoa. Viipuri-museon säätiön arkiston avulla selvitän, minkälaiset motiivit ovat ohjanneet Viipurin pienoismallin suunnittelua ja tekemistä.

Artikkelini toinen tutkimusaineisto on Lappeenrannan museoiden vuonna 2019 toteuttama kysely Viipurin pienoismallista. Kyselyn avulla museo halusi kartoittaa museokävijöiden pienoismalliin liittämiä merkityksiä. Kysely toteu-

tettiin kesällä, jolloin Etelä-Karjalan museossa käy paljon matkailijoita myös muualta Suomesta. Tavoitteena oli, että kyselyyn vastaisi myös sellaisia ihmisiä, joille Viipurin pienoismalli ei olisi entuudestaan tuttu. Kyselystä laadittiin sekä suomen- että venäjänkielinen versio (liitteet 1 ja 2). Ennako-oletuksena oli, että suomenkielisten ja venäjänkielisten vastaajien Viipurin pienoismallille antamat merkitykset saattavat poiketa toisistaan, mistä syystä kysely haluttiin toteuttaa molemmilla kielillä. Kyselyt olivat täytettävissä Etelä-Karjalan museossa Viipurin pienoismallin vieressä vilkkaimman kesäsesongin ajan 10.7.–1.9.2019.

Kysely perustui arjessa tehtyihin havaintoihin museokävijöiden suhtautumisesta Viipurin pienoismalliin, ja se koostui kahdeksasta kysymyksestä. Kahdella ensimmäisellä kysymyksellä kartoitettiin Viipurin pienoismallin tunnettuutta sekä vastaajien mahdollista aikaisempaa suhdetta pienoismalliin. Seuraavilla kysymyksillä selvitettiin museokävijöiden Viipurin pienoismalliin liittämiä ajatuksia, tunteita ja merkityksiä. Koska kysely perustui aiemmin tehtyihin havaintoihin museokävijöiden suhtautumisesta pienoismalliin, sillä kartoitettiin museokävijöiden vastauksia myös ennalta oletettuihin teemoihin. Näkisivätkö museokävijät Viipurin pienoismallin matkailuvalttina, menetetyn Karjalan ja Viipurin symbolina vai hienona pienoismallina, vai jäisikö sen tarkoitus epäselväksi?² Lisäksi selvitettiin, mitä museokävijät uskoivat Viipurin pienoismallin merkitsevän tulevaisuudessa. Lopuksi tiedusteltiin museon perusnäyttelyuudistukseen liittyen, kaipaako Viipurin pienoismallin esillepano päivittämistä ja jos, niin minkälaista. Kyselyyn vastattiin anonymisti, mutta sen lopussa kysyttiin vastaajan syntymävuotta, jotta vastauksia olisi mahdollista peilata tämän kokemushistoriaan. Suomenkieliseen kyselyyn vastasi kesän aikana 46 ja venäjänkieliseen 19 henkilöä. Vastaajien ikäjakauma oli erilainen suomenkielisissä ja venäjänkielisissä vastauksissa. Suomenkielisiin kyselyihin vastasivat eniten 1940- ja 1950-luvuilla syntyneet, kun taas venäjänkielisiin kyselyihin vastanneista suurin osa oli 1990-luvulla syntyneitä. Kyselyn yhteenvedoon koostettiin monivalintakysymysten vastaukset sekä avoimet vastaukset.³

Wiipuri-museon säätöön arkistoaineiston analyysimenetelmän käytän lähilukua. Museossa toteutetun kyselyn vastauksista analysoin museokävijöiden pienoismallille antamia merkityksiä teemoittain lukujen lopussa ja tarkastelen muun muassa Viipurin pienoismallin merkitystä pyhiinvaelluskohteena, matkailukohteena ja menetetyn Karjalan kaipuun symbolina. Pohdin Viipurin pienoismallin merkityksiä sekä sen tekijöille että kyselyyn vastanneille Etelä-Karjalan museon näyttelyvieraille.

Ensin selvitän Viipurin pienoismallin suunnittelua ja rakentamista sekä siihen vaikuttaneita motiiveja. Sen jälkeen pureudun pienoismallin tekijöiden haluun luoda yksityiskohdiltaan tarkka pienoismalli sekä siihen, miten nykyajan museo-

Viipurin pienoismalli on ollut esillä Etelä-Karjalan museossa valmistumisestaan eli vuodesta 1985 lähtien.

kävijät ovat vastaanottaneet sen. Käsittelem myös sitä, miksi ja miten Viipurin pienoismalli nähdään Karjalan kaipuun symbolina ja millainen pyhiinvaelluskohde ja matkailuvaltti siitä on tullut. Lopuksi pohdin Viipurin pienoismallin ja todellisen Viipurin suhdetta.

Viipurin pienoismallin suunnittelu ja rakentaminen

Viipurin pienoismalli perustuu syyskuun 2. päivänä 1939 otettuihin ilmakuviin. Se pyrkii esittämään Viipurin rakennettuna ympäristönä ja tarkalleen sellaisena kuin se tuona päivänä oli katunäkymineen, rakennuksineen ja yksityiskohtineen. Viipurin pienoismallin rakentaminen alkoi vuonna 1984. Mallin on piirtänyt rakennusarkkitehti Juha Lankinen ja pienoismallin valmistanut Mallituote Lasse Andersson.⁴ Viipurin pienoismalli on toteutettu mittakaavassa 1:500. Pienoismallin faktapohjaiseen tarkkuuteen on panostettu, mutta kaupungin kuvaamisella on myös pyritty luomaan mielikuvia vilkkaasta ja elävästä Viipurista.

Viipurin pienoismallin suunnittelu alkoi yli vuosikymmen ennen rakentamisen käynnistämistä. Pienoismallihankkeen käynnistäjänä oli entisten viipurilaisten Helsingissä vuonna 1971 perustama Viipuri-museon säätiö, jonka tarkoituksena oli vaalia suomalaisen Viipurin kulttuuriperintöä ja kerätä sen muistoja.

Ennen varsinaista pienoismallihanketta säätiö keskittyi Viipurin muistojen tallentamiseen esineistöä, valokuvia, arkistoaineistoa ja muistoja keräämällä. Säätiö oli asettanut vuosien 1971–1972 toimintasuunnitelmassaan tavoitteeksi laatia museopoliittinen ohjelma, jossa eriteltäisiin materiaalin keräys-, tutkimus- sekä näyttelytoimintojen päämäärät sekä näyttelytoimintojen käytännöllinen toteuttaminen.⁵ Aineistoa karttui keräysten ansiosta, ja metsänhoitaja Aarno Piltz (1922–1986) esitti ajatuksen pienoismallin toteuttamisesta jo vuonna 1978.⁶ Myös edustajiston sääntömääräisen syyskokouksen pöytäkirjassa (29.11.1979) mainitaan, että Aarno Piltzin kirjeen johdosta Viipurin pienoismallin teettämisestä oli keskusteltu.⁷ Wiipuri-museon säätiön hallituksen vuoden 1981 ensimmäisessä pöytäkirjassa mainitaan edustajiston ottaneen Viipurin pienoismallin keskusteluun, ja samalla oli asetettu toimikunta tutkimaan, suunnittelemaan ja tekemään hallitukselle esitys niistä toimenpiteistä, joilla tehtävä voitaisiin toteuttaa. Toimikuntaan nimitettiin professori Erkki Jäämeri (1909–1992), kenraaliluutnantti Unto Matikainen (1915–1985), Aarno Piltz sekä arkkitehti Riitta Thuneberg (1925–).⁸ Yhtenä kimmokkeena pienoismallin toteuttamiseksi olivat myös rakennusarkkitehti Juha Lankisen (1937–2015) rekonstruoima kartta sekä hänen isänsä, arkkitehti Jalmari Lankisen (1894–1970) ottamat valokuvat Viipurista, joiden pohjalta Aarno Piltz arveli pienoismallihankkeen onnistuvan.

Pienoismalli ja sitä edeltänyt esinekeräys linkittyvät vahvasti toisiinsa. Esinekeräyksen avulla haluttiin tallentaa Viipurin kulttuuriperintöön oleellisesti liittyviä aihealueita: teollisuutta, kauppaa, liikennettä, poliisia, puolustusta, tullia, rakennustoimea, kunnalliselämää, taidetta, kirkkoa, kouluja, urheilua, palveluita ja oikeuslaitosta. Myös valokuvat ja kokoelmat mainittiin erillisinä keräyskohteinaan.⁹ Wiipuri-museon säätiön keräämä kokoelma siirtyi Etelä-Karjalan museoon vuonna 1976, ja säätiö jatkoi sen kartuttamista yhteistyössä museon kanssa. Kokoelman keräämisen jälkeen säätiö keskittyi Viipurin pienoismallin toteuttamiseen 1980-luvun alkuvuosista asti aina Papulaa kuvaavan pienoismallin valmistumiseen vuonna 1996.¹⁰ Wiipuri-museon säätiön asiakirjojen perusteella erilaisia Viipuriin liittyviä aineistoja oli hyvin saatavilla, mikä synnytti säätiön jäsenten halun kunnianhimoisen pienoismalliprojektin toteuttamiseen.

Viipurin pienoismallia varten ryhdyttiin keräämään rahoitusta heti 1980-luvun alussa.¹¹ Keräys herätti innostusta, ja lahjoituksia saatiin niin yksityisiltä ihmisiltä kuin säätiöiltä, yhdistyksiltä ja yrityksiltäkin. Erityisesti pienoismallin viimeisen vaiheen rakentamisen aikana Wiipuri-museon säätiön hallituksen puheenjohtaja Riitta Thuneberg lähestyi potentiaalisia rahoittajatahoja kirjeitse: viipurilaislähtöisiä yrityksiä, muun muassa Kuusakoski Oy:tä, Hackman Oy AB:tä ja Starckjohann Oy:tä. Tavoitteena oli löytää rahoittajia niiden rakennusten mallintamiselle, joissa yritykset olivat Viipurissa toimineet.¹²

Pikkutarkka pienoismalli, tulkinta oikeasta Viipurista

Viipurin pienoismalli esittää vuoden 1939 rauhanaikaista, kaunista ja ajan oloissa vaurasta, pohjoismaista demokratiaa edustavaa länsimaista kaupunkia.¹³ Viipurin pienoismallia tutkiessa huomio kiinnittyy sen runsaisiin yksityiskohtiin: ihmisiin, autoihin, laivoihin, veneisiin, juniin, raitiovaunuihin, puihin, pensaisiin, torikojuihin, sähköpylväisiin, katuvaloihin, rakennustelineisiin, Eteläsatamassa lastattaviin hiilikuormiin, hevosen vetämiin vaunuihin, patsaisiin, halko- ja puutavarapinoihin. Pienoismallin yksityiskohtia valmistettaessa pyrittiin korkeaan dokumenttiarvoon. Kaupungissa 2.9.1939 olleet junat ja laivat on tunnistettu pienoismallia varten, ja rakennusten väreissä on pyritty noudattamaan niiden todellisia värejä.¹⁴ Sekä Punaisenlähteentori että Kauppatori vilisevät ihmisiä kauppiaiden myyntikojujen täyttäessä molemmat torit. Kaduilla liikkuu ihmisiä, autoja ja jopa hevoskärryt. Busseja ja erityisesti raitiovaunuja on liikenteessä. Raitiovaunut olivat ylpeydenaihe Viipurissa, ja niitä on haluttu korostaa myös pienoismallissa.

Viipurin kaupunkikuva oli 1930-luvulla sekoitus vanhaa ja uutta, modernia arkkitehtuuria. Muun muassa Viipurin Pyöreän tornin remontointi keskiaikaiseen asuunsa vuonna 1923 nähtiin merkinä siitä, että Viipurissa oli vähitellen alettu arvostaa kaupungin keskiaikaista historiaa. Myös kaupungin historiaa vaalineen Torkkelin killan perustaminen vuonna 1933 viesti arvostuksesta kaupungin menneisyyttä kohtaan.¹⁵ 1930-luvulla kaupunkiin alkoi nousta myös moderneja funktionalismin henkeen rakennettuja rakennuksia, vuonna 1930 muun muassa arkkitehti Uno Ullbergin (1879–1944) suunnittelema taidemuseo ja taidekoulun rakennus, arkkitehti Alvar Aallon (1898–1976) vuonna 1935 suunnittelema kirjasto sekä vanhasta sotilaskirkosta muokattu ja Uno Ullbergin toteuttama maakunta-arkisto vuonna 1933, samoin kuin arkkitehtien Erkki Huttusen (1901–1956) ja Valde Aulangon (1883–1955) suunnittelema SOK:n mylly. Kaupungissa oltiin ylpeitä sen keskiaikaan ulottuvasta historiasta, mutta myös uudesta modernista arkkitehtuurista. Myös Viipurin pienoismallissa on haluttu toistaa tätä kaupunkikuvallista kerroksellisuutta.

Rakennusten lisäksi pienoismallissa on pyritty esittämään mahdollisimman hyvin myös kaupungin maanmuotoja. Erityisesti Patterinmäen ja Kalevan kaupunginosa olivat osoittautuneet hankaliksi piirrettäviksi pienoismalliin, koska perustietoja alueilta oli vaikea löytää ja korkeussuhteiden täsmällinen määrittäminen oli aikaa vievää.¹⁶ Viipurin pienoismallin yksityiskohtien selvittämisestä ei tingitty, vaikka työ vei aikaa ja välillä suorastaan keskeytti pienoismallin rakentamisen.

Wiipuri-museon esite kuvailee, miten Wiipuri-museon säätio ryhtyi teettämään yksityiskohtaisen tarkkaa pienoismallia kaupungin keskeisistä osista

välittääkseen tuleville polville mielikuvan Viipurin kaupunkirakenteesta ja -kuvasta suomalaisaikana.¹⁷ Yksityiskohtaisuuden taustalla oli ajatus siitä, ettei Viipuria unohdettaisi, ja että myös tulevat sukupolvet muistavat menetetyn Viipurin sellaisena kuin se oli. Vaikka Viipurin pienoismalli on haluttu tehdä yksityiskohdiltaan äärimmäisen tarkaksi representaatioksi Viipurista, se on kuitenkin samalla myös tulkinta oikeasta Viipurista. Pienoismalliin tehtiin tahallisia virheitä: 2.9.1939 ei ollut liputuspäivä, mutta koska tarkoitus oli esittää suomalaista Viipuria, haluttiin muutamien rakennusten lipputankoihin ripustaa Suomen lippu symboloimaan suomalaisuutta. Myös kanavaliikenteen takia avatut maantie- ja rautatiesillat on nostettu ylös tarkoituksella, vaikka ne todellisuudessa avautuivatkin aina varttia vaille tasatunnin viideksitoista minuutiksi kerrallaan. Tällä haluttiin korostaa vesiliikenteen aiheuttamia hankaluuksia kaupungin sisäiselle liikenteelle.¹⁸

Pienoismallissa näkyvät Viipurissa vuonna 1939 olleet muistomerkit ja veistokset, joilla on vahva symboliarvo suomalaisille ja joista monet ovat Viipurissa edelleen olemassa alkuperäisillä tai uusilla paikoillaan. Tällaisia ovat esimerkiksi kuvanveistäjä Jussi Mäntysen (1886–1978) Hirvi vuodelta 1928, kuvanveistäjä Emil Wikströmin (1864–1942) Mikael Agricolan muistomerkki vuodelta 1908 ja kuvanveistäjä Ville Vallgrenin (1885–1940) vuonna 1908 toteuttama Torkkeli Knuutinpojan patsas.

Nykyiseen Viipuriin on noussut myös uusia muistomerkkejä. Tällaisia ovat Punaisenlähteentorilla oleva Lenin-patsas sekä 2010-luvulla rakennetut, Viipurin venäläistä historiaa korostavat muistomerkit. Suomalaisaikaiselle Koulukentälle on pystytetty Venäjän sotakunnian kaupunkia juhlistava mahtipontinen muistomerkki ja Siikaniemeen, Viipurin linnan edustalle on sijoitettu venäläisen laivaston luojana tunnetun sotapäällikkö Apraksinin (1661–1728) patsas. Myös Suomen itsenäisyyden aikana veistoksia vaihdettiin toisiin: vuonna 1918 poistettiin Léopold Bernstammin veistämä Pietari I:n patsas Tervaniemestä ja asetettiin sen tilalle Gunnar Finnen (1886–1952) pienoismallissakin näkyvä Itsenäisyyden leijona vuonna 1927. Paikoillaan leijona ehti olla vuoteen 1940 asti. Vuonna 1954 venäläiset palauttivat jälleen alkuperäisen Pietari I:n patsaan. Muistomerkit ja veistokset liittyvät muistamiseen, ja suomalaisesta näkökulmasta katsottuna muistiyhteyttä ei löydy uusiin venäläisiin muistomerkkeihin ja veistoksiin. Venäläisten pystyttämien muistomerkkien kohtaamisessa ja niihin suhtautumisessa on kyse toiseuden kohtaamisesta.¹⁹ Muistomerkit ja veistokset edustavat identiteettiä ja valtaa, ja näin ollen Viipuriin pystytettyjen uusien venäläisten muistomerkkien ja veistoksien tunnustaminen on vaikeaa suomalaisille, koska ne eivät suomalaisesta näkökulmasta katsottuna kuulu Viipuriin. Venäläiset vallanpitäjät ovat halunneet nostaa kaupungin venäläistä historiaa viime vuosina

vahvasti esiin. Uusien venäläisten muistomerkkien pystyttämisen lisäksi nykyiset viipurilaiset ovat kuitenkin suunnitelleet muun muassa suomalaisaikana kaupunkikuvaa koristaneiden ja Viipurin pienoismallissakin näkyvien Imatran tyttö ja Kalapoika -veistosten kopioiden palauttamista alkuperäisille paikoilleen.

Miksi menetettyä maisemaa esittäviä kaupunkipienoismalleja rakennetaan ja mikä niissä kiinnostaa?²⁰ Useissa museon kyselyvastauksissa huomio kiinnittyi Viipurin pienoismalliin liittyneeseen työhön. Juha Lankisen ja työryhmän panosta hienon ja yksityiskohdiltaan tarkan pienoismallin tekijänä nostettiin esiin ja kiiteltiin sekä suomen- että venäjänkielisissä kyselyvastauksissa.²¹ Runsaat yksityiskohdat ja niiden tarkkuus ovat yksi selitys sille, että pienoismallit kiinnostavat. Monissa kyselyvastauksissa ei erotettu todellista Viipuria Viipurin pienoismallista, vaan ne näyttäytyivät yhtenä ja samana asiana.²² Tähän saattaa olla syynä juuri pienoismallin yksityiskohtaisuus. Ehkä odotetustikin venäjänkieliset vastaajat näkevät pienoismallin ensisijaisesti hienona pienoismallina ja upeana arkkitehtuurisena luomuksena.²³ Myös useat suomenkieliseen kyselyyn vastanneet arvostavat mallin pikkutarkkuutta.²⁴ Yleisön kiinnostus pienoismallia kohtaan on huomattu myös museolla: se vetää vierailijoiden huomion puoleensa, ja museokävijät jäävät tarkastelemaan runsaita yksityiskohtia pitkäksi aikaa. Viipurin pienoismallin yksityiskohdat olivat tärkeitä niin pienoismallin rakentajille kuin yleisölle: tekijät halusivat luoda yksityiskohdiltaan tarkan pienoismallin, ja nykypäivän museokävijät arvostavat erityisesti sen pikkutarkkuutta. Viipurin pienoismallia koskeneeseen kyselyyn vastanneet uskoivat pienoismallin yksityiskohtien olevan merkityksellisiä tulevaisuudessa, esimerkiksi antamassa tarpeellista tietoa rakennusten korjaamiseen.²⁵

Viipurin pienoismalli menetetyn Karjalan kaipuun symbolina

”Menetetyn Karjalan kaipuu on luonut tämän pienoismallin”, kirjoittaa Juha Lankinen kuvauksessaan Viipurin pienoismallista vuonna 1999.²⁶ Viipurin menettämisen tuska ja kaipuu pakkoluovutettuun kaupunkiin olivat eittämättä lähtölaukaus Viipurin pienoismallihankkeen toteuttamiselle. Vaikka Viipurin pienoismalli syntyi alkujaan Viipurin muistojen ja kulttuuriperinnön säilyttäjäksi, syntyi se samalla kuvaamaan Karjalan kaipuuta ja kokemusta Viipurin menettämisestä väärytenä. Tutkija Susanna Siro näkee Viipurin pienoismallin rakentamisessa poliittisia motiiveja, erityisesti Aarno Piltzin osalta.²⁷ Siro toteaa, että menetettyä kaupunkimaisemaa representoiva pienoismalli voi olla tietoinen poliittinen manifesti, jonka tavoitteena on muistuttaa tietystä ajasta, paikasta ja asiasta. Pienoismallin voi nähdä dokumenttina, jolla pyritään hidastamaan unohtamista. Sitä voi pitää myös kulttuurisena ikonina tai hauta-

muistomerkkinä, joka symboloi kadonnutta maailmaa ja aikaa.²⁸ Nämä ajatukset vaikuttavat loogisilta, kun ajattelee Viipurin pienoismallin yksityiskohtien tärkeyttä tekijöilleen. Menetetyn Viipurin muistaminen sellaisena kuin se oli ennen talvisotaa oli keskeisin motiivi Viipurin pienoismallin rakentamiselle.

Pienoismallin ajankohta, 2.9.1939, on valittu niin, että se kuvaa Viipuria juuri ennen talvisotaa. Ajankohta valittiin, koska ilmakuvia oli otettu juuri sinä päivänä. Ilmakuvien lisäksi pienoismallin yksityiskohtien selvittämiseen käytettiin myös muita kuva-aineistoja, satoja haastatteluja sekä Viipurin maistraatin arkiston piirustuksia. Syyskuun alussa 1939 Viipuri oli vielä sellainen, jollaisena entiset viipurilaiset sen halusivat muistaa. Talvisota alkoi jo vajaan kolmen kuukauden kuluttua, ja sen kestäessä Viipurin tuomiokirkko sekä osa muista kaupungin keskeisistä rakennuksista kärsivät tuhoista. Pienoismallin tarkkojen yksityiskohtien taustalla on ollut ajatus ja toive siitä, ettei Viipuria unohdettaisi sellaisena kuin se oli ollut mahdollisimman täydellinen. Yliopistonlehtori Simo Laakkonen ja tutkija Susanna Siro ovat nostaneet esille sen, miten Viipurin pienoismallin toteutushetkeksi olisi voitu valita moni muukin ajankohta. Säätiö kuitenkin päätyi valitsemaan vuoden 1939, jolloin 83 000 asukkaan Viipuri oli Suomen toiseksi suurin kaupunki. Erityistä symboliarvoa Siro ja Laakkonen näkevät siinä, että päivämääräksi on valittu 2.9.1939, sillä edellisenä päivänä Saksa oli hyökännyt Puolaan ja toinen maailmansota oli alkanut Euroopassa.²⁹

Tunnelmat pienoismallin valmistuessa olivat hartaat ja kunnioittavat. Menneisyyden muistot ja Viipurin ja Karjalan menetys toistuvat keskeisinä teemoina Viipurin-museon säätiön asiakirjoissa. Vaikuttaa siltä, että menetetyt Karjalan kaipuuseen liittyi myös poliittisia pyrkimyksiä, sillä pienoismallin keskeisimmillä vaikuttajilla oli tarve pienoismallin kautta korostaa Viipurin menettämisen vääryyttä. Viipurin pienoismalli toimi näin tärkeänä välineenä suomalaisen Viipurin tunnetuksi tekemisessä ja muistamisessa. Viipurin pienoismallista tehdyn kyselyn perusteella vain muutama venäläinen vastaaja piti Viipurin pienoismallia menetetyt Karjalan ja Viipurin kaihon symbolina.³⁰ Vaikka kyselyvastauksissa korostui pienoismallin rooli historian säilyttäjänä, useimmille venäläisille vastaajille Viipurin pienoismalli merkitsi ensisijaisesti hienoa artefaktia. Suurimmalle osalle suomenkielisiä vastaajia Viipurin pienoismalli oli menetetyt Karjalan ja Viipurin symboli.³¹ On ymmärrettävää, etteivät edes suomenkieliseen kyselyyn vastanneet henkilöt suhtautuneet Viipurin pienoismalliin yhtä poliittisesti ja tunteellisesti kuin sen tekijät muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin. Useampi suomenkielinen vastaaja toi kuitenkin esille luovutetun Karjalan, Karjalan kaipuun, Viipurin pienoismallin koskettavuuden tai Karjalan palauttamisen.³²

Diasporaan liittyy aina myytti luvatussa maasta, ja unelman Viipurin palauttamisesta voi myös nähdä tällaisena. Viipurin pienoismallin lahjoitusasia-

kirjaan on kirjattu, että mikäli Viipuri joskus vielä palautuu Suomelle, pienoismalli sijoitetaan sinne. Vaikka toiveet Viipurin palauttamisesta eivät enää tunnu todennäköisiltä, kaupunki on symbolisessa mielessä palautettu suomalaisten haltuun kollektiivisesti rakennetun pienoismallin muodossa.³³ Pienoismallia on muutamaan kertaan pyydetty lainaksi venäläiseen Viipuriin. Tähän mennessä ehdotuksista on kuitenkin kieltäytytty, lähinnä siksi, ettei ole varmuutta yli 30 vuotta vanhan pienoismallin todellisesta kunnosta tai siitä, kestäisikö pienoismalli siirtelyä.

Viipurin pienoismalli pyhiinvaelluskohteena ja matkailuvalltina

Viipurin luovuttamisen jälkeen Viipurin perillisenä jatkaminen ja Karjalan keskuksen roolin tavoittelu houkutteli eri kaupunkeja. Itäisen Suomen kaupunkeista Lappeenranta ja Joensuu kilpailivat uuden Karjalan keskustan sijaintipaikasta 1970-luvulta aina 1990-luvulle. Tutkija Mikko Kohvakka viittaa kaupunginjohtajien historiapolitiikkaan ja tapaan selittää johtamansa kaupungin ja Karjalan historiaa sekä yleisemmin menneisyyttä. Kaupunginjohtajat pyrkivät sekä hallitsemaan johtamiensa kaupunkien senhetkistä tilannetta että rakentamaan niille sopivaa tulevaisuutta.³⁴ Wiipuri-kokoelman ja Viipurin pienoismallin hankkiminen Lappeenrantaan vahvisti molempia pyrkimyksiä. Kaupunginjohtaja Jarmo Kölhin ansiota oli, että Wiipuri-kokoelma ja Viipurin pienoismalli toivotettiin tervetulleeksi nimenomaan Lappeenrantaan ja Etelä-Karjalan museoon.

Wiipuri-museon säätiön asiakirjoista kuitenkin ilmenee, ettei asia ollut aivan näin yksinkertainen. Museo sekä Lappeenrannan museo- ja kuvataidelautakunta eivät olleet yhtä innostuneita Wiipuri-kokoelman ja pienoismallin tulosta kaupunkiin. Museolla oli pitkään vaikeuksia saada riittäviä tiloja, eikä Lappeenrannan museo- ja kuvataidelautakunta vastoin yhteistyösopimusta kutsunut säätiön edustajia kokouksiin.³⁵ Aivan kuten Viipurista ei ollut 1980-luvulla sopivaa puhua suomalaisena kaupunkina, suomalaisen Viipurin houkuttelevuus museon vetonaulana saattoi tuolloin olla kyseenalaista: museo ei nähnyt Viipurin pienoismallia yhtä houkuttelevana kuin nykyään. Lisäksi Etelä-Karjalan museossa oli ollut juuri edellisellä vuosikymmenellä kohtalokas tulipalo, jota oli seurannut työläs kokoelmien inventointi ja kartuttaminen. Asiakirjoissa mainitaan muun muassa henkilökunnan lisätarpeesta Wiipuri-kokoelmaa luetteloitaessa.

Niin Wiipuri-kokoelman kuin Viipurin pienoismallin vastaanottaminen Lappeenrantaan on kuitenkin vahvistanut merkittävästi kaupungin asemaa eräänlaisena Viipurin perillisenä ja uuden Etelä-Karjalan maakunnan keskus-

paikkana. Voi kuitenkin pohtia sitä, toiko Viipurin pienoismallin sijoittaminen Lappeenrantaan lopulta symbolisen aseman Viipurin perinteen jatkajana, sillä myös Lahti on pyrkinyt ylläpitämään vastaavaa asemaa. Lahteen sotien jälkeen saapuneiden viipurilaisevakkojen lisäksi kaupunkiin siirtyi esimerkiksi erilaisia yrityksiä ja urheiluseuroja.³⁶

Pienoismallia rakennettiin aikana, jolloin Suomen naapurimaana oli Neuvostoliitto. Mauno Koivisto (1923–2017) toimi ensimmäistä kauttaan Suomen presidenttinä vuodesta 1982, ja Mihail Gorbatšovista (1931–) oli tullut keväällä 1985 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri. Viipurin, muun Karjalan sekä Petsamon, Sallan ja Porkkalan luovuttamisesta Neuvostoliitolle Moskovan välirauhansopimuksen myötä oli kulunut tuolloin jo 40 vuotta. Viipurin asemakaava-arkkitehti ja professori Otto-Iivari Meurman (1890–1994) lausui Viipurin pienoismallin avajaispuheessaan: ”Avaan näin pääsyn Viipuriin, jota ryssä ei enää koskaan meiltä voi viedä” viitaten Karjalan pakkoluovuttamiseen Moskovan välirauhansopimuksen seurauksena.³⁷ Urho Kekkosen presidenttikaudella muisteluissa ja kirjoituksissa oli painotettu Viipurin monikulttuurista historiaa. Tällöin korostuivat ystävyys ja rinnakkain eläminen kaupungissa.³⁸ Viipurin pienoismallin luovutuspuheessa pienoismallitoimikunnan puheenjohtaja Erkki Jäämeri totesi, että jos on jotakin rakasta, sen todellisen arvon huomaa vasta, kun sen on menettänyt.³⁹

Karjala-lehti kirjoitti kotiseutuneuvos, rehtori Matti E. Kohvakan (1915–2003) toivoneen vuonna 1994, että Viipurin pienoismallista tulisi kaikkien viipurilaisten pyhiinvaelluskohde ja todellinen tietolähde kaikille siihen tutustuville.⁴⁰ Nimeäminen pyhiinvaelluskohteeksi sisältää ajatuksen Viipurin pienoismallista pyhänä asiana ja samalla kohteena, jota katsomaan suunnataan joukoittain. Ainakin museaalisisessa kontekstissa pienoismallin voi tulkita pyhänä: pienoismallilla on vahva symbolinen arvo, se on esineenä omaa luokkaansa ja rahallisesti korvaamaton, ja sen syntyhistoria tunnetaan tarkalleen. Pyhiinvaelluskohde sisältää myös ajatuksen menetyksestä. Muutama suomenkieliseen kyselyyn vastannut nosti esille ajatuksen Viipurin muistamisesta tai siitä, ettei Viipuria unohdettaisi.⁴¹

Tuliko Viipurin pienoismallista pyhiinvaelluskohde? Juha Lankinen ehti esitellä Viipurin pienoismallia kymmenille, jollei sadoille ryhmille sen valmistamisen jälkeen. Viipurin pienoismalli on ollut vuosien varrella suosittu käyntikohde erilaisille kävijäryhmille, kuten siirtokarjalaisille ja heidän jälkeläisilleen, arkkitehtuuriopiskelijoille, matkailijoille, koululaisille ja nykyviipurilaisille. Etelä-Karjalan museon pitkäaikaisen johtajan Soile Rinnon mukaan pienoismallista ei tullut itkumuuria, vaan iloinen paikka muistella entisiä.⁴² Ajallinen etäisyys Viipurin menettämiseen selittää varmasti tätä jonkin verran. Viipurin menettämisestä oli pienoismallin valmistuttua vuonna 1996 kulunut jo yli 50

vuotta. Viipurissa 1930-luvulla aikuiselämää eläneet ihmiset alkoivat tuolloin jo ikääntyä ja varmasti olivat jo sopeutuneet ajatukseen Viipurin lopullisesta menettämisestä. Yhteisin ponnistuksin aikaansaatu pienoismalli miellettiin viipurilaisten ja karjalaisten pyhiinvaelluskohteeksi, symbolisena korvikkeena menetetyille Viipurille. Viipurin pienoismallin voi siinäkin mielessä tulkita pyhiinvaelluskohteeksi, että siitä muodostui kollektiivinen muistamisen ja muistelemisen paikka. Viipurin lisäksi pienoismallin äärellä on alettu muistella asioita, joiden tapahtumat ja henkilöt sijoittuivatkin jo ”tynkä-Suomeen”. Vanhojen muistelu pienoismallin äärellä oli muuttunut kollektiiviseksi rakkaudentunteen jakamiseksi muistojen suomalaista Viipuria kohtaan. Moni suomenkieliseen pienoismallikyselyyn vastannut nostaa merkitykselliseksi asiaksi isovanhempien tai kaukaisempienkin sukulaisten juuret Viipurissa.⁴³ Vastaajille Viipuri itsessään saattoi olla vieras – kaikki vastaajat eivät olleet itse käyneet siellä – mutta tuttuutta siinä oli sukulaisten elämänkokemusten kautta. Venäjänkieliseen kyselyyn vastanneista moni uskoi pienoismallin kiinnostavan tulevaisuudessakin matkailijoita. Eräs venäjänkieliseen kyselyyn vastannut arvelee pienoismallin houkuttelevan tulevaisuudessa niin matkailijoita kuin aluehistorioitsijoita Viipurista.⁴⁴

Elävä kaupunki – staattinen pienoismalli

Viipurin pienoismallista ei voi kirjoittaa ilman todellista Viipuria, vaikka kosketuspinta pienoismallin ja oikean kaupungin välillä onkin yllättävän ohut. Viipurin pienoismalli sisälsi ajatuksen Viipurista elinvoimaisena ja kehittyvänä suomalaisena kaupunkina, jonka vihollinen kuitenkin tuhosi. Viipurin pienoismalli esittää menetettyä paratiisia, utopiaa, jonka vastakohtana voi nähdä myöhempien aikojen neuvosto-Viipurin.

Kontrasti suomalaisen Viipurin sekä sitä representoivan pienoismallin ja neuvosto-Viipurin välillä on raju. Neuvosto-Viipuriin pakkosiirrettiin sotien jälkeen uutta väestöä Etelä-Venäjältä, pääasiassa maataloutta harjoittavilta paikkakunnilta. Maalaisväestö ei ollut tottunut juoksevaan veteen, vedellä toimiviin käymälöihin tai sähkölämmitykseen. Tietämättömyys johti siihen, että elämä yritettiin saada pyörimään vanhoilla keinoilla, eikä suomalaisen Viipurin moderneja mukavuuksia ymmärretty.⁴⁵ Tämä näyttäytyi suomalaisille neuvostoviipurilaisten kiittämättömyytenä Viipuria kohtaan, mikä puolestaan korosti Viipurin menettämisen synnyttämää vääryyden kokemusta.

Jotkut suomalaiset matkailijat yhdistävät edelleen Viipurin matkoihinsa vierailun Etelä-Karjalan museoon katsomaan pienoismallia. Pienoismallin näkeminen ja heti perään oikean Viipurin kokeminen asettaa matkailijan tilanteeseen,

jossa on luontevaa tehdä vertailua suomalaisen Viipurin ja venäläisen Viipurin välillä. Vertailussa venäläinen Viipuri on helppo nähdä ja tulkita negaationa Viipurin pienoismallille. Mielikuva neuvosto-Viipurin ja myös nykyisen Viipurin epäsiisteystestä tuntuu jääneen elämään ainakin muisteluissa ja puheissa. Etelä-Karjalan museossa toteutetussa kyselyssä suomalaisen Viipurin siisteys mainitaan yhdessä suomenkielisessä kyselyvastauksessa.⁴⁶ Vaikka pienoismalliin on kuvattu esimerkiksi rakenteilla olevia rakennuksia, ei rakennusten rähjäisyyttä, huonoa hoitoa tai roskaista ympäristöä ole kuvattu pienoismalliin.

Tutkija Yury Shikalovin mukaan neuvostoaikojen turistikuplailmiössä haluttiin Viipurista esitellä suomalaisille vain silotellut puolet. Neuvostoliitossa turistikupla ilmeni esimerkiksi ulkomaalaisille tarkoitettuina hotelleina, valuuttaravintoloina, Berjozka-kauppoina ja tasokkaina turistibusseina. Viipurissa oli mahdollista yöpyä vasta vuonna 1982 avatun hotelli Družban myötä.⁴⁷ Vaikka Viipurista haluttiin esitellä suomalaisille matkailijoille parhaat puolet, monille suomalaisille Viipurin-kävijöille oli suuri järkytys, miten välinpitämättömästi kaupunkia oli hoidettu ja miten uusia rakennuksia oli ripoteltu suomalaisen Viipurin rakennuskannan sekaan. Varmasti tässäkin vaikuttivat mielikuvat talvisotaa edeltäneestä menetetyistä Viipurista, jota Viipurin pienoismalli kuvaa. Viipurin pienoismalli tarjoaa vaihtoehdon täydellisestä kaupungista ennen sotia. Monet Viipurin keskeiset rakennukset kuitenkin kärsivät pommituksista jo talvisodassa, jossa muun muassa kokonaisia puutalokaupunginosia tuhoutui. Viipurin pienoismallissa on varmasti samanlaista ympäristön silottelua kuin turistikuplailmiössä. Viipurin pienoismallissa ei ole tarkoitus kiinnittää huomiota epäkohtiin tai epäsiisteysten, vaan kaupunkimaisemaan ja -tilaan.

Lapin maakuntamuseossa on esillä Rovaniemen kauppala kuvaavat pienoismallit vuosilta 1939 ja 1944. Ensimmäinen pienoismalleista on rinnastettavissa Etelä-Karjalan museon sotaa edeltäneen ajan pienoismalliin Viipurista. Lapin maakuntamuseon vuoden 1944 pienoismalli esittelee poltetun Rovaniemen, joka menetti peräti 87 % rakennuskannastaan. Viipurin pienoismallista ei ole olemassa versiota, joka kuvaisi sodanjälkeisen tilanteen, vaikka kaupungin tuhoja voikin todentaa valokuvista ja asiakirjoista. Vuosikymmenet sotien jälkeen ja ennen 1980-luvun alkua, jolloin kaupungissa pystyi turistina yöpymään, olivat monille suomalaisille vierasta Viipurin historiaa. Kaupunkiin oli ilmestynyt uusia hruštšovka-kerrostaloja, valtavia autotallikeskittymiä ja tehdaskomplekseja. Suomalaiseen Viipuri-mielikuvaan verrattuna rakennukset tuntuivat varmasti vierailta ja ehkäpä myös rähjäisiltä. Osa tuhoutuneista suomalaisista taloista oli korvattu uuden vallan arkkitehtuurin mukaisella rakennuskannalla.

Historiakäsitys⁴⁸ on muuttunut Venäjällä vähitellen neuvostoaikojen jälkeen, ja suurella osalla viipurilaisista on nykyään ymmärrys ainakin siitä, että

Pertti Jarlan sarjakuvassa (*Helsingin Sanomat* 28.8.2009) leikitellään ajatuksella suomalaisena säilyneestä Viipurista ja sodan tuhoaman Viipurin jälleenrakennusnäkymistä.

Viipuri on ollut osa Suomea. Nyky-Viipuri poikkeaa jo paljon neuvosto-Viipurista: lukuisia rakennuksia on kunnostettu 2000-luvun alkupuolella viimeisen vuosikymmenen aikana, ja samalla monet paikalliset asukkaat ovat havahtuneet kotikaupunkinsa kulttuuriperinnön ainutlaatuisuuteen. Useissa venäjänkielisissä kyselyvastauksissa painotettiin Viipurin pienoismallin merkitystä erityisesti historiasta kertovana ja sitä säilyttävänä pienoismallina.⁴⁹

Pienoismalli on hetkeen sidottu representaatio Viipurista, ei ajassa elävä ja muuttuva, suuntaan tai toiseen kehittyvä kaupunki, kuten oikea Viipuri. Tätä artikkelia kirjoitettaessa vuonna 2020 venäläisiä viipurilaiskupunpolvia on ehtinyt olla jo useampia, ja Viipurin pienoismalli näyttäytyy nykyisille viipurilaisille kuvana kotikaupungin menneisyydestä. Suurin osa nykyisistä viipurilaisista on syntynyt venäläisessä Viipurissa tai neuvosto-Viipurissa, kun taas Viipurissa syntyneitä suomalaisia on jäljellä enää vähän.

Sarjakuvapiirtäjä Pertti Jarlan sarjakuvastripissä leikitellään ajatuksella, että Viipuri olisi säilynyt suomalaisena. Stripin ensimmäisessä ruudussa huivipäinen mummo muistelee kaihoisasti sotia edeltävää Viipuria, ja toisessa ruudussa arkkitehdit haaveilevat, minkälaiseksi Viipuri olisi voinut tulla, jos se olisi säilynyt suomalaisena. Arkkitehtien ajatuksissa siintää monotonisten laatikkotalojen rivi – samanlaisten talojen, joita monissa muissa suomalaisissa kaupungeissa on rakennettu 1960- ja 1970-luvuilla. Siinä missä sarjakuva irvaillee laatikkoarkkitehtuurille, se myös esittelee Viipurin kaihon kaksi puolta: huivipäisen mummon ikävän Viipuriin ja arkkitehtien innokkuuden päästä Viipurin säilyneen arkkitehtuurin kimppuun.⁵⁰

Viipurin rakennuskannan sotien aikana kokemat tuhot sekä neuvostoajan kulttuuriympäristöön kohdistuneet ratkaisut ovat monien mielestä vääryys Viipuria kohtaan. Tällaiset asenteet tulevat esille myös suomenkielisissä kyselyvastauksissa.⁵¹ Suomalaisilla on halu nähdä Viipuri pienoismallin kaltaisena staattisena ja muuttumattomana kaupunkina. Sarjakuvastrippiä voi tulkita

myös suomalaisena mielikuvana Viipurin kehityksen pysähtymisestä, aivan kuin Viipurissa ei olisi tapahtunut mitään suomalaisten lähdön jälkeen. Tällainen ajatus Viipurin pysähtyneisyydestä vastakohtana suomalaisen Viipurin elävyydelle on venäläisen Viipurin näkemistä ”toisena”. Eräs venäjänkieliseen kyselyyn vastaaja sen sijaan hämmästelee Viipurissa tapahtuneita muutoksia.⁵²

Voitonpäivänä 9.5.2019 Viipurin linnan Pyhän Olavin linnan tornissa liehui poikkeuksellisesti neuvostoajoilta periytyvä punalippu merkiksi liittoutuneiden voitosta natsi-Saksasta toisessa maailmansodassa.⁵³ Valokuvaaja Juha Metso onnistui taltioimaan liehuvan lipun, ja muun muassa *Helsingin Sanomat* uutisoi tapahtuman. Vaikka uutinen korostaa myös Venäjällä kasvanutta neuvostonostalgiaa, on siitä tulkittavissa myös paheksuntaa lipun käytöstä. Viipurin linnan tornissa liehuvalla lipulla on ollut ja on edelleen suomalaisille vahva symboliarvo. Viipurin pienoismallissa haluttiin korostaa Viipurin suomalaisuutta nostamalla salkoihin siniristiliput, vaikka 2.9.1939 ei ollutkaan liputuspäivä. Päätös asettaa Suomen lippu Viipurin linnan torniin ja muutamiin muihin rakennuksiin näyttää kestäneen hyvin aikaa. Suomalaiseen mielenmaisemaan on juurtunut näkyvä Viipurin linnan tornissa liehuvasta siniristilipusta.⁵⁴

Aika, kaupungin historia ja historiakuva muuttuvat – niin kuin yleisökin. Syitä, joiden vuoksi pienoismalli tehtiin, ei enää ole, vaan niiden tilalle on tullut uusia merkityksiä, tietoisesti ja tiedostamatta syntyneitä. Kaupunki-pienoismallit edustavat aikaa, johon elävillä sukupolvilla ei ole enää siteitä.⁵⁵ Myös Viipurin pienoismalli merkitsee hyvin erilaisia arvoja niille ihmisille, joille Viipuri on ollut läheinen kotikaupunki, kuin niille, joille se on merkinnyt kaupunkia, jota ei ole enää olemassa.

Viipurin pienoismallin esittelemistä Lappeenrannassa sijaitsevassa Etelä-Karjalan museossa on menneiden vuosikymmenien aikana toisinaan kyseenalaistettu, tai vähintäänkin sen rinnalle on yleisöpalautteissa kaivattu Lappeenrantaan esittelevää pienoismallia. Etelä-Karjalan museossa toteutetun kyselyn vastaajista kukaan ei maininnut tätä asiaa, vaikka se kyselyssä esitettiin yhtenä vastausvaihtoehtona. Vaikuttaisi siis siltä, ettei Lappeenrannassa sijaitseva Viipurin pienoismalli enää herätä kyseenalaistuksia. Oletettavasti on luontevaa, että Viipurin pienoismalli sijaitsee juuri rajakaupungiksi mielletyssä Lappeenrannassa.

Viipurin pienoismalli on ollut suosittu tutustumiskohde Etelä-Karjalan museossa. Vastaukseksi kysymykseen, minkälaisia uudistuksia Viipurin pienoismalli kaipaisi, saatiin ideoita valaistuksen parantamisesta uuden tietotekniikan hyödyntämiseen.⁵⁶ Hyvin monen vastaajan mielestä Viipurin pienoismalli oli kuitenkin hyvä juuri sellaisenaan.⁵⁷ Yksi suomenkieliseen kyselyyn vastannut kiteytti asian vastauksessaan: ”Saa säilyä sellaisenaan – menetety Viipurin näköisenä!”⁵⁸

Lopuksi

Viipurin pienoismallin merkitykset ovat muuttuneet vuosien varrella. Pienois-malli rakennettiin aikanaan Suomen toiseksi suurimman kaupungin Viipurin kulttuurihistorian säilyttämiseksi ja muistamiseksi. Pienois-mallin tekijät eli Wiipuri-museon säätiön jäsenet olivat diasporaan joutuneita entisiä viipurilaisia. Heillä oli myös poliittisia motiiveja liittyen Neuvostoliitolle menetettyyn Viipuriin: Viipurin ja Karjalan menettämisen nostattama vääryudentunne sekä tarve muistaa suomalainen sotia edeltänyt Viipuri vaikuttivat pienoismallin rakentamiseen ja aikaansaamiseen. Kaipuu menetettyyn Karjalaan loi Juha Lankisen sanojen mukaan Viipurin pienoismallin, ja siitä voi sanoa muodostuneen suomalaisille koko luovutetun Karjalan symboli. Viipurin pienoismallin tulo Lappeenrantaan oli osoitus siitä, että kaupunki osaltaan jatkoi Viipurin perinnettä. Mielikuva Lappeenrannasta rajakaupunkina on entisestään vahvistunut, ja Etelä-Karjalan museo on muodostunut luontevaksi paikaksi esitellä pienoismallia.

Viipurin pienoismalli rakennettiin tarkaksi representaatioksi Viipurista 2.9.1939 eli vajaat kolme kuukautta ennen talvisodan alkamista. Pienois-malli esittää suomalaisen Viipurin viime hetkiä, ja siitä on muodostunut suomalaisen Viipurin tärkeä symboli. Pienois-mallin tarkkuus ja sen arvo yksityiskohtaisena tietolähteenä on koettu merkityksellisenä sekä pienoismallin tekijöiden että sitä katsovan ja tutkivan yleisön piirissä. Viipurin pienoismalli representoi Viipuria niin hyvin, että ne saatetaan jopa mieltää samana asiana. Viipurin pienoismalli ja elävä Viipuri ovat kuitenkin eri asioita, pienoismalli merkitsee suomalaisille sotia edeltänyttä, kehittyvää suomalaista Viipuria, mutta nykyinen Viipuri nähdään ”toisena”. Siinä missä museon suomenkieliseen kyselyyn vastaajat korostivat Viipurin pienoismallin merkitystä suomalaisen Viipurin kuvaajana, venäjänkieliseen kyselyyn vastanneet näkivät sen Viipurin historiasta kertovana pienoismallina.

Uuden haasteen Viipurin pienoismalli koki vuonna 2020, jolloin se purettiin osiin ja siirrettiin muualle säilytykseen Etelä-Karjalan museon itäsiiven peruskorjauksen ajaksi.⁵⁹ Avoinna on vielä se, minkälaisia uudistuksia Viipurin pienoismalli kokee uuden tulemisensa myötä. Varmaa on, että sillä tulee olemaan keskeinen rooli Etelä-Karjalan museon uudessa perusnäyttelyssä.

Viitteet

- 1 Koskivirta et al. 2016, 10.
- 2 Viipurin pienoismallia koskevassa kyselyssä pyydettiin vastaajia valitsemaan monivalintakysymyksissä yksi vastausvaihtoehto, mutta moni vastaaja valitsi tästä huolimatta useamman vaihtoehdon.
- 3 Kyselyyn vastanneiden henkilöiden vastaukset on eroteltu toisistaan juoksevaan numerointiin perustuvilla tunnisteililla. Myös suomen- ja venäjänkieliseen kyselyyn vastanneet on eroteltu toisistaan: suomenkielisissä vastaukset on esitetty viitteissä tunnistein s1-s46 ja venäjänkieliseen kyselyyn vastanneet tunnistein v1-v19.
- 4 Wiipuri-museon esite, 1987.
- 5 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980. Wiipuri-museon säätiön toimintasuunnitelma v. 1971–1972.
- 6 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1979, liite: Aarno Piltzin kirje Wiipuri-museon säätiön edustajille 20.11.1979.
- 7 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980. Edustajiston sääntömääräinen syyskokous pöytäkirja II / 1979.
- 8 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Säätiön pöytäkirjat II 1981–1992. Wiipuri-museon säätiön hallituksen pöytäkirja I / 1981, 5.2.1981.
- 9 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980. Säätiön hallituksen toimintasuunnitelma v. 1974.
- 10 Thuneberg, 1998, 176–180.
- 11 Valtiovarainministeriöltä saatiin myönteinen päätös 27.4.1982 Viipurin pienoismallia varten tehtävien lahjoitusten verovapaudesta.
- 12 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Viipurin pienoismalli Rahankeräys 1. Hakemukset ym. 1981–1996.
- 13 Laakkonen & Siro 2018.
- 14 Lankinen 1999.
- 15 Koskivirta et al 2016, 9.
- 16 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto. Säätiön pöytäkirjat II, 1981–1992. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1990.
- 17 Wiipuri-museon esite, 1987.
- 18 Lankinen 1999.
- 19 Ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen, 2017.
- 20 Ks. myös Laakkonen & Siro 2018.
- 21 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. v3, v4, v8, v16, v19, s8, s9, s15, s16.
- 22 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s26, s35, s36, s40.
- 23 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, v3, v4, v6, v7, v12, v16, v17 ja v19.
- 24 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s1, s2, s11, s12, s14, s15, s26, s29, s31, s34, s39 ja s40.
- 25 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. v1 ja s23.
- 26 Lankinen, 1999.
- 27 Siro 2013, 32.
- 28 Siro 2013, 34.
- 29 Laakkonen & Siro 2018.
- 30 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, v1, v2, v5, v15 ja v18.
- 31 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s1, s4, s7, s13, s22, s24, s30, s38 ja s42–45.
- 32 Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s13, s14, s30, s34 ja s44.
- 33 Koskivirta et al. 2016, 11–12.
- 34 Kohvakka 2019, 37–40.
- 35 LKA. Wiipuri-museon säätiön arkisto. Säätiön pöytäkirjat II 1981–1992. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1985.
- 36 Ks. esim. Karisto ja Niskanen, 2013, 12–14 sekä Anu Koskivirta tässä teoksessa.
- 37 Rinno 2010, 84.
- 38 Koskivirta et al. 2016, 11.

- 39** Wiipuri-museon säätien arkisto 1970–1998. Säätien pöytäkirjat II 1981–1992. Mappi 2.
- 40** Anne Niemi: ”Viipurin pienoismalli on valmis – Matti E. Kohvakasta kotiseutuneuvos – Lappeenranta sai Viipurin”. *Karjala* 10.2.1994.
- 41** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s34, s36, s28 ja s43.
- 42** Rinno 2010, 85.
- 43** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s18, s23, s25, s35, s38, s42 ja s43.
- 44** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, s12 ja s15.
- 45** Esimerkiksi Shikalov 2013, 126–127 ja Shikalov 2016, 247–248.
- 46** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, s40.
- 47** Shikalov 2016, 254–256. Toki Neuvosto-Viipurissa käytiin jo ennen 1980-lukua. Esimerkiksi Jalmari ja Juha Lankinen kävivät Viipurissa jo 1950-luvulla, mutta käynnit vaativat verkostoja Viipurissa.
- 48** Historiakäsityksellä viitataan vallalla olevaan käsitykseen historiasta. Neuvostoaikana esimerkiksi Viipurin kadunnimet haluttiin muuttaa venäläisiksi, jotta kaupungin suomalainen historia ei korostuisi.
- 49** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. v4, v9, v12, v13, v15, v16, v17 ja v18.
- 50** Pertti Jarla: ”Fingerpori”. *Helsingin Sanomat* 28.8.2009.
- 51** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. s3, s21 ja s24.
- 52** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, v18.
- 53** Vera Vuoripuro: ”Neuvostonostalgian voimistuminen näkyy Viipurissa: Linnan tornissa liehuu tänään voitonpäivänä poikkeuksellisesti punalippu”. *Helsingin Sanomat* 9.5.2019.
- 54** Ks. Turtola 2016, 218. Turtola kuvailee elokuun viimeisenä päivänä 1941 Viipurin linnan torniin nostetun siniristilipun synnyttämää symboliarvoa.
- 55** Siro 2013, 34.
- 56** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. v5, s7, s13, s22 ja s39.
- 57** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, esim. v1–4, v7, v11, v16–18, s12, s34, s36 ja s43.
- 58** Lappeenrannan museot. Kysely Viipurin pienoismallista, 2019, s24.
- 59** Etelä-Karjalan museon itäsiiven peruskorjauksen jälkeen Viipurin pienoismalli palautetaan Etelä-Karjalan museon itäsiipeen.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Lappeenrannan museot

Kysely Viipurin pienoismallista, 2019.

Lappeenrannan kaupunginarkisto (LKA)

Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998

Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980 Mappi 1.

Edustajiston sääntömääräinen syyskokous pöytäkirja II / 1979

Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980 Mappi 1. Wiipuri-museon säätiön toimintasuunnitelma v. 1971–1972.

Säätiön pöytäkirjat I 1971–1980 Mappi 1. Säätiön hallituksen toimintasuunnitelma v. 1974.

Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Mappi 2. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1979, liite (Aarno Piltzin kirje Wiipuri-museon säätiön edustajille 20.11.1979).

Säätiön pöytäkirjat II 1981–1992. Mappi 2. Wiipuri-museon säätiön hallituksen pöytäkirja I / 1981 (5.2.1981).

Säätiön pöytäkirjat II 1981–1992. Mappi 2. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1985.

Säätiön pöytäkirjat II, 1981–1992. Mappi 2. Wiipuri-museon säätiön hallituksen toimintakertomus vuodelta 1990.

Wiipuri-museon säätiön arkisto 1970–1998. Mappi 9. Viipurin pienoismalli Rahankeräys 1, Hakemukset ym.1981–1996.

Sanomalehdet

Niemi, Anne (1995). "Viipurin pienoismalli on valmis – Matti E. Kohvakasta kotiseutuneuvos – Lappeenranta sai Viipurin". Karjala 10.2.1995.

Jarla, Pertti (2009). Fingerpori. Helsingin Sanomat 28.8.2009 (<https://www.hs.fi/fingerpori/car-2000002456490.html>, viitattu 13.12.2019).

Vuoripuro, Verna (2009). "Neuvostonostalgian voimistuminen näkyy Viipurissa: Linnan tornissa liehuu tänään voitonpäivänä poikkeuksellisesti punalippu". Helsingin Sanomat 9.5.2019. (<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000006098788.html>, viitattu 26.7.2019).

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Karisto, Antti & Niskanen, Riitta (2013).** "Kaksi kaupunkia, kaksi kotia". Arkkitehdeista vänkäreihin – Viipurin perintö Lahdessa, toim. Riitta Niskanen & Hannu Takala. Lahden historiallisen museon julkaisuja n:o 4. Lahti: Lahden historiallinen museo.
- Kohvakka, Mikko (2019).** "Kilpailu Karjalan Keskuksesta – Joensuun ja Lappeenrannan kaupunginjohtajien aluekäsitys ja Karjala-kuva 1970-luvulta 1990-luvulle". Historiallinen Aikakauskirja (2019:1).
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2020).** "Muistelun monet muodot – kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina". *Elore* 24 (2017:1). Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry (<https://journal.fi/elore/article/view/79278/40180>, viitattu 1.4.2020.)
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** "Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS.
- Laakkonen, Simo & Siro, Susanna (2018).** Pienoismalli menetetyin kaupunkimaiseman kuvitelmana – Kulttuurinen elinkaarianalyysi Viipurin pienoismallista. 19.6.2018 (<http://widerscreen.fi/numerot/2018-1-2/pienoismalli-menetetyin-kaupunkimaiseman-kuvitelmana-kulttuurinen-elinkaarianalyysi-viipurin-pienoismallista/viitattu> 13.12.2019).
- Lankinen, Juha (1999).** Viipurin pienoismallin syntyhistoria (http://www.viipuri2000.vbg.ru/lankinen/maket_fi.htm, viitattu 25.6.2019).
- Rinno, Soile (2010).** "Museotoimintaa kaupunkiorganisaatiossa – Muistikuvia ja tähdenvälejä". Teoksessa *Katse menneisyyteen – Etelä-Karjalan museo 100 vuotta*, toim. Miikka Kurri, Jukka Luoto, Jukka & Elina Vuori. Etelä-Karjalan museon julkaisusarja n:o 32. Lappeenranta: Etelä-Karjalan museo.
- Shikalov, Yury (2016).** "Viipuri 1940-luvulta 2000-luvulle: neuvostoliittolainen, suomalainen, venäläinen". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS.
- Shikalov, Yury & Hämynen, Tapio (2013).** Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990. Helsinki: Kustannusyhtiö Tammi.
- Siro, Susanna (2013).** "Mennyt maisema kaupunkipienoismallina". *Tekniikan Waiheita* (2013:4). Helsinki: Tekniikan Historian Seura ry.
- Thuneberg, Riitta (1998).** "Viipuri-museo ja Viipurin pienoismalli". Teoksessa *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 12. Helsinki: VSKS.
- Turtola, Martti (2016).** "Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS.
- Viipuri-museon esite. Etelä-Karjalan museo. 1987.

Liite 1. Suomenkielinen kysely Viipurin pienoismallista.

kysely Viipurin pienoismallista

Etelä-Karjalan museossa oleva Viipurin pienoismalli esittää Viipuria sellaisena, kuin se oli 2.9.1939. Tämän kyselyn avulla pyritään kartoittamaan, minkälaisia merkityksiä Viipurin pienoismalliin liitetään. Kysely toteutetaan kesän 2019 aikana ja kyselyn antamia vastauksia hyödynnetään museon tutkimustyössä sekä Etelä-Karjalan museon perusnäyttelyn uudistamisessa.

Kyselyyn vastataan nimettömänä, mutta vastaajan syntymävuotta kysytään kyselyn lopussa.

1. Vierailenko ensimmäistä kertaa Etelä-Karjalan museossa?

- kyllä
- en

2. Oletko kuullut Etelä-Karjalan museossa olevasta Viipurin pienoismallista ennen museokäyntiäsi?

- kyllä
- en

3. Minkälaisia ajatuksia tai tunteita Viipurin pienoismalliin näkeminen Etelä-Karjalan museossa herätti sinussa?

4. Mitä Viipurin pienoismalli merkitsee sinulle?

5. Mikä seuraavista väittämistä kuvaa mielestäsi parhaiten Viipurin pienoismallia? (Valitse vaihtoehdoista yksi)

- Matkailuvaltti ja Etelä-Karjalan museon ehdoton vetonaula
- Menetetyn Karjalan ja Viipurin ja kaihon symboli
- Hieno pienoismalli - kerrassaan upea arkkitehtoninen luomus!
- Viipuri? Miksi venäläisen naapurikaupungin pienoismalli on lappeenrantalaisessa museossa?
- Jokin muu, mikä? _____

6. Mitä uskot Viipurin pienoismallin merkitsevän tulevaisuudessa?

7. Kaipaako Viipurin pienoismallin esillepano mielestäsi päivittämistä? Jos kaipaa, kuvaile minkälaista?

Syntymävuotesi: _____

Kiitos vastauksistasi, palautathan vastauksesi museon lipunmyyntiin!

Опрос о макете Выборга

Макет Выборга в Музее Южной Карелии показывает город таким, каким он был 2-го сентября 1939-го года. Цель этого опроса – выяснить, какие значения посетители музея придают макету. Опрос осуществляется летом 2019-го года. Данные от опроса будут использоваться в исследовательской работе и также в обновлении постоянной выставки музея.

Опрос анонимен, но просим указать возраст ответившего в конце опросника.

1. Вы первый раз в Музее Южной Карелии?

- да
- нет

2. Вы слышали о макете Выборга до посещения музея?

- да
- нет

3. Какие мысли и чувства макет Выборга вызвал у Вас?

4. Какое значение имеет макет Выборга для Вас?

5. Какое из следующих утверждений, по Вашему мнению, лучше всех описывает макет Выборга? (Выбирайте одну из альтернатив.)

- Привлекает туристов. Безусловно, макет - гвоздь Музея Южной Карелии.
- Символ потерянных Карелии и Выборга, символ ностальгии.
- Отличный макет; превосходная архитектурная работа!
- Выборг? Зачем макет соседнего русского города в музее Лаппеенранты?
- Другое, что? _____

6. Какое значение, по Вашему мнению, макет Выборга будет иметь в будущем?

7. Как Вы считаете, требуется ли макету обновление? Если да, какое?

Ваш год рождения: _____

Спасибо большое за Ваши ответы! Будьте добры, передайте опросник персоналу музея.

Arno Tuurna – uusmaalaisesta ylioppilaasta karjalaiseksi heimopäälliköksi

Arno Tuurna (1894–1976, vuoteen 1935 Thuneberg) oli karjalaisen poliittisen ja kulttuurielämän keskeinen vaikuttaja 1930-luvulta 1970-luvulle. Tarkastelemme seuraavassa Tuurnan työskentelyä ja elämää ennen muuta hänen monipuolisen Viipurin ja Karjalaa koskevan käsittelevän toimintansa kautta. Sen sijaan Tuurnan merkittävä rooli jatkosodan ajan Viipurin jälleenrakennuksen johtajana jää tässä esityksessä sivuun. Lohjalta kotoisin ollut Thuneberg aloitti työuransa pankkimiehenä Suomen Pankin pääkonttorissa. Hän kuului samalla salaa venäläisen hallinnon vastaisiin aktivisteihin ja toimi jääkärivärvärinä. Vuoden 1918 sota vei hänet sotilasuralle.

Karjalaan ja sen maakunnan pääkaupunkiin Viipuriin Thuneberg tutustui toimiessaan kadetti-upseerina Karjalan kaartin rykmentissä. Hän siirtyi vuonna 1924 kapteenina reserviin, mutta jatkoi maanpuolustushenkisiä harrastuksiaan muun muassa suojeluskunta- ja väestönsuojelutyössä. Thuneberg suoritti Helsingin yliopistossa ylemmän oikeustutkinnon vuonna 1925 ja sai kolme vuotta myöhemmin varatuomarin arvon. 1920-luvun jälkipuoliskolla hän toimi Viipurissa vaimonsa Sirkun (os. Hallenberg, 1901–1994) isän, kauppaneuvos Juho Hallenbergin perustaman monialaisen teollisuus- ja tukkuliike Toiminimi J. Hallenbergin johtotehtävissä.¹

Tuurna oli paitsi upseeri ja varatuomari myös kokenut urheilu-, pankki- ja talousmies tullessaan valituksi vuonna 1929 Viipurin ensimmäiseksi – ja myös viimeiseksi – suomalaiseksi kaupunginjohtajaksi. Hän ehti toimia aktiivisesti uuden kotikaupunkinsa ja sen takana avautuvan maakunnan edistäjänä runsaan vuosikymmenen ajan. Nuori kaupunginjohtaja oli keskeinen vaikuttaja jo ennen toista maailmansotaa, mutta erityisesti sodan aikana ja sen jälkeisinä vuosikymmeninä hänestä tuli tärkeä siirtokarjalaisten puolestapuhuja ja yksi karjalaisyhteisöjen johtohahmoista. Jatkosodan (1941–1944) aikana majuriksi ylennetty Tuurna toimi Viipurin sotilashallintopiirin ja kaupungin lyhytaikaista jälleenrakennusta johtaneena päällikkönä sekä Viipurin kaupungin hoitokunnan (1940–1948) puheenjohtajana.² Vuonna 1948 hän sai ensimmäisenä suomalaisena kaupunginjohtajan arvonimen samassa yhteydessä kun Viipurin kaupunginjohtajan virka lakkautettiin. Hänestä puhuttiin sittemminkin kaupunginjohtajana: kaikille aikalaisille oli selvää, mihin kaupunkiin kyseisellä arvonimellä viitattiin, vaikka asiasta ei toisen maailmansodan jälkeen muuten paljon pidetty ääntä.

Viipurin menetyksen jälkeen Tuurna siirtyi Helsinkiin, jossa hänet valittiin kokoomuksen riveistä kaupunginvaltuustoon vuonna 1946. Kaupunginhallituksen jäsenenä hän toimi vuosina 1948–1966.³ Tuurna oli aktiivinen myös Suomen kaupunkiliitossa, jonka hallitukseen hän kuului vuosina 1935–1958.

Tuurna toimi Viipurin läänin läntisen vaalipiirin ja kokoomuksen kansanedustajana vuodesta 1939. Hän oli siten yksi niin sanotun pitkän parlamentin nuorimpia parlamentaarikkoja. Sodan jälkeen hän tuli valituksi kansanedustajaksi peräti neljästä eri vaalipiiristä: Kymen läänin läntisestä (1945), Kymen läänistä (1948), Uudeltamaalta (1951) sekä Hämeen läänin eteläisestä (1954).⁴

Tuurna toimi vuosina 1945–1958 laki- ja talousvaliokunnan puheenjohtajana, mihin tehtävään juristikoulutus antoi hänelle edellytykset. Hän toimi myös muun muassa puolustus- ja perustus-

lakivaliokunnissa. Eduskunnassa Tuurna teki yhteistyötä ennen muuta muiden porvarillisten puolueiden, vallankin karjalaistaustaisten, sekä sosiaalidemokraattien niin sanotun asevelisiiven edustajien kanssa. Hänen anomuksensa ja esityksensä käsitteivät usein karjalaisen siirtoväen asemaa sekä kunnallisalan lainsäädäntöä.

Asiapitoisten puheenvuorojensa lomassa Tuurna oli ahkera välihuutaja, joka ilmaisi itseään usein teräväkielisesti ja nopeaäylyisesti.⁵ Tuurna kuului talvisodan ajoilta aina 1950-luvulle saakka kokoomuksen sisäpiiriin, minkä vuoksi hän osallistui usein neuvotteluihin muiden puolueiden edustajien kanssa tärkeistä poliittisista asiakysymyksistä.⁶ Hän asettui ehdolle kokoomuksen puheenjohtajakisaa vuonna 1955, vaikka hänelle ja muille aikalaisille lienee ollut selvää, ettei mahdollisuuksia kärkiehdokkaiden Jussi Saukkosen ja Tuure Junnilan rinnalla ollut. Tuurna sai vaalissa kuitenkin yhteensä 45 ääntä ja oli osaltaan vaikuttamassa siihen, ettei Junnilasta tullut puolueen puheenjohtajaa.⁷

Tuurna oli yhteistyökykyinen ja kompromisseja hakeva poliitikko, joka korosti monissa yhteyksissä suomalaisten – ja erityisesti karjalaisten – keskinäisen yhteistyön merkitystä. Sukupolvensa edustajana hän kannatti silti varauksetta esimerkiksi vapaussodan käsitteen käyttämistä vuoden 1918 tapahtumista.⁸ Tuurna myös toimi vuosina 1945–1946 aktiivisesti sotasyllisyysoikeuden jäsenenä ja oli lopulta toinen kahdesta oikeuden jäsenestä, joka vaati kaikkien syytettyjen vapauttamista.⁹

Tuurnaa luonnehdittiin jo omana aikanaan karjalaisten ”heimopäälliköksi”. Esimerkiksi *Karjalan Heimo* -lehti kirjoitti 70 vuotta täyttäneestä Tuurnasta seuraavasti: ”Kenenkään toisen meidän päiviemme Suomen kansalaisen nimi ei liity niin elimellisesti ja merkittävästi luovutetun Viipurin kaupungin voimakkaaseen kehitykseen ja sen jälleenrakentamiseen sekä viipurilaisten ja karjalaisten kohtaloihin kuin kaupunginjohtaja, varatuomari, majuri evp. Arno Tuurnan.”¹⁰

Tuurnalle kertyi toisen maailmansodan jälkeen poikkeuksellisen runsaasti erilaisia luotamustehtäviä erityisesti luovutetun Karjalan järjestöistä. Hän oli Karjalan liiton aktiivitoimija järjestön perustamisesta (1940) lähtien ja toimi liittohallituksen varapuheenjohtajanakin kaksi vuosikymmentä vuodesta 1948. Kansanedustajamatrikkelin ansioluettelon perusteella hän oli eri aikoina noin 20 järjestön tai yhdistyksen hallituksen puheenjohtaja sekä mukana kymmenissä muissa keskeisissä muun muassa siirtoväkeä, taide- ja kulttuurialoja sekä talouselämän erilaisia etujärjestöjä edustavissa yhteisöissä.¹¹ *Uusi Suomi* kokosi Tuurnan 70-vuotishaastattelussa hänen ansioitaan erityisesti siirtoviipurilaisissa järjestöissä: ”Kaikki viipurilaisjärjestöt ovat tavalla tai toisella saaneet osakseen kaupunginjohtaja Tuurnan huolenpitoa ja apua. Hän on Torkkelin Killan, Viipurin Taiteenystävien, Viipurin Musiikkiopiston, Karjalan, Tannisen ja Torkkelin Säätioiden puheenjohtaja, Viipurilaisen Osakunnan Suurvaakunan veljeskunnan aktiivisimpia jäseniä ja Pääkaupungin Karjalaisten puheenjohtaja. Teollisuuden ja liikkeenharjoittajain seura Pamaus r. y. on noussut Helsingissä toimiessaan uuteen kukoistukseen hänen puheenjohtajanaan. Poliittisessa elämässä kiinteästi mukanaolevana hän on joutunut tässäkin piirissä vaativiin tehtäviin.”¹²

Tuurna oli valittu jo vuonna 1950 Viipurissa vuonna 1891 perustetun Teollisuuden- ja liikkeenharjoittajain Seura Pamaus ry:n puheenjohtajaksi. Hänen vuoteen 1972 jatkuneella puheenjohtajuuskaudellaan seuran toiminta elpyi. Vuonna 1951 hyväksytyjen uusien sääntöjen mukaan seuraan rekrytoinnissa ryhdyttiin korostamaan aiempaa vahvemmin jäsenkandidaatin sukusiteitä

Karjalaan. Tutkija Seppo Tammisen mukaan seura löysi olemassaololleen uuden oikeutuksen liike-elämässä vaikuttavien karjalaisten yhteenkuuluvuudesta sekä karjalaisten perinteiden ja esimerkiksi karjalaisten opiskelijoiden taloudellisesta tukemisesta.¹³ Tuurna toimi myös monien yritysten hallintoelinten luottamustehtävissä. Hän oli pitkään muun muassa Viipurista Lappeenrantaan siirtyneen Karjalan Kirjapaino Oy:n johtokunnan puheenjohtaja (1954–1968, hallituksessa edelleen vuoteen 1973 saakka) ja osakeyhtiön tärkeä henkilöomistaja. Yrityksen, samoin kuin sen omistaman *Karjala*-lehden, tilanne oli pitkään epävakaa ja vaikeudet suuria.¹⁴

Tuurna kirjoitti jo nuoruusvuosinaan runoja. Esimerkiksi runot ”Karjalan miehelle” (1920), ”Karjala” (1922) ja ”Meille on Karjala pyhä” (1928) osoittavat hänen tulkinneen Karjalan merkitystä suomalaisille jo ennen sotaa.¹⁵ Vuonna 1974 hän julkaisi 80-vuotispäivänään omakustanteena runoteoksen, jossa menetetty Karjala on keskeisesti esillä. Teos alkaa runolla ”Wiipuri”, jossa tekijä kiteyttää kaupungin merkitystä kansakunnalle: ”Wiipuri, kunniakas oli tehtäväs rajalla seistä / pyykkinä historian, hintana taistelujen / Ei sua kirkkahampaa ole taistelujen tunnusta toista, / kykenit kasvattamaan uskoa huomenehen.” Kokoelma jatkuu siirtokarjalaisista kertovalla runoilla ”Muuttolintujen tie” ja ”Karjalainen sävel”; sotaa ja kotiseudun jättämistä sivusivat monet muutkin kokoelman tekstit.¹⁶ Sanankäyttäjänä Tuurna oli silti vahvimmillaan innostavana ja paljon käytettynä puhujana. Hän piti uransa aikana satoja juhlaesitelmiä ja -puheita.¹⁷

Tuurnaa pidetään Tuure Junnilan ohella toisena aikakauden kokoomuslaisena konservatiivina, joka suhtautui epäillen Neuvostoliittoa myötäilleeseen ulko- ja sisäpolitiikkaan. Silti hän totesi jo syksyllä 1955, kuinka ”Karjalan kysymysten suhteen on torjuttava kaikenlainen spekulointisävy, mikä voi syntyä ulkomaisten sanomalehtien ja eräiden omin valtuuksin esiintyvien henkilöiden puuttuessa asiaan, mikä on kokonaan kahden ystävällisissä suhteissa elävän naapurimaan keskeinen”. Viittaus ajankohtaiseen Porkkalan palautukseen oli ilmeinen.¹⁸

Taitavana poliitikkona Tuurna osasi asetella sanansa asiallisesti puhuessaan julkisesti sodan jälkeisestä Viipurista. *Suomen Kuvalehti* esitti tasan 25 vuotta talvisodan päättymisen jälkeen Tuurnalle kysymyksen, millainen Viipuri olisi, jos kaupunki olisi edelleen osa Suomea. Entinen kaupunginjohtaja totesi kaupungin kärsineen jo talvisodassa mittavia tuhoja, mutta uskalsi silti otaksua, että ”kyllä Viipuri jo nyt olisi saanut entisen muotonsa ja asemansa Suomen suurimpiin kuuluvana kaupunkina”.¹⁹ Hän kävi sodan jälkeen Viipurissa vain kerran, ja tuolloinkin matkareitin piti kulkea Kiinan kautta.²⁰ *Suomen Kuvalehdessä* hän kertoi kokemuksestaan: ”Olen ollut Viipurissa sotien jälkeen vain kerran, vuonna 1956, eikä siellä paljon karjalaisia näkynyt. Aika vieraalta siellä tuntui. Yksi ainoa henkilö tuli Torkkelinkadulla vastaan. Hän oli vähän ihmeissään kun minut näki ja sanoi [---] että mitä pirua sinä täällä teet. Hän tunsikin minut entisiltä ajoilta. Oli kai satamassa olevasta laivasta tullut kaupungille vähän jaloittelemaan.”²¹

Kysymys Viipurista oli silti Tuurnalle selvästi vaikea, sillä vain muutamaa kuukautta myöhemmin sama lehti kyseli Tuurnan mielipidettä neuvostoliittolaisten suunnitelmista rakentaa Viipurin linnan torniin hissi. Hän ei ottanut kantaa suunnitelmaan, sillä ”[E]i ole oikein että me rupeamme arvostelevaan jos he yrittävät parastaan tehdä. Ja kun se ei ole meidän määrätävissäme kuitenkaan, niin minä olen varovainen.” Hän kiersi suoran kysymyksen uusista matka-aikeista kaupunkiin: ”Kun vanhat viipurilaiset siellä käyvät niin he hetimiten soittavat ja kertovat kuulumiset.”²²

Tuurna tähdensi väsymättä monissa yhteyksissä viipurilaisten ja karjalaisten muistojen vaalimisen tärkeyttä. Aikalaisille hänen painoarvonsa oli selviö, kuten *Uusi Suomi* (12.8.1954) Tuurnan 60-vuotiskirjoituksessa ilmaisi: ”Karjala ja karjalaisten riennot, Viipuri ja sen perinteiden vaaliminen ovat muodostuneet hänelle niin läheisiksi, että kansanomaisesti sanoen hänet ja nämä käsitteet on samaistettu.” Hän itse korostikin monissa puheissaan karjalaisuuden merkitystä esimerkiksi iskulausein ”Karjala on ja elää meissä” tai ”Kaikki Karjalan ja Viipurin puolesta”.²³

Matrikelitiedot²⁴

Karjalan kansallisliitto (pj); Siirtoväen huollon keskus (pj); Maaseutumessut ry:n hallintoneuvosto (pj); Lahden musiikkiopiston johtokunta (pj); Karjalan kirjapaino oy:n johtokunta (pj); Teollisuuden ja liikkeenharjoittajien seura Pamauksen johtokunta (pj); Uosukaisen säätiön hallitus (pj); Tannisen säätiön hallitus (pj); Torkkelin säätiön hallitus (pj); Torkkelin killan hallitus (pj); Kirvun luonnonparantolan hallitus (pj); Viipurin taloudellisen korkeakouluseuran hallitus (pj); Viipurin taiteenystävien hallitus (pj); Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea (pj); Laatokan - Suomenlahden kanavatoimikunta (pj); Karjalan kaartin kilta (pj); Uudenmaan karjalaisseurojen piiri (pj); Yleisen autoliiton Viipurin piiri (pj); Karjalan säätiön hallitus (pj); Karjalan säätiön hallintoneuvosto; P. E. Svinhufvudin muistosäätiön hallitus (pj); Viipurin musiikkiopiston hallitus (pj); Viipurin musiikkiopiston hallintoneuvosto (vpj); Suomen kaupunkiliiton hallitus (vpj); Karjalan liiton hallitus (vpj); Kanneljärven kansanopiston johtokunta (vpj); Kristillis-yhteiskunnallisen työkeskus Toukolan johtokunta (vpj); Kirkon lahja ry (vpj).

Pohjoismaiden Yhdyspankin hallintoneuvosto; Yrittäjien vakuutuksen hallintoneuvosto; Suomen väestönsuojeluliiton hallintoneuvosto; Asuntosäätiön hallintoneuvosto; Inkeriläisten sivistyssäätiön hallintoneuvosto; Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiön hallintoneuvosto; Suomen kaasusuojelujärjestön hallintoneuvosto; Suomen rakennusaineteollisuuden työntäjaliiton hallitus; Suomen tiiliteollisuusliiton hallitus; Helsingin olympiakisojen hallitus; Jääkentäsäätiön hallitus; Viipurilaisen osakunnan laajennettu valtuuskunta; Karjalaisseurojen piirivaltuuskunta; Karjalan kulttuurirahaston isännistö; Karjalan kulttuurirahaston hallitus; Stadion-säätiön edustajisto; Helsingin teatterisäätiön edustajisto; Viipurin museosäätiön edustajisto; Miten rakennan -lehden toimituskunta; Helsingin kansanteatterin johtokunta; Korvausosakkeiden hallintoyhteisön johtokunta; Viipurin näyttämön johtokunta; Kansallisteatterin johtokunta; Rauhan parantolan liittovaltuusto; Tiuruniemen tuberkuloosiparantolan kuntainliiton liittovaltuusto; Suomen Punaisen Ristin Viipurin piirihallitus; Helsingin taidehallin isännistö; Itä-Suomen instituutin kannatusyhdistyksen valtuuskunta; Pohjoismainen rotaryneuvosto.

Viitteet

- 1 Tuurnat saivat kaksi lasta, Kaarlen (1921–2017) sekä Anna-Maijan (von Brandenburg (1922–)). Perustietoja Tuurnasta erityisesti verkkolähteistä: <https://arkisto.kokoomus.net/materiaalipankki/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/tuurna-otto-arno/>; <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911660.aspx> ja lehdistöstä (kaikki luettu Historiallisen sanomalehtikirjaston avulla) esimerkiksi seuraavat: *Uusi Suomi* 12.8.1954; *Länsi-Savo* 12.8.1964; *Etelä-Suomen Sanomat* 12.8.1964; *Etelä-Suomen Sanomat* 11.8.1974; *Helsingin Sanomat* 12.8.1974, nekrologi *Helsingin Sanomat* 11.5.1976; Halila 1978, 106; Paavilainen 2009.
- 2 Ks. Koskivirta 2010, 266–267; Partanen 2010, 270; Roselius & Tepora 2020, 155–156.
- 3 Esimerkiksi Kolbe & Helin 2002, 50, pitävät Tuurnaa merkittävänä vaikuttajana Helsingin kaupunginvaltuustossa.
- 4 Tuurnan vuoden 1954 vaalimainos: <https://nakoislehti.hs.fi/ca887397-9fd5-4461-8268-e0c439d492b8/15?q=%22Arno%2BTuurna%22>.
- 5 Eduskunnan pöytäkirjat ja asiakirjat 1945–1958; Koivisto 2005, 62.
- 6 Esimerkiksi Paasikiven päiväkirjat I, 1985 (17.4.1946, 22.1.1947), Paasikiven päiväkirjat II, 1986 (2.3.1950, 13.9.1951); Koivisto 2005, 137, 144, 159, 171, 176, 231; Nummivuori 2006, 282; Uino 2007, 398–400, 407, 412, 430, 567–568, 599; Vares 2008, 116, 212.
- 7 Esimerkiksi Nummivuori 2006, 421–428; Vares 2008, 237; Nummivuori 2009, 116–117, 119, 213.
- 8 Esimerkiksi *Uusi Suomi* 27.1.1958.
- 9 Esimerkiksi Tarkka 1977, 178; Koivisto 2005, 71; Vares 2008, 86.
- 10 *Karjalan Heimo* 1964: 7–8.
- 11 Esimerkiksi Teperi 1994, passim.; Arponen 2010, 10–11, 14, 26, 37.
- 12 *Uusi Suomi* 12.8.1954. Vrt. myös esimerkiksi Teperi 1994, 89.
- 13 Tamminen 2016, 159.
- 14 Esimerkiksi Teperi 1994, 98–99; Arponen 2003, 86, 95, 97.
- 15 *Aika* 1918: 11–12; *Maailma* 1919: 4; *Valvoja* 1919: 1; *Suomen sotilas* 1920: 48; *Suomen sotilas* 1922: 30; *Kannaksen vartio* 1928: 9.
- 16 Tuurna 1974.
- 17 Esimerkkejä puhujankykyjen arvioinnista muun muassa *Etelä-Suomen Sanomat* 13.5.1976 sekä viittauksia innostaviin ja mieleenpainuviin puheisiin *Työväenopisto* 1933: 4–5; *Rintamamies* 1933: 13; *Uusi Suomi* 8.12.1953, 28.11.1954, 8.12.1954, *Suomi* 22.4.1955; *Itä-Häme* 22.6.1954, *Etelä-Suomen Sanomat* 25.7.1955, 1.12.1957; *Suomen Sosialidemokraatti* 8.8.1955. *Seura* 14.10.1936.
- 18 *Uusi Suomi* 18.9.1955. Vrt. Karjalan palautuskeskustelujen vaiheista ja Tuurnan roolista niissä esimerkiksi Teperi 1994, 159–172.
- 19 *Suomen Kuvalehti* 13.3.1965.
- 20 *Uusi Suomi* 11.9.1956, 16.9.1956; *Helsingin Sanomat* 12.8.1974.
- 21 *Suomen Kuvalehti* 13.3.1965.
- 22 *Suomen Kuvalehti* 19.6.1965
- 23 *Uusi Suomi* 12.8.1954, 19.6.1960; *Etelä-Suomen Sanomat* 13.5.1976.
- 24 Matriikkelitiedot <https://arkisto.kokoomus.net/materiaalipankki/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/tuurna-otto-arno/>.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanoma- ja aikakauslehdet

Historiallinen sanomalehtikirjasto (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>, viitattu 23.2.2020)

Aika 1918: 11–12

Etelä-Suomen Sanomat 25.07.1955, 1.12.1957, 12.8.1964, 8.8.1966, 11.8.1974

Itä-Häme 12.8.1954

Kannaksen vartio 1928: 9

Karjalan Heimo 1964: 7–8

Länsi-Savo 12.8.1964

Maailma 1919: 4

Maaseudun Tulevaisuus 1972

Rintamamies 1933: 13

Seura 1936

Suomen kaupparekisteri 1925, 1926, 1928, 1934

Suomen Kuvalehti 1965

Suomen Sosialidemokraatti 8.8.1955

Suomen sotilas 1920, 1922, 1924

Työväenopisto 1933: 4–5

Uusi Suomi 1953–1960

Valvoja 1919: 1

Ylioppilaslehti 1919

HS Aikakone (<https://www.hs.fi/aikakone/>, viitattu 23.2.2020)

Helsingin Sanomat 1945–2019

Internet-lähteet ja matrikelit

Kansanedustajamatrikkeli, Arno Tuurnan CV. (<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911660.aspx>, viitattu 23.2.2020)

Sotasampo. (https://www.sotasampo.fi/fi/persons/person_4264 viitattu 3.4.2020)

Valtiopäiväaineistot 1945–1949 (<https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut/search>, viitattu 23.2.2020)

Painetut lähteet

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. I–II. Toim. Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge 1985, 1986. Helsinki: WSOY.

Tuurna, Arno (1977). Runoja. Arno Tuurna 80 vuotta 12.8.1974. Helsinki: omakustanne (32 s.).

Tutkimuskirjallisuus

- Arponen, Antti O. (2003).** Sata vuotta Karjalan puolesta. Karjala-lehti 1904–2004. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.
- Arponen, Antti O. (2010).** ”Eduvalvonnan ja taistelun vuodet (1940–1960)”. Teoksessa Karjalasta on kysymys. Karjalan Liitto 1940–2010, toim. Terhi Willman. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Halila, Aimo (1978).** Hallinto ja kunnalliselämä. Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944. Helsinki: Torkkelin Säätiö.
- Koivisto, Jukka (2005).** Etulinjasta Etelärantaan. Päiviö Hetemäen poliittinen toiminta vuoteen 1962. Helsinki.
- Kolbe, Laura & Helin, Heikki (2002).** Helsingin historia vuodesta 1945. 3. Kunnallishallinto ja -politiikka, kunnallistalous. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Koskivirta, Anu (2010).** ”Luovutetun alueen julkisoikeudelliset yhteisöt”. Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Nummivuori, Petri (2006).** Nuori konservatiivi. Tuure Junnila ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1956. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nummivuori, Petri (2009).** Oikeistolainen. Tuure Junnilan elämäkerta. Jyväskylä: Ajatus Kirjat.
- Paavilainen, Marko (2009).** Hallenberg, Juho. Suomen talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. Studia Biographica 8. Helsinki: SKS, 2008–. Julkaisun pysyvä tunniste URN NBN:fi-fe20051414, artikkeliin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-tev-000259>, viitattu 3.4.2020.
- Partanen, Jukka (2010).** ”Kaupunginjohtaja Arno Tuurna”. Teoksessa Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI, toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Roselius, Aapo & Tepora, Tuomas (2020).** Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950. Helsinki: Kustantamo S & S.
- Tamminen, Seppo (2016).** Veljet Viipurista. Teollisuuden- ja liikkeenharjoittajain Seura Pamaus ry 125 vuotta. Helsinki: Teollisuuden- ja liikkeenharjoittajain Seura Pamaus. (https://pamaus.fi/books/www_Pamaus_125v_SMALL.pdf, viitattu 3.4.2020).
- Tarkka, Jukka (1977).** 13. artikla. Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946. Helsinki, Porvoo: WSOY.
- Teperi, Jouko (1994).** Karjalan Liiton taisteluvuodet 1940–1960. Helsinki: VSKS.
- Uino, Ari (2007).** ”Kokoomus ja sota 1939–1944”. Teoksessa Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944, toim. Vesa Vares & Ari Uino. Helsinki: Edita.
- Vares, Vesa (2008).** Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1944–1966. Helsinki: Edita.

Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918 haudatuista muistoista

Johdanto

Artikkeli kertoo vuoden 1918 sisällissodasta ja sen muistamisesta Viipurissa sotien 1939–1945 jälkeisenä diasporan aikana. Tätä kaikin tavoin traagista ja vaikeaa vuotta kuvaa parhaiten ilmaisu poikkeusaika. Sisällissota oli poikkeuksellinen eritoten Viipurissa: kaupunki oli sodan loppuvaiheessa ja jälkiselvittelyjen aikana väkivallantekojen paikka. Käytän siksi tästä sisällissotaa seuranneesta ja yli puoli vuosisataa kestäneestä poikkeusajasta ”haudattujen muistojen” metaforaa. Haudatut muistot viittaavat väkivaltaisiin kuolemiin, joista punaisen puolen muistitiedossa on paljon jälkiä. Vuosien 1939–1945 sotiin asti sisällissodan muistelukulttuuri oli jyrkästi kahtiajakautunutta, ja sodan monia totuuksia toistettiin ja vaalittiin vain omien joukossa. Ainoastaan valkoisen puolen käymä sota kelpasi kansakunnan jakaman historiakulttuurin ainekseksi.¹ Haudatut muistot siis symboloi historiakulttuurin aikaa, jossa menneisyydestä vaiettiin ideologisista syistä. Vasta 1960-luvulla historian kipeää perintöä ryhdyttiin tarkastelemaan moniäänisemmin, ja prosessi on jatkunut näihin päiviin asti.

Artikkelissa paneudun siihen, miten diasporassa eläneet jälkipolvet ovat käsitelleet sisällissodan poikkeuksellista aikaa 1960-luvulla suomalaisiin arkistoihin kerättyssä, punaisen puolen muistelukerronnassa. Tarkastelu laajenee sisällissodan historiatulkintoihin ja niiden muutoksiin. Käsittelen vuoden 1918 sisällissodan muistoja Viipurissa sekä sodan historiantulkintojen sedimenttejä ja kahtia jakautunutta muistelukulttuuria. Artikkelini pyrkii konkretisoimaan Eeva Kilven kirjoittamat kauniit sanat siitä,

miten menneisyytenne, menneisyytemme palvonta, rakkautemme Karjalaan vaatii aina silloin tällöin itse kultakin pientä yksinpuhelua ja asioitten kirjaamista nykyhetken näkökulmasta yhtä lailla kuin se vaatii dialogia, yleistä keskustelua ja kriittistä analyysia.²

Artikkelini muistitietoaineisto on koottu Kansan Arkistoon, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon (aiemmin Kansanrunousarkisto) ja Työväen Arkistoon³ aikana, jolloin sota ei ollut vain punainen tai valkoinen vaan väki-

valtainen, kipeä ja traumaattinen.⁴ 1960-luvun asenneilmapiiri vaikutti ratkaisevasti siihen, millä tavalla myös diasporassa elävät siirtokarjalaiset – ja koko Suomi – myöhemmin hahmottivat lähimenneisyytensä. Italialaisen muistitietotutkijan Alessandro Portellin mukaan valloittajien tai voittajien historiaa kirjoittavat omaksuvat kerronnassaan helposti kaikkitietävän kertojan roolin. He kertovat menneisyyden tapahtumista kolmannessa persoonassa ja tapahtumakulkuja dominoiden. He ikään kuin nousevat kertomusten yläpuolelle ja vaikuttavat samalla riippumattomilta, objektiivisilta ja puolueettomilta. Portellin mukaan muistitietotutkimus on merkityksellistä, koska tarkastelun lähtökohtana on menneisyyden moniäänisyys.⁵ Hänelle itselleen on tyypillistä muistitietotutkimus, jossa menneisyyttä kuoritaan kuin sipulia. Tarkastelu etenee sisäkkäisestä kerroksesta toiseen, ja alta paljastuu lopulta menneisyyden ydin. Portelli siis kannustaa tutkijoita menneisyyden palvonnan sijasta kriittiseen analyysiin, dialogiin ja asioitten uudelleen kirjaamiseen askel askeleelta.

Viipurin punaisten kuolemia käsittelevässä muistitiedossa poikkeavuuden teema toistuu monin eri tavoin, ja vaikenemisen padot murtuvat. Punaisten muistelijoiden kirjoittamissa teksteissä korostuvat kuoleman arvottamiseen ja muistin paikkoihin liittyvät teemat. Muistin paikat symboloivat vahvasti sitä vaikenemisen ilmapiiriä, joka pitkään liittyi vuoden 1918 sisällissodan aiheuttamiin traumoihin. Muistitiedossa onkin väkeviä kuvauksia etenkin Papulan hautausmaasta ja Ristimäessä sijaitsevasta Koirien hautausmaasta.⁶ Paneudun näihin tapahtumiin tässä artikkelissa yksityiskohtaisemmin. Kiinnostavaa on myös se, että punaisten omat muistin paikat Viipurissa eivät ole koskaan olleet karjalaisten kotiseutumatojen vakinaisia kohteita, vaikka ne ovat 1900-luvulla käytyjen sotien merkittävimpiä tapahtumapaikkoja Viipurin kaupunkialueella. Ne kuuluivat haudattuihin muistoihin, joista myöhemmät sukupolvet eivät välttämättä tiedä vieläkään mitään.

Sedimenteillä viittaa artikkelissani kriittiseen menneisyyden tarkastelun tapaan ja tiedon arkeologiaan, joka tarkoittaa tieteen yleiskielessä jollekin aikakaudelle tyypillistä tiedollista järjestelmää. Ranskalainen filosofi ja historiantutkija Michel Foucault kytkee tiedon arkeologian ennen kaikkea ajattelun historiaan ja sen tutkimiseen. Tässä artikkelissa sedimenttityö liittyy myös omaan tutkijanpositiooni: olen itsekin taustaltani karjalainen ja käynyt viipurilaisilla muistin paikoilla lukemattomia kertoja yhdessä diasporan kokeneiden siirtokarjalaisten kanssa ja muiden Viipuriin suuntautuneiden retkien yhteydessä. Foucault'n mukaan menneisyydestä on mahdollista kaivaa esiin erilaisia sedimenttejä ja tutkimuksen tehtävänä on purkaa ja eritellä niitä. Tiedon arkeologiassa menneisyyden sedimentit, kuten kysymykset inhimillisestä toimijuudesta ja tiedon alkuperästä, tulevat julki.⁷

Artikkelini tuottama kuva vuoden 1918 Viipurista on kaleidoskooppimainen, ja näytteet menneestä ovat kiinnostavia sellaisenaan. Näytteet ovat pieniä palasia menneisyyden koko kuvassa, ja tekstissä ne sijoitetaan dialogiin muiden olemassa olevien tiedollisten järjestelmien kanssa.⁸ On huomioitava, että pääosa sisällissodan kokeneista ihmisistä ei koskaan kirjoittanut tai puhunut menneestä. Emme siis tiedä heidän kokemuksistaan. Tällainen hermeneuttinen näkökulma tietoon ja maailmaan on väistämättä vajaa ja keskeneräinen.

Muistamisen ja unohtamisen sedimenttejä kaivamamassa

Lähden kaivamaan menneisyyden sedimenttikerroksia ensimmäiseksi arkistoista, jotka tiedostivat sisällissodan kahtiajakautuneen muistelukultuurin olemassaolon ja toteuttivat 1960-luvulle tultaessa keruita, jotka tuottivat massiivista muistitietoaineistoa sisällissodasta. Arkistoihin kertyi kymmenien tuhansien sivujen muistitietoaineisto sisällissodasta, ja yksittäisissä teksteissä korostuvat Foucault'n yllä kuvaamat kysymykset inhimillisestä toimijuudesta ja vaihtoehtoista vallalla oleville diskursseille. Hävinnyt sodan osapuoli oli kirjoittanut aikaisemmin lähinnä omiin muistojulkaisuihinsa ja vaalinut punaista perintöä työväenliikkeen sisällä ja perhepiirissä.⁹ Tästä syystä sisällissotaa käsittelevä historiakulttuuri muuttui merkittävästi 1960-luvulla. Hävinnyt osapuoli sai instituutioilta kannustuksen tarttua kynään.

Punaisen puolen muistelijat saivat ensimmäiseksi kehotuksen kirjoittaa työväen omiin arkistoihin eli vuonna 1945 perustettuun Kansan Arkistoon ja vuonna 1909 perustettuun Työväen Arkistoon. Arkistot käynnistivät kilpakeruita, joiden avulla haluttiin edistää historian uutta tulkintaa.¹⁰ Tekstejä lukiessa aistii tänäkin päivänä, miten ”tapahtumien antamat muistot häälyvät vain ohuen pinnan alla, josta raateri syöksee helposti ulos laavaa”,¹¹ kuten yksi aikalaisista kirjoittaa. Muistelukerronnan keskiössä ovat sodan kokeneiden ihmisten näkökulmat, ja arkistojen tekstit ovat inhimillisiä todisteita siitä, mitä vuoden 1918 sisällissodasta Viipurissa punaisten puolella ajateltiin. Vasta 1960-luvulla – 50 vuotta sodan jälkeen – perinteinen, valtaa pitävien näkökulmaa toistava menneisyyden tulkinta sai rinnalleen kilpailevia ja vaihtoehtoisia tulkintoja. Eeva Kilven peräämä dialogi ja kriittinen itsetutkiskelu vaativatkin uuden sukupolven ja uuden aikakauden. Hitaallakin muutoksella oli valtava merkitys. Etenkin konfliktien uhreille pohdinnat olivat jopa vapauttavia.¹²

Minkälaista 1960-luvun kilpakeruissa tallennettu, vuotta 1918 käsittelevä muistitieto on? Keitä muistelijat olivat ja miksi he kirjoittivat niin hanakasti arkistoihin? Mitä tämä muistitieto tarkoittaa sisällissodan muistelukultuurin ja tiedonarkeologian näkökulmasta? Sisällissodan punaisen perinnön arvoa

korosti ensimmäisenä vasemmistolaisen työväenliikkeen keskusarkisto Kansan Arkisto, jonka tehtävänä on kansalaisjärjestöjen, työväenliikkeen ja työväestön sosiaali- ja kulttuurihistoriaan liittyvän aineiston säilyttäminen.¹³ Se organisoisi sisällissotaa käsittelevän keruun jo vuonna 1957. Lehdistölle tarkoitettussa kirjeessä ”Luokkasodan muistot talteen” määriteltiin tarkemmin, mistä Kansan Arkiston keruuhankkeessa oli kyse. Tallennustyöllä koettiin olevan merkitystä sekä työväenliikkeelle että yhteiskuntahistorian tutkimukselle:

Jotta totuus v:n 1918 tapauksista säilyisi mahdollisimman täydellisinä jälkipolville ja maamme työväenliikkeen sekä yhteiskuntahistorian tutkijoiden käytettävissä olisi luotettavampaa aineistoa kuin vähemmän tieteenomaiset selostukset ”vapaus-sodasta” voittajien kuvaamana, vetoavat Suomen Työväenliikkeen Historiaseura ja Kansan Arkisto kaikkiin kansalaisiin, joilla on hallussaan vallankumousvuosien 1917–1918 aineistoa. – – – Kehoitamme kaikkia, joilla on hallussaan käsinkirjoitettuja tahi painettuja vv. 1917–1918 tapauksiin liittyviä asiakirjoja, valokuvia ym. aineistoa luovuttamaan ne Kansan Arkistolle, Helsinki, Sturenkatu 4, missä ne tulevat olemaan koko työväenliikkeen ja ennen kaikkea historian tutkijoiden käytettävissä.¹⁴

Kansan Arkisto lähetti loppuvuodesta 1977 vielä uuden ”Vetoomuksen kaikille työväenliikkeen jäsenille”. Vetoomuksella tavoiteltiin työväenliikkeen ”merkittäviä taistelukokemuksia”. Työväen ”historia-ainehisto” tuli saada arkistoon talteen ”tutkijain ja jälkipolvien käyttöön” ja ”täydentämään historian kokonaiskuvaa”.¹⁵

Kansan Arkiston oma poliittinen agenda ilmenee kirjoittajien motivoinnissa käytetyistä sanamuodoista. Tavoitteena oli, että työväenliikkeen jäsenet tuottaisivat arkistoon ”luotettavampaa aineistoa kuin vähemmän tieteenomaiset selostukset ’vapausodasta’”. Keruutyö pidettiin lähtökohdiltaan mahdollisimman aatteellisena, jotta ”totuus v:n 1918 tapauksista säilyisi mahdollisimman täydellisenä”.¹⁶ Kansan Arkiston sisällissotaa käsittelevä kokoelma onkin kirjava kokoelma eri lähteistä koottuja ja saatuja tekstejä ja dokumentteja. Joukkoon mahtuu myös mittava otos erilaisia muistelmia, joita ovat kirjoittaneet 1900–1920-luvuilla syntyneet työläiset. Punaisen puolen näkökulmien esiintuonti on muistelukerronnassa selkeän ideologista, jopa vimmaista. Usein muistelijat myös tulkitsevat historiaa ja kritisoivat vastapuolen tunnustamaa aatetta. Voikin ajatella, että muistaminen on kirjoittajille sekä historiallisen kokemuksen välittämistä eteenpäin että harkittua vaikuttamista.¹⁷ Kirjoittajat ovat tietoisia siitä, että he tuottavat menneisyydestä tulkintaa, jota historian sedimenteistä ei muulla tavoin voi kaivaa esille.

Toinen työväen ja sodan hävinneen puolen muistitiedosta 1960-luvulla kiinnostunut arkisto oli Työväen Arkisto, joka on ennen kaikkea kansanliikearkisto ja Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen poliittisen ja ammatillisen työväen-

liikkeen keskusarkisto. Arkiston perustehtävänä oli aluksi koota aineistoa poliittista työtä varten, mutta muistitiedon ja työväkeä koskevan perinteen kerääminen vahvistui erityisesti 1960-luvulla, kun Työväen Muistitietotoimikunta ryhtyi organisoimaan kohdekeruita muun muassa Helsingin työväen oloista, osuustoiminnasta, työväen urheilusta ja muista työväenliikkeen kannalta merkittävistä teemoista.¹⁸ Sisällissotaa koskevan tiedon äärellä Työväen Arkisto teki 1960-luvulla pohjatyötä, joka tiedon arkeologian näkökulmasta oli uutta luovaa. Arkisto on kiinnostunut työväestön inhimillisestä toimijuudesta, menneisyyden subjektiivisuudesta, katkoksista, mikroskooppisista näkökulmista ja vaihtoehtoista.¹⁹

Sisällissodan ”Itsenäistyminen ja kansalaissota 1917–1918” on Työväen Arkiston laajin yhtenäinen historian yksittäistä murrosaikaa käsittelevä aineistokokonaisuus. Aineisto koostuu pääosin vuosina 1964–1965 toteutetun keruun ”Vuosien 1917–1918 muistot talteen” teksteistä. Työväen Muistitietotoimikunnan *Muistitietouutisissa* julkaistiin vuonna 1965 keruukehotus, jossa perustellaan vuosia 1917–1918 käsittelevän keruun tarpeellisuus näin:

Historiamme vaiherikkaat ja raskaat vuodet 1917–1918 ovat lähes 50 talven takaisia. Paljon noiden aikojen tapahtumista ja ihmiskohtaloista on unohtunut. – Nyt on aika käydä entistä perusteellisempaan totuutta noudattavaan työhön noiden kohtalon aikojen vaiheiden kirjaamiseksi. Jokaiselta paikkakunnalta on tallennettava muistitietoja. Ei ainoastaan sota ja vaino, vaan tuon ajan muistot kokonaisuudessaan ovat keruun kohteena.²⁰

On kiinnostavaa, että Työväen Muistitietotoimikunnan keruujulistuksen keskiössä pääteemoina olivat vallankumouksen taustat, vuoden 1917 sisäiset olot, punakaartit sekä punainen ja valkoinen valta, eivät ainoastaan sisällissodan 1918 kolme kuukautta.²¹ Keruukehotuksen painotuksista huolimatta arkistoon alkoi tulla muistitietoa sodan kokeneilta ihmisiltä. Arkisto avasi ”tämmösen palveluluukun”, kuten arkiston pitkäaikainen tutkija Risto Reuna on jälkeinpäin kuvannut. Vuoden 1965 keruu tarjosi 50 vuoden aikana kertyneille traumoille ja patoutumille purkautumistien: ”ikään kuin tätä asian sanomista julkiseksi, mikä on ollut piilossa”.²²

Aikalaiskokemusten, traumojen ja patoutumien lisäksi sotakuolemat ovat muistitietoa selvästi leimaava teema. Varsinkin Viipuria käsittelevässä muistitiedossa vankileirit, teloitukset ja kuolema toistuvat tiuhaan. Muistelijat kirjoittavat Papulanmäen punaisesta sankarihautausmaasta, sodan jälkiselvittelyistä, punaisten ruumiiden häpäisytoimista, valkoisesta terrorista, teloituksista ja punaisten joukkohaudasta Ristimäessä. Kirjoittajat viestivät muistelemisen tarpeesta myös kuvittelemilleen lukijoille:

Näitä tapahtumia olisi niin paljon ettei jaksaisi koskaan kaikkea saada paperille nämät kaikki ovat vähäisiä tietoja tässä mutta olen kaiken sen kauhun nähnyt omin silmin.²³

Työväen Arkiston viipurilaisten kirjoittajien joukoista en tunnistanut ainoatakaan valkoista. Työväen Arkiston muistelijat kirjoittavat sävyisämpiä tekstejä kuin Kansan arkiston muistelijat, ja useimmat tekevät eroa paitsi valkoisiin myös kommunistiseen puolueeseen. Työväen Arkistolla ja Kansan Arkistolla on oma, poliittisesti tiedostava kirjoittajakuntansa, ja arkistojen kontekstilla näyttää olleen selkeä vaikutus tekstien ilmaisumuotoon.

Kansalaissodan jälkeen olin jyrkästi työväen puolella. Heti, kun alettiin nostaa järjestöjä pystyyn, olin mukana. Ei silloin muistaakseni paljon pelätty. Punakaartissa oloa ei kaduttu, mutta suunta oli selvitettävä. Meidän Liikeliiton osastossa ei ollut suuntariitoja. Henkilökohtaisesti en joutunut painostuksen kohteeksi työnantajankaan taholta. Kommunistien kanssa en ole ollut kosketuksissa.²⁴

Ulla-Maija Peltonen on analysoinut kirjeenvaihtoa, jota Työväen Arkisto kävi kirjoittajien kanssa. Työväen Arkiston muistelijat puhuttelevat kerääjätahoa erilaisin vivahtein: saatekirjeissä esitetään kysymyksiä, kommentoidaan ja jopa arvostellaan keruun yksityiskohtia. Kirjoittajat myös lähestyvät arkistoa tavallisesti ja yhteisyyttä korostavin ilmauksin.²⁵ Esimerkiksi Viipurissa syntynyt ja kirjoitushetkellä 80-vuotias nainen kirjoittaa menneisyydestään, koska hän kokee olevansa ikänsä puolesta siihen velvoitettu:

Tietäkseni ei ole tältä paikkakunnalta elossa kuin minä jotka muistaisivat niitä aikoja niin niinkuin ne olivat silloin.²⁶

Viipurissa vuonna 1887 syntynyt mies puolestaan reagoi keruukehotukseen niin, että hän asettaa henkilökohtaiset muistonsa taka-alalle. Ratkaisu on luonteva, sillä yksilöllisen kokemuksen häivyttäminen suuremman asian tieltä kuului kirjoitushetkellä työväenliikkeen ideologiaan:

Tässä voisin vielä jatkaakin tuota vankilaelämän kuvausta, samoin myös valtiorikosoikeuksien tuomioita, mutta kun ne lienevät jo melko yleisesti tunnettuja, ei kertomuksen tämän laatusella jatkamisella liene enää mainittavaa merkitystä. Niin ikään voisin jatkaa omia henkilökohtaisia kokemuksia vankileirialalta, mutta kun tälläkään ei liene varsinkaan historian kirjoituksen kannalta mainittavaa merkitystä, jätän senkin enemmän kertoilemisen silleen.²⁷

”Noiden sotavuosien muistot vaikuttavat yhä yhteiskunnassamme”

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto oli kolmas arkisto, joka käynnisti vuosien 1917–1918 muistitiedon keruuhankkeen Kansan Arkiston ja Työväen Arkiston vanavedessä vuonna 1965. Kansanrunousarkisto poikkesi ideologiaaltaan selkeästi Kansan Arkistosta ja Työväen Arkistosta, sillä sen keruiden perinteisenä kohteena oli ollut niin kutsutun agraarin Suomen perinne. Muut yhteiskuntaluokat tekivät Kansanrunousarkistoon 1960-luvulla vasta tuloaan, mikä selittää sen, että sisällissodan perintöön ei oltu aikaisemmin valmiita kajoamaan.²⁸ Ulla-Maija Peltonen on jopa osoittanut, että Suomen itsenäistymistä ja sisällissotaa käsittelevän perinteen keruu koettiin Kansanrunousarkistossa 1960-luvulla niin araksi ja vaikeaksi aiheeksi, että Martti Sarmelan, Urpo Vennon ja Pekka Laaksosen esitys toimittaa vuosia 1917–1918 käsittelevä antologia Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhlan kunniaksi vaiettiin Seurassa lähimain kuoliaaksi.²⁹

Vuosien 1917–1918 muistitietokeruu kuitenkin toteutettiin, ja se oli Kansanrunousarkiston historian suurin menestystarina: arkistoon tallennettiin 70 sidoksen ja yli 22 000 sivun laajuinen aineisto melkein 600 vastaajalta. Keruukehotus lähetettiin sanoma- ja aikakauslehdille vuonna 1967, ja sen allekirjoittajina olivat Kustaa Vilkuna, Martti Haavio ja Urpo Vento.³⁰ Kirjeestä on luettavissa tietoinen pyrkimys vaikuttaa sisällissodan kahtiajakautuneisiin asenteisiin liennyttävästi. Teksti perustelee, miksi vihdoin on Kansanrunousarkiston toteuttaman tieteellisen keruun aika:

Vuodet 1917–1918 olivat Suomen tasavallan syntyhistorian tuskaista alkutaivalta, joka saattaa monien mielestä jo olla riittävästi selvitetty tai loppuun käsitelty. Mutta tiedämme, että noiden sotavuosien muistot vaikuttavat yhä yhteiskunnassamme; politiikassa, kirjallisuudessa, kansalaisten asenteissa ja vieläpä ihmisten välisissä suhteissa ja että nuo tapahtumat on perimätietona säilytetty sukupolvelta toiselle. Nyt aloitetulla kansantietouden kyselyllä ei pyritä keräämään pelkästään kokemusperäistä historiatietoa yksityisten ihmisten näkökulmasta, vaan myös kartoittamaan vaikutusta, joka tapahtumalla on ollut myöhempisiin aikoihin; saamaan selville, millaisena tieto tapahtumista on säilytetty. Osallistuminen ei siten edellytä, että tiedonantaja olisi itse ollut tapahtumissa mukana. Kysely on osoitettu kaikille kansalaispiireille ja kaikille niille, jotka haluavat tuoda tietonsa tai mielipiteensä tutkimuksen ulottuville.³¹

Kansanrunousarkisto oli 1960-luvulla Suomen johtava tieteellinen perinne- ja keskusarkisto. Se, että arvostettu perinnearkisto otti vuosien 1917–1918 kiistel-lyn perinteen keräämisen tehtäväkseen, oli yhtäältä merkittävä murros tieteen eetoksessa ja akateemisen maailman tavassa mieltää kuluneet 50 vuotta. Toi-

saalta sisällissodan kaikkia kansalaispiirejä koskevan perinnön kerääminen nähtiin nyt myös yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti arvokkaana asiana. Enää sisällissodan kaikkia kansalaispiirejä koskeva perintö ei ollut pelkkää ”historian liikkumatonta materiaa” ja menneisyyden ”vanavettä”, kuten Foucault asian muotoilisi.³² Sen sijaan Kansanrunousarkiston keruuta perusteltiin seuraavasti:

aineisto [ei tule] palvelemaan yksinomaan tieteellistä tutkimusta. Tieteen kannalta on kysymys paitsi historiallisista tapahtumista myös siitä, miten ihminen on noina sekasorron vuosina käyttäytynyt, mistä hän on ammentanut toimintansa motiivit. Kyselymateriaali tulee siten palvelemaan monia tutkimusaloja, tiedettä humanistisen tutkimuksen kaikilla sektoreilla.³³

Kansanrunousarkiston viipurilaisten kirjoittajien taustoista on saatavilla vain niukasti tietoa: ainoastaan kirjoittajien nimi, asuinpaikka, syntymäaika ja ammatti. Kirjoittajat välittivät teksteissään myös tietoa muistitiedon paikantumisesta Viipurissa, kannattamistaan ideologioista sekä myöhemmistä vaiheistaan esimerkiksi maansisäisessä siirtolaisuudessa. Ulla-Maija Peltonen pitääkin Kansanrunousarkiston kyselyohjeeseen liittyviä epätarkkuuksia selvänä puutteena keruun toteutuksessa. Kirjoittajien ideologista ja poliittista mieli- pidettä ei voi aina tarkasti määrittää.³⁴ Tällainen tekstien kontekstittomuus on kiinnostavaa. Voisi jopa kuvitella, että kyselyohjeen epätarkkuudet olivat aikanaan tietoisia valintoja. Kenties kahtiajakoa ei enää haluttu uusintaa tai toisintaa. Todennäköisempää kuitenkin on, että Kansanrunousarkisto halusi vaihkaa kyseenalaistaa menneisyyden ”dominoivia tapahtumakulkuja”.³⁵

Muistelijoilla oli selkeä tarve purkaa traumoja, mille Kansanrunousarkisto tarjosi kanavan. Valtaosa kirjoittajista oli punaisia, mutta Kansanrunousarkistoon kirjoitettiin hienovaraisemmin kuin Työväen Arkistoon ja Kansan Arkistoon. Oma tulkinta sodasta saatettiin jopa tunnustaa subjektiiviseksi:

Kyselyohjeissanne on lopussa kohta: Jos olette kuullut kerrottavan noista ajoista, miten kuulemanne on Teihin vaikuttanut. Siksi jatkan vielä omalta kohdaltani.³⁶

Luokkasotamme esihistoria juontaa juurensa aikaan, jolloin etuoikeutettuja ilmeni, ja taistelu heitä vastaan aina vuosisatamme alkuvuosiin, sortovuosiin. Tällöin oli työväestön ja porvariston yhteistoiminta hyvä lukuun ottamatta suomettarelaisia. Suurlakko 1905 oli tapahtuma, joka särki yksimielisyyden. Porvariston mielestä menivät työväestön vaatimukset – 8t:n työaika, yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, yksikamarinen eduskunta – liian pitkälle.³⁷

Vaikka ajasta on kauan, eräät yksityiskohdat tulevat aina muistiin.³⁸

Uudenlaista historiakulttuuria

Historiakulttuuri tarkoittaa tapaa, jolla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa. Käsite viittaa sekä historiallisen viestinnän muotoihin että historian ja perinteen läsnäoloon ihmisten elämässä, arjessa ja yhteiskunnassa. Historiakulttuurin piiriin kuuluvat juhlapäivät, muistomerkit, kirjat, historiankirjoitus, katujen nimet ja seteleihin painetut aiheet. Arkisemmissä yhteyksissä ihmiset kohtaavat historiakulttuurin esimerkiksi vanhojen ihmisten muistelukerronnassa, poliittisessa puheessa tai seuraamalla viihdettä ja populaarikulttuuria.³⁹ Historiakulttuuriin liittyvätkin oleellisesti menneisyyttä esittävät tai siitä kertovat asiat ja ilmiöt, joiden avulla tietyssä ajassa elävät henkilöt rakentavat historiallista identiteettiään ja kytkevät menneisyyden osaksi elämismaailmaansa.⁴⁰

Sisällissodan jälkeisessä Suomessa historiakulttuuri oli pitkään ja ylisukupolisesti kahtiajakautunutta ja luonteeltaan poliittista. Kutsun tätä puolen vuosisadan mittaista aikaa haudattujen muistojen ajaksi, sillä sisällissodan historia- ja muistelukulttuuri jakautuivat selkeästi kahtia kansallisesti merkittävään valkoiseen ja kansallisesti väheksytyyn punaisen puolen perintöön. Kirjailija Elsa Hästesko (myöh. Heporauta) esimerkiksi toimitti heti sodan jälkeen kolmiosaisen *Sankaripoika*-muistojulkaisun alle 20-vuotiaana henkensä menettäneille valkoisille pojille, ja *Suomen Vapaussota* -nimisessä aikakauslehdessä julkaistiin vuosina 1932–1933 valkoisen puolen muistokirjoituksia. Valkoista perintöä vaalittiin lisäksi lukemattomissa paikallisissa muistojulkaisuissa ja muistelmateoksissa. Punaisen puolen muistelukulttuuriin liittyi muun muassa omien vainajien muistoa ylläpitävä valokuvien ja tiedon keruu. Työväen kuva-lehti *Itä ja Länsi* julkaisi vuosina 1928–1929 tiedonkeruun saldoa lähes 3 400 ”vallankumoustaistelijan” osalta.⁴¹ Sodan osapuolet myös harjoittivat omaa muistin politiikkaansa esimerkiksi vaalimalla sotien uhrien sankarikulttia, kuten Ulla-Maija Peltonen kirjoittaa:

Kuoleman ylevyys, uhrautumisen arvokkuus ja sotilaan velvollisuus liitettiin sankaruuteen, joka perustuu runebergiläiseen arvo-malliin. Sen mukaan sotilaan valinta sodassa elämän ja kuoleman välillä on valinta kunnian ja kunnianttomuuden välillä. Julkaisuissa korostettiin myös, että vainajat jättivät jälkeensä pyhän perinnön, joka jälkeenjääneiden oli velvollisuus muistaa.⁴²

Historian käytön poliittiseen luonteeseen kuului 1960-luvulle asti punaisen puolen historiakulttuurin julkisten ilmenemismuotojen kieltäminen sekä niiden puuttuminen ja poistaminen.⁴³ Kenties traagisin esimerkki historiakulttuurin poliittisuudesta ja kahtiajakaisuudesta olivat punaisen puolen

sankarivainajien kunniaan liittyvät kiistat, joita varsinkin Viipurissa ratkottiin sisällissodan jälkeen vuosikymmeniä. Arkistokeruissa tätä perintöä onnistuttiin 1960-luvulla tallentamaan. Muistitietoaineisto sisältää rikkaita kuvauksia siitä, miten Viipurin punaiset hautasivat sodan aikana rintamalla kuolleet sankarivainajansa Papulassa sijainneelle hautausmaalle asiaan kuuluvin julkisin menoin. Kun sodan jälkiselvittelyt alkoivat, hävitettiin punaisen puolen sankarihautausmaa maisemasta kokonaan. Mädäntyneet ruumiit kaivatettiin haudoista, ja kaivajiksi marssitettiin Aleksanterinkadun punavankileiriläiset.

Papulan mäelle ne hautasivat punaiset omansa, mutta heti kun Valkoiset valloitti Viipurin huojuvat nälkäiset heikot näännytetyt vangit pantiin kaivamaan ne haivat ruumiit ylös. Liekö ollut niille enää paikkaa missään? Vaiko koirahautaan, sinnehän niitä vietiin ammuttavaksi eläviä terveitä ihmisiäkin. Valloituksen jälkeen monina viikkoina öisin.⁴⁴

Tämän jälkeen punaisen puolen uhrin – mukaan lukien sankarivainajat, vankileireillä nälkään ja sairauksiin kuolleet, kuolemaan tuomitut sekä jälkiselvittelyissä surmatut suomalaiset ja venäläiset – kuopattiin seremonioitta Koirien hautausmaana tunnettuun joukkohautaan Ristimäkeen.

Vainajien muiston ja kunnian häpäiseminen oli Viipurissa niin totaalista, että se jätti pysyvät jäljet sekä punaisen puolen omaan historiakulttuuriin että vanhojen ihmisten muistelukerrontaan.⁴⁵ 1960-luvulla – kun tilaisuus vihdoinkin koitti – viipurilaiset muistelijat kirjoittivat arkistoihin kokemastaan katkerin ja poliittisesti täyteen ladatuin sanoin:

[K]aikien riemun ja juhlinnan varjopuolena olivat öiset näytelmät, kun punakaartilaisvankeja kuljetettiin ammuttavaksi koirahaudalle, Pietarintien varteen.⁴⁶

Valkoiset pitivät oikein viina juhlat, ja monta päivää. Silloin ei työmiehen henki ollut minkään arvoinen. Aamulla 5–6 välillä kuului eläinhautuumaalla konekivääriammuntaa, sinne päättyi tie kuinka monen sadan työmiehen ja naisen matkan pää. Samoin kaupungin ympäristön vallien välissä.⁴⁷

Vaan joka aamu kello viiden seutuissa kuului tutut kuularuiskun äänet mitkä nyt tuli koirahaudalta päin. – – – Kai luoja on järjestänyt kohtalot, toisille koirahauta ja eräät kirkon kupeelle. Kirkon siunaus ei kuulu työläisille vaan nimellä kansan lahtarit.⁴⁸

Sotaa seuranneina vuosikymmeninä valkoinen historiakulttuuri ja punaisen puolen tekemä surutyö kohtasivat erilaisissa muistin paikoissa ja maisemissa kaikkialla Suomessa.⁴⁹ Viipurissa tämä konkretisoitui, kun punainen ja valkoi-

nen puoli kamppailivat siitä, miten Koirien hautausmaa sai näkyä kaupunkitilassa. Viipurilaiset työväenliikkeen edustajat ja teloitettujen omaiset alkoivat suunnitella muistomerkkiä heti sodan jälkeen. Sen pystyttämiseksi viranomaiset eivät kuitenkaan antaneet lupaa, mikä kuvastaa vallinneen historiakulttuurin tapaa kieltää ja poistaa punaista perinnettä. Punaiselle muistelukulttuurille ja rituaaleille ei ollut sijaa, sillä voittajien historiasta kertovat menneisyyden sedimentit dominoivat kaupunkitilaa ja menneisyyden tapahtumakulkuja vaivihkaa.⁵⁰ Punaisten muistelukulttuuri kilpistyi hautakumpujen ylläpitoon salaa. Alue oli toistuvasti häirinnän kohteena.⁵¹

Punaisten hautausmaa – – – muodostui viipurilaisille työväenliikkeen ihmisille pyhiinvaelluspaikaksi, jonne sunnuntaisin tehtiin kävelyretkiä ja vietiin kukkia.⁵²

Vainajien muiston vaalimisesta punaisten omaiset ja työväenjärjestöt pitivät huolen. Kukat punaisten haudoille ja varsinkin n.s. koirien hautausmaalla Viipurissa oli vietävä salaa, niin että viranomaiset eivät päässeet näkemään. Koirien hautausmaan, jonne suuret määrät teloitettuja punaisia oli haudattu, monumenttia ei saanut valmistaa muuten kuin perustuksen osalta ja myöhemmin lapuanliikkeen aikana monumentti väkivaltaisesti kuitenkin lekojen avulla hajoitettiin.⁵³

Kaikki sodat ja konfliktit jättävät jälkensä muistitietoon ja muistelukulttuuriin. Itsestään selvää sen sijaan ei ole se, mitkä asiat ovat julkisia, historiankirjoitukseen päätyviä menneisyyden tulkintoja tai julkista historiakulttuuria.⁵⁴ Sisällissodan osalta sotakuolemat ja hävinneen osapuolen vankileirikokemukset jättivät jälkeen syvän kriisin, jota Ulla-Maija Peltonen kuvaa muistamisen ja unohtamisen väliseksi valtataisteluksi.⁵⁵ Kansanrunousarkistoon 1960-luvulla kirjoittanut viipurilainen muistelija luonnehtiikin sisällissodan aikaa näin:

Sellaista aikaa se oli silloin [1918 sisällissodan jälkiselvittelyjen aikana], ei sitä moni uskoisi. Toisilla oli kuin hääriemua, voittajilla ja Suojeluskunnilla ja toisilla, hävinneillä kuin suuret hautajaiset.⁵⁶

Peltonen myös toteaa, että historiallinen kokemus ja historiallinen tietoisuus limittyvät toisiinsa nimenomaan muistelukerronnassa. Muistamisen tietoisien puolen hän liittää julkiseen ja kollektiiviseen ideologiaan, kun taas kokemuksellisuus on yksityistä ja yksilöllistä.⁵⁷ Voi siis ajatella, että sisällissodan voittajien Suomessa harjoittama valta loi Portellin kuvaaman kaltaista julkista, ideologista, kollektiivista ja poliittisesti säänneltyä menneisyyden tulkintaa.

Suomessa 1960-luvun kirjallisuus ja muistitiedon keruut mursivat voimallisesti hierarkkista valta-asetelmaa tekemällä todistajalausunnoista, silminnäkijä-

havainnoista ja muistelukerronnasta merkityksellisiä ja näkyviä. Kaunokirjallisuus oli aikalaistulkintaa menneistä tapahtumista ja murhenäytelmistä, ja monet teokset saivat paljon lukijoita. Punaisen puolen muistitietoa kerättiin kansallisilla keruuhankkeilla, ja kirjoittajat saivat rohkaisua arkistojen keruukehotuksista.⁵⁸ Kirjoittaminen oli 1960-luvulla sekä keino vaikuttaa että tulla kuulluksi:

Kirjoittelen näitä pätkittäin eri iltoina pakkasiltojen kuluksi siinä toivossa, että esim. joku kirjailija saisi joskus vuosien kuluttua näistä virikettä romaanilleen, joka käsittäisi elämää Viipurin Hiekassa. Panen siksi irrallisia ”johtosanoja” vielä kuvittelemalleni kirjailijalle.⁵⁹

Emme tiedä paljoakaan siitä, miten sisällissotaa kuvaava kirjallisuus ja keruut vaikuttivat paikallisesti. Historiakulttuurin hitaasta muutoksesta kertovat esimerkiksi 1990-luvulla alkanut into julkaista sisällissodan historiikkeja sekä erilaisten viihde- ja kulttuurituotteiden jatkuva menekki.⁶⁰ Hyvästä esimerkiksi käy tietokirjailija Tauno Tukaisen toiminta Sammatissa.⁶¹ Menneisyyden moniäänistyminen on pitkä ja monipolvinen prosessi. Sisällissodan historia-kulttuuri on liikkeessä edelleen.

Sedimenttien purkamisesta kriittiseen historiakulttuuriin

Vaikka 1960-luku avasi historiallista kokemusta ja tietoisuutta merkittävästi, se oli vain yksi välietappi historiakulttuurin aikajanalla. Sitä seurasi Suomessa historian suurten rakenteiden analyysi, mitä tehtiinkin pitkään ja hartaasti. Etenkin sisällissodan kirjallinen rintama – eli viipurilaisen muistelijan ”kuvittelemat kirjailijat” – ottivat vuoden 1918 historiallisen perinnön inspiraationsa lähteeksi. Kukku Melkas ja Olli Löytty ovat todenneet, että kaunokirjallisuudella on erityinen rooli ja kyky käsitellä kansallista murhenäytelmää. Etenkin Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* (romaanitrilogia, 1959, 1960 ja 1962), Veijo Meren *Vuoden 1918 tapahtumat* (romaanit, 1960) ja Paavo Haavikon *Yksityisiä asioita* (romaanit, 1960) tarjosivat vaihtoehtoja menneisyydelle. Ne kertoivat hävinneiden väkivalloin tukahdutetuista äänistä ja antoivat mahdollisuuden ymmärtää ja käsitellä traumaattisia kokemuksia kollektiivisesti. Samalla ne uudistivat historiakulttuuriamme.⁶² Ylipäättään sisällissotaa teoksissaan käsitelleitä kirjailijoita oli paljon. Kansanrunousarkistoon kirjoittanut viipurilainen toteaa, että varsinkin kirjailija Linnalle kuuluu ”kunnia, että hän omalta osaltaan toi asioiden toisenkin puolen näkyviin”.⁶³ Ajallinen etäisyys taas on suonut historialliselle romaanille mahdollisuuden neutraalimpaan, ei niin syyttelevään ilmaisuun, kuten Melkas ja Löytty kirjoittavat: ”Sisällissotaa käsit-

televät nykyromaanit onnistuvat kuvaamaan sodan vaikutuksia koko kansan psyykkeeseen. Ne ovat kertomuksia siitä, kuinka Suomi meni rikki.”⁶⁴

Akateeminen tutkimus ja populaari historiankirjoitus seurasivat sisällissodan taiteellista rintamaa ja arkistokeruita, mutta ne eivät saavuttaneet samanlaisia kansalaisjoukkoja kuin esimerkiksi sisällissodan kirjallinen rintama. Historiankirjoituksen merkittävimpiin avauksiin kuuluivat Juhani Paasivirran tutkimukset *Suomen itsenäisyyskysymys I–II* (1947, 1949) ja *Suomi vuonna 1918* (1957), Jaakko Paavolaisen terroritriologia *Punainen terrori* (1966), *Valkoinen terrori* (1967) ja *Vankileirit Suomessa 1918* (1971), Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) ja Tuure Lehénin *Punaisten ja valkoisten sota* (1967). Punaisen Suomen akateemisenä merkiteoksena pidän myös Lauri Haatajan, Seppo Hentilän, Jorma Kalelan ja Jussi Turtolan toimittamaa teosta *Suomen työväenliikkeen historia* vuodelta 1976. Teoksen alkusanoihin kiteytyy paljon 1970-luvun asenneilmapiiristä:

Työväenliikkeen historian tutkimus on Suomessa muihin pohjoismaihin verrattuna ollut hyvin vähäistä. Vasta viime vuosina työväenliikettä käsittelevien yliopistollisten opinnäytetutkimusten määrä on alkanut lisääntyä. Yliopistollisen historiankirjoituksen suhtautuminen työväenliikkeen tutkimiseen on ollut erittäin torjuva. Historiankirjoituksen piirissä vuoden 1918 kansalaissodan luoma kuilu säilyi todella pitkään vihamielisyytenä työväenliikettä kohtaan. Vielä pitkään 1960-luvulle saakka historiankirjoitusta hallitsivat yksipuolisesti työväenliikkeen vastaiset asenteet.⁶⁵

Haatajan, Hentilän, Kalelan ja Turtolan pohdinta vuodelta 1976 antaa selvän viitteen siitä, että työväkeä ja sisällissotaa käsittelevä historiankirjoittaminen ja akateemisen tutkimuksen traditio säilyivät pitkään yksipuolisina ja muutos kohti modernia historiankirjoitusta tapahtui hitaasti. Oikeastaan vasta brittiläisen historiantutkijan Anthony F. Uptonin tutkimus *The Finnish Revolution 1917–1918* (1980; suom. 1980 ja 1981) ja Jussi T. Lappalaisen punaisen Suomen historia *Punakaartin sota 1–2* (1981) olivat pyrkimyksiä luoda sodasta kahden osapuolen muodostama kokonaisuus. Heikki Ylikangas tosin on ollut sitä mieltä, että akateeminen historiantutkimus kompuroi sisällissodan äärellä vielä 1980-luvullakin. Esimerkiksi Lappalaisen kaksiniteisen tutkimuksen heikkoudeksi Ylikangas nimeää punakaartiin liittyvän käsitteistön: ”Se on siinä nimetön sota.”⁶⁶

1990-luku käynnisti suomalaisessa historiakulttuurissa sisällissodan sedimenttien tieteellisen ja samalla korostuneen punahenkisen analyysin. Voikin ajatella, että kriittinen tiedonintressi, jossa menneisyyden sedimenttejä purettiin arvioivasti ja emansipatorisesti, saavutti myös sisällissodan akateemisen

tutkimustradition pysyvästi. Muutos vei samalla suomalaista yhteiskuntaa avoimempaan ja ennen kaikkea vapaampaan suuntaan. Heikki Ylikankaan Tieto-Finlandia-palkittu *Tie Tampereelle* (1993) ja Ohto Mannisen toimittama teossarja *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* (1993) muuttivat myös historiakulttuuria toisenlaiseksi. Kitkatta muutos ei sujunut, kuten Ylikangas luonnehtii:

Punaisen Suomen historiasta seurasi, että osa tutkijoista alkoi vaatia vastateosta. Jouduin Suomen Historiallisen Seuran esimiehen ominaisuudessa johtamaan näitä neuvotteluja opetusministeriön kanssa. Itse katsoin, että vapaassa maassa piti voida harjoittaa vapaata tutkimusta. Opetusministeriö vihdoinkin suostui hankkeeseen ja niin näki 1990-luvun alkutaitteessa päivänvalon kolmiosainen massiivinen teos *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. Se ilmaisee otsikollaan painoituksensa eli sodan kytkemisen osaksi itsenäistymisprosessia.⁶⁷

Nuoremmat tutkijat alkoivat 1990-luvulla selvittää sisällissodan vyyhteä mikroskooppisesta ja kokemuksellisesta näkökulmasta. Marko Tikka ja Antti O. Arponen esimerkiksi pohtivat kirjan *Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918* (1999) alussa sitä, miksi kirjoittaa vuodesta 1918: ”Eikö siitä ole kirjoitettu jo kaikki mahdollinen?” Tekijöiden omasta mielestä juuri *Koston kevät* oli ensimmäinen sellainen historian tutkimus, jossa rekonstruointiin Lappeenrannan osalta sisällissodan jälkiselvittely ”sellaisena kuin se on tapahtunut”.⁶⁸ Ulla-Maija Peltonen puolestaan totesi folkloristiikan väitöskirjassaan *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (1996), että ”vaikka vuosi 1918 on uusimman historiamme tulkituinta aluetta, tutkimus on puutteellista, esimerkiksi siksi, että sodan ja sen seurausten mentaalisia vaikutuksia ei ole juuri tutkittu”.⁶⁹

Tutkijoiden luonnehdinnat omien teostensa merkittävydestä heijastelevat sitä tosiasiaa, että tiedonarkeologiset pohdinnat ovat erittäin vaikeita, kun kohteena ovat historian kipupisteet. Vielä 1990-luvulla sisällissotaa leimasi tulkintoihin liittyvä valtataistelu. Kenties merkittävin osoitus historiakulttuurin muutoksesta oli Ylikankaan *Tie Tampereelle* -teoksen vuonna 1994 saama Tieto-Finlandia ja Valtioneuvoston kanslian vuonna 1998 käynnistämä *Suomen sotasurmat 1914–22* -hanke.⁷⁰ Niiden vanavedessä sisällissodan tutkimus saavutti niin kutsutun modernin historian kirjoituksen vaiheen: tutkimus monipuolistui radikaalisti sekä sisältöjen että käsittelytapojensa osalta.⁷¹ Suosioon siis tulivat edellä mainitut mikroskooppiset, tiedonarkeologiset ja muistelukerronnalliset näkökulmat.⁷²

Akateemisen historian tutkimuksen tähänastisena päätepisteenä pidän Seppo Hentilän teosta *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka* (2018). Siinä sisällis-

sodan sadan vuoden sedimentit on jo purettu, mitä Hentilä uskoakseni pitää ihan hyvänä asiana. Yhtäältä hän ilmiselvästi haikailee kriittisen historiankirjoituksen vanhoja ja hyviä aikoja. Historiantutkimus on rauhoittumaan päin, ja menneisyyden tyventä murtavat enää vuoden 2017 ”juhlarahakohun” kaltaiset ”kolmen tunnin somemyrskyt”. ”Koska lavastettu teloituskuvat ei kelvannut Suomi 100 -juhlarahaan, päätin ottaa sen tämän kirjan kansikuvaksi”, kirjoittaa Hentilä.⁷³

Haudattujen muistojen Karjala – aina vain?

Työväen Arkiston viipurilainen muistelija kuvaa episodina, joka tapahtui 1960-luvulla silloiseen Leningradiin suuntautuneen turistimatkan aikana. Kirjoittaja pyysi linja-autoa pysähtymään Koirien hautausmaan kohdalla, ja seurue löysi alueelta huonosti hoidetun joukkohaudan. Oppaana ja tulkkina toiminut venäläinen nainen otti asian hoitaakseen, mikä johtikin toimenpiteisiin. Paikalle pystytettiin muistomerkki, mihin suomalaiset viranomaiset eivät antaneet lupaa sisällissodan jälkeen.

[M]entiin katsomaan punaisten suurta joukkohautaa: Hautapaikalla oli pieni rautakehys. Venäläinen oli ankarasti arvostellut, että punaisten hautapaikka oli huonosti hoidettu, päästetty kasvamaan pensaikkoon ja suomalaisten rakentama hautausalueen aita oli poistettu. Tämän arvostelun kuuli retkikunnan oppaana ja tulkkina ollut suomenkielentaitoinen nainen, joka oli ilmoittanut asiasta Viipurin kaupungin komitealle. Sen jälkeen ovat venäläiset tuoneet punaisten hautapaikalle kuvapatsaan ja kunnostaneet aluetta.⁷⁴

Koirien hautausmaa ei ennen vuosien 1939–1945 sotia kuulunut valkoisen puolen tunnustamaan historiakulttuuriin. Neuvostoaikana oli sen sijaan poliittisesti edullista kaivaa vuoden 1918 punaiset sedimenttikerrokset historian hämäristä esiin. Koirien hautausmaalle vuonna 1961 pystytetty graniittinen muistomerkki symboloi sekä neuvostoaikaa ja -valtaa että punakaartiin kuuluneiden tovereiden ja soturisankareiden muistoa. Muistomerkkiin kiinnitettyssä muistolaatassa lukee:

Tällä paikalla uinuvat suomalaisten valkokaartilaisien ja saksalaisten interventien huhti- ja toukokuussa v. 1918 ampumat suomalaiset punakaartilaiset, jotka olivat miehuullisesti taistelleet Suomen työkansan asian puolesta. Ikuinen kunia sankareille!

1961 huhtikuu. Suomen työkansaa kohtaan tuntemansa proletaarisen solidaarisuuden osoitukseksi Neuvostoliiton työtä tekeviltä.⁷⁵

Kävin itse Koirien hautausmaalla ensimmäisen kerran 2000-luvun alussa, kun kirjoitin väitöskirjaani *Haudatut muistot* (2004). Paikka näkyi maisemassa, mutta neuvostoajan patriotismi oli osin jo hautautumassa historian hämärään. Omaan mieleeni piirtyi vahvasti kuva vainajan karsikosta, jonka joku vuoden 1918 punaisen perinnön tunteva siirtokarjalainen tai venäläinen oli veistänyt joukkohaudalla kasvavan männyn kupeseeseen. Suomalaisessa perinteessä risti-
puilla ja vainajan karsikolla on merkitty paikkoja, jotka rajaavat elävät kuolleista ja nykyisyyden menneisyydestä. Sisällissodan aikana vainajien karsikoita veistettiin, koska niillä merkittiin punaisten uhrien teloitus- ja hautapaikkoja. Uhrin olivat tavallisimmin nimettömiä. Karsikoilla siis tehtiin näkyväksi se, mikä ei muuten saanut näkyä maisemassa.⁷⁶ Koirien hautausmaalla koin vahvasti, että mykät puut symboloivat haudattuja muistoja ja uhmasivat aikaa.⁷⁷

Tätä artikkelia kirjoittaessani ensimmäisestä käynnistäni Koirien hautausmaalla on kulunut miltei parikymmentä vuotta. Karjalaisten kotiseutumatkalaisten mukana olen käynyt paikalla vain kahdesti. Oma kokemukseni on, että siirtokarjalaisten kotiseutumatkkojen ei voinut 1990-luvulla edes kuvitella suuntautuvan tällaisille kiistellyille muistin paikoille. Tilanne ei ole oleellisesti muuksi muuttunut, pois lukien Teemu Keskisarjan ja Eeva Tammen opastamat sotahistorialliset matkat ”sisällissodan rankimmille terroripaikoille” ja vuoden 1944 Viipuriin.⁷⁸

Viipuriin liittyvään historiakulttuuriin kuuluu ensisijaisesti menetyksen diskurssi ja siihen kytkeytyvä katkeransuolainen nostalgia. Punaisen Viipurin muistolla on tässä kehyksessä vähäisempi sija. Tämä on inhimillistä, sillä oman kotinsa menetyksen kokeneet evakot ovat sotapakolaisia ja diasporan uhreja. Ylipäätään Neuvostoliitolle menetetty Karjala on ollut tyrehtymätön runsaudensarvi kaikenlaisille kirjallisille ja taiteellisille pyrinöille sotien 1939–1945 jälkeisessä Suomessa. Diasporan aikana on kirjoitettu viljalti kyläkirjoja, muistelmateoksia, romaaneja ja näytelmiä. Karjala on suomalaisen historiakulttuurin ehtymätön lähde, jota myös akateeminen tutkimus jatkuvasti uusintaa. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö ja Olli Kleemola esimerkiksi kirjoittavat vuonna 2018 ilmestyneessä kokoomateoksessa *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani*:

Karjala on menetetty – ikuisiksi ajoiksi, kuten tänä päivänä useimmat suomalaiset varmaan uskovat, mutta kuollut Karjala ei ole. Ei Karjala voi koskaan kadota, niin olennainen osa se on Suomen kansallista kertomusta. – – – Historiaa, ei maan poliittista ja sotahistoriaa eikä kulttuurihistoriaa voi kirjoittaa ilman Karjalaa. Vankumattomana todisteena tästä ovat jo Karjalan taistelutantereilla kaatuneiden sankarihaudat Suomen kirkkomailla, syntymäkuntien nimet karjalaisten vainajien hautakivissä ja pitäjäseurojen Karjalaan jääneille vainajille pystyttämät muistomerkit.⁷⁹

Suomalainen historiakulttuuri on kyllästetty Karjalan menetyksellä, ja Viipurilla on tässä kerronnan traditiossa aivan erityinen rooli:

Nimenomaan Viipuriin, Karjalan pääkaupunkiin tuntuukin kulminoituvan kaikki menetettyyn kotiseutuun kohdistettu kaipuu ja ikävä. Paljon on puhuttu erityislaatuisesta Viipurin hengestä, jolle ei löytynyt maasta vertaa. Se tempasi otteeseensa muualtakin muuttajat.⁸⁰

Sisällissodan kipupisteitä on Viipurin ja Karjalan osalta ruvettu käsittelemään kriittisesti myöhään, kymmeniä vuosia muuta Suomea myöhemmin. Purkutyö on silloinkin jäänyt muutamien akateemisten tutkijoiden ja historiankirjoittajien tehtäväksi. Itse kirjoitin väitöskirjassani vuonna 2004, että vuoden 1918 poikkeavat punaiset kuolemat haastavat kenet tahansa pohtimaan, miten me merkityksellistämme kuolemia ja ihmisarvoa tai miten toimimme tässä maailmassa.⁸¹ Toisaalta Viipurin vuoden 1918 tapahtumissa on myös jotain sellaista, jonka vetoimasta ei helpolla tempauduta irti, kuten Teemu Keskisarja kirjoittaa teoksensa *Viipuri 2018* (2013) alussa:

Kaikki kirjani kertovat kuolleista ihmisistä, kadonneesta ajasta ja enemmän tai vähemmän haudatuista tapauksista – tämä myös kaupungista, jota ei enää ole. Näin joudun ajattelemaan Viipurista, jonka kaihoajatkin käyvät vähiin. Viipurin historia toki pysyy osana Suomea. Valintaa vuotta 1918 koskettavien kertomusten keskiöksi ei tarvitse perustella utuisilla tunteilla. Latausta riittäisi isompaankin pamaukseen.⁸²

Sisällissota toisin sanoen

Artikkelini on analyysi Viipuriin liittyvästä sisällissodan muistelusta ja siitä, miten haudattujen muistojen kaksijakoinen historiakulttuuri on kuluneen sadan vuoden aikana muuttunut lopulta moneudeksi. Muutos on ollut merkityksellinen etenkin sisällissodan hävinneelle osapuolelle jälkeläisineen. Voi ajatella, että muistojen haudat on kuluneen sadan vuoden aikana luotu auki ja kaikille sisällissodan uhreille heitetty historiakulttuurin muuttuessa kepeämmät mullat.

Tiedonarkeologiset pohdintani ovat paljastaneet Viipurin menneisyydestä sedimenttejä, joiden louhiminen on ollut Suomessa hidasta. Suomalaista historiakulttuuria luonnehti yli puoli vuosisataa voittajien kirjoittama vapausotatulokinta, jonka mukaan myös muistelukulttuuri jakaantui punaiseen ja valkoiseen perinteeseen. Benedict Andersonin⁸³ kuvaaman kaltainen aave-

mainen samuuden tunne sai rinnalleen vaihtoehtoja vasta 1960-luvulla, kun sisällissodan taiteellinen rintama otti sodan toisetkin tulkinnat käsittelyyn. Kirjailijoiden aloittamaan keskusteluun reagoivat myös suomalaiset arkistot käynnistäen sisällissodan punaisen puolen muistitiedon keruita, jotka olivat valtava menestys. Suomalainen sisällissodan historiankirjoitus sen sijaan modernisoitui huomattavan hitaasti. Lopullisesti se uudistui oikeastaan vasta, kun Heikki Ylikangas sai Tieto-Finlandian *Tie Tampereelle* -teoksestaan vuonna 1993 ja Ulla-Maija Peltonen osoitti sisällissodan muistelukultuurin merkityksen *Punakapinan muistoissa* vuonna 1996.

Artikkelini aineisto koostuu diasporassa elävien siirtokarjalaisten kirjoittamasta muistitiedosta, joka liittyy sisällissodan aikaan Viipurissa. Arkistojen kirjoittajat ovat pääsääntöisesti punaisia, joille annettiin vasta 1960-luvulla ensimmäisen kerran virallisesti mahdollisuus kertoa menneisyydestään vuoden 1918 Viipurissa ja Suomessa. Kirjoittajien kerronnassa vuosien 1939–1945 sodat ja diaspora ovat läsnä vain häivähdyksinä. Jälkikäteen on vaikea arvioida, oliko kerronta Karjalasta ja sen menetyksestä 1960-luvun punaisille yhtä pakottavaa kuin sisällissotakerronta Karjalasta. Arkistotekstien pohjalta muistelijoiden oli tärkeää kertoa vaietuista muistoista ja itse koetusta sisällissodasta. Tällaiseen muistelukultuuriin punaisia muistelijoita kannustettiin vahvasti myös arkistojen ohjeistuksilla ja päämäärillä. Toiminta kerrytti arkistoihin erityisen punaisen Suomen muistojen historiakulttuurisen sedimentin.

Punaisen muistin paikat Viipurissa eivät ole koskaan olleet karjalaisten kotiseutumatkosten vakinaisia kohteita, vaikka ne ovat 1900-luvulla käytyjen sotien merkittävimpiä näyttämöitä Viipurin kaupunkialueella. Ne kuuluvat haudattuihin muistoihin, joista Karjalaa käsittelevässä historiakulttuurissa puhutaan edelleen nikotellen. Sata vuotta sodan jälkeen voidaan todeta, että kuluneet vuosikymmenet, kriittinen analyysi ja kansakunnan muistiin liittyvät itsetutkiskelut ovat mahdollistaneet monenlaiset eri totuudet ilman, että menneisyytemme palvonta tai rakkautemme Karjalaan siitä oleellisesti kärsisi, kuten Eeva Kilpeä mukailen artikkelin alussa totesin.⁸⁴ Sisällissodasta on olemassa useita rinnakkaisia tulkintoja.⁸⁵

Uusin kerros sisällissotaan kytkeytyvästä historiakulttuurista ovat vuoden 2018 juhlahumun tuottamat tulkinnat ja kriittinen historiankirjoitus, joka mieltää sisällissodan eriaikaiset tulkinnat paikallisiksi kamppailuiksi, jotka lopulta kiinnittyvät osaksi yleistä historiaa, taiteita, yhteiskuntaa ja globaalia maailmaa. Suomi oli vuonna 1917 yksi luhistuvan Venäjän kriisipesäkkeistä ja keväällä 1918 pelinappula Saksan ja Venäjän välisessä geopoliittisessa mitellyssä. Punaiset ja valkoiset joukot sotivatkin paikallistasolla ”tietämättä siitä, mitä heidän puolestaan Berliinissä ja Petrogradissa päätettiin”, kuten Henrik

Meinander asian ilmaisee.⁸⁶ Suomalainen historiankirjoitus – ja sen vana-vedessä kenties myös historiakulttuuri – kääntäneesi siis vielä kerran kunnolla lehteä. Uskon, että seuraavaksi vuorossa ovat sisällissodan globaalit analyysit, kriittisen tutkijapolven muistelmat ja tutkimuksen emansipaatiota käsittelevät historiografiat.

Viitteet

- 1 Hentilä 2018, 9–15; Peltonen 2003, 258.
- 2 Kilpi 2001, 346; myös Fingerroos 2004a, 11.
- 3 Sisällissotaa käsittelevien arkistotekstien konteksteista työväen omista arkistoissa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa ks. tarkemmin Fingerroos 2004a, Fingerroos 2009 ja Fingerroos 2004b. Kattavin yleisesitys arkistojen keruutoiminnasta löytyy lähteestä Peltonen 1996. Olen myös tehnyt viipurilaisten siirtokarjalaisten teemahaastatteluja (n = 34), jotka ovat syventäneet tulkintojani sisällissodan muistelukulttuurin luonteesta. Tässä artikkelissa haastattelujen rooli on kuitenkin vähäinen.
- 4 Peltonen 2003, 258–259.
- 5 Portelli 2006, 62–64.
- 6 Fingerroos 2004a, 414; Fingerroos 2009, 261–262.
- 7 Foucault 2005, 11–13, 28; Tieteen termipankki; Tiisala 2010.
- 8 Alasuutari 1999, 90–93.
- 9 Peltonen 2003, 14–15.
- 10 Peltonen 1996, 14–18.
- 11 SKS. KRA. ”1918”/35: 184.
- 12 Peltonen 2003, 260.
- 13 Mikä Kansan Arkisto on?
- 14 KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Luokkasodan muistot talteen, tiedote.
- 15 KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Vetoamus kaikille työväenliikkeen jäsenille.
- 16 Ks. KA. Kansan Arkiston arkisto. HC Perinteenkeruu. Luokkasodan muistot talteen, tiedote.
- 17 Peltonen 1996, 90–91, 282–286; Peltonen 2003, 20.
- 18 Työväen Arkisto: Eilistä ja nykypäivää; Muistitiedon lähteillä; Turun yliopisto, Kulttuurin tutkimuksen laitoksen arkistot. TKU/A/02/109; Työ tehty jäntein kourin 1960, 3.

- 19 Ks. Foucault 2005.
- 20 *Muistitietouutisia* 1965.
- 21 *Mitä muistat vuosilta 1917–1918* (1995); *Tasavallan ensimmäinen vuosikymmen* 1969.
- 22 Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot. TKU/A/02/109.
- 23 TA. TMT IA 1918: 0/2 (Nimetön, Lappeenranta).
- 24 TA. TMT 22: 41/84.
- 25 Peltonen 1996, 79–81.
- 26 TA. TMT 164: 460.
- 27 TA. TMT 21: 41/71.
- 28 Vento 1968, 3.
- 29 Peltonen 1996, 70.
- 30 Peltonen 1996, 65–67; SKS. Keruut.
- 31 SKS. Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä.
- 32 Foucault 2005.
- 33 SKS. Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä.
- 34 Peltonen 1996, 70, 90–91, 94, 107.
- 35 Vrt. Portelli 2006.
- 36 SKS. KRA ”1918”/39: 138–139.
- 37 SKS. KRA ”1918”/2: 111.
- 38 SKS. KRA ”1918”/1: 123.
- 39 Hentilä 2018, 10–11; Torsti 2008, 63.
- 40 Ahonen 1998, 15; Torsti 2008, 63; Torsti 2012, 51.
- 41 Peltonen 2003, 14–15.
- 42 Peltonen 2003, 249.
- 43 Torsti 2008, 63. Valkoisen Viipurin muistamisesta sisällissodan jälkeen on kirjoittanut myös Roselius 2019.
- 44 SKS. KRA. ”1918”/48: 190.
- 45 Ks. yksityiskohtaisemmin Fingerroos 2004; 2009, 261–262.
- 46 SKS. KRA ”1918”/30: 206.
- 47 TA. TMT 68: 61.
- 48 SKS. KRA ”1918”/52: 52.
- 49 Peltonen 2003, 187.
- 50 Portelli 2006, 62–64.
- 51 Fingerroos 2009, 263–264; Riihinen 1972, 68–69.
- 52 TA. TMT 134: 258/59.
- 53 TA. TMT 135: 258/68.
- 54 Peltonen 2003, 10.
- 55 Peltonen 2003, 10.
- 56 SKS. KRA ”1918”/30: 207.
- 57 Peltonen 2003, 20.
- 58 Melkas & Löytty 2018, 11–12; Peltonen 1996, 107.
- 59 SKS. KRA. ”1918”/39: 142.
- 60 Hentilä 2018, 12.
- 61 Heimo 2011, 98.
- 62 Melkas & Löytty 2018, 11–12.
- 63 SKS. KRA ”1918”/14: 425.
- 64 Melkas & Löytty 2018, 31.
- 65 Haataja, Hentilä, Kalela & Turtola 1976, 5.
- 66 Ylikangas 2008.
- 67 Ylikangas 2008.
- 68 Tikka & Arponen 1999, 9.
- 69 Peltonen 1996, 15.
- 70 Heimo 2011.
- 71 Esim. Hakala 2006; Huhta 2009 (toim.); Kinnunen 2006; Sélen 2001; Tikka 2004; 2006a; 2006b; Roselius 2006; 2007; Vasara 1997.
- 72 Esim. Fingerroos 2004a; Heimo 2010; Latvala 2005; Lintunen 2015; Peltonen 1996; 2003.
- 73 Hentilä 2018, 309.
- 74 TA. TMT 134: 258/59.
- 75 Fingerroos 2004a 263; Riihinen 1972, 69–71.
- 76 Fingerroos 2004, 373–374; Peltonen 2003, 197, 238–239 Viikuna 1992, 119–122.
- 77 Fingerroos 2004, 373–374.
- 78 Lomalinja. Teemu Keskisarjan matkassa Viipuri 1918 ja 1944. Toinen matkoista ajoittuu vuoteen 2014, jolloin VSKS järjesti vuoden 1918 sodan tulkintoja käsittelevän teemamatkan Viipuriin.
- 79 Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 209.
- 80 Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 210.
- 81 Fingerroos 2004, takakansiteksti.
- 82 Keskisarja 2013, 9.
- 83 Anderson 2007.
- 84 Kilpi 2001, 346; myös Fingerroos 2004a, 11.
- 85 Ylikangas 2008.
- 86 Meinander 2012, 12–14, 17; 2018, 36; Melkas & Löytty 2018, 10. Ks. myös esim. *Aamulehti* 31.12.2016.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Kansan Arkisto (KA), Helsinki.

Kansan Arkiston arkisto. HC. Perinteenkeruu.

— Luokkasodan muistot talteen. Tiedote. Päivätty 1. helmikuuta 1958.

— Vetoomus kaikille työväenliikkeen jäsenille. Päivätty marraskuussa 1977.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansanrunousarkisto (SKS KRA), Helsinki.

Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistista ja perinteestä. Suomalaisen Tiedeakatemian keräilytoimisto. 1966.

1918 muistitietokokoelma. (Kokoelma, sidonnumero, sivut, kertojan sukupuoli, syntymäaika.)

— ”1918”/1: mies, s. 1908.

— ”1918”/2: mies, s. 1885.

— ”1918”/14: nainen, s. 1902.

— ”1918”/30: nainen, s. 1893.

— ”1918”/35: nainen, s. 1906.

— ”1918”/39: mies, s. 1917.

— ”1918”/48: nainen, s. 1895.

— ”1918”/52: mies, s. 1887.

Työväen Arkisto (TA), Helsinki.

Työväen Muistitietotoimikunta (TMT), 1918 muistelmakokoelma. (Sidosnumero, kartunta- eli kertojannumero, tallenteen numero, kertojan sukupuoli, syntymäaika, paikkakunta.)

— XXI: 41/71. Mies, s. 1897, Viipuri.

— XXII: 41/84. Mies, s. 1880, Savitaipale.

— LXVIII: 61/. Mies, s. 1885, Käkisalmi.

— CLXIV: 460/. Nainen, s. 1885, Viipuri.

— IA 1918: 0/2 (Nimetön, Lappeenranta). Nimetön kirje, lähetetty 27.2.1965.

— CXXXIV: 258/59. Mies, s. 1894, Viipuri mlk.

— CXXXV: 258/68. Nainen, s. 1906, Viipuri.

Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, Turku.

— TKU/A/02/109. Tutkija Risto Reunan (Työväen Arkisto) haastattelu. Fingerroos, Outi 2002.

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Ahonen, Sirkka (1998).** Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Helsinki: SHS.
- Alasuutari, Pertti (1999).** Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Anderson, Benedict (2007).** Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.
- Fingerroos, Outi (2004a).** Haudatut muistot. rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Helsinki: SKS.
- Fingerroos, Outi (2004b).** ”Sisällissodan arkistoidut muistot ja tulkinnan mahdollisuus”. Teoksessa Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat, toim. Tuulikki Kurki. Helsinki: SKS, 13–39.
- Fingerroos, Outi (2008).** ”Klassinen tulkinta modernista nationalismista”. *Elore* 15 (2008:1) (viitattu 4.4.2018).
- Fingerroos, Outi (2009).** ”Punaisen Viipurin muistin paikat 1918”. Teoksessa Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista, toim. Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira. Helsinki: SKS, 245–276.
- Foucault, Michel (2005).** Tiedon arkeologia. Tampere: Vastapaino. (Alkuteos *L’archéologie du savoir*, 1969).
- Haataja, Lauri, Hentilä, Seppo Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (toim. 1976).** Suomen työväenliikkeen historia. Helsinki: Työväen Sivistysliitto ry; Joensuu: Kansan Voima Oy.
- Hakala, Anu (2006).** Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa. Helsinki: Like.
- Heimo, Anne (2010).** Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. Helsinki: SKS.
- Heimo, Anne (2011).** Vuoden 1918 muistot Sammatissa ja historian yhteiskunnallinen rakentaminen. *Kasvatus & Aika* 5 (2011:3), 82–113.
- Hentilä, Seppo (2018).** Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Tallinna: Siltala.
- Huhta, Ilkka (toim. 2009).** Sisällissota 1918 ja kirkko. Helsinki: SKHS.
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli (toim. 2018).** Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Turku: Siirtolaisinstituutti & Oy Sigillum Oy.
- Keskisarja, Teemu (2013).** Viipuri 2018. Helsinki: Siltala.
- Kilpi, Eeva (2001).** Rajattomuuden aika. Kertomus lapsuudesta. Helsinki: WSOY.
- Kinnunen, Tiina (2006).** Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Latvala, Pauliina (2005).** Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. Helsinki: SKS.
- Lintunen, Tiina (2015).** Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Lomalinja. Teemu Keskisarjan matkassa Viipuri 1918 ja 1944 (https://www.lomalinja.fi/sotahistoriallinen-matka/teemu_keskisarjan_matkassa_viipuri_1918_ja_1944, viitattu 31.3.2020).
- Meinander, Henrik (2012).** Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2010-luvulle. Helsinki: Schildts & Söderström.
- Meinander, Henrik (2018).** ”Det långa 1900-talet”. Teoksessa *Demokratins drivkrafter Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020*, red. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg. SLS. Stockholm: Helsingfors Appell Förlag.
- Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018).** ”Miten kirjallisuus kohtaa sisällissodan”. Teoksessa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, toim. Kukku Melkas & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.
- Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018).** ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”. Teoksessa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, toim. Kukku Melkas & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino.

Kansan Arkisto. Mikä kansan arkisto on? (<http://www.kansanarkisto.fi/esittely/>, viitattu 29.6.2018). Mitä muistat vuosilta 1917–1918 (1995). Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.

Muistitiedon lähteillä. Työväen Arkisto. (<http://www.tyark.fi/muistitieto/>, viitattu 29.6.2018).

Muistitietouutisia 1965. N:o 1. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.

Peltonen, Ulla-Maija (1996). Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija (2003). Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta Helsinki: SKS.

Portelli, Alessandro (2006). Käsky on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944. Helsinki: Faros-kustannus Oy.

Riihinen, Ville (1972). ”Viipurin työläisten taistelusta”. Teoksessa Ennen ja jälkeen 1918, toim. Torsti Toivonen, Erkki Kivimäki, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Toivo Vuorela & Pentti Kirvesmies. Helsinki: Vuoden 1918 Kansalaissodan Muistomerkkiyhdistys ry. 65–70.

Roselius, Aapo (2006). Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Roselius, Aapo (2007). Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Helsinki: Tammi.

Roselius, Aapo (2019). ”Valkoinen Viipuri”. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939, toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 21. Helsinki: VSKS.

Sélen, Kari (2001). Sarkatakien maa: suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. Helsinki: WSOY. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Keruut. (<https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/kirjallisuuden-ja-kulttuurihistorian-2?sort=Vuodet&luettelo=keruut#.WzY3UOQUmUk>, viitattu 29.6.2018).

Tasavallan ensimmäinen vuosikymmen (1969). Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.

Tieteen termipankki. Kirjallisuudentutkimus: tiedon arkeologia (http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:tiedon_arkeologia, viitattu 4.4.2018).

Tiisala, Tuomo (2010). ”Michel Foucault”. Filosofia.fi. Portti Filosofiaan. (http://filosofia.fi/node/5351#Tiedon_arkeologia, viitattu 4.4.2018).

Tikka, Marko (2006a). Terrorin aika: Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Helsinki: Ajatus Kirjat.

Tikka, Marko (2006b). Valkoisen hämärän maa? suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921. Helsinki: SKS.

Tikka, Marko & Arponen, Antti O. (2004). Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. Helsinki: WSOY.

Torsti, Pilvi (2008). ”Historiapoliittikkaa tutkimaan – Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä”. Kasvatus & Aika 2 (2008:2), 61–71.

Torsti Pilvi (2012). Suomalaiset ja historia. Helsinki: Gaudeamus.

Työ tehty kourin jäntein 1960. Keruujulistus. Helsinki: Työväen Arkisto, Työväen muistitietotoimikunta.

Työväen Arkisto: Eilistä ja nykypäivää. Työväen Arkisto. (http://www.tyark.fi/ta_historia.pdf, viitattu 29.6.2018).

Vasara, Erkki (1997). Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatuustoiminta vuosina 1918–1939. Helsinki: SHS.

Vento, Urpo (1968). Kansanrunousarkiston opas. Helsinki: SKS.

Vilkuna, Janne (1992). Suomalaisten vainajien karsikot ja ristipuut. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Ylikangas, Heikki (2008). ”Vuoden 1918 tutkimus”. Heikki Ylikankaan blogi. (<https://blogs.helsinki.fi/hylikang/2008/11/>, viitattu 15.1.2020).

Karjalan evakot Suomen historian oppikirjoissa: kolme näkökulmaa 1940-luvulta 2010-luvulle

Johdanto

Suomen Neuvostoliitolle luovuttamilta alueilta arvioidaan lähteneen noin 430 000 siirtolaista eli evakkoa, joista valtaosa, noin 407 000, oli karjalaisia. Karjalan luovutus ja evakoiden asuttaminen näkyivät monin tavoin sotien jälkeisessä koulumaailmassa: oppilasmäärät kasvoivat ja myös useiden oppiaineiden, kuten maantiedon ja historian, opetussisältöjä oli päivitettävä.¹ Konfliktin jälkeisessä yhteiskunnassa lähihistorian opettaminen on usein psykologisesti vaikeaa. Sisällissodan jälkeisessä Suomessa hävinneiden kokemuksilla ja näkökulmilla ei ollut vuosikymmeniin sijaa oppikirjoissa,² eikä toisen maailmansodan jälkeen hävityn sodan, alueluovutusten ja ihmisten kokemusten käsittelykään ollut yksinkertaista. Koska Neuvostoliitto vaati oppimateriaalien sensurointia, evakoiden historian käsittelyyn sisältyi myös poliittinen ulottuvuus.³

Valtion rajojen uudelleen linjaaminen, evakkokäsitteen syntyminen ja asutus toiminta ovat osa suomalaisten yhteistä historiaa. Sodan jälkeen kuitenkin erityisesti evakoiden ja heidän jälkeläistensä oli ratkaistava ristiriita uusiin oloihin sopeutumisen ja perinteiden vaalimisen välillä. Muun muassa historian opetus antoi aineksia uuden identiteetin rakentamiseen. Historiallinen identiteetti on osa yhteisöjä koossa pitävää sosiaalista identiteettiä, ja jonkin ryhmän historian unohtaminen on puolestaan tapa sulkea yhteisön ulkopuolelle. Ei siis ole samantekevää, miten opetuksessa käsiteltiin evakkoutta ja siihen liittyviä seikkoja.

Luovutettua Karjalaa ja evakoita koskevien oppikirjakuvausten tarkastelu on aiheena ajankohtainen, sillä 2020-luvulle tultaessa pakolaisten määrä maailmassa on suurempi kuin koskaan toisen maailmansodan jälkeen.⁴ Suomessa on myös keskusteltu siitä, voiko toisen maailmansodan maansisäisten evakoiden kohtalon rinnastaa pakolaisten kohtaloon myöhempinä aikoina ja voidaanko evakoita ylipäätään kutsua pakolaisiksi.⁵

Luovutetun Karjalan alueelta muualle Suomeen siirtynyttä väestöä on kutsuttu useilla eri nimityksillä. Arkikielessä puhutaan usein evakoista, ja esimerkiksi Karjalan Liitto käyttää nimityksiä siirtoväki, evakot ja siirto-

karjalaiset.⁶ Tässä tutkimuksessa käytän pääosin käsitettä evakko puhuessani luovutetuilta alueilta muuttaneesta karjalaisesta väestöstä. Tulososassa teen myös katsauksen oppikirjoissa käytettyihin erilaisiin nimikkeisiin.

Historian opetuksen tavoitteista eri vuosikymmeninä

Historian opetusta ja oppikirjojen laatimista ohjaavat valtakunnalliset opetussuunnitelmat. Vuosina 1941–1963 voimassa ollut oppiennätys, nykytermein opetussuunnitelma, painotti isänmaallista henkeä ja kansallisen historian näkökulmaa. Vuonna 1963 opetuksen painopiste siirtyi kohti uusimman ajan historiaa. Kansallisen identiteetin tukemisen sijaan opetussuunnitelmissa on 1990-luvulta alkaen painotettu eurooppalaisen identiteetin ja opiskelijan henkilökohtaisen identiteetin kasvua. Toisaalta ”perinteiset” sisällöt, kuten sodat, ovat yhä vahvasti mukana historian opetuksessa. Lukiossa Suomen historiaa autonomian ajalta nykypäivään käsittelevä kurssi kuuluu historian pakollisiin opintoihin.⁷ Oppiennätyksissä ja opetussuunnitelmissa ei ole määriteltä tarkasti, mitä erilaisten historian avaintapahtumien tulee sisältää, vaan ne ovat jättäneet opettajille vapauden sisällyttää opetukseen yksityiskohtia harkintansa mukaan. Erilaisten täydentävien materiaalien käyttö opetuksessa voi siten oleellisesti rikastuttaa oppikirjojen antamaa kuvaa menneestä.

Identiteetin aineiden lisäksi historian opetus tarjoaa välineitä oppilaan ajattelun kehittymiseen. Historian opetussuunnitelmissa tapahtui Suomessa 1970-luvulta alkaen muutos kronologisesta, historian sisältöihin keskittyneestä opetuksesta valikoitujen teemojen ja erityisesti taitojen opettamiseen. Muutos on ollut vaiheittainen: lukion opetussuunnitelmissa taidot nostettiin keskeiseen asemaan 1990-luvulla ja perusopetuksessa 2000-luvulla. Jotta tilaa taitojen opettamiselle jäi, sisältöjen määrää opetuksessa karsittiin.⁸ Historiallinen ajattelu on käsite, joka kuvaa historian opetuksen taitotavoitteita. Se on yläkäsite sellaisille taidoille kuin lähteiden käyttö ja tulkinta (kriittinen tiedonkäsittely), historiallinen empatia, muutoksen ja jatkuvuuden sekä syyn ja seurauksien ymmärtäminen.⁹ Näistä alakäsitteistä historiallinen empatia viittaa kykyyn asettua menneisyyden ihmisten asemaan ja arvioida heidän toimintaansa.¹⁰

Historian opetusta on lähestytty tutkimuksessa erilaisista näkökulmista. Historiallisen kasvatuksen tutkimuksessa analysoidaan esimerkiksi opetuksen virallisia ohjenuoria kuten opetussuunnitelmia¹¹, opettajien¹² ja oppilaiden¹³ kokemuksia sekä oppimateriaalien, kuten oppikirjojen sisältöjä¹⁴. Artikkelini liittyy viimeksi mainittuun historian oppikirjojen tutkimuksen perinteeseen.

Oppikirjojen rakentamaa kuvaa evakoista on tutkittu myös aikaisemmin. Arja Virta on verrannut oppikirjojen 1970–2000-luvuilla välittämää ”virallis-

ta” kertomusta muistitietoaineistoihin. Virran mukaan oppikirjojen kuvaus Karjalasta ja karjalaisten sodanjälkeisistä vaiheista jää kirjoissa suppeaksi ja paikoitellen myös epäselväksi. Vanhemmissa kirjoissa evakoita tarkasteltiin ensisijaisesti kansantalouden näkökulmasta, kun taas uusimmissa kirjoissa hyödynnetään myös mikrohistoriallista näkökulmaa.¹⁵ Myös Inka Kukkonen on maisterintutkielmassaan tarkastellut karjalaisiin asennoitumista koulu- maailmassa samantapaisen tutkimusasetelman kautta hyödyntämällä sekä oppimateriaaleja että karjalaisten muistoja koulukokemuksista. Myös Kukkonen havainnon mukaan sodan jälkeen evakoita tarkasteltiin taloudellisenä kysymyksenä, mutta myöhemmin vuosikymmeninä myös ihmisten kokemukset ovat saaneet opetuksessa huomiota.¹⁶

Tässä tutkimuksessa vastaan kysymykseen: millaisten kehysten kautta evakoita on käsitelty Suomen historian oppikirjoissa 1940-luvulta 2010-luvulle? Syvennän aikaisempaa tutkimusta laajentamalla tarkasteluajanjakson alkupäästä sotavuosiin ja loppupäästä uusimpiin oppikirjoihin. Varhaisimmat aineistoon sisältyvät kirjat on julkaistu aikana, jolloin evakoiden historia on ollut elävää arkipäivää. Uusimmat kirjat puolestaan on julkaistu seitsemän vuosikymmentä Karjalan luovuttamisen jälkeen. Tänä aikana myös historian opetuksen tavoitteet ovat muuttuneet: aineiston alkupään kirjat julkaistiin isänmaallista henkeä korostavan oppiennätyksen aikana ja uusimmat kirjat edustavat historian opetusta, jonka tavoitteisiin kuuluu entistä vahvemmin historiallisen ajattelun opettaminen. Pitkittäisaineisto mahdollistaa muutosten tunnistamisen ja niiden asettamisen oikeaan mittakaavaan.¹⁷ Tutkimuksen rajaaminen pelkkiin oppimateriaaleihin mahdollistaa yksityiskohtaisen analyysin siitä, miten esimerkiksi sanavalinnat ja kuvitus ovat rakentaneet käsitystä evakoiden historiasta. Koska oppikirjat ovat vain yksi osa kouluissa käytetystä opetusmateriaalista, olen täydentänyt aineistoa katsauksella koti-seutu- ja historian lukemistoihin, tehtäväkirjoihin sekä opettajanoppaisiin. Esittelen tutkimuksessa kehysanalyysin käytännöllisenä menetelmänä oppikirjojen sisällön tarkasteluun.

Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Suomessa julkaistuista historian oppikirjoista ei tietoni mukaan ole olemassa valmista luetteloa. Tutkimusta varten keräsin Kansalliskirjaston Fennica-kokoelmasta harkinnanvaraisen otannan 1940-luvulta 2010-luvulle julkaistuja kirjoja käyttämällä haussa asiasanoja ”koulukirja”, ”oppikirja” sekä ”historia” ja ”Suomen historia”. Kaiken kaikkiaan aineisto tuli sisältämään 54 kirjaa, joista vanhin oli julkaistu vuonna 1943 ja uusin vuonna 2017.

Aineiston voi arvioida tarjoavan laajan katsauksen käytössä olleisiin oppikirjoihin, sillä kaikki keskeiset oppikirjakustantajat ovat siinä edustettuina. Jukka Rantalan mukaan Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan kirjat hallitsivat markkinoita 1950-luvulle asti, ja 1960-luvulta alkaen Kai R. Lehtosen ja Veikko Huttusen kirjoittamat oppikirjat olivat laajalti käytettyjä. Peruskoulun myötä markkinoilla olevien kirjojen määrä kasvoi, mutta osa uudentyyppisistä ratkaisuista, kuten historian tulkitsemiseen ohjaavaa dokumenttiopetusta soveltaneista kirjoista, jäi vähäiselle käytölle.¹⁸ Sisällytin tutkimusaineistoon sekä useina painoksina ilmestyneitä ilmeisen suosittuja teoksia että yhteen painokseen jääneitä kirjoja. Kattavan kuvan saamiseksi sisällytin aineistoon myös kirjoja kaikilta luokka-asteilta kansa-, kansalais- ja oppikoulusta ennen 1970-luvun peruskoulu-uudistusta sekä koulu-uudistuksen jälkeen peruskoulun yläluokilta ja lukiosta.

Oppikirja-aineistoa täydentämään valitsin viisi kirjoihin liittyvää tehtäväkirjaa tai opettajanopasta sekä kolme historiallista lukemistoa, joissa käsiteltiin evakoiden historiaa. Tämä lisämateriaalien aineisto muistuttaa, etteivät oppikirjat ole ainoita historian opetusmateriaaleja. Esimerkiksi historian opetusta havainnoineessa tutkimuksessa 2010-luvulla todettiin, että oppikirjan lisäksi opettajanopas viitoitti vahvasti historian opetusta.¹⁹ Täydentävän aineiston pienen koon vuoksi sen sisällöistä ei kuitenkaan voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Tutkimuskysymykseen vastaamiseksi analysoin aineistosta talvi- ja jatkosotaa sekä seuranneita vuosikymmeniä koskevat sisällöt ja etsin mainintoja karjalaisista, evakoista, siirtoväestä ja pakolaisista. Kirjojen leipätekstin lisäksi tarkastelin kirjojen kuvituksia sekä varsinaista tekstiä täydentäviä tietolaatikoita ja tehtävänantoja. Tutkimuksen teoreettismetodologisen lähestymistavan muodosti kehysanalyysi. Kehysanalyysin kehittäjän Erving Goffmanin mukaan tulkitsemme ympäröivää todellisuutta ja vuorovaikutustilanteita erilaisten kehysten kautta. Kehys tarjoaa tulkintamallin, jossa kohde tai tilanne, tässä tutkimuksessa eräs historian jakso ja ryhmä, muodostuvat ymmärrettäväksi ja merkitykselliseksi. Sama ilmiö on mahdollista kehystä eri tavoin, ja Goffman kehottaa kiinnittämään erityistä huomiota tilanteisiin, joissa esimerkiksi kerronnan yksityiskohdan muuttuessa kehys ja samalla ilmiön saama merkitys muuttuvat. Kehys voi myös olla häilyvä, jolloin käsitys kuvattusta ilmiöstä jää epäselväksi.²⁰

Kehysanalyysi on sosiaalipsykologinen näkökulma erilaisissa vuorovaikutustilanteissa syntyvien merkitysten tulkitsemiseen. Lähestymistapaa on hyödynnetty paljon myös tekstiaineistojen ja erityisesti journalististen tekstien tutkimuksessa. Kehysanalyysiä voi soveltaa myös historiankirjoitusta ja historiaa koskevien käsitysten analysoinnissa,²¹ ja se tarjoaa havainnollisen lähestymistavan tarkastella sitä, kuinka esimerkiksi sanavalinnat määrittelevät ja rakentavat käsitystä todellisuudesta painottamalla tapahtumien tiettyjä puolia ja vaikenemalla toisista.²²

Kerronnallisten valintojen näkyväksi tekeminen ja niiden seurausten pohtiminen on arvokasta, sillä historian oppikirjojen kirjoitustapaa on luonnehtinut objektiivisen kertojaäänänen käyttö, joka voi vaikeuttaa sen ymmärtämistä, että oppikirjan kuvaus menneisyydestä on yksi tulkinta ja erilaisten valintojen tulosta.²³

Käytännössä lähestyin aineistoa aluksi aineistolähtöisen sisällönanalyysin näkökulmasta ja etsin yhtäläisyyksiä sekä eroja kirjojen evakoita koskevien kuvausten välillä. Ryhmittelin samankaltaisia keinoja käyttävät kuvaukset yhteen ja lopuksi nimesin näitä samankaltaisia kappaleita yhdistävän kehyksen. Esimerkiksi Unto Katajamäen ja kumppaneiden (1986) tarjoaman kuvauksen ”Suomessa katsottiin, että siirtolaisten menetykset olivat koko kansan asia. Valtion toimesta järjestettiin muuttajille uudet elinmahdollisuudet, maatilat, työpaikat ja asunnot.”²⁴ sekä Kalevi Ahosen ja kumppaneiden (1992) luonnehdinnan ”Kirves ja kuokka saivat edelleenkin heilua (...) mutta ei ollut muuta tapaa antaa nopeasti elinmahdollisuuksia luovutetun alueen ihmisille.”²⁵ tulkitsin hyödyntävän samaa kehystämisen tapaa, joka kuvasi evakoiden asuttamisen kansallisena onnistumisena. Nimesin tämän kehyksen saavutus-kehykseksi. Tapauksissa, joissa kirjan kuvaukseen sisältyi piirteitä useista kehystämisen tavoista, valitsin hallitsevimman. Sama aineisto olisi ollut mahdollista analysoida muita laadullisia menetelmiä käyttäen, päätyen arvioni mukaan samankaltaisiin johtopäätöksiin.

Karjalan evakot historian oppikirjoissa

Evakoiden historiaa on käsitelty historian oppikirjoissa laajuudeltaan hyvin vaihtelevasti. Esimerkiksi F. A. Heporauta ja A. Hinkkanen (1953) lyhyesti toteavat luovutetun alueen väestön siirtyneen ”Suomen alueelle”.²⁶ Eenariina Hämäläinen ja kumppanit (2016) puolestaan omistavat aiheelle kaksi kokonaista aukeamaa ja useita erilaisia näkökulmia. Käsittelyn laajuus ei kuitenkaan ole sidoksissa vuosikymmeneen, sillä osa 2000-luvun kirjoista ohittaa evakot niin ikään muutamalla lauseella. Havainto on yhdenmukainen aikaisemman tutkimuksen kanssa. Arja Virta tiivistää, että oppikirjojen kuvaus luovutetusta Karjalasta ja karjalaisten vaiheista jää yksinkertaistetuksi ja epäselväksi.²⁷

Evakoiden historian kuvauksen vaihtelevuutta kirjasta toiseen korostaa se, että edellä kuvattujen erilaisten käsittelytapojen lisäksi kirjoissa on eroja siinä, kuinka yksityiskohtaisesti evakoista on kerrottu ja mitä nimitystä heistä käytetään. Kuten Arja Virta on todennut, kirjojen väliltä ei löydy yhtenäistä linjaa.²⁸ Jopa luovutetuilta alueilta lähteneen väestön määrässä esiintyy eroja kirjojen välillä. Pienimmäksi evakoiden määrän arvioivat heti sodan jälkeen Mantere ja Sarva (1950), jotka kertovat luovutetulta alueelta siirtyneen ”muutamia satojatuhansia asukkaita”.²⁹ Myöhemmin Harri Rinta-Aho ja kumppanit

(2005) kertovat suurpiirteisesti siirtoväkeä olleen ”yli 400 000”, kun taas Maria Lähteenmäki ja Martti Troberg esittävät asutettujen karjalaisten määräksi noin puoli miljoonaa.³⁰ Myös asutustoiminnan tuloksista esiintyy useita erilaisia arvioita eikä kirjoissa yleensä tarkenneta, onko lukuihin laskettu karjalaisten lisäksi myös esimerkiksi Sallan ja Petsamon evakot tai asutustilojen osalta muiden maan saantiin oikeutettujen perustamat tilat.

Luovutetun alueen väestöstä puhuttaessa kirjoissa käytetään erilaisia termejä. Niilo Teerijoki ja Eino E. Suolahti (1955) puhuvat siirtoväestä ja ”n.s. evakoista”.³¹ Evakko ja siirtoväki -käsitteet ovat kuitenkin oppikirjoissa tavanomaisimpia. Esimerkiksi Sari Halavaara ja kumppanit (2005) kertovat, että ”lähes puoli miljoonaa karjalaista lähti *evakkotaipaleelle*” ja että evakoista ryhdyttiin käyttämään nimitystä ”siirtoväki”.³² Hämäläinen ja kumppanit (2016) määrittelevät evakko-sanat tulevan ”evakuoida-verbistä, joka tarkoittaa ihmisten saattamista turvaan vaaratilanteessa.”³³

Myös pakolais-termiä käytetään evakoiden kuvaamiseen. Jo Mantere ja Sarva (1949) toteavat: ”Etelä-Karjalan asukkaat jättivät talonsa, peltonsa ja muun omaisuutensa siirtyen Suomen puolelle rajaa. Pakolaisten samoin kuin maan muidenkin asukkaiden toimeentulo oli kuitenkin vaikea.”³⁴ Myöhemmin esimerkiksi Castrén ja Huttunen (1984) puhuvat siirtoväestä ja viittaavat siihen, että kyseessä on synonyymi toisissa yhteyksissä käytetylle pakolaiskäsitteelle todetessaan: ”Suomen pakolaisongelman järjestelyä on pidetty onnistuneena.”³⁵ Osa kirjoittajista jättää eri aikojen rinnastamisen opiskelijan tehtäväksi. Esimerkiksi Liisa Hämäläinen ja kumppanit (2004) antavat opettajanoppaassa tehtäväksi tutkia oppikirjan kuvaa evakkoperheestä ja pohtia, mitä nimitystä nykyään käytetään vastaavanlaisessa tilanteessa olevista ihmisistä.³⁶ Jari Aalto ja kumppanit (2016) puolestaan toteavat: ”Tilanne ei ole muuttunut, sillä tänäkin päivänä perheet joutuvat jättämään kotinsa ja lähettämään lapsensa turvaan.”³⁷

Historian kehystäminen oppikirjoissa

Kun tarkastelin oppikirjojen evakoita koskevia laajempia tekstimainintoja sekä kuvia ja opiskelijalle esitettyjä kysymyksiä kokonaisuutena, tulkitsin aineistosta kolme pääasiallista näkökulmaa, joista aihetta on käsitelty. Nimesin nämä näkökulmat ongelma-, saavutus- ja koettelemuskehyyksiksi. Lisäksi osa kirjoista sivuutti aiheen tai käsittelee sitä niin lyhyesti, ettei kehys ollut tunnistettavissa. Muutamissa kirjoissa oli piirteitä useista kehystämisen tavoista. Tyypillisesti kyse oli tällöin siitä, että tekstiosassa aihetta lähestyttiin ongelma- tai saavutuslähtöisestä näkökulmasta, mutta kuvissa ja kuvateksteissä tuotiin esille yksilöiden kokemuksia (koettelemuskehys). Taulukko 1. tiivistää kehysanalyysin tulokset.

Taulukko 1. Evakoiden historian kehukset Suomen historian oppikirjoissa (N=54) 1940-luvulta 2010-luvulle. Muutamissa kirjoissa esiintyi piirteitä useista kehyksistä.

Vuosikymmen (Tutkittujen kirjojen lukumäärä)	1940 (3)	1950 (9)	1960 (6)	1970 (6)	1980 (8)	1990 (8)	2000 (9)	2010 (5)	Yht. (54)
Ongelma (taloudellinen, hallinnollinen)	2	7	5	4	4	2	2	3	29
Saavutus (yksimielisyys, sitkeys)	-	3	1	1	2	5	3	1	16
Koettelemus (inhimillinen kärsimys, yksilön kokemukset)	1	1	1	1	5	1	4	3	17
Aihe sivuutettu / lyhyt kuvaus	-	1	-	-	1	2	1	-	5

Vallitseva tapa kuvata evakoiden vaiheita on evakoiden tarkastelu taloudellisenä tai hallinnollisena ongelmana. Tämän näkemyksen vastakohtana, tai sen ratkaisuna, evakoiden asuttamista on käsitelty kansallisena saavutuksena ja osoituksena suomalaisten yksimielisyydestä sekä karjalaisten sitkeydestä. Evakoiden historian tarkastelu inhimillisen kärsimyksen ja yksilön kokemusten kannalta muodostaa kolmannen aiheen käsittelytavan. Viidessä kirjassa aihe sivuutettiin kokonaan tai sitä käsiteltiin hyvin niukasti. Käsittelemättä jättämisen voisi nimetä vaikenemiskehykseksi, jonka rooli historiaa koskevien käsitysten muodostumisessa on myös merkityksellinen: jättämällä tietyn aiheen käsittelemättä kirjan tekijät pyyhkivät tämän aiheen historian kokonaiskertomuksesta tai antavat vaikutelman, ettei aihe ole yhtä tärkeä kuin laajemmin käsitellyt sisällöt.

Ongelma-, saavutus- ja koettelemuslähtöistä näkökulmaa on käytetty kirjoissa lähes koko tarkastellun ajanjakson ajan 1940-luvulta 2010-luvulle. Vaikka esimerkiksi ongelmalähtöinen käsittelytapa näyttää olleen tyypillinen 1950- ja 1960-luvun kirjoille, ei taulukon osoittamista luvuista ole syytä tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä; tutkittujen kirjojen määrä vuosikymmenittäin vaihtelee, ja osa kirjoista on voinut olla käytössä useina painoksina pidempään kuin toiset. Seuraavaksi esittelen yksityiskohtaisemmin edellä mainitut kehukset ja pohdin niiden erilaista vaikutusta evakoiden historiasta muodostuvaan käsitykseen.

Evakot kansantalouden ongelmana?

Yleisin näkökulma, josta oppikirjojen tekijät ovat käsitelleet evakoiden historiaa, on aiheen esittäminen ongelmana, joka yhteiskunnan oli ratkaistava.³⁸ Ongelmakehyksessä historiaa tarkastellaan pääasiassa makrotasolla ja havainnollistamalla ongelman suuruutta luvuilla. Osa kirjoittajista keskittyy kuvailemaan paitsi luovutettujen alueiden pinta-aloja myös menetettyjen viljelmien ja teollisuuslaitosten merkitystä maan taloudelle. Eräänlaisena muistisääntönä esitetään luovutettujen alueiden ja menetetyin varallisuuden määrän olleen noin 12 prosenttia Suomen pinta-alasta ja kansallisvarallisuudesta.³⁹

Ongelmalähtöinen käsittelytapa tuli käyttöön jo jatkosodan aikana. O. A. Hainari ja A. V. Laitakari (1943) käsittelevät evakoita osana Moskovan rauhan kansantaloudellisia seurauksia ja toteavat ”siirtoväkikysymyksen” ratkaisusta: ”Kaikki nämä aiheuttavat lähivuosina suunnattomia menoja valtiolle. *Seurauksena siitä ovat erittäin raskaat verot*” (korostus alkuperäinen).⁴⁰ Samankaltainen lähestymistapa on Juhana Aunesluomalla ja kumppaneilla (2016) seitsemänkymmentä vuotta myöhemmin, kun kirjoittajat toteavat, että sodan aiheuttamat ”taloudelliset tappiot vastasivat kahden ja puolen vuoden bruttokansantuotetta. Suurimmat menetykset aiheutuivat alueluovutuksista ja 400 000 karjalaisen pakolaisen eli evakon asuttamisesta.”⁴¹ Lainauksessa ihmiset on rinnastettu alueluovutusten aiheuttamiin taloudellisiin vaikutuksiin, ja heitä kuvataan miltei taloudellisena rasitteena.

Ongelmalähtöinen käsittelytapa laajeni 1950-luvulla kuvaamaan lainsäädännöllisiä ratkaisuja, joilla ongelma otettiin hallintaan. Osa kirjoittajista kuvaa hyvin yksityiskohtaisesti eri lakien sisältöä. Esimerkiksi Salme Vehvilän laatimassa historian kertauskirjassa (1956) evakoiden kohtalo käsitellään pelkästään juridisten kysymysten kautta esittelemällä niin pika-asutuslaki, korvauslaki, omaisuudenluovutusvero kuin vuoden 1945 maanhankintalaki.⁴² Matti J. Castrén ja Reino Riikonen (1977) esittelevät edellä mainittujen lisäksi asuttamiseen liittyneet aravalait ja toteavat yhteenvedona: ”Kaikki luetellut valtion maksettavat korvaukset, lainat ja hallintotoimet rasittivat suuresti valtiontaloutta.”⁴³

Maanhankintalain tuloksiksi ongelmalähtöisessä kuvauksessa on nimetty pakkolunastukset ja tilarakenteen muutos, jotka siten esitetään evakoiden asuttamisen seurauksina. Vehvilä ja Castrén (1967) vertaavat lakia vaikutuksiltaan torpparivapautukseen mutta toteavat, että maanhankintalain seurauksena on ollut ”vaikeita talouspoliittisia ja yhteiskunnallisia ongelmia.”⁴⁴ Evakoiden asutustoiminnan toteutumista kuvattaessa tarkastelutaso siirtyy makrotasolta lähemmäs paikallistasoa. Esimerkiksi Veikko Huttunen (1965) kertoo: ”Valtiolle asutustoiminta merkitsi suurta rasitusta, samoin maanomistajille, jotka joutuivat luovuttamaan maataan käypää arvoa alempaan hintaan.

Samalla heidän tilojensa elinkelpoisuus heikkeni.”⁴⁵ Kyösti Kiuasmaa ja Tauno Perälä (1968) mainitsevat evakoiden aiheuttaman julkisen talouden raskuuden jatkuvan edelleen 1960-luvulla asutustiloille maksettavina avustuksina⁴⁶. Sen lisäksi, että evakoiden asuttaminen kuvataan sodanjälkeisenä taloudellisenä ongelmana, sen todetaan aiheuttaneen myös ongelmallisia jälkivaikutuksia. Edellä mainitut käsittelevät liittyvät 1960-luvulla kirjojen laatimisaikaan ajankohtaisesta kysymyksestä pientilojen elinkelvottomaksi käymisestä ja siihen liittyvistä sosiaalisista ongelmista. Aihe oli poliittisestikin arkaluontoinen ja se sivuutettiin kirjoissa lyhyesti.

Evakoiden asuttaminen kansallisen ylpeyden lähteenä

Ongelmakehys antaa negatiivisesti värittyneen kuvan evakoiden aiheuttamista kuluista valtiontaloudelle, maata luovuttamaan joutuneille talollisille sekä tilakoon pientymisen myötä koko Suomen maataloudelle. Osa oppikirjojen tekijöistä on kuitenkin kuvannut sodanjälkeisen asuttamisen kehityskertomuksena, jonka lopputulema on positiivinen.

Niilo Teerijoki ja Eino E. Suolahti (1955) toteavat evakoiden sijoittamisen ”tuottavaan yhteiskunnalliseen rakennustyöhön” olleen jälleenrakennuksen ajan suurimpia kysymyksiä, jonka ratkaisu ”on kaikkialla sivistyneessä maailmassa herättänyt suurta huomiota ja kunnioitusta.”⁴⁷ Samaan tapaan esimerkiksi Lauri Santamäki ja Ilmari Heikinheimo (1963) katsovat evakoiden sijoittamisen onnistuneen paremmin kuin muualla Euroopassa: ”Kiitos joustavasti kohtaloonsa mukautuvien karjalaisten ja velvollisuudentuntoisen muun Suomen väestön”.⁴⁸ Yksimielisyyttä korostavat myös Castrén ja Huttunen (1984), jotka katsovat asutuksen onnistuneen, koska siirtoväki voitiin sijoittaa ”samankielisen ja samanmielisen” väestön keskuuteen.⁴⁹ Edellä mainitut katkelmat rakentavat käsitystä suomalaisten yksimielisyydestä ja yhteishengestä.

Näkökulma, jossa evakoiden asuttaminen on esitetty kansallisena saavutuksena, antaa evakoiden kohtalosta korostetun positiivisen kuvan, jossa asutustoimintaan ja maanhankintalain toimeenpanoon liittyneet käytännön vaikeudet ja evakoiden kohtaamat ennakkoluulot jäävät syrjään. Esimerkiksi Unto Katajamäki ja kumppanit (1986) kertovat, että ”[v]altion toimesta järjestettiin muuttajille uudet elinmahdollisuudet, maatilat, työpaikat ja asunnot”⁵⁰, ja Sari Halavaara ja kumppanit (2005) kertovat jälleenrakennuksen saaneen sodanjälkeiset huolet unohtumaan: ”Sodan jälkeen kaikilla oli yllin kyllin työtä eikä aikaa jäänyt puutteesta murehtimiseen”⁵¹ – jälkimmäisessä lainauksessa kuvaus muistuttaa jopa pula-ajan idealisointia. Osmo Lappalainen ja kumppanit (1998) puolestaan toteavat asutuksen sujuneen mutkattomasti evakoiden

luonteen ansiosta: ”Utteruutensa ja sopeutuvaisuutensa avulla he mukautuivat pian uusien asuinalueittensa jokapäiväiseen elämään.”⁵²

Saavutuskehikseksi nimetyssä kuvaamisen tavassa vaikeuksia tärkeämmäksi nostetaan myös asutustoiminnan vertaaminen muissa maissa toteutettuihin väestö- ja pakolaiskysymysten ratkaisuihin. Jouni Ekonen ja kumppanit (1997) nimittävät Suomen toimintaa evakoiden asuttamisessa ”maailmanhistorialliseksi poikkeukseksi”⁵³ ja Jari Aalto ja kumppanit (2009) ”poikkeukseksi Euroopan mittakaavassa”⁵⁴. Asutustoiminnan kuvaaminen saavutuksena tarjoaa aineksia positiivisen kansallisen identiteetin rakentamiseen, mutta jättää huomiotta monenlaiset taloudelliset, kielelliset ja kulttuuriset ristiriidat, joita evakoiden asuttamiseen Suomessa liittyi.

Inhimillistä kärsimystä ja koti-ikävää

Evakoiden historian kuvaaminen yhteiskunnallisten ongelmien tai kansallisen saavutuksen näkökulmasta lähestyy aihetta yhteiskunnan ylätasolla, käsittelemättä yksilöiden kokemuksia ja toimintamahdollisuuksia. Samalla mainittujen kehysten voi katsoa tarjoavan vähemmän mahdollisuuksia eläytyä menneisyyden ihmisen kokemuksiin sekä vähemmän aineistoa oman historiallisen identiteetin rakentamiseen. Kolmas, koettelemuskehikseksi nimeämäni käsittelytapa tarjoaa näkökulman kokemushistoriaan ja nostaa esiin myös yksilöiden evakkohistoriaa.

Evakoiden koettelemuksia tuodaan esiin yksittäisissä valokuvissa ja tekstikappaleisiin liittyvissä oppimistehtävissä 1950-luvulta alkaen. Esimerkiksi Einar W. Juva ja kumppanit (1954) esittävät kuvan evakuoidusta väestöstä kuljettamassa karjaa lumisella tiellä. Kuvateksti korostaa evakoiden kohtalon epävarmuutta: ”Evakotietä uusiin, tuntemattomiin oloihin.”⁵⁵ Samaan tapaan esimerkiksi Yrjö Sallas, Aulis J. Alanen ja Olavi Lintunen tiivistävät vastaavan valokuvan sisällön: ”Karjalainen murhenäytelmä toistui jälleen”.⁵⁶ Omaksi kehystämisen tavaksi tämä yksilöihin ja ihmisten tunteisiin kohdistuva näkökulma muodostuu kuitenkin vasta 1980-luvulla. Muutos heijastaa mahdollisesti historian tutkimuksen uusia näkökulmia ja laajemmin niin sanottua affektikäännettä, jonka myötä yksilön kokemusten ymmärtäminen alettiin nähdä perustelluksi tutkimusaiheeksi.⁵⁷

Tarkasteltaessa evakoiden historiaa koettelemusnäkökulmasta evakoiden tunteille ja kokemuksille annetaan nimityksiä ja kirjoittajat pyrkivät herättämään empatian tunteita antamalla äänen myös menneisyyden toimijoille erilaisten teksti- ja dokumenttinäytteiden avulla. Esimerkiksi Pertti Kinnunen ja kumppanit (1985) kertovat, että ”[k]annakselaisen kylän asukkaat kokivat ahdistavana lähtöhetkien tapahtumat”. Kirjoittajat lainaavat myös Unto Seppäsen *Evakko*-romaanin (1954) kuvausta, jonka mukaan ”Jokainen erkani-

Sodan seurauksena karjalaiset joutuivat jättämään kotiseutunsa.

Karjalan evakoiden historia tiivistetään oppikirjoissa yleensä kuvaan maantiellä kulkevasta reki- tai vaunujonosta. Vaikka valokuvien avulla on joissakin kirjoissa pyritty havainnollistamaan evakuoinnin raskasta emotionaalista puolta, toisissa, kuten yllä olevassa Katajamäen, Laitisen ja Viekin *Elävää historiaa* -kirjan kuvassa kuvateksti ”Sodan seurauksena karjalaiset joutuivat jättämään kotiseutunsa.” tarjoaa varsin vähän avaimia kuvan sisältämien tunteiden tulkitsemiseksi.

ja oli jo kokenut järkyttävimmän lähtöhetkensä ja vuodattanut sen tuskassa viimeiset kyyneleensä”.⁵⁸ Näissä esimerkeissä haastattelukatkelmat ja sitaatit kaunokirjallisuudesta mahdollistavat yksilöiden kokemusten värikkäämmän kuvailun osana muuten ”epätunteellista” oppikirjatekstiä.

Myöhemmin esimerkiksi Maria Lähteenmäki ja Martti Troberg (2004) kuvailivat laajasti omin sanoin evakoiden mielialoja ja kokemuksia: ”Tunnelmat siirtoväen keskuudessa olivat synkät. Omien kotien ja peltojen menettäminen kaihersi mieliä eikä vastaanotto siirtopaikoissa ollut aina ystävällistä. – Karjalaisen elämäntavan, murteen ja uskonnon sovittaminen esimerkiksi pohjalaiseen elämäntapaan aiheutti kahnauksia ennen kuin toisten tapoihin totuttiin.”⁵⁹ Toisin kuin saavutuskehyksessä, jossa asuttamisen kuvattiin sujuneen yksimielisesti, kirjoittajat nostavat esiin myös evakoiden kohtaamat ennakkoluulot ja sopeutumiseen liittyneet vaikeudet. Myös evakkokokemusten pitkäkestoiset vaikutukset tuodaan uudemmissa oppikirjoissa esiin. Ville

Kohvakka ja kumppanit (2009) kertovat, kuinka ”henkisiä kärsimyksiä, katke-ruutta ja koti-ikävää ei voitu rahalla korvata. Vasta aika on hiljalleen parantanut näitä haavoja.”⁶⁰ Jälkimmäinen näyte on harvinainen siinä suhteessa, että se sitoo menneisyyden osaksi nykypäivää ja osoittaa, ettei evakoiden historia rajoitu vain evakointiin ja asuttamiseen.

Opetuksen lisämateriaalit syventävät kuvaa evakoista

Tarkentaakseni käsitystä evakoiden historian käsittelystä oppimateriaaleissa tein oppikirjojen analyysin lisäksi katsauksen erilaisiin historian opetuksen lisämateriaaleihin. Aineiston hajanaisuuden vuoksi varsinaisten kehysten määrittely ei ollut mahdollista. Lisämateriaalien tutkiminen kuitenkin osoitti, että ne toivat oppikirjoja vahvemmin esiin evakoiden kokemuksia ja kannustivat opiskelijoita eläytymään evakoiden tunteisiin jo 1950-luvulla.

Ennen peruskoulu-uudistusta useat kustantajat julkaisivat niin sanottuja historian lukemistoja. Lukemistot sisälsivät tyypillisesti katkelmia kaunokirjallisuudesta tai historiallisista dokumenteista, ja ne oli tarkoitettu täydentämään oppikirjojen poliittiseen historiaan keskittyvää kuvausta. Historian lukemistoissa ilmaisu oli vapaampaa kuin asiatyylisissä oppikirjoissa.

Unto Seppäsen *Evakko*-romaanin (1954) on siteerattu useissa lukemistoissa. Esimerkiksi Aulis J. Alanen ja Urho Somerkivi (1955) kuvaavat kirjailija Seppästä toimittamassaan kirjassa: ”– – itse Kannaksen kasvatti, on syvästi elänyt karjalaisen heimonsa kovat kohtalonajat sodan ja vainon jälleen karkottaessa karjalaiset kotoisilta synnyinsijoiltaan ja pakottaessa heidät turvautumaan muun Suomen toisinaan tylyynkin vieraanvaraan.”⁶¹ Sirkka Ahonen on luonnehtinut Seppäsen edustavan näkökulmaa, jossa karjalaiset esitetään historian uhreina.⁶² Eino Keskinen ja Martti Ruudun (1956) toimittamassa teoksessa kirjailija Eino Hosia rinnastaa evakkojen vaiheet Raamatun kuvauksiin kansojen vaelluksista ja antaen aiheelle suorastaan mahtipontisen sävyn.⁶³

Myös maakunnat laativat 1950-luvulta alkaen lukemistoja ympäristö- ja kotiseutuoppituntien, maantiedon ja luonnonhistorian opetuksessa käyttäväksi. Alueilla, joissa siirtoväkeä oli paljon, kirjoissa käsiteltiin myös evakoiden historiaa. Esimerkiksi Keski-Karjalan kotiseutulukemistossa (1958) kerrotaan evakoiden kohtaamista ennakkoluuloista: ”Tässä he nyt ovat toisten armoilla kuin myytävät eläimet, mutta tähän tilaan he eivät aio jäädä, vaan oma koti on saatavilla millä keinoin tahansa. – – Koti-ikävä kalvoi mieltä ja kalvaa yhä elämän loppuun asti.”⁶⁴ Kuten edellä, myös muissa historian lukemistoissa ja kotiseutuopin kirjoissa Karjalan evakoiden kuvaus saa elävämmän ja yksityiskohtaisemman sekä tunteisiin vetoavamman muodon kuin varsinaisissa oppikirjoissa.

3 Alla oleva kuva on otettu Karjalassa maaliskuussa 1940. Mitä se kuvaa? (Tee lyhyt kuvateksti.)

Tavarat odottavat muuttoajoneuvoja karjalaisten joutuessa siirtymään kodeistaan muualle Suomeen.

Historian tehtäväkirjoissa ja opettajan oppaissa tyypillinen tehtävä on ollut keksiä kuvaus tai kuvateksti evakkojen vaiheisiin liittyvälle kuvalle. Kuvien ja eläytymistehtävien avulla on pyritty virittämään ymmärrystä menneisyyden toimijan kokemuksista ja siten harjoittamaan historiallisen empatian taitoa. Kuva teoksesta Lehtonen, Huttunen & Laine 1977.

Oppikirjoja täydentämään tulivat 1960-luvulta alkaen tehtäväkirjat ja 2000-luvun aikana erilaiset sähköiset lisämateriaalit.⁶⁵ Opettajanoppaat antavat vinkkejä esimerkiksi koti- ja keskustelutehtäviä varten.⁶⁶ Evakoiden historian osalta nämä lisämateriaalit ovat selkeässä yhteydessä varsinaiseen oppikirjaan ja vahvistavat yleensä kirjassa esitettyä näkökulmaa. Esimerkiksi *Vuosisadat vierivät* -sarjan oppaassa (1969) kehoitetaan eräänä ”pääongelmana” pohtimaan aluemenetyksien taloudellisia vaikutuksia aiheen lukukirjassa esitetyn ongelmalähtöisen käsittelytavan mukaisesti.⁶⁷ Peruskoulun historian oppaassa (1977) on puolestaan alleviivattu sana ”pakkolunastuksin” siirtövän asuttamista koskevassa luvussa korostaen ongelmalähtöistä näkökulmaa, josta opettajan on ajateltu aiheita käsittelevän.⁶⁸

Toisaalta monissa tehtäväkirjoissa annetaan mikrohistoriallista ja historiallisen empatian viriämistä tukevaa aineistoa, joka vanhemmista oppikirjoista puuttuu. Esimerkiksi Liisa Hämäläinen ja kumppanit ehdottavat *Kronikka*-sarjan opettajanoppaassa (2004) kotitehtävän aiheeksi sen selvittämisen, mistä kotipaikkakunnalla asuvat siirtolaiset ovat tulleet tai onko omassa suvussa evakkoita.⁶⁹ Monille oppaille ja tehtäväkirjoille tyypillinen on myös tehtävänanto, jossa oppilasta pyydetään kirjoittamaan valokuvien pohjalta tarina evakoiden kokemuksista.⁷⁰

Johtopäätökset: Evakot historian kohteina vai toimijoina?

Vaikka Karjala ennen toista maailmansotaa oli Suomelle sekä taloudellisesti että kulttuurisesti tärkeä, historian oppikirjoissa se mainitaan lähinnä 1800-luvun karelianismin yhteydessä ja sisällissodan sekä toisen maailmansodan tapahtumapaikkana. Jälkimmäisissä Viipuri ja kuvat Viipurin linnasta edustavat koko luovutettua aluetta. Tämä ei ole yllättävää, sillä kansallisen historian kuvaukset keskittyvät usein poliittiseen historiaan ja ovat maantieteellisesti Helsinki-keskeisiä.⁷¹ Sodan jälkeen luovutetun alueen ja siihen liittyvän suomalaisen historian käsittely ei välttämättä ollut myöskään poliittisesti suotavaa.⁷² Karjalaisuus havainnollistuu oppikirjoissa lähinnä evakoita koskevissa tekstiosissa ja kuvissa.

Toista maailmansotaa ja sen seurausten käsittelyä historian oppikirjoissa on 2000-luvun aikana täydennetty muun muassa kotirintaman oloja, sotalapsia ja sodan traumoja koskevilla kuvauksilla. Myös luovutetut sotavangit, inkeriläiset ja partisaanit ovat saaneet uusimmissa kirjoissa maininnan.⁷³ Samalla evakoiden historia on yhä useammin tiivistetty osaksi sodan seurausten yleiskuvausta. Karjalaisten vaiheet osana Suomen historian suurempaa kokonaisuutta jäävät oppikirjoissa suhteellisen pieneen rooliin. Muiden evakoiden, kuten Petsamon, Sallan ja Porkkalan väestön vaiheita käsitellään kirjoissa vielä karjalaisiakin niukemmin.

Kenties aiheen suppea käsittely historian opetuksessa on yksi selitys sille, että enää 1990-luvulla nuoret eivät mieltäneet evakoiden historiaa osaksi henkilökohtaista historiakertomustaan.⁷⁴ Myös myöhemmissä historiatietoisuutta koskevissa tutkimuksissa suomalaiset ovat arvioineet evakoiden asuttaminen yhdeksi vähemmän, tai jopa vähiten, merkityksellisistä Suomen historian tapahtumista.⁷⁵ Myös kolmannen polven karjalaisten keskuudessa tämä osa historiasta on menettänyt merkitystään, vaikka omista juurista ollaankin tietoisia.⁷⁶ Toisaalta on esitetty, että karjalaisten jälkipolvet kantavat edelleen kollektiivista traumaa, joka heijastuu esimerkiksi nostalgisoivana suhtautumisena menneeseen.⁷⁷

Tunnistin oppikirjoista kolme toisistaan poikkeavaa tapaa, joiden avulla käsitystä Karjalan evakoista on rakennettu ja rakennetaan. Erilaiset kehykset tarjoavat vaihtelevasti aineksia historiallisen identiteetin muodostumiseen. Ongelma- ja saavutuslähtöisessä kehyksessä evakot ovat lainsäädännön ja hallinnollisten toimien kohteita, ja vain koettelemuskehys antaa evakoille itselleen äänen menneisyyden ihmisinä. Erilaisista käsittelytavoista ongelmalähtöisen näkökulman voi katsoa tarjoavan oppilaalle vähiten mahdollisuuksia samaistumiseen ja eläytymiseen. Päinvastoin heti sodan jälkeen evakoiden esittäminen pelkkänä kansantalouden kulueränä on voinut olla omiaan herättämään evakostaustaisissa negatiivisia tunteita tai häpeää. Ongelmalähtöisen käsittelytavan valta-aseman voi tulkita olevan seurausta perinteisestä oppikirjan kirjoittamisen tavasta, jossa historiaa tarkastellaan hallinnon, talouden ja sosiaalisten raken-

Viipurin linna, Suomen entinen idän lukko, sel-laisena kuin keski- ja vanhan polven suomalaiset sen muistavat: Karjalan monta kovaa koke-
neen pääkaupungin kuva hallitsevana monu-
menttina, jonka ympärille oli kasvanut vilkas
sivistys- ja liike-elämä. Kaupungin idylliset kes-
kiaikaiset kadut huokuivat etenkin Viipurin kuu-
luisina sinisinä kevätiltoina historiallista tunnel-
maa. — Viipurin linna nähtynä Tervaniemen
taholta. Valokuva teok-
sesta »Karjala muistojen
maa».

Historian oppikirjoissa Karjala pelkistyy usein kuvaan Viipurin linnasta. Mantereen ja Sarvan Keskikoulun Suomen Historia sisältää oppikirjoille poikkeuksellista tunnelmointia: ”Kaupungin idylliset kadut huokuivat etenkin Viipurin kuuluisina sinisinä kevätiltoina historiallista tunnelmaa.” Kirjoittajat viittaavat kuitenkin Viipuriin myös sivistys- ja kauppakaupunkina. Kuva teoksesta Mantere & Sarva 1950, 427.

teiden kannalta ja yksilöiden aktiivinen rooli peittyi historian suurten linjojen alle.⁷⁸ Joillekin kotiseutunsa jättäneille aiheen etäännyttävä käsittelytapa ja hiljenneminen vaikeista kokemuksista on toisaalta voinut myös auttaa sopeutumaan uuteen ympäristöön ja yhteisöön ja suuntautumaan elämässä eteenpäin.⁷⁹

Vuodesta 1941 vuoteen 1963 voimassa olleiden oppiennätysten mukaan historian oppiaineen tehtävänä oli kasvattaa oppilaita osaksi kotiseutuyhteisöä, isänmaata ja yhteiskuntaa.⁸⁰ Kansallisen kertomuksen kannalta evakoiden kohtalon kuvaaminen suomalaisten yhteisenä saavutuksena on omiaan luomaan kuvaa yksimielisestä ja yhteisvastuullisesta kansasta. Samankaltainen äänensävy esiintyi lehdistössä jo sotien aikana, ja sen tavoitteena voi pitää evakoiden sopeutumisen edistämistä ja siten yhteiskuntarauhan ylläpitämistä.⁸¹

Sirkka Ahosen mukaan suomalaisissa historian oppikirjoissa vahvimaksi on osoittautunut myytti suomalaisista selviytyjäkansana.⁸² Ainakin 1990-luvulla suomalaiset nuoret liittivät evakoiden historiaan sekä menetyksestä johtuvan katkeruuden että selviytymisestä koituvan ylpeyden kokemuksia.⁸³ Jälleenrakennusaikaa seuranneissa kirjoissa asutustoiminnan historiasta on

etsitty kansallisen ylpeyden lähde suhteessa kansainvälisiin vertailukohtiin. Suomalaisten historiatietoisuutta koskevan tutkimuksen valossa tämä käsitys on laajasti jaettu: 2010-luvun alussa kuusikymmentä prosenttia suomalaiset ja historia -kyselyn osallistujista arvioi, että evakkojen uudelleenasuttaminen sujui esimerkillisesti.⁸⁴ Oppikirjojen tavan esittää evakoiden historia kollektiivisena saavutuksena voi katsoa tukevan myyttiä suomalaisista sitkeinä selviytyjinä ja suomalaisesta yhteiskunnasta kansalaisten hyvinvointia tukevana yhteisönä.

Historian opetukseen käytettävä rajallinen tuntimäärä sekä opetuksen tavoitteissa viime vuosikymmeninä kasvavan merkityksen saanut historiallisen ajattelun taitojen opettaminen pakottavat rajaamaan kirjojen sisältöä. Kaikkia aihepiirejä ei ole opetuksessa mahdollista käsitellä. Tässä tarkastellut evakoiden historiaa käsittelevät kohdat muodostavat vain pienen osan oppikirjojen kokonaisuudesta. Laajempi tarkastelu saattaisi avata oppikirjojen merkitystä niin kutsutuissa suurissa narratiiveissa.⁸⁵

Historiallisen ajattelun opettaminen on ollut jo pitkään osa opetussuunnitelmaan kirjattuja tavoitteita, mutta tutkijat ovat arvioineet, etteivät nämä taitotavoitteet toteudu.⁸⁶ Myös oman tutkimukseni perusteella useat uusistakin oppikirjoista keskittyvät vahvasti sisältöihin historiallisen ajattelun taitojen oppimisen sijaan. Kirjoissa esiintyvistä evakoiden historian kuvauksista erityisesti koettelemuskehysten voi arvioida soveltuvan historiallisen ajattelun taitojen ja historiallisen empatian kehittämiseen, koska se keskittyy yksilöiden kokemuksiin. Kehyksen kuvauksissa yksilön näkökulma on tuotu esiin lainauksilla muistitietoaineistoista ja kaunokirjallisista teoksista. Aihetta on myös tehty omakohtaisemmaksi erilaisten keskustelu- ja tutkimustehtävien avulla. Kaiken kaikkiaan kirjoissa aihepiirin tarjoamia mahdollisuuksia on kuitenkin hyödynnetty suhteellisen vähän, tehtäväkirjoissa useammin. Vaikka kokemuksellinen näkökulma ylipäätään on saanut kirjoissa 1980-luvulta alkaen enemmän sijaa, sen ongelmana on pidetty sitä, etteivät oppilaat aina koe ”tavallisten ihmisten tarinoita” oikeana historiana.⁸⁷

Evakoiden historian avulla on mahdollista harjoittaa empatian lisäksi myös muita historiallisen ajattelun taitoja, kuten kykyä tunnistaa asioiden välisiä yhteyksiä ja eroja sekä jatkuvuutta. Suomessa keskusteltiin esimerkiksi 2010-luvulla siitä, miten turvapaikanhakijoihin olisi suhtauduttava. Osa keskustelijoista rinnasti tuolloisen tilanteen toiseen maailmansotaan ja evakoiden kohtaloon. Kuitenkin esimerkiksi Karjalan Liiton puheenjohtaja katsoi, ettei karjalaisia ollut syytä nimittää pakolaisiksi.⁸⁸

Kuten tutkimuksen alkupuolella osoitin, historian oppikirjoissa pakolaisana on kuitenkin käytetty verrannollisena evakko-sanalle 1940-luvun lopulta lähtien, ja joissakin kirjoissa evakot on rinnastettu kansainväliseen pakolaisu-

teen. Jukka Rantala ja Anna Veijola ovat tutkineet lukiolaisten suhtautumista toisen maailmansodan evakoiden ja 2010-luvun pakolaisten rinnastamiseen. Tutkimuksen mukaan kaksi kolmasosaa vastanneista nuorista katsoi historiallisen analogian perustelluksi. Joka neljäs piti historiaan vetoamista epäolennaisena.⁸⁹ Tämänkaltaisen tehtävänannon kautta nuoret pääsevät oppitunnilla vertailemaan nykypäivää ja menneisyyttä ja pohtimaan niiden välistä mahdollista yhteyttä. Teeman tarjoamia mahdollisuuksia globaaleiden tai muina aikoina esiintyneiden ilmiöiden arvioimiseen ei ole kuitenkaan kirjoissa hyödynnetty systemaattisesti. Tämän tutkimuksen tuloksena esitelty saman menneisyyden tapahtuman erilaisten kuvausten vertailu tarjoaisi myös mielekästä aineistoa historiallisen ajattelun taitojen opettamiseen, kuten historian tulkinnallisuuden ymmärtämiseen ja lähteiden kriittisen arvioimisen kehittämiseen.

Lopuksi

Tässä tutkimuksessa vahvistuu aikaisemman tutkimuksen havainto siitä, ettei evakoiden historian käsittelyssä ole selkeästi erottuvia vaiheita ja että kokonaisuutena evakoiden historia jää oppikirjoissa jopa epäselväksi.⁹⁰ Olen tarkentanut käsitystä aiheesta ulottamalla oppikirjojen tutkimuksen sotavuosiin ja osoittamalla, kuinka jo tuolloin muodostuneet lähestymistavat ovat säilyneet kirjoissa yli seitsemän vuosikymmentä ja toisaalta, kuinka niiden rinnalle on toisissa kirjoissa noussut yksilön kokemuksia tarkasteleva käsittelytapa. Tutkimuksessani tarjoan mahdollisia selityksiä erilaisille käsittelytavoille ja havainnollistan kehysanalyysin mahdollisuuksia oppimateriaalien sisältöjen järjestelmällisen analyysin työkaluna.

Suomalaisissa oppikirjoissa on varottu spekuloida historian vaihtoehtoisilla ratkaisuilla tai vaatimasta historian ”vääröyksien” korjaamista. Esimerkiksi Karjalan palautusta koskevat toiveet on oppikirjoissa sivuutettu, vaikka kysymys oli 1960-luvulle asti esillä myös poliittisten päättäjien keskuudessa ja julkinen keskustelu aiheesta heräsi uudelleen 1990-luvulla Neuvostoliiton hajottua.⁹¹ Poikkeuksen tekee Marketta Ahtiaisen ja kumppaneiden *Aikakirjaan* liittyvä opettajan opas (2000), jossa kehoitetaan: ”Ota perustellen kantaa Karjalan takaisin Suomeen liittämisen puolesta tai sitä vastaan!” Tehtävänantoa taustoittavassa lehtikirjoituksessa kuitenkin todetaan, että ”lähes puolen vuosisadan kehitys on tehnyt toiveesta epärealistisen”.⁹² Vaikka historian opetus ei ole kannustanut haaveilemaan Karjalan palauttamisesta, syystä tai toisesta 1990-luvulla palauttamisen kannattajia löytyi ikäihmisten lisäksi eniten nuorten, alle 25-vuotiaiden, joukosta.⁹³

Artikkelini liittyy oppikirjatutkimuksen perinteeseen, jossa kirjojen sisällön analyysiä on pyritty jäsentämään sosiaalipsykologiasta lainatulla kehysanalyyt-

tisellä lähestymistavalla. Oppikirjojen tutkimuksen käytännöllisenä tavoitteena on auttaa materiaalien kehittämistyössä esimerkiksi tunnistamalla tutkitun aihepiirin käsittelyssä esiintyviä vinoutumia.⁹⁴ Oppikirjojen sisältöä arvioidessa on kuitenkin huomioitava opetuksen käytännölliset reunaehdot: rajallisten oppituntien määrän lisäksi opetusmateriaalien laatijoiden on huomioitava kohderyhmän vastaanottokyky. Vanhemmissa kirjoissa painotekniikka on asettanut omat rajoituksensa kirjan sisällölle, esimerkiksi kuvien määrä kirjoissa on kasvanut painotekniikan kehittyessä. Samalla kuvien käytön pedagogiset mahdollisuudet ovat laajentuneet.⁹⁵ Historian opetuksen sisältöjä arvioitaessa on myös pidettävä mielessä se, että vaikka oppikirjat ovat keskeisessä asemassa historian opetuksessa, eivät ne anna koko kuvaa niistä lähteistä, joista Karjala ja karjalaisuutta koskevaa historiatietoa ammennetaan.⁹⁶ Esimerkiksi historian opettajat kertovat aktiivisesti täydentävänsä opetustaan lukuvinkeillä tai nostamalla esiin teemoja, joita kirjoissa ei käsitellä.⁹⁷

Evakoiden ja laajemminkin luovutetun Karjalan nykyistä monipuolisemmalla käsittelyllä historian oppikirjoissa on perusteensa historiallisen identiteetin rakentamisen ja historiallisen ajattelun taitojen kehittämisen näkökulmista. Karjala muodosti suurimman ja väkirikkkaimman osan Suomen toisen maailmansodan seurauksena luovuttamista alueista ja on siten sivuuttamaton osa Suomen historiaa. Karjalan historia on edelleen joko suoraan tai välillisesti osa monien suomalaisten elämää karjalaisten sukujuurien kautta. Historiallisen ajattelun taitojen opettamisessa evakoiden historia tarjoaa vertauskohtia nykypäivän ilmiöiden ymmärtämiseen ja historiallisen empatian harjoittamiseen. Lukemistot tai työkirjat eivät yksinään takaa aiheen näkyvyyttä. Vaikka opettajat täydentävät aktiivisesti opetustaan erilaisilla lisämateriaaleilla, valtaosa kertoo kuitenkin perustavansa opetuksensa oppikirjan tarjoamaan aineistoon.⁹⁸

Viitteet

- 1 Kukkonen 2019, 2.
- 2 Hakoköngäs et al. 2020.
- 3 Ekholm 2000; Tommila 1989, 283.
- 4 UNHCR 2018.
- 5 Vehkalahti 2015, 3.
- 6 Karjalan Liitto. (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/siirtokarjalaisuus/asutustoiminta/siirtokavaki.html>, viitattu 8.11.2019).
- 7 Oppiennätyksistä ja opetussuunnitelmista sekä niitä koskevasta keskustelusta: Virta 2014; Rantala 2018.
- 8 Rantala et al. 2020, 7–9, 80, 111. Oppikirjojen muutoksesta myös: Tommila 1989, 283–284.
- 9 Rantala & Ahonen 2015, 109–110, 152.
- 10 Rantala & Ahonen 2015, 183–184.
- 11 Esim. Virta 2014.
- 12 Esim. Hakoköngäs et al. 2019.
- 13 Esim. Virta 2009.
- 14 Esim. Ahonen 2017.
- 15 Virta 2009.
- 16 Kukkonen 2019.
- 17 Pitkittäisaineistoista oppimateriaalien tutkimuksessa ks. Karvonen et al. 2017, 47.
- 18 Rantala 2017, 248, 264.
- 19 Rantala et al. 2020, 110.
- 20 Goffman 1974, 24–25.
- 21 Esim. Wertsch 1999.
- 22 Esim. Entman 1993.
- 23 Rantala 2017.
- 24 Katajamäki, Laitinen & Viekki 1986, 117.
- 25 Ahonen, Matsinen, Ojala & Viitaniemi 1992, 218–219.
- 26 Heporauta & Hinkkanen 1953, 213; ks. myös Metsäkallas et al. 1994, 242, 252.
- 27 Virta 2009.
- 28 Virta 2009.
- 29 Mantere & Sarva 1950, 354–355.
- 30 Lähteenmäki & Troberg 2004, 206; ks. myös Rinta-Aho et al. 2005, 108. Esimerkiksi kirjoittajien omat taustat voivat heijastua kirjojen sisältöjen painotuksiin, mutta tämän tutkimuksen puitteissa asiaa ei ole mahdollista tarkemmin selvittää.
- 31 Teerijoki & Suolahti 1955, 287.
- 32 Halavaara et al. 2005, 67. Alkuperäisessä sana ”evakkotaipaleelle” on lihavoitu.
- 33 Hämäläinen et al. 2016, 189.
- 34 Mantere & Sarva 1949, 368. Sitaatissa huomionarvoista on, että ”Etelä-Karjalaksi” on katsottu niin Laatokan Karjala, Raja-Karjala kuin Laatokan aluekin. Sodan jälkeen Etelä-Karjala Suomessa hahmottui erilliseksi maakunnaksi vasta 1950-luvulla.
- 35 Castrén & Huttunen 1984, 108.
- 36 Hämäläinen et al. 2004, 127.
- 37 Aalto et al. 2016, 113.
- 38 Ks. Virta 2009.
- 39 Esim. Huttunen 1972, 266; Castrén & Riikonen 1977, 51; Castrén et al. 1991, 102, 145.
- 40 Hainari & Laitakari 1943, 261.
- 41 Aunesluoma et al. 2016, 146.
- 42 Vehvilä 1956, 235; ks. myös: Kiuasmaa & Perälä 1968, 141.
- 43 Castrén & Riikonen 1977, 144.
- 44 Vehvilä & Castrén 1967, 280.
- 45 Huttunen 1965, 266.
- 46 Kiuasmaa & Perälä 1968, 157.
- 47 Teerijoki & Suolahti 1955, 287.
- 48 Santamäki & Heikinheimo 1963, 298.
- 49 Castrén & Huttunen 1984, 108.
- 50 Katajamäki et al. 1986, 117.
- 51 Halavaara et al. 2005, 134.
- 52 Lappalainen et al. 1998, 293.
- 53 Ekonen et al. 1997, 117–118.
- 54 Aalto et al. 2009, 147.
- 55 Juva et al. 1954, 204, 297.
- 56 Sallas, Alanen & Lintunen 1970, 220.
- 57 Esim. Tommila 1989, 291–292. Affektikäänneestä ks. Pentti Paavolaisen artikkeli tässä teoksessa.
- 58 Kinnunen et al. 1985, 114.
- 59 Lähteenmäki & Troberg 2004, 119.
- 60 Kohvakka et al. 2009, 84–85.
- 61 Alanen & Somerkivi 1955, 236. Ks. myös Castrén et al. 1991.
- 62 Ahonen 1998, 53.
- 63 Keskinen & Ruutu 1956, 340–343.
- 64 Karttunen & Hinkkanen 1958, 126.
- 65 Hiidenmaa et al. 2017, 10.
- 66 Karvonen et al. 2017, 48.

- 67 Huttunen 1969, 94.
 68 Lehtonen et al. 1977, 43.
 69 Hämäläinen et al. 2004, 127. Myös esim. Lehtonen et al. 1977, 43.
 70 Esim. Ahonen & Louhisola 1979, 33; Ahonen 1987, 96; Lehtonen et al. 1975, 22; Hieta et al. 2017, 36.
 71 Esim. Hakoköngäs & Sakki 2016.
 72 Tommila 1989, 283.
 73 Esim. Aalto et al. 2016; Aunesluoma et al. 2016. Ks. myös: Ahonen 2017, 93, 151–152.
 74 Ahonen 1998, 78, 88–89.
 75 Torsti (2012, 100): asuttaminen arvioitiin 13. merkityksellisimmäksi seikaksi; Rantala (2015): Opiskelijat valitsivat 5 merkityksellisintä ja 5 vähiten merkityksellistä tapahtumaa 22 tapahtuman valmiista luettelosta. Evakoiden asuttaminen arvioitiin vähiten merkitykselliseksi tapahtumaksi.
 76 Pekkala 2015. Tavoista, joilla nuoret tiedostavat vanhempien sukupolvien Viipuriin liittämät merkitykset, mutta tekevät itse niihin eroa ks. Chloe Wellsin artikkeli tässä teoksessa.
 77 Makkonen 2018.
 78 Tommila 1989, 283.
 79 Karjalan muisteleminen liittyvästä hiljaisuudesta ks. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017.
 80 Esim. Virta 2014.
 81 Prauda 2012.
 82 Ahonen 2017, 78.
 83 Ahonen 1998, 78, 88–89 Tutkimukseen osallistui noin vuonna 1980 syntynyttä ikäluokkaa.
 84 Torsti 2012, 138.
 85 Ahonen 2017.
 86 Rantala et al. 2020, 92.
 87 Rantala 2017, 273.
 88 Kanervo et al. 2018, 7–8.
 89 Rantala & Veijola 2018, 153.
 90 Virta 2009; Kukkonen 2019.
 91 Virta 2009, 203; Nevalainen 1998, 251–254.
 92 Ahtiainen et al. 2000, 175.
 93 Nevalainen 1998, 254.
 94 Karvonen et al. 2017, 51.
 95 Esim. *Vuosisadat vierivät* -sarjan opettajan oppaassa annettiin neuvoja kuvanlukutaidon opettamiseksi. Huttunen 1969, 102–103.
 96 Virta 2009, 201–202.
 97 Hakoköngäs et al. 2019.
 98 Hakoköngäs et al. 2019; Rantala 2017, 247.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painetut lähteet

- Aalto, Jari, Aromaa, Vuokko, Haapala, Pertti, Hentilä, Seppo & Nieminen, Jaana (2009).** Kaikkien aikojen historia 4. Helsinki: Edita.
Aalto, Jari, Aromaa, Vuokko, Haapala, Pertti, Hentilä, Seppo & Nieminen, Jaana (2016). Kaikkien aikojen historia 3. Helsinki: Edita.
Ahonen, Kalevi, Matsinen, Terttu, Ojala Herkko & Viitaniemi, Matti (1992). Historian tiet: 8. Helsinki: Otava.
Ahonen, Sirkka, Kaakinen, Olavi, Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari (1987). Koulun historia 8. Helsinki: Otava.
Ahonen, Sirkka, Kaakinen, Olavi, Lappalainen, Osmo & Tiainen, Sakari (1976). Historian maailma 8a. Helsinki: Otava.
Ahonen, Sirkka & Louhisola, Jouko (1979). Historian maailma 8: opiskeluosa. Helsinki: Otava.
Ahtiainen, Marketta, Aromaa, Vuokko, Haapala, Pertti, Hentilä, Seppo & Kauppinen, Sirkka (2000). Aikakirja: Opettajan kirja. Helsinki: Edita.

- Alanen, Aulis J. & Somerkivi, Urho (1955).** Kansamme taipaleelta: Historiallinen lukemisto koulunuorisoa varten. Helsinki: Otava.
- Aunesluoma, Juhana, Putus-Hilasvuori, Titta, Ukkonen, Jari & Vuorela, Laura (2016).** Historia ajassa 3. Helsinki: Sanoma pro.
- Castrén, Matti J. & Huttunen, Veikko (1984).** Uuden lukion historia 3. Helsinki: WSOY.
- Castrén, Matti J. & Riikonen, Reino (1977).** Historia ja me 8. Espoo: Weilin + Göös.
- Castrén, Matti J., Riikonen, Reino & Suuronen, Leo (1991).** Historia ja me: koululaisen maailmanhistoria 8. Espoo: Weilin + Göös.
- Ekonen, Jouni, Kulju, Vilho, Matsinen, Terttu & Tarkka, Jukka (1997).** Ihmisen tiet: Suomen historian käännekohtia. Helsinki: Otava.
- Hainari, O. A. & Laitakari A. V. (1943).** Kansakoulun historian oppikirja. Jyväskylä: Gummerus.
- Halavaara, Sari, Lehtonen, Juha-Pekka & West, Pirjo (2005).** Kaleidoskooppi 8: Peruskoulun historia. Helsinki: Tammi.
- Heporauta, F. A. & Hinkkanen, A. (1953).** Suomen kansan vaiheet muun maailman tapahtumien yhteydessä. Helsinki: WSOY.
- Hieta, Pasi, Johansson, Marko, Kokkonen, Ossi & Virolainen, Marjo (2017).** Historian taitaja 8. Helsinki: Sanoma Pro.
- Huttunen, Veikko (1965).** Vuosisadat vierivät 3: Keskkikoulun historian oppikirja. Porvoo: WSOY.
- Huttunen, Veikko (1969).** Vuosisadat vierivät. 3 Opettajan kirja. Porvoo: WSOY.
- Huttunen, Veikko (1972).** Vuosisadat vierivät 3: Keskkikoulun historian oppikirja. Porvoo: WSOY.
- Hämäläinen, Eenariina, Antti, Kohi, Päivärinta, Kimmo, Vihervä, Vesa & Vihreälehto, Ira (2016).** Forum 8. Helsinki: Otava.
- Hämäläinen, Liisa, Jussila, Pia & Troberg, Martti (2004).** Opettajan Kronikka 8. Helsinki: Edita.
- Juva, Einar W., Merikoski, Kaarlo & Salmela, Alfred (1954).** Isänmaan historia sekä muiden kansojen vaiheita. Helsinki: Otava.
- Karttunen, Toivo J. & Hinkkanen, A. (1958).** Keski-Karjala: kotiseutulukemisto. Helsinki: Otava.
- Katajamäki, Unto, Laitinen, Maija Liisa & Viekki, Anja (1986).** Elävää historiaa: peruskoululaiselle 8. Kuopio: Kustannuskiila.
- Keskinen, Eino & Ruutu, Martti (1956).** Suomen historian lukemisto kouluja ja koteja varten. Helsinki: Valistus.
- Kinnunen, Pertti, Voipala, Seija, Airaskorpi, Ossi & Hackman, Matti (1985).** Vuosisadat vaihtuvat 8: peruskoulun historia. Porvoo: WSOY.
- Kiuasmaa, Kyösti & Perälä, Tauno (1968).** Suomen historia 2: Autonomian ajasta itsenäisyyden aikaan. Helsinki: Otava.
- Kohvakka, Ville, Ojakoski, Matti, Pönni, Jari & Raassina-Merikanto, Tiina (2009).** Aikalainen: Historia 8. Helsinki: WSOYpro.
- Lappalainen, Osmo, Tiainen, Sakari, Waronen, Eero & Zetterberg, Seppo (1998).** Horisontti. Helsinki: Otava.
- Laurila, Anja, Saija, Olavi, Hiedanniemi, Britta, Kinnunen, Matti & Sahi, Sinikka (1990).** Historia kurssi 3. Porvoo: WSOY.
- Lehtonen, Kai R., Huttunen, Veikko & Laine, Olavi (1975).** Peruskoulun historia: 4 Työkirja. Porvoo: WSOY.
- Lehtonen, Kai R., Huttunen, Veikko ja Laine, Olavi (1977).** Peruskoulun historia: 4 Opettajan opas. Porvoo: WSOY.
- Lähteenmäki, Maria & Troberg, Martti (2004).** Kronikka 8. Helsinki: Edita.
- Mantere, Oskari & Sarva, Gunnar (1949).** Historian oppikirja: Kansakouluja varten. Porvoo: WSOY.
- Mantere, Oskari & Sarva, Gunnar (1950).** Keskkikoulun Suomen historia. Porvoo: WSOY.
- Metsäkallas, Pirkko, Peltonen, Matti, Putus-Hilasvuori, Titta, Rantala, Jukka & Ukkonen, Jari (1994).** Kohti nykyaikaa. Espoo: Weilin + Göös.

- Rinta-Aho, Harri, Niemi, Marjaana, Siltala-Keinänen, Päivi & Lehtonen, Olli (2005).** Historian tuulet 8. Helsinki: Otava.
- Sallas, Yrjö, Alanen, Aulis J. & Lintunen, Olavi (1970).** Muinaisuudesta nykyaikaan: kansakoulun historian oppikirja. Helsinki: Otava.
- Santamäki, Lauri & Heikinheimo, Ilmari (1963).** Auroin, miekoin, miettehin: Kansakoulun historian oppikirja. Porvoo: WSOY.
- Teerijoki, Niilo & Suolahti, Eino E. (1955).** Isänmaan ja ihmiskunnan vaiheet: kansakoulun historian oppikirja. Porvoo: WSOY.
- Vehvilä, Salme & Castrén, Matti J. (1967).** Suomen historia lukioluokkia varten. WSOY: Porvoo.
- Vehvilä, Salme (1956).** Historian kysymyksiä tenttiä ja reaalikoetta varten: Suomen historia. Porvoo: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahonen, Sirkka (1998).** Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. Helsinki: SHS.
- Ahonen, Sirkka (2017).** Suomalaisuuden monet myytit: kansallinen katse historian oppikirjoissa. Helsinki: Gaudeamus.
- Ekhölm, Kai (2000).** Kielletyt kirjat 1944–1946: yleisten kirjastojen kirjastoistot vuosina 1944–1946. Jyväskylä: Things to come.
- Entman, Robert M. (1993).** "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm". *Journal of Communication* 43 (1993:4), 51–58.
- Goffman, Erving (1974).** *Frame Analysis. An Essay on the Organizations of Experience.* New York: HarperCollins Publishers.
- Hakoköngäs, Eemeli, Kleemola, Olli, Sakki, Inari & Kivioja, Virpi (2020).** "Remembering war through images: Visual narratives of the Finnish Civil War in history textbooks from the 1920s to the 2010s". *Memory Studies*. (<https://doi.org/10.1177/1750698020959812>).
- Hakoköngäs, Eemeli & Sakki, Inari (2016).** "Visualized collective memories: Social representations of history in images found in Finnish history textbooks". *Journal of Community and Applied Social Psychology* 26 (2016:6), 496–517.
- Hakoköngäs, Eemeli, Sakki, Inari, Pirttilä-Backman, Anna-Maija, Kello, Katrin & Salapuro, Hanna-Mari (2019).** "Arkaluontoiset ja marginalisoidut aiheet Suomen historian opetuksessa". *Kasvatus & Aika* 13 (2019:2), 36–52.
- Hiidenmaa, Pirjo, Löytönen, Markku & Ruuska, Helena (2017).** "Suomalaisen oppikirjallisuuden pitkät perinteet". Teoksessa *Oppikirja Suomea rakentamassa*, toim. Pirjo Hiidenmaa, Markku Löytönen & Helena Ruuska. Helsinki: Suomen tietokirjailijain ry., 7–16.
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli (2018).** "Evakoita vai pakolaisia?" Teoksessa *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani*, toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Sigillum, 7–25.
- Karjalan Liitto. (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/siirtokarjalaisuus/asutustoiminta/siirtovaki.html>, viitattu 8.11.2019).
- Karvonen, Ulla, Tainio, Liisa & Routarinne, Sara (2017).** "Oppia kirjoista. Systemaattinen katsaus suomalaisten perusopetuksen oppimateriaalien tutkimukseen." *Kasvatus ja aika* 11 (2017:4), 39–57.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2017).** "Muistelun monet muodot – kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina". *Elore* 24 (2017:1).
- Kukkonen, Inka (2019).** *Karjalaisiin asennoituminen suomalaisessa koulujärjestelmässä ja siirtoväen koulukokemukset 1944–1994. Julkaisematon pro gradu -tutkielma.* Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

- Makkonen, Antti (2018).** Karjalan kuvia. Siirtokarjalaisten jälkeläisten tulkintoja 2010-luvun Karjala-kuvastosta. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Nykykulttuurin tutkimus, Jyväskylän yliopisto.
- Nevalainen, Pekka (1998).** "Luovutetun Karjalan palauttamiskeskustelun vaiheet". Teoksessa Karjala: historia, kansa, kulttuuri, toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Helsinki: SKS, 250–254.
- Pekkala, Eeva (2015).** Karjala ja karjalaisuus lukiolaisten mielissä. Tutkimus joensuulaisten, mikkeliäisten ja kiuruvetisten lukiolaisten Karjala-käsityksistä. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Suomen historia, Itä-Suomen yliopisto.
- Prauda, Pia (2012).** Isänmaallista yhteydentuntoa syventämään. Siirtolaisiin kohdistuneet asenteet sanomalehti Ilkassa sekä Savon Sanomissa vuosina 1939–1945. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Kirkkohistoria, Itä-Suomen yliopisto.
- Rantala, Jukka (2015).** "Young Finns see the First World War as insignificant for Finnish history". *Contemporary Church History* 28 (2015:1), 80–90.
- Rantala, Jukka (2017).** "Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – Luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen". Teoksessa Oppikirja Suomea rakentamassa, toim. Pirjo Hiidenmaa, Markku Löytönen & Helena Ruuska. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry, 247–281.
- Rantala, Jukka & Ahonen, Sirkka (2015).** Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus. Helsinki: Gaudeamus.
- Rantala, Jukka, Puustinen, Mikko, Khawaja, Amna, van den Berg Marko & Ouakrim-Soivio, Najat (2020).** Näinkö historiaa opitaan? Helsinki: Gaudeamus.
- Rantala, Jukka & Veijola, Anna (2018).** "Suomalaisnuorten näkemykset turvapaikanhakijakeskustelussa esitettiin historiallisiin rinnastuksiin". *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (2018:2), 147–158.
- Tommila, Päiviö (1989).** Suomen historian kirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo: WSOY.
- Torsti, Pilvi (2012).** Suomalaiset ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- UNHCR (2018). *Global trends report. Forced displacement in 2018*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Vehkalahti, Kaisa (2015).** "Sota, muistamisen etiikka ja kasvatushistorian mahdollisuus". Pääkirjoitus. *Kasvatus & Aika* 9 (2015:4), 3–7.
- Virta, Arja (2009).** "Between History and Nostalgia. History Textbooks and Memories about the Karelian Evacuees". *Yearbook of the International Society of History Didactics* 29/30, 193–206.
- Virta, Arja (2014).** "Historia ja yhteiskuntaoppi reaalikokeessa 1921–1969 – koetehtävien kehitys oppiennätysten ja opetusta koskevan keskustelun näkökulmasta". *Ennen ja nyt* 14 (2014:4), verkkojulkaisu (<http://www.ennenjant.net/2014/12/historia-ja-yhteiskuntaoppi-reaalikokeessa-1921-1969-koetehtavien-kehitys-oppinennatysten-ja-opetusta-koskevan-keskustelun-nakokulmasta/>, viitattu 8.11.2019).
- Wertsch, James W. (1999).** "Revising Russian history". *Written Communication* 16 (1999:3), 267–295.

Jouko Teperin opettajantyö viipurilaisuuden ja karjalaisuuden vaalijana sotienjälkeisessä Suomessa

Jouko Teperi syntyi Viipurissa 3. kesäkuuta 1922. Varhaislapsuuden hän vietti Muolaassa, jossa hänen isänsä toimi Perkjärven aseman kirjuriina. Syksyllä 1930 perhe muutti Kellomäelle isän tultua nimitetyksi uuden aseman asemapäälliköksi. Näitä lapsuuden vuosia Kellomäellä Teperi on kuvannut värikkäästi muistelmateoksessaan *Kannakselaispoika sodassa ja vähän koulusakin*. Muistelmien perusteella lähes kaupunkimainen miljöö oli virikkeellinen ja kansainvälinen kasvuympäristö, joka antoi tilaisuuden muodostaa avaran ja monipuolisen maailmankuvan.¹ Teperin koulutie oli vaikea ja rikkonainen. Kansakoulu keskeytyi miltei vuodeksi sairastumisen takia, eikä Kellomäellä ollut aluksi lainkaan alakansakoulua. Kahden kansakouluvuoden jälkeen Teperi hyväksyttiin keväällä 1932 Terijoen yhteislyseon oppilaaksi.²

Sodan ja Neuvostoliiton uhan voimistuessa 1930-luvun kuluessa Teperi omaksui vähitellen isänmaallisen ja maanpuolustuksellisen maailmankatsomuksen, josta muodostui hänelle pysyvä ideologinen näkemys. Kesällä 1939 kuudennen luokan oppikoululainen osallistui Kannaksella vapaaehtoiseen linnoitustyöhön ja liittyi suojeluskuntaan. Vuosikymmeniä myöhemmin hän muisteli, kuinka Neuvostoliiton ja Venäjän uhka oli ”ajatusten taustalla värjyvänä tosiseikkana”.³ Teperin perhe muutti 1938 Säiniölle, josta isä oli saanut uuden asemapaikan päällikön tehtävän. Asema ja kotitalo vaurioituivat ilmapommituksessa talvisodan sytyttyä. Perhe sijoittui tämän jälkeen isän komennuksen takia Pohjanmaalle, Tervajoen asemalle Isoonkyröön. Koulunkäynti jatkui hetken aikaan Vaasan yhteiskoulun lukioluokilla katketakseen jälleen uuden sodan vuoksi.⁴ Juhannuksen jälkeen 1941 Teperi värväytyi vapaaehtoisena Suomen armeijaan. Lyhyen sotilas-koulutuksen jälkeen hän siirtyi rintamalle moottoroidun kevytosaston viestimiehenä. Kesäkuussa 1943 Teperi haavoittui kranaatti-iskussa Maaselän kannaksella Karhumäen kaupungin pohjoispuolella. Toipuminen tapahtui Helsingin Invalidisairaalassa. Jatkosodan lopulla Teperi palasi vielä sotapalvelukseen Viipurinlahdelle.⁵

Sodan jälkeen Teperi suoritti keskeytyneet lukio-opinnot loppuun ja aloitti historian opinnot Helsingin yliopistossa, josta hän valmistui 1949 filosofian kandidaatiksi. Kiinnostus historian oppiaineeseen oli syntynyt jo nuoruusvuosina. Päätöksen ryhtyä historian opettajaksi Teperi teki oppikoulun kolmannella luokalla. Opettajantyö käynnistyi Parikkalan yhteiskoulussa, josta hän siirtyi 1952 Helsingin Yhtenäiskoulun ja Reaalilukion historian opettajaksi. Koulun siirtyessä Herttoniemeen Jouko Teperistä tuli aluksi Herttoniemen yhteiskoulun vararehtori ja vuodesta 1954 lähtien rehtori, jossa tehtävässä hän toimi eläkkeelle siirtymiseen saakka kevääseen 1985.⁶

Karjalassa vietetty lapsuus ja nuoruuden aika muodostivat vahvan kokemuspohjan Teperille, joihin aiheisiin ja teemoihin hän usein palasi. Useimmat Teperin historialliset kirjoitukset ja tutkimukset käsittelivät Karjalaa. Alueen elämään, henkiseen, sivistykselliseen ja kulttuuriin ilmapiiriin hän paneutui teoksissaan syvällisesti ja monipuolisesti. Opettajan työn ohessa ilmestyivät aluksi 1952 paikkakuntahistoriikit *Säkkijärven vaiheita keskiajalta viime vuosisadan alkuun* sekä *Ilola: erään kannakselaiskylän vaiheita*. Jälkimmäisessä työssä Teperi vaali voi-

makkaasti karjalaista perintöään. Usko Jumalaan, vapauden rakkaus, työn kunnioittaminen ja iloinen eteenpäin katsova mentaliteetti muodostivat Karjalan-henkisen jatkumon myös hävityn sodan jälkeen.⁷

Teperin väitöskirja valmistui 1959. Se käsitteli Viipurilaisen osakunnan historiaa 1826–1866. Tutkimuksen yksi keskeinen päätelmä oli se, että Viipurista oli lähtenyt kipinä, joka sai maakunnan ylioppilaat toimimaan kansankirjaston ja alueen sivistyksen hyväksi. Siellä tämä työ yhä laajentuen jatkui samojen miesten ansiosta kuin osakunnassakin. Tutkimus sai jatko-osan 1988 *Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen Osakunta 1868–1917*. Samasta aatehistoriallisesta aihepiiristä syntyivät teokset *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I ja II* sekä *Karjalan Liiton taisteluvuodet 1940–1960*. Jälkimmäisessä historiikissa Teperi kiteytti järjestön missioksi työskentelyn kokoavana voimana karjalaisen kulttuurin vaalijana ja kehittäjänä.⁸

Teperin kirjoitustyylillä oli omintakeinen ja värikäs. Historia, elämä, aatteet, ideat ja tulevaisuus olivat jatkuvien kamppailujen värittämiä, teosten otsikoiden metaforat jopa sotaisia. Teoksessa *Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla* Teperi kirjoitti: ”Idän uhkaa torjuville viipurilaisille ylioppilaille saattoi myös olla vaikeaa hyväksyä eri yhteiskuntaluokkien yhä suurempaa vastakkaisuutta ja kansan jakautumista kahtia. Juuri silloin, kun voimat olisi pitänyt yhdistää kansallisten päämäärien puolustamiseen”.⁹ Saman teoksen väliotsikkotasolla näkyvät Teperin usein käyttämät määreet, kuten uhka, tappio, valtaaminen, murtautuminen ja taistelu. Menetetyn Karjalan tuottamat taistelukokemukset ikään kuin jatkuivat hänen tuotantonsa yhtenä taustalla vaikuttavana tekijänä läpi elämän. Teperin käyttämä kamppailuretoriikka on hyvin nähtävissä myös yhden hänen pääteoksistaan *Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977* väliotsikoissa: *Kouluvallankumous lähestyy hiipivin askelin, Yksityisoppikoulujen tuhoaminen osana Suomen vallankumouksen valmistelua, Itsenäisyystaistelu alkaa Lapin läänistä sekä Tampereella osavoitto, Turussa tappioita, Nurmijärvellä korvaava koulu*.¹⁰

Myös luonnon ja ihmisen välillä Teperi näki ikaikaisen kamppailun. 1977 hän julkaisi teoksen *Sudet Suomen rintamailla ihmisten uhkana 1800-luvulla*. Kirjan esipuheessa Teperi kirjoitti: ”Koko tutkimus lienee sinällään puheenvuoro sudesta ja ihmisestä, joiden välillä ei rintamailla näytä milloinkaan jatkuva rauhanomainen rinnakkaiselo olevan mahdollista”. Teos päättyy seuraaviin päätelmiin: ”Silti jäi vielä menetysten ajan kokoneen sukupolven mieliin pitkäksi aikaa pelko, jospa sudet kuitenkin vielä kerran palaavat. Pelon ja metsästä vaanivan uhan väistämiseen tarvittiin monia vuosikymmeniä ja uudet sukupolvet.”¹¹

Julkisuudessa näkyvimmän ja poliittisesti merkittävimmän työnsä Jouko Teperi teki Helsingin yksityisoppikoulujen yhdistyksen HRYR:n puheenjohtajana. Yhdistys perustettiin 1971 turvaamaan yksityisten oppikoulujen asemaa peruskoulu-uudistuksen murroksessa. Näissä kamppailuissa Teperi toimi yksityiskoulujen tinkimättömänä ja perustuslaillisena puolustajana. Yksityisoppikoulumuoto, koulujen autonomia ja vahva paikallisuus olivat Teperille varmin tae demokraattisen ja autonomisen kasvatuksen toteuttamiseksi yhteiskunnassa, eikä hän koskaan piilottanut tätä missiotaan.¹² Teperin johtama yhdistys yhdessä muutamien harvojen yksityisoppikoulujen puolustajien kanssa sai vähitellen koulujen aseman turvattua. Taistelu yksityiskoulujen toimintaoikeudesta Suomessa kesti lähes kymmenen vuotta. Kahdeksantoista yksityiskoulua jäi syksyllä 1977 Helsingissä peruskoulua korvaavaksi kouluksi ja yksityiseksi

lukioksi. Herttoniemen yhteiskoulun kamppailu jatkui vielä tämänkin jälkeen. Pysyvä peruskoulutehtävä hyvin menestyneelle koululle saatiin 1979.¹³ Teperin osuutta tässä haastavassa koulutuspoliittisessa taistelussa voi pitää merkittävänä.¹⁴

Teperin viimeiseksi teokseksi jäi *Sata vuotta rautatien leipää: erään karjalaisen suvun vaiheita 300 vuoden ajalta*. Teos kertoo Teperin isoisän Pekka ja isän Reino Teperin elämänvaiheista 1869–1969. He molemmat tekivät pitkän virkauran rautateiden palveluksessa. Sukunsa yli satavuotiset kokemukset Teperi kiteytti seuraavasti: ”Kenties on hyvä muistaa tänäkin päivänä. Kullakin sukupolvella on ollut omat vaikeutensa ja ilonsa, mutta aina ovat esi-isätkin sentään selviytyneet, miksi siis emme mekin.”¹⁵

Teperi sai 1980 professorin arvonimen ansioistaan koulumiehenä ja historian tutkijana. Hän kuoli 86-vuotiaana 21. marraskuuta 2008. Jouko Teperi ei elämässään aina kohdannut tai valinnut helpointa tietä. Muistokirjoituksessa joulukuussa 2008 professori Pekka Suvanto ja opetusneuvos Timo Tenhola luonnehtivat Teperiä lujatahtoiseksi ja vahvaksi persoonaksi, joukossa hallitsevaksi.¹⁶ Teperin monien kamppailujen elämänkulkua kuvastaa osuvasti yksi hänen mieliaforismeistaan:

”Tietä käyden tien on vanki, vapaa on vain umpihanki.”

Aaro Hellaakoski 1946

Tuomiorovasti Aapo Santavuori (1883–1967) toimi ennen sotia pappina Viipurissa ja opetti uskontoa Viipurin uudessa yhteiskoulussa. Koulu jatkoi toimintaansa Helsingissä Karjalan yhteiskouluna vuosina 1940–1986. Muistelmissaan *Muistoja Kannakselta ja Viipurista* (1963) Santavuori kuvaa tunnelmiaan Karjalan yhteiskoulun vihkiäisissä vuonna 1955: ”Vihittävän koulun edeltäjän, Viipurin Uuden Yhteiskoulun valoisa kuva päilyi sieluni silmäin edessä. Katseeni etsi tuota kaunista koulurakennusta pienen puiston ja Myllymäen avaran aukion äärellä sekä sen miellyttäviä luokkahuoneita, auloja ja pihamaata, joissa Karjalan kotien herkästi tuntevat lapsukaiset luontevasti ja avoimesti seurustelivat opettajiensa kanssa, ahertelivat ja kisailivat keskenään. Vanhat muistot nousivat valvomaan ja sisimmässäni soi unohtumattomien kouluun liittyvien kohtalojen sävel. Mieli herkistyi. Menetyksen muisto nousi sydämeen viiltävänä. Mutta kun sitten näin uuden opinahjon avarat suojat täynnä aamun kansaa, joka lapsuutensa ja nuoruutensa pyhäisessä kaunistuksessa astui esiin kuin aamuvarhainen kaste luonnon helmasta, niin katse kirkastui. ’En minä kuole vaan elän’, kuulin Viipurin Uuden Yhteiskoulun julistavan seuraajalleen, Karjalan Yhteiskoululle.”

Viitteet

1	Teperi 2000, 6, 17; Teperi 1998, 62.	9	Teperi 1988, 237.
2	Teperi 2000, 74, 78.	10	Teperi 1995, 241, 257, 270, 283.
3	Teperi 2000, 57, 87.	11	Teperi 1977, 7, 166.
4	Teperi 2000, 90, 108.	12	Salminen 2013, 139–140; Teperi 1996, 8.
5	Teperi 2000, 123–124, 197, 200, 213.	13	Teperi 1996, 122.
6	Teperi 1998, 62–63; <i>Helsingin Sanomat</i> 28.12.2008; Teperi & Salminen 1993, 102.	14	Pietiäinen 1995, 256–257.
7	Teperi 1952, 30.	15	Teperi 2005, 23.
8	Teperi 1959, 328; Teperi 1993, 180.	16	<i>Helsingin Sanomat</i> 28.12.2008.
		17	Santavuori 1963, 152.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 28.12.2008.

Matriikkelit

Teperi, Jouko & Salminen, Jari (1993). Yksityisoppikoulumatrikkeli 1872–1977. Helsinki: Kirjayhtymä.

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Pietiäinen, Jukka-Pekka (1995). ”Yksityisoppikoulut vaurastuvassa Suomessa 1944–1977”. Teoksessa Yksityisoppikoulujen historia, toim. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen & Jouko Teperi. Helsinki: Yksityiskoulujen liitto ry., 77–267.

Salminen, Jari (2012). Munkasta maailmalle. Munkkiniemen yhteiskoulun historia 1938–2013. Porvoo: Munkkiniemen yhteiskoulu.

Santavuori, Aapo (1963). Muistoja Kannakselta ja Viipurista: vanhan papin kertomaa. Helsinki: Otava.

Teperi, Jouko (1952). Illoa: erään kannakselaiskylän vaiheita. Helsinki: kustantaja tuntematon.

Teperi, Jouko (1959). Viipurilainen osakunta 1828–1868. Historiallisia tutkimuksia 54. Forssa: Helsingin yliopisto.

Teperi, Jouko (1977). Sudet Suomen rintamailla ihmisten uhkana 1800-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 101. Helsinki: SHS.

Teperi, Jouko (1988). Henkinen taistelu Karjalasta autonomian ajan lopulla: Viipurilainen Osakunta 1868–1917. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.

Teperi, Jouko (1993). Karjalan liiton taisteluvuodet 1940–1960. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.

Teperi, Jouko (1995). ”Yksityisten oppikoulujen taistelu olemassaolostaan”. Teoksessa Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977, toim. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen & Jouko Teperi. Helsinki: Yksityiskoulujen liitto ry, 241–316.

Teperi, Jouko (1996). Jo joutui armas aika...: rehtorin puheita ja kevään ylioppilaita Helsingin yhteiskoulu ja reaalilukiossa sekä Herttoniemen yhteiskoulussa 1955–1985. Helsinki: Helsingin yhteiskoulu ja reaalilukio.

Teperi, Jouko (1998). Kohtalona Karjalan aatehistoria. Teoksessa Miten meistä tuli historian tohtoreita, toim. Päiviö Tommila. Helsinki: SHS, 62–66.

Teperi, Jouko (2000). Kannakselainen koulupoika sodassa ja vähän koulussakin. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.

Teperi, Jouko (2005). Sata vuotta rautatien leipää: erään karjalaisen suvun vaiheita 300 vuoden ajalta. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.

Suomalaisnuorten Viipuri-käsityksiä ryhmäkeskusteluissa

Johdanto

Tämä artikkeli tarkastelee Viipuriin liitettyjen merkitysten ja muistojen välittymistä suomalaisille nykynuorille, ja se kohdentuu erityisesti nuorten tapoihin vastaanottaa aiheesta tietoa ja käsitellä sitä niin sanotuissa fokusryhmäkeskusteluissa. Huomion keskipisteessä ei ole Viipuri fyysisenä ympäristönä, vaan sellainen suomalainen Viipuri, joka lakkasi olemasta toisen maailmansodan jälkeen. Muistin paikkana Viipuri on nimenomaan sotienvälisen ajan kaupunki, ja rajapyykkeinä ovat vuodet 1917 ja 1944. Suomalaisten kollektiiviset muistot kaupungista liittyvät voimakkaasti 1920- ja 1930-lukuihin, jotka on nähty nostalgisesti Viipurin kultakaudeksi.¹ Myös muistoilla sota-ajan Viipurista (1941–1944) on tärkeä osa suomalaisten kollektiivisessa muistissa.

Käytän erityisesti jälkimuistin ja nostalgian käsitteitä ymmärtääkseni ja kontekstoidakseni suomalaisnuorten Viipuriin liittämiä merkityksiä ja muistoja. Jälkimuisti on sukupolvien sisäisen ja ylisukupolvisen muistojen välittämisen muoto, ja se sisältyy moniin siirtämisen tapoihin yhteisen ryhmän sisällä. Tällaisia ovat esimerkiksi ryhmät, joita yhdistää kansallinen yhteenkuuluvuus.² Jälkimuisti ymmärretään tässä artikkelissa muistojen välittymisen kollektiiviseksi ja horisontaaliseksi prosessiksi. Se voidaan tunnistaa suuressakin me-ryhmässä, jolloin kyse ei ole pelkästään yksittäisen suvun sisäisestä vertikaalisesta muistojen siirtämisestä. Tutkin, ilmeneekö jälkimuistoja sellaisessa nuorten ryhmässä, jonka kaikilla jäsenillä ei ole suvun kautta yhteyksiä Viipuriin tai sen menettämiseen, vaikka kaikki tuntevat osallisuutta ryhmiin ”suomalaiset” tai ”Suomessa asuvat ihmiset”. Nämä ryhmät ovat jatkumoa niille suomalaisille, jotka aikanaan itse kokivat Viipurin menettämisen sekä henkilökohtaisesti että osana yhteisöä.³

Toinen tämän artikkelin avainkäsitteistä on nostalgia. Se tarkoittaa kirjaimellisesti ”kotiinpaluun kaipuuta”. Nostalgiaa voidaan tarkastella myös kollektiivisena tunteena, jota ruokkivat kuviteltu menneisyys ja usein tiettyyn paikkaan tai alueeseen keskittynyt jaettu identiteetti.⁴ Nostalgia tarjoaa menneisyyden paikkaan emotionaalisen yhteyden, joka on välttämätön jälkimuistojen herättämiseksi. Kyse on kehämäisestä prosessista, sillä jälkimuistot voivat vuorostaan

ruokkia nostalgisia tunteuksia. Tutkin, tuntevatko suomalaisnuoret Viipuriin kohdistuvaa nostalgiaa.

Käytän näitä kahta toisiinsa liittyvää käsitettä vastatakseni tutkimuskysymykseeni: mitä fokusryhmäkeskusteluissa tuotettu aineisto kertoo suomalaisnuorten Viipuriin liittämistä merkityksistä ja jaetuista muistoista? Tarkoitin suomalaisnuorilla Suomessa eläviä ja lukiota käyviä nuoria riippumatta heidän kansallisuudestaan ja kansalaisuudestaan, joista ei tietoa edes kerätty. Aikaisemmin ei ole tutkittu sitä, mikä merkitys niin sanotuilla väliteytyillä historiamuistoilla on nuorten arkielämälle.⁵ Viimeaikaisessa nuorisotutkimuksessa nuoria ei ymmärretä passiivisiksi menneisiin tapahtumiin ja paikkoihin liittyvien muistojen vastaanottajiksi vaan aktiivisiksi toimijoiksi, jotka rekonstruoivat menneiden sukupolvien kollektiivisia muistoja suhteessa omiin kokemuksiinsa.⁶ Oma tutkimukseni täydentää tätä näkökulmaa korostamalla, kuinka suomalaisnuoret rakentavat omat Viipuria koskevat merkityksensä ja muistonsa. Tunnustan nuorten aktiivisen roolin sen sijaan, että pitäisin heitä vain Viipuri-muistojen passiivisinä vastaanottajina. Liitän suomalaisten nykynuorten äänet akateemiseen keskusteluun, joka koskee Viipuridiasporan merkityksiä ja muistoja.

Tutkimukseni fokusryhmiin osallistuneet nuoret ovat syntyneet vuosina 1998–2001. Paikannan heidät sotiin nähden niin sanottuun kolmanteen (sosiaaliseen) sukupolveen, vaikka he tosiasiaassa ovatkin sukunsa kolmatta tai neljättä sotien jälkeistä polvea: joko nuorten isovanhemmat tai näiden vanhemmat ovat kokeneet toisen maailmansodan. Joidenkin osallistujien isovanhemmat olivat lähteneet (tavallisesti lapsina) evakkoon luovutetuilta alueilta tai Viipurista, joillakin oli isoisovanhempien juuria luovutetuilla alueilla. Monilla osallistujista ei kuitenkaan ollut minkäänlaisia sukusiteitä luovutetuille alueille. Tarkastelen osallistujiani suomalaisena sosiaaliryhmänä ja sukupolvena, jonka on ollut mahdollista ottaa vastaan ja ilmaista omaksuttuja tai sosiaalisesti jaettuja muistoja Viipurista. Kolmannen sukupolven näkemyksiä suomalaisesta Viipurista ja sen menettämisestä ei ole aikaisemmin tutkittu, vaikka Suomessa onkin viime aikoina kiinnostuttu yhä enemmän toisen maailmansodan ja luovutetun Karjalan traumaattisten muistojen periytymisestä kolmannelle ja neljännelle sukupolvelle.⁷

Viipuri: merkityksiä ja muistoja

Jälkimuistin ja Pierre Noran muistin paikan käsitteitä on hiljattain sovellettu analysoitaessa Viipurin rakennuksille annettuja merkityksiä ja niihin yhdistettyjä muistoja: on tarkasteltu niitä suomalaisia, joilla on jokin yhteys tai kiinnostusta Viipuriin⁸ ja joiden muistoja hallitsee 1920–1930-luvun kaupunki.

Viipuri todellisena paikkana on sitä vastoin peittynyt kadonneen suomalaisen kaupungin nostalgisen muiston ja jälkimuistin alle.⁹ Historiantutkija Jani Karhun mukaan vain harvat kaupungit herättävät sellaisia tunteita suomalaisissa kuin Viipuri, vaikka Viipuri ei ole ollut osa Suomea enää yli 70 vuoteen eikä nyky-Viipurin todellisuus voi mitenkään kilpailla suomalaisajan idealisoidun Viipuri-kuvan kanssa. Karhun mukaan kyseessä on romantisoitu kuva kukoistavasta kaupungista ja sen onnellisista ja aktiivisista ihmisistä.¹⁰ Oma tutkimukseni tarkastelee, pätevätkö nämä käsitykset myös suomalaisnuoriin.

Viipuri on Suomessa edelleen relevantti aihe akateemisen tutkimuksen ulkopuolellakin.¹¹ Suomalaista Viipuria luodaan uudelleen niin museonäyttelyissä kuin digitaalisessa todellisuudessa, jossa se voidaan esittää rakennettuna ympäristönä ja suomalaisena yhdyskuntana.¹² Talvi- ja jatkosodan vuosipäivinä iltapäivälehdistö julkaisee säännöllisesti sota-ajan Viipuriin liittyviä artikkeleita.¹³ Iltapäivälehtien ja muun median Viipuri-representaatioita on syytä tarkastella siksi, että niiden narratiivit ja kuvastot voivat muokata suuren yleisön käsityksiä, asenteita ja mielikuvia.¹⁴ Viipuri-narratiiveissa toistetaan käsitystä sotia edeltäneestä täydellisestä ja sittemmin raunioituneesta Viipurista. Jo vuonna 1941 kuvateoksessa *Viipuri ennen ja nyt* näytettiin kuvia merkkirakennuksista ennen talvisotaa ja raunioituneina sen jälkeen.¹⁵ Netta Böökin mukaan suomalainen media arvioi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen 1990-luvulla negatiivisessa sävyssä Karjalan Neuvostoliitolle luovuttamisen seurauksia: epäsuora viesti oli, että Suomen osana Karjala olisi voinut paremmin.¹⁶ Kielteinen vertailu jatkuu myös nykyisin. Esimerkiksi vuonna 2016 otsikoitiin: ”Kuvia Viipurista: Suomi rakensi, Venäjä jätti remontoimatta – Moni asuu asuinkelvottomassa talossa.”¹⁷ Jopa silloin, kun Viipuri esitetään iltapäivälehdissä positiivisemmassa valossa, niissä huomautellaan Viipurin tilasta: ”Viipuri on kovien kontrastien kaupunki – romantiikkaa ja rappiota rinta rinnan.”¹⁸ Keskusteluissa etusijalla ovat useimmiten Viipurin suomalaisen ajan rakennukset tai Ruotsin ajalla rakennetun Pyöreän tornin kaltaiset paikat, jotka ovat keskeisiä suomalaisten Viipuri-tarinoissa.¹⁹ Viipuria tarkastellaan taaksepäin kääntyneellä katseella: ”Vierailu Viipurissa on monella tapaa nostalgiamatka. Niin tärkeällä sijalla kaupunki on Suomen historiassa, ja historia myös näkyy Viipurissa.”²⁰

Medianarratiiveissa Viipuri näyttäytyy usein täydellisenä silloin, kun se oli suomalaisten hallussa, ja rappautuneena sotien jälkeen, venäläisenä aikana. Tämä on tyypillistä kollektiiviselle muistelulle, sillä rappio kuuluu yhteisöllisen muistin keskeisiin teemoihin.²¹ Rappion idea artikuloituu nostalgisissa visioissa myyttisestä kulta-ajasta, jonka jälkeen asiat ovat pääosin taantuneet.²² Rappion narratiivi on ryhmäkohtainen; jokin toinen muistajien ryhmä voisi

mieltää saman historian kauden edistyksen ajaksi.²³ Rappion narratiivi kuvaa osuvasti suomalaista Viipuri-narratiivia.²⁴ Negatiivinen vertailu korostaa nostalgisen kaipuun universaalia suuntautumista kuviteltuun, parempaan menneisyyden aikakauteen. ”Täydellinen ennen, raunioitunut jälkeen” -vertailuun sisältyy sekä ajallinen että paikallinen elementti. Tietyn ryhmän muisteleva parempi aika luo ajatuksen myös paremmasta paikasta ja samalla kannattelee sitä: entinen Viipuri oli parempi, koska se oli paikka, jossa sen suomalaiset asukkaat aikanaan kartuttivat onnellisia muistojaan.

Aikaisemmin myös Jan Löfström on tarkastellut suomalaisnuorten käsityksiä ylisukupolvisesta vastuusta ja historian vääryyksien hyvittämisestä.²⁵ Hänen tutkimuksensa kohdistuu lukiolaisten fokusryhmissä käymiin teemakeskusteluihin, joita toivottiin voitavan hyödyntää uutta perusopetuksen ja lukion historian opetussuunnitelmaa laadittaessa.²⁶ Vuosina 2008–2009 käytyjen ryhmäkeskustelujen havaintoja verrattiin muihin vastaavanlaisiin tutkimuksiin.²⁷ Löfströmin tulosten mukaan suomalaisnuorten oli vaikeaa nähdä oma elämänsä laajassa historiallisessa kontekstissa, eikä menneisyys tuntunut liittyvän siihen.²⁸ Nuoret suhtautuivat epäillen ajatukseen historiallisesta moraaliseen vastuusta eli siitä, että heidän sukupolvensa tulisi kantaa vastuuta menneisyyden tapahtumista.²⁹ Aiemmassa tutkimuksessa on myös havaittu, että opiskelijoilta puuttuu ajoittain historiallista empatiaa, vaikka he tunsivat tapahtumien historiallisia konteksteja.³⁰ Historiallisella empatialla tarkoitetaan kykyä kontekstualisoida ja ymmärtää sekä kognitiivisesti että tunteiden tasolla menneisyyden ihmisten toimintaa. Nuorilla oli vaikeuksia yhdistää toisiinsa suuret maailmantapahtumat ja yksittäiset ihmiskohtalot.³¹

Käsitteellinen viitekehys

Muisteluun liittyvää menneisyyden ja nykyisyyden välistä kuilua on mahdollista kaventaa sukupolvien välisen vuoropuhelun avulla, joka osaltaan myös vahvistaa kansakuntien jatkuvuutta.³² Edellisten sukupolvien kokemat tapahtumat ja niiden eteenpäin välittämät muistot menneisyyden paikoista ja tapahtumista tekevät myös nuoret osallisiksi muistamisen diskursseista ja käytännöistä. Muistoja voivat jakaa myös esimerkiksi ystäväryhmät, media tai museot. Näin nuoretkin pystyvät tietyllä tapaa kokemaan menneisyyttä ja oppimaan siitä. Samalla he tulevat tietoisiksi omasta paikastaan sukupolvien ketjussa.³³ Muistot välittyvät myös sukupolven sisällä eli sen joukon kesken, joka on elänyt yhtä aikaa tietyssä historiallisessa ajassa ja paikassa. Lisäksi muistojen uskotaan välittyvän ajassa eteenpäin eli seuraaville sukupolville aiemmalta sukupolvelta, jolla on ollut tapahtumasta tai paikasta henkilökohtaisia muistoja. Tällaisista

sukupolvelta toiselle välittyvistä muistoista voidaan puhua jälkimuistoina.³⁴ Välitetyt ja välittyneet muistot voivat vaikuttaa muistelukulttuuriin vain silloin, kun jokin ihmisryhmä on omaksunut ne näkemällä, kuulemalla, omimalla, hyödyntämällä muistoja – tai inspiroitumalla niistä.³⁵ Siksi on tärkeää selvittää, ovatko nuoret omaksuneet Viipurista välitetyt muistot ja miten he tulkitsevat ja hyödyntävät niitä.

Nostalgia ja jälkimuisti ovat hedelmällisiä käsitteitä suomalaisnuorten Viipuriin liittämiä merkitysten ja muistojen tarkastelemisessa. Nostalgian käsite soveltuu menetettyjen paikkojen tarkasteluun, sillä nostalgia voidaan määritellä tuskalliseksi kaipuuksi paikkaan, jota ei enää ole tai jota ei kenties koskaan edes ollut.³⁶ Nostalgia kollektiivisena tunteena sisältää sekä yksilöiden että ryhmien tai kansakuntien kaipuun entisille kotipaikoille.³⁷ Svetlana Boym on jaotellut nykyisen nostalgian pohdiskelevaan ja entistävään.³⁸ Viipurista välittyneitä muistoja ja jälkimuistoja sävyttää usein pohdiskeleva nostalgia, joka perustuu pirstaleisiin muistifragmentteihin. Entistävä nostalgia puolestaan kietoutuu nationalismiin ja toiseuttamiseen pyrkien valloittamaan ja tilallistamaan aikaa.³⁹ Boymmin typologiassa nostalgia voidaan myös ymmärtää tavaksi rakentaa retrospektiivinen turvallisuuden ja vakauden utopia. Kyse on samalla revisionistisesta projektista, jonka tavoitteena on kirjoittaa historiaa uudelleen lähestyttävämällä ja vetoavammalla tavalla.⁴⁰ Retrospektiivisen vakauden utopia kiteyttää sen, kuinka diasporaviipurilaiset hyödyntävät nostalgisia lapsuusmuistojaan. Ajatus yleisöön vetoavan historian (uudelleen)kirjoittamisesta pätee puolestaan suomalaismedian tapaan kirjoittaa Viipurista. Suomalaisen iltapäivälehdistön representaatiot Viipurista vahvistavat Ekaterina Kalininan havaintoa siitä, kuinka media voi manipuloida käyttäjiensä asenteita menneisyyttä kohtaan ja herättää heissä nostalgiaa.⁴¹ Suomalaisen Viipuri-nostalgian voi täsmentää ehdolliseksi nostalgiaksi, joka kohdistuu tulossa olleeseen, keskeytyneeseen menneisyyteen. Se takertuu siihen, mitä olisi voinut olla,⁴² ellei Viipuria olisi menetetty. Tämän tyyppinen nostalgia on eräänlaista kuvitteellista, toiveikasta reaktiota menneeseen, ja sen mahdollistaa diasporinen välitila. Tällainen ehdollinen nostalgia voi siirtyä jälkipolvien välillä horisontaalisesti,⁴³ minkä vuoksi se liittyy läheisesti jälkimuistin käsitteeseen.

Jälkimuistin avulla voidaan ymmärtää, miten ja miksi menneisyyden tapahtumat ja paikat voivat säilyä merkityksellisinä tuleville sukupolville, joilla ei ole niistä omia henkilökohtaisia kokemuksia. Ennen jälkimuistin käsitteen tarkastelua on tarpeen luoda suppea yleiskatsaus sosiaaliseen tai kollektiiviseen muistiin. Yhteisöt, esimerkiksi kansakunnat, luovat itselleen kollektiivista muistia erilaisilla muistielementeillä, kuten teksteillä, kuvilla ja paikoilla.⁴⁴

Susan Sontagin mukaan jälkimuisti on sen toteamista,

että tämä on tärkeää,
että tämä on kertomus siitä, kuinka se tapahtui,
tähän liittyvin kuvin, jotka lukitsevat tarinan mieliimme.⁴⁵

Kollektiiviset muistot eivät ole pysyviä, vaan ne muuttuvat kansallisten tai sukupolviyhteisöjen kulloistenkin tarpeiden mukaan. Kollektiivinen muisto on erilaisten intressien ja valtasuhteiden muokkaama sosiaalinen tuote.⁴⁶ Tietty kollektiivinen muisto voi olla yhteisössä vallitseva, kunnes se kyseenalaistetaan tai mahdollisesti kumotaan, kuten usein käy sukupolvien vaihtuessa.⁴⁷ Yhteisöt pyrkivät jähmettämään kollektiivisen muiston omia identiteettipyrkimyksiään pönkittäväksi. Sekä yksilöiden muistot että yhteisössä hallitseva kollektiivinen muisto suomalaisesta Viipurista täydentävät ja muovaavat vastavuoroisesti toisiaan. Kun rakennetaan suhdetta menneisyyden tapahtumiin ja paikkoihin, joita jälkipolvet eivät ole omakohtaisesti kokeneet, niiden täytyy hyödyntää mielikuvitustaan ja täyttää aukkoja luovasti tai tuottamalla projektioita menneisyydestä.⁴⁸ Jälkimuistin 'jälki' (alkup. *post*) viittaa siihen, että myöhemmät sukupolvet perivät muistot fragmentoituneina. Näissä fragmenteissa menneisyyteen luodaan sekä jatkuvuutta että katkoksia, ja siksi jälkipolvien vastaanottama muisto on erilainen kuin aikalaistodistajien ja osallistujien mielikuva.

Jälkimuisti on muiden muistamisen muotojen tavoin sekä henkilökohtaista että kollektiivista.⁴⁹ Samanaikaisuus ja sukupolvien väliset siteet osallistavat myös laajemman sosiaalisen yhteisön muistojen siirtoon, jolloin puhutaan periytyvästä jälkimuistista tai sukupolvien sisäisestä horisontaalisesta muistinsiirrosta.⁵⁰ Siksi traumaattisiin menneisyyden tapahtumiin tai menetettyyn paikkaan liittyviä jälkimuistoja eivät koe pelkästään ne, joiden perheenjäsenet elivät asiat omakohtaisesti. Eteenpäin välittyneet jälkimuistot voivat yhdistää myös laajempia ryhmiä, jopa kokonaisia kansakuntia. Henkilökohtaiset muistot eivät nekään ole irrallisia, vaan niitä jaetaan, välitetään ja muokataan omien piirissä.⁵¹ Kun yksilöiden muistoja ja jälkimuistoja jaetaan ja levitetään, niistäkin tulee periytyviä jälkimuistoja. Jälkimuisti voidaan siten ymmärtää parhaiten muistojen siirtämisen, vastaanottamisen ja uudelleentulkinnan *kollektiiviseksi* muodoksi. Jälkimuistoja voidaan vaalia kokonaisen me-ryhmän kuten suomalaisnuorten piirissä sen sijaan, että kyse olisi muistojen siirtämisestä vain sukujen sisällä. Siksi olen valinnut tutkimukseni osallistajat sodasta katsottuna kolmannelta sosiaalisesta sukupolvesta sen sijaan, että osallistumisen kriteerinä olisivat olleet sukusiteet Viipuriin.

Lukiolaisten fokusryhmäkeskustelut

Kokosin tutkimukseni aineiston 38 monimenetelmällisestä fokusryhmäkeskustelusta, jotka järjestin yhteensä 325:lle 16–19-vuotiaalle lukiolaiselle 11 eri kaupungissa eri puolilla Suomea.⁵² Nämä keskustelut toteutettiin vuonna 2017, jolloin Viipurin luovuttamisesta Neuvostoliitolle oli kulunut 73 vuotta. Keräsin aineistoni kaupungeista eri puolilta Suomea tarkastellakseni, vaikuttivatko alueellinen läheisyys tai muut Viipuri-kytkökset siihen, mitä merkityksiä ja muistoja osallistujat liittivät kaupunkiin.⁵³

Fokusryhmäkeskusteluja käytettäessä on tärkeää olla tietoinen siitä, että ryhmän sisäinen dynamiikka vaikuttaa saatavaan tutkimusaineistoon ja tutkimuksen tuloksiin.⁵⁴ Ryhmädynamiikka oli tutkimukseni metodologinen avain: kun koolla oli samaan opetusryhmään ja ikäluokkaan kuuluvia nuoria, odotin sekä yksilöllisesti koettujen että sosiaalisesti muotoutuneiden Viipuriin liittyvien merkitysten ja muistojen nousevan esiin. Muistitutkijoiden mukaan kollektiiviset muistot ja jälkimuistot manifestoituvat, muuttuvat ja muotoutuvat sosiaalisissa ryhmätilanteissa ja ryhmien jäsenten välisissä keskusteluissa,⁵⁵ mistä syystä fokusryhmäkeskustelu oli tutkimukseni tarpeisiin parhaiten soveltuva laadullinen menetelmä. Yksilöhaastattelujen avulla minun olisi ollut mahdotonta havainnoida muistiin ja historian kertomiseen sisältyvää ryhmädynamiikkaa. Fokusryhmäkeskusteluiden kautta pystyin havainnoimaan prosessia, jossa maantieteellinen ja historiallinen tieto omaksutaan ja ymmärretään ja jossa Viipuriin liitettyjä merkityksiä ja muistoja rakennetaan yhteisöllisesti.

Ensin jokaista osallistujaa pyydettiin kirjoittamaan, mitä hänelle tuli mieleen sanasta Viipuri (tähän aineiston osaan viitataan myöhemmin Viipuri-listoina). Sitten ryhmissä keskusteltiin näistä listoista sekä kysymyksistä ”Oletko kuullut Viipurista?”, ”Oletko käynyt siellä?” ja ”Mitä sinä tiedät Viipurista?” Lisäksi osallistujat piirsivät kartan siitä, missä he ajattelivat Viipurin sijaitsevan. Näiden vaiheiden jälkeen ryhmille annettiin virikeaineistot, jotka koostuivat valokuvista, iltapäivälehdistä ja kolmesta lehtiartikkelista, jotka sisälsivät muistelmia Viipurista. Tämän jälkeen osallistujat keskustelivat virikeaineistosta ja kertoivat näkemyksiään siitä. Lisäksi heiltä kysyttiin: ”Millainen paikka oli Viipuri?” ja keskusteltiin kysymyksestä ”Pitäisikö Viipurin olla osa Suomea?”⁵⁶

Keskustelujen lisäksi osallistujat tekivät erilaisia tehtäviä. Näitä olivat esimerkiksi Viipurin linnan valokuvan tunnistaminen, Suomen valtakunnanrajoja esittävien mentaalikarttojen piirtäminen ennen ja jälkeen toisen maailmansodan, keskustelut sotaa ja Karjalaa koskevista kysymyksistä, tutustuminen virikeaineistoihin ja keskusteleminen niistä sekä ryhmäyhteenvedon kirjoittaminen ja palautelomakkeen täyttäminen.⁵⁷

Virikeaineistojen tarkoituksena oli antaa osallistujille lähtökohtia sekä oppimiseen että keskusteluun siltä varalta, että heidän ennakkotietonsa Viipurista olisivat niukat. Osallistujille näytettiin seitsemän suomalaista Viipuria esittävää valokuvaa. Lisäksi he selailivat kahta *Ilta-Sanomien* erikoisnumeroa: toukuussa 2012 ilmestynyttä *Viipuri*-lehteä ja helmikuussa 2013 ilmestynyttä *Viipuri – Muistot* -lehteä, ja keskustelivat niistä. He lukivat kolme *Viipuri – Muistot* -lehdessä julkaistua, erilliselle paperille kopioitua lyhyttä Viipuri-muistelmaa. Tarinat ja valokuvat lisättiin aineistoihin niin sanotun pilottifokusryhmän jälkeen sen varmistamiseksi, että osallistajat lukisivat vähintään samat kolme lyhyttä tarinaa ja katsoisivat samoja seitsemää valokuvaa. Tarinat oli valittu niiden toivotun samastuttavuuden ja kiinnostavuuden perusteella. ”Onnenhetkistä pelon pauloihin” on liikuttava kertomus sota-ajan tapahtumista ja siitä, kuinka viipurilaissuku koki kotikaupunkinsa menettämisen. Tarinassa ”Koulu loppui – ja lapsuus” kirjoittaja kertoo koulumuistoistaan Viipurissa. Tarina ”Mummon ikuinen ikävä” valittiin puolestaan siksi, että joillakin oppilailta oletettiin olevan (iso)isovanhempia, jotka olisivat kertoneet samanlaisia tarinoita Viipurista ja Karjalasta.

Tehtävien ja suorien kysymysten yhdistämisestä oli paljon hyötyä: se tarjosi mahdollisuuksia tarttua nuorten kiinnostuksenkohteisiin, tunnistaa heidän erilaisia mieltymyksiään ja kykyjään sekä stimuloida keskustelua.⁵⁸ Lisäksi menetelmä antoi nuorille mahdollisuuden osallistua työskentelyyn tavalla, jolla he halusivat itseään ilmaista.⁵⁹ Mikäli osallistuja halusi puhumisen sijaan kirjoittaa, hänellä oli tilaisuus siihen sekä ryhmäistunnon aluksi että sen lopuksi.

Fokusryhmäkeskusteluiden teemat

Analysoin fokusryhmäaineistoni käyttämällä temaattista sisällönanalyysia.⁶⁰ Tässä artikkelissa käsiteltäviksi teemoiksi valitsin henkilökohtaiset siteet Viipuriin, Viipurin läsnäolon, vaikutelmat suomalaisesta Viipurista, Viipurin menettämisen ja Viipurin omistamisen tai sinne kuulumisen.⁶¹ Jotkut kertoivat fokusryhmissä sukusiteistään: ”Osa isoisäni suvusta kotoisin Viipurista”, ”Minun vaari on syntynyt Viipurissa”, ”Isän puolelta suku lähti sieltä suunnalta pakoon. Kuullut paljon tarinoita sieltä.”⁶² Erään fokusryhmäkeskustelun myöhemmässä vaiheessa kaksi osallistujaa tarkensi sukusiteitään Viipuriin sen jälkeen, kun osallistajat olivat lukeneet kolme lehtiartikkelia Viipurista ja heiltä oli kysytty, olivatko he kuulleet vastaavia tarinoita aikaisemmin: ”Itsenäisyyspäivänä mun vanhemmat kertoo jotai juttuja, mitä ne on kuullu sitte aikasemmin. Että esim. mun suku on, tota, juurikin Viipurista ja sitten mun pappa aina sit selittää näitä asioita”, ”Isoisoäitini asui Viipurissa, ja kun me olimme pieniä, hän kertoi

meille tarinoita, miten hän eli siellä ja kävi koulua ja muuta vastaavaa.”⁶³ Nämä esimerkit osoittavat, miten ja millaisina ajankohtina Viipuri-muistot välittyvät sukujen sisällä ja sukupolvien välillä: vanhempien sukupolvien on luontevaa ottaa Viipuri esille Suomen itsenäisyyspäivän viitekehityksessä.⁶⁴

Tutkimukseen osallistuneista lukiolaisista reilu viidesosa (22,7 %) kertoi käyneensä Viipurissa, eli heidän kaupunkiin liittämänsä merkitykset ja muistot pohjautuivat omiin kokemuksiin. Monet kaupungissa käyneet esittivät myönteisiä kommentteja: ”Se on kiva paikka” ja ”Ajattelin, että se oli kaunis paikka, siellä oli vanhoja rakennuksia ja asioita, eli minä oikeasti pidin siitä”.⁶⁵ Myös kielteisiä kommentteja kuultiin: ”No siellä oli, tota, vähän köyhä (naurua) [- -] ei se ollu mitenkää infrastruktuuriltaan [- -] se näyttää siltä, ettei siitä pidetä niin hyvää huolta siitä kaupungista.”⁶⁶ Joskus kaupungissa käyneiden vaikutelmat olivat sekä myönteisiä että kielteisiä: ”Maisemat on aika kauniita [- -] siel on aika tosi paljo sellasii vanhoi kerrostaloj jotka o iha rapistuneet ja tosi huonos kunnos mut sit siel on myös ihan, sellanen uus hotellikin. Ja sit siel on se, markkinapaikkoi aika paljo”, ja ”(ryhmä nauraa) No se oli Venäjää, se oli ihan hieno, mutta vähän niinku sellanen ränsistynyt. Se katukuva.”⁶⁷ Huomionarvoista oli lukiolaisten ”suomalainen katse” Viipuriin:

[- -] se on oikeestaan aika hauska kaupunki koska siellä kummiski löytyy suomalaisia niinku piirteitä, siel on yks rakennus menny tota sisätilalla, tai sisätilassa lukee katonrajassa et se on ihan suomen kieltä, vielä. [- -] se on ihan kaunis kaupunki aika kiinnostava ainaki, suomalaisen näkökulmasta. Se on tavallaan puoliks suomalainen.⁶⁸

Oppilaat tunnistivat Viipurin suomalaiset piirteet ja olivat tietoisia suomalaisuuden yhä jatkuvasta läsnäolosta kaupungissa sekä sen vaikutuksesta. Edellä siteerattu oppilas tunnistaa tämän seikan ja pitää sitä oikeutettuna, koska kaupunki on ”tavallaan puoliks suomalainen”. Tällainen ”suomalainen katse” oli hyvin samanlainen kuin ennakoaineistona esitellyissä median Viipuri-representaatioissa.⁶⁹ Osallistujien vaikutelmiin venäläisestä Viipurista heijastuivat niin sukulaisten kommentit, ryhmäkeskustelutilanteessa katsellut kuvat suomalaisesta Viipurista kuin ryhmien käymät keskustelutkin. Yleisvaikutelmaan ei vaikuttanut se, olivatko osallistujat käyneet kaupungissa vai eivät.

Toinen vastausaineistosta noussut tema oli Viipurin läsnäolo oppilaiden arkielämässä. Viipuri-listat osoittivat, että jotkut heistä olivat jo ryhmäkeskustelunsa alkaessa tietoisia siitä, että ”monien suomalaisten sukujuuret ulottuvat Viipuriin”.⁷⁰ Ne sisälsivät myös useita mainintoja entisistä viipurilaisista instituutioista, jotka jatkoivat elämäänsä muissa suomalaisissa kaupungeissa:

Helsingissä toimiva Viipurin Urheilijat oli mukana yhdessä listassa,⁷¹ ja seitsemässä listassa (2 %:ssa kaikista) neljästä eri ryhmästä mainittiin Lahden lähistöllä toimiva Viipurilainen kotileipomo, jonka tuotteita myydään myös muualla Suomessa.⁷² ”Viipurin rinkeli” tai ”rinkeli” esiintyi 18 listassa (6 %). Mainintoja oli kahdeksasta eri ryhmästä kaikkiaan kuudesta eri kaupungista.⁷³ Viipurinrinkeli mainittiin myös kolmen itäisen rajaseudun fokusryhmän keskusteluissa.⁷⁴ Kysyttäessä, ”mitä sinä tiedät Viipurista”, eräs osallistuja vastasi: ”Siis mulle tuli oikeesti heti ekan mieleen viipurinrinkeli”, ja eräs toinen osallistuja kommentoi: ”[viipurinrinkeli] löytyy ihan meiän toriltaki.”⁷⁵ Näitä jokapäiväisiä assosiaatioita esiintyi myös suhteessa Karjalaan, joka oli läsnä osallistujien arkielämässä karjalanpiirakoiden, Karjala-merkkisen oluen tai Karjalaa takaisin vaativan pop-kappaleen kautta.⁷⁶

Kolmantena teemana osallistujat ilmaisivat myönteisiä vaikutelmia sotia edeltäneestä Viipurista: ”Näist [lehtijutuista] tulee ainaki semmonen vaikutelma et ennen sotaa ollu hirveen ihania kaikki asiat”.⁷⁷ Näitä mielikuvia asetettiin vastakkain sota-ajan kaupunkia koskevien kielteisten vaikutelmien kanssa. Sama koski sodan kielteisiä seurauksia, joista kummastakin oli annettu virikeaineistoksi iltapäivälehtien artikkeleita. Talvi- ja jatkosota ymmärrettiin tapahtumasarjaksi, joka ”raunioitti” kaupungin ”kaikille ihmisille”.⁷⁸ Virikeaineistoksi valittujen lehtien narratiivi on selkeä: suomalainen Viipuri täydellisenä paikkana esitetään vastakohtaksi kaupungin toisessa maailmansodassa kokemille vaurioille. Viipurin katsotaan tuhoutuneen sekä fyysisenä ympäristönä että suomalaisena kulttuurikaupunkina, mistä syystä sotienjälkeinen kaupunki on imagoiltaan lähinnä raunioitunut. Seuraavat sitaatit osoittavat, kuinka tutkimukseen osallistuneet nuoret omaksuivat ja toistivat virikeaineistona käytettyjen lehtien viestiä: ”Viipuri oli normaali suomalainen kaupunki, mutta sitten tuli sota ja Viipuri luovutettiin Venäjälle. Viipuri jäi kehityksessä jälkeen eikä siitä ole pidetty tarpeeksi hyvin huolta.” ”Mulla on vissii sellane kuva et se on nykyään semmone tota rapistunu tuota ja tyhjentyne. Niinku ettei siel oo asukkaitakaa enää paljoo. [- -] Se tarvis ehostusta.”⁷⁹

Neljäntenä teemana esille nousee menetyks. Teema kattaa yhtäältä menetyksen tunnustamisen ja keskustelun siitä, että Suomen toisen maailmansodan aikaiset aluemenetykset tarkoittivat Viipurin luovuttamista Neuvostoliitolle. Lisäksi teemaan liittyvät alueluovutuksesta johtuneet menetyksen tuntemukset, kuten surun ja kaipauksen tunteet. Tämä teema esiintyi Viipuri-listoissa: ”[Viipuri:] Vanha Suomen Venäjälle (Neuvostoliitolle) menettämä alue. Iso menetyks, mutta esimerkiksi Petsamo oli suurempi menetyks mielestäni”; ”Kulttuurillisesti olisi hienoa, jos [Viipuri] olisi vieläkin osa Suomea, tai [olisi] aina ollut.”⁸⁰ Ensimmäisessä lainauksessa Viipurin menettäminen ymmärretään

merkittäväksi, ja se on myös ainoa esimerkki tähän teemaan kuuluvasta paikka-perustaisesta vastauksesta: osallistuja vertaa Viipurin menettämistä Petsamon menettämiseen. Toinen vastaus käsittelee Viipurin menetystä tunnetilana eikä faktana (osallistuja ei kerro, kuinka ja miten Viipuri menetettiin) ja antaa ymmärtää, että Viipurin menettäminen oli Suomelle aineeton kulttuurinen tappio. Osallistujat kertoivat syitä siihen, miksi Viipurin luovuttaminen oli suuri menetys Suomelle: ”Viipurihan oli ennen sotia sellanen hirveen kansainvälinen kaupunki. Että se oli kulttuurielämältään hirveen vilkas, siis se oli niinku jo Helsinkiin verrattavis et minä sanon et tämmönen Suomen kakkoskaupunki, niin, sillä lailla niinku se on ollu iso menetys.”⁸¹ Vaikutelma Viipurista tärkeänä kaupunkina ja vilkkaana kulttuurikeskuksena sai nuoren tuntemaan, että kaupungin luovuttaminen ei ollut pelkästään alueellinen menetys. Kun ryhmätyöskentelyn aluksi selvitettiin, mitä osallistujat tiesivät Viipurista, eräs osallistujista vastasi:

Mä katoin nuorempana paljo tommosii, näist Suomen sodista tehtyy leffoja ja niissä oli aina Viipuri ja sit se Viipurin menetys oli kova pala sit sodassa, tuntus olevan. Sit mulle jäi jotenki mieleen et Viipuri oli niinku ennen joku Suomen suurin kaupunki ja et se oli jotenki huono homma ku se menetettiin.⁸²

Oppilaalle Viipurin menettäminen on paitsi historiallinen fakta myös kielteinen tapahtuma. Häneen oli tehnyt vaikutuksen Viipurin esittäminen tärkeänä paikkana, joka oli ”aina” mukana sotaelokuvissa ja joka vaikutti olleen ”Suomen suurin kaupunki”.⁸³ Tämäkin sitaatti näyttää, kuinka oppilaat ymmärsivät Viipurin menettämisen myös tunnetason menetykseksi. Vastaus osoittaa, etteivät fokusryhmän virikeaineistot olleet osallistujien ainoa Viipuria koskevan tiedon lähde. Muutamissa osallistujien ryhmiensä lopuksi kirjoittamissa yhteenvedoissa kommentoitiin myös Viipurin menettämisen vaikutuksia: ”vaikutti paljon ihmisiin”; ”Tärkeää oli huomata se, että Viipurin ja Karjalaan liittyä edelleen paljon muistoja ja kaipaustakin.”⁸⁴

Nuoret pohtivat Viipurin muuttuneita omistussuhteita jo ennen virikeaineistoille altistamista: ”Viipuri on Venäjän kaupunki, joka oli ennen Suomen kaupunki”, on tyypillinen esimerkki listoissa esiintyneestä vastauksesta.⁸⁵ Viipurin historiaa tarkasteltiin osana eri valtakuntia ja antamalla jopa hyvin tarkkoja yksityiskohtia siitä, milloin Viipurin omistus vaihtui: ”Karjalassa sijaitseva kaupunki, joka nykyään kuuluu Venäjälle. Kuului Suomeen vuoteen 1944.”⁸⁶ Näkemyksistä voi tulkita osallistujien ajatelleen, että Viipuri kuuluu Suomelle: ”Venäläiset veivät sen Suomelta”; ”Oli Suomen kaupunki, Venäjä vei sen Suomelta.”⁸⁷

Fokusryhmissä käsiteltiin lopuksi kysymystä siitä, pitäisikö Viipurin olla osa Suomea. Kysymys oli paitsi herkkä myös tarkoituksellisen provokatiivinen, ja esitin sen herättääkseni keskustelua Viipurin sijainnista ja omistajuudesta. Halusin kuulla nuorten ajatuksia kaupungin ”oikeasta sijainnista” suhteessa valtakunnanrajoihin ja tuntemuksia siitä, kenelle kaupungin ”pitäisi” kuulua. Ne oppilaat, joiden mielestä Viipurin pitäisi olla osa Suomea, perustelivat ajatustaan esimerkiksi historian avulla: ”Pitäis. Ihan sen, historian takia [- -] ku se niin pitkän aikaa oli jo siel Suomella.”⁸⁸ Eräs osallistujista haastoi suomalaisen omistajuuden viittaamalla Viipurin historian varhaisempiin kausiin: ”Mun mielestä [Viipurin] pitäis olla Ruotsil. Et jos sen sillä periaatteella ruvetaan miettimään, et kenen se oli alun perin niin varmaan Ruotsil. Riippuu, että miten aattelee Suomen historiaa. Mutta ihan sama mulle oikeestaan, että missä se on.”⁸⁹ Vastaus osoittaa tietoisuutta siitä, että Viipurin omistajuudesta voi olla erilaisia tulkintoja ja argumentteja, jotka perustuvat historian erilaiseen ymmärtämiseen. Sama osallistuja toteaa, ettei kysymys Viipurin omistajuudesta toisaalta kiinnosta häntä.

Osallistujat käyttivät virikeaineistojen narratiivia perustellakseen ajatustaan, että Viipurin pitäisi olla tai sen olisi pitänyt olla Suomen osa: ”Se oli ennen paljon kauniimpi kaupunki mitä se nykyään on”; ”No pitäis varmaan, koska must tuntuu et suomalaiset pitäis siit sille parempaa huolta.”⁹⁰ Osa vastaajista hylkäsi tämän ajatuksen täysin: ”Viipuri kuuluu Venäjälle nykyään eikä se enää haittaa.”⁹¹ Jotkut osallistujista käyttivät virikeaineiston kertomuksia nykypäivän Viipurista oikeuttamaan sitä, miksi kaupungin *ei* pitäisi olla Suomen osa: ”Sitte ku Viipuriki, tosiaan sinne ei oo enää niitä tunnesiteitä enää kauheen monella, ja sitte toisekseen se on ihan hirveessä kunnossa se kaupunki niin mun mielestä antaa olla osa Venäjää”; ”[Viipurin ei pitäisi olla osa Suomea], ku se on nykyään nii huonos kunnossa nii sitten [- -] ei sitä oo järkee enää taistella sen eteen. Ku se on menetetty, nii se on nyt poissa.”⁹²

Pohdinta

Toistamisen ja hyväksymisen teema

Tutkijana väistämättä käyttämäni valta on voinut vaikuttaa lukiolaisten antamiin vastauksiin, ja pohdin kysymystä samaa aineistoa hyödyntävässä väitöskirjassani.⁹³ Virikeaineistojen sisältöjen toistamista ja kritiikitöntä hyväksymistä esiintyi läpi kaikkien fokusryhmien. Osallistujille näytetyt valokuvat esittivät täydellistä kaupunkia: 70 valokuvaan Viipurin katukuvasta ei sisälly merkkejä köyhyydestä, väkivallasta, vandalismista tai muista kaupunkielämän kielteisistä mutta silti luonnollisista piirteistä.⁹⁴ Osallistujat hyväksyivät lehtivalokuvat sel-

laisinaan: ”Kuvat olivat melko kiinnostavia, koska näin niistä, millaista oli todella elää Viipurissa.”⁹⁵ Koska osallistujat eivät kritisoineet valokuvia, he saattoivat olla valmiimpia omaksumaan ja hyväksymään mukana olleet henkilökohtaiset tarinat: ”Kuvista saa kuvan menneisyydestä ja tarinoita on mielenkiintoista lukea.”⁹⁶

Lukiolaisilla oli myönteinen käsitys suomalaisesta ja kielteinen näkemys venäläisestä Viipurista, mikä sopii yhteen virikeaineistoksi valitun Viipurimedianarratiivin kanssa.⁹⁷ Heille kertomus Viipurin rappiosta sotien jälkeen oli tosi. Tästä tulkinnasta voi tulla heille lähtökohta, jonka varaan he rakentavat jatkossakin kuvaa suomalaisesta Viipurista eli siitä, miten he yhdistävät medianarratiivin tiettyihin tunnereaktioihin tai miten medianarratiivit voivat herättää tunteita heissä itsessään. Taantumisen teema on yleinen yhteisöjen kollektiivisessa muistissa.⁹⁸

Lukiolaiset altistettiin tutkimuksessa iltapäivälehtien narratiiville, jossa suomalainen ja venäläinen Viipuri asetetaan vastakkain, ja he toistivat sitä omissa kommentissaan.⁹⁹ Vaikka teema ei ollut kaikille lukiolaisille henkilökohtaisesti tärkeä, tapahtunut koettiin merkittäväksi Suomen kansalle, johon osallistujat tunsivat kuuluvansa. Viipuri-teema oli merkityksellinen ainakin lukiolaisten vanhemmille perheenjäsenille, esipolville tai suomalaisille yleisesti. Tutkimukseni osoittaa aiempien tutkimusten tapaan, kuinka osallistujat yhdistivät eri aikatasoja ja sijoittivat itsensä niihin.¹⁰⁰ Myös sukupolvet ylittävät suhteet osoittautuivat tärkeiksi.

Menetyksen tuskallisuuden teema

Toinen hallitseva teema fokusryhmissä oli sen tunnistaminen, että kaupungin menetys oli tuskallinen kokemus monille yksilöille ja ryhmille. Lukiolaiset hyväksyivät nostalgisen kaipuun, jota esiintyy sekä yksittäisten ihmisten Viipuri-muistoissa että mediassa, esimerkiksi virikeaineistossa. He ymmärsivät, että Viipurin menettäminen oli merkityksellistä sekä Suomen valtiolle että diasporaviipurilaisille: ”[Suomalaisesta Viipurista ja Karjalasta olevat ihmiset] puhuvat aina, miten tavallaan traagista se oli, lähteä Viipurista”, ”Niin, tajuan kyllä oikeastaan idean, että [Viipuria] todella rakastettiin, kaikki ne, joiden täytyi lähteä sieltä, he olivat todella surullisia siitä ja ovat edelleen, jos he alkavat muistella.”¹⁰¹ Sama osallistuja arvelee viipurilaisten rakastaneen kaupunkiaan ja surreen sitä, että he joutuivat lähtemään sieltä; hän siis tunnistaa Viipuriin liittyviä tunteita myös virikeaineistosta. Toinen osallistuja kommentoi:

Sil on semmonen merkitys suomalaisille, varsinki niille, jotka on sieltä kotosin. Tai mun äiti just puhu mulle, ku se tapaa sen työssä tosi paljon siis Karjalassa, Viipurissa syntyneitä ihmisiä. Niin ne kokee semmosta syvää kaipuuta sinne.¹⁰²

Tämä osallistuja tunnistaa entisten viipurilaisten ja karjalaisten tunteet, ja ne ovat välittyneet hänelle oman äidin kautta. Samalla havainnollistuu, miten viipurilaisuus siirtyy ja otetaan vastaan suvuissa ja perheissä käytyjen keskustelujen kautta.

Monilla lukiolaisilla ei ollut mitään tunnesiteitä Viipuriin. Vaikka hekin tunnistivat menetyksen tunteet, he eivät samastuneet niihin henkilökohtaisesti: ”[H]irvee sanoo mut siis ei se nyt paljoo mun elämään vaikuta että onkse Viipuri Suomen vai ei [- -] Mut kyl se varmasti on siis ois jollekki tosi tärkeä asia.”¹⁰³ Tällainen yhtäaikainen tunnistamisen ja torjunnan ilmiö suhteessa Viipurin menettämiseen näkyi myös osallistujien suhtautumisessa sukunsa vanhempien sukupolvien tunteisiin: ”[M]eiän isovanhemmat [olivat] luultavasti ne jotka on joutunu evakkoon sieltä, ainaki tiedän et omat isovanhempani kaipasivat takaisin aika kovin, mutta se on ehkä heille enemmänki vähän enemmän katkeraa [kuin] meille nykynuorisolle.”¹⁰⁴ Tämä lukiolainen asemoi itsensä osaksi nuorten me-ryhmää eikä samastu omakohtaisesti Viipurin menetykseen, vaikka hänellä on sukuside Viipuriin ja häntä erottaa sen menetyksen kokeneista isovanhemmista vain kaksi sukupolvea. Hän kokee puhuvansa koko oman sukupolvensa nuorten puolesta antaessaan ymmärtää, etteivät he ole katkeria Viipurin kohtalon vuoksi.

Sukupolvien välinen kuilu

Lukiolaiset pystyivät asemoimaan itsensä sekä menneisiin ja tuleviin sukupolviin että omaan sukupolveensa, jonka kanssa he elävät samaa historian aikaa.¹⁰⁵ Tämä sukupolvittainen asemoituminen liittyy muistiin ja sen välittymiseen, jota tapahtuu sekä vertikaalisesti ajasta toiseen että horisontaalisesti tietyssä ajassa.¹⁰⁶ Muistojen horisontaalinen jakaminen jonkin sukupolven jäsenten kesken voi tuottaa jälkimuistoja.¹⁰⁷ Tietoisuus kuulumisesta etäiseenkin me-ryhmään voi johtaa myös aikaisempien sukupolvien vertikaalisesti siirtämien muistojen hylkäämiseen, jos nuori ryhmä ei koe niitä relevanteiksi tai tärkeiksi.

Tulokseni osoittavat, että nuoret kokivat olevansa selvästi eri sukupolvea kuin edelliset, vaikka he pystyivätkin ymmärtämään näiden Viipuri-muistoja ja kaupunkiin liittämiä merkityksiä. Tämä selittää edellä esiinnoussutta ”tunnistamisen mutta hylkäämisen” teemaa. Kun ryhmissä keskusteltiin siitä, pitäisikö Viipurin kuulua Suomelle, monet toistivat, että kysymys on tärkeää enää vanhoille: ”Arvelen, ettei meidän sukupolvemme enää edes välitä Viipurista, ne ovat niinkuin vanhempia ihmisiä, jotka ovat edelleen katkeria.”¹⁰⁸ Erään ryhmän osallistujat selittivät, että ”yleensä vanhemmat ihmiset varmaan ajattelee tollai enemmän kuin me” ja että tämän takia vanhemmat ihmiset

saattoivat tuntea ”vihaa ja katkeruutta”.¹⁰⁹ Vihan ja katkeruuden assosioiminen Viipuriin nähtiin ”vanhaksi stereotyyppiaksi”, joka nostettiin esiin ”uudestaan ja uudestaan [– –] se on vain jotakin, joka on syvällä meidän kulttuurissamme”; ”[a]ina ku kuulee Viipurin, ni tulee katkeraks kuitenkin, että ku se menetettiin”.¹¹⁰ Ryhmät pyrkivät ajoittain eläytymään vanhempien ihmisten tunteisiin mutta totesivat silti, että ne eivät kokeneet Viipurin palauttamista omakseen, koska Viipurin menettäminen ”ei oo tapahtunut meille” ja siitä ”on niin pitkä aika et ku periaattees asia ei sinänsä meitä koske”.¹¹¹ Vastaavanlaisia ajatuksia ja tunteita menneisyyden ja nykyisyyden välisestä katkoksesta havaittiin myös Jan Löfströmin tutkimuksissa.¹¹² Nykyisyyden mieltäminen menneisyydestä erilliseksi liittyynee lukiolaisten nuoreen ikään.

Sekä niin sanottu toinen että kolmas sukupolvi ovat perineet pirstaleisia muistoja sotia edeltäneestä Viipurista, jota he itse eivät milloinkaan kokeneet. Silti kolmas sukupolvi eli nykynuoret todella muodostaa oman, edellisestä poikkeavan ryhmänsä. Sukupolvien eroja selittävät poliittiset ja historialliset kontekstit: jokainen sukupolvi on kotoisin tietyltä aikakaudelta ja sosiaalistunut silloin. Tutkimukseni vuosina 1998–2001 syntyneet nuoret eroavat ratkaisevasti aikaisemmista sukupolvista, sillä heillä ei ole henkilökohtaisia muistoja edes Neuvostoliitosta, kun taas ensimmäisen ja toisen sukupolven Viipuriin liittyviä merkityksiä ja muistoja neuvostoaika määrittä syvästi. Lukiolaiset perivät omaisiltaan merkityksiä ja muistoja, joista heillä itsellään ei ole kokemuksia: ”[A]inakin oman elämän kohdalla on ollu et se on ollu siellä Venäjän alla nii eihän sitä ossaa kuvitella [osana Suomea].”¹¹³ Tästä syystä he saattavat kokea etäisyyttä ja erillisyyttä vanhemmista sukupolvista: ”[K]aikki nää vanhemmat ihmiset, ketkä on kokenu näit tätä, [ja jotka] haluis sen Suomelle.”¹¹⁴

Toinen sotienjälkeinen sukupolvi on tuntenut kolmatta enemmän läheisyyttä ensimmäiseen sukupolveen, joka oli henkilökohtaisesti kokenut Viipurin menettämisen.¹¹⁵ Kolmas sukupolvi eli nykynuoret eivät tietenkään pysty täysin irrottautumaan vakiintuneista ja/tai kiistellyistä muistoista ja tarinoista, joita vanhemmat sukupolvet heille siirtävät. He ovat silti kasvaneet avoimempien rajojen aikakaudella, minkä myötä heidän on mahdollista oppia suhtautumaan aiemmin hallinneisiin kollektiivisiin kuviin ja stereotyyppioihin uudella tavalla.¹¹⁶ Tutkimukseni osallistujille toisen maailmansodan tapahtumat ja neuvostoaajan henkinen ilmasto voivat tuntua kaukaisilta ja heidän omassa elämässään merkityksettömiltä. Ajallisen etäisyyden vuoksi heidän reaktioitaan ensimmäisen ja toisen sukupolven kertomuksiin auttaa jäsentämään jälkimuistin käsite, johon liittyvät myös mielikuvituksen ja luovuuden, jatkuvuuden ja katkoksen prosessit.

Lukiolaiset, nostalgia ja jälkimuisti

Lukiolaiset kokivat olevansa selvästi eri sukupolvea kuin Viipuri-muistoja välittävät henkilöt. Nostalgian käsite voi myös yhdistää nämä kaksi ryhmää: pohdiskeleva nostalgia vaalii Svetlana Boymin mukaan pirstaleisia muisti-fragmentteja, kun taas entistävä nostalgia haikailee paluuta menneeseen ja pyrkii valloittamaan ja tilallistamaan aikaa.¹¹⁷ Omassa aineistossani esiintyi vain satunnaisia esimerkkejä pohdiskelevasta nostalgiaista. Vastaukseksi kysymykseen: ”Tulisiko Viipurin olla osa Suomea?” eräs osallistuja sanoi:

Ohan se periaattees hienoo et se on niinku nyt sit Venäjän, tai sillee et se on vaa periaattees muisto. Tai sillee. Et must tuntuu et sitä ei arvostettais Suomessa niin kovasti jos se ois Suomella tällä hetkellä [– –] Nii, must tuntuu et se niinku, se on vaa semmone muisto, kaunis muisto siit et se oli kerran Suomen.¹¹⁸

Tämä osallistuja tavoittaa nostalgian keskeisen paradoksin: nostalgikkoja kiehtoo tilallis-ajallinen etäisyys, ja he haluavat vaalia menetetyn paikan muistoja enemmän kuin sitä itseään. Nostalginen kaipuu ei myöskään koskaan voi saada täyttymystään, sillä ajallista etäisyyttä nostalgian ja kadotetun kotiseudun välillä ei ole mahdollista ylittää. Fokusryhmissä oli joitakin menetyksen ja entistävän nostalgian ilmauksia, halua palauttamiseen:¹¹⁹ ”[Tunnen] tavallaan surua, ettei meillä ole [Viipuria] täällä enää”, ”haluan sen takaisin.”¹²⁰ Osallistujat ymmärsivät usein Viipurin olevan nostalginen ”turvallisuuden ja vakauden utopia”.¹²¹ Niillä lukiolaisilla, jotka olivat kiinni vain nykyhetkessä, oli antinostalgisia tuntemuksia: ”On hyödytöntä ikävöidä enää, ja Suomi toimii hyvin sellaisena kuin se on, eli on niin, ettei alue ole enää, niinkuin, tärkeä”; ”Mielestäni asiat ovat Suomessa nyt hyvin ja turha muistelemine on vähän myöhässä ja turhaa nyt.”¹²²

Kaiken kaikkiaan menetyksen tunne ei ollut lukiolaisille tärkeä, ei myöskään Viipuriin liittyvä entistävä nostalgia, vaikka suurin osa heistä olikin tietoinen kaupungin menettämisestä. Nostalginen kaipuu ei siis ole väistämätön tai automaattinen reaktio paikan menettämiseen, vaan se täytyy ”oppia”. Koska osallistujilla ei ollut Viipuria koskevan menetyksen tunnetta, he eivät tunteet nostalgiaakaan: suomalaisnuoret eivät siis selvästikään omaksu Viipuri-muistoja nostalgisista syistä tai nostalgian kautta. Tästä huolimatta nostalgia on mielestäni tässä yhteydessä käyttökelpoinen käsite, koska kollektiivisena tunteena nostalgia kohdistuu kuviteltuun menneisyyteen ja toimii hyvänä parina jälkimuistin käsitteelle.¹²³

Jos menetetyn ja täydellisen suomalaisen Viipurin diskurssi säilyy sellaisena kuin se esiintyi fokusryhmäkeskusteluissa käytetyissä lehdissä, osallistujat voivat ennen pitkää omaksua sen. Tapa käsitellä teemaa iltapäivälehdissä näyttäisi

jatkuvan samanlaisena.¹²⁴ Kun osallistajat vanhetessaan kokevat muutoksia, menetyksiä ja nostalgiaa mennyttä aikaa ja kadotettuja paikkoja kohtaan, on mahdollista, että he alkavat tuntea nostalgista kaipuuta myös Viipuriin täydellisenä menettynä paikkana ja jonkinlaisena turvasatamana todellisuudesta. Jälkimuistia voi tarkastella prosessina, jonka kautta seuraavat sukupolvet sisäistävät nostalgisen kaipuun sodassa menetettyyn paikkaan; tosin siihen yhdistyy mielihyvän ja kiintymyksen ohella myös kielteisiä ja traumaattisia tunteita, kuten katkeruutta, vihaa ja inhoa.¹²⁵ Jälkimuisti on tapa pyrkiä selviytymään vaikeasta menneisyydestä.

Jälkimuisti voi siis levitä tapahtuman tai paikan omakohtaisesti kokeneiden henkilöiden jälkeläisiä laajemmalle eli horisontaalisesti tietyn me-ryhmän sisällä.¹²⁶ Jäljitin periytyvää jälkimuistia myös sellaisten osallistujien vastauksista, joilla ei ollut sukukytköksiä Viipuriin, ja he muodostivat vastaajien enemmistön. Myös nämä osallistajat keskustelivat ryhmissä aktiivisesti Viipurista joko viriketarinoiden pohjalta tai oman sukupolvensa tai kaikkien suomalaisten viitekehyksessä. Voivatko tällaisten osallistujien lausumat kertoa jälkimuistoista ilman niihin sisältyvää tunteellista voimaa ja psyykkisiä vaikutuksia? Ne vertautuvat tunteisiin, jotka liitetään vaikeisiin henkilökohtaisiin muistoihin.¹²⁷ Väitän, että näin voi olla. Osallistajat kiistivät ja torjuivat niitä vaikeita tunteita, joita Viipurin menettämisen jälkimuistiin liittyy. Jo kiistäminen tai torjunta itsessään on tunteellinen, jälkimuistiin liittyvä reaktio, johon edellä mainittu inhokin viittaa. Kyseessä voi myös olla pitkä prosessi, jossa työstetään menneisyyden tapahtumaa ja sen traumaattisia kaikuja. Nuoret eivät ole vaikeiden menneisyyksien ja kollektiivisten muistojen passiivisia vastaanottajia, vaan uudelleentulkitsevat ja rekonstruoivat niitä.¹²⁸ On selvää, etteivät lukiolaiset voi tuottaa tai toistaa samanlaisia Viipuri-muistoja kuin ne ihmiset, joista he lukivat virikeaineistossa. Sen sijaan jälkimuistillinen ilmaisu on muodoltaan eräänlaista ristiriitaista heiluriliikettä jatkuvuuden ja katkosten sekä läheisyyden ja välimatkan välillä, mikä näkyy myös yksittäisten osallistujien kommentissa ja ryhmäkeskusteluissa.¹²⁹

Pohdintoja tutkimusmenetelmästä

Valitsemani tutkimusmenetelmä vaikutti tuloksiini. Ryhmäkeskustelut oli tärkeää toteuttaa eri kaupungeissa eri puolilla Suomea, koska oletin Viipuriin liitettyjen merkitysten poikkeavan eri alueilla. Tulosten paikkasidonnaiset eroavuudet osoittautuivatkin selviksi esimerkiksi siksi, että rajaseutujen osallistajat olivat vierailleet muita useammin Viipurissa ja tunsivat sen muita paremmin. Samoilla paikkakunnilla tunnettiin viipurinrinkeli. Paikkasidonnaisuutta osoitti myös

Viipurin vertaaminen Rovaniemellä Petsamon menettämiseen. Osallistajat saattoivat tuntea läheisyyttä Viipuriin myös kotikaupunkiensä yhteyksien tai niiden ja Viipurin samankaltaisuuksien takia. Esimerkiksi lahtelaisille osallistujille Viipuri oli läheinen, koska he tiesivät useiden viipurilaisten ihmisten, instituutioiden ja yritysten muuttaneen Lahteen talvi- ja jatkosodan jälkeen.¹³⁰ Ryhmissä todettiin esimerkiksi: ”Lahdes on, varmasti todella paljo ihmisii kel on sukulaisia, entisiä sukulaisia tai sukujuuret ulottuu sinne Viipuriin, Karjalan, tienoille.”¹³¹ Yhdessä fokusryhmässä päädyttiin ajatukseen, että nuorina lahtelaisina he polveutuivat entisistä viipurilaisista ja karjalaisista, joiden rakentama Lahden kaupunki on.¹³² Myös oman kaupungin ja Viipurin kaupunkikuvan samankaltaisuus sai jotkut osallistajat tuntemaan yhteenkuuluvuutta Viipuriin maantieteellisestä välimatkasta huolimatta. Turussa ja Vaasassa kommentoitiin kotikaupunkien ja Viipurin yhteisiä piirteitä: kyse on Ruotsin perustamista vanhoista kaupungeista ja lisäksi rannikon satamakaupungeista. Virikeaineiston kuvia Viipurista verrattiin Helsinkiin sekä pääkaupungin että muiden kaupunkien fokusryhmissä.

Fokusryhmäkeskusteluiden toteuttaminen valitsemieni virikeaineistojen pohjalta vaikutti osallistujien näkemyksiin ja muokkasi tuloksiani. Kun lukiolaisilta kysyttiin mielipiteitä lehdistä, mielenkiinto ja reaktiot vaihtelivat. Yksi totesi motivoituneensa aiheeseen: ”Kun historiaa tehdään tällaisiksi lehdeksi, se ei ole niin kuin kirja, jota luetaan, vaan se on tällainen lehti; arvelen, että melkein mistä tahansa saa kiinnostavaa luettavaa”. Muutama muu piti juttuja melko yhdentekevinä: ”[Lehti on] tavallaan kiinnostava, mutten ikinä lukisi sitä vapaa-aikanani”, tai: ”En varmaankaan lukisi tällaisia lehtiä, koska en ole niin kiinnostunut Viipurin historiasta.”¹³³ Lukiolaisten ohjaaminen tai silmäilemään lehtiä fokusryhmäkeskustelujen osana oli siis jossain määrin keinotekoisia, eivätkä kaikki osallistajat lukisi omaehtoisesti historiateemaisia lehtiä. Eräs kommentoi lehtien kohderyhmää: ”Nää on varmaan tosi hyviä niille vanhoille ihmisille et sit ne voi muistella sit Viipuria [- -] Ei ehkä nuorisolle nyt niinkään paljon.”¹³⁴

Lehtien Viipuri-representaatioiden kritisointi oli erittäin harvinaista, mutta yksi Viipurissa käynyt lukiolainen totesi: ”Nii et on ihan niinku suomalainen lehti et, ehkä vähän näkyy sitä et niinku, suomalaisten aikaan, se oli niinku hieno paikka ja sitte niinku et venäläiset tulivat.”¹³⁵ Toinen osallistuja päätyi kyynisempään kokonaisnäkemykseen luovutetun Karjalan idealisoiduista representaatioista kommentoidessaan, että hänen kuulemissaan tarinoissa ”on aina niin kuin siellä olisi paljon paremmin kuin Suomessa ja vihreämpää ja kauniimpaa”.¹³⁶ Täyttämässään palautelomakkeissa osallistujat antoivat negatiivista palautetta virikeaineistosta myös muista syistä: ”[En pitänyt kuvien katsomisesta koska] en tajunnut niitä”, ja: ”Lyhyet tarinat eivät olleet niin kiintoisia.”¹³⁷ Kaikki

eivät siis olleet kiinnostuneita aineistoista ja aiheesta, mutta kaikki olivat silti riittävän kiinnostuneita katsomaan valokuvia ja lukemaan lehtiä ja tarinoita, koska vastaukset toistivat annettujen aineistojen narratiivia.

Osallistujat peilasivat virikeaineistoja Viipuriin liittyviin merkityksiin ja muistoihin. Lehdissä ilmestyneiden tarinoiden lukeminen viritti esimerkiksi keskustelun Viipurin menettämisestä sekä tosiasiana että tunteellisena kokemuksena: ”[Tarinat] kuulostavat niin surullisilta, [Viipuri] kuulostaa niin kauniilta paikalta, että tuntuu niin surulliselta, että menetimme sen silloin.”¹³⁸ Ilman virikeaineistoja jotkut osallistujista eivät tosin olisi tienneet Viipurista paljonkaan, jos ylipäättään mitään, eivätkä he olisi pystyneet keskustelemaan fokusryhmän aiheesta: ”Minulla ei ollut todellista tietoa [Viipurista] ennen tätä [fokusryhmäkeskustelua].”¹³⁹ Osallistujat saivat ryhmistä Viipuria koskevaa tietoa, minkä jotkut totesivat suoraan. Joillakin osallistujista oli Viipurista jo valmis käsitys, jonka he olivat omaksuneet vanhemmilta sukulaisiltaan tai muista lähteistä, mutta toisille virikeaineiston valokuvat, lehdet ja tarinat olivat ainoa resurssi käsityksen muodostamiseksi Viipurista. Voidaankin pohtia, olisivatko osallistujat toistaneet ja hyväksyneet virikeaineistojen näkemykset yhtä selvästi, jos he olisivat nähneet etukäteen monipuolisempia Viipurin representaatioita. Aihetta ei voitu paljastaa ennen ryhmän kokoontumista, koska jotkut osallistujat olisivat saattaneet tutustua siihen etukäteen. Fokusryhmälle olisi syntynyt ulkoinen motiivi hankkia tietoa Viipurista sen sijaan, että motiivina oli oma mielenkiinto tai oman suvun tai kansakunnan historia.

Erityisesti keskusteltaessa kysymyksestä, mihin ja kenelle Viipuri kuuluu, fokusryhmissä näkyi useita yleisiä nuorten ryhmäkeskusteluihin liittyviä piirteitä, joita ovat nostaneet esiin Jan Löfström ja Liisa Myyry.¹⁴⁰ Huomiota voi kiinnittää esimerkiksi siihen, miten nuoret pohtivat keskustelunaiheita, miten he luovivat ryhmän sisäisten, mahdollisesti erimielisten äänten välillä, miten alttiisti he esittävät ja ilmaisevat erilaisia tulkintoja ja miten monipuolisesti niistä neuvotellaan keskustelun aikana.¹⁴¹ Jotkut osallistujistani kommentoivat arvostavasti itse keskustelun luonnetta: ”[O]n kiva käydä ryhmän kanssa keskustelua ja syventyä aiheeseen”; ”[Pidin] väittelystä”; ”Minusta me kävimme mukavaa keskustelua, joten koko kokemus oli mukava.”¹⁴² Osallistujat pitivät fokusryhmiä myös oppimiskokemuksina: ”[Pidin koska] sai kuulla kaikkien mielipiteet ja samalla oppi uutta”, vaikka ne olivat erilaisia kuin heidän tavaliset koulututintansa: ”Oli kiva keskustella ja käydä läpi asioita yhdessä, sillä koulun oppitunneilla keskityimme kuuntelemaan ja muistiinpanoihin.”¹⁴³

Jotkut osallistujat kiinnittivät huomiota myös fokusryhmämenetelmän rajoitteisiin, esimerkiksi osallistujien arkuuteen keskustella vertaisryhmässä, jonka muita jäseniä he eivät tunteneet: ”Hankalaa laittaa 12 ihmistä jotka eivät

tunne toisiaan keskustelemaan asioista”, tai että tietyt itsevarmat osallistujat saattoivat dominoida ryhmän keskustelua: ”Yksi ihminen pilasi vähän. Hän vain puhui eikä kukaan muu.” Nämä rajoitteet eivät kuitenkaan estäneet useimpia osallistujia pitämästä fokusryhmäkeskustelustaan: ”On mukava kuulla myös ihmisten mielipiteitä vaikka hirveän usea ei osallistunut keskusteluun.”¹⁴⁴ Kirjoitustehtävät lievensivät rajoitteita jossain määrin, sillä niiden kautta osallistujilla oli mahdollisuus ilmaista mielipiteensä, jos he eivät halunneet tai pystyneet liittymään keskusteluun. Edellä esitetyt kommentit korostavat monimenetelmällisten fokusryhmäkeskusteluiden hyötyjä verrattuna ryhmiin, joissa käydään vain suullisia keskusteluja.¹⁴⁵

Fokusryhmän luomassa ympäristössä osallistujiin vaikuttaa sekä se mitä he itse ryhmänä sanovat että miten he sen sanovat.¹⁴⁶ En pitänyt tätä tutkimuksessani rajoituksena tai heikkoutena vaan tärkeänä resurssina, koska keskityn tarkastelemaan merkitysten ja muistojen sosiaalista rakentumista ja väittelemistä niistä erilaisissa me-ryhmissä. Fokusryhmä voi vaikuttaa jäseniinsä rajoittavasti tai ohjaavasti. Paine mukautua oletettuihin odotuksiin tai vastaavasti halu kapinoida niitä vastaan sekä muunlainen osallistujien aistima vertaisryhmän dynamiikka ovat etu, joka auttaa saamaan kiinni ryhmän kollektiivisista tunteista ja käytännöistä.¹⁴⁷ Keskustelujen virikeaineiston teemat vahvistuivat, kun osallistujilla oli mahdollisuus yhteiseen pohdiskeluun.¹⁴⁸ Kun osallistujat kuuntelivat toistensa kommentteja, he saivat niistä ajatuksia kollektiivisesti konstruoidun kertomuksen täydentämiseksi tai muokkaamiseksi.¹⁴⁹

Lopuksi

Olen artikkelissani tarkastellut, mitä virikeaineistoihin perustuvat fokusryhmäkeskustelut kertovat suomalaisnuorten Viipuriin liittämistä merkityksistä ja mahdollisista muistoista. Temaattinen analyysi osoittaa, että lukiolaiset toistivat ja hyväksyivät kertomuksen Viipurista täydellisenä mutta menetettynä kaupunkina. Kollektiivinen nostalgia Viipuria kohtaan oli nuorille henkilökohtaisesti vierasta, vaikka kaipauksen ja nostalgian tunteet Viipuria käsittelevissä keskusteluissa tunnistettiin. Usein toistuva tunteenomainen narratiivi Viipurista kadotettuna paratiisina voi laukaista menetyksen ja nostalgian tunteita, mutta on myös selvää, että on erilaisia tapoja suhtautua Viipurin menettämiseen.¹⁵⁰ On kuitenkin ilmeistä, että Viipuri-muistojen siirtäminen nuorille sukupolville ei ole joko täysin onnistunut tai – mikä lienee todennäköisempää – nuoret ovat omineet ja tulkinneet näitä muistoja omalla tavallaan johtuen siitä, että heidän on mahdotonta suhteuttaa koko menneiden sukupolvien yhteisöllistä muistia omiin kokemuksiinsa.

Tutkimukseni tuloksia voidaan hyödyntää tarkasteltaessa Viipuriin liitettyjen merkitysten ja muistojen välittymistä ja siirtymistä eri yhteisöjen välillä ja pohdittaessa median representaatioiden roolia näissä prosesseissa. Toisen sukupolven jälkimuistoja suomalaisesta Viipurista on tutkittu jo aikaisemmin,¹⁵¹ mutta niiden periytymistä kolmannelle sukupolvelle ei ole selvitetty. Tutkimukseni on paikannut tätä aukkoa.

Selvitin, miten muistoja elämästä Viipurissa ja paosta sieltä on välitetty suvuissa eteenpäin. Tutkimukseni auttaa ymmärtämään, milloin, miten ja miksi nuorille välitetään tietoa yhteisöllisesti tärkeistä paikoista: miten nuorten pitäisi ymmärtää ne ja mihin tai kenelle ne kuuluvat?¹⁵² Viipuriin liittyvät merkitykset ja muistot ovat kompleksisia ja kerroksellisia. Kyse on menetetystä ja kaivatusta rajakaupungista sekä siitä, kuinka ristiriitaisia merkityksiä ja muistoja – niin myönteisiä kuin kielteisiäkin¹⁵³ – välitetään muun muassa jälkimuistin kautta. Annan esimerkkejä siitä, kuinka nykynuoret omaksuvat ja tulkitsevat tällaisia muistoja: lukiolaisilla oli yhteisesti jaettu käsityksiä Viipurista, mutta eroja oli siinä, minkälaisia erityismerkityksiä he liittivät kaupunkiin ja kuinka tärkeänä he sitä pitivät.

Nuoret voivat kieltäytyä omaksumasta valmiita, ylhäältä päin tarjottuja narratiiveja ja ottaa aktiivisen roolin kansallisten muistamisdiskurssien uudelleenmuotoilussa. Toisaalta kyse ei aina ole näiden diskurssien vastustamisesta vaan yksinkertaisesti siitä, että nuoret eivät pidä niitä tärkeinä. Havaintoni korostavat, kuinka kompleksisia, ristiriitaisia ja epäselviä nuorten kiistanalaisiin paikkoihin liittyvät käsitykset voivat olla.¹⁵⁴ Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että on tärkeää ottaa nuorten käsitykset osaksi yleistä keskustelua, jota käydään Viipurista ja vastaavista menetetystä paikoista.¹⁵⁵

Mediassa ja akateemisessa tutkimuksessa on tunnettu kasvavaa mielenkiintoa kolmatta ja neljättä toisen maailmansodan jälkeistä sukupolvea kohtaan, ja oma tutkimukseni liittyy tähän aaltoon. Niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa on pyritty jäljittämään sodanjälkeisten sukupolvien tapoja ymmärtää ja prosessoida muistoja yhteisönsä menneisyydestä.¹⁵⁶ Koska tutkimukseni kohdistui nyky-Suomessa aikuistuvaan sukupolveen, se antaa viitteitä siitä, millaisia Viipurin tulevat muistot saattavat olla ja miten kaupunkia muistetaan tulevina vuosikymmeninä. Kun ajatukseen Viipurista kauniina kaupunkina liittyy surua sen menettämisestä,¹⁵⁷ tästä kadotetusta paikasta voi syntyä fragmentoituneista, myönteisistä ja kielteisistä mielikuvista syntyvä jälkimuisto, jota ikäpolvet siirtävät eteenpäin toisilleen.¹⁵⁸ Vaihtoehtoisessa skenaariossa historiallinen empatia sen sijaan hiipuu kokonaan. Tässä tapauksessa empatia kohdistuu talvi- ja jatkosodan tapahtumiin ja seurauksiin, kun sota ja sen jälkeiset vuosikymmenet poistuvat elävästä muistista. Näin vaikuttaa jo tapahtuneen Suomen vuoden 1918

sisällissodalle: aihe oli ryhmäkeskustelututkimuksessa liian kaukainen herättääkseen vahvaa historiallista empatiaa saati historiallista vastuuntuntoa.¹⁵⁹ – Tässä artikkelissa ei ollut mahdollista syventyä siihen, miksi tiettyä Viipurin historian vaihetta tai teemaa käytetään Suomessa ja erityisesti suomalaisessa mediassa tietyillä tavoilla ja tiettyihin tarkoituksiin. Sekin olisi kiinnostava tutkimusaihe vastaisuudessa.¹⁶⁰

Tutkimukseni tallensi poikkileikkauksen aikuisikää lähestyvien suomalaisnuorten Viipuriin liittämistä merkityksistä ja muistoista 73 vuotta sen jälkeen, kun kaupunki menetettiin. Fokusryhmäkeskusteluissa lukiolaiset tuottivat ja ilmaisivat Viipuri-käsityksiään kuvittelun, projisoinnin ja luovien prosessien keinoin.¹⁶¹ Tulevaisuudessa samaa aihepiiriä voi jo tarkastella pitkittäistutkimuksena, jolloin on mahdollista palata samaan kohorttiin tai jopa tämän tutkimuksen osallistujien pariin. Seurantatutkimus paljastaisi, missä määrin osallistujien elämänvaihe vaikutti tämän tutkimukseni tuloksiin (lukiolaisten tiedot ja kokemukset tutkitusta aihepiiristä ovat rajallisia) ja missä määrin kolmannen sukupolven Viipuriin liittämät merkitykset pysyvät samoina läpi koko heidän elämänkaarensa.¹⁶²

KÄÄNNÖS: JOUKO NURMIAINEN JA TOIMITUSKUNTA

Viitteet

- 1 Ks. Karhu & Ryabova 2016.
- 2 Hirsch 2012, 6, 35–36. Ks. myös Assmann 2008.
- 3 Ei ole tiedossa, kuinka monella 325 osallistujasta tarkalleen oli vanhempia sukulaisia Viipurista. Jotkut osallistujista nostivat esiin tällaisia sukulaisia ja keskustelivat heistä fokusryhmissä, mutta on mahdollista, että mukana oli muitakin osallistujia, joilla myös oli sukusiteitä Viipuriin, vaikka he päättivät olla kertomatta tätä ryhmätapaamisessa.
- 4 Boym 2001.
- 5 Wolnik et al. 2016, 5.
- 6 Ks. Habashi 2013, 421.
- 7 Esim. Wolnik et al. 2016; Orispää & Tuominen 2019; Yildirim 2019.
- 8 Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017. Ks. myös Nora 1996.
- 9 Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017.
- 10 Karhu 2017, 151, 156.
- 11 Ks. esim. Pirja Hyyryläisen tietolaatikko tässä toimitteessa.
- 12 Ks. Karhu 2017, 157; Wells 2014, 49–61; Wells 2019a, 22–25; Wells 2019b, 200–204; Wilson 2012, 17–18, 21.
- 13 Esimerkeistä ks. Jaakkonen 2011a; Jaakkonen 2011b; Salovaara 2016; Zitting 2019; Halonen 2019.
- 14 Laine 2015, 94.
- 15 Wilson 2012, 17; Sandberg 1941.
- 16 Böök 2004, 42.
- 17 Salovaara 2016.
- 18 Zitting 2019.
- 19 Ks. Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017.
- 20 Zitting 2019.
- 21 Zerubavel 2003, 15–18.
- 22 Zerubavel 2003, 16–17, korostus alkuperäinen.
- 23 Zerubavel 2003, 16–18.
- 24 Vrt. Shikalov 2016.
- 25 Löffström 2014a, 517.
- 26 Löffström 2014a, 517.
- 27 Löffström 2014a, 515; myös Ahonen 1997; Hakkari 2005.
- 28 Löffström 2014a, 532.
- 29 Löffström 2014a, 532. Ks. myös Löffström 2014b; Löffström & Myrsky 2017.
- 30 Rantala et al 2015.
- 31 Rantala et al. 2015.
- 32 Zerubavel 2003, 55, 60.
- 33 Popov & Deak 2015, 39.
- 34 Pickering & Keightley 2012, 117.
- 35 Törnquist-Plewa et al. 2017, 3.
- 36 Boym 2001, xiii.
- 37 Boym 2001, xvi.
- 38 Ks. Boym 2001.
- 39 Boym 2001, 43, 49. Ks. myös Kalinina 2016, 6.
- 40 Kalinina 2016, 6.
- 41 Kalinina 2016, 6.
- 42 Malek 2019, 1.
- 43 Malek 2019, 1–2.
- 44 Assmann 2008, 55.
- 45 Sontag 2003, 85–86.
- 46 Weedon & Jordan 2012, 144. Ks. myös Kansteiner 2002, 187–188.
- 47 Kansteiner 2002, 190.
- 48 Hirsch 2012, 5.
- 49 Malek 2019, 4.
- 50 Hirsch 2012, 36.
- 51 Ks. Assmann 2008.
- 52 Kaupungit olivat Helsinki, Imatra, Joensuu, Jyväskylä, Lahti, Lappeenranta, Oulu, Rovaniemi, Turku, Vaasa ja Vantaa. Ryhmien koko vaihteli kolmesta 14 osallistujaan, ja keskimääräinen ryhmäkoko oli 8,5 osallistujaa. Ryhmien istunnot kestivät tavallisesti noin tunnin. Ryhmissä käytettiin enimmäkseen suomea, vaikka sekä minä itse että osallistajat puhuivat joskus myös englantia. Olin itse kaikissa tapauksissa ainoa moderaattori ryhmissä. Luokkien opettajat eivät olleet läsnä ryhmien istunnoissa.
- 53 Koska fokusryhmäkeskusteluni järjestettiin normaalien oppituntien aikana, hankin ryhmäkeskusteluihin tutkimusluvut kaupungeilta. Osallistujiin otettiin yhteyttä luokanvalvojien tai koulujen rehtoreiden kautta, jotka myös auttoivat fokusryhmäkeskusteluiden järjestämisessä

- sekä osallistujien rekrytoinnissa. Osallistuminen oli vapaaehtoista, ja kaikille potentiaalisille osallistujille lähetettiin etukäteen fokusryhmän luonnetta ja tavoitetta koskeva tiedote, joka oli heidän saatavillaan myös ryhmäkeskustelun aikana. – Informaatio sivu oli laadittu Tutkimuseettisen neuvottelukunnan asettamien ohjeiden mukaisesti ja muokattu lukioikäisille (TENK 2009,7). Ks. myös TENK 2012. Osallistujien oli milloin hyvänsä sallittua peruuttaa suostumuksensa osallistumiseen.
- 54** Farnsworth & Boon 2010, 605–606.
- 55** Weedon & Jordan 2012, 146.
- 56** Fokusryhmissä käytettiin sekä englantia että suomea. Kaikki ohjeet annettiin ja kysymykset kysyttiin suomeksi. Osallistujat päätyivät kuitenkin joissakin tapauksissa vastaamaan englanniksi. Englanninkieliset alkuperäisvastaukset on käännetty suomeksi yleiskielisinä ja osoitettu käännoiksi alaviitteessä. Suomenkieliset sitaatit ovat loppuviitteessä kieliasussaan.
- 57** Täydellinen kuvaus tutkimusaineistosta Wells 2020. Viipurin linnan tunnistamistehtävä ja esimerkkejä ”Viipurilistoilla” kerätystä datasta ks. Karhu & Wells 2017, mentaalikarttatehtävä ks. Kaisto & Wells 2020. Fokusryhmädata ks. myös Wells 2019c ja Wells & Lukianow 2019.
- 58** Punch 2002, 45.
- 59** Morrow 2008, 56.
- 60** Ks. Braun & Clarke 2006.
- 61** Kattava keskustelu fokusryhmädatasta, ks. Wells 2020. Tilanpuutteen ja tarkoituksenmukaisuuden vuoksi kaikkia datan sisältämiä teemoja ei käsitellä tässä artikkelissa. Vastaavasti tässä käsitellyt teemat ’henkilökohtaisista yhteyksistä Viipuriin’ ja ’Viipurin läsnäolosta’ eivät sisälly Wells 2020:een.
- 62** L2 Lahti 4. Tässä viitataan anonyymiin Viipuri-listaan (L) numero 2 Lahden neljännessä ryhmästä; L7 Jyväskylä 3; L1 Lahti 4.
- 63** FP2 Vaasa 4. Tässä viitataan naispuoliseen osallistajaan (FP), joka oli ryhmässään toinen puhuja (Vaasan ryhmä numero 4); FP4 Vaasa 4. Jälkimmäinen sitaatti: ”My great-grandma used to live in Vyborg and she told us stories when we were little that how she lived there and when she went to school there and stuff like that.”
- 64** Päivään liittyy aina vahva toisen maailmansodan tapahtumien muistamisen painottaminen suomalaiskansallisesta perspektiivistä (ks. Rantala 2011, 41–42).
- 65** FP1 Jyväskylä 3, vieraili kesällä 2016; FP5 Joensuu 3, vieraili Viipurissa koulunsa matkalla peruskouluaikaanaan, jolloin hän oli 7–11-vuotias. Alkuperäiset sitaatit: ” It’s a nice place”; ”I thought it was a beautiful place, it has old buildings and stuff, so I really liked it.”
- 66** MP3 Turku 2, vieraili 2010. Tässä viitataan miespuoliseen osallistajaan (MP), joka oli ryhmässään kolmas puhuja (Turun ryhmä numero 2).
- 67** MP6 Lappeenranta 1, vieraili kesällä 2016; FP2 Vaasa 4, vieraili talvella 2015.
- 68** MP4 Lappeenranta 2, vieraili 2011 perheensä kanssa.
- 69** Vrt. erityisesti Zitting 2019.
- 70** L7 Helsinki 1.
- 71** L4 Helsinki 1.
- 72** Sanat ’leipomo’, ’leipuri’, ’leipä’ ja ’leivokset’ laskettiin viittauksiksi Viipurilaiseen kotileipomoon. Listat olivat: L5, L6, L7, L8 and L10 ryhmästä Lahti 3; L4 Oulu 4; L2 Vaasa 1 (tämä lista sisälsi kaksi viittausta). Viisi kahdeksasta viittauksesta tuli yhdestä lahtelaisesta ryhmästä. Eräs ryhmäläinen sanoi kirjoitustehtävän aikana ääneen sanan ’leipomo’, mikä voi selittää, miksi se mainitaan niin monissa yhden ryhmän listoissa. Listat myös tarkastettiin Lahden ryhmän osallistujien kanssa sen varmistamiseksi, että he todella tarkoittivat Viipurilaista kotileipomoa.
- 73** Listat olivat: L7 Helsinki 2; L4, L6 Imatra 2; L1, L2, L3, L4, L5, L6, L7 Joensuu 2; L5, L7 Joensuu 3; L13 Jyväskylä 3; L5 Lahti 4; L1, L2 Lappeenranta 1; L1, L4 Lappeenranta 2. Joensuun ryhmässä 2 joku sanoi tehtävän aikana ääneen ’rinkeli’, mikä voi selittää,

- miksi sana esiintyi yhtä lukuun ottamatta kaikissa tämän ryhmän listoissa.
- 74** Lappeenranta 1; Lappeenranta 2; Joensuu 3.
- 75** FP Joensuu 3. Tässä viitataan naispuoliseen osallistajaan (FP) Joensuun fokusryhmästä 3; MP Lappeenranta 2.
- 76** Ks. Wells 2019c; Wells & Łukianow 2019.
- 77** FP Oulu 6.
- 78** MP4 Lahti 1.
- 79** S6 Turku 2. Tässä viitataan osallistujan heidän ryhmäistuntonsa lopuksi kirjoittamaan anonyymiin yhteenvetoon, tässä tapauksessa yhteenveto (S) numero 6 Turun ryhmästä 2; MP3 Rovaniemi 2.
- 80** L5 Rovaniemi 2; L1 Rovaniemi 2.
- 81** MP1 Joensuu 2.
- 82** MP4 Turku 4.
- 83** Todellisuudessa Viipuri oli vuonna 1939 väkiluvultaan Suomen neljänneksi suurin kaupunki (SVT 1941).
- 84** S3 Oulu 5; S5 Oulu 1.
- 85** L9 Imatra 1.
- 86** L1 Turku 5.
- 87** L9 Imatra 2; L10 Joensuu 1.
- 88** MP1 Lappeenranta 1.
- 89** MP2 Rovaniemi 4.
- 90** FP Imatra 2; FP2 Turku 3.
- 91** S7 Turku 2.
- 92** MP1 Joensuu 2; FP2 Vaasa 4.
- 93** Wells 2020, 73–75, 100–113.
- 94** Ks. myös Wells 2019b, 199.
- 95** S4 Lahti 5. Alkuperäinen sitaatti: "The pictures were quite interesting because I saw what it really was to live in Vyborg."
- 96** F1 Vaasa 5. Tässä viitataan anonyymiin palautelomakkeeseen (F) numero 1 Vaastan ryhmästä 5.
- 97** Ks. myös esim. Salovaara 2016. Nykyisten suomalaisten Venäjää koskevien medianarratiivien laajemmasta kontekstista ks. myös Laine 2015.
- 98** Zerubavel 2003, 15–18.
- 99** Ks. myös Böök 2004, 42.
- 100** Löfström & Myrsky 2017, 70.
- 101** MP4 Lahti 1; FP5 Joensuu 3. Alkuperäiset sitaattit: "[people from Finnish Vyborg and Karelia] always speak about how kinda tragic it was, to leave Vyborg"; "Well I kind of got the idea that [Vyborg] was really loved, all those who had to leave from there, they were really sad about it and still are if they reminisce."
- 102** FP3 Helsinki 2.
- 103** FP3 Lahti 3.
- 104** MP4 Lappeenranta 2.
- 105** Pickering & Keightley 2012, 117.
- 106** Pickering & Keightley 2012, 117.
- 107** Hirsch 2012, 36. Ks. myös Assmann 2008.
- 108** FP1 Lahti 1. Alkuperäinen sitaatti: "I think our generation doesn't even care anymore about Vyborg, it's like, the older people that are still bitter."
- 109** FP6 Turku 1; L11 Turku 1. Sitaateista ensimmäinen: "an old stereotype [brought up] again and again [– –] it's just something that is deep within our culture".
- 110** MP2 Turku 1; FP2 Vaasa 5.
- 111** FP7 Turku 1; FP Vantaa 1. Cf Löfström 2014b, 110.
- 112** Löfström 2014b, 111.
- 113** FP Joensuu 3.
- 114** FP Imatra 1.
- 115** Ks. Karhu 2017; Karhu & Ryabova 2016; Karhu & Wells 2017. He kirjoittavat 1. ja 2. sukupolven Viipuri-merkityksien ja -muistojen vastaavuuksista. Tärkein samankaltaisuus oli suhde Viipurin rakennettuun ympäristöön.
- 116** Ks. Kaisto & Wells 2020.
- 117** Boym 2001, 49, 43.
- 118** FP1 Turku 3.
- 119** Boym 2001, 42–43, 49.
- 120** FP2 Oulu 3; FP3 Oulu 3. Alkuperäinen sitaatti: "[I feel] kinda of sad that we don't have [Vyborg] here anymore", "I want it back."
- 121** Kalinina 2016, 6.
- 122** MP4 Oulu 1; S4 Helsinki 1. Sitaateista ensimmäinen alunperin: "[I]'s useless to still pine for [the ceded territories] and Finland works well as it is so that area is not, like, important anymore."
- 123** Ks. esim. Malek 2019.
- 124** Ks. esim. Zitting 2019.
- 125** Hirsch & Spitzer 2010, 9. Alkuperäinen sitaatti: "nostalgic yearning [for that lost place] combined with negative and traumatic memories – pleasure and

- affection layered with bitterness, anger and aversion”.
- 126** Hirsch 2012, 36. Ks. myös Assmann 2008.
- 127** Hirsch 2012, 31.
- 128** Ks. Popov & Deak 2015; Habashi 2013.
- 129** Hirsch 2019, 173.
- 130** Ks. Niskanen & Takala 2013.
- 131** MP4 Lahti 1.
- 132** Lahti 5.
- 133** FP3 Joensuu 2; MP3 Lappeenranta 1; MP2 Rovaniemi 3. Alkuperäiset sitaatit: “[W]hen the history is made into these magazines, it’s not like a book you read, it’s this magazine, I think it’s interesting to read about basically anything”; “[The magazine is] kinda interesting but I would never read it in my spare time”; “I wouldn’t maybe read these kind of magazines because I’m not that interested in Vyborg’s history.”
- 134** FP7 Imatra 2.
- 135** FP1 Lahti 1.
- 136** MP4 Oulu 1. Alkuperäinen sitaatti: “it’s always like it’s much better than Finland and more green and more beautiful.”
- 137** F8 Vaasa 1; F6 Vaasa 3.
- 138** FP2 Oulu 3. Alkuperäinen sitaatti: “[The stories] sound so sad like, [Vyborg] sounds a place so beautiful that I feel so sad that we lost it back then.”
- 139** F8 Joensuu 1. Alkuperäinen sitaatti: “I had no real knowledge of [Vyborg] prior to this [focus group].”
- 140** Löfström & Myyry 2017, 70.
- 141** Löfström & Myyry 2017, 70. Alkuperäinen sitaatti: “How adolescents collectively ponder [– –] how [– –] they negotiate between the potentially dissenting voices within the group [– –] how readily interpretations are given, how articulated they are, and how diversely they are negotiated during the discussion.”
- 142** F5 Vaasa 4; F4 Vaasa 1; F11 Turku 1. Kolmas sitaatti alun perin: “I think we got a nice interaction going, so the whole experience was nice.”
- 143** F6 Lahti 3; F4 Turku 3.
- 144** F11 Imatra 1; F8 Turku 2; F7 Jyväskylä 2.
- 145** Ks. Punch 2002, 45; Morrow 2008, 56.
- 146** Farnsworth & Boon 2010, 609. Ks. myös Kuusisto-Arponen 2003, 37.
- 147** Kuusisto-Arponen 2003, 37.
- 148** Löfström & Myyry 2017, 70.
- 149** Tutkijan vallan ja vastuun kysymyksistä ks. Wells 2020, 73–75, 100–113.
- 150** Ks. myös Törnquist-Plewa et al. 2017, 13.
- 151** Ks. Karhu & Ryabova 2016; Karhu 2017.
- 152** Ks. Kuusisto-Arponen 2003; McKnight & Leonard 2014 esimerkkeinä tutkimuksista, joissa on toimittu näin.
- 153** Hirsch & Spitzer 2010, 9.
- 154** McKnight & Leonard 2014, 177.
- 155** Osallistujat antoivat palautetta, että he olisivat halunneet tietää fokusryhmäkeskustelun tarkan aiheen etukäteen: “Olisi kiva saada vähän taustatietoa Viipurista ensin.” (F2 Jyväskylä 2.) Fokusryhmämenetelmä saattaisikin toimia lukiolaisten kanssa hyvin niin, että jokainen saisi perehtyä keskustelun aihepiiriin jo ennalta. Mikäli virikeaineisto olisi ristiriidassa täydellisen Viipurin narratiivin kanssa, voisi havainnoida, kuinka osallistujat käsitelisivät ristiriitaista ja/tai värittyneeksi tai puolueelliseksi tietämäänsä informaatiota. Juuttuisivatko he yhteen narratiiviin tai kuvaan vai kyseenalaistettaisiinko sitä? Esitettäisiinkö jopa uudenlaisia, hienosyisempiä narratiiveja, jotka perustuisivat erilaisiin representaatioihin? Myös fokusryhmäkeskusteluun voisi sisällyttää täsmennettyjä kysymyksiä representaatioiden puolueellisuudesta avointen ”mitä mieltä olet kuvista/ teksteistä” -tyyppisten kysymysten sijaan. Nuoria tai kolmatta sukupolvea koskeva Viipuri-aiheinen jatkotutkimus voisi osaltaan tarkastella syvällisemmin heitä, joilla on henkilökohtaisia sukuseiteitä Viipuriin. Näiden henkilöiden Viipuriin liittämiä merkityksiä ja muistoja on jatkossa mielekästä vertailla tämän tutkimuksen tuloksiin.

- 156** Suomea koskevista mediajulkaisuista ks. Orispää & Tuominen 2019; Yildirim 2019. Eurooppalaisen tason tutkimuksesta, joihin Suomi sisältyy, ks. Wells & Łukianow 2019; Wolnik et al. 2016; Popov & Deak 2015.
- 157** FP2 Oulu 3. Alkuperäiset sitaattit: "a place so beautiful"; "I feel so sad we lost it back then".
- 158** Ks. Hirsch & Spitzer 2010.
- 159** Ks. Löfström 2014a, 2014b, Löfström & Myyry 2017; Rantala et al. 2015. – Omissa tuloksissani sisällissota mainittiin Viipuri-listassa ainoastaan yhden kerran. Avoimissa kysymyksissä "Mitä sinä tiedät Viipurista?" ja "Millainen paikka oli Viipuri?" vuoden 1918 sotaa ei mainittu lainkaan, vaikka Viipurilla oli sen tapahtumissa keskeinen rooli. Punaiset pitivät Viipuria hallussaan valtaosan nelikuukautisesta sodasta, ja kaupunki oli molempien osapuolten poliittisesti motivoitujen tappamisten tapahtumapaikka (Härkönen & Katajala 2020). Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918* -monografian ohella tuore yritys sisällissodan Viipurin tapahtumia ympäröivän "tabun" rikkomiseksi on YLE:n tuore dokumentti *Pimeä historia: Verinen Viipuri*, jonka ensiesitys oli 2015 ja joka lähetettiin uusintana 2017 ja jälleen 2020 (Silvola & Suikkanen 2020).
- 160** Ks. kuitenkin Wells 2020.
- 161** Hirsch 2012, 5
- 162** Haluan kiittää tämän artikkelin kahta anonyymiä vertaisarvioijaa sekä sen kääntäjää ja toimituskuntaa arvokkaista kommentteista ja korjausehdotuksista.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Julkaisematon tutkimusaineisto

Tammikuun ja marraskuun 2017 välillä kerätty tutkimusaineisto (kirjoittajan hallussa)

Fokusryhmätranskriptiot (n= 38).

Osallistujien fokusryhmiensä aluksi kirjoittamat sana-assosiaatiolistat (n=319).

Osallistujien fokusryhmiensä lopuksi kirjoittamat yhteenvedot (n=318).

Osallistujien fokusryhmiensä lopuksi täyttämät palautelomakkeet (n=321).

Tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Sirkka (1997). "Historical consciousness of Finnish adolescents". Teoksessa *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, eds. Magne Angvik & Bodo von Borries. Hamburg: Koerber-Stiftung, 257–261.

Assmann, Aleida (2008). "Transformations between history and memory". *Social Research* 75 (2008:1), 49–72.

Boym, Svetlana (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

Braun, Virginia & Clarke, Virginia (2006). "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology* 3 (2006:2), 77–101.

Böök, Netta (2004). "Border Karelia through rose-coloured glasses? Gazes upon a ceded territory". *Fennia* 182 (2004:1), 33–45.

Farnsworth, John & Boon, Bronwyn (2010). "Analysing group dynamics within the focus group". *Qualitative Research* 10 (2010:5), 605–624.

Habashi, Janette (2013). *Palestinian children: authors of collective memory*. *Children & Society* 27, 421–433.

Hakkari, Johanna (2005). *Suomalaisten nuorten historiakulttuuri. Historian kohtaaminen ja käyttö 8-luokkalaisten nuorten arkipäivän elämässä. Julkaisematon pro gradu -tutkielma*. Helsinki: Helsingin yliopiston historian laitos.

Halonen, Antti (2019). "Venäläiset näyttelivät uudelleen Viipurin valtauksen – paikallislehti hämmästelee juhlintaa: Miksi he tekevät sen suomalaisten naapureiden edessä?" *Iltalehti* 20.6.2019 (verkkosivusto). (<https://www.iltalehti.fi/ulkomaat/a/Oaa32456-00c5-4219-b7a3-9d2688264d76>, viitattu 25.8.2020).

Hirsch, Marianne (2012). *The generation of postmemory: Writing and visual culture after the holocaust*. New York: Columbia University Press.

Hirsch, Marianne (2019). "Connective arts of postmemory". *Analecta Política* 9 (2019:16), 171–176.

Hirsch, Marianne. & Spitzer, Leo (2010). *Ghosts of home: The afterlife of Czernowitz in Jewish memory*. Berkeley: University of California Press.

Härkönen, Antti & Katajala, Kimmo (2020). "Vyborg in the Civil War 1918". Teoksessa *Viipuri – Vyborg. Historiallinen kaupunkikartasto. Historic Towns Atlas*, toim. Kimmo Katajala, Marjatta Hietala, Marjaana Niemi, Pirjo Uino, Martti Helminen, Antti Härkönen & Helena Hirvonen. Helsinki: Atlas Art, 224–227.

Ilta-Sanomat (2012). *Viipuri*. Helsinki: Sanoma News Oy.

Ilta-Sanomat (2013). *Viipuri – Muistot*. Helsinki: Sanoma News Oy.

Jaakkonen, Pasi (2011a). "Viipuri on meidän". *Ilta-Sanomat*, 31.8.2011, 14–15.

Jaakkonen, Pasi (2011b). "Tällainen oli ja on Viipuri". *Ilta-Sanomat*, 31.8.2011, 16.

- Kaisto, Virpi & Wells, Chloe (2020).** "Mental mapping as a method for studying borders and bordering in young people's territorial identifications". *Journal of Borderlands Studies* (<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08865655.2020.1719864>, viitattu 9.9.2020).
- Kalinina, Ekaterina (2016).** What do we talk about when we talk about media and nostalgia? *Medien & Zeit* 4, 6–15.
- Kansteiner, Wulf (2002).** "Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies". *Teoksessa History and Theory* 41, 179–197.
- Karhu, Jani (2017).** "Memorialised and imagined. Meanings of the urban space of Vyborg". *Новейшая история России / Modern History of Russia* 18 (2017:3), 149–162.
- Karhu, Jani & Ryabova, Ludmila (2016).** "Meanings of the urban space of Vyborg". *Teoksessa Meanings of an Urban Space: Understanding the historical layers of Vyborg*, ed. Kimmo Katajala. *Reihe: Mittel- und Ostmitteleuropastudien*. Zürich: Lit Verlag, 263–300.
- Karhu, Jani & Wells, Chloe (2017).** "Vyborg castle as a symbol of power institutions: imagined and remembered borders between generations in Finland". *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* 18 (<https://doi.org/10.4000/pipss.4339>, viitattu 9.9.2020).
- Katajala, Kimmo (toim. 2016).** *Meanings of an Urban Space: understanding the historical layers of Vyborg*. *Reihe: Mittel- und Ostmitteleuropastudien*. Zürich: Lit.Verlag.
- Katajala, Kimmo, Hietala, Marjatta, Niemi, Marjaana, Uino, Pirjo, Helminen, Martti, Härkönen, Antti & Hirvonen, Helena (toim. 2020).** *Viipuri – Vyborg. Historiallinen kaupunkikartasto*. *Historic Towns Atlas*. Helsinki: Atlas Art.
- Keskisarja, Teemu (2013).** *Viipuri 1918*. Helsinki: Siltala.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2003).** *Our places - their spaces. Urban territoriality in the Northern Irish conflict*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto. (<http://urn.fi/urn:isbn:951-44-5619-X> viitattu 25.8.2020).
- Laine, Jussi (2015).** "No news is good news? Making the Finnish public image of Russia". *GeoJournal* 80, 93–112.
- Löfström, Jan (2014a).** "How Finnish upper secondary students conceive transgenerational responsibility and historical reparations: implications for the History curriculum". *Journal of Curriculum Studies* 46 (2014:4), 515–539.
- Löfström, Jan (2014b).** "Teaching painful pasts – A Finnish case study". *Teoksessa Encountering Painful Pasts – Rencontrer les passés douloureux*, ed. Jan Löfström. Helsinki: University of Helsinki Research Centre for Social Studies Education, 106–119.
- Löfström, Jan & Myyry, Liisa (2017).** "Analysing adolescents' reasoning about historical responsibility in dialogue between history education and social psychology". *Historical Encounters* 4 (2017:1), 68–80.
- Malek, Amy (2019).** "Subjunctive nostalgia of postmemorial art: Remediated family archives in the Iranian diaspora". *Memory Studies* 15:2. (<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1750698019843977>, viitattu 22.7.2020).
- McKnight, Martina & Leonard, Madeleine (2014).** *Young people's experiences in 'post- conflict' Belfast*. *Children and Borders*, eds. Spyros Spyrou & Miranda Christou. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–23.
- Morrow, Virginia (2008).** "Ethical dilemmas in research with children and young people about their social environments". *Children's Geographies* 6 (2008:1), 49–61.
- Niskanen, Riitta & Takala, Hannu (toim. 2013).** *Arkkitehdeista vänkäreihin: Viipurin perintö Lahdessa*. Lahti: Lahden kaupunginmuseo.
- Nora, Pierre (1996).** *Realms of Memory: Rethinking the French Past vol. 1*. New York: Columbia University Press.

- Orispää, Olli & Tuominen, Stina (2019).** "Suomalaiset teinistä eläkeläiseen kertovat, miten sotien jäljet heissä yhä näkyvät – Me olemme esivanhempiemme summa." YLE 28.12.2019 (verkkosivusto). (<https://yle.fi/uutiset/3-11129822>, viitattu 16.7.2020).
- Pickering, Michael & Keightley, Emily (2012).** "Communities of memory and the problem of transmission". *European Journal of Cultural Studies* 16 (2012:1), 115–131.
- Popov, Anton, & Deak, Dusan (2015).** "Making sense of the 'difficult' past: Transmission of political heritage and memory-work among young people across Europe". *The Sociological Review* 63 (2015:S2), 36–52.
- Punch, Samantha (2002).** "Interviewing strategies with young people: the 'secret box', stimulus material and task-based activities". *Children & Society* 16, 45–56.
- Rantala, Jukka, Manninen, Marika & van der Berg, Marko (2015).** "Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students: Assessing historical empathy through simulation exercise". *Journal of Curriculum Studies* 48 (3), 323–345.
- Salovaara, Outi (2016).** "Kuvia Viipurista: Suomi rakensi, Venäjä jätti remontoimatta – Moni asuu asuinkelvottomassa talossa". *Suomen Kuvalehti* 28.12.2016. (https://suomenkuvalehti.fi/jutut/ulkomaat/eurooppa/___trashed-11/, viitattu 12.8.2020).
- Sandberg, Börje (toim. 1941).** Viipuri ennen ja nyt. Helsinki: Otava.
- Shikalov, Yury (2016).** "Russian, lost, fairytale: images of Vyborg from the 1940s to the 2010s". Teoksessa *Meanings of an Urban Space: Understanding the historical layers of Vyborg*, ed. Kimmo Katajala. Reihe: Mittel- und Ostmitteleuropastudien. Zürich: Lit Verlag, 223–250.
- Silvola, Sakari & Suikkanen, Päivi (2020).** "Pimeä historia: Verinen Viipuri – historioitsija Teemu Keskiarja jäljittää kohtalonhetkiä". YLE 10.12.2015, päivitetty 17.4.2020 (verkkosivusto). (<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/12/10/pimea-historia-verinen-viipuri>, viitattu 9.9.2020).
- Sontag, Susan (2003).** *Regarding the pain of others*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- SVT (Suomen virallinen tilasto) (1941). *Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1940* (https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69230/stv_1940.pdf, viitattu 25.8.2020).
- TENK (Tutkimuseettinen neuvottelukunta) (2009). *Ethical principles of research in the humanities and social and behavioral sciences and proposals for ethical review* (<https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/ethicalprinciples.pdf>, viitattu 7.9.2020).
- TENK (Tutkimuseettinen neuvottelukunta) (2012). *Responsible conduct of research and procedures for handling allegations of misconduct in Finland*. (https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf, viitattu 7.9.2020).
- Törnquist-Plewa, Barbara, Sindbaek Andersen, Tea & Erll, Astrid (2017).** "Introduction: On transcultural memory and reception". Teoksessa *The twentieth century in European memory: Transcultural mediation and reception*, eds. Tea Sindbaek Andersen & Barbara Törnquist-Plewa. Leiden: Brill, 1–23.
- Weedon, Chris & Jordan, Glen (2012).** "Collective memory: Theory and politics". *Social Semiotics* 22 (2012:2), 143–153.
- Wells, Chloe (2014).** *Vyborg: a borderland town remembered and forgotten. Pro gradu -työ. Itä-Suomen yliopisto*. (<http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20141189>, viitattu 7.12.2019).
- Wells, Chloe (2019a).** "The 'lost city' of Vyborg and the construction of remembered borders between Finland and Russia". Teoksessa *Borders and memories. Conflicts and co-operation in European border regions*, ed. Katarzyna Stokłosa. Reihe: Mittel- und Ostmitteleuropastudien. Zurich: Lit Verlag, 17–29.
- Wells, Chloe (2019b).** "'Vyborg is ours': The collective memory of a lost Finnish city". Teoksessa *Creating the city. Identity, memory and participation. Conference proceedings*, eds. Pål Brunnström & Ragnhild Claesson. Malmö: Malmö University, 194–215 (<https://doi.org/10.24834/2043/28212>, viitattu 9.9.2020).
- Wells, Chloe (2019c).** "Suomen nykynuorten käsityksiä Karjalasta". *Idäntutkimus* 6 (2019:4), 61–74.

- Wells, Chloe (2020).** *Vyborg is Y/ours: Meanings and memories of a lost borderland city amongst young people in Finland.* Väitöskirja. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Wells Chloe & Łukianow, Malgorzata (2019).** "Post-memories of cartographic violence: the cases of Karelia and Kresy". *European Network Remembrance and Solidarity.* (<https://enrs.eu/article/post-memories-of-cartographic-violence-the-cases-of-karelia-and-kresy>, viitattu 25.8.2020).
- Wilson, Paul (2012).** "What's the time in Vyborg? The counter-restoration of a functionalist monument". *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism* 9 (2012:2), 17–30.
- Wolnik, Kevin, Busse, Britta, Tholen, Jochen, Carsten, Yndigegn, Levinsen, Klaus, Saari, Kari & Puuronen, Vesa (2016).** "The long shadows of the difficult past? How young people in Denmark, Finland and Germany remember WWII". *Journal of Youth Studies* 20 (2016:2), 162–179.
- Yildirim, Arda (2019).** "Post-Karjala-sukupolvi: Miten käy suurimmalle jaetulle traumalle, kun Karjala-muistelot jäävät harteillemme jaettavaksi?" YLE 27.11.2019 (verkkosivusto). (<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2019/11/27/post-karjala-sukupolvi-miten-kay-suurimmalle-jaetulle-traumalle-kun-karjala>, viitattu 16.7.2020).
- Zerubavel, Eviatar (2003).** *Time maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past.* Chicago: University of Chicago Press.
- Zitting, Marianne (2019).** "Viipuri on kovien kontrastien kaupunki – romantiikkaa ja rappiota rinta rinnan". *Iltalehti* 11.5.2019 (verkkosivusto). (<https://www.iltalehti.fi/matka/20190511/5c00a182-3fe1-443b-9a81-8e42c4da05a6>, viitattu 7.9.2020).

Facebook viipurilaisten muistin paikkana¹

Sosiaalinen media on tuonut karjalaisjuuristen ulottuville niin sanotut digikunnaat, joilla maantieteellisesti hajaantunut karjalaisyhteisö kokoontuu ajasta ja paikasta riippumatta. Perinteisten tarinailtojen ja juhlien lisäksi näihin yhteisöihin voi päästä mukaan esimerkiksi Facebookin kautta. Erityisesti ulkosuomalaisille osallisuus virtuaalisiin karjalaisyhteisöihin on usein tärkeää.

Facebookin karjalaisryhmissä on kymmeniä tuhansia jäseniä. Niissä keskustellaan karjalaisuudesta, etsitään tietoa sukujuurista, kerrotaan omista ja edeltävien sukupolvien evakkokokemuksista, etsitään sukulaisia ja jaetaan kotiseutumatkoilta kerättyä tietoa. Niihin tallennetaan valokuvia ja videoita nykypäivästä ja menneiltä ajoilta. Tiettyyn rajattuun tai laveaan teemaan perustuvia ryhmiä ovat esimerkiksi Wanhat karjalaiset ruoat sekä Viipuri. Ryhmät voivat olla yksityisiä, salattuja tai kaikille avoimia, jolloin kuka tahansa Facebookin jäsen voi nähdä niissä käytävät keskustelut. Ryhmiin liittymiseen tarvitaan Facebookin jäsenyys, ja jäsenpyynnön yhteydessä saatetaan turvallisuusyiden vuoksi kysyä perustelua liittymiselle.

Karjalaiset ja karjalaisjuuriset voivat osallistua sosiaalisen median mahdollistamiin yhteisöihin itse hyväksi kokemallaan tavalla. Älylaitteet ja -puhelimet lisäävät yhteisön saavutettavuutta myös heidän kannaltaan, ketkä eivät voi tai halua osallistua Karjalaisille kesäjuhliille, muisteluiltoihin tai kotiseutumatkoille. Muiden jäsenten Facebook-ryhmiin tallentamat uudet ja vanhat valokuvat ja videot tarjoavat heillekin mahdollisuuden tehdä virtuaalisia kotiseutumatkoja.

Siirtokarjalaiset käyttävät muistelussaan internetiä meta-arkistona, jonka avulla he voivat tallentaa ja työstää muistojansa². Facebookin ryhmät toimivat siirtokarjalaisille myös digitaalisina muistin paikkoina³. Ryhmiin tallennetaan visuaalisia ja tekstipohjaisia aineistoja jäsenten jaettaviksi ja tuleville sukupolville tutustuttaviksi. Perinteensiirto voi tapahtua vanhemmilta sukupolvilta nuoremmille, mutta myös toisinpäin: nuoremmat ovat saaneet vanhempansa innostumaan karjalaisryhmistä. Perinnettä siirretään myös saman sukupolven sisällä.

Facebook voi luoda digitaalisen sillan menneisyyden ja tulevaisuuden välille. Viipuri-hakusanalla Facebookista löytyy useita ryhmiä, joiden teemana on joko historiallinen tai nykyinen Viipuri. Esimerkiksi Viipuri, Viipuri nyt ja ennen sekä Viipuri, rakennusten historia ja nykytila -ryhmissä on nyt 2020-luvun alussa yhteensä noin 3 900 jäsentä.

Vuonna 2018 perustetun Viipuri-ryhmän kuvauksessa kerrotaan, että ryhmä on tarkoitettu ”Viipurista, viipurilaisille ja kaupungista kiinnostuneille”. Tarkasteluhetkellä vuonna 2020 siinä on noin 1 600 jäsentä. Ryhmässä mennyt ja nykyinen Viipuri on yhtä aikaa läsnä keskusteluissa, kuvissa ja videoissa. Jäsenten toiminnassa painottuu visuaalisen muistitiedon tallennus: valokuva-albumeissa on yli 5 000 valokuvaa ja 30 videota. Albumien otsikoissa näkyy Monrepos’ n lisäksi muitakin tunnettuja viipurilaisuuteen liittyviä symboleita: teemakokonaisuuksia ovat esimerkiksi Kadonnutta Viipuria, Muisto säilyy, Pyöreä Torni kautta aikojen ja Espilä. Aikakerrostumat näkyvät ryhmän kuvauksessakin: ”Historiaa ja nykyaikaa, kuvin ja sanoin. Täällä jaetaan omakohtaisia kokemuksia, muistellaan ja kysellään hyvässä hengessä, toisiaan kunnioittaen, ja vaalitaan Viipurin henkeä, niin mennyttä kuin olevaa, tulevaa unohtamatta.”⁴

Historiaan painottuvan Viipuri, rakennusten historia ja nykytila -ryhmän tarkoituksena on ”esitellä Suomen ajan Viipurin rakennusten ja alueiden historiaa”.⁵ Visuaalisiin aineistoihin keskittyvässä ryhmässä yli viidestäsadasta valokuvasta suurin osa onkin historiallisia valokuvia rakennuksista, kaupunkinäkömistä tai vanhoista lehtileikkeistä. Nykyisyys on tuotu historian rinnalle liittämällä vanhan valokuvan yhteyteen kuva rakennuksen nykytilasta, sen paikalla sijaitsevasta uudemmasta rakennuskannasta tai pelkästä tontista. Uusi kuva voi olla jonkun jäsenen ottama ja ryhmään tallentama, tai se voi olla peräisin internetistä Google Maps -palvelusta.

Ryhmän ylläpitäjän Leo Nevalaisen syyskuussa 2019 julkaisema kuvapari on esimerkki historian elävöittämisestä ja tuomisesta nykypäivään. Osoitteessa Juusteninkatu 3 sijaitsevaa rakennusta on kuvattu vuosina 1922 ja 2016. Nevalainen taustoittaa ensimmäistä historiallista kuvaa näin:

Juusteninkatu 3, tontti LN137. Vuonna 1856 arkkitehti V.E.A. Bosin suunnittelee arkki-diakoni Hougbergin omistamalle tontille kivisen kaksikerroksisen asuintalon. 1890-luvulla talon yläkerroksessa toimi Viipurin taiteenystävain piirustuskoulu ja alakerroksessa Viipurin kaupungin rakennuskonttori. Kaupungininsinööriä oli siihen aikaan Johan Theodor Lindroos. Kuva: Juho Vikstedt v. 1922. Lahden kaupunginmuseo.⁶

Toisessa kuvassa on sama rakennus 2010-luvulla: ”Senaattori S. W. Hougbergin talon pihan puoli v. 2016”.⁷

Tauno Schulman antaa omassa kommentissaan lisätietoa talon suunnitelleesta arkkitehti V. E. A. Bosinista:

Viktor Erik Amadeus Bosin valittiin Viipurin kaupungin arkkitehdiksi 1851. Hän oli käynyt kadettikoulun Haminassa, palveli luutnanttina Venäjän armeijassa Kiovassa ja osallistui Turkin sotaan. Hän sai sairauden takia eron sotapalveluksesta 1832. Sen jälkeen hän toimi m.m. maanviljelijänä, yrittäjänä ja maanmittaajana Hämeessä, kunnes pääsi Viipuriin arkkitehdiksi. Hän kuoli Viipurissa 1862, jonne hänet myös haudattiin.⁸

Vuonna 2016 otetussa kuvassa näkyy rakennuksen ja sen ympäristön muutos verrattuna lähes sata vuotta aiemmin otettuun kuvaan. Kommentissa kerrottu tieto rakennuksen arkkitehdin elämäkulusta tuo syvyyttä sen historiaan ja valaisee Viipurin kansainvälistä virkamieskuntaa. Esimerkissä kuvastuu yhden viipurilaisen, digitaalisen muistiyhteisön rakentuminen meta-arkistoksi sekä historian ja nykyhetken yhteys.

Viitteet

- 1 Tietolaatikko pohjautuu Pirja Hyyryläisen maisterintutkielmaan Digikunnailla. Karjalaisuus Facebook-ilmionä (2018). Tietolaatikkoa varten ryhmien tarkasteluun on saatu luvat ryhmän perustajilta, valokuvan käyttöön kuvan ottajalta ja sitaattia varten kommentin kirjoittajalta.
- 2 Suominen 2009, 274.
- 3 Mm. Fingerroos 2010.
- 4 Viipuri-ryhmä.
- 5 Viipuri, rakennusten historia ja nykytila -ryhmä.
- 6 Nevalainen 2019.
- 7 Nevalainen 2019.
- 8 Schulman 2019.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Kuvalähteet

Vikstedt, Juho (1922). Juusteninkatu 3. Lahden kaupunginmuseo.

Nevalainen, Leo (2016). Juusteninkatu 3. Leo Nevalaisen kokoelma.

Internet-lähteet

Hyyryläinen, Pirja (2019). ”Karjalaiset kokoontuvat nyt digikunnailla”. Antroblogi. (<https://antroblogi.fi/2019/05/digi-karjalaisuus-facebook/>, viitattu 24.8.2020).

Viipuri-ryhmä. Facebook. (<https://www.facebook.com/groups/480696219010622/>, viitattu 24.8.2020).

Viipuri, rakennusten historia ja nykytila -ryhmä. Facebook. (<https://www.facebook.com/groups/389321454885622/>, viitattu 24.8.2020).

Tutkimuskirjallisuus

Fingerroos, Outi (2010). ”Karjala utopiana”. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hyyryläinen, Pirja (2018). Digikunnailla. Karjalaisuus Facebook-ilmionä. Jyväskylän yliopisto. Maisterintutkielma (<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/59612>, viitattu 25.9.2019).

Suominen, Jaakko (2009). ”Netti – kulttuurisesti omaksuttu?” Teoksessa Funetista Facebookiin – Internetin kulttuurihistoria, toim. Petri Saarikoski, Jaakko Suominen, Riikka Turtiainen & Sari Östman. Helsinki: Helsinki University Press.

Nostokurjista kruunuihin

Heraldiikka ja sen merkitykset neuvostoajan
Viipurissa ja sen jälkeen

Johdanto

Tarkastelen artikkelissani Viipurin heraldista renessanssia, jolla tarkoitan sekä kaupungin viranomaisten yrityksiä luoda Viipurille virallinen symboli että heraldisten muotojen epävirallisia käyttötapoja. Jäljitän neuvosto-Viipurin symbolien historiaa eri medioissa selvittääkseni, minkälaisia kaupungin historiaan ja tilaan liittyviä mielikuvia ja esitystapoja paikalliset toimijat loivat Stalinin ajan päätyttyä. Käytän Viipurin heraldista kuvastoa hyödyntävien kulutustavaroiden analyysissä arkisto- ja museomateriaalia sekä painettuja lähteitä, joiden avulla pystyn osoittamaan eri kuvastojen välisiä yhteyksiä.

Analysoin Viipurin symboleita *kuvitelmina* ajasta ja tilasta. Kuten Cornelius Castoriadis on esittänyt, mielikuvitus ja kuvittelu ovat samaan aikaan sekä yhteiskunnallisen kehityksen tuloksia että välineitä.¹ Kun kommunistinen puolue oli Hruštšovin kaudella julistanut neuvostoihmisten yksilöllisen hyvinvoinnin ensisijaiseksi tavoitteeksi ja torjunut puhdistukset sekä karkotukset vallankäytön tapoina, rohjettiin yksilöllisiä ja paikallisia toiveita jälleen esittää. Yksilöllisen tilan ja ajan tuottamisen keinoksi muodostui *omimisen* prosessi.² Omimisen ymmärrän Michel de Certeau'n tavoin luovan käytön ja kuluttamisen taktiikaksi, jota valtaa vailla olleet sovelsivat. Sen vastaparin muodostavat vallanpitäjien strategiat.

Niin kutsutun heraldisen renessanssin diskurssi sai lehdistössä suosiota ajan historiallisen tilanteen eli niin sanotun poliittisen suojasään ansiosta. Thomas Wolfe esittää, että neuvostolehdistö pystyi tuolloin käsittelemään neuvostovaltaa perustettaessa syntyneitä kysymyksiä ja etsimään niihin vastauksia arkisen elämän realiteeteista.³ Heraldinen renessanssi pystyttiin tästä syystä naamioimaan leninistisen propagandakäsityksen mukaiseksi ja 1960-luvun muistamisen politiikkaan sopivaksi. Tosiasiassa kyse oli kummankin diskurssin hyödyntämisestä heraldisen renessanssin päämäärien saavuttamiseksi.⁴ Vaikka ideologian ja lehdistön kontrolli tiukentui uudelleen vuoden 1968 jälkeen, omimisen prosessi jatkui keskusseutujen ulkopuolella pysähtyneisyyden ajan yli, koska Brežnevin kauden hallinto suhtautui siihen välinpitämättömästi.⁵

Luon artikkelini aluksi yleiskatsauksen stalinistiseen symboleiden järjestelmään ja neuvostoaajan loppupuoliskon heraldiseen renessanssiin. Sen jälkeen siirryn tarkastelemaan heraldisten symbolien käyttöä Viipurissa. Ensin tarkastelen kilpailuja, joita Viipurin kaupungin johtoporras järjesti virallisen kaupunkisymbolin valitsemiseksi, minkä jälkeen tulkitsen symbolisia kuvastoja, joita heraldisten kaupunkirintamerkkien valmistajat ja ostajat loivat. Lopuksi tutkin matkamuistojen ja painotuotteiden heraldisia Viipuri-kuvia ja pyrin ymmärtämään, minkälaisia visioita, ideologioita ja taloudellisia realiteetteja niiden taustalla on.

Stalinistinen symbolijärjestelmä ja heraldiikka

Stalinistinen symbolijärjestelmä muodostui hierarkkisista alueellisista symboleista, jotka oli neuvostotasavalloissa otettu virallisesti käyttöön 1920-luvun lopulla ja jotka pitivät pintansa Neuvostoliiton viimeisiin vuosiin asti. Alueiden ja kaupunkien paikallisille symboleille ei keskusjohtoisessa järjestelmässä ollut tilaa.⁶

Vuodesta 1918 lähtien neuvostokaupungeissa kiellettiin keisarillisen ajan symbolit. Ainoa kaupunkien symbolipolitiikkaa käsittelevä laki oli ”määräys tasavallan monumenteista” vuodelta 1918.⁷ Siinä edellytettiin, että vanhat muistomerkit ja symbolit korvattaisiin uusilla, joiden tuli heijastaa ”työväenluokan vallankumouksellisen Venäjän aatteita ja tunteita”. Määräys kannusti luomaan Moskovalle uuden kaupunkisymbolin, joka otettiin käyttöön vuonna 1924 mutta unohdettiin pian.⁸

Neuvostovallan ensimmäisellä vuosikymmenellä luotiin koko valtiolle ja sen neuvostotasavalloille uudet symbolit. Alueet ja kaupungit joutuivat käyttämään liitto- tai osavaltiotason symboleita, mikä loi yhtenäisen, ylhäältä alas rakennetun symbolijärjestelmän. 1920-luvun lopulta lähtien Moskova sääti ja standardoi neuvostotasavaltojen symboleja yhä voimakkaammin.

Autonomisten neuvostotasavaltojen piti vuoden 1936 perustuslain mukaan luopua kaikista omista symboleistaan ja ottaa käyttöön oman neuvostotasavaltansa vaakuna ja lippu. Neuvostotasavaltojen symboleiden standardisointi ei päättynyt Stalinin kuolemaan, vaan se jatkui suojasään aikakaudella. Järjestelmä vahvistettiin vielä uudelleen vuoden 1978 Brežnevin ajan perustuslaissa ja viimeisteltiin 1980-luvulla. Siksi väitänkin, että 1920-luvun lopulla luodusta ja vuoden 1936 perustuslaissa vahvistetusta symbolien järjestelmästä ei koskaan purettu pois stalinismia, vaikka stalinismista luovuttiin kaikkialla muualla.

Vuoteen 1964 mennessä Neuvostoliitossa oli vain 36 virallisesti hyväksyttyä vaakunaa ja yhtä monta lippua. Viralliset symbolit puuttuivat kokonaan alue- ja

piiritason yksiköiltä sekä kaupungeilta. Esimerkiksi Karjalan autonomisella sosialistisella neuvostotasavallalla oli vaakuna, mutta Leningradin oblastilla eli alueella ei sellaista ollut.

Paikallis- ja aluehallinnon asiakirjoissa käytettiin pelkästään liittovaltion ja neuvostotasavaltojen symboleja. Koska symbolien valikoima oli suppea ja yhdenmukainen, samat symbolit toistuivat lähes kaikkialla moskovalaisen ministeriön asiakirjoista leningradilaisen koulun tai viipurilaisen tehtaan papereihin. Jokainen neuvostosymboli ilmensi stalinistista järjestelmää, kun taas paikallisia piirteitä ei esitetty missään.⁹ Neuvostotasavaltojen symbolit sisälsivät nykyisyyden ja tulevaisuuden kuvastoa, eivät menneisyyden. Heraldinen renessanssi muutti tilanteen.

Kaupunkien paikallisesti omaksumat symbolit heikensivät 1960-luvulta lähtien keskitettyä symbolijärjestelmää, purkivat stalinismia ja tuottivat vaihtoehtoisia kaupunkivisioita neuvostotilasta ja -ajasta. Kun heraldisten kuvioiden suosio kasvoi, epävirallisia kaupunkisymboleita luotiin, uusinnettiin ja tuotettiin painotuotteissa, merkeissä ja muistoesineissä, minkä myötä heraldinen kuvasto monipuolistui.

Suojasäänä tunnettu neuvostohistorian aikakausi ei ainoastaan lopettanut stalinistisia puhdistuksia vaan tarkoitti myös 1950-luvulta 1960-luvun loppupuolelle ulottunutta poliittisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen avausten ja muutosten kirjoa.¹⁰ Sputnikin ja Gagarinin lentojen myötä kansanjoukkojen tilakäsitys laajeni kosmiseen ulottuvuuteen. Rautaesirippu raottui kansainvälisen vuorovaikutuksen lisääntyessä ja ensimmäisen suuren kansainvälisen tapahtuman, Moskovan kuudennen nuorisofestivaalin myötä.¹¹ Mediakampanjoissa juhliittiin lisäksi neitseellisten maiden valloittamista maataloudelle ja Siperian valloittamista teollisuudelle. Matkailu alkoi liikuttaa suuria kansanjoukkoja.¹² Kenties tärkeintä oli kuitenkin yksityisen tilan laajentuminen, kun miljoonat kaupunkilaiset saivat oman asunnon entisten yhteisasumusten sijaan.¹³

Lähimenneisyyttä arvioitiin 1960-luvun alussa yhtäältä destalinisoinnin eli stalinismin purkamisen kautta ja toisaalta luomalla muistin politiikan keskeiseksi elementiksi suuren isänmaallisen sodan kultti.¹⁴ Paikallinen taso sai yhä lisää vastuuta kansalaisten isänmaallisesta kasvatuksesta, mitä tuki aiemmin sensuroidun ja kiistetyn paikallishistorian tunnustaminen hyödylliseksi akateemiseksi ja sivistykselliseksi elementiksi. Paikallishistoriallisia museoita perustettiin sadoille paikkakunnille. Myös vahvistuva kulttuuriperinnön suojelu loi ei-valtiollisia rakenteita kulttuurin ja matkailun aloille.¹⁵ Ihmiset kiinnostuivat yhä enemmän neuvostoaikaa edeltäneestä historiasta ja paikallishistoriasta sekä halusivat suojella kulttuuriperintöään, johon heillä oli myös tunnesiteitä.¹⁶

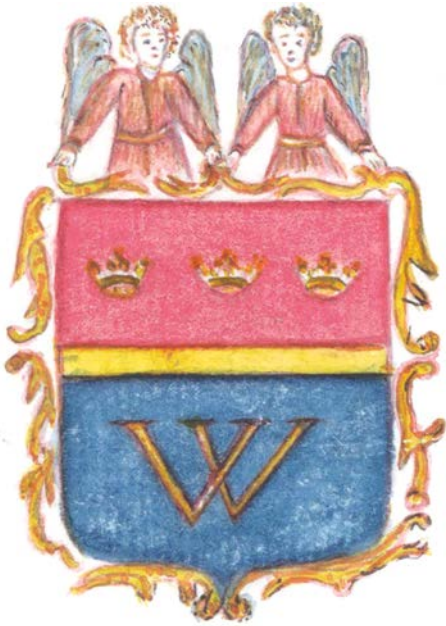
Ensimmäiset uudet kaupunkisymbolit omaksuttiin vuonna 1964 pienessä armenialaisessa Leninakanin kaupungissa (nykyisin Gjumri) ja venäläisessä alueensa keskuskaupungissa Penzassa. Nämä uudet kaupunkisymbolit julkistettiin lehdissä, mikä osoitti uuden käytännön tulleen virallisesti hyväksytyksi. Tämä puolestaan kannusti ottamaan käyttöön yhä uusia symboleja, ja pelkästään vuonna 1967 niitä julkistettiin yli 40.¹⁷ Kaupunkien viranomaiset hyväksyivät uudet symbolit tapauskohtaisesti, koska ohjeet ja standardit puuttuivat.

Kun vuonna 1918 annettu määräys tasavallan monumenteista löydettiin suojasään aikana uudelleen, heraldisen renessanssin kannattajat käyttivät sitä omiin tarkoituksiinsa: he korostivat lehdistössä, että uudet luotavat kaupunkisymbolit eivät olleet laittomia.¹⁸ Ensimmäistä kertaa monumenttimääräystä siteerattiin kirjailija Daniil Graninin symbolien renessanssin manifestissa.¹⁹ Granin kuvaili siinä keksineensä ajatuksen kaupunkisymboleista tarkastellessaan kaukaisten Altai-vuorten alueiden ”nuorten työläisten tavallista arkielämän virtaa”. Manifesti ilmestyi artikkelina *Izvestija*-lehdessä, jota johti tuolloin Hruštšovin vävy Aleksei Adžubei. Lehti julkaisi säännöllisesti tietoja uusista symboleista ja oli avainroolissa niiden oikeuttamisessa miljoonille lukijoilleen. Hruštšovin valtakaudella vapautuneen lehdistön oli mahdollista edistää yhteiskunnallista ja ideologista innovaatiota, uusien symbolien käyttöä. Innostaakseen kansaa uudelleen sosialismin rakentamiseen puolue antoi lehdistölle mahdollisuuden uudenlaisiin keskustelunavauksiin. Se sai luvan käsitellä, kritisoida, inspiroida – ja siten foucault’laisessa merkityksessä hallita – neuvostokansalaisten käyttäytymistä. Samalla yhteiskunnan kehitystä kohti sosialismia edistettiin uusien keinoin.²⁰

Runoilija Jevgeni Dolmatovski toisti Graninin argumentit *Sovetskaja kultura*-lehdessä. Hän kuvasi ensin, miten Norilskin työläiset keksivät ajatuksen kaupunkinsa symbolista, ja nosti sitten esiin Leninin ”propagandasuunnitelman”.²¹ Vasili Peskov ylisti *Komsomolskaja Pravda*-lehdessä tapaa, jolla nuorten *Rodina*-eli Isänmaa-yhdistyksen symboliluonnokset kuvastivat rakkautta kotiseutuun ja sen luontoon, historiaan ja kulttuuriin.²²

Symbolisen renessanssin edelläkävijöiden näkemyksiä toistettiin sittemmin paikallisissa julkaisuissa. 1960-luvun lopulla reportaasit kilpailuista kaupunkisymbolien valitsemiseksi sekä uutiset niiden ottamisesta käyttöön eri puolilla Neuvostoliittoa tekivät kaupunkisymboleista oikeutetun tavan vahvistaa paikallis-patriotismia. Samalla uudet symbolit haastoivat ja monimuotoistivat vakiintunutta symbolijärjestelmää.

Heraldinen renessanssi ei päättynyt 1960-luvun lopun konservatiiviseen käännteeseen. Puoluejohto patosi kehitystä lähinnä Baltian maissa ja Ukrainassa, joissa oli esitetty peräti neuvostotasavaltojen symbolien uudistamista.²³

Viipurin kaupunkivaakuna virallistettiin vuonna 1788. Sen pohjana oli vanha kaupunkisinetti. Vaikka kaupunki oli kuulunut 1700-luvun lopulla jo vuosikymmenten ajan Venäjään, vaakunan kolme kruunua ja latinalainen W-kirjain viittasivat kaupungin pitkään historiaan Ruotsin osana. Oikealla puolella on uusi kaupunkivaakuna vuodelta 1817. Tuolloin Viipuri kuului Venäjän keisarikunnan alaiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan. Sama kuva säilyi kaupunkivaakunana myös Viipurin kuuluessu Suomen tasavaltaan.

Sen sijaan kaupunki- ja aluetason viranomaiset saivat päätäntävällän uusien kaupunkisymbolien valinnassa.

Viipurin kaupungilla on pitkä heraldisten tunnusten historia, jota on käsitelty kirjallisuudessa kattavasti.²⁴ Viipurin heraldisesta historiasta on syytä mainita kaksi merkittävää seikkaa. Ensimmäinen on se, että Viipurin heraldinen symboliikka liittyy paitsi keisarillisiin ja kansallisiin, myös useisiin muihin konteksteihin. Näissä erilaisissa konteksteissa on kaupungin perinnöstä voitu esittää toisistaan poikkeavia tulkintoja, mikä on korostanut Viipurin kiistellyä asemaa erilaisissa muistidiskursseissa.²⁵ Toinen merkittävä seikka on se, että kaikki neuvostoaikaa edeltäneet kaupunkisymbolit olivat keskusvallan määrittämiä, eli ne eivät olleet paikallista alkuperää. Paikalliset toimijat pääsivätkin vaikuttamaan Viipurin symboleiden luomiseen vasta neuvostoajan jälkipuoliskolla.

Viipurin vaakunakilpailu vuonna 1967

Viipurin kaupunkiviranomaiset yrittivät luoda kaupungille symbolin ensimmäistä kertaa vuonna 1967. Symbolikilpailun keskeinen ideoija oli todennäköisesti kaupungin pääarkkitehti Viktor Šerbakov, jonka toimisto otti vastaan kilpailuehdotukset. Šerbakovin ansioksi on niin ikään luettu päärooli Viipurin vanhan kaupungin säästämisen tyypitalojen rakentamiselta 1960-luvulla.²⁶ Olen rekonstruoinut symbolikilpailun vaiheet kolmentyyppisistä lähteistä. Arkistoaineistona käytin kaupungin neuvoston toimeenpanevan komitean (tästä eteenpäin *gorispolkom*) päätöksiä, joita säilytetään Leningradin alueen arkistossa (tästä eteenpäin *LOGAV*).²⁷ Toisena lähteenä ovat olleet *Vyborgski kommunist* -sanomalehden (tästä eteenpäin *VK*) artikkelit, ja kolmantena lähteenäni on haastattelumateriaali vuosilta 2019–2020.

Avoimen kilpailun kaupungin vaakunasta julisti *gorispolkomin* päätös 25. toukokuuta 1967.²⁸ Päätöksestä ilmoitettiin *VK*:ssa 6. kesäkuuta:²⁹

Vaakuna on kaupungin tunnusmerkki, jonka täytyy esittää kaupungin ominaislaatua, sen historiallisia ja nykyisiä piirteitä merenkulkukaupunkina sekä sen luontoa, teollisuutta, kulttuuria, teknologiaa ja maantieteellistä sijaintia. Kaupungin vaakunaa voidaan käyttää arkkitehtuurissa, teollisuudessa, kaupankäynnissä, mainonnassa, muistoesineissä ja merkeissä, ylipäänsä kaupungin tuotemerkinä. Kilpailu on avoin kaikille. – Parhaat suunnitelmat palkitaan: 50 ruplaa voittajalle, 25 ruplaa kahdelle seuraavaksi parhaalle 20 ruplaa kolmelle kolmanneksi parhaalle.

Kaupunkisymbolien valitsemiseksi käytiin muodollisesti demokraattinen kilpailu, johon kuka tahansa pystyi lähettämään ehdotuksensa.³⁰ Kilpailukutsu oli demokraattinen ja avoin, minkä lisäksi ajatus yhteisesti omistetusta kaupungista välittyi kutsun otsikosta, jossa Viipuri määriteltiin ”meidän” kaupungiksemme.

Tulevalle symbolille kaavailtiin monenlaisia käyttötarkoituksia. Symbolin oli tarkoitus korostaa kaupungin statusta ja esittää se houkuttelevassa valossa. Symbolin ajateltiin antavan lisäarvoa niin kaupalle, teollisuudelle kuin rakentamisellekin muunlaisista aktiviteeteista puhumattakaan. Rintamerkkeihin ja muistoesineisiin sijoitettuna symbolista tulisi myös kaupunkilaisten käyttöesine ja ylpeyden aihe. Uuden symbolin oli tarkoitus yhdistää visuaalisessa ilmeessään kaupungin historia ja nykyisyys sekä sen luonto ja kulttuuri.

Ajatus demokraattisesta kilpailusta ei ulottunut kilpailun tuomaristoon, jonka jäsenet olivat valtiollista ja paikallista neuvostoeliittiä.³¹ Heidän ohellaan jäsenistössä olivat tosin edustettuina myös kaupungin tärkeät sidosryhmät, ja valinnan tekivät yhdessä erilaiset hallinnoijat, johtajat, ideologit ja asiantuntijat.³²

Useimmista Neuvostoliiton toimielimistä poiketen tuomaristosta puuttui työläisten edustus. Suuri yleisö pääsi tutustumaan 40 kilpailuehdotukseen paikallisen kaiverrus- ja maalausstudion ikkunanäyttelyssä,³³ mutta sillä ei ollut oikeutta kommentoida tai äänestää niitä.

Ehdotusten määräaika oli elokuussa, mutta vähäisen osallistujamäärän takia kilpailuaikaa jatkettiin kuukaudella.³⁴ Viktor Šerbakov totesi ehdotetut ideat ja niiden toteutuksen epäonnistuneiksi, koska enemmistöstä puuttuivat kaupunkisymbolille tärkeimmät ”lakonisuuden ja ilmaisuvoiman” piirteet. Siksi hän ehdotti toisen kierroksen järjestämistä parhaaksi valittujen ehdotusten kesken.³⁵ Muissa kaupungeissa vastaavien kilpailujen lopputulos oli usein samankaltainen. Heraldisen tradition katkeamisen ja vähäisen suunnittelukoulutuksen takia heraldiikan konventiot olivat Neuvostoliitossa useimmille ehdotusten tekijöille vieraita. Ehdotuksiin oli ahdettu liikaa elementtejä onnistumatta luomaan uniikkia, abstraktia ja ytimekästä symbolia. Ensimmäistä palkintoa ei Viipurin kilpailussakaan lopulta myönnetty, koska tuomariston mukaan mikään kilpailuun jätetyistä suunnitelmista ei täyttänyt täysin tarkoitustaan.³⁶ Järjestäjät päättivät vaihtaa kilpailumuodon suljetuksi toista kierrosta varten, ja mukaan valittiin kaksitoista paikallista taiteilijaa. Heidän lopulliset suunnitelmansa, joihin kuului esimerkiksi ankkureita, ketjuja ja linnan siluetti, muistuttivat toisiaan. Mitään ehdotuksista ei lopulta otettu virallisesti käyttöön.³⁷

Vuosien 1967–1968 innostuneesti alkanut Viipurin vaakunakilpailu törmäsi siis vaikeuksiin ja päättyi lopulta ratkaisemattomana. Vaikka virallinen kaupunkisymboli jäi valitsematta, kilpailu viritti pohtimaan sellaisen luomista. Myös Šerbakovin ajatus suunnitelmien yksityiskohtien käyttämisestä teollisissa tuotemerkeissä, mainonnassa ja urheilutunnuksissa toteutui osittain.

Kysymykseen, miksi Viipurista tuli Neuvostoliiton symbolisen renessanssin varhainen toteuttaja ja miksi kilpailu jäi ratkaisemattomaksi, on käytössä olevien lähteiden pohjalta vaikea vastata. Todennäköisesti kilpailuun ryhdyttiin ulkoisten ja paikallisten tekijöiden paineesta, sillä samanlaisia kilpailuja oli jo meneillään useissa muissa kaupungeissa Leningradin alueella: Tihvinässä, Lugassa (Ylä-Laukaassa), Ivangorodissa ja Kingiseppissä (Jaamassa). Sanomalehdissä kirjoitettiin myös Moskovan kilpailusta ja kehotuksista järjestää kilpailu Leningradissa. Uutiset yhä uusista kaupungeista ottamassa käyttöön tunnuksia ja vaakunoita loivat käsitystä siitä, että renessanssi oli käynnistynyt vauhdikkaasti kaikkialla Neuvostoliitossa.

Neuvostohallinnon näkökulmasta Viipurilla oli oikeus omaan symboliin jo matkailunkin takia. Kun Neuvostoliitto oli ryhtynyt edistämään aktiivisesti kansallista ja kansainvälistä matkailua, kaupunkiin oli alkanut virrata vuosittain

kymmeniä tuhansia turisteja Neuvostoliitosta ja ulkomailta.³⁸ Neuvostoliiton matkailuelinkeino kärsi kuitenkin kroonisesta laadukkaiden matkamuistojen pulasta, ja siksi kaupungin vaakuna, tunnuskuva tai tuotemerkki melkein missä hyvänsä esineessä saattoi muuttaa sen houkuttelevaksi matkamuistoksi. Kysyntää oli myös kaupungin historiaa käsitteleville opaskirjoille ja julkaisuille.

Myös yleisvenäläinen seura, jonka tarkoituksena oli historiallisten ja kulttuuristen monumenttien säilyttäminen, piti paikallisteemaisia matkamuistoja tärkeinä (myöhemmin artikkelissa ko. seurasta käytetään sen venäläisten alkukirjainten mukaan lyhennettä VOPIK). Seuran toimisto työskenteli Viipurissa aktiivisesti 1960-luvun puolivälistä lähtien. Viipurin linnan merkitystä kaupungin historiassa korosti myös paikallishistoriallisen museon avaaminen siellä vuonna 1960.

Suojasään aikaan alkanutta kampanjaa uusien neuvostorituaalien luomiseksi³⁹ ilmensi esimerkiksi kunniakansalaisen arvonimen perustaminen 1960-luvun alussa. Vastasyntyneiden lasten vanhemmat kutsuttiin Viipurissa lisäksi rekisteröintiseremoniaan vastaanottamaan lapselleen Leningradin alueelle syntyneen lapsen mitali.⁴⁰ Tämänkin kehitys kohdisti huomiota kaupungin historiaan ja kaupunkitilaan sekä pohjusti ajatusta uusista kaupunkisymboleista.

Tunnusmerkki televisioon: Viipuri ja tv-kilpailu *Zemljaki*⁴¹

Viipurin viranomaiset järjestivät seuraavan kilpailun kaupunkisymbolista yhteistyössä televisio-ohjelma *Zemljakin* kanssa. Suosittua, leningradilaisessa tv-studio *Gorizontissa* kuvattua tv-ohjelmaa esitettiin neuvostotelevisiossa vuosina 1972 ja 1973.⁴² Ohjelman omaperäinen formaatti sulautti toisiinsa uutisjutut ja Leningradin alueen piirikeskusten väliset kilpailut. Kahdeksan piiripääkaupunkia kilpaili pareittain kuin urheilukisoissa. Viipuri ylsi välieriin, joissa se hävisi Olhavalle.

*Sovetskaja kultura*n artikkelissa *Zemljaki*-ohjelmaa kehuttiin siitä, että se onnistui hyvin katsojien sitouttamisessa ja mobilisoimisessa hyödyllisiin toimiin.⁴³ Kaupunkiparit kilpailivat katujen ja julkisten tilojen kehittämisessä. Kilpailuun osallistuneiden teollisuusyritysten tuottavuus kasvoi, ja ammattitaitoisten työntekijöiden keskinäinen kilpailu lisäsi halua kouluttautua ja omaksua parhaita käytänteitä. Sadat tuhannet ihmiset osallistuivat urheilutoimintaan ansaitakseen kaupungeilleen pisteitä. Tietokilpailut, jotka käsittelevät paikallista historiaa ja maantietoa, toivat lukijoita sadoille niistä kirjoitetuille sanomalehtiartikkeleille sekä radio-ohjelmille, ja kirjakauppojen tietokirjahyllyt myytiin tyhjiksi. Vetoava televisioformaatti teki *Zemljakin* kilpailuista kaikkien aikojen suosituimman symbolikilpailun.

Ehdotuksen uuden symbolikilpailun järjestämisestä teki pääarkkitehti Šerbakov yhdessä kaupungin kulttuuriosaston kanssa. VK pyysi ehdotuksia ”kai-kilta kiinnostuneilta, myös koulujen oppilailta”, ja voittajaehdotuksen tekijälle luvattiin pääsy kaupungin kilpajoukkueeseen.⁴⁴ Vaikka yleisökilpailu oli avoin, kilpailun tuomaristo ei ollut yhtä laaja tai edustava kuin vuosina 1967–1968, vaan se muistutti projektiryhmää, jonka tehtävänä oli tavoitella Viipurille kilpailumenestystä.⁴⁵ Tavoiteltavan kaupunkisymbolin tuli edustaa ”nykyisen kaupungin sekä sen historiallisen ja vallankumouksellisen menneisyyden omaleimaisimpia piirteitä”. Symbolin tuli näyttää hyvältä televisioruudussa ja olla sellainen, että sen pystyisi sijoittamaan kilpajoukkueen rintamerkkeihin. Viipurilaiset saivat vain 20 päivää aikaa valmistella ehdotuksia ja lähettää ne.

Kun *Zemljaki*-ohjelman kaksi ensimmäistä jaksoa oli lähetetty, VK aloitti juttusarjan ohjelmasta innostaakseen yleisöä ja edistääkseen Viipurin mahdollisuuksia kilpailumenestykseen. Sarjassa kerrottiin 14. tammikuuta 1972 uusia yksityiskohtia tunnuskuvaahaasteesta:

Joukkueen täytyy puolustaa tunnuskuva eli selittää sen sisältö ja taiteellinen muoto. Puolustukseen on varattu aikaa yksi minuutti. Selitys voi olla suora-sanainen tai runomuotoinen.⁴⁶

Tuomariston päätös julkistettiin viikkoa myöhemmin, ja jälleen kilpailuaikaa jatkettiin, nyt helmikuun loppuun.⁴⁷ Tuomaristo piti kaikkia jätettyjä ehdotuksia epäonnistuneina:

Tekijät eivät olleet täysin ymmärtäneet tehtäväänsä. He olivat suunnitelleet tv-tunnuskuvan *heraldisen kilven muotoiseksi kaupunkivaakunaksi* [korostus E.M.]. Työt sisälsivät lukuisia pieniä yksityiskohtia, joita oli nopeasti nähtyinä vaikeaa havaita ja muistaa.

Vuonna 1972 toistettiin monia aiemman kilpailun virheitä. Järjestäjät antoivat liian vähän aikaa ja ohjeita, kilpailijat puolestaan ahtoivat ehdotuksiinsa liian paljon elementtejä toivotun tehokkaan ja ytimekkään ratkaisun sijaan. Merkillepantavaa oli kuitenkin uusi piirre: osallistujat olivat vakuuttuneita siitä, että kaupungin symbolin tuli näyttää vaakunakilveltä, vaikka kyse oli televisiotunnuskuvasta. Heraldiset elementit olivat siis saaneet heraldisen renessanssin myötä riittävästi näkyvyyttä sekä ideoina että kuvina, ja vaakunakilvestä oli tullut yleisissä mielikuvissa kaupunkisymbolin oletusarvo. Muutosta selitti lehdistön avainroolin ohella se, että kilpailujen välivuosina oli käynnistynyt heraldisia kaupunkisymboleita kuvanneiden rintamerkkien ja -neulojen massatuotanto, levittäminen ja keräily.

Uuteen kilpailuun tuli ehdotuksia Viipurin piiristä ja kauempaakin niin lapsilta ja aikuisilta kuin amatööreiltä ja visuaalisten taiteiden ammattilaisiltakin. Vaikka taidehistorioitsija Ksenia Daškova kritisoi ehdotusten soveltuvuutta tarkoitukseensa, hän tunnusti suunnitelmilla olevan myös vahvuuksia: esimerkiksi Viipurin joukkoliikenneviranomaisen aikoi muokata yhdestä ehdotuksesta logonsa. Viktor Motorikon grafiikkatöiden taiteellista tasoa keuhuttiin, mutta Daškovin mielestä ne eivät korkeatasoisuutensa takia sopineet televisioformaattiin. Hän kannusti entistä laajempaan osallistumiseen ja toivoi kilpailuun ideoita, joita ammattitaiteilijat voisivat kehittää. Daškova kutsui parhaiden töiden tekijöitä sekä Kulttuuritalon ja kunnallisten taidetyöpajojen käsityöläisiä ja taiteilijoita osallistumaan uudestaan kilpailuun.

Kilpailuun lähetetyissä ehdotuksissa oli myös se heikkous, että niissä ei juurikaan kuvattu kaupungin tulevaisuutta. Tavoite, että neuvostokaupunkien symbolien tuli ”heijastaa kaupungin menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta”, oli yleistynyt 1960-luvun lopun kilpailukutsuissa. Kommunismin saapumista ja jatkuvaa edistystä lupaava marxilais-leniniläinen julkinen puhe näyttäytyi yhä selvemmin performatiivisena rituaalina, jolla ei juuri ollut muuta sisältöä kuin vallitsevan diskurssin uusintaminen.⁴⁸ Ne harvat kaupunkien symbolit, joihin todella oli löydetty kuvia tulevaisuudesta, oli otettu käyttöön jo symbolisen renessanssin varhaisina vuosina, suojasään toiveikkaan romantiikan aamunkoitossa.⁴⁹ 1960-luvun jälkipuoliskolla kiinnostuttiin tulevaisuuden kuvittelemisen sijasta yhä enemmän symbolisesta paluusta neuvostoaikaa edeltäneeseen menneisyyteen.⁵⁰ Viipurin vuoden 1972 tunnuskuvakilpailussa tulevaisuuden puuttuminen suunnitelmista oli pitkälti järjestäjien syytä, sillä alkuperäisessä kutsussa ei tällaista vaatimusta mainittu.

Maaliskuun toisena päivänä 1972 julistettiin kilpailun voittajaksi Viktor Motoriko.⁵¹ Tunnuskuvaa ei julkistettu *VK*:n sivuilla, mutta se erottuu selkeästi tv-studiolta otetuista valokuvista.⁵² Lehdessä kuvailtiin voittanutta ehdotusta:

Linna kohoaa kohti korkeuksia, ja sen yläpuolella nähdään nostokurjen ojennettu varsi ja laivan siluetti. Viipurin kaupunkisymboli edustaa kaupungin historiaa, nykyisyyttä ja tulevaisuutta.⁵³

Tyyliltään julistemainen voittajatunnuskuva sopi hyvin televisioon: taustalla näkyvä linnan siluetti edustaa kaupungin historiaa, vaikka se jääkin punaisen tornitalon siniharmaaseen varjoon. Linnan sijoittelu ja värivalinta symboloivat sekä mennyttä aikaa että kaupunkitilaa. Vanhahtava kirjaintyyppi viittaa 1700–1800-lukujen historiaan ja korostaa Viipurin venäläisyyttä. On vaikeaa päätellä, mitkä muista elementeistä edustavat nykyhetkeä ja mitkä tulevaisuut-

ta. Uuden, tuntematonta määränpäättä kohti purjehtivan laivan voi tulkita symboloivan molempia. Sama pätee uuteen asuinrakennukseen ja nostokurkeen, joka lupaa rakennustöiden jatkuvan.

Viktor Motoriko muokkasi tunnuskuva kilpailun vielä jatkuessa. Tuomaristo valitsi parhaaksi uuden version, jossa oli kohokuvio metallilevyllä.⁵⁴ Tämä tunnus sijoitettiin samana vuonna Viipurin niin kutsuttuun käyntikorttiin, jossa kerrottiin lyhyesti Viipurin historiasta ja esitettiin *gorispolkomin* puolesta kutsu vierailta kaupungissa. Tunnuskuva oli siis käytännössä hyväksytty kaupungin symboliksi.

Vuonna 1972 julistettiin *Zemljaki*-televisiokilpailun yhteydessä myös avoin kilpailu kaupunkia kuvaavan muistoesineen suunnittelemiseksi. Maaliskuussa VK kuvaili välierävaiheen ehdotuksia, joissa kilpailivat keskenään Viipuri ja Olhava:

Matkamuiistikilpailussa suunnitellaan, valmistetaan ja esitellään muistoesine, joka ilmentää kaupungin luonnetta. Paikallisten materiaalien käyttäminen on suotavaa. Tuomaristo arvioi ehdotukset omaperäisyyden, esteettisten vahvuuksien ja työn laadun perusteella.⁵⁵

Huhtikuun viidentenä *gorispolkomin* kulttuurikomitean johtaja pyysi lukijoita kiirehtimään ehdotuksien laadinnassa ja kertoi lisää yksityiskohtia haasteesta:

Aluksi tehtävä voi vaikuttaa helpolta. Yrityksemme valmistavat monia rintamerkkejä ja kohokuvia Viipurin nähtävyyksistä, mutta ne eivät nyt sovellu kilpailuun, koska niissä kuvataan yksittäisiä nähtävyyksiä. Televisiokilpailussa vaaditaan, että muistoesineen täytyy kuvata kaupungin luonnetta.⁵⁶

Viikkoa myöhemmin tuomaristo valitsi parhaan ehdotuksen, ja välierässä 17. toukokuuta Viipuri esitteli oman matkamuiستonsa.⁵⁷ Upotuksin koristellussa paneelissa käytettiin useita värillisiä puumateriaaleja, joista VK nosti esiin alueella kasvavan visakoivun. Puupaneeli yhdisti perinteen ja nykyajan kuvaamalla Viipurin linnaa ja ensimmäistä Viipurissa rakennettua neuvostoajan konttilaivaa *Sestoretiskiä*. Paneelista ei julkaistu lainkaan kuvaa, eikä sen matkamuiستotuotannosta ole näyttöä. Syynä saattoi olla puu-upotusten korkea hinta.⁵⁸

Vaikka Viipuri ei tarmokkaista ponnisteluista huolimatta voittanut televisiokilpailua, kilpailu teki kaupungista asukkailleen entistä tutumman. Samalla se lisäsi asukkaiden motivaatiota tutustua kaupungin historiaan ja perinteisiin. Televisio-ohjelman kilpailut kehittivät paikallisia identiteettejä, ja Viipurin kaupunki puolestaan sai erinomaisen matkamuiستoesineen ja kilpailun voitteen tunnuskuvan. Kummassakin esineessä näkyi kaupungin tunnustettavin

maamerkki eli linna, joka nousi yhä vahvemmin Viipurin avainsymboliksi. Kilpailujen ansiosta kaupunkilaiset joutuivat seulomaan kaupunkinsa eri puolista esiin sen kaikkein omaperäisimmät ja ratkaisevimmat erityispiirteet.

Kilpailut 1980-luvulla

Zemljaki-kilpailun myötä käyttöön otetut kaupunkisymbolit monipuolistivat Leningradin alueen symbolimaisemaa. Olhava, Luga, Kingisepp ja kaksi muuta kaupunkia ottivat 1970-luvulla käyttöön oman kaupunkivaakunansa. Vaikka 1980-luvulle tultaessa kaupunkisymbolit olivat heraldisen renessanssin myötä koko Leningradin alueella vakiintuneet, Viipurin viranomaiset eivät näytä kokeneen paineita virallisten kaupunkisymbolien luomiseen. Päähuomio siirtyi 1980-luvulla matkamuistoihin, ja virallisen kaupunkisymbolin luominen jäi taka-alalle. Vuosina 1986 ja 1988 kaupungin viranomaiset järjestivät kaksi avointa kilpailua uusien matkamuistojen suunnittelemiseksi, mutta kumpikaan kilpailu ei tuottanut Viipurille heraldista symbolia. Kilpailujen pohjalta voidaan silti tarkastella, kuinka käsitykset kaupunkisymboliin kelpaavista elementeistä muuttuivat vuosikymmenen aikana.

Tammikuussa 1986 *gorispolkom* järjesti Viipuri-matkamuistojen suunnittelukilpailun, josta *VK* asiaankuuluvasti raportoi.⁵⁹ Ehdotettuja aiheita olivat rintamerkki kaupungin symboleista, symbolinen avain ja viiri. Kilpailun tavoitteena oli pikemminkin kehittää lisää matkamuistoja turisteille kuin luoda varsinaista kaupunkisymbolia. Kenties juuri tästä syystä ehdotuksissa ei tarvinnut kuvata mitään kaupungin historiaan tai kaupunkiympäristöön liittyvää erityispiirrettä vaan riitti, että ehdotukset olisivat ”kiinnostavia, ideoiltaan omaperäisiä ja muodoltaan ilmaisuvoimaisia”.⁶⁰ Osallistujien oli päätettävä, mitä he pitivät Viipurin symbolina, joka sitten sijoitettiin rintamerkkiin, avaimeen tai viiriin.

Osallistujilla oli jälleen vain niukasti aikaa, kolmisen viikkoa, valmistella suunnitelmiaan. Kun ehdotuksia tuli vain vähän, kilpailun määräaikaa jatkettiin lähes kahdella kuukaudella.⁶¹ Järjestäjät markkinoivat kilpailua esittelemällä ehdotuksia kaupunginkirjastossa, mutta vain yksi 26 ehdotuksesta täytti tuomariston vaatimukset. Kilpailun voittajaksi julistettiin kaupungintalon tornia kuvaava viiri, jonka oli suunnitellut Viktor Dmitrijev. Muita palkintoja ei jaettu. Kerta oli ensimmäinen, jolloin palkittu ehdotus ei sisältänyt neuvostoaiheita. Valitsemalla kaupungintalon edustamaan Viipuria tuomaristo otti etäisyyttä aiempien kilpailuiden vaatimuksiin, että kaupungin symbolin tuli ilmentää sen menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Vuonna 1986 tuomaristo vaikutti tyytyväiseltä ratkaisuun, että Viipuria edusti ainakin sen virallisessa matka-

muistossa vain sen menneisyys. – Vaikka Dmitrijevin voittanutta ehdotusta ei otettu massatuotantoon, muutamia kymmeniä viirejä tuotettiin yksityisenä hankkeena.⁶²

Neuvostoajan viimeinen kilpailu kaupunkisymbolin suunnittelemiseksi käytiin kesällä 1988. Kaupungin 700-vuotisjuhlia valmisteltaessa *gorispolkom* pyysi ehdotuksia kaupungin avaimeksi, viiriksi ja vaakunaksi. Kutsussa kiinnitettiin toisaalta huomiota matkailijoiden toiveisiin, toisaalta korostettiin kaupungin menneisyyttä ja perintöä:

Valittaessa ideaa muistoesineeksi on toivottavaa pitää mielessä kaksi seikkaa. Viipuri on matkailukaupunki, jossa on runsaasti historiallisia, kulttuurisia ja arkkitehtonisia nähtävyyksiä, ja vuonna 1993 Viipuri täyttää 700 vuotta.⁶³

On huomionarvoista, että korostaessaan Viipurin matkailuidentiteettiä kaupungin viranomaiset luokittelivat vaakunan matkamuistoksi. Heraldisia symboleita sisältävät rintamerkit olivat tulleet 1970- ja 1980-luvulla niin suosituiksi, että monet eivät enää erottaneet vaakunoita ja heraldisia rintamerkkejä toisistaan. Kutsuttiinko nyt siis viipurilaisia kaksi vuotta aiemman kilpailun tavoin suunnittelemaan kaupunkisymbolia kuvaavaa rintamerkkiä? Kutsua selvennettiin ilmoittamalla, että vaakunaa voitiin käyttää itsenäisesti tai erilaisten matkamuistojen osana.⁶⁴ Siihen siis viitattiin kaupungin epävirallisena symbolina, jota voitiin käyttää myös rintamerkeissä.

Viipurin viranomaiset tunnustivat matkailunäkökulman tärkeäksi, kun he lähtivät etsimään uutta symbolia matkamuistoihin: kaupungin ainutlaatuista arkkitehtonista perintöä korostettiin,⁶⁵ ja se alkoikin hallita rintamerkkien ja matkamuistojen suunnittelua. Vuoden 1988 kilpailun tulokset eivät ole selvillä, koska sanomalehti ei kertonut enää enempää kilpailun edistymisestä.⁶⁶ Vuosia myöhemmin mainittiin, että kilpailun voittajiin kuului ”Viipurin linnoitusta” esittävä matkamuisto.⁶⁷

Gorispolkom palasi kysymykseen kaupunkisymbolista alkuvuodesta 1991.⁶⁸ ”Kaupungin viranomaiset ovat tammikuussa 1991 hyväksyneet Viipurin Taiteilijaseuran ehdotuksen ryhtyä työstämään Viipurin vaakunaa”, seuran johtaja Viktor Dimov kirjoitti ja toi esiin, että oli aika aloittaa uudelleen keskustelu Viipurin symboleista.⁶⁹ Huhtikuussa aiheesta keskusteltiin kaupungin taiteellisen neuvoston ja arkkitehtuuri- ja rakennusneuvoston yhteiskokouksessa.⁷⁰ Tällöin eniten kannatusta saivat kaksi vaihtoehtoa: käyttöön palautettaisiin joko vanha ruotsalainen symboli tai vuoden 1817 keisarillinen vaakuna. Koska kummallakin vaihtoehdolla oli hyvät ja huonot puolensa, *gorispolkom* halusi valmistella päätöksen huolellisesti aiheesta teetettävien tutkimusten pohjalta. *Gorispolkomin* kult-

tuuriosaston ja Viipurin Taiteilijaseuran välinen sopimus jakoi tutkimustehtävän arkkitehti ja restauroija Viktor Dmitrijevin sekä Dimovin kesken. Ensinnä mainittu piti tutkia Viipurin vaakunan historiaa ja jälkimmäisen kehittää ehdotetusta symbolista visuaalinen versio.⁷¹ Dimov onnistui myös saamaan taiteellisen neuvoston hyväksynnän suunnittelemaansa Viipurin ”matkamuistomaskotille”.⁷²

Dimovin maskotti oli pronssinen pöllöfiguuri. Hahmon päässä oli W:n muotoinen kruunu ja pyöreässä jalustassa luki kaupungin nimi venäjäksi, suomeksi ja ruotsiksi. Työ sisältää useita viittauksia Viipurin menneisyyteen: W viittaa yhteen sen historiallisista vaakunoista ja kolmikielinen teksti sen monipolviseen historiaan. Pöllön hahmo muistuttaa kansallisromanttisesta arkkitehtuurista. Maskotin käyttöönotto oli jälleen yksi askel kaupungin neuvostoaikaa edeltäneen (symbolisen) historian tunnustamisessa.⁷³

Neuvostoliiton viimeisinä vuosina Viipurin ei-neuvostoliittolaisten symbolien hyväksymistä helpotti kaksi tärkeää kehityskulkua. Perestroika demokratisoi julkista elämää ja lakkautti kommunistisen puolueen ideologisen monopolin. Tämä avasi julkisen tilan niille, jotka olivat valmiita ajamaan aktiivisesti Viipurin historiallisten symboleiden palauttamista ja virallista tunnustamista. Neuvostosymbolit olivat jäämässä pois käytöstä, ja kaupungin tulevat 700-vuotisjuhlat suhteellistivat entisestään neuvostoajan roolia sen historiassa.

Virallista paluuta kaupungin historiallisiin heraldisiin symboleihin suunniteltiin kaksi vuotta, ja hankkeen valmistuessa elettiin jo Neuvostoliiton jälkeistä aikaa. Dmitrijev laati kaupungin tilaustyönä erittäin yksityiskohtaisen Viipurin heraldisen historian, ja Dimov luonnosteli useita suunnitelmia. Kaupunki konsultoi asiassa lisäksi vähän aikaisemmin perustettua Venäjän federaation heraldista toimistoa.⁷⁴ Asiantuntijat suosittelivat, että käyttöön otettaisiin alkuperäinen ruotsalainen versio 1400-luvun sineteistä. Venäjän keisarivallan aikaista vuoden 1817 vaakunaa ei haluttu ottaa käyttöön, koska siinä käytettiin kahta kuviota (linnaa ja W-kirjainta) kuvaamaan samaa kohdetta, siis kaupunkia.⁷⁵ Lopulta vuonna 1993 Viipuri palauttikin muodollisesti käyttöön kaupunkivaakunansa, jolla oli takanaan vaihtoehdoista pisin historia.⁷⁶

Neuvostoaikaisen Viipurin virallista symbolia koskeneissa kilpailuissa ei, hämmästyttävää kyllä, mainittu koskaan kaupungin historiallisia heraldisia symboleita. Kutsut ohjeistivat osallistujia aloittamaan tyhjältä pöydältä sen sijaan, että aiheisiin olisi sisällytetty historiallinen vaakuna tai sen uudelleentulkintoja. Samaan aikaan Viipurin historiallisen ja arkkitehtonisen perinnön merkitys kasvoi kilpailu kilpailulta. Lyhyt maininta ”erityisistä historiallisista piirteistä” vuoden 1967 kilpailuohjelmassa oli vuonna 1971 jo muuttunut vaatimukseksi ”historiallisen ja vallankumouksellisen menneisyyden ilmentämisestä”; järjestäjät olivat mahdollisesti pelänneet, että osallistujat eivät muutoin huomioisi

neuvostovallankumouksen historiaa. Siinä missä vuonna 1972 televisiokilpailun voittanut tunnuskuva yhdisti neuvostoaikaa varhaisempaa historiaa sekä Neuvostoliiton nykyisyyttä ja tulevaisuutta, vuoden 1986 voittajaviirissä näkynyt kaupungintalon torni edusti pelkästään menneisyyttä. Vuonna 1988 järjestäjät painottivat Viipurin roolia matkailukohteena, ja symbolin heraldinen muoto teki paluun matkamuistovaakunana. Kumpikaan 1980-luvun kilpailukutsuista ei maininnut, että symbolien olisi syytä ilmentää Neuvostoliiton nykyisyyttä. Vuoden 1991 päätös palata Viipurin historiallisiin heraldisiin symboleihin oli siis itse asiassa monta vuosikymmentä jatkuneen kehityksen tulos.

Useista kilpailuista huolimatta Viipuri ei neuvostoaajalla siis koskaan saanut uutta kaupunkisymbolia. Matkailijoiden käsitys Viipurista vanhana keskiaikaisena kaupunkina, jossa on linna, muodostui asteittain kaupunkisymbolien hallitsevaksi sisällöksi. On kiinnostavaa, että kehitys käynnistyi jo ennen Viipurin matkailun voittokulkua. Neuvostoaajan viimeisinä vuosikymmeninä kaupungin viranomaiset saivat kilpailu kilpailulta Viipurin symbolit näyttämään yhä vähemmän neuvostoliittolaisilta – joko tietoisesti tai tiedostamattaan. Suuntauksen huipensi historiallisen vaakunan palauttaminen. Tähän päättyi aika-kausi, jolloin kaupungilla ei ollut virallista symbolia. Samalla alettiin viestittää, että Viipuri oli sallittua esittää ainutlaatuisena, vanhana museokaupunkina. Vuonna 1993 laadittiin luettelo niistä 16:sta kaupungin symbolista, jotka olivat vaakunan ohella hyväksytyjä. Valtaosa niistä oli suosittuja historiallisia paikkoja ja matkailunähtävyyksiä.⁷⁷ Luettelo sisältää rakennuksia ja monumentteja, jotka edustavat kaupungin historian ruotsalaisia, keisarillisvenäläisiä ja suomalaisia aikakausia. Luettelo ei sisällä ainuttakaan neuvostoaikaista symbolia.

Viipurin epäviralliset heraldiset rintamerkit

En ole koskaan tavannut entisen Neuvostoliiton alueelta kotoisin olevaa kaupunkilaisperhettä, jonka jäsenet eivät olisi neuvostoaajan loppupuolella omistaneet heraldisia rintamerkkejä. Rintamerkkien suosio osoittaa, että niitä käyttämällä voitiin ottaa kaupunkeja ja niihin liittyvää historiaa omaksi.

Vaikka rintamerkkejä ja -neuloja tuotettiin Neuvostoliitossa jo kauan ennen symbolisen renessanssin alkamista, ne olivat ennen suojasään aikaa huomattavasti harvinaisempia. Tuotteiden valmistamisen taloudellista potentiaalia ei tuolloin vielä ymmärretty, koska neuvostotalouden suuressa suunnittelumitakaavassa pienet rintamerkit näyttivät vähäpätöisiltä.

Suojasään aikaa varhaisempien rintamerkkien sisältö oli huomattavasti myöhempiä rajoitetumpaa, ja valmistuksessa käytetty emalipinnoite teki niistä kalliita. Vaikka merkeissä saattoi näkyä instituutioiden tai organisaati-

oiden paikallisia nimiä, niiden kuvasto ei saanut olla paikallista. Stalinistisessa symbolijärjestelmässä vain neuvostotasavalloilla sai olla omat visuaaliset symbolinsa ja alempien aluekokonaisuuksien yhteenkuuluvuus täytyi ilmaista ainoastaan sanallisesti.

Neuvostoajan jälkipuoliskon käänne kohti paikallisuutta osui yhteen rintamerkkien massatuotannon aloittamisen ja halvempien teknisten ratkaisujen löytymisen kanssa. Alun perin näitä kehitysaskeleita edisti valmistautuminen Moskovassa järjestettyyn kuudenteen kansainväliseen nuorisofestivaaliin 1950-luvun puolivälin jälkeen. Festivaalin päätapahtumat Moskovassa olivat vain jäävuoren huippu, sillä tapahtumia oli vuosina 1956 ja 1957 lähes kaikilla Neuvostoliiton alueilla ja lähes kaikissa sen kaupungeissa. Järjestäjien mielestä festivaalin tapahtumat olivat hyvä keino mobilisoida neuvostoväestöä ja rohkaista sitä osallistumaan neuvostoprojektin uudistamiseen 20. puoluekokouksen vanavedessä.

Lukuisilla paikallisilla festivaaleilla valittiin osallistujien tunnistamisen ja erottautumisen keinoksi rintamerkki, mikä edellytti merkkien massatuotantoa useilla paikkakunnilla. Miljoonittain valmistettujen virallisten festivaalitunnusten lisäksi tuotettiin paikallisten festivaalien rintamerkkejä sekä merkkejä Moskovaan matkustaneille paikallisille edustajille.

Kansainvälinen nuorisofestivaali oli suunniteltu moninaisuuden ja ystävyyden juhlaiksi, mistä syystä sen symbolit korostivat yhdenmukaisuuden sijasta erottautumista. Paikallisuuden ilmentämisestä tuli ensimmäistä kertaa tärkeä rintamerkin elementti, vaikka paikallisilla tekijöillä ei vielä ollut suurta visuaalista repertuaaria tämän viestin ilmaisemiseksi. Symbolit toistivat edelleen stalinistisen suunnittelun tyyppikuvia, vaikka niille oli jo alettu etsiä vaihtoehtoja. Suunnittelijat etsivät paikallisuutta ilmentäviä symboleja ja alkoivat tutkia heraldisia kuvioita.

Moskovan pääfestivaalin osallistujille rintamerkkien vaihtaminen ulkomailta tai Neuvostoliiton eri alueilta saapuneiden muiden osallistujien kesken oli sekä arvokas että mieleenpainuva kokemus. Se oli tapa osallistua henkilökohtaisesti kansainväliseen vuorovaikutukseen ja saada konkreettinen näyte elämästä Neuvostoliiton ulkopuolella. Festivaali käynnisti monen osallistujan keräilyharrastuksen ja rintamerkkikokoelmien kartuttamisen.

Rintamerkki koostuu neulasta ja pyöreästä riipusosasta. Riipuksen kuva edustaa kulunutta sotia edeltävää tyyliä, mutta merkissä on myös hienovarainen vihjaus paikallisuuteen: neulan kärkiosan kolmio kuvaa linnan siluettia ja viittaa tunnistettavasti Viipuriin. Merkki muistuttaa enemmän mitalia kuin vaakunaa, ja linnaviittaus jää varsin huomaamattomaksi sen pienuuden, merkin huonolaatuisuuden ja riipusosan suuren koon vuoksi.

Vuonna 1957 Moskovassa järjestettiin suuri kansainvälinen nuorisofestivaali, joka levittäytyi laajalle Neuvostoliiton kaupunkeihin. Viipurin paikallisfestivaaliin valmistettiin rintaneula, jossa nähdään kaupungin ensimmäiset neuvostoaikaiset symbolit.

Tässä Viipurin ensimmäisessä neuvostoaikaisessa rintamerkissä alkaa jo näkyä siirtymää stalinistisesta ei-paikallisesta neuvostotilasta kohti 1960-luvun paikallisia kaupunkiympäristön esityksiä. Viipuri näytetään kuitenkin keskuksesta käsin suunnitellun ja säädellyn festivaalin paikallisena tapahtumapaikkana. Viittaus Viipurin linnaan jää huomaamattomaksi, ja kaupunki esitetään yleisvenäläisessä valossa.

Uusia neuvostokaupunkien symboleita kuvaneiden rintamerkkien tuotanto eteni rinnakkain heraldisen renessanssin kanssa, mutta kaupunkisymbolit eivät olleet suosittu keräilyteema, ennen kuin ensimmäisten heraldisten rintamerkkisarjojen valmistaminen aloitettiin. Keräilyinnostuksen aloitti VOPIK eli vuonna 1965 perustettu yleisvenäläinen seura, jonka tarkoituksena oli historiallisten ja kulttuuristen monumenttien säilyttäminen. Seuran miljoonat maksavat jäsenet loivat edellytyksiä kehittää kulttuurin ja matkailun aloille ei-valtiollisia rakenteita, ja seura saikin nopeasti koottua riittävät resurssit avatakseen Moskovaan oman, hyvin tuottavan matkamuiistotehtaan. Tässä *Russki souvenir*-tehtaassa ryhdyttiin vuonna 1968 tuottamaan venäläisten kaupunkien vanhoja vaakunoita kuvaavaa

rintamerkkisarjaa.⁷⁸ Merkkien synnyttämä keräilyvimma kiihdytti vastaavaa tuotantoa muualla Neuvostoliitossa,⁷⁹ ja sarjan rintamerkit olivat monille ensimmäinen kosketus kaupunkisymboleihin. Monet heraldisen renessanssin aktiiviset puolestapuhujat aloittivatkin rintamerkkien keräilyinä.

Venäläinen nationalismi voimistui 1960-luvun puolivälin ”muistamisen käänteen” kulttuurisessa ilmastossa, ja VOPIK edusti sen maltillista versiota.⁸⁰ VOPIK:n mukaan Venäjän kansallisen kulttuurin ydin sijaitsi Vladimirin suuriruhtinaskunnan entisillä mailla. Sen päänähtävyydet oli kytketty toisiinsa vuonna 1967 luodulla ja erittäin suositulla, niin sanotun Kultaisen Renkaan matkailureitillä. Venäjän pohjoisia alueita puolestaan pidettiin eräänlaisena henkisenä turvapaikkana, mutta Viipuri oli liian perifeerinen ja liian erilainen kuuluakseen kumpaankaan näistä seuduista. Tästä syystä Viipurin vaakunan tuotantovuoro koitti VOPIK:n heraldisten rintamerkkien sarjassa niinkin myöhään kuin vuonna 1992, jolloin sarja oli jo menettänyt venäläisyyttä korostaneen symbolisen merkityksensä.

Vaakunakilpiä kuvanneiden rintamerkkien keräilijät olivat 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla jo ilmiö. Useimmat keräilijät etsivät ei-neuvostoliittolaisia symboleita sisältäneitä rintamerkkejä yksityiseen käyttöön. Kun heraldisten rintamerkkien kysyntä kasvoi räjähdysmäisesti, tavarantuottajat motivoituivat tuotamaan niitä yhä enemmän. Mukaan tulivat myös fantasia-aiheet ja jäljitelmät.

Kysynnän ja tarjonnan epätasapaino loi tavarapulan ja jopa mustan pörssin markkinat. Pulaa oli kahdenlaista. Joitakin symboleita oli vaikeaa valmistaa virallisesti, koska ne olivat virallisen ideologian vastaisia. Ideologiavastaisuus tarkoitti yleensä uskonnollisia tai monarkistisia viittauksia sekä merkkejä ei-neuvostoliittolaisista poliittisista yhteyksistä; nämä ehdot täytti esimerkiksi kolmikruunuinen Viipurin vaakuna, *tre kronor*. Toisenlaista pulaa aiheutui tuotantolaitoksien puutteellisesta sopeutumisesta kysyntään, mikä oli tavallinen neuvostoteollisuuden ongelma. Ensin mainittua puutetta täyttivät historiallisten rintamerkkien versiot, joista ideologisesti ongelmalliset elementit oli poistettu tai korvattu toisilla, sekä merkkien laiton valmistaminen. Pienten rintamerkkien ja -neulojen epävirallinen tai puolivirallinen tuotanto oli yksinkertaista järjestää ja kätkeä melkein mihin hyvänsä metallipajaan tai koneistamoon.

Ensimmäinen rintamerkki, jossa keskeisenä aiheena oli Viipuri, on vuodelta 1968. Sitä tuotettiin arvostetussa leningradilaisessa *Lenemaler*-tehtaassa, ja se perustui viipurilaisen taiteilijan suunnitelmaan, joka oli saanut yhden kolmansista palkinnoista vuoden 1967 vaakunakilpailussa. Ensimmäinen 50 000 kappaleen erä oli vain hiukan Viipurin tuolloista asukasmäärää pienempi.⁸¹ Näinkin suuri valmistuserä viittaa siihen, että rintamerkit oli pääasiassa tarkoitettu turisteille kotiin vietäviksi. Valitut värit (valkoinen ja sininen) sekä tuotannossa käytetty kallis emalitekniikka viittaavat siihen, että matkamuisto oli pääasiassa suunnattu suomalaisturisteille.

Viipurissa rintamerkkejä valmisti ainakin kaksi yritystä: telakka ja instrumenttitehdas. Molemmat tuottivat ensimmäiset rintamerkkinsä vuonna 1971.⁸² Tuotannon samanaikainen aloittaminen viittaa siihen, että jostain oli annettu käsky tehostaa matkamuistojen tuotantoa. Telakalla valmistetuista rintamerkeistä on dokumentoitu kaksi, jotka molemmat kuvasivat paikallisia kohteita: toinen juhlisti Saimaan kanavaa ja toinen Pyöreää tornia. Ensimmäinen tuotantoerä oli peräti 50 000 kappaletta.⁸³

Instrumenttitehtaalla tuotantomäärät olivat vieläkin suurempia, ja Viipurin heraldista rintamerkkiä tuotettiin siellä vuosittain lähes sata tuhatta kappaletta. Tähän merkkiin suunnittelijat olivat valinneet ruotsalaista ideologisesti turvallisemman ”venäläisen” version Viipurin vuoden 1817 vaakunasta. Siinä länteen viittaavan ulkomaisen W-kirjaimen korvasi kaupungin venäjänkielinen nimi. Kilven hienostunut muoto ilmensi silti Viipurin ei-neuvostoliittolaista

keskiaikaista viehätysvoimaa. Muoto erottui VOOPIK:n rintamerkeistä, joissa käytettiin yksinkertaisempaa, venäläiselle heraldiikalle tyypillistä ”ranskalaista” kilpeä. Entisen Neuvostoliiton museo- ja yksityiskokoelmissa juuri tämä rintamerkki on edelleen yleisin Viipurin symbolinen representaatio.

Toinen vastaavassa mittakaavassa tuotettu rintamerkki oli samanlainen kuin vuoden 1971 malli, ja sekin valmistettiin instrumenttitehtaalla. Merkkien eroja kannattaa kuitenkin tarkastella. Vuoden 1971 rintamerkki noudatti vuoden 1817 Viipurin vaakunaa vain minimaalisin muutoksin, jotka tekivät siitä ideologisesti hyväksyttävän. Myöhempi versio oli kauempana heraldisesta prototyypistään ja samalla ”venäläisempi”. Vuoden 1817 vaakunakilven historiallinen muoto oli korvattu ranskalaisella, Venäjän keisarillisessa heraldiikassa perinteisellä kilvellä. W:n korvannut kaupungin nimi oli poistettu kilvestä kokonaan ja sijoitettu sen yläpuolelle ikään kuin otsikoksi.

Näiden muutosten myötä uudesta versiosta tuli suositun ja Venäjällä arvovaltaisimmaksi mielletyn VOOPIK-sarjan jäljitelmä. Koska sarjassa ei ollut julkaistu Viipurin rintamerkkiä, uskottiin, että sadat tuhannet neuvostokeräilijät haluavat liittää uuden mallin kokoelmiinsa. Vuoden 1817 vaakunassa kilpi oli sininen, mutta uusia rintamerkkejä tuotettiin myös vihreillä ja punaisilla kilvillä. Tämä osoittaa, että suuriin kuluttajamääriin vetoaminen oli tuottajille historiallista tarkkuutta tärkempää.

Sekä historiallisten vaakunoiden uustuotantoa että kuvitteellisten symboleiden luomista säätelivät valmistajayritysten taiteelliset neuvostot sekä yleiset käsitykset siitä, mikä oli hyväksyttävää. Viipurin vuoden 1817 vaakunakilpeä oli muokattava, ennen kuin se voitiin sijoittaa rintamerkkeihin ja matkamuijoihin edustamaan ”vanhaa venäläistä kaupunkia”.⁸⁴ Ruotsin ajan kaupunkisinetin kuninkaalliset kolme kruunua ovat luultavasti näyttäneet liian kiistanalaisilta, sillä kilven toisinnot ovat harvinaisia. Kolme kruunua esiintyivät virallisesti valmistetussa rintamerkkisarjassa vasta vuoden 1989 jälkeen, kun juuri perustettu heraldisten rintamerkkien keräilijöiden seura onnistui suostuttelemaan tehtaan aloittamaan valitsemiensa historiallisia vaakunoita kuvaavien rintamerkkien tuotannon.⁸⁵

Aikaisemmin keräilijät pystyivät hankkimaan kiistanalaisia aiheita esittäviä rintamerkkejä vain mustasta pörssistä. Yksi nykyisen Jekaterinburgin metallitehtaista tuotti rintamerkkejä salaa vuosina 1973–1983.⁸⁶ Määrät olivat pieniä, ja yhtä rintamerkkiä tuotettiin viidestä 50:een kappaletta. Ulkoasu jäljitteli VOOPIK:n sarjaa, jotta kaikkein innokkaimmat heraldisten rintamerkkien keräilijät pystyivät täydentämään keräämäänsä sarjaa.

Heraldisten kilpien suosiota kuvaa parhaiten instrumenttitehtaan 1970-luvun puolivälistä alkaen valmistama Viipuri-rintamerkkisetti. Siihen kuului kolme rintamerkkiä, joissa oli Viipurin linna ranskalaisessa heraldisessa kilvessä.

Kaupunkisymboleja esittäneet rintamerkit olivat Neuvostoliitossa erittäin suosittuja. Rintamerkkejä valmistettiin massatuotantona, ja niitä keräiltiin ahkerasti. Kuvassa Viipuri-aiheisia rintamerkkejä vuodelta 1975 (kaikki rintamerkit eivät välttämättä ole kuuluneet samaan kokoelmaan).

Kääreeseen painettu luettelo settiin kuuluvista esineistä ei yllättävää kyllä nimennyt mitään rintamerkeistä Viipurin heraldiseksi symboliksi. Sen sijaan kaupungin historiallista vaakunaa kutsuttiin ”1200-luvun Viipurin linnaksi”. Toinen ja kolmas linnamerkki oli mielikuvituksettomasti nimetty vain versioiksi siitä. Kaikki kolme merkkiä noudattivat tehtaan aiemmin tuottaman rintamerkin mallia mutta erosivat siitä väriltään, kooltaan ja muodoltaan. Ensimmäisessä merkissä oli tavanomainen ranskalainen kilpi, toisessa kilpi oli muodoltaan mitalin kaltainen, ja kolmannessa kilpi oli sijoitettu nelikulmaiselle levyille. Kaikissa kolmessa oli kaupungin nimi kilven päällä tai sen vieressä. Aikaisempia rintamerkkejä saattoi myös käyttää, mutta tätä kolmen merkin kokoelmaa ei ollut tarkoitettu käyttöesineeksi, minkä paljastivat merkkien muodot ja saman aiheen toistaminen niissä kaikissa. Viipuri-setti oli luotu minikokoelmaksi tuolloin jo laajalle, merkkeihin erikoistuneelle yleisölle sekä keräilijöille, jotka hankkivat kaupunkiaiheisia rintamerkkejä.

Rintamerkkikokoelmassa kiinnitettiin korostuneen vähän huomiota paikkoihin ja monumentteihin, jotka olivat hallitsevan ideologisen diskurssin kannalta tärkeitä. Kokoelma kuvasikin kaupungin historian inklusiivista versiota, johon sisältyi muistomerkkejä ja kohteita niin Ruotsin, keisarillisen Venäjän, Suomen kuin Neuvostoliitonkin aikakausilta. Setissä kuvatut kohteet ovat historiallisia rakennuksia tai veistoksia, ja sen ainoa neuvostoaikainen monumentti oli vuonna 1961 suomalaisten punakaartilaisten teloittamispaikalle pystytetty muistomerkki, joka viittaa hallitsevaan neuvostodiskurssiin vain epäsuorasti ja edustaa enemmän Suomen kuin Neuvostoliiton historiaa. Koska neuvostoajan monumentteja ei nostettu esiin, koko neuvosto aika ja -projekti sivuutettiin.

Pysähtyneisyyden aikakaudella yleisön maku ja hallitsevan diskurssin vaatimukset kehittyivät eri suuntiin. Kaupunkihallinnon vuosina 1967 ja 1972 järjestämien kilpailujen kiistaton tehtävä oli kuvata kaupungin nykyisyyttä ja tulevaisuutta, joissa välittyisi molempien oletettu neuvostoliittolaisuus. Vähemmän säädellyssä kulutustavaratuotannossa viipurilaiset yritykset puolestaan noudattivat yleisön kysyntää, joka määräiti Viipurin ei-neuvostoliittolaiseksi paikaksi.

Kaupungin viranomaisten tai *Zemljakin* järjestäjien ei välttämättä pidä nähdä vastustaneen kehitystä, jossa kaupunkisymbolit alkoivat vähitellen loitontua neuvostokuvastosta. Komsomolin ja puolueen virkailijat saattoivat toimia sekä hallitsevan diskurssin sisällä että sen ulkopuolella.⁸⁷ Yksilöinä eli kuluttajina ja keräilijöinä he käyttivät kaupungin symboleita luomaan paikallisesti ja yksilöllisesti relevanttia tilaa ja aikaa. Aivan kuten muutkin kuluttajat, he loivat historiasta oman versionsa, jossa neuvosto aika oli vain yksi vaihe kaupungin

historiassa. Viranomaiset pitivät muiden viipurilaisten lailla kaupunkiaan enenevässä määrin erityisenä, ei-neuvostoliittolaisena, keskiaikaisena paikkana. Viipuri-rintamerkit ja -matkamuistot olivat suosittuja, koska ne esittivät kaupunkia, joka oli arkkitehtuuriltaan ja historialtaan yksi Neuvostoliiton vähiten neuvostoliittolaisia kaupunkeja.

Toisessa, Viipurin telakalla vuonna 1980 tuotetussa rintamerkkikokoelmassa luotiin kuvitteelliset vaakunat kaikille Viipurin piirin kaupungeille. Kamennogorskille (Antrealle), Primorskille (Koivistolle), Svetogorskille (Ensolle) ja Vysotskille (Uuraalle) tämä oli ensimmäinen kerta neuvostoaikana, kun ne saivat mitään kaupunkisymbolia muistuttavaa. Vielä nykyäänkin näitä rintamerkkejä väitetään keräilijäluetteloissa ja paikallishistoriallisissa julkaisuissa kyseisille kaupungeille suunnitelluiksi vaakunoiksi. Tällä minikokoelmalla oli yhtenäinen tyylinsä ja muotomallinsa, ja se tunnetaan Viipuri-sarjan nimellä.⁸⁸

Uskomus, jonka mukaan sarjan rintamerkit olisivat esittäneet jollakin tapaa oikeita vaakunakuvioita, voi osittain selittyä sillä, että sarjan visuaalinen ilme myötäili neuvostotyylisiä kaupunkisymboleja. Tällaisia symboleja oli 1980-luvun alkuun mennessä otettu käyttöön satoja, ja niitä oli saman tien alettu kopioida rintamerkkeihin. Kaupungin nimen mainitseminen ja pääasiassa teollisuutta kuvaavien symbolien käyttö kuului heraldisen renessanssin hallitsevaan symbolikieleen.

Useimmista neuvostokaupunkien symboleista poiketen Viipuri-sarjan rintamerkit sisälsivät kuitenkin vain yhden, enimmilläänkin vain kaksi pääelementtiä. Viipurin kaupunkisymbolikilpailuiden tavoin suunnittelijoilla oli taipumus sisällyttää merkkeihin useita asioita kuvatakseen kaupunkia niin kattavasti kuin mahdollista. Jopa voittoisassa Viktor Motorikon suunnitelmassa kaupunkikuva luotiin abstraktin heraldisen tunnuksen sijasta useiden symbolien avulla. Viipuri-sarjan suunnittelija sen sijaan suosi yksinkertaisuutta: esimerkiksi Viipuria kuvasi pelkkä satamanosturi.

Viipuri-sarjan rintamerkeissä käytettiin teollisuutta ja historiaa kuvaavia tyyppikuvia, mutta niitä kaikkia ei yhdistetty samaan merkkiin. Niukassa muotokielessään rintamerkit olivat oikeastaan liiankin taitavasti suunniteltuja aikalaiskäytäntöön nähden, mikä osoittaa Viipurin telakalla olleen suunnitteli-

Satamanosturia esittävä rintamerkki vuodelta 1980 oli pelkistetty.

joita, jotka kykenivät luomaan mieleenpainuvia ja yksinkertaisia heraldisia symboleja. Vaikeus löytää korkeatasoisia suunnittelijoita ei siis riittä selittämään sitä, miksi neuvostoajalla ei onnistuttu valitsemaan Viipurille virallista kaupunkisymbolia.

Viipuri-sarja oli harvinainen ilmiö. Neuvostoajalla tuotettiin kymmenittäin alueellisia ja historiallisia merkkisarjoja, jotka perustuivat neuvostoaikaisiin ja sitä varhaisempiin heraldisiin symboleihin.⁸⁹ Silti oman alueensa maise-
maa esitti vain neljä sarjaa: Viipurin sarja ja kolme Kazahstanin sosialistisen neuvostotasavallan pääkaupungissa Alma-Atassa sijainneessa matkamuu-
stehtaassa valmistettua sarjaa.

Kaikki mainitut sarjat ilmestyivät 1980-luvulla ja olivat näin ollen suunnattuja vakiintuneelle keräilijäyleisölle. Kazakkisarjat käyttivät kaupunkien venäläisiä nimiä varmistaakseen pääsyänsä koko liittovaltion markkinoille. Sarjat olivat kuitenkin enemmän kuin vain valmistuotannon tyyliään omaperäisiä mini-kokoelmia: ne loivat yhtenäisen symbolisen tilan ja maiseman.

Käyttöön otetut viralliset kaupunkisymbolit osoittivat, minkälaisina kaupungit halusivat esittäytyä ulospäin. Yhdessä uudet symbolit edistivät aiemmin monoliittisen Neuvostoliiton symbolisen tilan moninaistumista. Rintamerkkisarjojen tunnuskuvioiden ja tyylin eheys tuotti symbolisia tiloja kaupunkitason ja yleisneuvostoliittolaisen symbolisen tilan väliin. Alma-Atan sarja tuotti vaihtoehdoisen symbolisen tilan Kazakstanille siinä missä Viipuri-sarja loi vastaavan tilan Viipurin piirille, jossa mitkään viralliset symbolit eivät olleet vielä käytössä.

Heraldiikkaa Viipurin matkamuu- stoissa

Viipurin telakka valmisti heraldisten rintamerkkien ohella matkamuu-
stoja, joissa oli kaupungin heraldinen tunnus. Näennäsantiikkisissa kynttilän-
jaloissa oli hyvin samanlainen linnan siluetti vaakunakilvessä kuin vuoden
1987 albumissa.⁹⁰ Kilpeen oli kaiverrettu sana 'linna'.⁹¹ Teksti mitätöi heraldisen
kilven symbolisen merkityksen, sillä on mahdotonta ymmärtää, kenet tässä on
kuviteltu vaakunan omistajaksi. Vaikka merkitys jää hämäräksi, ajatus sijoittaa
linna heraldiseen kilpeen on huomionarvoinen.⁹² Se osoittaa, että tällaiset
kuvat olivat paitsi kuluttajien suosiossa myös muotona hyväksyttävissä sekä
suunnittelijoiden että niiden näkökulmasta, jotka olivat vastuussa Viipurin
telakan ideologisesta kuuliaisuudesta.

Toinen heraldisesti koristeltu, Viipurissa valmistettu matkamuu-
sto on pysynyt keräilijöiden suosiossa tähän päivään asti. Instrumenttitehtaalla val-
mistettiin suuria määriä Viipuri-kolikkokoteloita, joita myytiin eri puolilla
Neuvostoliittoa. Kolikkokotelo onkin epäilemättä ollut satojen tuhansien

neuvostokuluttajien ensikosketus Viipuriin, ja samalla se lienee uskaliain neuvostoajalla massatuotantoon päätyneyt heraldinen Viipuri-esine. Suuren tuotantomäärien ansiosta se oli myös suosituin hieman suuremmista neuvosto-Viipurin matkamuistoista.

Kolikkokoteloon liittyy kolme Viipuri-elementtiä. Pahvirasiaa, jossa sitä myytiin, koristaa tyylitelty kuva rakennuksesta, jonka inspiraationa ovat olleet monet Viipurin rakennukset. Kolikkokotelo ympäröi paperikääre, jossa on kuva ympyrän sisällä olevasta purjelaivasta, ja itse kotelon pohjassa lukee vaakunakilven päälle sijoitetussa tunnuspalkissa Viipuri. Kaupungin nimi ja sen alle sijoitettu heraldinen kilpi antavat harhaanjohtavan vaikutelman virallisesta kaupunkisymbolista. Vaakunakilven kuvassa näkyy tyylitelty Ludwigsburg, Monrepos'n puistossa sijaitseva Nicolayn sukumausoleumi. Vaakunakilven kukka-aiheet korostavat sen yhteyttä puistoon ja liittävät kuvan vapaa-aikaan.

Viipuri-kolikkokotelon merkitys ostajalleen on ollut suurempi kuin pelkän hyödyllisen käyttötavaran tai muistoesineen. Pakkauksen kuvitus, paperikääreeseen romanttinen laiva täysissä purjeissaan ja pohjan arvoituksellinen vaakuna ovat kutkuttaneet mielikuvitusta ja herättäneet positiivisia kuluttamiseen, vapaa-aikaan ja matkailuun liittyviä assosiaatioita.

Sekä kolikkokotelo että kynttilänjalkaa valmistettiin 1980-luvulla, mikä todistaa heraldisten koristeiden kestävästä suosiosta neuvostokuluttajien parissa. Näiden kahden matkamuiston kuvasto heijastaa yhdessä monen muun tuonaikaisen esineen kanssa muutosta suhtautumisessa Viipurin heraldiikkaan ja sen keskiaikaiseen perintöön. Historialliset viittaukset rinnastettiin useimmiten moderneihin neuvostoaikaisiin rakennuksiin ja teollisiin artefakteihin. 1970-luvulla tällainen rinnastaminen kävi harvinaisemmaksi, ja 1980-luvulla historialliset elementit esitettiin yleensä irrallaan modernista kontekstistaan.⁹³ Tämä trendi edistyi rinnakkain asteittaisen neuvostoprojektista irtautumisen kanssa. Samalla se liittyi kasvavaan konsumerismiin, joka luonnehti neuvostoajan viimeisen vuosikymmenen arkikokemusta. 1980-luvun kolikkokoteloon painetun kuvitteellisen Viipurin vaakunan on täytynyt ruokkia neuvostoihmisten kasvavaa nälkää kuviteltua länttä ja sen esineitä kohtaan sekä samalla rakentaa sellaista subjektiviteettia, jonka ainoa side neuvostoliittolaisuuteen on ollut osallistuminen muodollisiin neuvostorituaaleihin.⁹⁴

Johtopäätökset

Viipurin heraldisen renessanssin tarkastelu osoittaa, että neuvostoajan lopun Viipurissa tunnettiin suurta kiinnostusta heraldisia symboleita kohtaan, vaikka mitään virallista kaupunkisymbolia ei otettettu käyttöön ennen Neuvosto-

liiton hajoamista. Sekä kaupungin viranomaiset että matkamuistojen tekijät tavoittelivat, suunnittelivat ja tuottivat aktiivisesti erilaisia heraldisia versioita Viipurin kaupungin symboleiksi.

Avointen kilpailujen pienehkö (ja ajan myötä yhä pienemmäksi käynyt) osallistujamäärä kertoo kaupunkilaisten passiivisuudesta. Oliko syynä ensimmäisen sukupolven viipurilaisten vieraantuneisuus uudesta kotikaupungistaan? Artikkelissa käyttämäni lähdemateriaalin perusteella ei voida päätellä, vaikeuttiko kaupungin uudelleenasettaminen sen symbolien luomista. On kuitenkin ilmeistä, että viranomaisten organisaatiokulttuuri ja elitistinen näkemys kaupunkisymbolin laatimisprosessista heikensivät asukkaiden osallistumismotivaatiota. Ehdotusten jättämisen määrääjat olivat lyhyitä, ja yleisöä kohdeltiin lähinnä suunnitteluvirikkeiden lähteenä. Julkisuus oli rajallista, eikä VK julkaissut edes voittaneita ehdotuksia. Tavalliset kansalaiset eivät olleet edustettuina tuomaristoissa, eikä heidän mielipiteitään otettu millään systemaattisella tavalla huomioon. Ammattitaiteilijat voittivat kaikki kilpailut tai olivat vähintäänkin mukana niiden loppusuoralla.

Kansalaisten mahdollisuudet osallistumiseen heikentyivät lisäksi kilpailu kilpailulta. Yllättävää kyllä ensimmäinen vuoden 1967 kilpailu oli demokraattisin sekä tuomaristokokoonpanoltaan että niiden mahdollisuuksien kannalta, joita se antoi Viipuri-symbolin suunnittelemiseksi ja luomiseksi. Vuonna 1967 viipurilaisilla oli tilaisuus luoda kaupunkinsa historiaa ja omaa arkista elämäänsä kuvaava symboli. Kun tehtävä siirrettiin ammattitaiteilijoille, jotka olivat hyvin tietoisia vallitsevista ideologisista rajoituksista, tulokset jäivät valjuiksi. Kaikki toiselle kierrokselle päässeet suunnitelmat yhdistivät teollisia symboleita, kuten ankkureita ja hammasrattaita, linnan kuvaan kaupungin historian symbolina.

Vuoden 1972 televisiotunnuskuvan tuli sekä heijastaa Viipurin ominaisluonnetta että ottaa huomioon se, että merkki näyttäisi hyvältä ruudussa ja vertautuisi samalla muiden kilpailijoiden tunnuskuviin. Ajatus heraldisen kilven muotoisesta kaupunkisymbolista oli jo niin yleinen, että useimmat osallistujat jättivät kilpailun vaatimukset huomiotta ja ehdottivat vaakunamuotoisia tunnuskuvia. Tuomaristo päätyi kuitenkin ohjaamaan prosessia vastakkaiseen suuntaan. Ammattitaiteilijat loivat kaupungin neuvostonykyisyyttä ja -tulevaisuutta ilmentäneitä symboleita, mutta sen menneisyyttä edusti edelleen linna.

Kilpailuissa, joita 1980-luvulla järjestettiin, ei etsitty sellaista kuvastoa, jonka kautta viipurilaiset itse käsittivät kaupunkinsa ja loivat siihen liittyviä mielikuvia. Sen sijaan etsittiin kuvastoa, josta turistit pitäisivät. Tämä lähestymistapa edisti turistien ulkopuolista tapaa nähdä kaupunki, eikä sen neuvostonykyisyyden kuvasto ollut heille merkityksellistä.

Kun Viipurin historiallinen kaupunkisymboli palautettiin vuosina 1991–1993, kaupungin viranomaiset konsultoivat ainoastaan kulttuurieliittiä ja heraldiikan asiantuntijoita. Palauttaessaan Ruotsin ajan vaakunan poliittinen ja kulttuurinen eliitti otti samalla jälleen haltuunsa monopolivallan määrittää kaupungin symboleja.

Kun neuvostoaikaiset yritykset luoda Viipurille kaupunkisymboli venyivät, myös sen merkitys muuttui. Suojasään ajalle ominainen symbolin etsiminen etsijän oman identiteetin löytämiseksi sai 1970- ja 1980-luvulla väistyä, kun tärkeämmäksi nousi huoli siitä, miten kaupunkia esitettäisiin ulkopuolisille ja miten he kaupungin näkisivät. Viimein 1990-luvulla asiantuntijoiden kuuleminen syrjäytti julkiset kilpailut, joiden kautta tavallisten kansalaisten näkemykset olisivat nousseet kuuluviin. Kaupungin perustamisen merkivuoden lähestyessä kaupunkisymbolin suunnitteliprosessi voitiin toteuttaa nopeammin, kun kaupunkilaisten mielipiteitä ei kuultu. On kuitenkin todennäköistä, että vielä tänäkin päivänä linna on tavallisille viipurilaisille kaupungin tärkein symboli. Sen suosio aiemmissa kilpailuissa on ollut suuri ja se on hallinnut matkamuistojen kuvastoa. Lisäksi kaupunkilaiset olivat tyytymättömiä siihen, että 1990-luvun alussa palautettiin käyttöön nimenomaan ruotsalainen vaakuna Venäjän keisarivallan aikaisen, linnaa kuvaavan vuoden 1817 vaakunaversioon sijaan.⁹⁵ Kaupungin virallinen heraldinen symboli ja kaupunkilaisten suosima kuva-aihe eivät käyneet yksiin.

Neuvostoajan jälkipuoliskolla heraldisia kuvioita käytettiin yhä enemmän luomaan ”symbolista Viipuria” eli korostamaan mielikuvia kaupungin omaperäisyydestä ja historiallisuudesta. Sekä kaupungin viranomaisten että matkamuistojen valmistajien ja ostajien mielikuvat ”symbolisesta Viipurista” olivat yhteneväisiä: historiallisia rakennuksia sekä menneisyyden elementtejä suosittiin epävirallisia heraldisia symboleja luotaessa. Kun kaupungin tilaa ja aikaa omittiin heraldisten symbolien käyttöön, vähempiarvoiset toimijat ohjasivat prosessia ja kaupungin viranomaiset seurasivat perässä.

Viipurin historialliset vaakunat tulivat vähitellen yhä tunnetummiksi ja niiden käyttö hyväksytyimmäksi siitäkkin huolimatta, että tieto kaupungin ja sen symbolien historiasta oli pitkään puutteellista. Samaan aikaan alkoi murentua aiemmin itsestäänselvä periaate, että Viipuri täytyy kuvata ja esittää neuvostokaupunkina, ja 1980-luvulla periaatteesta lopulta luovuttiin. Neuvostoaikaa edeltäneestä ja erityisesti keskiaikaisesta menneisyydestä muodostui sittemmin Viipuri-symbolien pääteema, ja hallitsevaksi mielikuvaksi kaupungista tuli keskiaikainen, kuvitteelliseen länteen suuntautunut linnoituskaupunki. Viipurin symbolit alkoivat yhä enemmän heijastaa turistin katsetta kaupunkiin. Nykyisin Viipurin virallisten symbolien luettelossa ei ole ensimmäistäkään

neuvostoaikaista kohdetta, vaan siihen sisältyy enimmäkseen vain historiallisia monumentteja ja turistien suosimia paikkoja.

Yllä kuvatun kehityksen dynamiikka johtui Viipurin ainutlaatuisesta historiallisesta ja arkkitehtonisesta perinnöstä. Sen ansiosta matkailu kehittyi, ja matkailu puolestaan vahvisti Viipurin ainutlaatuisen perinnön korostamista entisestään. Menneisyyden näkyvä läsnäolo loi myös aineellista perustaa sille, että Viipurin taide- ja kulttuurieliitti saattoi luoda itselleen vaihtoehtoisia, ei-neuvostoliittolaisia identifikaatioita. Historiallisen kontekstin vahvuus vaikeutti ideologisesti, tyyllillisesti ja sisällöllisesti hyväksyttävän neuvostosymbolin luomista Viipurille. Vaikka kaupungille yritettiin luoda heraldista symbolia heti, kun siihen avautui 1960-luvun puolivälissä mahdollisuuksia, vakuuttavaa neuvostovaihtoehtoa sen keskiaikaiselle historialle ei koskaan ilmaantunut.

KÄÄNNÖS: JOUKO NURMIAINEN JA TOIMITUSKUNTA

Viitteet

- 1 Castoriadis 1997, 9.
- 2 de Certeau 1984.
- 3 Wolfe 2005, 19.
- 4 de Certeau 1984, 169–177.
- 5 Lehmann 2015; Schattenberg 2018; Beecher 2014.
- 6 Поцелуев 1987.
- 7 Декрет «О памятниках Республики» 1959, tunnettu myös Leninin ”Muistomerkkipropagandan suunnitelmana”. Шалаева 2014.
- 8 Kun 1960-luvulla järjestettiin kilpailuja kaupunkisymbolien luomiseksi Moskovalle, niissä kaikissa sivuutettiin fakta, että säädösten näkökulmasta vuonna 1924 käyttöön otettu vaakuna oli edelleen virallinen, ja jopa sen olemassaolo jätettiin mainitsematta.
- 9 Каганский 2001.
- 10 Historiografisesta katsauksesta ja tuoreesta keskustelusta koskien termin merkitystä ks. Jones 2005; Kozlov & Gilburd 2013.
- 11 Koivunen 2016; Орлов & Попов 2016.
- 12 Gorsuch 2011.
- 13 Harris 2013; Varga-Harris 2015.
- 14 Davis 2018; Kozlov 2013; Tumarkin 1994.
- 15 Donovan 2019.
- 16 Kozlov 2001.
- 17 Virallisesti käyttöön otettujen kaupunkisymbolien kokonaismäärää ei edelleenkään tiedetä, sillä aihepiiristä on tehty tutkimusta erittäin vähän. Ainoat saatavilla olevat luettelot ovat heraldiikkaa harrastavien kansalaisten ja heraldisten rintamerkkien keräilijöiden kokoamia epävirallisia julkaisuja. Ks. Кривошапка & Марков 2002; Меликаев & Сержан 1991; Миронов 1995.
- 18 Määräys antoi vallan sen linjausten soveltamiseen Moskovan ja Petrogradin ulkopuolella komitealle, joka ei kommentoinut uusien kaupunkisymbolien aihepiiriä mitenkään.
- 19 Гранин 1959.
- 20 Wolfe 2005.
- 21 Долматовский 1963.
- 22 Песков 1965.
- 23 Гречило 1998; Ищенко 2006; Rimša 1998.
- 24 Башкиров & Штейнбах 2008, 264–273; Дмитриев 1991; Laurila 1974.

- 25** Karhu 2017; Karhu & Wells 2017; Karhu & Ryabova 2016; Кудрявцева 2004; Semi 2016; Shikalov 2016, Wells 2019; tuoreesta historiografisesta katsauksesta aihepiiriin venäjäksi ks. Кащенко & Рябова 2017.
- 26** Фридланд 2004.
- 27** ЛОГАВ, Фонд Р-437. Оп. 2. Valitettavasti muiden asiaa käsitelleiden toimijoiden arkistokokoelmissa kuten kaupungin pääarkkitehdin toimiston tai arkkitehtuuri- ja rakennusneuvoston papereissa ei ole säilynyt mitään kilpailua koskevia asiakirjoja.
- 28** ЛОГАВ, Фонд Р-437. Оп. 2. Дело 446, Лист 269.
- 29** Герб нашего города 1967. Tekstiä on tiivistetty.
- 30** Vaikka muitakin menettelytapoja oli olemassa, kuten ennalta valittujen taiteilijoiden kilpailut tai jopa yksittäisiltä taiteilijoilta tehty tilaukset, niitä ei käsitelty laajemmin lehdistössä, ja niihin turvaututtiin yleensä silloin, kun avoimet kilpailut eivät tuottaneet vetoavia ideoita.
- 31** ЛОГАВ, Фонд Р-437. Оп. 2. Дело 446, List 270.
- 32** Tuomariston 16 jäsentä koostuivat neljästä *gorispolkomin* edustajasta, kahdesta puolueen kaupunkikomitean jäsenestä mukaan lukien sen ideologinen vastuuhenkilö, suurimpien tuotantolaitosten johtajista ja sataman johtajasta, Viipuriin sijoitetun sotilasyksikön komentajasta sekä kahdesta arkkitehtuurin alan edustajasta mukaan lukien kaupunginarkkitehti. Muut kulttuuripiirien edustajat olivat koulunrehtori, *Vyborgski kommunist* -lehden päätoimittaja ja paikallishistoriallisen museon johtaja. Suunnittelijoita tai taiteilijoita ei mukana ollut.
- 33** Каким быть гербу? 1968.
- 34** ЛОГАВ, Фонд Р-437. Оп. 2. Дело 447, List 93.
- 35** Каким быть гербу? 1968.
- 36** ЛОГАВ, Фонд Р-437. Оп. 2. Дело 489, List 33; Конкурс закончился – конкурс продолжается 1968.
- 37** Viipurilaisen taiteilijan ja journalistin Pjotr Kiseljovin mukaan kaksitoista paikallista taiteilijaa ehdotti tällöin hyvin samankaltaisia suunnitelmia, jotka sisälsivät ankkurin, rataspyörän ja linnan silhuetin. Слово о моем городе 1972.
- 38** Волкова & Федорова 2014, 197.
- 39** Lane 1981, 69.
- 40** Каким быть гербу? 1968.
- 41** Nimi johtuu sanasta *zemlja*, 'maa'. Venäjäksi kaksi ihmistä ovat *zemljaki* (yksikössä *zemljak*), kun he molemmat tulevat samasta kaupungista tai samalta alueelta.
- 42** Ильиченко et al. 2013, 108–110.
- 43** Осинский 1974.
- 44** Конкурс на лучшую эмблему Выборга 1971.
- 45** Tuomaristoon kuuluivat muiden muassa puolueen kaupunkikomitean propagandaosaston johtaja, kaupungin pääarkkitehti, lasten taidekoulun rehtori sekä Lengraždanproekt-nimisen kaupunkisuunnittelu ja -rakennusinstituutin pääinsinööri.
- 46** Победа зависит от каждого 1972.
- 47** Дашкова 1972.
- 48** Yurchak 2006.
- 49** Ks. esim. seuraavien kaupunkien vaakunoita: Penza (1964), Zlatoust (1966), Saransk ja Komsomolsk-na-Amure [Amurin Komsomolsk] (molemmat 1967).
- 50** Манжурин 2015; Болтунова 2013; Kozlov 2001.
- 51** Накануне съемок 1972.
- 52** Музей истории города Волхова. Inv. nro ВОМЗ.
- 53** Соловьева 1972a.
- 54** Поединок полуфинала 1972.
- 55** Соловьева 1972b.
- 56** Красногор 1972.
- 57** Поединок полуфинала 1972.
- 58** Музей-крепость «Корела». Ei inventaarionumeroa, kuva nähtävissä Goskatalog-sivustolla (<http://goskatalog.ru/portal/#/collections?id=15842970>, viitattu 22.12.2019). Vastaavanlainen vuoden 1974 paneeli antaa meille käsityksen, kuinka Viipurin ”luonnetta” kuvitettiin muistoesinehaasteessa.
- 59** Внимание: конкурс 1986.

- 60** Вниманиe: конкурс 1986.
- 61** Конкурс продолжается 1986.
- 62** Viktor Dmitrijevin haastattelu 20.4.2020.
- 63** Мельникова 1988в.
- 64** Мельникова 1988б.
- 65** Urri & Larsen 2011.
- 66** Мельникова 1988а.
- 67** Герб. Талисман. И их автор 1991.
- 68** Решение Выборгского горисполкома № 67 от 31.01.91.
- 69** Димов 1992.
- 70** Протокол совместного заседания градостроительного и художественного советов № 3 от 16.04.91.
- 71** Решение Выборгского горисполкома «О гербе города Выборга» № 442 от 23.05.91; Viipurin gorispolkomin kulttuuriosaston ja Viipurin Taiteilijaseuran välinen sopimus (13.8.1991), Личный архив Павла Димова.
- 72** Герб. Талисман. И их автор 1991.
- 73** Сувенир – талисман Выборга 1991.
- 74** Nykyään Venäjän federaation presidentin heraldinen neuvosto.
- 75** Каким будет наш герб 1992; Димов 1992.
- 76** Решение Малого Совета Выборгского городского Совета народных депутатов № 31/18 от 24.04.1993.
- 77** Решение Малого Совета Выборгского городского Совета народных депутатов № 31/18 от 24.04.1993.
- 78** Laitos on tunnettu myös nimellä Kokeellinen taiteellinen tehdas (Экспериментальный творческо-производственный комбинат).
- 79** Сметанников 1992. Sarjan nauttima suosio ja arvostus heijastuvat sen keräilijöiden keskuudessa käytetyssä epävirallisessa nimessä – Стандарты, стандартная серия ('standardit, standardien sarja').
- 80** VООПK:ista ks. lisää Garrard 2014, 93–97; Митрохин 2003, 315–320. Muistamisen käänteestä 1960-luvun puolivälissä ks. Митрохин 2003, 114–115, 276–277; Tumarkin 1994, 133–136.
- 81** Сувенирный значок «Выборг» 1968.
- 82** История судостроительного завода. НБ ВОМЗ. фонд Pr.VR., Опис 1, Дело 43, List 66; Альбом изделий Выборгского приборостроительного завода III. 1970–1973. НБ ВОМЗ. фонд VSPZ, Дело 3, Лист 9.
- 83** НБ ВОМЗ. фонд Pr.VR., Опис.1. Дело. 43. Лист. 64–65.
- 84** Ефимов et al. 2018.
- 85** KEMZ-sarja jatkuu edelleenkin, ks. КЭМЗ-классическая 2008.
- 86** Екатеринбургский СИЗ, GerboWiki.
- 87** Yurchak 2006.
- 88** Joistakin sarjan rintamerkeistä tehtiin sittemmin kopioita Batumissa Gruusian sosialistisessa neuvostotasavallassa sijainneessa tehtaassa, joka oli mukautuvampi kysyntään.
- 89** Коржик 1996.
- 90** Valmistus alkoi vuonna 1983. Зазаорова 1983.
- 91** Virallisissa neuvostoajan teksteissä käytetään yleensä sanaa 'linnoitus' (*krepost*), kun taas epämuodollisessa kielessä ja erityisesti matkailijoille suunnatuissa sanamuodoissa suosittiin venäjänkielisessä kontekstissa paljon eksoottisempaa termiä 'linna' (*zamoк*).
- 92** Neuvostoliiton viimeisten vuosikymmenten aikana tuotetuissa Viipuri-matkamuistoissa linnan kuva pysyi ensisijaisena tapana liittää esine Viipurin kaupunkiin. Vaikka se voidaan tulkita viittaukseksi johonkin versioon Viipurin historiallisista vaakunoista, joissa oli kuva linnasta, muut tunnetut matkamuiستot eivät tue ajatusta heraldisesta viittauksesta, eikä niitä siksi käsitellä tässä tutkimuksessa.
- 93** Jevgeni Filippov huomauttaa, että neuvostoaikaiset taiteelliset kompositiot yhdistivät toisiinsa erilaisia näköaloja Viipurin arkkitehtonisesta perinnöstä kuvitelluiksi kaupunkimaisemiksi. Filippovin haastattelu.
- 94** Yurchak 2006, 158–206.
- 95** Dimovin ja Filippovin haastattelut. Linna on tärkein Viipurin symboli myös suomalaisille, ks. Karhu & Wells 2017.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Arkistolähteet

Выборгский городской Совет народных депутатов Ленинградской области. Исполнительный комитет. Фонд Р-437. Оп. 2. Основное делопроизводство. [Leningradin oblastin kansanedustajien kaupunkineuvosto, Viipuri. Toimeenpaneva komitea. Kokoelma R-437. Luettelo 2. Yleistä.]

Личный архив Павла Димова [Pavel Dimovin yksityisarkisto.]

Museo- ja kirjastoaineistot

Ленинградская областная универсальная научная библиотека. Коллекция материалов по геральдике городов Ленинградской области. Санкт-Петербург. [Leningradin oblastin yleinen tieteellinen kirjasto. Leningradin oblastin kaupunkien heraldisten aineistojen kokoelma. Pietari.]

Музей-крепость «Корела». Приозерск. [Korelan linnoitusmuseo, Käkisalmi.]

Научная библиотека Выборгского объединенного музея-заповедника (НБ ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi, tieteellinen kirjasto.]

Ставропольский краевой художественный музей. Ставрополь. [Stavropolin alueellinen taidemuseo.]

Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]

Haastatteluaineistot

haastattelijana Nikita Balagurov, (haastattelut kirjoittajan hallussa)

Dimov, Pavel Viktorovitš, 7.8.2020.

Dmitrijev, Viktor Vasiljevitš, 20.4.2020.

Filippov, Jevgeni Vasiljevitš, 11.8.2020.

- Beecher, David Ilmar (2014).** *Ivory Tower of Babel: Tartu University and the Languages of Two Empires, a Nation-State, and the Soviet Union.* Tohtorinväitöskirja. Berkeley.
- Castoriadis, Cornelius (1997).** *The Imaginary Institution of Society.* Cambridge, MA: MIT Press.
- de Certeau, Michel (1984).** *The Practice of Everyday Life.* Berkeley: University of California Press.
- Davis, Vicky (2018).** *Myth Making in the Soviet Union and Modern Russia: Remembering World War II in Brezhnev's Hero City.* London: I.B. Tauris.
- Donovan, Victoria (2019).** *Chronicles in Stone: Preservation, Patriotism, and Identity in Northwest Russia.* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Garrard, John (2014).** *Russian Orthodoxy Resurgent: Faith and Power in the New Russia.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gorsuch, Anne (2011).** *All this is your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin.* Oxford: Oxford University Press.
- Harris, Stephen (2013).** *Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jones, Polly (ed. 2005).** *The Dilemmas of De-Stalinization: Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era.* London: Routledge.
- Karhu, Jani (2017).** "Memorialised and Imagined: Meanings of the Urban Space of Vyborg". *Modern History of Russia* (2017:3), 149–162.
- Karhu, Jani & Wells, Chloe (2017).** "Vyborg Castle as a Symbol of Power Institutions: Imagined and Remembered Borders Between Generations in Finland". *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies* no 18 (2017). (<https://journals.openedition.org/pipss/4339>, viitattu 13.12.2019).
- Karhu, Jani & Ryabova, Liudmila (2016).** "Meanings of the Urban Space of Vyborg". *Teoksessa Meanings of an Urban Space, Understanding the Historical Layers of Vyborg*, ed. Kimmo Katajala. *Mittel- und Ostmitteleuropastudien* no 12. Zürich: LIT, 263–299.
- Koivunen, Pia (2016).** "Kun Moskova kohtasi "maailman". Neuvostoliiton avautuminen länteen nuorisofestivaalikesänä 1957". *Teoksessa Kaupunki tapahtumien näyttämönä*, toim. Mervi Kaarninen, Tanja Vahtikari & Timo Vilén. Helsinki: SKS, 145–174.
- Kozlov, Denis (2001).** "The Historical Turn in Late Soviet Culture: Retrospectivism, Factography, Doubt, 1953–1991". *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* no 3 (2001), 577–600.
- Kozlov, Denis (2013).** *The Readers of the Novyi Mir. Coming to Terms with the Stalinist Past.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kozlov, Denis & Gilbert, Eleonory (2013).** "The Thaw as an Event in Russian History". *Teoksessa The Thaw: Soviet Society and Culture during the 1950s and 1960s*, ed. by Denis Kozlov & Eleonory Gilbert. Toronto: Toronto University Press, 18–81.
- Lane, Christel. (1981).** *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – the Soviet Case.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Laurila, Kari K. (1976).** *Viipurin vaakuna ennen ja nyt.* Helsinki: Partioheraldikot.
- Lehmann, Maïke (2015).** "Apricot Socialism: The National Past, the Soviet Project, and the Imagining of Community in Late Soviet Armenia". *Slavic Review* no 1 (2015), 9–31.
- Lewis, Cathleen S. (2005).** "The Birth of Soviet Space Museums: Creating the Earthbound Experience during the Golden Years of the Soviet Space Programme, 1957–68". *Showcasing Space*, ed. by Martin Collins and Douglas Millard. East Lansing, MI: Michigan State University Press, 142–158.
- Rimša, Edmundas Antanas (1998).** *The Heraldry of Lithuania.* Vilnius: Baltos lankos.
- Semi, Jussi (2016).** "Representing the Places of Vyborg: Town Space as *lieux de mémoire*". 13th International Conference on Urban History: Reinterpreting Cities. Helsinki, August 24–27. 2016: Report. Helsinki.

- Shikalov, Yury (2016).** "Russian, Lost, Fairy-tale: Images of Vyborg from the 1940s to the 2010s". Teoksessa Meanings of an Urban Space, Understanding the Historical Layers of Vyborg, ed. K. Katajala. Mittel- und Ostmitteleuropastudien no 12. Zürich: LIT, 233–249.
- Tumarkin, Nina (1994).** The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia. New York: Basic Books.
- Urri, John & Larsen, Jonas. (2011).** The Tourist Gaze 3.0. London: Sage.
- Varga-Harris, Christine (2015).** Stories of House and Home: Soviet Apartment Life during the Khrushchev Years. Ithaca: Cornell University Press.
- Wells, Chloe (2019).** "Vyborg is Ours". Teoksessa The Collective Memory of a Lost Finnish City. Creating the City. Identity, Memory and Participation. Conference proceedings (2019). Malmö, 194–215.
- Wolfe, Thomas (2005).** Governing Soviet Journalism: The Press and the Socialist Person after Stalin. Bloomington: Indiana University Press.
- Yurchak, Alexei (2006).** Everything Was Forever, Until it Was No More: The Last Soviet Generation. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Venäjänkielinen tutkimuskirjallisuus ja painetut lähteet

- Башкиров, Константин Сергеевич, Штейнбах, Светлана Юрьевна (2008).** История и геральдика Земли Ленинградской. Санкт-Петербург: Бионт.
- Балагуров, Никита Владимирович, Манжури, Евгений Анатольевич (2020).** Город без герба? Советский Выборг в поисках символа // Страницы Выборгской истории. Вып. 4. Выборг: Выборгский объединенный музей-заповедник. С. 380–401.
- Болтунова, Екатерина М. (2013).** Державность по-советски: Имперское пространство советских 1970-х гг. Новое литературное обозрение (2013). Вып. 123. С.89–103.
- Валеев, Мударис, Валеев, Марат (2013).** VI Всемирный фестиваль молодежи и студентов. Москва. 1957: Фотокаталог. Ижевск: Удмуртский издательский дом.
- Васильев, Евгений Н., Закатиллов, Николай И. (1972).** Выборг. Ленинград: Лениздат. Внимание: конкурс (1986). Выборгский коммунист № 20 от 29.01.86, С. 1.
- Волкова, Любовь Г., Федорова, Мария (2014).** Из истории развития туризма и экскурсионных услуг в Выборге за два последних века. Инновационные процессы как интегрирующий фактор развития туризма. Выборг. СПбЭУ, С. 175–200.
- Герб нашего города (1967) Выборгский коммунист № 112 от 06.06.67, С. 1.
- Герб. Талисман. И их автор (1991), Выборгская жизнь № 18, май 1991, С. 6.
- Гранин, Даниил Александрович (1959).** Пусть у города будет герб, Известия от 17.11.59.
- Дашкова, Ксения (1972).** Эмблемы пока нет. Выборгский коммунист, № 14 от 20.01.72.
- Декрет «О памятниках Республики». Декреты Советской власти. Том II. 17 марта – 10 июля 1918 г. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. С. 95–96.
- Димов, Виктор (1992).** Быть городу с гербом. Выборг № 219 от 25.12.1992, С. 1.
- Дмитриев, Виктор Васильевич (1991).** Герб города Выборга. Историческая справка. Выборг. Машинопись.
- Долматовский, Евгений Аронович (1963).** Возродим геральдику наших городов. Советская культура от 28.05.63.
- Екатеринбургский СИЗ, GerboWiki. (http://www.gerbowiki.ru/wiki/Екатеринбургский_СИЗ?fbclid=IwARomihTsWF-sIF36VgkYoXrSzJJe7ynRC3NBCWsmwCxCcwJ6MBfdpO7iqY_vitattu17.2.2020).

- Ефимов, Михаил Витальевич, Мошник, Юлия Игоревна, Литвиненко, Ксения Дмитриевна (2018).** «Новый советский» Выборг как «старинный русский город» (к вопросу о концепции истории Выборга в 1940–41 гг.) // Карельский перешеек. Страницы истории. Книга вторая. Санкт-Петербург, С. 351–365.
- Зазаорова, Р. (1983).** Товары народу, Трудовая вахта № 3 от 20.01.83.
- Закатилов, Николай И. (1976).** Выборг. [Фотоальбом]. Ленинград: Лениздат.
- Ильиченко, Сергей Николаевич, Осинский, Владимир Георгиевич, Клюева, Юлия В. (2013).** Эфир на фоне эпохи. Очерки истории Ленинградского – Петербургского радио и телевидения (2013) / Под ред. С.Н. Ильиченко и др. СПб.: СПбГУ.
- Каганский, Владимир Леопольдович (2001).** Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство. Москва: Новое литературное обозрение.
- Каким будет наш герб (1992), Выборг, № 192 от 06.11.92, С. 1.
- Каким быть гербу? (1968), Выборгский коммунист, № 18 от 25.01.86, С. 1.
- Кащенко, Сергей, Рябова, Людмила (2017).** К изучению кросскультурного пространства Выборга: некоторые вопросы историографии // Новейшая история России. Вып. 18. С. 141–151.
- Конкурс закончился – конкурс продолжается (1968).** Выборгский коммунист № 83 от 25.04.68, С. 1.
- Конкурс на лучшую эмблему Выборга (1971). Выборгский коммунист № 231 от 19.11.71, С. 3.
- Конкурс продлен (1967). Выборгский коммунист № 162 от 15.08.67, С. 1.
- Конкурс продолжается (1986). Выборгский коммунист № 51 от 26.03.86, С. 1.
- Коржик, Юрий (1996).** Каталог геральдических серий // Вестник геральдиста № 10 (1996), С. 22–27.
- Красногор, Зинаида (1972).** Каким будет сувенир? Выборгский коммунист № 68 от 05.04.72, С. 3.
- Кривошапка, Александр Иванович, Марков, Владимир Леонидович (2002).** Алфавитный каталог городов, поселков, сел губерний и областей России, СНГ, бывших союзных республик СССР, имеющих старые и современные гербы. Санкт-Петербург. без издательства.
- Кудрявцева, Любовь (2004).** Борьба за «место памяти» в империи: история памятника основателю Выборга Торгильтсу Кнутссону // Ab Imperio, 2, С. 417–434.
- КЭМЗ-классическая (2008). GerboWiki. (<http://www.gerbowiki.ru>, viitattu 17.2.2020).
- Манжурин, Евгений Анатольевич (2015).** Воображаемая преемственность: дореволюционное геральдическое наследие в советской городской символике (1953–1991). Вестник Пермского университета (2015). выпуск 30, С. 116–122.
- Марышев, В. (1972).** Знаки, открывающие мир. Выборгский коммунист № 6 от 08.01.72, С. 3.
- Меликаев, Виктор Игоревич, Сержан, Владимир Витальевич (1991).** Каталог современных гербов городов, поселков и сел СССР. Минск. Без издательства.
- Мельникова, К. (1988а).** Если любите свой город, Выборгский коммунист № 204 от 25.10.88, С. 1.
- Мельникова, К. (1988б).** Конкурс на местный сувенир. Выборгский коммунист № 118 от 18.06.88, С. 2.
- Мельникова, К. (1988в).** Конкурс на сувенир Выборга. Выборгский коммунист № 88 от 06.05.88, С. 2.
- Михайлов В. (1965).** Герб твоего города. Известия, 1965, №153 от 30.06.65, С. 6.
- Миронов, Николай Олегович (1995).** Каталог современных гербов городов стран содружества на значках. Минск. Без издательства.
- Митрохин, Николай Александрович (2003).** Русская партия. Движение русских националистов в СССР 1953–1985. Москва: Новое литературное обозрение.
- Накануне съемок (1972), Выборгский коммунист № 45 от 02.03.72, С. 1.

- Орлов, Игорь Борисович, Попов, Алексей Дмитриевич (2016).** Сквозь «железный занавес». Руссо туристо: советский выездной туризм, 1955–1991. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики.
- Осинский, Владимир Г. (1974).** Эффект участия. Советская культура № 72 от 06.09.74, С. 5.
- Песков, Василий Михайлович (1965).** Отечество. Комсомольская правда от 04.06.65
Победа зависит от каждого (1972). Выборгский коммунист № 10 от 14.01.72, С. 3.
Поединок полуфинала (1972). Выборгский коммунист № 97 от 17.05.72, С.4.
- Поцелуев, Владимир Алексеевич (1987).** Гербы Союза ССР: Из истории разработки. Москва: Политиздат.
Слово о моем городе (1972), Выборгский коммунист № 1 от 01.01.72, С. 2–3.
- Сметаников, Игорь Станиславович (1992).** История «стандартных» гербов // Гербовед. 1992. № 1. С. 48–61.
- Соловьева, Е. (1972а).** Открыт путь в полуфинал. Выборгский коммунист № 58 от 22.03.72, С. 3.
Сувенир – талисман Выборга (1991). Выборгский коммунист № 103 от 31.05.91, С. 1.
Сувенирный значок «Выборг» (1968). Выборгский коммунист № 110 от 01.06.68, С. 1.
Трифонова Ф.Л. и др. (1987). Выборгский судостроительный завод. Выборг: Выборгский судостроительный завод.
Финал «Земляков» (1973), Выборгский коммунист № 97 от 16.05.73, С. 1.
- Фридлянд, Дмитрий П. (2003).** Обзор градостроительного развития г. Выборга второй половины XX века. Wiborg. Viipuri. Выборг. (<http://vyborg-site.narod.ru/arch5.htm>, viitattu 17.02.2020.)
- Шалаева, Надежда В.(2014).** План советской монументальной пропаганды: проблемы реализации. 1918–1921 годы // Вестник Челябинского государственного университета. Серия История. Вып. 59. № 8 (337), С. 30–35.

Ukrainankielinen tutkimuskirjallisuus

- Гречило, Андрій Богданович (1998).** Українська міська геральдика. Київ; Львів: УКТ. 1998.
- Іщенко, Ярослава Олегівна (2006).** Символіка та емблематика міських гербів України 1960–1980-х років XX ст.: історико-джерелознавче дослідження. Кандидатська дисертація. Київ.

Ruotsinkieliset kirjailijat Karjalassa ja Viipurissa: aikalaishavaintoja ja nostalgiaa

Johdanto

Vuonna 1983 ilmestyi professori Hannes Sihvon toimittaman näyttävän *Karjala*-teossarjan viidentenä, päätösoasana Karjala-aiheisen kirjallisuuden laaja antologia *Laulun ja sanan maa*. Teoksen tekstinäytteet oli ryhmitelty osin aihepiirien, osin paikkakuntien mukaan. Antologiassa oli tekstejä 125 kirjoittajalta, joista ruotsinkielisiä oli hieman toistakymmentä (yksi heistä, Harry Martinson, oli Ruotsin kansalainen). Ruotsinkieliset tekstit olivat antologiassa suomennoksina. Voi väittää, että monia kiinnostavia ruotsinkielisiä kirjoittajia oli jätetty pois ja että tasapainoisemman kuvan saamiseksi heidän osuuttaan olisi pitänyt lisätä. Pois jääneistä voidaan mainita suomalaiset Olof Enckell ja Emil Zilliacus¹ sekä ruotsalaiset Gunnar Ekelöf ja Johannes Edfelt. Toisessa Karjala-aiheisessa antologiassa, kirjailija Aarni Krohnin toimittamassa teoksessa *Viipuri. Kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki* (2009) on tekstejä yli 80:ltä suomen- ja yli 20:ltä ruotsinkieliseltä kirjailijalta. Lisäksi mukana on muista kielistä käännettyjä tekstejä. Viipurin osalta Krohnin antologiaa voidaan pitää tasapainoisempuna suomen- ja ruotsinkielisten kirjailijoiden suhteen kuin Sihvon antologiaa koko Karjalan osalta.

Ruotsinkieliset kirjailijat muodostavat Karjalan kuvausten ja Karjalaan kohdistuvan kiinnostuksen ja nostalgian historiassa laajan luvun alkaen jo siitä, että paljon käytetty termi ”karelianismi” oli ruotsinkielisen tutkijan, Yrjö Hirnin, lanseeraama. Aihepiiriä on aikaisemmin tarkastellut Hannes Sihvo laajassa väitöskirjassaan *Karjalan kuva* (1973) ja Johannes Edfeltiä ja Harry Martinsonia käsittelevissä artikkeleissaan; samoin voidaan mainita Erik Ekelundin artikkeli *Karelsk exotism* (1949) ja hänen teoksensa *Jac. Ahrenberg och Östra Finland* (1943). Tämän aiheen kannalta sangen merkityksellinen on Agneta Rahikaisen teos *Kampen om Edith. Biografi och myt om Edith* (2014) ja etenkin sen luku ”Diktaren och hennes landskap”. Asiaa on tietysti kosketeltu myös lukuisissa muistelmateoksissa ja yksittäisissä biografoissa. Laajin tähänastinen esitys ruotsinkielisistä Karjalan kuvaajista on Sven Hirnin julkaisematon lisensiaatintutkimus *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smållen till Tranans skri*.

En geografisk kartläggning vuodelta 1956. Sen asetelmat, kysymyksenasettelut ja ajallinen rajausta ovat kuitenkin erilaiset kuin tässä suomenkielisessä tutkielmassa, jossa on otettu huomioon myös Ruotsista Karjalaan käymään tulleet kirjailijat sekä aineistoa, joka on ilmestynyt Hirnin tutkimuksen jälkeen.

Kun seuraavassa esityksessä tarkastellaan ruotsinkielisiä – sekä suomalaisia että ruotsalaisia – Karjalan-kävijöitä ja Karjalan ja Viipurin kuvaajia, lähtökohtana ovat muutamit sinänsä yksinkertaiset kysymykset: 1) Keitä ruotsinkielisiä kirjailijoita Karjalassa asui tai siellä kävi 2) Millainen tausta näillä kirjailijoilla oli ja mitkä olivat heidän intressinsä Karjalan suhteen ja 3) Minkä tyyppisissä teoksissa tai artikkeleissa he Karjalaa kuvasivat. Asiaa käsitellään seuraavassa seitsemän, tarkoituksellisesti erilaisen esimerkin valossa (luvut 3–9). Niiden välityksellä on tarkoitus selvittää seuraavia asioita: 1) ruotsinkielisten kirjailijoiden käsitys karjalaisista 2) heidän keskinäiset kontaktinsa sekä yhteydet suomenkieliseen väestöön 3) eräät yksittäiset Karjalan/Viipurin kuvaukset ja 4) ruotsinkieliset kirjailijat sota-aikana Kannaksella. Ensisijaisena päämääränä ei siis ole tarjota kattavaa esitystä siitä, millaisen kuvan ruotsinkieliset kirjailijat ovat Karjalasta antaneet. Sen sijaan tarkoituksena on esittää sinänsä heterogeenisestä aineistosta läpileikkaus, joka auttaa näkemään, mitä erilaisia asioita, ilmiöitä ja henkilöahmoja ruotsinkieliset kirjailijat ja muut kirjoittajat ovat Karjalasta nostaneet esille.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa Karjalaa ja Viipuria on tietysti kuvattu vuosisatojen ajan. Tässä tutkielmassa painopiste on ajallisesti sotien välisessä kirjallisuudessa, mutta samalla joudutaan viittaamaan eräisiin varhaisempiin samoin kuin myöhäisempiin kirjailijoihin. Tämän pohjalta on edellä mainittujen kysymysten ohella tarkoituksena tarkastella ruotsinkielisten kirjoittajien yleistä merkitystä Carelica-kirjallisuudessa, samoin sitä, onko heidän kirjoituksissaan jotakin sellaista, mikä suomenkielisiltä kirjailijoilta puuttuu sekä heidän osuuttaan Karjalaan kohdistuneen nostalgian luomisessa.

Pääpaino on Karjalan maaseudun kuvauksissa ennen kaikkea muistelmattyyppisissä esityksissä, joissa painottuu Terijoen merkitys. Mukana on myös historiallisia ja kansatieteellisiä esityksiä, joissa mennään syrjäisemmille seuduille. Ruotsinkieliset kirjailijat, etenkin ne, jotka olivat kotoisin Viipurista, kuten Victor Hoving ja Alma Söderhjelm, kuvasivat muistelmissaan tietysti Viipuria, mutta muuten kirjailijoita kiinnosti pikemminkin se, mitä löytyi kaupunkien ulkopuolelta. Kirjailija-sanaa on seuraavassa käytetty laajassa merkityksessä: mukana on kaunokirjailijoiden ohella muutama vain yhden muistelmateoksen kirjoittanut henkilö sekä eräitä humanistisen alan tutkijoita. Moni ruotsinkielinen kirjailija on kuvannut Karjalaa myös romaanin muodossa. Romaaneja ei kuitenkaan tässä käsitellä lähemmin, mutta katsaus niihin on esitetty tietolaatikossa (s. 309). Runojakin käsitellään vain vali-

koidusti. Runouden osalta merkittävimmän poikkeuksen muodostaa Harry Martinsonin *Aniara*-eepokseen sisältyvä ”Laulu Karjalasta”.

Osa käsiteltävistä teksteistä on aikalaiskuvauksia (tai ainakin kuvattua aikaa lähellä kirjoitettuja), osa taas muistelmia. Jälkimmäisten kohdalla esille nousee kysymys niiden nostalgisuudesta – nostalgiahan on sidoksissa juuri muistiin, muistoon ja muistamiseen.² Tässä käsiteltävissä teksteissä on kuvattu useita sellaisia paikkoja ja kohteita, joista voidaan käyttää Pierre Noran tutkimukseen vakiinnuttamaa nimitystä muistin paikka (*lieu de mémoire*). Yhteenvedossa ne mainitaan kootusti.

Seuraavassa esityksessä käsitellään eräitä aiheen kannalta keskeisiä kirjailijoita (Jac. Ahrenberg, Emil Zilliacus ja hänen poikansa) vain lyhyesti, koska heistä on ajanmukaisia esityksiä olemassa. Sitaatit ruotsinkielisistä proosateksteistä on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta esitetty suomeksi. Runositaatit on esitetty alkukielellä, mutta mukana on myös suomennos. Mukana on joukko laajempia sitaatteja, jotta syntyisi käsitys myös kirjoittajien käyttämästä tyylistä.

Karelianismin perillisiä ja muita Karjalan-kävijöitä

Ruotsinkielisten kirjailijoiden kiinnostus Karjalaa kohtaan ei ole yllättävää, jos sen asettaa laajempiin yhteyksiin. Useilla heistä oli sukunsa kautta yhteyksiä Venäjälle, Pietariin ja Baltian maihin, joissa sukujen jäseniä toimi sotilaina, virkamiehinä ja tilanomistajina.³ Tämä tausta on pidettävä mielessä, kun tarkastellaan sotien välisen ajan kiinnostusta Karjalaan. Thomas Warburton onkin sattuvasti todennut, että vaikka venäläinen kulttuuriperintö ja venäläiset muistot oli nationalistisista syistä työnnetty syrjään, ne saivat kuitenkin puolittain romanttista hohtoa menetettynä menneisyytenä. Suomen rajojenkin sisällä oli tästä perinnöstä jotain kaikua jäljellä, nimittäin Karjalassa, jolla oli eräänlaista voimakasta ”koti-eksoottista” vetovoimaa.⁴

Suhteessa Karjalaan ruotsinkielisiä kirjailijoita ja muitakin kulttuurihenkilöitä voidaan ryhmitellä eri tavoin, mutta tämän esityksen pohjaksi riittää seuraava jaottelu, jossa kirjailija voi kuulua kahteenkin kategoriaan:

a) Karjalassa syntyneet ja/tai siellä lapsuutensa ja nuoruutensa viettäneet kirjailijat. Heistä voidaan mainita Jac. Ahrenberg, Marianne Alopaeus, Tito Colliander, Hjalmar Dahl, Willy Kyrklund, Hagar Olsson, Oscar Parland, Ralf Parland, Göran Stenius, Edith Södergran, Alma Söderhjelm, Werner Söderhjelm, Marianne Thesleff, Emil, Henrik ja Benedict Zilliacus sekä Anna Åkesson. Näistä kirjailijoista Alopaeus ja Kyrklund muuttivat sittemmin Ruotsiin. Lähes kaikki heistä ovat tavalla tai toisella käsitelleet Karjalaa tuotannossaan.⁵

b) Pietarissa syntyneet ja/tai siellä koulunsa käyneet kirjailijat. Monet näistä viettivät kesiään Terijoella tai asettuivat sinne asumaan. Heistä merkittävimpiä olivat Tito Colliander ja Edith Södergran sekä modernistisäveltäjä, musiikista ja kirjallisuudesta kirjoittanut Ernest Pingoud.

c) Karjalassa pitempiä tai lyhyempiä aikoja oleskelleet ja sitä kuvanneet Suomen ruotsinkieliset kirjailijat, joilla ei ole karjalaista taustaa. Heitä ovat esimerkiksi Gunnar Björling, Elmer Diktonius, Olof Enckell, Rabbe Enckell ja Eva Wichman.

d) Karjalasta historian osalta kirjoittaneet kirjailijat/historiankirjoittajat, joilla ei ole muuten mitään erityistä suhdetta Karjalaan. Näistä mielenkiintoisin on Örnulf Tigerstedt, jonka Hackmanin kauppahuoneen vaiheita käsittelevällä teoksella on myös huomattavia kaunokirjallisia ja tyyllillisiä ansioita. Tigerstedt muutti myöhemmin Ruotsiin.

e) Karjalassa matkailleet ja oleskelleet ruotsinkieliset kulttuurihenkilöt, jotka eivät ole julkaisseet mitään Karjalaa koskevaa, mutta joista muut ovat kirjoittaneet. Näistä ehkä mielenkiintoisimman esimerkin tarjoaa ”vankien ystävänä” tunnettu Mathilda Wrede. Hän liikkui Kolilla, Ilomantsissa, Laatokan rannalla ja Valamossa. Hän tunsu monia Karjalassa toimineita henkilöitä, kuten Sortavalan seminaarin johtajattaren Augusta Bergholmin ja Monrepos’n Mathilda Wreden kiertelyistä ja oleskelussa Karjalassa on kirjoittanut erityisesti Ester Ståhlberg teoksessaan *Mathilda Wreden testamentti* (1949).⁶ Wrede oli myös sikäli poikkeuksellinen Viipurin-kävijä, että hän vieraili Viipurin linnassa vankeja tervehtimässä. Mathilda Wreden kaltaisia Karjalan-kävijöitä ei tässä kuitenkaan lähemmin käsitellä.

f) Läpikulkumatkalaiset ja satunnaiset vierailijat. Moni ulkomaalainen, joka matkusti Ruotsista Pietariin tai päinvastoin, kulki Kannaksen ja Viipurin kautta. Esimerkiksi ruotsalainen Eva Nyblom (1899–1960), joka myöhemmin tuli tunnetuksi viikkolehti *Idunin* päätoimittajana, sai vaikutelman huomattavasta siisteydestä Venäjään verrattuna.⁷ Useat kirjailijat, kuten K. A. Tavaststjerna ja Mikael Lybeck, vierailivat Kannaksella kollegojensa luona.⁸

g) Ruotsalaiset Karjalassa vierailleet ja sitä kuvanneet kirjailijat. Varsin moni Ruotsin keskeisistä 1900-luvun kirjailijoista on käynyt Karjalassa: Johannes Edfelt, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg, Ebbe Linde, Erik Lindegren, Ragna Ljungdell (suomalais-syntyinen Ruotsiin siirtynyt kriitikko), Arthur Lundkvist

(runoilija ja kriitikko) ja Harry Martinson. Venäläisten kirjailijoiden ohella juuri ruotsalaiset olivat merkittävä ryhmä suomenkielisten kirjoittajien rinnalla Karjalan kuvaajina. Ruotsalaisten määrä on kuitenkin huomattavasti vähäisempi kuin venäläisten. Terijoella ja muutenkin Kannaksella oli käynyt suuri joukko merkittävimpiä vallankumouksen ja sitä edeltävän ajan venäläisiä kirjailijoita ja muidenkin taiteiden edustajia.⁹ Vähemmän tunnettua on, että venäläisiin kesävieraisiin kuului myös kuuluisa fysiologi, Nobelin palkinnon saanut Ivan Pavlov. Hänen käynneistään ovat lyhyesti mutta sattuvasti kirjoittaneet Oscar Parland ja Ralf Parland.¹⁰

Sotien jälkeisessä menetettyä Karjalaa koskevan muistelmakirjallisuuden tulvassa merkittävän osan muodostavat ruotsinkieliset muistelijat. Heidän teoksiaan on ilmestynyt 2000-luvun alkuun saakka.

Osa niistä ruotsinkielisistä kirjailijoista, jotka olivat syntyneet Karjalassa, olivat sukujuuriltaan aivan muualta. Heidän isänsä olivat saaneet virkapaikan Karjalasta ja saattoivat paremman viran saatuaan muuttaa sieltä pois. Esimerkiksi Hagar Olssonin isä oli syntynyt Ahvenanmaalla, mutta toimi kirkkoherrana Räisälässä. Olof Enckellin isä oli kotoisin Kymenlaaksosta ja toimi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa vajaan kymmenen vuotta maanviljelyskoulun johtajana Kurkijoella. Silti lyhytkin lapsuudessa vietetty aika Karjalassa saattoi olla merkityksellinen. Helsingissä asuvat ruotsinkieliset kävivät myös tapaamassa sukulaisiaan Karjalassa. Näitä vierailuja koskevista kuvauksista viehättävimpiä – ja samalla huvittavimpia – on Erik Tawaststjernan muistelmia hänen käynnistään lapsena sukulaisvierailulla Säkkijärvellä. Vaatimattomassa kestikievarissa hän ilmoitti haluavansa kaakaota vispikerman ja Fazerin leivosten kanssa.¹¹

Toisaalta oli ruotsinkielisiä kirjailijoita, joiden suvut olivat asuneet kauemmin Viipurissa tai sen lähiseuduilla. Viipurilaiset suvut, etenkin Clouberg, Ekström, Grommé, Hackman, Hoving, Jaenisch, Sesemann, Söderhjelm, Thesleff, Törnudd, Wahl ja Zilliacus, joilla oli kaupungissa ja sen lähiseuduilla suoranainen *Bodenständigkeit*, muodostivat omat verkostonsa, joissa likipitään kaikki tunsivat toisensa ja olivat usein avioliittojen kautta liittyneet toisiinsa. Tämä käy havainnollisesti ilmi ruotsinkielisistä muistelmista, joissa jatkuvasti toistuvat samat sukunimet. Näillä kirjailijoilla ja muistelijoilla oli myös tietoisuus suvun traditioista ja sitä kautta laajemmin historiasta. Eräiden sukujen jäsenet olivat voittopuolisesti virkamiehiä, joidenkin taas liikemiehiä. Varsinkin 1800-luvun lopulta alkaen eräiden sukujen jäsenistä saattoi tulla myös merkittäviä tieteenharjoittajia. Mutta edustivatpa he mitä ammattia hyvänsä, heidän keskuudessaan ei ollut ketään *parvenu*'tä joidenkin suomenkielisten liikemiesten kuten Juho Lallukka tapaan.

Hagar Olsson Räisälässä karjalaisen puutarhanäkymän ääressä.

Tyypillistä näiden sukujen jäsenille oli monipuolinen kielitaito: ruotsin ohella monet osasivat venäjää, saksaa ja ranskaa eikä myöskään englannin taitoa pidä unohtaa; juutalaissyntyiset käyttivät lisäksi jiddiisiä. Mutta monet olivat lapsuudessaan oppineet myös suomea suomenkielisiltä leikkiveroiltaan; eräät, kuten Emil Zilliacus, olivat myös käyneet suomenkielistä oppikoulua. Kiinnostavan esimerkin tarjoaa Alma Söderhjelm. Kuten hän muistelmateoksessaan kertoo, hänen suomenkielisenä leikkiverinaan oli Gustaf Komppa, josta myöhemmin tuli maineikas kemisti.¹² Monikielinen ympäristö ja laaja kielitaito on osaltaan vaikuttanut siihen, että monet ruotsinkieliset Karjalan-kuvaajat ovat teoksissaan ja kirjoituksissaan kiinnittäneet huomiota kielitä ja toisinaan myös murretta koskeviin kysymyksiin. Ruotsinkieliset tekstit saavat monesti erikoista tyyllillistä väritystä runsaista suomenkielisistä henkilö- ja paikannimistä, toisinaan myös suomenkielisistä repliikeistä ja fraaseista.

Yleisesti ottaen ruotsinkieliset Karjalan-kuvaajat olivat yhteiskunnalliselta taustaltaan ja asemaltaan suomenkielisiä kollegoitaan korkeammalla. Jälkim-

mäisistä harvemmin löytyy korkeamman virkamieskunnan jälkeläisiä aate-
listosta puhumattakaan. Papinpoikien, kuten Juhani Ahon ja Ilmari Kiannon,
ohella ruotsinkielisiä lähemmäksi tuli Olavi Paavolainen, jonka isä oli henki-
kirjoittaja ja äiti viipurilaista seurapiiriä.

Joissain tapauksissa on hankala määritellä, onko henkilö laskettava suo-
men- vai ruotsinkieliseksi tai Ruotsin vai Suomen kansalaiseksi. Esimerkiksi
taiteilija Severin Falkman oli ruotsalainen, joka kuitenkin jo varhain muutti
Suomeen ja kirjoitti suomeksi ja ruotsiksi. Marianne Alopaeus, Ralf Parland
ja Örnulf Tigerstedt muuttivat Ruotsiin, mutta säilyttivät läheiset suhteet Suo-
meen. Luettelo tällaisista rajatapauksista voisi jatkaa.

Karjalan ruotsinkielisiä kirjailijoita ja muidenkin alojen edustajia tutkit-
taessa on aiheellista kysyä, missä määrin he kokivat itsensä karjalaisiksi ja/tai
viipurilaisiksi ja onko tässä suhteessa eroa suomenkielisiin. Tämä on aiheelli-
nen kysymys, koska monet Karjalan ja Viipurin ruotsinkieliset olivat tietoisia
sukujensa alkuperästä, joka johti muualle Suomeen ja muihin maihin. On
tapauksia, jolloin ruotsinkielinen henkilö on saattanut suorastaan kieltää
karjalaisuutensa. Niinpä Marianne Thesleff (1908–1992) kirjoittaa muistelmä-
teoksessaan *Ihana elämä* (alkuteos *Jag föddes till ett ljuvligt liv*): ”Vaikka olen
syntynyt Karjalassa ja sukuni on siellä asunut monen sukupolven ajan, en
voi sanoa olevani karjalainen enkä tunne itseäni karjalaiseksi. Kun minua
sanotaan ‘karjalaiseksi’ reagoin siihen aivan samoin kuin äitini, kun häntä
sanottiin venäläiseksi tai virolaiseksi.” Marianne Thesleff määrittelee itsensä
”saksalais-venäläis-ruotsalaisen yläluokan tuotteeksi”, jolle sodan aiheuttama
taloudellinen menetys oli jopa suurempi kuin tavallisille karjalaisille.¹³ On
ilmeistä, että ruotsinkielisten suhtautumisella omaan karjalaisuuteensa on
eroa suomenkielisiin verrattuna, mutta Marianne Thesleffin kaltainen jyrkkä
karjalaisuuden kieltäminen on harvinaista.

Kansatieteellinen mielenkiinto ja kansantyyppit

Karjalaisten luonteen määrittelemiseksi asialla oli jo 1843 lääkintöhallituksen
pääjohtaja Carl Daniel von Haartman, joka Suomen Tiedeseurassa pitämässään
esitelmässä luonnehti karjalaisia piirteillä, jotka ovat jatkuvasti olleet mukana
karjalaisten stereotyyppisissä kuvauksissa (iloisuus, vilkkaus, puheliaisuus,
taipumus kaupantekoon ym.). Vertailukohtina von Haartman esitti arabit ja
beduiinit.¹⁴ Klassisen kuvan karjalaisista tyyppinä esitti von Haartmanin jäl-
keen Topelius teoksessaan *Finland framställdt i teckningar* (1845–1852).¹⁵ Tope-
liuksella on mukana joukko piirteitä, jotka olivat olleet esillä jo von Haartma-
nin esitelmässä.

1800-luvun lopun kansallisen heräämisen ja karelianismin myötä eräät ruotsinkieliset sivistyneistön edustajat, jotka sittemmin tulivat tunnetuiksi toisenlaisissa yhteyksissä, menivät tavallaan ”kansan pariin”. He osoittivat tällöin mielenkiintoa kansantyyppejä ja yksittäisten henkilöjen karakteristisia piirteitä kohtaan; toisin sanoen he harjoittivat eräänlaista karakterologista tarkkailua tietenkin ilman mitään teoreettista taustaa. Karakterologisen (tai nykyisen imagologisen) tutkimuksen kannalta heidän kuvauksillaan on oma mielenkiintonsa: heidän tapaamansa kansantyyppit edustavat useimmiten täydellisesti Toista, jotakin joka heistä itsestään kokonaan poikkeaa. Tällaiseen Toiseen, joka voi esiintyä myös esimerkiksi maisemana, liittyy usein stereotyyppisiä käsityksiä, eivätkä myöskään ruotsinkieliset Karjalan kuvaajat ole niitä vaille; eräät stereotyyppiset piirteet esiintyvät jopa korostuneina.

Jo vuonna 1857 ja myöhemmin vuosina 1877 ja 1880 liikkui Vuoksen seudulla, jälkimmäisenä vuonna myös Tolvajärvellä, ruotsalaissyntyinen mutta Suomeen asettunut taiteilija Severin Falkman (1831–1889), joka matkojensa perusteella julkaisi vuosina 1882–1885 ruotsiksi ja suomeksi teoksen *I östra Finland. Skizzer och studier. 1. delen, En vecka på Siitola gästgifveri / Itä-Suomessa. Viikkokausi Siitolan kestikievarissa*. Falkmanin kiinnostus oli nimenomaan etnografista: se kohdistui esineistöön, pukuihin ja rakennuksiin, mutta jonkin verran hän kuvasi myös kohtaamiaan karjalaisia henkilötyyppejä. Imatran koskella, huomattavassa turistikohteessa, hän tapasi ulkomaisia henkilöitä, kuten erään englantilaisen:

Kosken viimeisen putouksen luona oli joukko ihmisiä koossa katsomassa erästä vanhaa Englantilaista, joka seisoivat kivellä koskessa ja ponnisteli suuren lohen väsyttämisessä, joka oli tarttunut hänen koukkuunsa. Sanottiin, että hän oli parlamentin jäsen ja lordi, mutta itsepäisyyteen katsoen hän yhtä hyvin olisi voinut olla suomalainen. Siinä hän oli seisonut Jumala tiesi kuinka kauan polkien ja potkien ja taistellen lohen kanssa, mutta lohi oli yhtä itsepäinen kuin ukko, eikä kumpikaan ottanut taipuakseen.¹⁶

Kuvaus on sikäli mielenkiintoinen, että siinä on aineksia kahdesta stereotyypiasta: englantilainen onkimies ja itsepäinen suomalainen.

Kuten myöhemmin Louis Sparre (ks. edempänä), Falkman katsoi liikkuvan-
sa *Kalevalan* maisemissa.¹⁷ Esimerkiksi näkemälleen viipurilaiselle karvalakille hän löytää vertailukohtan *Kalevalasta*, puhemiehen lakista Ilmarisen häissä.

Fennomania, joka lienee vaikuttanut myös Falkmanin vuosien 1877 ja 1880 matkoihin¹⁸, vei Karjalan kansan pariin useita ruotsinkielisiä suomalaisia kulttuurihenkilöitä, Waldemar Churbergin, Jean Sibeliuksen, Werner Söderhjelmin ja

Edvard Westermarckin.¹⁹ Tässä yhteydessä heistä voidaan esimerkinomaisesti tarkastella Werner Söderhjelmin (1859–1931) Rautuun ja Valkjärvelle vuonna 1879 tekemää retkeä. Hänen matkakertomuksensa säilyi käsikirjoituksena Viipurilaisessa osakunnassa ja se julkaistiin vasta vuonna 1938 *Kotiseudussa*.²⁰ Söderhjelmin kiinnitti huomiota asuntojen kurjuuteen ja siivottomuuteen:

Todella surullinen on se näky, joka näihin mökkiin astuessa kohtaa silmäämme. Savu täyttää usein koko tuvan; seinät, lattia, pöytä, penkit, kaikki ovat mustuneet savusta; vakahaiset lapset makaavat käärittynä likaisiin riepuihin ja heidän ulkomuotonsa todistaa, ett'eivät usein ole veden saapuvilla olleet. Ei siis olekaan kumma, että monella lapsella on silmätauti ja usea vanhus on sokea.²¹

Varsinkin miehet olivat Söderhjelmin näkemän mukaan suorastaan rumia:

Rautulainen on heikko ruumiiltansa ja ruma kasvoiltaan. Leipä, vesinen hera ja suolakala (harvoin syödään voita), eivät juuri taida kehittää vahvaa ruumiin rakennusta. Naiset eivät ole niin rumia, kuin miehet, ja nähdäänpä usein hyvin kaukeitakin. He menevät hyvin nuorina naimisiin, kerran esim. näimme 17-vuotisen naisen, joka muutaman kuukauden oli elänyt aviosäädyssä. Häätävät ovat myös hyvin omituiset.²²

Karjalaisten rumuuden oli pannut merkille myös Fredrika Runeberg ollessaan Karjalassa, jossa hänen miehensä oli tarkastusmatkalla. Fredrika Runebergin matkapäiväkirjassa olevan merkinnän mukaan sekä miehet että naiset olivat rumia, jälkimmäiset pikemminkin apinoita kuin ihmisiä.²³

Söderhjelmin ja aluksi hänen matkatoverinaan olleen Theodor Schvindtin mielenkiinto kohdistui erityisesti puvustoon. Söderhjelmin osti joukon niin sanottuja harakoita, naisten käyttämiä päähineitä.²⁴ Raudussa hän pani merkille myös paikallisen murteen: ”Kielen sekoitus tässä pitäjässä taitaa ainoastaan Salmen ja Suistamon pitäjissä löytää vertaisensa. Täällä ei ainoastaan karjalan kielimurre ole vääristelty muotonsa ja ääntämisensä suhteen, vaan onpa tähän myös liitetty sangen paljon venäläisiä sanoja.” Söderhjelmin arveli lisäksi, että tämä murre olisi kielentutkijoille hyvä ”tutkimus-ala”, kuten hän asian ilmaisi.²⁵

Jac. Ahrenbergin (1847–1914) muiden muassa teoksissaan *Hihuliter* (1889, suom. *Hihhuleita*, 1890) ja *Österut* (1890, suom. *Idässä* 1890) esittämien kansantyyppien kuvausten ohella²⁶ voidaan mainita Emil Zilliacuksen (1878–1961) *Karelare och annat folk* (1934). Teokseen sisältyy esimerkiksi kuvaus puutarharenki Viimalaisesta, joka juhannushumalansa ansiosta osoittautuu suoma-

laiseksi satyyriksi.²⁷ Zilliacuksen ymmärtävä, jossain määrin huvittunut suhtautuminen kansanmiehiin ja heidän taitoihinsa ei ole vailla jonkinasteista ylemmyyden tuntoa; ei voine myöskään välttyä vaikutelmalta, että hän koki italialaiset kansanihmiset (teoksessa *Italienare*) enemmän vertaisikseen.

Kansantyyppien ja kansanelämän kuvaajiin 1800-luvun lopulla kuului myös yksi Ruotsin kansalainen, taiteen monitoimimies Louis Sparre (1863–1964), joka tunnetaan myös marsalkka Mannerheimin sisaren Evan aviomiehenä. Hänen Karjala-kuvauksensa *Bland Kalevalafolkets ättlingar* ilmestyi tosin vasta 1930, mutta se perustui Sparren vaelluksillaan vuonna 1892 tekemiin merkintöihin. Teoksessa oli mukana myös Sparren piirroksia sekä joitain valokuvia. Piirrokset esittivät kansantyyppejä, mutta mukana oli piirroksia myös kansanpuvuista ja monenlaisista käyttöesineistä. Kuten jo teoksen nimestä ilmenee, Sparre käsitti Falkmanin tavoin Karjalan nimenomaan *Kalevalan* seuduksi. Hän myös siteeraa *Kalevalaa* ja viittaa sen henkilöihämiin.

Sparre esittää lähes stereotyyppisiä kuvauksia karjalaisten vieraanvaraisuudesta ja muista hyvistä ominaisuuksista, jotka ilmenivät jo erikoislaatusissa tervehdysseremonioissa.²⁸ Välillä hän on kuitenkin joutunut antamaan negatiivisemmän kuvan. Vuokkiniemessä paikkakunnan isoimmasta talosta ei saatu yösijaa ja seuraavastakin talosta vasta pitkien neuvottelujen jälkeen.²⁹

Kun Olavi Paavolainen myöhemmin kuvasi ja ihaili karjalaisia kalmistoja, hänen varhaisena edeltäjänään oli Louis Sparre, joka kävi Miinuan hautausmaalla ja sai siitä aiheen seuraavaan luonnehdintaan:

Näillä karjalaisilla hautausmailla on yllään erikoislaatuista runouttaan. Ne näkyvät jo kaukaa tiheässä olevien korkeiden, ikivanhojen kuusten muodostamine tummine metsikköineen. Tradition mukaisesti kasvullisuuteen kuolleiden asuusten ympärillä ei saa koskea, millä on seurauksena se, että täällä kukoistaa rehevä kasvusto ja tuo esille villien kukkien harvinaisen loiston. Kukkien ja ruohon keskellä on pieni risti ja keppejä korkeiden ja paksujen kuusenrunkojen välissä hautoja merkitsemässä. Muutamat niistä on peitetty taloa muistuttavalla hirsirakennelmalla, jossa on katto. Useimmat haudat muodostuvat kuitenkin vain hiekkakasasta, jonka päällä on edellä mainittu risti. Näillä hiekkakasoilla näkyy usein saviastioiden ja puuhiilen palasia. Hautauksen yhteydessä tuodaan nimittäin paikalle hehkuvaa hiiltä ja vihkivettä astiassa, mikä kaikki jätetään haudalle. ”Willinkolaiset” ovat lahko, joka mitä suurimmassa salaisuudessa hautaa kuolleen vihkimättömille, tuntemattomille paikoille metsässä. Miinuassa kuuluu olevan tähän lahkoon tunnustautuvia.³⁰

Sparren kansatieteellisen mielenkiinnon kohteena olivat myös hääseremoniat. Hääaihe kiinnosti Sparrea myös sikäli, että hänen häämatkansa oli suuntautunut Kauko-Karjalaan. Matkaa käsitteli Eva Mannerheim-Sparre muistelmateoksessaan *Bröllopsresan* (1945).

Toisinaan Karjalassa asuneet tai kierrelleet ruotsinkieliset kulttuurihenkilöt tapasivat myös erilaisten töiden taitajia. Olof Enckell (1900–1989) kuvaa teoksessaan *Vakt i öster* (suom. *Rajan vartio*, josta myöhemmin lisää) tapaamaansa nuottakuntaa, jonka jäsenistä hän kertoo muun muassa näin:

Miehet tunnustivat – eikä se tapahtunut ilman tiettyä ylpeyttä – todeksi sen, minkä olin aavistanut jo ensi hetkestä: sakset tai partaveitsi eivät olleet koskaan hipaiseetkaan heidän kasvojensa karvaviidakkoja. Ne eivät myöskään näyttäneet tuntevan enemmän harjaa kuin kampaakaan. Päälaen ympärillä törrötti joka suuntaan oikea punaruskeiden, takkuisten hiusten sekamelska, minkä keskeltä silmät loistivat pirteinä ja hiukan verestävinä. Noiden tuulten ja rajuilmojen karaisemien olentojen ikää oli mahdoton määrittää; he olivat ahavoituneita ja parkkiintuneita kuin tervaskannot ja näyttivät viihtyvän yhtä hyvin vedessä kuin maalla.³¹

Enckellin kuvauksessa korostuu eräänlainen alkukantaisuus, jossa on kuitenkin mukana myös joitain positiivisia piirteitä (silmien loistaminen pirteinä).

Hjalmar Dahl (1891–1960) puolestaan tapasi Kyyrölässä taitavia savenvalajia, joiden tuotteita oli myynnissä Viipurissa. Heistä hän nosti esiin kirkkoväärti Ivan Lukjanovitš Šurinin.³² Kyyrölän venäläisistä talonpojista Dahl on antanut suorastaan idealisoivan puhtoisin kuvan:

Kyyrölän talonpojat osoittivat vääriksi kaikki yleisesti vallitsevat käsitykset venäläisten luonteesta ja elämäntavoista. He olivat puhtaita, rehellisiä ja uutteria. Kertaakaan koko elämäni aikana en ole nähnyt ainoatakaan ludetta missään Kyyrölän asumuksessa, en edes yhtä kappaletta usein mainittuja pyhiä torakoita, ja kuitenkin olen käynyt noissa asunnoissa vielä täysi-ikäisenäkin. Vanhemmilläni oli luultavasti oikea käsitys näistä asioista, koska he päästivät minut vapaasti kylän venäläispoikien seuraan ja sallivat minun olla kuin yksi heistä.³³

Dahlin kuvaus on sikäli kiinnostava, että suomalaisissa venäläisten kuvauksissa korostuu usein näiden likaisuus.

Mutta karakterologinen mielenkiinto Karjalaa koskeissa teoksissa ei ole rajoittunut vain niin sanottuihin kansanmiehiin ja -naisiin, vaan originelleja tyypejä on löytynyt myös yläluokan edustajien joukosta. Thesleffin suvusta tunnettu esimerkki on moninaisista harrastuksistaan ja tutkimuksistaan tun-

nettu Arthur Thesleff.³⁴ Tässä yhteydessä voidaan kuitenkin mainita toinen saman suvun edustaja, Leo (Lelo) Thesleff, jonka edesottamuksista Marianne Thesleff on kertonut seuraavasti:

Ylioppilastutkinnon suorittamiseen saakka hän oli suurin piirtein normaali, mutta sitten alkoivat eriskummallisuudet. Hän otti tavakseen tehdä joka päivä puolentunnin junamatkan Imatralle, jossa oli alkanut voimalaitoksen rakennustyö. Hänellä oli eväslaukku mukanaan ja hän kulki paikalla edestakaisin tehden tarkastuskäyntejä eri työpaikoille. Sitten eräänä päivänä hän yllättäen lähetti Viipurin kaupungille suurisummaisen laskun, jolla hän vaati maksua vastuusta, joka hänellä oli ollut johtaessaan töitä Imatralla. Sukulaiset vaiensivat asian ja maksoivat laskun, rahathan jäivät perheen keskuuteen.³⁵

Suvuistaan kirjoittaneilla muistelijoilla on yleensäkin usein kerrottavana esimerkkejä suvun mustista lampaista tai erikoisista persoonallisuuksista.

Huviloiden ja kartanoiden nostalgiaa

Alkuperäisessä merkityksessään nostalgia tarkoittaa koti-ikävää (kr. *nostos* = kotiinpaluu, *algos* = tuska).³⁶ Kuvaannollisemmin se on tullut tarkoittamaan ikävää jotain menetettyä kohtaan. Usein tällainen menetetty saa muistelijan silmissä paratiisin piirteitä. Tällaisessa paratiisissa on tavallisesti myös talo. Tällöin juuri talo ja puutarha voidaan nähdä nostalgian symboleina, kuten esimerkiksi Anne Stenros on tehnyt.³⁷ Samalla usein on kyse kodista, johon liittyy, kuten nostalgiaa tutkinut Karin Johannisson on esittänyt, joukko polareetteja: yksityinen – julkinen, intiimi – anonyymi, lämmin ja pehmeä vastakohtana kylmälle ja kovalle, yhteenkuuluvuus – muukalaisuus, perehtyneisyys – neuvottomuus sekä pieni maailma – suuri maailma.³⁸

Varsin keskeinen osa Karjala-romantiikasta ja -nostalgiasta onkin tiivistynyt huvilakulttuuria koskeviin muistoihin ja muistelmiin. Karjalaistaustaisilla kirjailijoilla, niin suomen- kuin monilla ruotsinkielisilläkin, taloon, huvilaan tai kartanoon liittyvän nostalgian perusta heidän muistelmissaan oli kouriintuntuva: kodin ja kotiseudun menetys sodassa. Etenkin ruotsinkielisillä kirjailijoilla tähän nostalgiaan liittyi runsaasti kulttuuriin, kirjallisuuteen ja taiteeseen kuuluvia muistoja ja menetysten pohdintaa.

Ruotsinkielisten kirjailijoiden ja muiden kulttuurihenkilöiden asuminen ja oleskelu Karjalassa liittyi tavallisesti paikalliseen huvila- ja kartanoelämään. Keskeinen paikkakunta oli Terijoki. Taiteilijoiden, suomen- ja ruotsinkielisten tulo paikkakunnalle oli itse asiassa merkityksellistä koko pitäjälle ja sen talou-

delle, eli kuten Maria Lähteenmäki kirjoittaa: ”Terijoen taloudelliseksi pelastukseksi 1920-luvun lopulla ja etenkin 1930-luvulla tulivat suomalaiset taiteilijat, jotka löysivät sankkenevana joukkona tiensä Terijoen tyhjillä oleviin, edullisiin, hieman heikkokuntoisiin mutta samalla romanttisiin huviloihin ja matkailijakoteihin.”³⁹ Kirjailijoilla ja muilla taiteilijoilla ei välttämättä itsellään ollut suurempaa varallisuutta, mutta he vetivät mukaan myös muuta väkeä.

Taiteilija Ina Collianderin (1905–1985) ja kirjailija Tito Collianderin (1904–1989) koti, sukulaisten omistuksessa ollut Villa Golicke Terijoen Kuokkalassa muodostui merkittäväksi ruotsinkielisten kirjailijoiden kohtaamispaikaksi.⁴⁰ Ina Colliander (os. Behrsen) ja Tito Colliander olivat jo lähtökohdiltaan kansainvälisiä. Ina Colliander vietti lapsuutensa Pietarissa, kävi kuuluisaa pietarilaista Petri-Schulea ja kävi koulua myös Jenassa Saksassa.⁴¹ Myös Tito Colliander oli syntynyt Pietarissa. Hänen keskeisiä kieliään ruotsin ohella olivat venäjä ja saksa. *Lähellä*-teoksessaan Tito Colliander on esittänyt lyhyen, mutta sattuvan kuvauksen siitä hämmennyksestä, jonka vallassa hän kielten suhteen oli.⁴²

Collianderien ja Ina Collianderin serkun, taiteilija Sven Grönvallin asuttama Villa Golickea voidaan kutsua suoranaiseksi taiteilijakoloniaksi siinä missä Kauniaisten ruotsinkielisten kirjailijoiden yhteisöä, Tuusulanjärven ympäristöä, johon kuuluvat Halosenniemi ja Sibeliuksen Ainola, tai Jalo ja Ester Sihvolan Imatralla Vuoksen itärannalla sijainnutta Harakanhovia. Viimeksi mainitun rakennuksen oli 1920-luvulla suunnitellut viipurilainen Uno Ullberg; siitä tuli monille kuvataiteilijoille tuttu paikka, ja myös Mika Waltari kirjoitti siellä eräitä teoksiaan. Villa Golickesta voidaan puhua juuri taiteilijakoloniana, sillä siellä oleskeli sekä kirjailijoita että kuvataiteilijoita. Siitä on säilynyt joitain aikalaiskuvauksia (tai ajallisesti läheisiä kuvauksia) sekä muistelmia.

Taiteilijakolonioille on tietenkin ominaista niissä vallitseva yhteisöllisyys, jonka puitteissa kolonian jäsenet voivat inspiroida toistensa tuotantoa. Keskeinen toiminta Terijoella ja Villa Golickesta, jos tarkoitetaan useampien kirjailijoiden läsnäoloa, sijoittuu kylläkin lähinnä kesäaikaan. Tito Collianderilla oli lapsuuden ajalta kokemusta myös Terijoen loistohuviloista, kuten ilmenee hänen muistelmateoksestaan *Lapsuuteni huvilat*.⁴³

Muistelmateossarjansa *Lähellä*-osassa Tito Colliander kuvaa oleskeluaan luostarissa Petserissä ja muistelee tapahtumia Villa Golickesta edellisenä vuonna:

Nyt Petserissä istuessani siinä mäen huipulla kukkien keskellä, tuntui omituiselta ajatella sitä kesää – siitä tulee vasta vuosi, kuka uskoisi, vasta vuosi. Niin levotonta kuin silloin oli, ja se loputon juttelu alkoholijuomien ääressä, ja vieraat, vieraat: Liv [Collianderin kielentarkastaja ja oikolukija] mukanaan Tainan [Collianderin vuonna 1935 ilmestynyt teos] palstavedokset, ja Atos Wirtanen, joka ei

rannallakaan riisunut paitahihasilleen, vaikka aurinko miten olisi paahtanut, ja yhtä piintynyt kaupunkilainen oli Ernest Pingoud, säveltäjä. Helsingin saksalaisen koulun rehtori, Philipp Krämer, kirjallinen henkilö hänkin, tupsahti suoraan keskelle villiintyneen ruusupensaikon juurella pidettyä kaksivuorokautista istuntoamme ja sekavia puheitamme Rilkestä ja Heinesta ja Thomas Mannista ja oli oikopäätä juonessa mukana... Ralf Parland oli tietysti joukossa väsymättä, ja Eva Wichman, ja jostakin ilmestyi kuvanveistäjä Sakari Tohka, ja [Johannes] Edfelt katosi kesken kaiken Tuuli Reijosen kanssa, ja kerran Tuuli toi Toivo Pekkasen teelle suuren mäntymme alla kiehuvan samovaarin ääreen.⁴⁴

Collianderin nimiluettelossa on muutama huomionarvoinen seikka. Paikalle oli kerääntynyt eri taiteen- ja toimialojen edustajia: kirjailijoiden ohella paikalla oli kuvanveistäjä, säveltäjä ja koulun rehtori. Kiinnostavaa on myös se, että ruotsin- ja suomenkielisten ohella oli mukana saksankielisiä: Helsingin saksalaisen koulun rehtori Philipp Krämer, joka 1930- ja 1940-luvuilla edusti vanhaa saksalaista humanismia⁴⁵. Mukana oli myös pietarilaissyntyinen, saksaa puhuva ja saksaksi paljon kirjoittanut modernistisäveltäjä Ernest Pingoud (1887–1942). Hän oli varsinainen kosmopoliitti, jonka ”tuotantoon ei kuulunut ainoatakaan Kalevala-aiheista sävellystä, joka ei laatinut ensimmäistäkään kansanlaulusovitusta ja joka tuntiessaan tarvetta kansanomaisuuteen sävelsi shimmyjä ja foxtroteja ja salanimellä iskelmiä,” kuten Erkki Salmenhaara on sattuvasti todennut.⁴⁶ Kannaksen kansainväliseen ilmapiiriin Pingoud sopi hyvin. Hänen äitinsä Emelie Sesemann oli kotoisin Viipurista. Kesiä Pingoud – samoin kuin filosofi Wilhelm (Vasili) Sesemann (1884–1963)⁴⁷ – vietti sukulaistensa Parlandien kanssa Tikkanen kartanossa naapurinaan, musiikinopettajanaan ja sittemmin ystävänänsä suuri pianisti Alexander Siloti.⁴⁸ Paitsi säveltäjä ja musiikkikriitikko, Pingoud oli myös kirjallisesti monipuolisesti sivistynyt.⁴⁹ Joitain hänen sävellyksiään esitettiin Viipurissa 1920- ja 1930-luvuilla. 1930-luvulla hänestä oli muutama kirjoitus *Karjala-* ja *Viborgs Nyheter* -lehdissä. Ennen Suomeen siirtymistään Pingoud kirjoitti artikkeleita Pietarin saksankielisiin lehtiin.⁵⁰

Collianderin lista Villa Golicken vieraista ei ole mitenkään täydellinen. Siihen voitaisiin lisätä Gunnar Björling, Elmer Diktonius, Gunnar Ekelöf, Hjalmar Gullberg, Olof Enckell, Ebbe Linde, Erik Lindegren, Ragna Ljungdell, Lorenz von Numers ja Oscar Parland. Ruotsista Villa Golicken oli saapunut myös runoilija Johannes Edfelt, jolle kehittyi suhde Tuuli Reijosen (1904–1997) kanssa.⁵¹ Edfeltiin ja muihin ruotsalaisiin vierailijoihin palataan myöhemmin.

Villa Golickessa vietettiin osin sangen boheemimaista elämää. Aina se ei kuitenkaan ollut välttämättä kovin auvoisaa. Etenkin rahan puute saattoi vaivata Villa Golicken asukkaita ja vieraita. Tämä ilmenee niistä Tito Collianderin päiväkirja-

merkinnöistä, joita Tuuli Reijonen on liittänyt muistelmateokseensa *Kannaksen mosaiikkimaailma*. Lyhyistä päiväkirjamerkinnöistä voidaan lukea esimerkiksi seuraavaa: ”Meillä oli 6 savuketta. Ralf [Parland] poltti ne heti. /... / Eläköön - [Johannes]Edfelt sai rahaa ja joimme reippaasti. Autolla Terijoelle ja viinaa yöllä. 100 markkaa lainattu Edfeltiltä. / Nuhaa, yskää. Viborg Nyheteristä 100 mk. Ekonomia katastrofaalinen, Noidannuoli. Maria [Collianderien tytär] putosi. Rahaa, taas tällä kertaa pelastettu!”⁵² Villa Golicken kirjailijat ja taiteilijat olivatkin kroonisessa rahapulassa ja jatkuvasti velkaa paikallisille kauppiaille. Mutta kun rahaa joskus saatiin, voitiin – kuten Tuuli Reijonen on maininnut⁵³ - lunastaa kirjoituskone panttilainaamosta ja mennä Kasinolle rentoutumaan. Raha- ja elintarviketilannetta auttoi osittainen luontaistalous: metsäntuotteiden, kuten mustikoiden ja sienten säilöminen.⁵⁴ Kaikenlaista muutakin yritettiin: Tito Colliander on ker-tonut, miten he ostivat varaston puulusikoita, parantelivat ja maalasivat niitä myydäkseen ne sitten eteenpäin – ne menivätkin kaupaksi mutta hitaanlaisesti.⁵⁵

Villa Golicken asukkaiden elämästä ei puuttunut kaikenlaista huvittavaa ”dramatiikkaakaan”, eli kuten Tuuli Reijonen kertoo:

Kerran innostuttiin ratsastamaan naapurin lehmällä, mutta sen selkä oli ollut niin kova, että ratsumies putosi valtaistuimeltaan. Lehmä keikautti mylvähtäen ratsastajan maahan raajat levällään. Jopa kaivoon yritti eräs tuskassaan hukut-tautua, mutta kaivo oli liian matala ja kun auton eteen heittäytyneelle tuli vain tönäys pyllyyn, rakastunut viimein uskoi, että elämä kuului hänelle eikä kuole-malle. Vakavan kuoleman tuntua oli, kun Stalin-niminen kissa haudattiin auton alle jääneenä hopeapajun juurelle. Suru oli syvä ja yhteinen.⁵⁶

Tuuli Reijosen kuvausten valossa boheeminen taiteilijaelämä ilmeni ainakin osittain jonkinlaisena lapsekkaana riehuntana, joka poikkesi varsin paljon Emil Zilliacuksen Hapenensaaren sivistyneestä idyllistä. On kiinnostavaa ja tavallaan myös erikoista, että Tito Colliander ei muistelmasarjansa osassa *Kohtaaminen*, sen ”Villa Golicke” -luvussa puhu Villa Golicken asukkaiden edesottamuksista juuri mitään, vaan keskittyy kertomaan kaikenlaisista arki-päivän ongelmista, tunnoistaan ja tunnelmista.⁵⁷ Enckellin veljekset ja Gunnar Björling tosin mainitaan, mutta kohdissa jossa puhutaan Helsingistä.⁵⁸ Talvisin perhe asui Helsingissä, ja tuolloin kirjailijoiden tapaamispaikaksi muodostui etenkin Olsonin kuuluisa antikvaarinen kirjakauppa. Sitä kuvatessaan Tito Colliander jonkin verran mainitsee myös kirjailijakollegoitaan.⁵⁹

Villa Golicken ohella on syytä mainita Pekka ja Jenni Häklin kesäisin pitämä täysihoitola, jossa oli sekä koti- että ulkomaisia vieraita. Osa Villa Golicken vieraista vietti osan ajastaan juuri siellä.⁶⁰

Täydellisen vastakohtan Villa Golicken boheemille taiteilijaelämälle muodostavat Karjalaa koskevassa kauno- ja muistelmakirjallisuudessa kuvaukset herraskartanoiden elämästä. Tällöin tietysti liikutaan yhteiskunnan korkeammassa piireissä, aatelin, vauraan porvariston ja johtavan virkamiehistön keskuudessa. Keskeinen ja myös kirjallisuudessa ikuistettu kirjailijan asuintalo oli Emil Zilliacuksen Hapenensaari. Se oli merkittävä myös sikäli, että siellä kävi paljon kotimaisia ja ulkomaisia vieraita, mutta taiteilijakoloniaksi sitä ei mitenkään voi kutsua. Siellä kävi ennen kaikkea erilaisia kulttuurielämän ja tieteen edustajia. Hapenensaarta voisi kutsua herrasmiesmaanviljelijän maatilaksi tai pikemminkin hedelmäpuiden, erityisesti omenapuiden, viljelykseen tarkoitetuksi tilaksi, jonka tehtävänä siis oli olla myös taloudellisesti tuottava. Hapenensaarella käyneitä suomalaisia kirjailijoita oli Mikael Lybeck, ruotsalaisia vieraita olivat kirjailija Per Hallström, lehtimies Ivar Harrie, kirjallisuudentutkija Gunnar Tideström ja itämaisten kielten tutkija H. S. Nyberg.⁶¹ Muualta tulleita ulkomaisia vieraita oli Italian Suomen-lähettiläs Attilio Tamaro.⁶²

Samoin kuin Olavi Paavolaisen Vienola, myös Hapenensaaren kartano tuhoutui sodassa. Paikasta tuli sodan jälkeen muistelemisen kohde, eräänlainen menetetty paratiisi. Siitä ovat Emil Zilliacuksen pojat kirjoittaneet: Henrik Zilliacus omakustanteena ilmestyneessä teoksessaan *Hapenensaari* (1986) ja Benedict Zilliacus teoksessaan *Båten i vassen* (1990, suom. *Kertomus kadonneesta saaresta* 1991). Emil Zilliacus itse kuvasi etenkin sota-aikaisissa runoissaan Viipuria.⁶³ Thesleffien Lavolan tuhosta on edellä mainitussa muistelmateoksessaan *Ihana elämä* kertonut Marianne Thesleff.⁶⁴ Hän on myös liittänyt teokseensa kaksi sisarensa Ethel Wahrenin kirjoittamaa runoa. ”Epilobium” on kirjoitettu Niemenlautan tilan muistoksi ja siinä kuvataan, miten epilobiumit loistavat punaisina poltettujen metsien keskellä. Toisessa runossa, ”Viimeinen ilta”, vietetään jäähyväisiä Lavolan tilalla. Näky on vielä lohduttomampi kuin ”Epilobiumissa”.⁶⁵

Kannaksen huvila-asutuksesta on olemassa runsas kirjallisuus.⁶⁶ Tässä yhteydessä voidaan esimerkkinä mainita vain Oscar Parlandin (1912–1997) muistelmissaan esittämä kuvaus huviloista Terijoen ja Kuokkalan välissä sijaitsevassa Kellomäessä, jota hän on luonnehtinut seuraavasti: ”Vaikka Kellomäki oli jumalan unohtama kolkka, tunsimme kuitenkin, että olimme jollain tavalla kosketuksessa suureen maailmaan. Täällä melkein kaikki aikuiset puhuivat venäjän lisäksi sujuvasti ranskaa, saksaa ja englantia.”⁶⁷ 1920-luvun alkupuoli oli seudulla emigranttien asuttamaa ja rappeutuvien huviloiden aikaa, jolloin korostui myös emigranttien varattomuus, mutta samalla vieraanvaraisuus ja pyrkimys ylläpitää taideharrastuksia.⁶⁸

Sekä Villa Golickea ympäristöineen että Hapenensaarta on kuvattu muistelmateosten ohella runoissa. Elmer Diktonius (1896–1961) kirjoitti runon ”Villa Golicke”:

På vattnets vaxduk
Kronstadts smörgåsbord:
bastioners exkrement
skorstenars nejoögon –
på huvet stående
med bolm kring stjärten.
Och solil rispar horisont
som blytlås.
Och havets blålustöppna mun
med sandpulver på läppen,
Och innerst inne
måsens silverplomb.

Arvo Turtiaisen suomennos ei täysin tavoita alkutekstin rytmiiikkaa: ”Veden vahaliinalla / Kronstatin voileipäpöytä: / linnakkeiden jätetörky / savupiippu-nahkaiset / seisten päällään / tuprut pyllyn ympärillä. / Ja päivänviri rävähtää horisontissa / kuin vetoketju. / Ja meri sinen ahnas suu avoinna / hiekkapuu-tertia huulillaan. / Syvällä sisimmässään / lokin hopeainen hammaspaikka.” Diktonius lähetti runon *Nya Argus* -lehdelle, joka kuitenkin hylkäsi sen. Hylkäämisen takia runoilija kommentoi ja analysoi omaa runoaan kutsuen sen hylänneitä *Nya Arguksen* toimittajia ”sediksi” ja kirjoittaen muun muassa:

’Kronstatin voileipäpöytä’ on tietysti meren tynensileä ja himmeänkiiltävä pinta, jolla bastionit uiskentelevat kuin kuivettuneet lehmänläjät – niinhän kaikki saaret kaukaa katsoen tekevät – mutta minä olin tietysti säädyllinen ja kirjoitin ’jätetörky’. En tarkoittanut mitä niistä ajelehti maihin, sillä en ole mikään realisti – kaikki aikuisethan tietävät että Karjalan kannaksen kuuluja hiekkarantoja peittää bolsevis-tinen kumitavara, jota kolossaalisessa pullistuneisuudessaan on irvokasta katsella, ja itse olen nähnyt valtavan neekerinruumiin, housut täynnä ankeriaita. Ehkä setiä olisi miellyttänyt enemmän, jos olisin kirjoittanut ’linnakkeiden sokerikaakut’.⁶⁹

”Villa Golicke” ilmestyi *Jordisk ömhet* -kokoelmassa 1938. Se kuuluu kokoelmas-sa Kuokkalaksi nimettyyn sikermään, jossa on myös kaksi muuta runoa, ”Lojt ha; kantänka” ja ”Fredligt sällskap”.

Diktoniuksen oman analyysin ”Villa Golicke” -runosta julkaissut Jörn Donner on siteerannut myös Diktoniuksen *Göteborgs-Posteniin* lähettämän kuvauksen, joka on kiinnostava sikäli, että siinä tulee esille vastakohta Terijojeo rantakasinon ja Kronstadtin linnoituksen välillä:

Joka ikinen elokuuilta alkaa pimeyden laskeuduttua speaktaakkeli: venäläisten linnakkeiden ja sotalaivojen valonheittimet pyyhkivät suomalaista rannikkomaisemaa, tervehtivät rantakasinoa, jonka kvartettiytye unelmoi paitahihasillaan sordinosta Schubertin Ständchenissä, laskevat kiviä ja hiekanjyviä, tähyävät röyhkeästi vintille minun kirjoitussoppeeni – tai muodostavat valtavia X-metsiköitä taivaalle, josta aika ajoin erottuu vihreitä tai kullankimalteisia tähdenlentoja: ne ehkä paljastavat muuten näkymättömän lentokoneen salareitin.⁷⁰

Jörn Donner on muistuttanut myös siitä, että Diktonius oli ihmetelleyt, miksi turisteja oli viety Rajajoelle, vaikka siellä oli vain rautatiesilta ja sotilas sillan kummassakin päässä.⁷¹ Diktonius oli kuitenkin Eyvind Johnsonin pyynnöstä kirjoittanut kirjaan *Oxford och vi* (1939) artikkelin, jonka lopussa sodan uhka tulee selvästi esille.

Muutenkin Kannasta kuvaavissa aikalaisteksteissä samoin kuin myöhemmissä muistelmissa, runoissa ja proosassa, on rajan läheisyyden ohella toisinaan tiedostettu myös Neuvostoliiton sotilaallinen mahti: Terijokea kuvaavissa teksteissä sitä ilmentääkin juuri Kronstadtin läheisyys. Esimerkiksi Marianne Alopaeus (1918–2014) on maininnut niin Kronstadtin valonheittimet kuin kanuunatkin.⁷² Kannaksella kesiään lapsena viettänyt Pia Barbara Pirilä mainitsee lapsen näkökulmasta Perkjärven ampumaleirin, jossa hänen isänsä oli muiden upseerien kanssa; siellä opetetaan ampumaan samalla tavalla kuin Kronstadtissa.⁷³ Ylimalkaankin monissa Karjalaa koskevissa muisteluksissa tulee esille lapsuudenkoti. Tällaisia lapsuudenkodin kuvauksia ovat esittäneet muiden muassa Greta Langenskjöld ja Hjalmar Dahl.⁷⁴

Terijoen huviloista taiteen ja kirjallisuuden kannalta erityisen tärkeä oli Natalia Borisovna Nordmannin omistama huvila Penaty, joka oli taiteilija Ilja Repinin käytössä. Se jää tämän esityksen ulkopuolelle, mutta jälkimaailmalle se on ikuistettu etenkin Tito Collianderin ruotsiksi kuvaamana.⁷⁵

Terijoen kansainvälisyydestä huolimatta näyttää siltä, että ruotsinkieliset kirjailijat pysyttelivät omissa piireissään samoin kuin suomenkieliset omis- saan, vaikka poikkeuksia olikin. Tähän lienee ollut vaikuttamassa 1930-luvun suomalaisuusintoilu, josta myös Terijoella näkyi merkkejä.⁷⁶

Gunnar Ekelöf ja Johannes Edfelt Karjalassa

Ruotsista tuli Karjalaan 1800-luvulla kaksi merkittävää taiteilijaa, jo mainitut Severin Falkman ja Louis Sparre. Edellinen tunnetaan erityisesti Kaarle Knuutinpojan lähtöä Viipurin linnasta kuvaavasta historiamaalauksestaan, jälkimmäisestä ja hänen teoksestaan *Kalevan kansaa katsomassa* on jo edellä

ollut puhetta. Falkman teki matkan Karjalaan jo niinkin varhain kuin 1857. Ruotsalaisten kirjailijoiden vuoro tuli myöhemmin, nimenomaan sotien välisenä aikana ja toisen maailmansodan kuluessa. Silloin Karjalaan saapui useita nuoria kirjailijoita ja muita kulttuurihenkilöitä. Heidän tapaamisillaan suomenruotsalaisten kirjailijoiden kanssa on jopa katsottu olleen vaikutusta Ruotsin kirjallisuuden niin sanottuun 40-lukulaisuuteen (*fyrtotalismen*). Tähän on viitannut Ralf Parland: ”/.../ voidaan – luonnollisesti enemmän tai vähemmän leikillään – väittää, että nelikymmenlukulaisuuden maantieteellinen alkuperä voidaan siirtää Tukholmasta Karjalaan: se syntyi vanhojen savuavien pietarilaismallisten öljylamppujen hohteessa siinä kohtalonmerkitsemässä maisemassa, jossa Edith Södergran ennusti.”⁷⁷

Kannaksen Kuokkalaan saapuneista ruotsinmaalaisista kirjailijoista kertoi Elmer Diktonius humoristiseen tyyliin *Suomen Kuvalehdessä* vuonna 1941:

Toisinaan saapuu tuttavita Riikin-Ruotsista saakka – saapuu Gunnar Ekelöf, tuo hienostunut lyriikko sinisine kylpyviittoineen, saapuu hänen ammattiveljensä Johannes Edfelt, tulta ja tappuraa pitkin leveäharteista pituuttaan. Saapuu Ebbe Linde Göteborgista, kirjailija hänkin, fil. tohtori ja tekniikan opettaja, sitäpaitsi ”frisksporttari” – saapuu hänkin polkupyörineen ja haaveineen, että, mukamas, aikoo pyöränselässä retkeillä halki tämän maan; no niin. Saapuu heiveröinen Leif Björk, tohtorismies hänkin, sosiologi, kääntää nakuttelee jotakin teosta, saapuu atleetinnäköinen Erik Lindegren, kääntää ja runoilee – kaikki saapuvat, kaikki käväisevät Edith Södergranin haudalla Raivolassa, kaikki vievät mennessään kappaleen tätä rakasta Kuokkalaa, jota ei unhoittaa saata. (Agnes von Krusenstjerna, nyt jo lepoon päässyt kuuluisa prosaisti kysyi myös, että sopiiko tulla – 7 hyvinkalustettua huonetta ja runsaasti sähkölamppuja pitäisi varata hänen sanataiteelleen. Ja meillä kun oli vain vääräsäärinen huvilasänky ja savuava öljytuikku tarjottavana. Mikä vahinko Kannakselle!)⁷⁸

Oli todellakin vahinko, että Agnes von Krusenstjerna, jota Suomessa arvostivat Rabbe Enckell, Hagar Olsson ja Elmer Diktonius, ei saapunut Kuokkalaan.⁷⁹ Epäilemättä hänelle sopivat paremmin Ranskan, Granadan, Geneven ja Korfun tapaiset paikat, joissa hän 1930-luvulla matkusteli.

Kannaksella käyneitä ruotsalaisia kirjailijoita ja kritikoita olivat Diktoniuksen luettelemien lisäksi myös Hjalmar Gullberg, Elly Jannes, Ragna Ljungdell, Arthur Lundkvist ja Harry Martinson. Samoin voidaan mainita naisasianainen ja lääkäri Ada Nilsson ja naisille tarkoitettun kansankorkeakoulun rehtori Honorine Hermelin. Luetteloa voidaan täydentää ruotsalaisamerikkalaisella asianajajalla, myöhemmin Yhdysvalloissa professorina toimineella Karl Ewertsillä⁸⁰

ja tanskalaisella kirjailija Bodil Bechillä. Useimpia heistä veti Karjalaan, tarkemmin sanoen Kivennavan Raivolaan, yksi asia: Edith Södergranin muisto. Tämä muisto sai eräänlaista käsin kosketeltavuutta sen kautta, että he saattoivat käydä Södergranin kotitalossa ja tavata tämän äidin Helenan. Tähän liittyi myös eräänlainen Södergranin mytologisointi. Hänestä annettiin kuva nuorena keuhkotautiin kuolleena runoilijana, joka asui vaatimattomissa, suorastaan köyhissä oloissa syrjäisessä paikassa. Kuten Agneta Rahikainen on osoittanut, käsitystä Södergranin olojen vaatimattomuudesta ja syrjäisyydestä olivat lietsoneet ennen kaikkea Hagar Olsson ja Elmer Diktonius. Raivola oli kuitenkin suhteellisen helppojen liikenneyhteyksien päässä eikä kotitalokaan ollut kovin vaatimaton.⁸¹ On tietysti mahdollista – kuten edempänä ilmenee – että vauraampiin oloihin tottuneet ruotsalaiset näkivät Södergranin ympäristön sekä vaatimattomana että samalla eksoottisena. Talo oli tietysti voinut rappeutua Edithin kuoleman jälkeisinä vuosina.

Seuraavassa keskitytään esimerkkeinä Gunnar Ekelöfiin ja Johannes Edfeltiin. Kummallakin oli varsin laajat yhteydet Suomeen, kuten Carl Olav Sommarin edellisestä ja Ulla-Brita Lagerrothin jälkimmäisestä kirjoittamasta elämäkerrasta ilmenee.

Ruotsin 1900-luvun kaikkein merkittävimpiin runoilijoihin kuulunutta Gunnar Ekelöfiä (1907–1968) oli Hagar Olsson houkutellettu käymään Raivolassa ja Edith Södergranin kotitalossa. Vierailu toteutui kuitenkin vasta myöhäiskesällä 1938, jolloin aloitteen oli tehnyt Elmer Diktonius. Ekelöfillä oli kokemusta Suomesta jo vuosilta 1935 ja 1936, jolloin hän oli käynyt Suomessa, tosin varsin toisenlaisessa miljöössä, Dragsfjärdin Högsårassa, jossa hän asui pensioonatissa. Matkan vaikutelmia on nähtävissä eräissä Ekelöfin runoissa. Kun nämä Suomen-matkat tapahtuivat Helsingin kautta, Ekelöf tapasi myös joukon suomenruotsalaisia kirjailijoita.⁸²

Ekelöfin päiväkirjamerkinnän mukaan Olsson oli kutsussaan Karjalaan kirjoittanut, että ”Itä-Suomi on joka tapauksessa laulun ja runouden kotimaa”.⁸³ Ekelöf saapui Kannakselle junalla Helsingistä. Maisemat tekivät toisenlaisiin ympäristöihin tottuneeseen Ekelöfiin melko yksitoikkoisen vaikutuksen. Tämä ei sinänsä ollut mitenkään yllättävää: se oli ollut jo varhaisempienkin ulkomaisten matkailijoiden kokemus Suomesta, kuten heidän kuvauksiaan tutkinut Yrjö Hirn pani aikoinaan merkille.⁸⁴

Perillä Terijoella Ekelöf joutui pelkäämään ukonilmaa. Se ei kuitenkaan estänyt häntä eläytymästä täysin rinnoin Villa Golicken boheemiin ilmapiiriin. Tässä ei voi olla siteeraamatta alkukielellä Ralf Parlandin kuvausta Ekelöfin käyttäytymisestä, joka ei jää jälkeen Diktoniuksesta:

Elmer Diktonius ja Gunnar Ekelöf tapasivat Edith Södergranin vanhan äidin Helenan tämän kotitalossa.

Diktonius hade också inbjudit Gunnar Ekelöf till sin nyfunna frihet. Och denne gänglige blonde bortomvärldsprofet som skrev så bra och var så underlig att han t.o.m. skrivit denaturerad prosa och gått längre än Prokofiev och Stravinskij i musiken men ryggat tillbaka för den yttersta enskligheten i abstraktionernas vita tomhetsrymd – han gick där nu tuggande på karelska piroger, sade sitt gätfulla "aa" till allt och alla, vilket skulle betyda ja, och ställde till en plötslig och överraskande fest på stranden, varunder han själv iklädd endast simbyxor dansade extatiska kalvdanser och vrålade: mine kirjailija! mine kirjailija! Vilket är detsamma som: jag vara författare!⁸⁵

Käynti Edith Södergranin kotitalossa, jossa tavattiin runoilijan vanha äiti, muodostui Ekelöfille huomattavaksi elämykseksi kotitalon vaatimattomuudesta ja huonosta kunnosta huolimatta. Elämykseen olivat vaikuttamassa talon puutarha, läheinen järvi, kirkko ja hautausmaa.

Ekelöf kiinnitti huomiota Edith Södergranin äidin vanhakantaiseen ruotsiin, mikä sai hänet miettimään eräitä Edithin sanakäänteitä.⁸⁶ Ekelöf oli myös sitä mieltä, että Edith Södergran ei ollut kuvannut jotain unimaailmaa, vaan että hänen runoillaan oli vankka pohja Raivolan todellisuudessa.⁸⁷ Tämä on sikäli kiinnostava havainto, että Södergran ei juuri sijoita runojaan johonkin spesifiin

paikkakuntaan esimerkiksi paikannimiä mainitsemalla. Ekelöfin mielestä Södergranin Karjala oli eräänlaisessa lohduttomuudessaan paratiisillinen. Se ei myöskään ollut mikään Lönnrotin tai runonlaulajien maa vaan nimenomaan kansainvälistä seutua; samoin se oli rajamaa.⁸⁸

Gunnar Ekelöfin Karjalan-matka oli maantieteellisesti rajoittunut: se keskittyi Terijokeen ja Raivolaan. Hän ei näytä edes käyneen Viipurissa, mutta matka oli kuitenkin hänelle merkityksellinen. Sen huomattavimmaksi anniksi hänen kohdallaan muodostui Edith Södergranin runous ja sen konkreettisen todellisuuden kokeminen, jossa Södergran oli elänyt ja josta hän myös sai virkkeitä runoudelleen.

Kannaksen-matkansa jälkeen Ekelöf painotti eri yhteyksissä Södergranin merkitystä runoilijana. Ekelöfin keskeisin esitys Edith Södergranista on essee ”Landskapet bakom Edith Södergrans dikt”, joka ilmestyi Hagar Olssonille omistetussa juhla kirjassa *Hård höst* (1943). Ekelöfin mielestä Södergrania ei voitu kutsua ruotsalaiseksi, koska hänen kielensä oli arkaaisen kulmikasta ja koska sen kieliopillisesti oppimattomat käänteet paljastivat puutteellisen kontaktin äidinkieleen ja sen orgaaniseen kehitykseen. Myöskään suomalainen Södergran ei ollut, mutta hänessä on jotakin hyvin pohjoismaista.⁸⁹ Avaimen Södergranin runouteen muodostavat Ekelöfin mielestä se maisema ja se miljö, jossa Södergran on elänyt. Nähtävästi Ekelöf ei kuitenkaan tullut tiedostaneeksi Södergranin pietarilaista ja saksalaista taustaa.

Södergranin runous ilmeni Ekelöfin omassa runotuotannossa alluusioina ja sitaatteina.⁹⁰ Huomiota herättävin tässä suhteessa on merkittävä *En Mölna-elegi* (1960), johon Ekelöf on liittänyt säkeen ”Ett flyktigt ögonblick stal mig min framtid...” Södergranin kokoelman *Landet som icke är* (1916) runosta ”Min framtid”⁹¹ ja useita säkeitä saman kokoelman runosta ”Ingenting”⁹².

Vaikka Södergran pysyi Ekelöfin arvostamana runoilijana jatkuvasti myöhemminkin, Karjalaan Ekelöf ei enää palannut. Maailmansodan jälkeen hänen katseensa ja myös matkansa suuntautuivat etelään, Pohjois-Afrikkaan, Kreikkaan ja Istanbuliin.

Johannes Edfeltin (1904–1997) yhteydet suomalaisiin kirjailijoihin olivat peräisin vuodelta 1934, jolloin hän oleskeli Travemündens niin sanotussa Dichterhausissa, jossa hän tapasi Tito Collianderin ja Lauri Viljasen.⁹³ Edfeltiin oleskelu Terijoella teki niin suuren vaikutuksen, että hän jopa suunnitteli asettumista Suomeen. Suunnitelma ei toteutunut, mutta Edfelt esitteli Ruotsissa varsin paljon suomalaista ja suomenruotsalaista kirjallisuutta.⁹⁴ Hänen Karjalan-kokemuksensa tulivat esille artikkelissa, joka ilmestyi kolmena eri versiona. Ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 1935 nimellä ”Från Karelen”, toinen nimellä ”Strövtåg i en gränstrakt” kirjoituskokoelmassa *Strövtåg* (1941) ja kolmas otsikolla ”Karelsk

sommar”, joka ilmestyi Hagar Olssonille omistetussa *Hård höst* -teoksessa (ks. edempänä). Näkemäänsä Karjalaa, lähinnä Kuokkalaa, Edfelt luonnehti ”meneen romantiikan kotiseuduksi”, jossa näkyi selvästi hoitamattomuuden ja rappion merkkejä. Edfelt tapasi myös venäläisiä emigrantteja, jotka olivat varattomia ja koinsyömiä ja elivät ”på existensminimum”. Heidän elämänsä oli täysin vastaakohtaista vallankumousta edeltävän ajan porvariston elämäntavalle.⁹⁵

Edfelt jättää nimeltä mainitsematta nuoren runoilijan, joka erääseen novelliinsa oli saanut aiheen saksalaisesta koulumiehestä, joka oli käynyt Kuokkalassa kesällä 1935 ja joka oli ”perusteellisesti esitellyt Weltanschauungiaan”, kuten Edfelt asian ilmaisi. Edfeltin mukaan nuori runoilija oli tässä opettajassa nähnyt kaiken sen inkarnaation, mikä elämässä on kuivettunutta, luutunutta ja steriiliä; miehen sanatulva oli kaikessa kieliopillisessa täydellisyydessään hermoja koettelevaa – ”han var en nödortfigt draperad syntaktisk regel hela människan” (hän oli niukasti poimutettu lauseopillinen sääntö koko mies).⁹⁶ Tässä Edfeltin kovin negatiivisesti luonnehtimassa hahmossa on nähtävästi kyse Helsingin Saksalaisen koulun rehtorista Philipp Krämeristä (ks. edellä).⁹⁷

Edfeltin muistelmaeseen viimeinen jakso on omistettu käynnille Raivolassa ja Edith Södergranin kotitalossa. Vaikka Raivola oli maantieteellisesti katsoen vaatimaton läiskä maapallolla, kylä oli Mekka niille, jotka sinä päivänä pyhiinvaelsivat sinne, toteaa Edfelt.⁹⁸ Mökki oli pieni ja harmaa, samoin kuin muori ja Edithin kissa. Mutta tätä harmautta ympäröi vehreys, joka säteili ihmeellistä rauhaa. Edfelt jatkaa: ”Täällä liikuimme suomalaisen laulun geniuksen äärelä, joka niukoista elinehdoista on kohonnut voitolliseen lentoon. Se oli yksi elämäni täysistä, hartaista silmänräpäyksistä, sellainen jota aina kannattaa kiitollisuudella muistaa.”⁹⁹

Edfelt ei myöhemmin palannut Karjalaan, mutta hän kävi kuitenkin Helsingissä ja Kauniaisissa sekä Rabbe Enckellin vieraana Huutokoskella Savossa.¹⁰⁰ Muuten hänenkin matkansa suuntautuivat etelään, etenkin Italiaan. Mutta hän palasi Karjalan muistoihin teoksissaan. Vaikuttavimman ilmentymänsä Karjalankannaksen näkymät saivat Edfeltin Kuokkalalle omistamassa runossa, joka ilmestyi kokoelman *Bråddjupt eko* (1947) sarjassa ”Etsauksia”:

Karelska näsets blonda smäckra lärkträd
mot tunga, orgeldova granskogsbälten
- i minnets kopparplåt ert grenverk etsats!
Och strandens mjuka linje och kasinots
pianoklink, åskdigra dagars störtregn
och Kronstadts knytnäslika, vresigt mörka
massiv – allt ristade en sommars händer.

Karjalankannaksen vaaleat, sirot lehtikuuset
taustallaan jyhkeät, urunkumeat kuusimetsän vyöt
- muistin kuparilevyyn on oksistonne etsattu!
Ja rannan pehmainen viiva ja kasinon
pianonhelke, ukkostavien päivien rankkasade
ja Kronstadtin nyrkinkaltainen, raivoisan tumma
massiivi – kaiken kirjasivat yhden kesän kädet. (Suom. Arto Häilä)¹⁰¹

Jo 1936 ilmestyneen kokoelmansa *I denna natt* runossa ”Uppbrott” Edfelt oli maininnut Karjalan: ”Lärkorna har tystnat i Karelen”. Muuten runossa ei erityisemmin korosteta Karjalaa vaan se keskittyy yleisinhimillisiin tunteisiin. Kuten Hannes Sihvo on runon analyysissään huomauttanut, Edfelt ei ollut mikään provinsialisti.¹⁰²

Kuokkalan muistoihin Edfelt palasi vielä vuosikymmeniä myöhemminkin. Elmer Diktoniuksen juhlaKirjaan hän kirjoitti runon ”Sommarskalden”, jossa mainitaan niin Diktoniuksen piippu ja lauantaisauna kuin Karjalankannas, Kuokkala, Kronstadt ja Villa Golicke. Esseessään ”Mina rum” Edfelt kuvasi muiden huoneiden ohella huonettaan yhdessä Villa Golicken rakennuksista, ”köyhässä karjalaisessa talossa, joka ehkä oli ollut kalastajan asunto Kuokkalassa”.¹⁰³

Harry Martinsonin ”Laulu Karjalasta”

Harry Martinson (1904–1978) oli yksi niistä lukuisista ruotsalaisista kulttuurihenkilöistä, jotka sotien aikana olivat puhuneet Suomen puolesta (”Finlands sak är vår”). Yhdessä Eyvind Johnsonin (1900–1976) kanssa hän oli kierrellyt Ruotsissa talvisodan aikana puhumassa Suomen asiasta. Molemmat myös osallistuivat talvisotaan vapaaehtoisena, Martinson Sallan rintamalla ja Johnson Kannaksella. Talvisodan vapaaehtoisia oli myös Ruotsin 1900-luvun keskeisimpiin kirjailijoihin kuulunut Vilhelm Moberg.¹⁰⁴

Harry Martinson on myös tuntenut suomalaista tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta.¹⁰⁵ Johan Wrede ja häneen viitannut Johan Stenström ovat muistutaneet siitä, että teoksessaan *Verklighet till döds* (1940) Martinson oli esittänyt, miten sivilisaatio oli vaikuttanut Suomeen vähemmässä määrässä kuin Ruotsiin; tämä oli ymmärrettävä positiivisessa mielessä tarkoittamassa sitä, että Suomi edusti kulttuuria, joka oli syvästi kiinnittynyt luontoon.¹⁰⁶

Harry Martinsonin avaruuteen sijoittuva ja avaruusalausta kuvaava eepos *Aniara. En revy om människan i tid och rum* (1960) on herättänyt paljon huomiota. Yksi sen kuuluisimmista jaksoista on ”Laulu Karjalasta”. On sinänsä kiinnostavaa, että juuri avaruuteen sijoittuvassa eepoksessa on tällainen spesifiin

paikkaan kiinnittyvä lyrinen jakso. Mitään kovin yksilöityä kuvaa Karjalasta ei anneta, mutta sana Karjala toistuu runossa kertosäkeenomaisesti. Kun eepoksessa kuvataan avaruusaluksen suistumista radaltaan, on tämä tulkittu paratiisista karkotukseksi syntiinlankeemuksen seurauksena. Tällöin Karjala voidaan tulkita juuri menetetyksi paratiisiksi, jota kertoja muistelee:

Men jag själv satt tyst och tänkte på det härliga Karelen,
där jag en gång hade levat, där jag dröjt en livstid över
vistats mer än tretti vintrar och i tjugonio somrar
innan jag på nytt fick pröva andra länder, andra öden
på min tröga själavandring.

Itse istuin mietiskellen ihanaista Karjalaani
jossa elinajan vietin, talvenkymmeniä kolme,
suen aikaa yhtä vaille kunnes minut uusiin maihin
jälleen uusiin kohtaloihin johdattivat uudet vaiheet
hitaan sielunvaelluksen. (Suom. Aila Meriluoto)

Kuten Johan Wrede toteaa, ”Muisto Karjalasta – kertojan kotiseutu aikaisemmassa ja onnellisemmassa olemassaolossa – nousee esiin tehokkaana kontrastina *Aniaran* maailmalle.”¹⁰⁷

Karjalan paratiisimaisuus on kuvattu luonnonidyllinä, kirjallisuudesta tutun *locus amoenus* -topoksen muodossa antiikkiin viittaavaa heksametria käyttäen:

Skönast ibland sköna glimtar syns dock skymten av Karelen,
som ett vattenglim bland träden, som ett ljusnat sommarvatten
i den juniljusa tiden då en kväll knappt hinner skymmas
förrn den träflöjtsklara göken ropar åt den ljuva Aino
att ta dimmans slöja med sig, stiga upp ur junivattnen
gå emot den stigna röken, komma till den glada göken,
i det susande Karelen.¹⁰⁸

Yli kaiken kauniin väikkeen väikkyy kaunis Karjalani,
vedenvälke puitten takaa, suven valostuva aalto,
katso, kesäkuinen ilta tuskin hämärtyä ehtii
kun puuhuilunkirkas kukkuu autereisen savun yllä
houkuttaa ja armas Aino terhenhuntu hartioillaan
nousten yli vedenpinnan kuulee käen kultarinnan
kuiskivassa Karjalassa.¹⁰⁹ (Suom. Aila Meriluoto)

Martinsonin kuva Karjalasta tiivistää Suomessa hyvin tuttua ainesta: kesäkuu, juhannuksen kuukausi, kimmeltävät vedet, käki ja Aino ovat *Kalevalasta* ja ”Karjalaisten laulusta” tuttuja elementtejä. Johan Wrede on kiinnittänyt huomiota ruotsin sanaan *linda* (nurmi). Se esiintyy eepoksen ilmauksessa ”ifrån lindornas Karelen” sekä vaikuttavissa säkeissä ”Lindan ser jag, skogen hör jag / djupt i runornas Karelen” ja ”Laulun Karjalasta” päättävässä säkeessä ”djupt i lindornas Karelen”. Viimeksi mainitun säkeen on Aila Meriluoto jostain syystä kääntänyt ”kauas / karjamaitten Karjalaani” – suomennoksessa esiintyvällä possessiivisuffiksilla ja alkusoinnuilla ei ole vastinetta alkutekstissä.¹¹⁰ Martinsonin itsensä mukaan *lindan* on yksi suomenruotsin kauneimmista nyanssisanoista.¹¹¹ Martinsonin ilmauksen ”stiga upp ur junivattnen” (nousta ylös kesäkuun vesistä) Meriluoto on kääntänyt: ”nousten yli vedenpinnan”; tällöin alluusio juhannukseen ja Gallen-Kallelan maalaukseen jää huomiotta.

Johan Wrede on pannut merkille *Aniarassa* esiintyvän nimen *Kassandra*. Kyseessä oli kreikkalaisessa mytologiassa ennustajatar, jonka ennustuksia ei kuitenkaan otettu varteen. Wrede on yhdistänyt tämän ”Laulun Karjalasta” kalevalamittaisiin säkeisiin

Ack hur kunna lyda råden,
goda råd från gångna tider
vilkas lagar nu är döda
och vars ängar tiden brände.

Kuinka neuvot noudatella,
neuvot muinaisien aikain
joitten lait on ammoin kuolleet
joitten niitut aika poltti. (Suom. Aila Meriluoto)

Kalevalainen mitta ja kreikkalainen myytti näyttävät yhdistyvän, samoin kaikki ajat: ”alla tider stråla samman” (”kaikki ajat säihkyvät yhteen”), kuten ”Laulussa Karjalasta” myös todetaan. *Aniarassa* kyse ei siis ole tulevaisuudennäystä vaan näystä, jossa kaikki ajat ovat yhdessä.¹¹² Tavallaan ”Laulua Karjalasta” voidaan Hannes Sihvon tapaan pitää Martinsonin synteessä kiinnostuksesta Suomea, Karjalaa ja *Kalevalaa* kohtaan.¹¹³

Harry Martinsonin kiinnostus Suomea ja suomalaista runoutta kohtaan tulee esille myös hänen postuumisti julkaistussa runossaan ”En paradisdikt”. Runossa, jonka alussa eräänlaisena mottona on ”Aleksis Kivi – Eino Leino”, mainitaan ”Tuonelas hjordar” ja ”kantele-spelet”.¹¹⁴

Martinsonin eepoksen pohjalta Erik Lindegrenin (1910–1968) laatimaan

librettoon sävelsi Karl-Birger Blomdahl (1916–1968) oopperan *Aniara* (ensi-ilta 1959). Lindegren oli kesällä 1937 oleskellut Suomessa ja tutustunut johtaviin suomenruotsalaisiin modernisteihin. Vastaavasti juuri Martinsonin ”Laulu Karjalasta” oli tehnyt häneen suuren vaikutuksen. Blomdahlin oopperasta ja Lindegrenin libretosta tekemässään laajassa tutkimuksessa Johan Stenström on maininnut, miten Lindegren haastattelulausunnossa radiossa 1959 korosti ”Laulun Karjalasta” merkitystä.¹¹⁵

Johan Stenström on nostanut *Aniarasta* esille etenkin runoilijattaren (*poetissa*) hahmoa, jonka taustana hän on nähnyt Johan Wreden ja Gunnar Tideströmin tutkimuksiin viitaten Edith Södergranin.¹¹⁶ Vaikka Erik Lindegren oli vaikuttanut ”Laulusta Karjalassa”, se ei sellaisenaan tule oopperassa esille; ainakaan Stenström ei sen osuuteen kiinnitä mitään huomiota.¹¹⁷

Olof Enckellin Karjala-trilogia

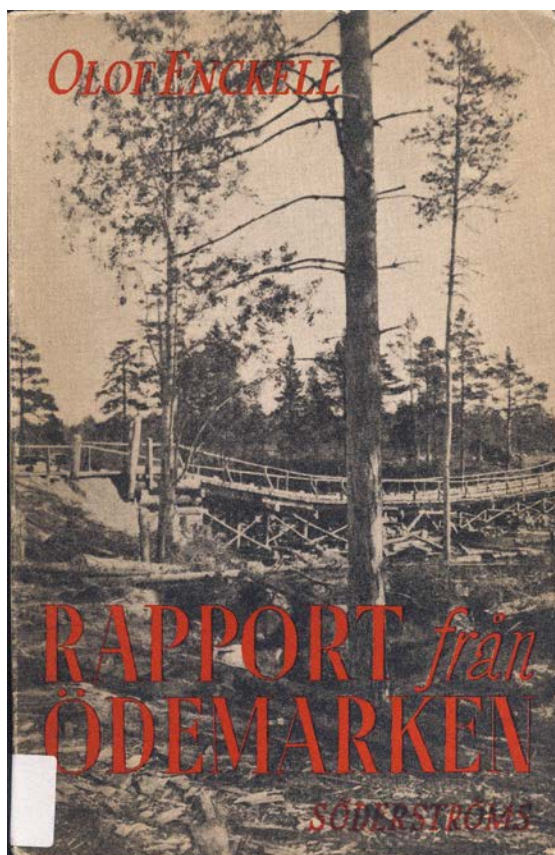
Erityisasemassa Karjalan-kuvaustensa laajuuden ja monitahoisuuden suhteen on Olof Enckell (1900–1989), myöhempi ruotsalaisen kirjallisuuden (svensk litteratur) professori.¹¹⁸ Enckell itse oli syntynyt Kurkijoella (ruots. Kronoborg), josta perhe muutti pois jo 1902, jolloin Olof oli kaksivuotias. Hänellä oli kuitenkin sukulaisia Viipurissa. Koulunsa hän kävi Helsingissä.¹¹⁹ Hänen myöhemmät matkansa ja retkeilynsä Karjalassa olivat merkittäviä sikäli, että ne eivät suuntautuneet keskeisimpiin kulttuurikohteisiin ja kaupunkeihin vaan syrjäisimmille seuduille. Poikkeuksen muodostaa Valamon luostariin tehty matka, josta tuloksena oli kertomus *Ett klosteräventyr* (1930). Teos on vahvasti omaelämäkerrallinen, vaikka siinä kerrotaan kolmannessa persoonassa Wilhelm-nimisen (yksi Enckellin etunimistä) miehen oleskelusta Valamossa. Kuten Göran Stenius on sattuvasti todennut, luostari, jonne Enckell vetäytyi meditoimaan, oli oikeastaan hän itse.¹²⁰ Vuonna 1931 Enckell teki matkan Kyyrölään ja kuvasi sitä *Hufvudstadsbladetille* lähettämässään artikkeleissa. Karjala on lisäksi tapahtumapaikkana hänen parissa muussakin romaanissaan (ks. tietolaatikko s. 309).

Vuonna 1938 tehty matka Suojärvelle, Salmiin ja Ilomantsiin muodosti lähtökohdan Olof Enckellin laajemmille Karjalan-kuvauksille. Erityisen mittava ruotsinkielinen Karjala-kuvaus on Enckellin trilogia, joka koostuu teoksista *Vakt i Öster. Vandringar i Gränskarelen* (1939, suom. *Rajan vartio. Jalkamatkoja Raja-Karjalassa*, 1939), *Krigaren och bonden. Efterskrift till ”Vakt i Öster”* (1940, suom. *Talonpoika ja soturi. Jälkikirjoitus teokseen ”Rajan vartio”*, 1941) ja *Rapport från ödemarken* (1942, suom. *Viesti erämaasta*, 1943). Trilogian kaksi jälkimmäistä osaa liittyvät sota-ajan tapahtumiin rintamalla.

Taustaksi on syytä mainita, että Olof Enckell ei edustanut sellaista hurmioisanmaallisuutta kuin esimerkiksi Bertel Gripenberg eikä liittynyt saksalaisten organisoimaan Euroopan kirjailijaliittoon niin kuin monet muut suomenruotsalaiset kirjailijat. Jälkimmäiseen seikkaan oli epäilemättä vaikuttamassa Enckellin tietoisuus siitä, että hänen suvussaan oli myös juutalaista verenperintöä. Lisäksi hän kuului niihin liberaaleihin piireihin, joilla oli ystäviä ja tuttavuuksia niin oikeiston kuin vasemmistonkin parissa. Silti jatkosodan alussa Suomen sotatoimien ollessa vielä menestyksellisiä hän saattoi kirjeessään Bertel Gripenbergille siteerata ”Karjalan Jääkärien marssin” sanoja: ”Nyt vapaa Suomen uusi huomen / loistaa jo yli koko Karjalan maan!”¹²¹

Karjalaan Olof Enckell liittyi myös kääntäjän- ja tutkijantoimintansa kautta. Hän käänsi ruotsiksi karjalaislähtöisen kirjailijan Olavi Paavolaisen matkakirjan *Lähtö ja loitsu* (1937) otsikolla *Flykten till en ny värld* (1938) ja kirjoitti sodan jälkeen tieteellisiä tutkimuksia Edith Södergranista ja Hagar Olssonista.

Enckellin varhaisemmassa kirjallisessa tuotannossa matkakuvauksilla oli keskeinen osa. Vuonna 1934 ilmestyi hänen matkakirjansa *Olivparadiset på banditernas ö. Romantisk resa till Korsika* ja vuonna 1937 Irlantia käsittelevä teos *De klagande vindarnas ö. Romantisk resa till Irland*. Viimeksi mainitussa erityisen kiinnostavaa on kuvaus Aran-saarista, jotka olivat muuallakin maailmassa tulleet kirjailijoiden ja kansatieteilijöiden kiinnostuksen kohteiksi. Enckellin ”romanttiset matkat” ovat omalta osaltaan yhteydessä monien kirjailijoiden haluun paeta 1930-luvun oloja jonnekin kauas. Siitä oli tuloksena merkittävää matkakirjallisuutta: Olavi Paavolaisen *Lähdön ja loitsun* ohella mainittakoon vain Örnulf Tigerstedtin *Vi resa söderut* (1930) sekä tuotteliaan matkakirjailijan Håkan Mörnen teoksista esimerkiksi *Afrikansk oro. Upplevelser i Abessinien, Somaliländern, Egypten och Palestina* (1936).

Olof Enckellin niin sanotun Karjala-trilogian viimeinen osa *Rapport från ödemarken* (1943) suomennettiin nimellä *Viesti erämaasta*.

Enckellin Karjala-trilogia sai omaa merkitystään juuri ilmestymisajankohtansa takia, mikä vaikutti siihen, että se myös tuoreeltaan suomennettiin. Trilogiaa luonnehti sattuvasti V. A. Koskenniemi *Valvojassa* julkaisemassaan esseessä ”Eräs Karjala-trilogia”, jossa hän mainitsi:

Olof Enckell ei ole lähtenyt etsimään sitä karjalaista eksotismia, joka liittyy etupäässä Kannaksen entisiin pietarilaisiin huvilayhdyskuntiin ja venäläiskyliin sekä Valamon luostariisaariin ja joka on saanut varsin näkyvän ilmauksensa uudessa ruotsinkielisessä kirjallisuudessamme. Hän suuntaa ensi matkansa Salmiin, Suojärvelle ja Ilomantsiin ja toivoo tällä suunnalla perehtyvänsä ”suomalaiseen isänmaallisuuteen sen aktiivisimmassa muodossa” ja samalla pääsevänsä ”kosketukseen itäisen rajaseutumme suurten ja koko isänmaalle tärkeiden kysymysten kanssa”. Olof Enckellin karjalainen trilogia on todistuksena siitä, ettei hän epäonnistunut tässä pyrkimyksessään, joka sai niin odottamattomat kehukset suurista historiallisista tapahtumista.¹²²

Myöhemmin esseessään Koskenniemi vielä toteaa: ”Syvimmän mielenkiinnon antaa Enckellin trilogialle /.../ sen puhtaasti tunnustuksellinen aines, so. kaikki mikä välittömästi tai välillisesti puhuu tekijän omasta yrityksestä selvittää suhdettaan niihin suuriin kansallis-isänmaallisiin kysymyksiin, jotka läheisemmin tai etäisemmin voidaan yhdistää käsitteeseen Karjala.”¹²³

Vaikka Enckellin trilogian kahdella jälkimmäisellä osalla on oma mielenkiintonsa sota-ajan kuvauksina, merkittävin on kuitenkin ensimmäinen osa *Vakt i öster. Vandringar i Gränskarelen*, joka perustuu hänen vuonna 1938 tekemäänsä matkaan.

Enckell liikkui maaseudulla, nimenomaan rajaseudulla, jossa hän pääsi kulkemaan vapaasti rajavartioston päällikön, kenraalimajuri W. A. Tuompon lupakirjeen perusteella. Karjalan kaupunkeja hän niin ollen ei kuvaa. Enckell oli varustautunut matkaansa huolellisesti lukemalla Karjalaa koskevaa kirjallisuutta, historiallisia, maantieteellisiä ja kasvitieteellisiä yleisesityksiä ja erillisiä tutkielmia samoin kuin matkakuvauksia. Huomiota herättävän paljon hän varsinkin teoksen alkupuolella viittaa Jalmari Jaakkolan tuolloin ajan-kohtaisiin tutkimuksiin Suomen muinaisuudesta. Mukana on myös viittauksia kaunokirjallisuuteen ja sitaatteja siitä, kuten V. A. Koskenniemeltä ja ennen kaikkea Eino Leinolta, jonka runouden ihailijaksi Enckell osoittautuu.

Enckellillä ei ole kokemustensa perusteella minkäänlaisia illuusioita Raja-Karjalan oloista eikä hän antaudu minkäänlaisen Karjala-romantiikan valtaan. Hän kirjoittaa:

Iivo Härkönen ja monet muut nykyaikaiset kirjailijat ovat julkaisseet koko joukon romanttisia teoksia Karjalan kansasta, sen laulajista ja itkijöistä, sen karhunnappajista ja kanteleensoittajista, sen tavoista ja ikivanhoista uskomuksista, sen iloisesta mielestä, henkisestä vilkkaudesta ja usein suurenmoisesta vieraanvaraisuudesta. Kaikki tämä on täysin paikallaan ja tavallaan ansiokastakin. Mutta sopinee kysyä, eikö karjalaisia ole jo liehitelty aivan tarpeeksi. Se, mitä kaipaamme, on kirjailija, joka ottaisi tehtäväkseen laatia avonaisen ja suorasukaisen kuvauksen karjalaisten kurjuudesta. Tällä hetkellä maakunta kaipaa kaikkea muuta kuin romantiikan sädekehää. Karjala ansaitsee ennen kaikkea, että kerrotaan totuus.¹²⁴

Enckellin toivomaa Karjalan kurjuutta kuvaavaa kirjailijaa ei koskaan tullut. Sota-aika muutti tilanteen ja asioita jouduttiin tarkastelemaan toisista näkökulmista. Tilalle tuli jopa uudenlaista Karjalan ihannointia Olavi Paavolaisen kuvatessa ”Aunus Harmaasilmää”. Enckell tuli itse *Rajan vartio* -teoksellaan täyttäneeksi toiveen kirjailijasta, joka kuvaisi Karjalan huonoja oloja. Enckellin Karjala vaikuttaa suorastaan primitiiviseltä. Yksitoikkoisuus, surullinen todellisuus ja kuolonhiljaisuus ovat eräitä hänen käyttämiään ilmaisuja.¹²⁵ Olojen vaatimattomuuteen tuovat viehättäviä poikkeuksia muutamat nuoret naiset. Toisaalta Enckell antaa myös joitain esimerkkejä vieraanvaraisuudesta.

Saavuttuaan Liusvaaraan Enckell siteeraa laajalti Eino Leinon kuvausta, joka ikuisti paikan Suomen kirjallisuuteen. Leinon muistelma ”Tietäjien puu” luo kuvan eräänlaisesta idyllistä mutta tilanne oli toinen runossa ”Halla”. Enckell kirjoittaa:

Kun runoilija matkamuistelmassaan ”Tietäjien puu” kertoo, että erämaassa hänestä tuntui siltä, kuin hän olisi kauan ollut poissa oikeasta kodistaan, muistuu mieleen *Halla* – kirjallisuutemme raskasmielisin isänmaallinen runo. Koskematon, äänetön, ylevä karjalainen maisema ja se sairas ja raskastunnelmainen mielensävy, joka lienee aina ollut Leinossa sisintä, tulivat yhtyessään antamaan aiheen, sitten kun aika koitti, joukolle runoja, jotka kuuluivat modernin länsimaisen kaunokirjallisuuden syvimpiin, katkerimpiin ja kauneimpiin.¹²⁶

”Joukolla runoja” Enckell tarkoittaa tietenkin Leinon *Helkavirsiä*. – Niin pessimistisesti kuin Enckell Karjalan ja sen asukkaiden tilanteeseen suhtautuukin, sitä voimakkaammin hän tulee painottaneeksi suomalaisen rajavartioston ja yksittäisten rajamiesten merkitystä. Ei voi välttyä siltä käsitykseltä, että tosi suomalaisuus ja isänmaallisuus ilmenevät juuri heissä. Enckell kirjoittaa tavataan erään rajasotilaan, joka kyseli häneltä mitä moninaisimpia asioita:

Monissa rajasotamiehissä totesin saman lämpimän ja alttiin isänmaallisuuden, isänmaallisuuden, joka ei ilmennyt suurieleisinä vakuutuksina, vaan paljastui puoliksi tahtomattaan syvänä persoonallisena nälkänä, joka sai ravintonsa ammentamalla tietoja Suomen kansan vaiheista pakanuuden ajoilta aina meidän päiviimme saakka. Elämäni rajamiesten parissa perehdytti minut siihen elävään ja väkevään isänmaalliseen sivistystarpeeseen, joka asuu syvissä riveissä ja joka niin usein tukehtuu ravinnon puutteessa.¹²⁷

Koko teos onkin omistettu Salmin ja Joensuun rajavartiostojen eräiden kompanioiden rajamiehille.

Rajan vartio on kielellisiltä ratkaisuiltaan mielenkiintoinen. Ruotsin kielen lomassa on eräitä pitkiä suomenkielisiä sitaatteja sekä muutamia murteellisia ja karjalankielisiä repliikkejä.¹²⁸ Mutta suomennos poikkeaa tässä suhteessa alkukielisestä teoksesta. Kun nuori talonpoikaisnainen Enckellin nukkumaan mennessä varoittaa: ”Älä sie pelkää vaikka lutteet hyökkäs päälles!”, hän suomennoksessa käyttääkin karjalan kieltä: ”Elä sie varua, hoit ludehie siun piälles tuldäs!”¹²⁹ Hieman myöhemmin Enckellin keskustelukumppanin Ontruksen repliikit, jotka alkuteoksessa ovat ruotsiksi, on muutettu karjalankielisiksi.¹³⁰ Ei ole tiedossa, kuka on vastannut repliikkien muuttamisesta karjalankielisiksi tai kuka on vastannut niiden oikeellisuudesta. Teoksen suomentajilla Sakari Jotunilla ja Irja Harmaksella oli kielitieteellistä koulutusta.

Rajan vartiossa ovat huomionarvoisia myös valokuvat, jotka olivat osittain tekijän, osittain taiteilija Toivo Talven (1882–1947) ottamia. Vanhojen karjalais-talojen ja rajaseudun asukkaiden valokuvat vetävät hyvinkin vertoja Olavi Paavolaisen *Synkän yksinpuhelun* kuvitukselle. Toivo Talven ottamat valokuvat olivat peräisin hänen 1929–1930 tekemältään matkalta Suistamololle, Suojärvelle, Ägljärvelle ja Tolvajärvelle.¹³¹

Välirauhan aikana 1940 ilmestynyt *Krigaren och bonden* oli alaotsikkonsa mukaan jälkikirjoitus *Vakt i Öster* -teokselle. Enckell itse totesi sen alussa, miten historia oli antanut edelliselle teoksen toisen merkityksen: ”Kohtalo sääti, että täsmälleen juuri se alue, jonka halki olin kulkenut, muodostaisi sen Laatokan pohjoispuoleisen Karjalan, joka luovutettiin Venäjälle 13. päivänä maaliskuuta 1940. Sen, minkä olin aikonut kannustavaksi, nykyhetkeä ja tulevaisuutta tarkoittavaksi ajankohtaiseksi mielipiteenilmaisuksi, muuttikin Moskovan rauhansopimus menneen ja menetetyn alakuloiseksi kuvailuksi.”¹³²

Talonpojalla ja soturilla on oma mielenkiintonsa kuvauksena välirauhan aikaisista ponnistuksista, ”jolloin korpisotilas taas muuttui talonpojaksi ja tarttui raskaaseen jälleenrakennustyöhön kotinsa raunioilla”, kuten V. A. Koskenniemi asian sattuvasti ilmaisi. Enckell on pannut merkille myös karjalaiset

evakot Länsi-Suomessa eli kuten Koskenniemi toteaa: ”Siirtokansasta ja sen suhteesta paikalliseen isäntäväestöön esittää teos useita valaisevia havaintoja, joista erikoisesti jää mieleen kuvaus Kyyrölän savenvalajista Kemiön ruotsinkielisten talonpoikien keskuudessa”.¹³³ Kyyrölä ja sen asukkaat olivat Enckellille tuttuja hänen vuonna 1931 sinne tekemältään matkalta. Sitä paitsi hän oli kuvannut Kyyrölää jo vuonna 1927 lehtiartikkelissaan; samoin hän kuvasi sitä omaisilleen ja tuttavilleen lähettämissään kirjeissä sekä romaanissaan *Vårt hjärta* (1933).¹³⁴ Kemiössä Enckell näki kyyröläläisiä ystäviään pienen rukoushuoneen edessä. Vaatimaton rukoushuone oli täynnä väkeä, ja vaatimattoman pyhäinkuvan edessä seisoivat vanha rovasti Kasanko. ”Niin kaunista ja liikuttavaa jumalanpalvelusta kuin tämä en milloinkaan ollut nähnyt kyyröläläisten entisessä upeassa, kalliisti koristellussa kirkossa Karjalan kannaksella,” päättää Enckell kuvauksen.¹³⁵

Olof Enckell antaa realistisen kuvan niistä onnettomista ja kurjistakin olosuhteista, joihin rajaseudun kansa oli Länsi-Suomessa joutunut. Länsi-Suomen ruotsinkielisen väestön usein nurja suhtautuminen Karjalan evakoihin on pitkään ollut varsin vaiettu aihe. Enckell oli varmaan yksi ensimmäisistä, ellei suorastaan ensimmäinen, joka siihen kiinnitti huomiota.

Myös *Talonpojassa ja soturissa* on runsaasti sitaatteja runoudesta. Kansanrunouden ohella Enckell siteeraa jaksoa Eino Leinin eppisestä runoelmasta *Simo Hurta*. Kyseessä on ”Sykön laulu”, josta Enckell toteaa, että se on ”ehkä kaunein laulu, joka milloinkaan on kuolevan soturin huulilta kaikunut”.¹³⁶ Enckell siteeraa myös Runebergin runoa ”Heinäkuun viides päivä” sovittaen sen tunnelmaan, jonka hän kokee vaeltaessaan Suomen puolelle jääneillä karjalaisseuduilla.¹³⁷ Runojen ohella Enckell nostaa esille myös kaksi proosatekstiä, August Ahlqvistin *Sadun* ja Runebergin kirjoituksen Saarijärven pitäjältä. Edellinen liittyy Itä-Suomeen, mutta jälkimmäisen kuvauksen Saarijärven luonnosta, kansanluonteesta ja elämäntavoista Enckell katsoo hyvin sopivan itäisten rajaseutujen tilanteeseen.¹³⁸

Talonpojan ja soturin valokuvat olivat tunnetun kansatieteellisen dokumentaristin Eino Mäkisen (1908–1987) ottamia. Kuten teoksen alussa huomautetaan, ne eivät suoranaisesti liittyneet tekstiin vaan muodostivat oman itsenäisen kokonaisuuden havainnollistaen sodan hävityksiä rajaseudulla.

Trilogian kolmas osa *Viesti erämaaasta* on kuvausta jatkosodan alusta kesästä 1941 elokuuhun 1942, jolloin Enckell toimi TK-kirjeenvaihtajana, siis samoihin aikoihin kuin Olavi Paavolainen. Tässä voidaan jälleen siteerata V. A. Koskenniemen sattuvaa luonnehdintaa teoksesta:

Tapahtumat esitetään pikemmin siviilimiehen kuin sotilaan silmillä katsottuina ja varsinaisten sotatoimien kuvaus jää täysin taka-alan. Tekijä ei kuvaa mitään

suuria seikkailuja, pikemminkin vain sodan arkea, mutta hänellä on kyky antaa arjellekin syvyyttä ja suuruutta ja erottaa olennainen ja merkitsevä toisarvoisesta. Ja kaikessa epäretorisuudessaan on hänen kuvauksensa suomalaisesta sotilaasta täynnä myötäelävää ymmärtämystä ja lämpöä.¹³⁹

Koskenniemen kuvaukseen voidaan lisätä se, että Enckell pohtii suhteellisen paljon myös periaatteellisia kysymyksiä. Hän mainitsee pohtineensa Ruotsin puolueettomuutta ja Suomen avustamista Olavi Paavolaisen ja muidenkin kanssa. Hän jatkaa:

Siitä [Ruotsin avusta] huolimatta kävi ilmeiseksi, että molempien kansojen suhteissa tällä hetkellä oli vakava psykologinen kriisi. Mutta me huomasimme aina, että tämä pulma oli sitä laatua, jota ei voi välttää kahden ahdistetussa asemassa elävän naapuruksen välillä, joista toinen on valinnut maltillisen ja varovaisen tasapainotaiturin osan, kun taas toisella ei ole muuta valintaa kuin taistella itsensä henkivieveriin.¹⁴⁰

Viestissä erämaasta Enckell on luonut joukon henkilökuvia pyyteettömästi toimineista suomalaisista sotilaista. Kuvaukset ovat välittömän tuntuisia eivätkä vaikuta pelkältä TK-retoriikalta. Mukana on jälleen myös joukko sitaatteja kaunokirjallisuudesta, kuten Eino Leinon komeasti kalskahtavasta mutta aikaansa sidotusta, vuonna 1918 silloiselle eversti Aarne Sihvolle omistetusta runosta ”Perman päivä”.¹⁴¹ Ehkä yllättävintä on se arvostus, jota Enckell osoittaa Kyösti Wilkunan Mikael Agricolaa käsittelevää novellia ”Aamun miehiä” kohtaan.¹⁴² Viitaten myös eräisiin muihin suomalaisiin kirjoittajiin Enckell esittää varsin voimakasta kritiikkiä ruotsinkielisiä kohtaan: ”Minusta tuntui kummalliselta, eräissä kohdin suorastaan rikolliselta, että niin monet ruotsinkieliset historioitsijat Suomessa ovat pitäneet tärkeänä koettaa todistaa, että suomalaisilla menneinä aikoina ei ole ollut mitään kansallisia tunteita.”¹⁴³ Enckellin oma isänmaallinen innostus ilmenee etenkin siinä painossa, minkä hän antaa Stolbovan rauhan rajan ylittämislle.

Synkässä yksinpuhelussaan Olavi Paavolainen pani merkille Enckellin teoksen herättämän keskustelun:

Olof Enckellin sotakirja ”Rapport från ödemarken” (hyvä nimi!), joka käsittelee hänen TK-kauttaan, on herättänyt kiivasta keskustelua ruotsikkopiireissämme. Enckell asettuu eräässä luvussa puolustamaan ja ymmärtämään AKS:ää ja sen Suur-Suomi-tendenssejä; tietävästi ainutlaatuinen tapaus ruotsalaistemme keskuudessa. Muistan hyvin, kuinka hän Ilomantsissa ja Tšalkissa yhteisissä keskusteluissamme kehitteli näitä ajatuksia.¹⁴⁴

Vaikka Enckellin esityksestä on selvästi luettavissa ihailua Akateemista Karjala-Seuraa kohtaan, kyseessä oli myös yksi ensimmäisistä vakavasti otettavista yrityksistä analysoida ja ymmärtää AKS:n toimintaa. Enckell tarkastelee AKS:aa historiallisessa perspektiivissä ottaen huomioon, mitä Arwidsson, Topelius ja Ahlqvist olivat sanoneet. Hänen näkemyksiinsä on myös vaikuttanut se, että hän on ruotsinkielisenä toiminut puhtaasti suomenkielisessä joukko-osastossa; tältä pohjalta hän myös joutuu arvostelemaan ruotsinkielisten suhtautumista AKS:aan.

Sodan jälkeen Enckell ei enää erikseen kuvannut Karjalaa; sen sijaan hänen tutkimuksensa keskittyivät Elmer Diktoniukseen, Hagar Olssoniin ja Edith Södergraniin, joilla kaikilla oli omat Karjala-yhteytensä. Kun Enckell siirtyi eläkkeelle ruotsalaisen kirjallisuuden professuuristaan, kirjoitti Lars Huldén runon ”Sång till Olof Enckell 3.11.1967”.¹⁴⁵ Laajahko osuus runosta liittyy Enckellin Karjala-yhteyteen. Siinä mainitaan ”Kronoborg i det mångbesjungna Karelen” ja ”Kyyrölä by och dess mänskor”. Mutta myös Harry Martinsonin *Aniara* mainitaan; runon läksiästilaisuudessa kuulleet ovat varmasti olleet tietoisia siitä, että *Aniara* sisältää ”Laulun Karjalasta”.

H.K.RIIKONEN

Ruotsinkielisiä romaaneja ja novelleja Karjalasta

Yllättävän moni ruotsinkielinen kirjailija on käsitellyt Karjalaa ja Viipuria myös romaanimuodossa. He olivat nimenomaan Karjalassa syntyneitä ja/tai lapsuutensa ja nuoruutensa siellä viettäneitä. Karjalan kansantyyppejä kuvannut Jac. Ahrenberg on kirjoittanut romaanin *Familjen på Haapakoski* (1893, suom. *Haapakoskelaiset* 1893). Hänen tuotantoonsa kuuluu myös historiallinen romaani *Med styrkans rätt* (1899), jossa kuvataan karjalaisten, varjaagien ja slaavien kiistoja. Kuvausta on täydennetty kansatieteellisellä aineksella.¹⁴⁶

Vuonna 1901 ilmestyi Werner Söderhjelmien romaani *Brytningstider*, joka oli kirjoitettu Pekka Malmin salanimellä. Teoksessa kuvataan pääosin elämää Helsingissä, mutta liikkeelle lähdetään nimeämättömäksi jäävästä itäsuomalaisesta kaupungista, jolla on Viipurin piirteitä. Romaanin lopussa yksi henkilöistä suunnittelee jättävänsä Helsingin ja siirtyvänsä Itä-Suomeen. Myös Emil Zilliacus käytti salanimeä: hänen suppea romaaninsa *Eldprov* (1927) ilmestyi Johan Alvikin nimellä. Zilliacuksella oli samasta aiheesta myös näytelmäversio, jota ei kuitenkaan ole julkaistu. Romaani ja näytelmä sijoittuvat kansalaissodan aikaan.¹⁴⁷ Vuosien 1917–1918 tapahtumia Karjalassa ja Viipurissa ei kovin paljon ole ruotsinkielisessä kaunokirjallisuudessa kuvattu. 1800- ja 1900-lukujen vaihdetta Viipurissa kuvasi Anna Åkesson romaanissaan *Gertrud Wiede* (1909).

Vain 20-vuotiaana kuolleen Georg Parlandin (1890–1911) venäjänkielinen romaanifragmenti julkaistiin postuumisti Pietarissa 1912. Tapahtumat sijoittuvat osin Pietariin, osin Kannakselle taustana sukutila Tikkala. Georg Parlandin romaanikatkelma ennakoi hänen veljensä Henry Parlandin romaania *Sönder* (1929–1930, julk. postuumisti 1932, suom. *Rikki*, 1993).¹⁴⁸ Guido Simberg (1887–1971), taidemaalari Hugo Simbergin nuorempi veli, julkaisi 1924 romaanin *Tranans skri* (ks. Hirn 1954). Romaanin Ruotsissa oleskellut päähenkilö palaa lopuksi Itä-Suomeen, lapsuutensa kotikartanoon.

1930-luvun alussa Karjala-aiheet tulivat yllättävänkin voimakkaasti esille suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa. Tito Collianderin varhainen tuotanto, *Huset, där det dracks* (1932), *Bojorna* (1933) ja *Taina* (1935), liittyy enemmän tai vähemmän Collianderin tuolloiseen asuinpaikkaan Terijoen Kuokkalassa. Näistä *Taina* on kiinnostava nimenomaan rajaseudun ja pakolaisuuden tematiikan kannalta. Olof Enckellin Karjalaan sijoittuvia teoksia ennen hänen vuosina 1939–1943 ilmestyneitä raporttikirjojaan olivat *Ett klosteräventyr* (1930), *Vårt hjärta* (1933) ja *Guldkedjan* (1934).

Sotien välisen ajan ja 1950-luvun merkittävimmäksi Karjalaan sijoittuvan historiallisen romaanin edustajaksi Lempi Jääskeläisen ohella nousi Göran Stenius (1909–2000). Vuonna 1934 ilmestyi hänen romaaninsa *Det okända helgonets kloster*. Suurimittaisen kokonaisuuden muodostavat Steniuksen historialliset romaanit *Hungergropen* (1944) ja *Fästningen* (1945). Niistä ainoastaan edellinen on ilmestynyt suomeksi. Ne saivat jatkoa vuonna 1959, jolloin ilmestyi romaani *Brödet och stenarna*.

Vuonna 1940 ilmestyi Hagar Olssonin teos *Träsnidaren och döden*, alaotsikkonaan *Berättelse från Karelen*. Suomeksi teos ilmestyi nimellä *Karjalainen vaeltaja*. Nimistöissä on varsin vähän yhteyksiä Karjalaan. Päähenkilön nimi on Aapeli Myyriäinen, paikannimistä mainitaan vain eräitä ulkomaisia sekä Lintulan luostari (vrt. Olof Enckellin luostarikuvaus *Ett klosteräventyr*). Teos kuvaa Myyriäisen vaelluksia, jotka johtavat hänet myös Lintulan luostariin, josta saamiensa kokemusten johdosta hänen ihmiskäsityksensä syvenee. Teoksessa on mukana karjalaisia henkilötyyppejä, etenkin vanhoja miehiä.¹⁴⁹

Suomen- ja venäjänkielisen kirjallisuuden ruotsintajana ansioituneen Hjalmar Dahlin romaaneista voidaan mainita *Erik Åmarks oro* (1931, katkelma suomennettu *Suomen sana 4:ssä*), jossa kuvataan nimihenkilön lapsuutta ja kehitystä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa osin Karjalassa, osin Helsingissä. Vuonna 1941 ilmestyi Dahlin romaani *Herrarna till Kaukola* (suom. *Kaukolan herrat*, 1942). Kaukolassa ei ollut niin sanottuja lahjoitusmaita, mutta Dahlin romaanissa on viittauksia lahjoitusmaiden aiheuttamiin ongelmiin. Etupäässä Italiasta kirjoittaneen E. R. Gummeruksen romaaniin *Arvet* (1942, suom. *Perintö*, 1943) sisältyy kuvaus viimeisestä paraatista Viipurissa.

Ralf Parlandin teoksella *Hem till sitt hav* (1957) on alaotsikko *Karelska noveller om mycket vatten*. Novellien aiheet liittyvät tavalla tai toisella sota-aikaan, Karjalaan, *Kalevala*-aiheisiin, Viipuriin ja Venäjään. Alaotsikossa mainittu vesi tulee esille vaikuttavassa muutaman rivin mittaisessa kuvauksessa Kuolemajärvestä. Oscar Parland palasi Karjalan muistoihin pienen lapsen näkökulmasta romaanissaan *Den förtrollade vägen* (1953, 2., uusittu laitos 1974, suom. *Lumottu tie*, 1955).

Sodan merkitys

Edellä on jo mainittu ruotsalaisten Harry Martinsonin ja Eyvind Johnsonin osallistumisesta vapaaehtoisina talvisotaan. Sotatoimiin osallistui luonnollisesti moni suomenruotsalainen kirjailija. Olavi Paavolaisen *Synkässä yksinpuhelussa* mainitaan useita olosuhteiden pakosta jatkosotaan osallistuneita suomenruotsalaisia kirjailijoita ja kulttuurialan toimijoita: Erik Blomberg,¹⁵⁰ Olof Enckell, Sven Grönvall,¹⁵¹ Olof Gummerus, Nils Gustav Hahl, Gunnar Johansson, Lorenz von Numers, Martin Söderhjelm, J. O Tallqvist ja Ola Zweybergk.¹⁵² Monet heistä kuvasivat TK-kirjoituksissaan ja myös eräissä teoksissaan sotatoimialueen Karjalaa. Miettiessään TK-kirjoitusten valintaa Saksassa julkaistaviksi Paavolainen tuli pohtineeksi niiden tasoa: ”Joudun jälleen tekemään sen vanhan havainnon, että tasaisesti hyvää tuotantoa edustavat ja kirjallisia ansioita omaavat etupäässä ruotsikkomme. Johansson on tietysti voittamaton, mutta parasta meikäläistä tasoa edustavat myös Numers, Martin Söderhjelm, Ola Zweybergk ja Sven Grönwall.”¹⁵³ Paavolainen mainitsee erikseen Martin Söderhjelmin (1913–1991) artikkelin ”Drömmarnas Tempel”, joka on kuvaus Kontupohjan teatteritalosta.¹⁵⁴ Myös Martti Haavio on luonnehtinut ruotsinkielisiä rintamakirjeenvaihtajia:

Ruotsinkielinen (kai niin voi sanoa; yhtä hyvin voisi sanoa: ranskankielinen) rintamakirjeenvaihtajamme Olof Gummerus on hyvä tyyliniekka, von Numersin veroinen. Hän on päivä päivältä edistynyt. Gummerus väittää olevansa suomenmielinen, Johansson taas tunnustautuu omalla jörön-sympaattisella tavallaan selvästi ruotsalaiseksi. Eipä niillä asioilla täällä mitään merkitystä ole. Ovatpahan keskustelun juuria sotilaskodissa.¹⁵⁵

Mainittakoon myös, että Paavolaisen satiirinen kuvaus niin sanotusta Syvärin kirkolliskokouksesta, jossa paikalla oli ruotsalainen hovisaarnaaja ja Suomen ystävä Isaac Béen, perustuu siihen, mitä hän oli kuullut Olof Gummerukselta.¹⁵⁶

E erityisen tärkeä Paavolaiselle oli Gunnar Johansson (1903–1942), joka kaatui toukokuussa 1942. Häneltä ilmestyi talvisodan kuvaus *Vi ville inte dö*, joka on merkittävimpiä rintamamiesten sodasta kirjoittamia teoksia. Paavolainen koki Johanssonin kaatumisen suorastaan henkilökohtaisena menetyksenä.¹⁵⁷ Myös Martti Haavio on korostanut Johanssonin ansioita. Hän on myös siteerannut erästä Johanssonin reportaasia ja osoittanut, että se on lähtökohtana Yrjö Jylhän runolle ”Rosa carelica”.¹⁵⁸

Hyvin positiivisen kuvan Olavi Paavolainen on antanut myös Lorenz von Numersista (1913–1994), jonka läksiäisiä hän kuvaa seuraavasti:

Numers on äsken saanut siirron Helsinkiin, VTL:ään; lähdön kunniaksi illalla kämpässämme kekkerit, joita Gummeruksen jostakin taikoma mateenmäti juhlistaa. Numersin ilo pois pääsystään huipistuu riemulliseen runojen improvisoimiseen. Tätä taitoa hän hallitsee sekä suomen- että ruotsinkielellä yhtä nerollisesti. Moista tuntikausia kestänyttä ”verbaali-inspiraation” ilotulitusta kuin tänä iltana ei hän sentään ole koskaan aikaisemmin esittänyt; nauramme itsemme kipeiksi esimerkiksi hänen fantasialleen Aunukseen saapuvasta Johannes Kastajasta! – Vahinko, että menetämme oikullisen, mutta aina charmikkaan ja huumorintajuisen Numersin.¹⁵⁹

On ilmeinen vahinko, että mainittu Numersin fantasia ei liene koskaan saanut kirjallista muotoa.

Sota-aikana toimitettiin teos *Hård höst* (1943), joka enemmän kuin moni muu julkaisu saattoi yhteen suomenkielisiä ja ruotsinkielisiä (ruotsalaiset, suomenruotsalaiset) kirjoittajia. Teoksen, joka oli omistettu Hagar Olssonille, toimituskunnan muodostivat Olof Lagercrantz, Eric Olsoni, Olavi Paavolainen, J.O. Tallqvist ja Lauri Viljanen. Kirjoittajia oli kaikkiaan 20. Tuolloisissa Suomen oloissa teos oli merkittävä etenkin siksi, että siinä olivat esillä James Joyce, Franz Kafka, D. H. Lawrence ja Antoine de Saint-Exupéry sekä vanhemmista Stendhal, jotka paremmin tulivat Suomessa tunnetuiksi vasta sodan jälkeen. Yhden artikkelin aiheena oli luonnollisesti Edith Södergran, kirjoittajana Gunnar Ekelöf (ks. edellä). Kirja oli mielenkiintoinen ajankohtaan nähden myös sikäli, että Arvid Mörne käsitteli Karl Gutzkowin juutalaisaiheista historiallista draamaa *Uriel Acosta* (1847), josta hän totesi: ”Uriel Acosta on intohimoinen vapauden runo, äänestämistä tutkimuksen riippumattomuuden puolesta, saksalaisen runoilijan ylistystä juutalaiselle, josta tuli marttyyri vakaumuksensa puolesta toivottoman kamppailun aikana ajatuksen vapauden puolesta.”¹⁶⁰ Eyvind Johnson puolestaan nosti esille Liettuan juutalaisten kohtalon.¹⁶¹

Karjala oli luonnollisesti esillä teoksessa. Sitä käsiteltiin jo mainitun Gunnar Ekelöfin artikkelin ohella Olof Lagercrantzin johdantokirjoituksessa ”Den karelska grundtonen” ja Johannes Edfeltin samoin edellä käsitellyssä kirjoituksessa ”Karelsk sommar”. On kiinnostavaa, että nimenomaan kirjan ruotsinmaalaiset kirjoittajat ottivat esille Karjalan. Tällöin perussävy oli lähinnä muisteleva ja nostalginen. Esimerkiksi Lagercrantz mainitsi Edith Södergranin kotitalon ja läheisen venäläisen kirkon, jotka molemmat olivat talvisodan aikana palaneet.¹⁶²

Tässä yhteydessä voi vielä mainita siitä, että kiinnostus Edith Södergrania kohtaan sai eräänlaisen jälkinäytöksen vuonna 1960, jolloin Raivolassa paljastettiin Södergranin muistokivi useiden kirjailijoiden läsnä ollessa. Tapahtuma sai Marianne Alopaeuksen kirjoittamaan esseän ”Ajatuksia erään rajan vaiheilta”.¹⁶³

Vuosina 1939–1944 ruotsinkieliset kirjailijat käsittelivät Karjalaa myös lehti-kirjoituksissaan niin Suomessa kuin Ruotsissakin. Niitä ei tässä voida käsitellä, mutta esimerkkinä mainittakoon Hagar Olsson, jonka kirjoituksiin Roger Holmström on kiinnittänyt huomiota. Talvisodan aikana Olsson oli ollut Ruotsissa ja palasi Suomeen rauhanteon jälkeen maaliskuussa 1940. Holmströmin mukaan Kannaksen luovutus, jolloin menetettiin myös Viipuri, Käkisalmi ja Sortavala, muodosti Olssonille shokin, josta miljöokuvaus kertomuksessa *Träsnidaren och döden* (suom. *Karjalainen vaeltaja*) sai alkunsa. Omaa kotiseutuaan hän kuvasi muutenkin. Hänen jälkeensä jääneissä papereissaan on käsikirjoitus ”Min karelska hembygd”. Kalevalanpäivänä 1941 Olsson julkaisi *Hufvudstadsbladetissa* alakerran otsikolla ”Kalevala och Karelen”. Ruotsin prinssi Wilhelm, jolla oli hyvät suhteet Suomeen, pyysi Olssonia kirjoittamaan *Barnens Dagblad*-nimiseen julkaisuun jotain Karjalaan liittyvää. Artikkeliksi ”Karelens sång” ilmestyi kyseisessä julkaisussa vuonna 1941.¹⁶⁴

Kaksi historiateosta: Torsten G. Aminoffin *Mellan svärdet och kroksabeln* ja Örnulf Tigerstedtin *Huset Hackman*

Jossain määrin ruotsinkieliset 1900-luvun kirjoittajat ovat käsitelleet Karjalan ja Viipurin historiaa ja kirjallisuushistoriaa. Edeltäjänsä heillä tässä suhteessa oli etenkin Gabriel Laguksessa (1837–1896), jonka *Ur Wiborgs historia* (1893–1895) on varhaisemman Viipuri-kirjallisuuden merkkiteoksia.¹⁶⁵ Kun kirjallisuudentutkija Edvard Björkenheim (1899–1981) 1920-luvun lopulla kokosi aineistoa tutkimukseensa ranskalaisesta kirjallisuudesta suomalaisissa kartanoissa, hän yhdessä Gunnar Björlingin (1887–1960) kanssa kävi luonnollisesti myös Monrepos’n kartanossa. Björling puolestaan tunsi – kuten Fredrik Hertzberg on havainnollisesti osoittanut – Karjalaa ja Viipuria asuttuaan lapsuudessaan kolme vuotta Viipurissa ja tehtyään 1920- ja 1930-luvuilla satunnaisesti matkoja Viipuriin ja Kannakselle.¹⁶⁶ Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana Viipuria ja muutakin Karjalaa on tutkimuksissaan ja yleistajuisissa, etupäässä kulttuurihistoriallisissa teoksissaan käsitelty erityisesti Sven Hirn (1925–2013).

Samana vuonna 1942, jolloin ilmestyi Olof Enckellin *Viesti erämaasta*, ilmestyi myös laaja, 470-sivuinen, runsaasti kuvitettu ruotsinkielinen esitys Karjalan historiasta, Torsten G. Aminoffin (1910–1985) *Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om karelarnas land*, jonka Antero Manninen suomensi seuraavana vuonna otsikolla *Karjala lännen etuvartiona. 700-vuotinen taistelu Karjalasta*.¹⁶⁷ Rainer Knapaksen sanoin Aminoff ”kuului 1930-luvulla niihin aktiivisiin ruotsinkielisiin oikeistovoimiin, jotka hädin tuskin onnistuivat pysymään erossa avoimesta fasismista tai natsismista”.¹⁶⁸ Ruotsinkielisenä Aminoff

ei ollut Akateemisen Karjala-Seuran jäsen, mutta sen sijaan hän toimi Aktiva Studentförbundet -järjestössä.¹⁶⁹

Aminoffin teoksessa ei ole yksityiskohtaisia lähdeviitteitä, mutta käytettyä, sinänsä adekvaattia kirjallisuutta on lueteltu lopussa olevassa ”Lähdeviittauksia ja huomautuksia” -osastossa. Siinä yhteydessä tekijä kiittää arkeologi Ella Kivikoskea ja ministeri Carl Enckelliä sekä kirjan suomentajaa Antero Mannista, joka oli myös auttanut tekijää eri tavoin.¹⁷⁰ Teoksen alkupuolella on useita viittauksia vanhoihin kronikoihin ja sitaatteja niistä. Yksittäisistä tutkijoista tekstissä viitataan Jalmary Jaakkolaan. Omakohtaista arkistotutkimusta tekijä ei ollut suorittanut, vaan esitys perustuu olemassa olleeseen tutkimuskirjallisuuteen.

Aminoff korostaa teoksessaan jatkuvaa taistelua idän barbariaa vastaan.¹⁷¹ Keskeisiä käsitteitä hänen esityksessään ovat raja, tulilinja, sota/taistelu ja jako. Tämä ilmenee jo tekijän esipuheesta, jossa hän toteaa muun muassa:

Tekijältä ei ole jäänyt huomaamatta, että tämä taistelu [Karjalasta ja itärajasta] on ainakin yhtä paljon ollut kansakuntien taistelua oikeudestaan elää elämäänsä kuin valtakuntien taistelua voitosta sotatantereella, että tulevaisuuden kannalta kielirajan siirtyminen tai väestön muuttoliike on merkinnyt enemmän kuin valtioiden välisen rajan siirtyminen. Näin on sitäkin suuremmalla syyllä, kun jokainen raja siitä päivästä, jolloin ensimmäinen vedettiin, siihen päivään, jolloin Stalin saneli Moskovan pakkorauhan, on jättänyt Karjalan heimoon kuuluvia ihmisiä poliittisen rajamuurin kummallekin puolelle.¹⁷²

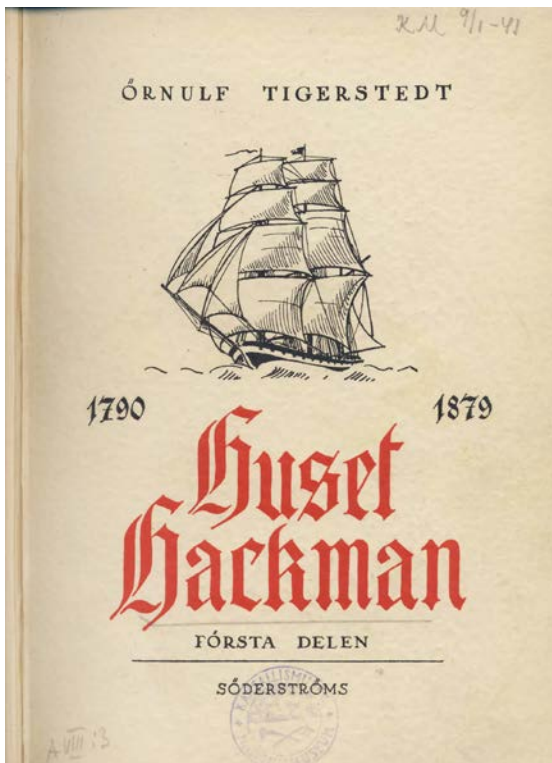
Teos koostuu yhtämittäisestä idän ja lännen konfliktien, sotien ja sotaretkien, linnojen rakentamisen ja rauhansopimusten kuvauksesta. Poliittisten neuvottelujen ja ratkaisujen ja sotatapahtumien ohella Aminoffia kiinnostaa kaikki se, minkä hän katsoo liittyvän kansallisiin pyrkimyksiin. Niiden ilmentymänä hän siteeraa Per Brahen mietintöä Kaarle X Kustalle suomen kielen merkityksestä. Mietintö perustui Brahen aikaisemmin, vuonna 1639 tekemään matkaan Pohjois-Karjalassa.¹⁷³ Karjalan kirkollisille oloille Aminoff on omistanut varsin paljon huomiota.¹⁷⁴ Hän puhuu innostuneesti myös saksalaisten merkityksestä Viipurissa venäläisten vaikutusta torjumassa:

Oli epäilemättä onneksi Viipurille, että saksalainen aines oli ollut siellä voimakkaasti edustettuna jo ennen isoavihaa. Nyt saattoivat vanhat suvut sulattaa itseensä vähitellen kaupunkiin muuttaneet uudet suvut. Saksalainen yläluokka tuli siten ottamaan huostaansa kaupungin vanhojen oikeuksien ja etuuksien sekä koko sen vanhan hengen puolustamisen kokonaan uutta ja vaarallista venäläistä ainesta vastaan. Tämä saapui Viipuriin kahtena aaltona. Toinen, alempi, käsitti esikaupun-

kien venäläiset kaupustelijat, jotka armeijan hankkijoiden vahvistamina vähitellen tunkeutuivat itse kaupunkiin ja mm. anastivat haltuunsa koko elintarvikealan, jolla heidän viimeiset jälkeläisensä vielä Suomen itsenäisyyden aikana menestyksellisesti toimivat, toinen, ylempi, taas upseerit ja virkamiehet. Tätä siirtolaisuutta vastaan, joka olisi voinut käydä vaaralliseksi tärkeässä hallinto-, varuskunta- ja kauppa-kaupungissa lähellä pääkaupunkia, saattoi saksalainen aines asettaa perinteellisen lujan asemansa kaupungissa, korkeamman kulttuuritasonsa, laajat suhteensa kaikkiin Itämeren venäläisen ja saksalaisen rannikon saksalaisiin merikaupunkeihin sekä sen luotettavuuden, järjestyksen ja järjestelykyvyn, joka erotti sekä saksalaiset, ruotsalaiset että suomalaiset venäläisistä. Siten tuli Viipuri venäläisen vuosisadan loppuun asti olemaan päältä katsoen saksalainen kaupunki, jossa venäläinen aines oli voimakkaasti edustettuna, mutta ei lainkaan hallitsevassa asemassa.¹⁷⁵

Aminoffin esitys on kauttaaltaan varsin sujuvaa samalla kun sitä sävyttää ajankohdalle tyypillinen retoriikka. Esimerkiksi Aunuksen retken kuvaus päättyy tapahtuman merkityksen suurenteluun: ”Itä-Karjala ja Inkerin kansat olivat ensimmäistä kertaa historian aikana astuneet suuren maailmanteatterin kirkkaimpaan parrasvaloon”.¹⁷⁶ Varsinkin loppupuolta, etenkin lukuja ”Suomi löytää Karjalan” ja ”Karjala löytää itsensä”, sävyttää muutenkin se kansallinen innostus, jota olivat olleet luomassa Castrénin ja Ahlqvistin kaltaiset kansalliset merkkihenkilöt. Aminoff on maininnut myös vapaussodan marttyyriksi nostetun Bobi Sivénin ja rinnastanut tämän Eugen Schaumaniin.¹⁷⁷

Örnulf Tigerstedt (1900–1962) tunnetaan nimenomaan sotien välisen ajan oikeistoradikalismien edustajana.¹⁷⁸ Vähemmälle huomiolle on jäänyt hänen laaja kaksiosainen teoksensa *Huset Hackman* (1940, 1952), tunnetun viipurilaisen kauppahuoneen historia vuosilta 1790–1879.¹⁷⁹ Tigerstedtillä oli ollut jo lapuanliikkeen ajoilta yhteyksiä vuorineuvos Henry Hackmaniin¹⁸⁰, jonka muistolle jälkimmäinen osa on omistettu. Teos ilmestyi tuoreeltaan myös suomeksi Emerik Olsonin huoliteluna käännöksenä *Kauppahuone Hackman* (1940, 1952).¹⁸¹ Suunniteltu kolmas osa ei kuitenkaan koskaan valmistunut. Teoksessa oli kaikkiaan noin 1320 sivua sekä melko runsas kuvitus; lisäksi se oli koristeltu taiteilija Gregori Tigerstedtin (1891–1968) viehättävillä vinjeteillä. Seuraavassa ei ole tarkoitus tarkastella Tigerstedtin teosta taloushistoriallisena tutkimuksena vaan esitellä sitä mielenkiintoisena ja värikkäänä kronikkana viipurilaisesta elämästä, johon olennaisena osana kuului menestyksellinen liiketoiminta. Tigerstedt itse vähätteli kykyjään taloushistorian alalla, mutta painotti taloushistorian merkitystä ja katsoi, ettei yleinen historia ollut ottanut sitä riittävästi huomioon.¹⁸² ”Maamme suuret puutavaramiehet kuuluvat /.../ yleiseen historiaamme vähintään yhtä suurella syyllä kuin joku kuuluisa puo-

Tigerstedtin *Kauppahuone Hackmanin* elegantti ulkoasu ja tekstin vinjetit olivat Gregori Tigerstedtin suunnittelemia.

luepäällikkö tai ministeri,” hän tote-
si.¹⁸³ Silti *Kauppahuone Hackman* ei
ole ainoastaan taloushistoria tai yri-
tyshistoriikki vaan myös kertomusta
Viipurista ja sukukronikka, jonka
näkökulmat ovat paljolti kulttuuri-
historiallisia. Tigerstedtin saavutus
on sitäkin kunnioitettavampi, kun
ottaa huomioon, että hänellä ei ollut
mitään akateemista tutkintoa. *Kaup-
pahuone Hackman* muodosti tavallaan
vastineen kaunokirjalliselle kauppa-
huoneen kuvaukselle, Lempi Jääske-
läisen Weckrooth-sarjalle (1930–1933).

Kauppahuone Hackman ei sisällä
joitain poikkeuksia lukuun ottamatta
täsmällisiä lähdeviitteitä. Tigerstedt
oli kuitenkin varsin laajalti perehtynyt
alkuperäislähteisiin, ennen kaikkea
kauppahuoneen liikekirjeenvaihtoon,
erilaisiin säilyneisiin päiväkirjamer-
kintöihin samoin kuin viipurilaisten
sanomalehtien kirjoitteluun, josta hän
antaa sitaattien muodossa monia sat-
tuvia esimerkkejä. Päiväkirjojen osal-

ta Tigerstedt on nostanut esille Johan Friedrich Hackmanin matkapäiväkirjan
ohella Stieglitzin, Sutthoffin ja Hackmanin toiminimiä palvelleen kirjanpitäjän
Friedrich Wilhelm Klingenderin, joka erikoislaatussa päiväkirjassaan käytti
erilaisia fiktiivisiä persoonia (Henry E. Klingender, David Glöckner, Jonathan
Mercour ja Ebeneser Mc Read).¹⁸⁴ Lisäksi Tigerstedt on perehtynyt keskeiseen
Viipuria käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Hänen on täytynyt olla varsin
hyvin paneutunut asiaansa päätellen yksityiskohtien runsaudesta samoin kuin
esimerkiksi siitä, että teos sisältää runsaasti 1700- ja 1800-lukujen kaupankäyntiin
ja merenkulkuun liittyvää terminologiaa, mittayksiköitä ja muuta vastaavaa:
lästi, standartti, pankko ja monet muut termit ovat kirjalle tyypillistä sanastoa.
Mukana on myös runsaasti vieraskielisiä, etenkin venäläisiä ja saksalaisia sanoja.

Kauppahuone Hackman on paitsi kauppahuoneen ja Viipurin historiaa myös
paljolti Vanhan Suomen historiaa, jolloin Vanha Suomi on käsitetty omana
erityislaatusena kokonaisuutenaan: ”Siinä suuressa asettelupelissä, jonka nimi

on Suomen historia, on Vanha Suomi yksityiskohta, joka itsepäisesti on kieltäytynyt sopeutumasta kokonaisuuteen. Sillä Suomen historiassa on Vanhaa Suomea käsittelevä luku verrattavissa maailmanhistorioitten 'Itämaat ym.' osaan.¹⁸⁵

Tigerstedt on kiinnittänyt erityistä huomiota suomensaksalaisiin (vrt. edellä Aminoff). Käsitellessään aikaa 1800-luvun alkupuolella hän kirjoittaa:

Viipurin ydin oli kuitenkin saksalainen kauppiaskunta, ja niin kauan kuin Viipuri oli saksalainen, oli se huomattavasti arvokkaampi kappale suurta maailmaa kuin esimerkiksi Moskovan raakalaisluola tai itseään kehuskeleva, rikkiviisas provinssipesä Turku valtakunnan rajan toisella puolen. Ja Wiipuri, die Stadt Wyburg, oli todella saksalainen. Sekä "die Hochedle Magistrat" pöytäkirjoissaan että sivistyneet ihmiset kanssakäymisessään käyttivät saksan kieltä. Sanottiin "Karjapfortstrasse", "Bischofs Strasse" ja "die Papulische Brücke".¹⁸⁶

Tigerstedtin antamassa kuvassa on tietysti humoristista liioittelua, olihan "provinssipesä" Turku sentään vuoteen 1828 yliopistokaupunki, jolla oli vilkasta ulkomaankauppaa. Kiinnostava retorinen ratkaisu on myös Moskovan valitseminen negatiiviseksi vertailukohtaksi – sivistynyt ja länsimaalaistyyliisempi Pietari ei siihen olisi soveltunut.

Saksan kielen ohella Tigerstedt on monessa kohdin tuonut esille muidenkin kielten merkityksen samoin kuin sen kielten sekoituksen, jota kutsuttiin viipurskaksi:

Sellainen ympäristö kuin suomensaksalainen miljöö synnytti luonnollisesti myös varsin merkillisen kielen, sikäli kuin se sai vapaasti ja vailla ruokkoa rehoittaa. Saksalaista, venäläistä, ruotsalaista ja suomalaista likeisesti yhtyneinä! Siitä syntyi totisesti lystikäs symbioosi, suomalainen lingua franca, jota nimitettiin viipurskaksi.

Tämä aikoinaan Itä-Suomessa yleiseen levinnyt siansaksa jakaantui asiantuntijain tietämän mukaan useihin "murteisiin", joista haminalainen ja sortavalainen kuuluvat olleen merkittävimmät. Erotukseksi Grönköpingin, Ruotsin Hölmölän, mainehikkaan "kansanmaisteri Hagwaldin" transpirantosta oli viipurskalla murteineen sitäpaitsi se etu, että se oli todella elävä kieli, jota, siitä huolimatta että se alinomaa, aina puhujan mielihalun ja humöörin mukaan, muuttuikin, kaikki tämän jalon kielen käyttäjät ymmärsivät.¹⁸⁷

Kuten jo edellä olevista sitaateista on käynyt ilmi, Tigerstedt käyttää värikästä, osin humoristista ja pakinanomaista tyyliä. Kerrontaa on rakennettu osin lähes romaanimaiseen sävyyn; tekijä käyttää itsekin esityksestään kertomuksen laji-

määrettä. Kuvatut tapahtumat on asetettu maailmanhistoriallisiin yhteyksiinsä ja historiallista taustaa vasten. Tämä on sikäli luontevaa, että Hackmanin kauppahuoneen toiminta oli täysin kansainvälistä liiketoimien ulottuessa Asovanmeren rannalla olevasta Taganrogista Etelä-Amerikkaan. Historiallisiin tapahtumiin Euroopassa ja Etelä-Amerikassa Tigerstedt esittää osin huumorinsävyttämiä katsauksia. Hän pohtii jopa espanjalaisten ja englantilaisten vastakohtaisuutta näiden suhtautumisessa Etelä-Amerikkaan sekä liikemiesten merkitystä maanosan kehityksessä. Hän jopa kyseenalaistaa Etelä-Amerikan maiden valtiollisen itsenäisyyden tarpeellisuuden.¹⁸⁸

Teos antaa elävän kuvan Hackmanin suvun jäsenistä ja useista kauppahuoneen palveluksessa olleista henkilöistä – kiinnostavimpia on tarmokas Marie Hackman – mutta myös eräistä kuuluisammista historian hahmoista, kuten keisari Paavalista, josta käytetään ilmausta ”tuo kummallinen yhtymä hulluutta ja täydellisesti tarkoituksetonta neroutta”.¹⁸⁹ Taloushistorian ohella kirjan kulttuurihistoriallista ainesta ovat muun muassa kuvaukset Viipurissa toimineesta peliklubista (*der Spiel Clubb*) ja kaupungissa järjestetyistä juhlista, kuten naamiaisista vuonna 1809 ja juhlasta Aleksanteri II:n kruunajaisten ja Saimaan kanavan avaamisen kunniaksi syyskuussa 1856. Jälkimmäisen juhlan humussa Viipurin linnan torni syttyi tuleen. Tigerstedt siteeraa *Wiborg*-lehden ilmeikästä kuvausta tapahtumasta; lehti uutinen päättyi paljonpuhuvaan lauseeseen: ”Eilen aamulla törrotti vanha torni kuin suitsuava jättiläissavupiippu”.¹⁹⁰ Näyttävä on myös kuvaus Johan Friedrich Hackman nuoremman ja hänen puolisonsa Julien (os. Jaenisch) kultahäistä 1874.

Tigerstedt on pannut merkille myös matkailun, sillä senkin kehittämisessä Hackmanin kauppahuoneella oli sormensa pelissä. Tällöin esillä on ajan ehkä huomattavin turistikohde, Imatran koski.¹⁹¹ Myöskään ei ole unohdettu kosken yli rakennettua köysirataa, jota pitkin erityisellä gondolilla matkailijoita kuljetettiin.¹⁹² Gondoliin liittyi myös omat riskitekijänsä:

Tämän lintuna leijailemisen tunne katkesi kuitenkin varsin epämiellyttävällä tavalla siltä gondolamatkailijalta, joka kesäkuussa 1874 yhtäkkiä huomasi istuvansa kiinni korissaan aivan kosken yläpuolella. Vetoköysi oli katkennut ja sitäpaitsi sotkeutunut pylpyröihin, niin ettei koria voitu vetää toiseen eikä toiseen suuntaan. Yli puolisen tuntia melankoolisesti tuijoteltuaan huikaisevia pyörteitä oli rohkea matkamies saanut näkemästään kyllälti ja rupesi aivan tyyneesti omin päinsä, eli pikemminkin omin käsin, laittautumaan maihin pitkin keinuvaa köyttä ”jota lukuisat läsnäolijat katselivat mitä jännittyneimmällä mielenkiinnolla”, niinkuin *Wiborgs Tidningin* kynäilijä hieman kauhusta väristen kertoo. Kaikki onnistui kuitenkin ja ”leijaileva gondola” oli vain tullut uutta houkuttelevaa hermojäännitystä rikkaammaksi.¹⁹³

Kulkutaudit, kuten koleraepidemia ja ”näkyvätön matkustaja” eli ”Keltainen kuume” *Grossfürst Alexanderilla* on kuvattu mukaansatempaavasti. Kaupankäyntiin liittyi olennaisena osana merenkulku. Tigerstedtin esityksessä mainitaan suuri määrä aluksia ja niiden kapteeneja muutakaan miehistöä unohtamatta. Välillä seurataan yksittäisen laivan matkoja. Näin hahmottuu kuva Viipurin kehityksestä myös merenkulun osalta.

Tuskin on liioiteltua väittää, että *Kauppahuone Hackman* on Örnulf Tigerstedtin kirjallinen päätyö.

H. K. RIIKONEN

Viipurin seudun teollisuutta: ”Luuperin” tulitikkutehdas Alma Söderhjelmien silmin

Hackmanien monipuoliseen toimintaan kuului myös Viipurin säästöpankin perustaminen vuonna 1846. Kun vuodesta 1852 sen etevänä kassanhoitajana, käytännössä toimitusjohtajana toimi C. G. Clouberg (1813–1878), pankki tunnettiin ”Luuperin pankkina”.¹⁹⁴ Cloubergillä oli sittemmin monipuolista liiketoimintaa etenkin kirjakauppiaina, ja hän sai kauppaneuvoksen arvon. Vuonna 1865 hän perusti Rättijärvelle tulitikkutehtaan. Kun Cloubergit olivat Söderhjelmien sukulaisia, saattoivat Rättijärvellä asuneet Söderhjelmitkin puhua omasta tulitikkutehtaasta, etenkin kun se Cloubergilta oli joutunut jonkinlaisen perheyhtymän (*familjebolag*) haltuun. Tehtaasta ja sen tuotteesta on Alma Söderhjelm esittänyt muistelmateoksensa *Min värld*¹⁹⁵ lapsuutta koskevassa osassa eloisan kuvauksen. Tulitikkutehdas ja tulitikut tarjosivat hyvän mahdollisuuden lapsille leikkimiseen. Mutta Alma Söderhjelm joutui myös itse lapsena valmistamaan tulitikkuja, joten hän nimesi elämänsä ensimmäiseksi ammatiksi tulitikkutyöläisen (*tändstickarbeterska*); hän myös kuvasi sattuvasti tulitikkujen valmistusprosessia. Tehtaan tuotteet eivät kuitenkaan olleet kovin hyvässä maineessa. Söderhjelm kertoo tapauksesta, jolloin hänen enonsa oli Punkaharjulle matkatessaan unohtanut ottaa tulitikut mukaan ja joutunut kyytipojalta pyytämään niitä. Tällöin kerta toisensa jälkeen tulensyöttäminen epäonnistui. Suomeksi esitetty kommentti kuului: ”Perkele nämät Luuperin tulitikut”, minkä Söderhjelm käänsi ruotsiksi: ”Djävlar anamma de här cloubergska tändstickorna”.

Perheyhtymän haltuun joutunutta tulitikkutehdasta ei ilmeisesti kukaan kunnolla johtanut (johtajaksi oli asetettu muuan rullatuoliin sidottu sukulainen), eikä se juuri mitään voittoa tuottanut. Mutta Alma Söderhjelmille siitä jäi kestävä muisto etenkin rikinkatkun muodossa. Hän sanoi pitävänsä tulitikkuihmisiä tutumpina kuin muita. Hän koki myös pettymyksen, kun Ranskassa Ivar Kreuger, kuuluisa ruotsalainen tulitikkumagnaatti, ei saapunutkaan hotelliin, jonne häntä oli odotettu.

Alma Söderhjelm arvelee, että Luuperin tulitikkutehdas oli aikanaan Suomen ainoa.¹⁹⁶ Kuitenkin Porin tulitikkutehdas oli perustettu jo 1851.

Yhteenvetoa: Karjalasta ruotsiksi

Ruotsinkielisten kirjoittajien teokset ja muut kirjalliset tekstit Karjalasta ja Viipurista ovat olennainen osa Karjalaa koskevaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun kirjallisuutta. Niiden ruotsinkielisten ohella, jotka jo alun perin asuivat Karjalassa (useimmat heistä Viipurin seudulla), ruotsinkielisiä kirjailijoita, taiteilijoita ja tutkijoita tuli Karjalaan erityisesti kolmessa vaiheessa: 1800-luvun lopulla niin sanotun karelianismin aikana, 1900-luvulla sotien välisenä aikana ja sitten vuosina 1939–1944 sotatoimien yhteydessä. Kaikissa kolmessa vaiheessa Karjalaan tuli Suomen ruotsinkielisten ohella kirjailijoita ja/tai taiteilijoita myös Ruotsista. Suomenkielisiin Karjalan kuvaajiin verrattuna ruotsinkielisillä oli enemmän kansainvälisiä kontakteja ja kansainvälistä taustaa: he olivat myös lähtöisin yhteiskunnan ylemmistä kerroksista.

Taustana on ollut toisaalta karelianismi ja fennomania, toisaalta monen kirjailijan kohdalla oma karjalainen ja/tai viipurilainen syntyperä. Karelianismi, fennomania sekä yleisempi kansatieteellinen kiinnostus veivät esimerkiksi Werner Söderhjelm ja Olof Enckellin syrjäseuduille tutkimaan paikallisten asukkaiden elämää. Varsinkin Enckellin kuvauksissa korostuu olojen vaatimattomuus, köyhyys ja suoranainen primitiivisyys. Toisaalta syrjäseuduilla voitiin kokea sydämellisyyttä ja vieraanvaraisuutta samalla kun voitiin ihastella nuorten naisten kauneutta. Kuten yleensä Karjalan kuvauksissa, myös ruotsinkielisten kirjoittajien kohdalla on eroa sillä, missäpäin Karjalaa on liikuttu, Viipurissa vai Suojärvellä, onko käyty talonpoikien mökeissä vai herrasväen kartanoissa, onko kyse sodan vai rauhan olosuhteista. Etenkin ruotsinmaalaiset kirjoittajat (Ekelöf, Martinson) näkivät Karjalan suorastaan paratiisillisena paikkana, mutta heidän kokemuksensa rajoittuivatkin tavallisesti Terijokeen ja Kivennavan Raivolaan. Muutamat kirjailijat ovat tuoneet korostetusti esille rajaseudun luonteen ja ongelmat.

Suomenkielisiä kansantyyppisiä ruotsinkieliset kirjoittajat saattoivat tavata tietysti lähipiiristään, mutta he olivat palkollisia, tilanvuokraajia, pehtoreita, piikoja ja renkejä. Heidän tapansa saattoivat olla primitiivisiä, kuten Emil Zilliacuksen kuvaaman puutarharenki Viimalaisen, mutta näistä ei myöskään puuttunut viehättäväksi koettua originellisuutta ja luonnonläheisyyttä.

Ruotsinkielisillä kirjoittajilla oli oma merkityksensä myös menetyksen kokemuksessa ja sen kuvaamisessa. Menetykset tiivistyivät erityisesti muistoihin kotitaloista ja -kartanoista: Villa Golicke, Hapenensaari, Lavola. Kahden jälkimmäisen osalta kuvattiin nimenomaan tuhoutunutta kotia, ja ne vertautuvat Olavi Paavolaisen kotitalon Vienolan tuhoon.

Ruotsinmaalaisia veti Karjalaan kiinnostus Edith Södergrania ja hänen tuotantaan kohtaan. Södergrania itseään he eivät tavanneet, sen sijaan kylläkin

tämän äidin ja saivat tuntumaa tämän viimeisten vuosien kotiin. Södergran on suorastaan keskeinen yhteinen nimittäjä ruotsalaisille ja suomenruotsalaisille suhteessa Karjalaan. Voi kysyä, olisivatko kaikki ruotsalaiset ylimalkaan tulleet Terijoelle, jollei heillä olisi ollut tietoa Edith Södergranista ja hänen asumisestaan Raivolassa. Södergranin kotipaikan ohella ruotsalaisten kohteena oli myös Collianderien Villa Golicke Terijoella ja Zilliacuksen Hapenensaari Viipurin lähellä.

Merkitystä oli myös suomenruotsalaisten kirjailijoiden kontakteilla Ruotsiin: he kutsuivat ruotsalaisia kollegoitaan Kannakselle. Karjalasta ruotsalaiset runoilijat, Edfelt ja Martinson, saivat myös aiheita runoihinsa. Ruotsista tulleet kirjailijat samoin kuin suomenruotsalaiset seurustelivat tavallisesti juuri samaa kieltä puhuvien kanssa, mutta satunnaisesti esimerkiksi Villa Golickeissa he tapasivat myös suomenkielisiä kirjallisuuden ja taiteen edustajia. Sota-aikana armeijassa ollessaan ruotsinkielisillä oli enemmänkin kontakteja suomenkielisten kanssa.

Jossain määrin ruotsinkieliset kirjailijat, ilmeisesti enemmän kuin suomenkieliset kollegansa, kiinnittivät huomiota myös Karjalassa puhuttuihin kieliin. Tito Colliander ja Örnulf Tigerstedt panivat merkille Viipurissa vallinneen suoranaisen kielellisen sekamelskan, Olof Enckell sai kokemusta karjalan kielestä Salmassa ja Suojärvellä liikkueensa ja Gunnar Ekelöf havaitsi erikoisia piirteitä Suomessa puhutussa ruotsissa. Monien kirjoittajien teoksissa leimaa antavana, nimenomaan paikallisiväriä antavana piirteenä on suomalaisten sanojen, etenkin suomenkielisten paikannimien runsas käyttö. Eräät, ennen kaikkea Olof Enckell, siteeraavat mielellään suomenkielistä runoutta, etenkin kansanrunoutta ja Eino Leinoa. Karjala oli monille myös nimenomaan *Kalevalan* ja kansanrunon seutua, jollaisena se on esiintynyt myös suomenkielisessä kirjallisuudessa – erityisen laajamuotoisena I. K. Inhan teoksessa *Kalevalan laulumailta* (1911). Kansanrunouden tutkimustulokset eivät kirjoittajia ole mitenkään vaivanneet. Heille on riittänyt se, että Lönnrot ja muut runojen kerääjät olivat löytäneet runot juuri Karjalasta.

Viipurin osuus ruotsinkielisissä teksteissä on kiinnostava. Se rajoittuu lähinnä Viipurissa syntyneiden ja/tai toimineiden muistelmiin (Victor Hoving, Tor Lindblom, Alma Söderhjelm) ja historiallisiin teoksiin (Torsten G. Aminoff, Gabriel Lagus, Örnulf Tigerstedt) sekä Viipurin kohtaloon liittyviin runoihin (Emil Zilliacus). Kun ruotsalaiset ja Suomen ruotsinkieliset olivat hyvinkin tottuneita kaupunkikulttuuriin, heitä kiinnosti kaikki tavalla tai toisella eksoottinen, jota löytyi maaseudulta.

Siltä osin kuin kysymyksessä ovat muistelmat ja muistelmankaltaiset tekstit, ruotsinkieliset kirjailijat ovat tuoneet esille useita niin sanottuja muistin paikkoja. Voisi sanoa, että Karjala kokonaisuudessaan – tai ehkä pikemminkin

Karjalankannas – on suurimuotoinen muistin paikka: Karjala mainitaankin usein kokoavana nimenä (esim. Martinsonin ”Laulu Karjalasta”). Tämän laajan muistin paikan sisällä on puolestaan useita pienempiä tai suppeampia muistin paikkoja. Näitä ovat ruotsinkielisille kirjailijoille eräät nimetyt paikkakunnat: Terijoki, Kuokkala, Raivola, Kronstadt (siis varsin suppealta alueelta). Niihin voidaan lukea myös sellaiset kohteet kuten Imatran koski ja Saimaan kanava. Muistin paikkoja ovat myös huvilat ja kartanot: Villa Golicke, Tikkala, Hapensaari, Lavola. Vielä suppeampiin kohteisiin mentäessä kysymykseen tulevat ennen kaikkea Edith Södergraniin liittyvät kohteet: kotitalo ja hauta. Monissa muistelmissa koti esiintyy erityisesti lapsuudenkotina, ”lapsuuden kadotettuna paratiisina”. Muistin paikkojen ohella mukaan tuli monessa tapauksessa myös tietoisuus suvun traditioista ja sitä kautta yleisemmin Karjalan historiasta.

Nimenomaan runouden (Johannes Edfelt, Emil Zilliacus, Harry Martinsonin ”Laulu Karjalasta”) Karjala-kuvauksissa on ollut mukana jo antiikin ajalta tuttu topos, *locus amoenus*, luonnonihana paikka. Usein se on myös paratiisinkaltainen paikka (toisinaan runollakin tai novellilla on nimenä ”Paratiisi” tai ”Paratiisissa”). Monesti tämä paratiisi esiintyy nimenomaan menetettynä paratiisina. Konkreettisenä taustana tällöin on etenkin kotiseudun tai kotitalon menetys sodassa. Monissa teksteissä tässä luonnonihanassa paikassa nähdään myös romanttisen rappion merkkejä.

Viitteet

- 1 Marginaaliviitteessä mainitaan ohimennen Emil Zilliacuksen teos *Karelare*.
- 2 Ks. lähemmin Johannisson 2001, 145–162.
- 3 Havainnollisen kuvan tästä tarjoaa Klinge 1997, 9–99.
- 4 Warburton 1984, 286.
- 5 Willy Kyrklund ei ole julkaistuissa teoksissaan käsitellyt Karjalaa. Kuitenkin vuonna 2002 hän 60 vuoden tauon jälkeen palasi käymään Harlussa, jossa hänestä tehtiin Suomenkin televisiossa esitetty dokumenttiohjelma *Willy – här gick min resa* (tuottaja Ann Victorin).
- 6 Mathilda Wredestä ks. erityisesti Ståhlberg 1949, 18–26, 50–61, 428–433, 449–458. Mainittakoon, että Greta Langenskjöld julkaisi 1921 elämäkerran Paul Nicolaysta.
- 7 A. Söderhjelm 1929, 147–148.
- 8 A. Söderhjelm 1929, 336.
- 9 Ks. esim. Knapas 2015, 159–162, 163–171.
- 10 R. Parland 1947, 110; O. Parland 1991, 256.
- 11 Tawaststjerna 1990, 121–124. Säkkipjärvenmatkan elämyksiin kuului mustalaisten näkeminen; he muistivat Tawaststjernan mieleen vuosia myöhemmin hänen nähtyään Helsingissä Straussin *Mustalaisparonin*. Kannaksen mustalaisia (zigenare) on muistellut myös Alma Söderhjelm, 1929, 132–133.
- 12 A. Söderhjelm 1929, 45–48. Gustaf Komppa ei ilmeisesti koskaan oppinut kunnolla ruotsia. Nähtävästi tämän takia hänen valintansa Finska Vetenskaps-Societetenin (Suomen Tiedeseuran) jäseneksi viivästy, mikä osaltaan johti Suomalaisen Tiedeakatemian perustamiseen, ks. Paaskoski 2008, 39–41.
- 13 Thesleff 1980, 162.
- 14 Hirn 1964, 46. von Haartmania edeltävissä kuvauksissa karjalaiset oli kuitenkin esitetty hyvin vähäpuhuisina, ks. Hirn 1964, 36–39.
- 15 Ks. Hirn 1964, 46–48; Knapas 2015, 17–19.
- 16 Falkman 1963, 597.
- 17 Falkmanista ks. lähemmin Sihvo 1973, 222–224.
- 18 Sihvo 1973, 223. Sihvo käyttää Falkmanista ilmausta ”ummikoruotsalainen” ottamatta huomioon, että tämä oli muuttanut jo lapsuudessaan Suomeen, tullut ylioppilaaksi Helsingissä ja osasi suomea.
- 19 Churbergista ja Westermarckista ks. Sihvo 1973, 211; Sibeliuksesta ks. Tawaststjerna 1989, 249–255, 302–313. Edvard Westermarck vaelteli nuoruudessaan eri puolella Suomea. Uudenmaan saariston ja Ahvenanmaan ohella hän kävi mm. Sotkamossa, Suomussalmella, Kuhmossa ja Paanajärvellä, ks. Westermarck 1927, 44–46. Nämä vaellukset olivat epäilemättä hyödyllistä valmistelua Westermarckin myöhemmille matkoille Afrikassa (vrt. Karjalan ja Kalevalan maisemista Afrikkaan matkustanut Akseli Gallen-Kallela).
- 20 Werner Söderhjelm on kirjoittanut myös mielenkiintoisen kuvauksen Saimaan kanavasta. Se ilmestyi alun perin *Wiborgs Tidning* -lehdessä 1891 ja sen julkaisi uudestaan Alma Söderhjelm muistelmateoksensa *Min värld "Saima kanal!"* -luvussa, ks. Söderhjelm 1929, 30–34. Saimaan kanavasta on muuten suhteellisen vähän kuvauksia kaunokirjallisuudessa tai muistelmakirjallisuudessa. Merkittävän poikkeuksen muodostavat August Ramsay, joka kuvasi kanavaa teoksessaan *Matkasuuntia Suomessa* (1888), ja Topelius, joka kirjoitti runon ”Saima kanal” ja käsittelee kanavaa teoksessaan *En resa i Finland* (1872–1874, suom. *Matkustus Suomessa*); lisäksi luonnollisesti sanomalehdissä oli kuvauksia, ks. Paaskoski 2002, 87–88, 134, 149. Niinikään Kanavan varrella olleesta huvilasutuksesta on luonnollisesti kuvauksia, ks. Paaskoski 2002, 138–146.
- 21 W. Söderhjelm 1938, 75.
- 22 W. Söderhjelm 1938, 76.
- 23 Rahikainen 2004, 82.
- 24 Ks. myös Haltsonen 1947, 216–217.
- 25 W. Söderhjelm 1938, 76.

- 26** Ahrenbergista ja kansantyyppien kuvauksesta ks. Ripatti 2020.
- 27** Zilliacuksen kuvauksesta ks. Riikonen 2020, 350–351.
- 28** Sparre 1930, 34–36.
- 29** Sparre 1930, 125–126.
- 30** Sparre 1930, 33.
- 31** Enckell 1939, 29.
- 32** Dahl, sit. Sihvo 1983, 134–135. Kyyrölän saviteollisuudesta ks. myös Paavolainen 1940, Muolaa, numeroimattomat sivut. Nimeltä mainitsematta Kyyrölä on esillä Ralf Parlandin novellissa ”I paradiset”, R. Parland 1957, 87–94.
- 33** Dahl 1963, 7.
- 34** Ks. esim. Thesleff 1977, 17–18.
- 35** Thesleff 1980, 23.
- 36** Nostalgia-sanan lääketieteellisestä alkuperästä ks. Johannisson 2001, 15–28.
- 37** Stenros (2003) on nostalgiaa tutkiessaan viitannut meksikolaisen arkkitehdin Luis Barragánin, suomalaisen Alvar Aallon ja ranskalaisen filosofin Gaston Bachelardin näkemyksiin. Puutarhoihin, ainakin romantiikan puutarhoihin, on läheisesti liittynyt melankolia, jolle puolestaan menneisyyden muistot ovat välttämättömiä, ks. Lihatsov 1994, 252–254, 273.
- 38** Johannisson 2001, 32.
- 39** Lähteenmäki 2009, 337–338.
- 40** Villa Golicke koostui oikeastaan kolmen huvilan kokonaisuudesta. Villa Golicken vaiheista sodan jälkeen ks. Donner 2007, 275.
- 41** Lammasaari & Arseni 1991, 6–16.
- 42** Colliander 1973, 84.
- 43** Colliander 1973a, 81–88 ja passim; ks. myös Paaskoski 2002, 101.
- 44** Colliander 1973b, 140–141.
- 45** Vanhan humanismin edustajana Philipp Krämerillä oli vaikeuksia toimessaan Saksalaisen koulun (Deutsche Schule) rehtorina 1930- ja 1940-luvulla, ks. Fabergé 1990, 126–128, 154–155.
- 46** Salmenhaara 1996, 165. Pingoudista ks. myös Salmenhaara 1988. Olemattomassa suhteessaan suomalaiskansalliseen perintöön Pingoud muistuttaa toista viipurinsaksalaista säveltäjää Ernst Mielckiiä, joka tosin loppuvaiheessaan sävelsi (äitinsä kehotuksesta) Suomalaisen sarjan ja suunnitteli *Kalevala*-aiheista teosta.
- 47** Vasili Sesemannista Tikkalassa ks. O. Parland 1991, 189–195; Sesemannin elämästä ja ajattelusta ks. O. Parland 1991, 60–102.
- 48** Salmenhaara 1996, 166.
- 49** Salmenhaara 1996, 167; O. Parland 1991, 184–185. Tikkanan kartano oli oikeastaan eräänlainen rakennusten rykelmä, jossa kartanon ohella oli huviloita, ks. O. Parland 1991, 181–186.
- 50** Salmenhaara 1988, 57–63.
- 51** Edfeltistä Kannaksella ja hänen suhteestaan Tuuli Reijoseen ks. Lagerroth 1993, 192–197 ja passim.
- 52** Reijonen 1968, 56–57.
- 53** Reijonen 1968, 54.
- 54** Reijonen 1968, 54–55.
- 55** Tito Colliander, sit. Sihvo 1983, 329–331.
- 56** Reijonen 1968, 54; vrt. Diktonius 1995, 213–216. *Suomen Kuvalehdessä* v. 1941 julkaistu artikkeli.
- 57** T. Colliander 1972, 149–201.
- 58** Colliander 1972, 172–173.
- 59** T. Colliander 1973, 52–56. Lähellä 1973, 116–128, 227–229, sisältää myös kuvauksen Collianderin oleskelusta Travemünden Dichterhausissa: hän on kirjoittanut aiheesta myös kirjan *Glimtar från Tyskland* (1934).
- 60** Reijonen 1968, 68–69. Pekka Häkli tunnetaan erityisesti Arvid Järnefeltiä koskevasta teoksestaan.
- 61** Riikonen 2020, 346–347.
- 62** Lisäyksenä Emil Zilliacusta käsittelevään artikkeliini (Riikonen 2020) mainitsen, että Attilio Taronin englannin opettajana Triestessä oli ollut James Joyce ja vastaavasti Joyce sai virikkeitä Taronilta, ks. McCourt 2000, 99–101.
- 63** Emil Zilliacuksen Viipuri-aiheisista runoista ks. Riikonen 2020, 355–357.
- 64** Thesleff 1980, 198–207.
- 65** Thesleff 1980, 234–236; Wahrenin runoja ei ole vuonna 1977 ilmestyneessä alku-kielisessä teoksessa *Jag föddes till ett*

- ljuvligt liv*; ne on liitetty suomennokseen mukaan toisesta yhteydestä.
- 66** Vanhemmasta huvilakautta ja -asutusta koskevasta kirjallisuudesta mainittakoon vain Paloposki 1936, 7–143; uudemmasta kirjallisuudesta esim. Jaatinen 1997.
- 67** O. Parland 1991, 255.
- 68** O. Parland 1991, 254–257.
- 69** Donner 2007, 277–278 on siteerannut ”Villa Golicke” -runon ja Diktoniuksen oman analyysin siitä.
- 70** Donner 2007, 279.
- 71** Pirilä 2004, 51 on lapsen näkökulmasta kuvannut Rajajoen siltaa: ”Bolshevikien puolella seiso i iso musta veturi, jonka kuonossa oli punainen tähti ja silloin tuntui kammottavalta”.
- 72** Alopaeus 1983, 299.
- 73** Pirilä 2004, 13–14. Pirilän pienessä, mutta omalla tavallaan viehättävässä muistelmateoksessa on myös kiinnostava kuvaus säveltäjä Toivo Kuulan ampumisesta Viipurissa; Kuula oli Pirilän kertoman mukaan ensin lyönyt puukolla kertojan isää, kun riitaa oli tullut ruotsin kielen käytöstä; Pirilä 2004, 94–95. Isää ei Pirilä mainitse nimeltä; kyseessä oli jääkäriväenrikki (sittemmin jääkärieverstiluutnantti) Mauritz Nylund.
- 74** Ks. *Barndomshemmet* 1948, 133–152 (Greta Langenskjöldin muistelmä ”Hemmet i gränslandet”) ja 167–184 (Hjalmar Dahlin muistelmä ”En barndomsvärld i östra Finland”).
- 75** Tito Collianderin kuvaus Penatystä sisältyy hänen teokseensa *Ilja Repin, en konstnär från Ukraina* (1942; Lauri Kemiläisen suomennos *Ilja Repin, ukrainalainen taiteilija*, 1944). Ks. myös Colliander 1963, 519–528.
- 76** Lähteenmäki 2009, 339–340.
- 77** Stenström 1994, 188. Stenström on siteerannut Ralf Parlandin artikkelia ”Erik Lindegren och svartalferna” (*Svenska Dagbladet* 27.5.1962).
- 78** Diktonius 1995, 215. Agnes von Krusenstjernan toteutumattomaksi jääneestä vierailusta on maininnut myös Reijonen 1968, 44. Kansantaloustieteilijä ja yhteiskunnallinen keskustelijä Leif Björk (1907–2000) oli vuosina 1929–1935 naimisissa kirjailija Karin Boyen (1900–1941) kanssa.
- 79** Hagar Olsson kirjoitti Agnes von Krusenstjernasta laajahkon esseen jo 1937, joka ilmestyi *BLM:ssä* (*Bonniers Litterära Magasin*) ja suomennoksena Olssonin esseekokoelmassa *Hurskaat herjaajat* vuonna 1946. Esseen syntyvaiheista ks. myös Holmström 1993, 276–278.
- 80** Ewertsistä ks. Reijonen 1968, 47.
- 81** Rahikainen 2014, 278–279.
- 82** Ekelöf tutustui Högsårassa tukholmalaiseen Strindbergin perheeseen, joka oli sukua kirjailija August Strindbergille. Perhe vietti Högsårassa kesιάän. Perheen isä Sven Strindberg oli perustanut Helsinkiin Strindbergin taidegallerian, jonka hän sittemmin myi Arvid Lydeckenille, nimellä Arvily tunnetulle lastenkirjailijalle. Taidegallerian tiloissa Pohjois-Esplanadilla toimii nykyään Strindbergin kahvila ja ravintola; Ekelöfistä Högsårassa ks. Sommar 1989, 151–154, 166–167; Puranen 2004, 184–185.
- 83** Ekelöf 1971, 132.
- 84** Ks. Hirn 1921; ks. myös Klinge 2009, 376–382.
- 85** R. Parland 1947, 114.
- 86** Myös Högsårassa oleskellessaan Ekelöf oli pannut merkille paikallisen ruotsin kielen, jota hän piti ”melkein vangitsevana”, Puranen 2004, 185.
- 87** Sommar 1989, 196–198.
- 88** Sommar 1989, 198.
- 89** *Hård höst* 1943, 73 (Ekelöfin essee). Södergranin merkityksestä Ekelöfille ks. Lillqvist 2001, 406–465.
- 90** Ks. erityisesti Sommar 1989, 586–587.
- 91** Ekelöf 1960, 10. Södergranin runon sanan nyckfullt Ekelöf on muuttanut sanaksi flyktigt.
- 92** Ekelöf 1960, 58.
- 93** Lagerroth 1993, 190–191; ks. myös Colliander 1934, 18.
- 94** Lagerroth 1993, 191.

- 95** *Hård höst* 1943, 83–85 (Edfeltin essee).
Ks. myös suomennettu jakso Knapas 2015, 183–184.
- 96** *Hård höst* 1943, 87 (Edfeltin essee).
- 97** Toistaiseksi ei ole pystytty identifioimaan nuorta runoilijaa ja hänen novelliaan.
- 98** *Hård höst* 1943, 88 (Edfeltin essee).
- 99** *Hård höst* 1943, 89 (Edfeltin essee).
- 100** Edfeltin yhteyksistä Suomeen ks. Lagerroth 1993, 210–215.
- 101** Edfeltin runosta ks. myös Sihvo 1974, 385; Knapas 2015, 184.
- 102** Sihvo 1974, 383–384.
- 103** Edfeltin runosta ”Sommaruskalden” ja esseestä ”Mina rum” ks. Lagerroth 1993, 212, 214–215.
- 104** Ks. Kivimaa 1977, 215–216.
- 105** Martinsonin mahdollisesti tuntemasta suomalaisesta tutkimus- ja muistelmakirjallisuudesta ks. Wrede 1965, 368–370; Sihvo 1973b, 284–285.
- 106** Stenström 1994, 186; Wrede 1965, 147–148, 260–266. Södergranin merkityksestä Martinsonille ks. myös Lillqvist 2001, 466–495.
- 107** Wrede 1965, 261.
- 108** Martinson 1956, 165.
- 109** Martinson 1974, 165 (suom. Aila Meriluoto).
- 110** Martinson 1956, 167–168; Martinson 1974, 167–168.
- 111** Wrede 1965, 263–264. Martinsonin teoksen *Verklighet till döds* kolmas osasto on eräänlainen fiktiivinen sotareportaasi, joka perustuu Martinsonin omiin kokemuksiin.
- 112** Wrede 1985, 38. ”Laulusta Karjalasta” ks. myös Sihvo 1973b.
- 113** Sihvo 1973b, 284.
- 114** Martinson 1978, 68.
- 115** Stenström 1994, 187–188.
- 116** Stenström 1994, 186–193.
- 117** Tukholman Kuninkaallinen ooppera esitti *Aniaran* vierailunäytöksenä Suomessa 1964, mutta ooppera ei saanut mitenkään ihailevaa vastaanottoa, ks. Lampila 1997, 591–592.
- 118** Ottaen huomioon Olof Enckellin laajan Karjalaa koskevan tuotannon on erikoista, että Sihvon antologiassa hänet on kokonaan sivuutettu. Laajan 24-osaisen antologian *Suomen sana* osassa 4 (1963) Enckell on huomioitu suhteellisen laajasti, 14 sivulla, mutta valikoima on erikoinen: ”Halmstacken”-novellin suomennos ”Olkisuova” ja jakso Diktoniustutkimuksesta. ”Halmstackenissa” ei ole mitään paikannimiä.
- 119** E. Enckell 2015, 13–27.
- 120** Stenius 1961, 7.
- 121** E. Enckell 2015, 339.
- 122** Koskenniemi 1943, 217. Samoja Enckellin sanoja siteerasi Lauri Viljanen teoksesta pari viikkoa ennen talvisodan syttymistä *Helsingin Sanomiin* (13.11.1939) kirjoittamassaan erittäin positiivisessa arvostelussa.
- 123** Koskenniemi 1943, 219.
- 124** Enckell 1939b, 98.
- 125** Ks. esim. Enckell 1939b, 104.
- 126** Enckell 1939b, 248.
- 127** Enckell 1939b, 152.
- 128** Mukana on myös jonkin verran saksaa ja latinaa.
- 129** Enckell 1939a, 54; Enckell 1939b, 55. Alkukielisessä teoksessa sitaatti on kursivoitu, suomennoksessa ei.
- 130** Enckell 1939a, 54–55; Enckell 1939b, 56. Kyseessä on Salmin ja Suojärven suunnalla puhuttu karjala. Kiitän prof. Riho Grünthalia kielen identifioinnista.
- 131** Toivo Talven etsauksia on käytetty Martti Haavion teoksen *Viimeiset runonlaulajat* (1943) kuvituksena. Talven grafiikkaa menetetyistä Karjalasta on ollut näytteillä Oulun pääkirjastossa syys-lokakuussa 2018. Kuvia hänen töistään on myös Sihvon antologiassa.
- 132** Enckell 1941, 5.
- 133** Koskenniemi 1943, 218.
- 134** Näistä teksteistä ks. lähemmin E. Enckell 2015, 191–204.
- 135** Enckell 1941, 32.
- 136** Enckell 1941, 98.
- 137** Enckell 1941, 19–20.
- 138** Enckell 1941, 43–44, 50.
- 139** Koskenniemi 1943, 219.
- 140** Enckell 1943, 20.
- 141** Enckell 1943, 123–124.

- 142** Enckell 1943, 43–45.
- 143** Enckell 1943, 43.
- 144** Paavolainen 1946, 487 (päiväkirjamerkintä 22.12.1942). Viestistä erämaasta ja sen herättämästä keskustelusta ks. lähemmin E. Enckell 2015, 326–331; myös E. Enckell siteeraa Paavolaisen mainintaa kirjasta. Ks. myös Knapas 2015, 192–194.
- 145** Huldénin runo oli Enckellin läksiäistilaisuudessa julkaistu kolmisivuisena, A4-kokoisena monistena; moniste tämän kirjoittajan hallussa.
- 146** Ks. lähemmin Sihvo 1973, 222–223.
- 147** Ks. Riikonen 2020, 354–355.
- 148** Ks. O. Parland 1991, 174–176.
- 149** Ks. Holmström 1993, 305–326.
- 150** *Synkässä yksinpuhelussa* Paavolainen mainitsee useaan kertaan Erik Blombergin, jonka kanssa hän valmisteli Bengtskärin taistelua koskevaa elokuvaa.
- 151** Paavolainen on kirjoittanut Sven Grönvallin sukunimen muodossa Grönwall.
- 152** Ohimennen Paavolainen mainitsee myös Håkan Mörnen (Paavolainen 1946, 305) ja enemmän tai vähemmän huvittuneeseen sävyyn Örnulf Tigerstedtin (Paavolainen 1946, 147, 306).
- 153** Paavolainen 1946, 458. Aikaisemmin, 1920-luvulla, Paavolainen oli jäänyt varsin välinpitämättömäksi uutta ruotsinkielistä runoutta kohtaan, mihin erityisesti Elmer Diktonius kiinnitti huomiota *Nykyaikaa etsimässä* -teoksesta kirjoittamassaan arvostelussa, ks. Diktonius 1995, 129–130. Arvostelun, joka ilmestyi *Suomen Sosialidemokratissa* 9.6.1929, otsikkona oli ”Salonkimodernismia”. Hagar Olssonia Paavolainen kuitenkin arvosti, kuten *Nykyaikaa etsimässä* -teoksesta ilmenee.
- 154** Paavolainen 1946, 407.
- 155** Haavio 1969, 213.
- 156** Paavolainen 1946, 250–252. Kokonaan toinen asia on, mitä kaikkea Paavolainen oli kuvaukseen pannut omasta takaa. ”Syväriin kirkolliskokouksesta” ks. myös Haavio 1969, 215–216.
- 157** Ks. Paavolainen 1946, 340–342, 347.
- 158** Haavio 1969, 11–112.
- 159** Paavolainen 1946, 296 (päiväkirjamerkintä 1.1.1942).
- 160** *Hård höst* 1943, 166 (Arvid Mörnen artikkeli).
- 161** *Hård höst* 1943, 116–117 (Eyvind Johnsonin artikkeli).
- 162** *Hård höst* -teoksesta ks. myös Holmström 1993, 343–344.
- 163** Alopaeus 1972, 171–178.
- 164** Holmström 1993, 305.
- 165** Varhaisista Viipuria koskevista historiateoksista ks. Knapas 2016, 224–226.
- 166** Hertzberg 2020; Björkenheimista ja Björlingistä Hertzberg 2020, 369. Björling kuuluu myös Viipurista kirjoittaneisiin runoilijoihin.
- 167** Kuva miekan ja (venäläisten) käyrämiekan vastakohtaisuudesta kuului ajan retoriikan konventioihin. – Aminoffin Karjalaa koskevaa kirjoittelua on myös *Hufvudstadsbladetissa* julkaistu artikkeli viipurilaisista ja Viipurilaisesta osakunnasta Turun akatemiassa ja Helsingin yliopistossa. Artikkelin on lyhennettynä *Suomen sana* 1:ssä.
- 168** Knapas 2015, 195.
- 169** Waltä 1993, 82, 135, 178, 250; Aminoffin teoksesta ks. myös Knapas 2015, 195–196.
- 170** Aminoff 1943, 465.
- 171** Ks. Knapas 2015, 195–196.
- 172** Aminoff 1943, 6.
- 173** Aminoff 1943, 274–278.
- 174** Aminoff 1943, 286–298.
- 175** Aminoff 1943, 320–321.
- 176** Aminoff 1943, 415. Ruotsiksi Aunuksenretkeä kuvasi Gunnar von Hertzen muistelmateoksessaan *Den karelska expeditionen* (1920).
- 177** Aminoff 1943, 427–428.
- 178** Ks. lähemmin Waltä 1993. Tigerstedt kuului Itsenäisyyden Liiton johtokuntaan. Liitto julkaisi talvisodan päätyttyä kuvateoksen *105 taistelun päivää. Suomen ja Neuvostoliiton sota talvella 1939–40*. Tigerstedt oli teoksen toimituskunnan jäsen.

- 179** Hackmanin liiketoiminnasta on 1990 ilmestynyt Matti Nukarin kirjoittama historiikki, mutta siinä ei sanallakaan viitata Tigerstedtin teokseen. Aarni Krohn on *Viipuri*-antologiassaan siteerannut otteita Tigerstedtiltä ja *Suomen sanan* osassa 21 on mukana Imatran kuvaus. *Viipurin kaupungin historia IV:1*, jonka Erkki Kuujo on uudistanut J. W. Ruuthin pohjalta, on Tigerstedt asianmukaisesti huomioitu; osassa IV:2, Sven Hirnin artikkelissa, on yksi viittaus Tigerstedtiin. Samassa osassa olevassa Matti Lakion Viipurin talouselämää koskevassa osassa ei Tigerstedtiin lainkaan viitata. Muutenkin *Kauppahuone Hackman* näyttää jääneen unohtuksi. Yksi harvoista, joka on korostanut sen arvoa, on Rainer Knapas, joka on kutsunut sitä klassikkoteokseksi; teoksella on hänen mukaansa huomattavia kirjallisia ansioita samalla kun se perustuu laajasti säilyneisiin perheen ja yrityksen arkistolähteisiin; Knapas 2016, 229.
- 180** Waltä 1993, 88.
- 181** Suomennot eroaa alkutekstistä otsikoinnillaan: suomennoksessa puhutaan kauppiassuvusta, alkukielisessä tekstissä on patriciersläkt; Hackmanin suku aateloitiin vuonna 1874; aateloinnista ja aatelisvaakunasta ks. Tigerstedt 1952, 536–537.
- 182** Tigerstedt 1940, 318–321.
- 183** Tigerstedt 1940, 320.
- 184** Tigerstedt 1940, 504–517.
- 185** Tigerstedt 1940, 157.
- 186** Tigerstedt 1940, 55.
- 187** Tigerstedt 1952, 235–237. Grönköpingistä puhui alunperin vuonna 1897 kirjailija-
taiteilija Albert Engström. Maisteri Ludvig Hagwald on yksi pilalehti *Grönköpings Veckobladin* henkilöahmoista. Tigerstedtin mainitsema transpiranto oli esperanton parodinen muunnelma. Transpirantoksi käännettyjä tunnettuja ruotsalaisia runoja ja lauluja ilmestyi juuri *Grönköpings Veckobladissa*. – Ks. myös Alma Söderhjelm in kuvaus äitinsä kielitaidosta: ”Hän puhui ruotsia ja saksaa sekä selviytyi auttavasti venäjällä ja sillä mitä kutsuimme ”kyökkisuomeksi” [köksfinska], ts. sellaisella suomella, jota puhuttiin Viipurissa”; A. Söderhjelm 1929, 122.
- 188** Tigerstedt 1940, 362–363. Esille tulee tällöin Tigerstedtille tyypillinen aristokraattinen ote, ks. Waltä 1993, 258–259.
- 189** Tigerstedt 1940, 127; keisari Paavalista ks. myös Tigerstedt 1940, 131–133.
- 190** Tigerstedt 1952, 104.
- 191** *Suomen sanan* osaan 21 (1966) on Tigerstedtiltä otettu nimenomaan matkailua koskeva jakso *Kauppahuone Hackmanista*.
- 192** Tigerstedt 1952, 450 on muistuttanut myös Aleksanteri Rahkosen saksaksi kirjoittamasta matkaoppaasta *Der Wuoksi und dessen Wasserfall Imatra* (1874). Imatrankoskesta matkailunähtävyytenä ks. S. Hirn 1958; S. Hirn 1978.
- 193** Tigerstedt 1952, 451. Gondolista ks. myös Hirn 1964, 200–210; Hirn 1979, 70–74.
- 194** Ks. Tigerstedt 1952, 222.
- 195** Söderhjelm 1929, 25–29.
- 196** Söderhjelm 1929, 25.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Alopaeus, Marianne (1972).** Rajankäyntiä. Suomentaneet Elvi Sinervo ja Marianne Alopaeus. Jyväskylä: K. J. Gummerus. (Ruotsinkielinen alkuteos *Betraktelser kring en gräns*, 1971).
- Alopaeus, Marianne (1983).** *Drabbad av Sverige*. Helsingfors: Söderström & C:O Förlags Ab.
- Aminoff, Torsten G. (1943).** *Karjala lännen etuvartiona. 700-vuotinen taistelu Karjalasta.* Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentanut Antero Manninen. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Mellan svärdet och kroksabeln*, 1942).
- Barndomshemmet* (1948). *Barndomshemmet i våra minnen. Nitton finlandssvenskar berättar om sin barndom. Under redaktion av Gunnar Mårtenson.* Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Colliander, Tito (1934).** *Glimtar från Tyskland. Några anmärkningar.* Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Colliander, Tito (1963).** *Ilja Repin Suomessa.* Suomentanut Lauri Kemiläinen. Suomen sana 3, toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 519–528.
- Colliander, Tito (1972).** *Kohtaaminen.* Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Vaka*, 1969).
- Colliander, Tito (1973a).** *Lapsuuteni huvilat.* Suomentanut Kyllikki Härkäpää. 2.painos. Helsinki: Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Bevarat*).
- Colliander, Tito (1973b).** *Lähellä.* Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki. Weilin & Göös. (Ruotsinkielinen alkuteos *Nära*, 1971).
- Dahl, Hjalmar (1963).** *Lapsuuteni maailma Itä-Suomessa.* Suomentanut Antti Nuuttila. Suomen Sana 4. Toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 6–12. (Alun perin ilmestynyt teoksessa *Barndomshemmet i våra minnen*, 1948).
- Diktonius, Elmer (1995).** *Kirjeitä ja katkelmia.* Toimittaneet Jörn Donner ja Marit Lindqvist. Helsinki: Otava.
- Donner, Jörn (2007).** *Diktonius. Elämä.* Käsikirjoituksesta suomentanut Raija Mattila. Runojen suomennokset Viljo Kajava ja Arvo Turtiainen. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Ekelöf, Gunnar (1960).** *En Mølna-elegi.* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Ekelöf, Gunnar (1971).** *En självbiografi. Efterlämnade brev och anteckningar. I urval, redigering och med inledning av Ingrid Ekelöf.* Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Enckell, Emelie (2015).** *Olof Enckells liv i centrum av en kulturepok.* Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Enckell, Olof (1939a).** *Vakt i öster. Vandringer i Gränskarelen.* Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Enckell, Olof (1939b).** *Rajan vartio. Jalkamatkoja Raja-Karjalassa.* Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentaneet Sakari Jotuni ja Irja Harmas. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Vakt i Öster. Vandringer i Gränskarelen*, 1939).
- Enckell, Olof (1941).** *Talonpoika ja soturi. Jälkikirjoitus teokseen "Rajan vartio".* Suomentanut Toini Havu. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Krigaren och bonden*, 1940).
- Enckell, Olof (1943).** *Viesti erämaasta.* Suomentanut Lauri Kemiläinen. Helsinki: Otava. (Ruotsinkielinen alkuteos *Rapport från ödemarken*, 1942).
- Fabergé, Oleg A. (1990).** *Muistikuvia.* Suomentanut Pirkko Talvio-Jaatinen. Helsinki: Tammi.
- Falkman, Severin (1963).** *Siitolan kestäkievarissa.* Suomentanut Betty Löfgren. Suomen sana 4. Toimittanut Yrjö A. Jäntti. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. (Alkuteksti teoksessa *Itä-Suomessa, 1885*), 597–600.

- Haavio, Martti (1969).** Me marssimme Aunuksen teitä. Päiväkirja sodan vuosilta 1941–1942. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Haltsonen, Sulo (1947).** Theodor Schvindt. Kansatieteilijä ja kotiseuduntutkija. Vaitöskirja. Helsinki.
- Hertzberg, Fredrik (2020).** ”Gunnar Björling Viipurissa”. Kääntänyt Svante Thilman ja Anu Koskivirta. Runokäännös Anu Koskivirta. Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti & Nuppu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22. Helsinki: VSKS, 368–371.
- Hirn, Sven (1954).** Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto.
- Hirn, Sven (1958).** Imatra som natursevärdhet till och med 1870. En reselitterär undersökning med lokalhistorisk begränsning. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 102. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.
- Hirn, Sven (1964).** Rajatapauksia. Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja. Suomentanut Kyllikki Härkäpää. Helsinki: Otava.
- Hirn, Sven (1978).** Imatran tarina. Matkailuhistoriamme valtävylältä. Kanta-Imatra seuran julkaisu No 3. Imatra: Kanta-Imatra seura.
- Hirn, Yrjö (1921).** Episodeja. Muutamia lukuja seitsemäntoistasataluvun elämästä ja kirjallisuudesta. Suomentanut L. Onerva. Helsinki: Otava.
- Holmström, Roger (1993).** Hagar Olsson och den öppna horisonten. Liv och diktning 1920–1945. Hangö: Schildts.
- Hård höst (1943). Hård höst. Debatt och värdering. Redaktion: Olof Lagercrantz, Eric Olsoni, Olavi Paavolainen, J.O. Tallqvist, Lauri Viljanen. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Jaatinen, Stig (1997).** Elysium Wiburgense. Villabebyggelsen och villakulturen kring Viborg = Viipurin tienoon huvila-asutus ja huvilakulttuuri. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 151. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Johannisson, Karin (2001).** Nostalgia. En känslas historia. Bonnier essä. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Kivimaa, Arvi (1977).** Ystäviä. Toinen sarja kasvoja valonhämystä. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (1997).** Kaukana ja kotona. Suomentanut Marketta Klinge. Helsingfors: Schildts.
- Klinge, Matti (2009).** Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815. Helsinki: Otava.
- Knapas, Rainer (2015).** Karjalan kunnaila. Matkoja kulttuuriin ja historiaan. Käsikirjoituksesta suomentanut Arto Häilä. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Knapas, Rainer (2016).** ”Viipurin kulttuurielämä Vanhan Suomen aikana: historiankirjoitusta ja tutkimusideoita”. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 224–242.
- Krohn, Aarni (toim. 2009).** Viipuri. Kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki. Helsinki: SKS.
- Koskenniemi, V. A. (1943).** Eräs Karjala-trilogia. Valvoja 21, 217–220.
- Lagerroth, Ulla-Britta (1993).** Johannes Edfelt. En författarskapsbiografi. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lammasaari, Taina & Pappismunkki Arseni (1991).** Ina Colliander. Puun kosketus. Helsinki: Otava.
- Lampila, Hannu-Ilari (1997).** Suomalainen ooppera. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lihatšev, Dmitri (1994).** ”Puutarhoista ja puistoista”. Teoksessa Johdatus nauruun. Reunamerkitöjä venäläisyydestä. Suomentanut Erkki Peuranen. Pietari-säätiön julkaisuja 1. s.l. Pietari-säätiö, 227–285.
- Lillqvist, Holger (2001).** Avgrund och paradis. Studier i den estetiska idealismens litterära tradition med särskild hänsyn till Edith Södergran. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 627. Helsingfors: SLS.

- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. Historiallisia Tutkimuksia 243. Helsinki: SKS.
- Martinson, Harry (1956).** Aniara. En revy om människan i tid och rum. Stockholm: Bonniers.
- Martinson, Harry (1974).** Aniara. Katsaus ihmiseen ajassa ja tilassa. Suomentanut Ailla Meriluoto. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Martinson, Harry (1978).** Längs ekots stigar. Ett urval efterlämnade dikter. Stockholm: Bonniers.
- McCourt, John (2000).** The Years of Bloom. James Joyce in Trieste 1904–1920. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Paaskoski, Jyrki (2002).** Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia. Helsinki: Otava.
- Paaskoski, Jyrki (2008).** Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008. Helsinki: Otava.
- Paavolainen, Olavi (toim. 1940).** Karjala muistojen maa. Karjalan liiton muistojulkaisu. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Paavolainen, Olavi (1946).** Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944. I osa. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Paloposki, Antti (1936).** Rajalla on rauhallista. Helsinki: Otava.
- Parland, Oscar (1991).** Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Parland, Ralf (1947).** Himlens stenar. Noveller. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag.
- Parland, Ralf (1957).** Hem till sitt hav. Karelska noveller om mycket vatten. Helsingfors: Söderström & C.o förlagsaktiebolag.
- Pirilä, Pia Barbara (2004).** Hospodi sanoi Terijoen täti. Suomentanut Tuovi Paju. Helsinki: Terijoki-Seura. (Ruotsinkielinen alkuteos Hospodi, 1975).
- Puranen, Clara Henriksdotter (2004).** Högsåra. Kääntänyt Juha Ruusuvuori. Turku: Högsåra byalag r.f.
- Rahikainen, Agneta (2014).** Kampen om Edith. Biografi och myt om Edith Södergran. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Reijonen, Tuuli (1968).** Kannaksen mosaiikkimaailma. Helsinki: Otava.
- Riikonen, H. K. (2020).** "Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari". Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: VSKS, 337–367.
- Ripatti, Anna (2020).** "Jac. Ahrenberg ja rajamaan kansa". Teoksessa Monumenteista tanssiaskeliin, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22. Helsinki: VSKS, 334–336.
- Salmenhaara, Erkki (1996).** Uuden musiikin kynnyksellä 1907–1958. Suomen musiikin historia 2. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Salmenhaara, Erkki (1988).** Ernst Pingoud – kosmopoliitti Suomen musiikkielämässä. Synteesi (1988:1), 32–65.
- Sihvo, Hannes (1973).** Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 314. Helsinki: SKS.
- Sihvo, Hannes (1973b).** Harry Martinsonin "Laulu Karjalasta". Kalevalaseuran vuosikirja 53. Werner Söderström Osakeyhtiö, 282–288.
- Sihvo, Hannes (1974).** "Johannes Edfeltin Kannaksen romantiikka". Teoksessa Matti Kuusen juhla-kirja Sampo ei sanoja puutu. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 380–386.
- Sihvo, Hannes (toim. 1983).** Karjala 5: Laulun ja sanan maa. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.
- Sommar, Carl Olov (1989).** Gunnar Ekelöf. En biografi. Stockholm: Bonnier.
- Sparre, Louis (1930).** Bland Kalevalafolkets ättlingar. Anteckningar från en vandring i Fjärrkarelen 1892. Borgå: Werner Söderström Osakeyhtiö.

- Stenos, Anne (2003).** "Talo ja puutarha. Nostalgian symboli". Synteesi (2003:1). Helsinki: Suomen Semiotiikan Seura ry, 62–69.
- Stenius, Göran (1961).** "Inledning". Teoksessa *De klagande vindarnas ö. Romantisk resa till Irland*, kirj. Olof Enckell. Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag, 7–12.
- Stenström, Johan (1994).** *Aniara. Från versepos till opera*. Malmö: Corona.
- Ståhlberg, Ester (1949).** *Mathilda Wreden testamentti*. Porvoo-Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Söderhjelm, Alma (1929).** *Min värld. Första delen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderhjelm, Werner (1938).** *Keruuretkellä Raudussa ja Valkjärvellä 1879*. *Kotiseutu* (1938:2). [Tekstin julkaissut S.H. = Sulo Haltsonen].
- Tawaststjerna, Erik (1989).** *Jean Sibelius. Tekijän kanssa yhteistyössä suomentanut Tuomas Anhava. I. 2. uudistettu painos*. Helsinki: Otava.
- Tawaststjerna, Erik (1990).** *Voces intimae. Muistikuvia lapsuudesta. Toimittanut Gitta Henning. Osan luvuista suomentanut Marja Itkonen-Kaila*. Helsinki: Otava.
- Thesleff, Marianne (1980).** *Ihana elämä. Suomentanut Caius Kajanti*. Helsinki: Kirjayhtymä. (Ruotsinkielinen alkuteos *Jag föddes till ett ljuvligt liv*, 1977).
- Tigerstedt, Örnulf (1940).** *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. Ensimmäinen osa. Suomentanut Emerik Olsoni*. Helsinki: Otava.
- Tigerstedt, Örnulf (1952).** *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790-1879. Toinen osa. Suomentanut Emerik Olsoni*. Helsinki: Otava.
- Waltå, Göran O:son (1993).** *Poet under Black Banners. The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944*. *Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet nr 31*. Uppsala.
- Warburton, Thomas (1984).** *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Westermarck, Edvard (1927).** *Minnen ur mitt liv*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Wrede, Johan (1965).** *Sången om Aniara. Studier i Harry Martinsons tankevärld*. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 410*. Helsingfors: SLS.
- Wrede, Johan (1985).** *"Visionen i Aniara"*. *Harry Martinsons landskap. Redaktör Bengt Ahlsén*. Stockholm: Brevskolan, 37–50.

Viipuri-kirjallisuus diasporan aikana

”Todellisuus ei ole ympärillä, todellisuus on muistissani –.”

Eeva-Liisa Manner,

ote proosarunosta ”Toreja, kaikuja” teoksessa *Kirjoitettu kivi*, 1966

Diaspora-ajan Viipuriin liittyvän kaunokirjallisuuden merkitystä voi tarkastella kolmella tasolla: yksilöllisellä, lukijayhteisöllisellä sekä yhteiskunnallisella.¹ Ensiksikin kirjallisuus vahvisti sotien jälkeisinä vuosikymmeninä lukijoiden tunnesidettä Viipuriin sekä tuki heidän viipurilaista ja karjalaista identiteettiään. Toiseksi kirjallisuus on voimistanut viipurilaisten sidettä toisiinsa tarjoamalla pääsyn yhteisöllisesti koettuun ja jaettuun muistojen todellisuuteen. Kolmanneksi diaspora-ajan Viipuriin – ja tietysti koko menetettyyn Karjalaan – liittyvä kirjallisuus on tehnyt viipurilaisten kadotetun kotiseudun ja oman kulttuurin, pakolaisuuden, sopeutumisen ja diasporaidentiteetin teemoja näkyviksi ja heidän ääntään kuuluvaksi myös niiden lukijoiden keskuudessa, joilla ei ole ollut omia siteitä karjalaisuuteen. Viipurilais- ja karjalaisteemojen legitimointi sekä niihin liittyvän kulttuurisen keskustelun ylläpitäminen ovatkin olleet diaspora-karjalaisen kirjallisuuden tärkeimpiä yhteiskunnallisia tehtäviä.

Nykylukijalle kirjallisuus tarjoaa muiden taidemuotojen rinnalla paikan yhteisöllisen viipurilaisuuden kokemiseen ja sellaisen muistetun todellisuuden jakamiseen, josta ei itse ole ollut osallinen.² Kirjallisuus avaa elämyksellisen väylän viipurilaisen elämän ja historian fiktiivisiin esityksiin, ja sen kautta uudetkin sukupolvet pääsevät tunnustelemaan viipurilaisuutta ja pohtimaan sen suhdetta omaan identiteettiinsä. Monet Viipuri-kirjallisuuden teemat ovat yhtä aikaa sekä ajattomia että ajankohtaisia. Nykyinen pakolaisuuden ja siirtolaisvirtojen monikulttuurinen aikakausi antaa ymmärrystä samastua uudelta pohjalta evakkojen kohtaloihin, monikielisen ja -kulttuurisen Viipurin kerrokselliseen todellisuuteen, kadotetun onnen maan teemoihin sekä oman identiteetin moninaisuuden kysymyksiin.

Muistelmien kultainen Viipuri

Muistelmilla on ollut Viipuri-kirjallisuudessa oma erityinen merkityksensä.³ Aina 2000-luvun taitteeseen asti julkaistiin muistelmia, joita kirjoittivat sotia edeltäneen Viipurin vielä hyvin muistavat ja sen itse kokeneet sukupolvet. Muistelmakirjallisuus, johon on suhtauduttu myös väheksyen, kuuluukin osana samaan muistitiedon kenttään, jota on historian- ja kulttuurintutkimuksessa tarkasteltu viime vuosikymmeninä laajasti. Kirjallisuuden puolella on muistelemista ja muistelun avulla omasta elämästä kirjoittamista tutkittu 2000-luvulla verrattain vähän,⁴ vaikka toisaalta omaelämäkertojen ja niin sanotun autofiktioin lajit ovat vanhoja ja elinvoimaisia, ja niitä on tutkittu paljon.⁵ Muistelmia yhdistäenkin 2000-luvulla uuteen suosioon nousseisiin elämäkertoihin ja autofiktioon se, että kaikki nämä kirjallisuudenlajit solmivat yhteen faktaa ja fiktiota.⁶ Muistelulla on kirjallisuudessaakin omat lainalaisuutensa: keskeistä ei ole sen selvittä-

minen, ovatko kaikki teosten tiedot tosia, vaan kiinnostavaa on tarkastella, miten kirjoittaja on asiat kokenut ja millaisina hän haluaa ne ikuistaa.⁷ Muistelmia olisikin syytä tarkastella uusista näkökulmista sekä identiteettityön kannalta että faktan ja fiktion monimuotoisina kudelmina.

Eniten Viipuria kuvaavia muistelmia ovat julkaisseet taiteilijat ja kulttuurielämän toimijat, mikä tietysti vaikuttaa teosten painotuksiin. Viipurin osuus eri kirjoissa on erilainen: joissakin kaupunki on vain varhaisen lapsuuden ympäristö, joissakin kuvauksen kohde halki kirjan. Kuvauksissa korostuvat taidelaitokset ja kulttuurielämä, jotka ovat antaneet virikkeitä kirjoittajien tulevalle uralle. Muistelmia ovat kirjoittaneet myös yliopistomaailman ja papiston edustajat, ja kaikkiaan muistelmien kuva Viipurista painottuukin taiteilijoiden ja sivistyneistön näkökulmiin.⁸

Sotienjälkeisten Viipuri-muistelmien joukossa saivat huomiota erityisesti Annikki Arnin, Kersti Bergrothin ja Marianne Thesleffin 1970-luvulla ilmestyneet muistelmat,⁹ Katri Veltheimin teokset 1980-luvulla sekä Benedict Ziliacuksen muistelmateos vuodelta 1990.¹⁰ Professori Jaakko Paavolainen (1926–2007) kuvaa teoksessaan *Lapsuus Kanneljärvellä* (1982) kouluvuosiensa Viipurissa ja sen klassillisessa lyseossa. Turun yliopiston rehtori, akateemikko Tauno Nurmela (1905–1985) palasi Viipuri-muistoihinsa ja kouluvuosiinsa samassa klassillisessa lyseossa esimerkiksi teostensa *Suuri pieni maailma* (1953/1967) ja *Hei elämää* (1967) kulttuuriesseissä.¹¹ Lempi Jääskeläisen (1900–1964) laajasta Viipuria käsittelevästä tuotannosta olivat evakkosukupolvelle muistelun ja jaettujen tunnekokemusten kannalta merkittävimpiä hänen esseekokoelmansa *Kevät vanhassa kaupungissa* (1956) ja *Tyttö vanhassa kaupungissa* (1961) sekä Jääskeläisen jatkosodan aikaisesta paluusta Viipuriin ammentanut avainromaani *Idästä saapuu myrsky* (1942).

Lapsuuttaan ja nuoruuttaan 1800–1900-lukujen taitteen sekä 1900-luvun alun Viipurissa muistelevat kirjailija Kersti Bergroth (1886–1975), laulaja ja näyttelijä Annikki Arni (1889–1981) sekä kirjailija Marianne Thesleff (1908–1992). Kersti Bergrothin *Oma muotokuva* ilmestyi jo jatkosodan aikaan (1942) ja muistelmien kaksi muuta osaa, *Alkusoitto* ja *Löytöretki*, 1970-luvulla (1971 ja 1973). Bergroth kuvaa, kuinka kesät Antreassa juurruttivat ruotsinkielisen kodin tyttären suomalaisuuteen ja nelikielinen Viipuri puolestaan kansainvälisyyteen.¹² Marianne Thesleffin teoksessa *Jag föddes till ett ljuvligt liv* (1977, suom. *Ihana elämä* 1980), korostuu yhtä lailla Viipurin monikielisyys: ”Kodissamme puhuttiin ruotsia, kävimme saksankielistä koulua, rahvaan ja virastojen kanssa käytettiin suomenkieltä ja venäjää puhuttiin venäläisten sukulaisten kanssa sekä Pietarin-matkoilla.”¹³ Annikki Arni piirtää muistelmissaan (*Muistat sie viel?* 1979) kuvan vauraasta virkamiesperheestä, joka nauttii Viipurin vilkkaasta seura- ja kulttuurielämästä sekä matkustelee maailmalla. Lapsuudenkodin sisustuksen luonnehdinnassa näkyvä ruotsin kielen vaikutus:¹⁴

Meidän kotimme oli samanlainen kuin monet muutkin viipurilaiset virkamieskodit. Meidän salissamme riippuivat ovissa porttiäirit, jotka paksuilla nyöripunoksilla oli kohotettu seinissä oleviin, suuriin puisiin nappuloihin. Tapeetit olivat tummat ja suurikuvioiset ja ikkunoiden välissä oli korkea trymoo. Toisessa nurkassa tuijotti kipsinen, kahlehdittu Andromeda lähestyvää lohikäärmettä, toisessa ihaili lempeä Rebekka kaivolla ranne- rengastaan. – – Tietenkin meillä oli sohvaryhmää varjostamassa palmu; sehän kuului asiaan jos kerran oli ’sali’.

Niin erilaisia sukuja ja tilanteita kuin Arnin, Bergrothin, Thesleffin, Veltheimin ja Zilliacuksen muistelmat kuvaavatkin, niitä yhdistää Viipurin esittäminen vireänä, monikulttuurisena ja historiallisena kaupunkina. Viipurin kuvauksen traditiossakin kaupunki on nähty eksoottisena väriläikkänä ja harvinaisuutena Suomen kaupunkien joukossa.¹⁵ Muistelmien Viipuri-kuvaus muistuttaa klassisen kirjallisuuden ihannemaisemaa eli *locus amoenus* -toposta, jossa tietty paikka kuvataan onnen, rauhan ja rakkauden tyyssijana. Viipuri on kullanhohtoinen Elysium, yhtä aikaa ikuisesti kadotettu mutta muistojen ja kuvausten kautta ikuisesti saavutettavissa ja läsnä oleva paikka. Muistelijat luovat tietoisesti ja retorisin toistoin kuvaa sadunomaisesta Viipurista: Viipurissa oli ”historiallisen kaupungin jaloa lumousvoimaa” sekä ”myöskin vähän selittämättömyyttä, vähän salaperäisyyttä”;¹⁶ sen ”muistot – loihdivat sielumme silmien eteen – tarujen Vinetan tavoin – vanhan, rakkaan Viipurimme, loistavana ja sädehohtoisena.”¹⁷ Kaupungista tulee muistelmakirjallisuuden pyhittäjä samalla tapaa kuin myöhempien vuosikymmenten kotiseutumatkailijat alkoivat puhua matkoistaan Karjalan kannakselle pyhiinvaelluksina.¹⁸

Vaikka enemmistö Viipurin muistelijoista oli viettänyt lapsuutensa vauraassa kodissa, poikkeuksiakin on. Balettitanssija Irina Hudovan (1926–2015) venäjänkielisessä perheessä muutettiin yhtä mittaa toinen toistaan surkeampiin asumuksiin ja nähtiin ajoittain suorastaan nälkää. Tulevaa elämää määrittävinä vaikuttajina nousevat esiin ortodoksisen seurakunnan kesäleirit, venäläinen koulu ja balettikoulu: uskonto, taide ja sivistys.¹⁹

Kulttuuritoimittaja Katri Veltheimin (s. Paavolainen, 1918–2011) muistelmat *Kultainen rinkeli: Kulttuurikuvia Viipurista 1930-luvun kehyksissä* (1984) ja *Kävelyllä Viipurissa* (1985) saivat ilmentyessään suurta huomiota. 1960–70-lukujen poliittinen radikalismi oli ohitse, ja Viipuri- sekä Karjala-muistelu alkoi muuttua yhä vahvemmin siirtoväen sisäisestä kiinnostuksenkohteesta yleissuomalaisesti merkittäväksi teemaksi.²⁰ 1980-luvun alkuvuosina karjalasteemat nousivat vahvasti esiin myös proosassa.²¹

Pankinjohtaja Kalevi Tilli (1918–2006) kuvaa 1920- ja 30-lukujen viipurilaista lapsuutta ja nuoruutta esimerkiksi teoksessaan *Viipuri: muistoja kaipuuni kaupungista* (1985). Tillin kanssa samaa ikäluokkaa oli jo kouluvuosinaan roomalaiskatolilaiseksi kääntynyt nunna Benedicta Idefelt (1920–2014), joka kertoo elämästään muistelmissaan *Viipurista Vatikaaniin: suomalainen nunna maailmalla* (1983). Kaikilla muistelijoilla ei ollut omia viipurilaisia tai karjalaisia sukujuuria. Näyttelijä Liisa Tuomi (1924–1989) kuvaa lapsuuttaan näyttelijäperheessä (*Elämäni kiikkulauta* 1972), tuomiorovasti Aapo Santavuori työtään pappina ja uskonnonopettajana (*Muistelmia Kannakselta ja Viipurista* 1963).

Fiktio historiallinen Viipuri

Fiktio Viipuri on muistelmien Viipurin lailla usein tarunhohtoinen. Romaaneissa, samoin kuin muistelmissa, korostuu tapahtumaympäristönä Viipurin kaupunkimiljö, ja aivan erityisesti sen vanha kaupunki.²² Historiallinen Viipuri mukulakivikatuineen, kapeine kujineen, linnoineen, toreineen ja maaseutukartanoineen muodostaa pittoreskin näyttämön, johon romaanien tapahtumia on houkuttelevaa sijoittaa.

Viipurin historiaa onkin kuvattu useissa diaspora-ajan romaaneissa. Erik Tuomas-Kettunen (1916–2001) kertoo 1700–1800-lukujen vaihteessa eläneen esi-isänsä David Alopaeuksen vaiheista romaanissaan *Viipurista maailman huipulle* (1986). Ursula Pohjolan-Pirhosen (1925–1984) ja Kaari Utrion (s. 1942) näyttämönä on ollut keskiaikainen Viipuri.²³ Lempi Jääskeläisen niin sanottu Weckroth-sarja jatko-osineen ilmestyi jo 1930-luvulla, mutta hän jatkoi Viipurin historian parissa 1950- ja 60-luvun romaaneissaan *Kultainen laakeri* (1954), *Vanha Markovilla* (1955), *Hovin vallat* (1956) ja *Nuori herra David Viipurissa* (1963). Anna Kortelaisen mukaan Jääskeläinen onkin tehnyt tuotannossaan Viipurin historiaa tunnetummaksi kuin kukaan muu kirjailija.²⁴ Keskiaikaisen Viipurin kuvastraditio jatkuu yhä, sillä Kristiina Vuoren vuonna 2019 ilmestynyt romaani *Viipurin valtiatar* kuvaa historiallista henkilöä, Gunilla Beseä, joka toimi Viipurin linnan päällikkönä vuosina 1511–1513. Myös Pohjolan-Pirhosen ja Utrion romaaneille ovat ominaisia voimakkaat naishahmot.

1900-luvun loppupuolen sekä 2000-luvun keskeisiä ja yhteiskunnallisesti tunnettuja Karjalan kuvaajia ovat olleet ennen sotia syntyneet kirjailijat Laila Hietamies (1938–), myöhemmin Hirvisaari, ja Eeva Kilpi (1928–) sekä Anu Kaipainen (1933–2009). Erityisesti Hirvisaaren teokset ovat olleet vuosikymmenien ajan harvinaisen suuria myyntimenestyksiä.²⁵ Romaanitrilogia *Kylä järvien sylissä*, *Siniset Viipurin illat* ja *Kesän korkea taivas* (1999–2001) sijoittuu osittain Hirvisaaren synnyinkaupunkiin Viipuriin. Kaupungin tunteneille lukijoille se on luonut nostalgisen ympäristön, jossa on voinut vaellella tutuilla kaduilla ja kuunnella omaa murreta. Hirvisaaren, Kilven ja Kaipaisen Karjala- ja evakkoteemainen tuotanto odottaakin tutkijoitaan siitä näkökulmasta, miten heidän teoksensa ovat luoneet laajasti luetun ja yhteisöllisesti jaetun *muistin paikan*, joka on mahdollistanut paluun menetettyyn aikaan ja menetyille seuduille. Samalla teokset ovat vahvistaneet traumakertomuksille ominaista vaikeuksien voittamisen eetosta: ennenkin on selvitty.²⁶ Kaikkien kolmen kirjailijan tuotannossa jatkuu voimakkaiden karjalaisten naishahmojen kuvaus.

Iris Kähärin (1914–1995) romaanit *Jerusalemien suutarit* (1955), *Kesämaa* (1967), *Rikastua, rakastua* (1971) ja *Seppäle Viipurille* (1988) sijoittuvat Viipuriin, jonka kuvaajana hän poikkesi erityisesti muistelmien lajityypistä. Monet lukijat moittivat Kähäriä teosten Viipuri-kuvan väärisyyteistä, koska niiden ympäristönä oli vanhan keskustan sijaan moderni laitakaupunki ja sen ”epämääräiset ihmiset”.²⁷ Muistojen idylliä ei saanut murtaa, vaan kirjallisuuden tehtävä oli uusintaa totuttua Viipuri-kuvaa ja pitää kaupunkia elossa sellaisena, millaisena se Etelä-Karjalan museoon myöhemmin rakennetussa Viipurin pienoismallissa näyttäytyy: rikkumattoman onnen, puhtauden ja auringonpaisteen todellisuutena, pysäytettynä täydellisyytenä.

Eeva-Liisa Manner (1921–1995) kuvasi synnyin- ja koulu- ja kaupunkia Viipuria esimerkiksi 1930-luvulle sijoittuvassa pienoistoromaanissaan *Tyttö taivaan laiturilla* (1951) sekä ensimmäisessä runokokoelmassaan *Mustaa ja punaista* (1940). Kuunnelma *Varjoon jäänyt unien lähde* (1969) sijoittuu Mannerin teoksista kaikkein avoimmin Viipuriin.²⁸ Vaikka Manner suhtautui varhaiseen tuotantoonsa kriittisesti, kirjailijahaastattelut ja tuotannon lähiluku antavat Mannerin suhteesta Viipuriin kuitenkin toisenlaisen kuvan. Marja-Leena Tuurnan mukaan kotikaupungin menettäminen ja sotakokemukset näkyvät kaikissa Mannerin teoksissa vieraantumisen, orpouden ja kauhun teemoina,²⁹ ja tutkija Pekka Kuusisto osoittaa, kuinka Viipuri muuttui Mannerin tuotannossa vähitellen konkreettisesta kaupungista siksi kaipuun ja toisen todellisuuden metaforaksi, jonka kirjailija hahmottelee jo esikoisromaaninsa alussa:³⁰

Olipa kerran, ei kaukanakaan täältä eikä kauankaan aikaa sitten, palanen puuksi ja kiveksi tullutta geometriaa, kaupunki jota ei ole enää olemassa. Tai jos onkin, ei se enää ole todellinen eikä meidän ulottuvillamme – se elää vain menneisyydessä, on itsekin muuttunut menneisyydeksi. Ehkä se juuri sen takia on kauniimpi kuin oikeat kaupungit; oikeat kaupungit ovat todeksi tulleita unia, tämä meidän kaupunkimme on uneksi tullut todellisuus. Se on täydellinen, koska se on lakannut olemasta; koska se on kuollut se on ikuinen.³¹

Mannerin Viipuri-symboliikka on mahdollista nähdä myös osana Karjala-kuvauksen pitkää jatkumoa. Kuten Hannes Sihvo on osoittanut, Karjalan näkemisellä tarunhoitoisena alueena on juurensa karelianismissa, jonka piirissä Karjala hahmottui kalevalaisen kulttuurirenessanssin toiviomaaksi.³²

Sodan ja jännityksen Viipuri

Vaikka muutakin Viipurin liittyvää kaunokirjallisuutta ilmestyi muistelmien rinnalla koko 1900-luvun loppupuolen ajan, ovat 2000-luvulla ilmestyneet romaanit jo uusien sukupolvien kirjoittamia.³³ Osalla kirjailijoista on sukusiteitä Viipuriin, osalle kaupunki on muista syistä kutsuva tapahtumien näyttämö. Muistelmien nostalgisen romanttisesti kuvattu kaupunkimiljö on vaihtunut 1900-luvun sotien Viipuriin, ja kaupungin historiallisista rakennuksista tulee dramaattisten kohtaloiden kehys. *Locus amoenuksen* sijaan voisi puhua eräänlaisesta *locus dramaticuksesta*, synkkien ja dramaattisten tapahtumien paikasta. Niko Aslak Peltosen *Katse aurinkoon* (2018) lähtee liikkeelle kansalaissodan jälkeiseen aikaan sijoittuvasta runoilijan ja jääkärin rakkaustarinasta. Anna Kortelaisen *Siemen* (2016) sijoittuu sotakesään 1942 ja kirjoitusajan nykyyhetkeen 2010-luvulle. Jatkosodan loppuvaiheisiin ja Viipurin valtaukseseen liittyvät myös Pelle Miljoonan *Aquariuksen poika* (2019) sekä Pertti Araviidan *Vastakohtien harmonia* (2012), jonka toinen aikataso sijoittuu 1950-luvulle. Samanlainen aikaväli on Tanja Pohjolan romaanissa *Lintu pieni* (2014), jossa eletään rinnakkain Viipurin viimeisissä pommituksissa ja Helsingissä vuonna 1953. Kristian Kososen *Viipurin menetykset* (2020) kuvaa kaupunkisotaa, toisin kuin sotaromaanit yleensä. Myös Raili Mikkasen osittain tosipohjainen *Unelmien varjot – romaani Viipurin ja Pietarin suomalaiskohtaloista 1905–1928* (2008) sijoittuu kohtalokkaisiin vuosiin.³⁴

Sotateemojen lisäksi nykykirjallisuus liittyy Viipuriin myös toisenlaista dramatiikkaa: jo 1900-luvun toisella puoliskolla ilmestyi useita Viipuriin liittyviä jännitysromaaneja, mutta ne ovat 2000-luvulla selvästi lisääntyneet. Viipurin historiallinen kaupunkimiljö rikoskirjojen näyttämönä kertoo siitä, että Viipurin kaupunkitilassa koetaan olevan jännitys- ja rikosgenreihin sopivaa mustaa kohtalokkuutta.

Hugo Nousiainen (1913–1957) *Varjon puolella Viipurissa* (1954) kuvaa kirjoittajan omia kokemuksia rikosetsivänä Viipurissa ennen talvisotaa ja Jaakko Korjuksen (1926–1998) *Luutnantin kuolema* (1997) rikoksia jatkosodan aikaisessa Viipurissa. Sakari Montosen (1925–1990) *Musta pääsiäinen* -romaanissa (1990) rikos perustuu siihen, että Viipurin ensimmäisen pommituksen

uhreista kahta ei tunnistettu, ja Seppo Parkkosen (s. 1948) *Viipurin perhosessa* (2006) seurataan Wahlin kuuluisan viulukokoelman vaiheita. Kirsti Mannisen ja Jouko Raivion historiallisen dekkarisarjan osa *Murha Monrepoossa* (1993) kurkottaa kauemmas: se kuvaa oopperaseurueen saapumista Viipuriin vuonna 1871.

Viipuriin sijoittuvan jännityskirjallisuuden nousu 2000-luvulla liittyy myös ajankohtaiseen 1920-lukubuumiin.³⁵ Mikko Porvalin Karelia noir -trilogian pääparina on Viipurissa 1920-luvulla toimiva etsiväkaksikko,³⁶ ja Virpi Hämeen-Anttilan 1920-lukua kuvaavan Björk-rikosromaanisarjan vuonna 2020 ilmestyneessä osassa *Kalman kevät* vierailaan Viipurissa. Martti Backmannin *Harriet ja Olof. Rakkaus ja kuolema Viipurissa 1918* (2016) perustuu jääkäri Olof Laguksen ja sairaanhoitaja Harriet Thesleffin tosipohjaiseen rakkaustarinaan.

Viipuriin liittyvä kirjallisuus 1940-luvun lopulta 2020-luvun alkuun on monimuotoista. Yhä uudet Viipuriin liittyvät teokset osoittavat, että kaupunki on edelleen osa suomalaista kirjallista ja mentaalista maisemaa. Suurin osa nykysuomalaisista tutustuu Viipuriin taiteen ja median kautta, ja kirjallisuuden muodostama Viipuri-kuva vaikuttaa lukijoiden käsityksiin kaupungin historiasta ja nykyisyydestä. Viipuri-kirjallisuutta olisikin syytä tutkia uusista näkökulmista maailmantilanteessa, jossa monet sen historiaan liittyneet aiheet ovat tulleet uudestaan polttavan ajankohtaisiksi.³⁷ Pakolaisuus, kodittomuus ja ikuinen vierauden tunne uusillakin asuinsijoilla ovat yhtä aikaa karjalaisia ja globaaleja teemoja, joista Iris Kähäri puhui kirjailijantyönsä lähtökohina³⁸ ja joita monet muutkin kirjailijat ovat teoksissaan kuvanneet.

Viitteet

- 1 Kolmitasoisesta tarkastelusta Gröndahl 2020, 49–50.
- 2 Ks. myös Grünthal & Korjonen-Kuusipuro tässä teoksessa.
- 3 Paavolainen 2016, 123 pitää lapsuusmuistelmia jopa Viipuria koskevan kirjallisuuden tunnusmerkkinä.
- 4 Sutrop 2013, 325.
- 5 Muistelmien, omaelämäkertojen ja autofiktion suhteisiin ei ole tässä tietolaatikossa mahdollisuutta syventyä. Viime vuosikymmeninä on omasta elämästä kirjoittamista tutkittu eri näkökulmista (ks. esim. Hyvärinen & Mäkelä 2020; omaelämäkertoista ja autofiktiosta Koivisto 2011, esim. 16–21).
- 6 Sutrop 2013 puhuu kirjallisuuden biografisesta käänteestä 1900–2000-luvun vaihteessa. Faktan ja fiktion yhdistämisestä autofiktiossa Koivisto 2011.
- 7 Marianne Thesleff (1980, 86) ottaa muistelmissaan niin sanottuun oikein tai väärin muistamiseen ironisesti kantaa: ”Kun tällaisia ’muistelmia’ kirjoittaa, on niissä se hyvä puoli, että saa ilmaista itseään aivan vapaasti. Eivät sisarentyttäret eivätkä veljenpojat, tai päinvastoin, voi silloin käydä toisen kimppuun kuin haukat ja sanoa: ’Miten voit sanoa niin, miten voit olla sitä mieltä?’ Korkeintaan voivat arvostelijat sitten kun nämä rivit ehkä painetaan, käydä kimppuuni ja sanoa minua epäluotettavaksi, taantumukselliseksi, vanhanaikaiseksi jne. jne.” – Muistitiedon totuusarvosta ja muistojen merkityksestä kokemusten rakentumisesta ks. Korjonen-Kuusipuro 2012, esim. 42–45. Oman elämän narratiiveista sekä elämän ja kertomuksen suhteista ks. Hyvärinen & Mäkelä 2020.

- 8** Kokoomateoksia, jotka sisältävät kirjoitelmia sekä katkelmia Viipuri-aiheisista teoksista, on ilmestynyt useita, esim. Kersti Bergrothin, Lempi Jääskeläisen ja Viljo Kojon *Rakas kaupunki* (1951) sekä antologiat *Oi aika Viipurin* (1981, toim. Eino Lainio, Iris Kähäri ja Armas J. Pulla) ja *Viipuri – kirjailijan, muistelijan ja historioitsijan kaupunki* (2009, toim. Aarni Krohn). Kahteen viimemainittuun sisältyy runsaasti myös vanhempaa Viipuri-kirjallisuutta, joka rajautuu tämän tietolaatikon diaspora-aikarajauksen ulkopuolelle.
- 9** 1960–70-luvuilla nähtiin kirjallisuudessa niin sanotun tunnustuskirjallisuuden ensimmäinen aalto. Tunnustuskirjallisuus, joka liittyy omaelämäkerralliseen kirjoittamiseen, halusi tehdä yksityistä näkyväksi, ja erityisesti kirjoitettiin vaikeista sekä tabuiksi koetuista aiheista. (Ks. Koivisto 2011, 21–23.) Viipuri-muistelmien yksityinen ääni oli näinäkin vuosikymmeninä ominaislaadultaan toinen.
- 10** Ks. Riikonen 2020 sekä artikkeli tässä teoksessa; vanhemmista Viipuri-muistelmista myös Paavolainen 2016, 123–124. Paavolaisen mukaan (mp.) muistelmat alkoivat 1930-luvulta lähtien hallita Viipuri-kirjallisuutta. – Muistelmat ovat olleet Suomessa suosittu ja hyvin kaupaksi käynyt kirjallisuudenlaji (ks. esim. Ruohonen, ”Kirjakaupat mielivät lisää muistelmia”, *Taloussanomien* 6.2.2007), ja Karjalan kuvaukset ovat herättäneet paljon vastakaikua (Niiniluoto, arvostelu Zilliacuksen teoksesta, *Helsingin Sanomat* 28.10.1990). Arnin muistelmista otettiin painokset 2–3, Bergrothin muistelmista kaksi ja Veltheimin muistelmista kolme painosta.
- 11** Nurmelaan ja muihin Turun yliopiston viipurilaislähtöisiin professoreihin liittyviä tarinoita sisältyy myös Timo Soikkasen teokseen *Akateemine huumori Aura rannoil 1200-luvulta 2000-luvulle* (2004).
- 12** Bergroth 1971, 164–165. Bergrothin kansainvälisyydestä ks. myös Paavolainen 2016, 121–122. Kaarninen (2019, 92) tuo esiin, että Bergroth siirsi lapsuutensa ja nuoruutensa Viipurin suosittuihin, Helsinkiin sijoittuviin tyttökirjoihinsa, joita hän kirjoitti Mary Marckin nimellä.
- 13** Thesleff 1980, 12.
- 14** Arni 1979, 17. Arnin muistelmien ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1953. Paavolainen (2016, 124) huomauttaa, kuinka uudistettuun vuoden 1979 painokseen saatettiin jo lisätä poliittisesti arkaluontoinen kuvaus siitä, kuinka Arnin isä, hovioikeudenneuvos Emil Forsström, joutui 1910-luvun venäläistämisyksityksinä Krestyn vankilaan.
- 15** Veltheim 1978, 297.
- 16** Bergroth 1971, 96.
- 17** Arni 1979, 240. Vineta viittaa Itämeren etelärannan myyttiseen kaupunkiin ja samalla Lempi Jääskeläisen samannimiseen teokseen *Vineta: historiallisia miniatyyreja Viipurilaisen osakunnan 300-vuotisjuhliin* (1953).
- 18** Fingerroos & Savolainen 2018, 158.
- 19** Hudova, *Maailmalla tanssien* (2002). Toim. Leena Järstä.
- 20** Veltheimistä ks. myös Paavolainen 2016, 124. Samaan muistelmalaineeseen kuuluivat myös Ritva Heikkilän (1920–2016) lukuisat Terijoki-teokset, joista ensimmäiset ilmestyivät 1980-luvulla.
- 21** Esimerkiksi vuonna 1983 ilmestyivät Anu Kaipaisen *Kaihoja kukkuvat käet*, Laila Hietamiehen *Vierailta poluilla, oudoilla ovilla*, Eeva Kilven *Elämän evakkona* ja Iris Kähärin *Asuu yksin*. Kaikissa käsitellään evakkouden ja uuteen asettumisen aihepiiriä. Kaipaisen ns. evakkotrilogia ilmestyi vuosina 1983–89. Päätösosan *Nuoruustango* päähenkilö joutuu kieltämään häpeällisen evakkotaustansa ja murteensa 1950-luvun Helsingissä. Kaipaisen ja Kähärin karjalaisaiheisista näytelmistä ks. Paavolainen tässä teoksessa.
- 22** Veltheim (1978) painottaa viipurilaisuudessa nimenomaan kaupunkilaisuutta.
- 23** Pohjolan-Pirhosen *Kuninkaan kaupparmies* (1966) kertoo Kustaa Vaasan ajasta mm. Viipurissa, ja Utrion *Viipurin kaunotar* -romaanin (1979) tapahtumat sijoittuvat 1400-luvun lopulle. Viipurilaista tyttökoulu Utrio kuvaa romaanissa *lisalmen serkku* (1997).
- 24** Jääskeläinen teki Viipurissa huolellista arkistotutkimusta historiallisia romaaneitaan varten, ja ne olivat menestyksiä ilmestyessään. Sodat muuttivat arkistotilanteen, ja Viipurista tuli

- Jääskeläiselle kivulias muisto (Kortelainen 2020, 384). Kortelainen kuvaa artikkelissaan (esim. 385–393), kuinka Jääskeläisen arvostettu asema alkoi sotienjälkeisissä kirjallisuushistorioissa murtua, muuttua viihdekirjailijaksi ja lopulta unohtua. Jääskeläisestä ks. myös Paavolainen 2016, 125–126.
- 25** Suomen Kulttuurirahaston vuonna 2013 tekemässä selvityksessä Laila Hirvisaari sijoittui suomalaisten parhaiten tuntemien taiteilijoiden joukkoon. Vaikuttuneimpia hänen tuotannostaan olivat yli 59-vuotiaat naiset. Ks. Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013 -selvitys, skr.fi, viitattu 15.1.2021. Hirvisaaresta eteläkarjalaisena kirjailijana ks. Korjonen-Kuusipuro (2019). "Eteläkarjalaisuuden jäljillä". Teoksessa Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia II, toim. Jyrki Paaskoski & Anu Talka. Helsinki: Edita, 632–683.
- 26** Kurvet-Käosaar 2013. – Unto Seppäsen romaani *Evakko* (1954) ei kuulu viipurilaiskuvauksiin, mutta sen rooli mielikuvien luoja ja evakkotrauman käsitteijänä oli aikanaan tärkeä.
- 27** Kähäri 1991. Kähärin esitelmä kirjailijaurastaan on kuunneltavissa myös YLE:n Elävässä arkistossa otsikolla *Iris Kähäri – Karjalan kuvaaja*.
- 28** Tuurna 2008, 93.
- 29** Tuurna 2008, 92.
- 30** Kuusisto 2007.
- 31** Manner 1951, 7.
- 32** Sihvo 2003, 266–333.
- 33** Vuokko Niskanen julkaisi vuosina 1978–1985 kahdeksanosaisen, sotia edeltävään Viipuriin sijoittuvan *Hiekkalan lapset* -lastenkirjasarjan.
- 34** Viipuriin liittyvää kirjallisuutta on ilmestynyt myös omakustanteina, esim. Ville Paajasen *Täällä kaukana jossain* (2020).
- 35** Vuosikymmentä kuvataan mm. Mikko-Olavi Seppälän teoksessa *Suruton kaupunki – 1920-luvun iloinen Helsinki* (2016) sekä useissa kaunokirjallisissa teoksissa.
- 36** *Sinisen kuoleman kuva* 2015, *Veri ei vaikene* 2016, *Kadonneen kaupungin varjo* 2018.
- 37** Oman tutkimuksensa vaatisivat pitäjähistoriikkien ja -lehtien sekä joului- ja muiden teemalehtien muistelmakirjoitukset Viipurista.
- 38** Kähäri 1991.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Tutkimuskirjallisuus ja painetut lähteet

- Arni, Annikki (1979)**. Muistat sie viel? 2.–3., uudistettu painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bergroth, Kersti (1971)**. Alkusoitto. Helsinki: Otava.
- Fingerroos, Outi & Savolainen, Ulla (2018)**. "Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti". Teoksessa Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä, toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Sigillum Oy.
- Gröndahl, Satu (2020)**. "Minority literature as an emancipatory force: The development of Tornedalian and Sweden-Finnish literature". Teoksessa Ways of being in the world: Studies in minority languages. Central European Uralic Studies 1, ed. Johanna Laakso. Wien: Praesens Verlag.
- Hyvärinen, Matti & Mäkelä, Maria (2020)**. "Oman elämänsä kertojat". Teoksessa Kertomuksen vaarat, toim. Maria Mäkelä, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola & Tytti Rantanen. Tampere: Vastapaino, 89–106.
- Kaarninen, Mervi (2019)**. "Viipurista maailmalle. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta". Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 21, toim. Anu Koskivirta ja Alekski Mainio. Helsinki: VSKS, 69–100.

- Koivisto, Päivi (2011).** Elämästä autofiktioksi. Lajitradition jäljillä Pirkko Saision romaanisarjassa *Pienin yhteinen jaettava. Vastavalo ja Punainen erokirja*. Helsingin yliopisto: humanistinen tiedekunta.
- Kortelainen, Anna (2020).** "Tapaus Lempi Jääskeläinen. Mitä historialliselle romaanille tapahtuu?" Teoksessa *Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Helsinki: VSKS, 372–397.
- Kurvet-Käosaar, Leena (2013).** "Voicing Trauma in the Deportation Narratives of Baltic Women". Teoksessa *Haunted Narratives: Life Writing in an Age of Trauma*, eds. Gabrielle Rippl, Philipp Schweighauser, Tiina Kirss, Margit Sutrop & Therese Steffen. Toronto: University of Toronto Press, 129–151.
- Kuusisto, Pekka (2007).** "Lapsuuden nostalginen kosmos Eeva-Liisa Mannerilla". Teoksessa *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*, toim. Riikka Rossi & Katja Seutu. Helsinki: SKS, 201–228.
- Kähäri, Iris (1991).** "Iris Kähäri". Kirjoitus teoksessa *Miten kirjani ovat syntyneet 3: Virikkeet, ainekset, rakenteet*, toim. Ritva Haavikko. Helsinki: WSOY.
- Manner, Eeva-Liisa (1951).** *Tyttö taivaan laiturilla*. Helsinki: WSOY.
- Manner, Eeva-Liisa (1966).** *Kirjoitettu kivi. Runoja*. Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Pentti (2016).** "Valistuskirjoista muistelmiin: Viipurin kirjallisia sukupolviva". Teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Helsinki: VSKS, 98–132.
- Riikonen, H. K. (2020).** "Emil Zilliacus, Viipuri ja Hapenensaari". Teoksessa *Monumenteista tanssiaskeliin – Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 22, toim. Anna Ripatti ja Nuppu Koivisto. Helsinki: VSKS, 337–368.
- Sihvo, Hannes (2003).** *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Toinen, tarkistettu ja täydennetty painos. Helsinki: SKS.
- Sutrop, Margit (2013).** "Afterword: Ethical and Political Aspects of Life Writing and Remembering". Teoksessa *Haunted Narratives: Life Writing in an Age of Trauma*, eds. Gabrielle Rippl, Philipp Schweighauser, Tiina Kirss, Margit Sutrop & Therese Steffen. Toronto: University of Toronto Press, 321–334.
- Tuurna, Marja-Leena (2008).** "Viipuri Eeva-Liisa Mannerin teoksissa". Teoksessa *"Mistä meille metsä, niitty, lähde" – Kirjoituksia Eeva-Liisa Mannerista*, toim. Tuula Hökkä ja Jarkko Tontti. Helsinki: ntamo, 91–94.
- Thesleff, Marianne (1980).** *Ihana elämä. Suom. Caius Kajanti vuonna 1977 ilmestyneestä alkuperäisteoksesta Jag föddes till ett ljuvligt liv*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Veltheim, Katri (1978).** "Viipurin kaupunkimiljöön kirjallisuuden tallentamana". Teoksessa *Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944*. Helsinki: Torkkelin Säätiö, 297–303.

REIJA EEVA

Meanings of the Vyborg scale model

The article examines the meanings of the Vyborg scale model, completed in 1985 for the South Karelia Museum. At the time, the scale model was built to preserve and commemorate the cultural history of Vyborg, Finland's second largest city, but its meanings have changed over the years. The article is based on a customer survey in Finnish and Russian conducted in 2019 at the South Karelia Museum, which mapped the meanings of the scale model. Respondents to the Finnish-language survey emphasised the importance of the scale model as an image of Finnish Vyborg and respondents to the Russian-language survey saw it as a scale model telling the history of Vyborg. The article highlights the significance of the Vyborg scale model as a tourist destination, as a high-quality scale model and as a symbol of lost Karelia and Vyborg.

OUTI FINGERROOS

Knowledge-archaeological reflections on the buried memories of Vyborg in 1918

The subject of the article is the 'memory war' over the memory of the Civil War of 1918 in Vyborg, and the displaced Karelians' experience in the time of diaspora. Until the wars of 1939–1945 the culture of remembrance of the Civil War was divided in Vyborg and in Finland and many truths of the war were maintained in the Red's and White's own groups. The article details how the dichotomous history culture of Civil War memories has slowly transformed into a diversified and critical analysis over the past one hundred years. The qualitative material used in the article consists of memory data written by displaced Karelians held in Finnish archives. The article is a knowledge-archaeological analysis of memories, memorial culture, and sedimentary layers from different times in history.

Karelian evacuees in Finnish history textbooks: three perspectives from the 1940s to the 2010s

The article examines how Karelian evacuees have been described in Finnish history textbooks from the 1940s to the 2010s. From the data, three main ways in which the topic has been addressed were identified: the achievement, problem, and suffering perspectives. In terms of achievement, the re-settlement of the evacuees is presented as a sign of the unity of the Finns and the tenacity of the Karelians. In presenting the evacuees as a problem, the authors of the textbooks, in turn, emphasise the effects of migration and settlement activities on the national economy. The third, and most recent, perspective is to highlight individuals' experiences of evacuation and the human suffering associated with losing their home area. Based on the data, the role of evacuees as part of the overall story of Finnish history conveyed by the study materials is relatively small, offering little material for building historical identity. A broader treatment of the topic in the teaching of history would make it possible to, for example, practice the skills of historical empathy.

JANI KARHU

“A world which doesn't exist – even though it does.” The urban space and past of Vyborg in Finnish and Russian interpretations

The article analyses the interpretations of the past given to the town space of Vyborg. Utilising survey and interview material collected from Finnish and Russian target groups, it examines which places in the city become the main objects of description and what meanings are attached to these. The article looks at the urban space in Vyborg via an assessment of public-level meanings on the one hand and private-level meanings on the other, and the space is strongly understood as a social product for which the users of the space actively create meanings. In both Finnish and Russian interpretations of the history of Vyborg's urban space, the city appears as a kind of imaginary space, and, especially in the speech of Finns, is romanticised by the tradition of remembrance. The Russians have built new memory environments in Vyborg to create national memory sites in the city space. For both Finns and Russians, history is an important part of Vyborg's urban space, but its contents and starting points are related to different layers of recognition.

From Cranes to Crowns

After Vyborg's incorporation into the Soviet Union, its status diminished from a regional capital to a district centre. To add insult to injury, the city also suffered a symbolic demotion when the use of its coat of arms was discontinued. Change came in the 1960s when the idea to (re-)create city symbols began to circulate in the Soviet press. New symbols were adopted, and informal heraldic imaginaries appeared on souvenirs and badges, millions of which were produced, consumed and collected across the USSR. This article examines the heraldic revival in Vyborg: the attempts to create a Soviet symbol by the city authorities and informal uses of the heraldic form. Through appropriations of space and time, this heraldic revival created new visions of the city that undermined the monolithic Stalinist symbolic order. Consumer items used heraldic fantasies to promote the perception of Vyborg as a non-Soviet place, as part of the imaginary West. In the 1980s and 1990s this vision became dominant in Vyborg's official symbols.

Karelia as a cultural trauma in Finnish theatre

This article asks how Finnish-language theatre and plays have depicted ceded Karelia and reflected the feelings of the Karelian diaspora. The theatrical art-form is understood as a dialogue between narratives intended for the community and the reception they receive from them. The article examines the ways in which theatre participated in dealing with the cultural trauma of the diaspora. The changing political climate in Finland and Russia, as well as the ambivalent relationships of the post-war Karelian generations with the traumatic narrative of the older generation, allows three periods to be distinguished: 1. The stage of harmony, longing and nostalgic drama (1940–1965), when the focus was mainly on lost era; 2. The phase of conflicting Karelian orientations (1965–1990), when the influence of the Soviet Union on public debate and interpretations of history was at its strongest; and 3. The stage of consolidation of the Karelian narrative (1990–2020), when epic theatre covering all the war years was performed in Finland dealing with forced departure and adaptation, now from the perspective of the evacuees' own experience and Finnish interpretation of history.

Swedish-speaking writers in Karelia and Vyborg: contemporary observations and nostalgia

The article examines Swedish and Swedish-speaking Finnish writers in Karelia and their descriptions of Karelia. The main focus is on the period between the world wars, but there are also some examples from both earlier and later periods. Some of the writers were born in Karelia, while others visited more occasionally. The material under study includes fictional prose, poetry, memoirs, and historical studies. The examples illuminate ethnographic and folk-type descriptions; nostalgic descriptions of villa and manor life; the impressions of Swedish writers (especially Gunnar Ekelöf, Johannes Edfelt and Harry Martinson); Olof Enckell's Karelian trilogy; and some other descriptions of wartime history and a couple of works of history. The main themes are: nostalgic memories, the joys and sorrows of the artist's life, the experience of loss, and the contrast between East and West, and Karelia as a borderland. For many, it was an impressive experience to visit Edith Södergran's home and meet the poet's elderly mother. Karelia became a large place of memory (*lieu de mémoire*), within which were smaller places of memory, such as villas and mansions, which were constantly repeated in the writers' presentations.

A piece of Vyborg in the new home

The article analyses how ceded Vyborg has been made visible in the material culture of the homes of people who left and settled elsewhere in Finland. The study focuses on the pictures and objects representing the place of origin and their meanings for the narrators. The analysis utilises concepts from social and cultural geography, and research on homes and the material culture of homes as a way of remembering. The findings are also mirrored in previous studies on the sense of place of migrant Karelians. The material used is an ethnographic survey conducted by the National Board of Antiquities in 1982. The empirical part of the article describes what kind of objects writers with Vyborg backgrounds tell about and how Vyborg is reflected in their new homes. This is followed by a more detailed look at the memoirs of three women who left Vyborg. These shed light on both the meanings of origin and on the processes of homelessness, and the formation of a sense of home among displaced Karelians during the decades of reconstruction.

CHLOE WELLS

Young people in Finland's perceptions of Vyborg in focus group discussions

Vyborg can be understood as 'lost' Finnish place, to which certain meanings and memories are attached. This article fills a gap in knowledge by focusing on young people in Finland today, born over 50 years after Vyborg ceased to be a Finnish place, and exploring their perceptions of Vyborg. The results from mixed methods focus groups with 325 16-19 year olds across Finland, conducted by the author in 2017, show several main trends in how young people relate to the memory of Finnish Vyborg. Young people repeated and accepted a certain narrative about the city, acknowledged but rejected the emotional attachment to Vyborg sometimes expressed by other groups in Finland, and justified in various ways ideas about who Vyborg 'belongs to.' Overall, results highlighted a generation gap with participants separating themselves from the meanings and memories attached to Vyborg by older people. The concepts of nostalgia and postmemory are used to understand and contextualise these results.

SATU GRÜNTAL

Vyborg in literature after the wars

The text provides an overview of post-war Vyborg literature. Memoirs, especially those which appeared in the 1970s – 1980s, have maintained the image of Vyborg as an idyllic city. In the 2000s Vyborg has been both a picturesque stage for suspense novels and a venue for dramatic war experiences. Vyborg literature can also be a communally shared *place of memory* that has made possible a return to a lost time and city.

PIRJA HYYRYLÄINEN

Facebook as a place of memory for Vyborgians

The text looks at displaced Karelian groups – especially those related to Vyborg – on Facebook, which create a digital bridge between the past and the present. The groups are meta-archives as they store Vyborg-themed images and texts, share memories and host discussions related to Vyborg. There are participants from different generations. Facebook also enables virtual home region travel.

Arno Tuurna – From a student in Uusimaa to chief of the Karelians

Arno Tuurna (1894–1976, until 1935 Arno Thuneberg) was a key influencer of Karelian political and cultural life from the 1930s until the 1970s. The text focuses on Tuurna's activities after the Second World War, when he was involved in key positions in Parliament, the Helsinki municipal administration and numerous organisations to do with ceded Karelia. From these positions he tirelessly emphasised the importance of working for the cause of Karelianness in general, and the importance of cherishing the memory of Vyborg in particular.

MIKKO KOHVAKKA

To Joensuu, Kotka, Lappeenranta, Turku, or back to Vyborg? The Vyborg University of Economics Society in post-war Finland

The focus of this text is the activities of the Vyborg University of Economics Society in post-war Finland. Central to its post-war operations was finding a new home in Eastern Finland. Lappeenranta was finally chosen as the new home of the 'Mercury rod', which symbolises trade, as a continuation of the Vyborg tradition. The promise of financial support from the Society also influenced the shaping of the Lappeenranta University of Technology.

ANU KOSKIVIRTA

The branched evacuation route – new headquarters for Vyborg organisations

The text examines the relocation of ceded Vyborg's administrative, social and cultural institutions in the rest of Finland. The heritage of the city was fragmented over a large area because the remaining part of Karelia did not have a city large enough to accommodate the Vyborgian facilities. In this respect, the competition between the fairly strong regional centres slowed down the urban development of the whole of Eastern Finland.

SUSANNA NIIRANEN

The Vyborgian music scene in Savonlinna

This text examines musical relations between Savonlinna and Vyborg, as well as the hobby of music amongst the Karelian migrants in Savonlinna. The hobby of music united evacuees from Vyborg after the wars. This was influenced by pre-war contacts that facilitated their adaptation to Savonlinna. The Roma population with a Karelian background was also part of this musical tradition, but there is still little research on this topic.

JARI SALMINEN

Jouko Teperi's teaching work as a guardian of Vyborgianism and Karelianism in post-war Finland

Jouko Teperi (1922–2008) did extensive work in the study and teaching of history, and for these merits he was awarded the title of Professor in 1980. The text highlights several of Teperi's studies related to the history of Karelia, the Karelian Association and its Vyborg branch, as well as his works on the history of private schools.

KÄÄNNÖKSET / TRANSLATIONS: CHLOE WELLS

Kuvalähteet

- s. 15** Valokuvat ja kollaasi: Kristiina Korjonen-Kuusipuro.
- s. 26** Kartta: Eemeli Nieminen.
- s. 45** Valokuva: E. M. Staf. Teatterimuseon arkisto. 07032459001.
- s. 51** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 97082002.
- s. 52** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 99027157.
- s. 53** Valokuva: Matti Pukkila. Teatterimuseon arkisto. 99027156.
- s. 55** Valokuva: Eino Nieminen. Teatterimuseon arkisto. 07032783002.
- s. 58** Valokuva: Yrjö Huittinen. Teatterimuseon arkisto. 99028042.
- s. 60** Valokuva: tuntematon. Satu Grünthalin yksityisarkisto.
- s. 62** Valokuva: Tapio Hartikainen. Teatterimuseon arkisto. 96046006.
- s. 81** Valokuva: Valokuvaamo L. Jänis.
- s. 99** Valokuva: Jani Karhu.
- s. 106** Valokuva: Pauli Ukkonen.
- s. 122** **vas.** 1950-luvun kuva Hilda ja Urho Härmän albumi, Päivi ja Ilkka Kuivalaisen yksityisarkisto.
- s. 122** **oik.** Vuoden 2021 valokuva: Kristiina Korjonen-Kuusipuro.
- s. 130** Valokuva: Seppo Pelkonen. Lappeenrannan museot.
- s. 140** Pertti Jarlan yksityisarkisto.
- s. 189** Kuva teoksesta *Elävää historiaa: peruskoululaiselle* (1986).
- s. 191** Kuva teoksesta *Peruskoulun historia: 4 Työkirja* (1975).
- s. 193** Kuva teoksesta *Keskikoulun Suomen historia* (1950).
- s. 205** **ylh.** kuva teoksesta *Karjalan yhteiskoulu. Viipurin uusi yhteiskoulu 1905–1965* (1965).
- s. 205** **alh.** Lappeenrannan museot. WMWE226:1.
- s. 239** Valokuva: Juho Vikstedt. Lahden kaupunginmuseo. LHMVHMLV10338:183 MVHMLV10338_1183.
- s. 240** Valokuva: Leo Nevalainen.
- s. 246** **oik.** Wikimedia Commons.
- s. 246** **vas.** Kansallisarkisto.
- s. 258** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 261** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 263** Выборгский объединенный музей-заповедник (ВОМЗ). Выборг. [Viipurin museotoimi.]
- s. 281** Valokuva: Ebbe Linde. Svenska litteratursällskapet i Finland. SLSA 566_386.
- s. 296** Valokuva: tuntematon. Svenska litteratursällskapet i Finland. SLSA 566_es25.
- s. 303** Museoviraston kirjasto.
- s. 316** Museoviraston kirjasto.

A

Aalto, Alvar; *84, 87, 89, 91, 98, 132*
Aalto, Jari; *184, 188*
Ackté, Aino; *79*
Adžubei, Aleksei; *245*
Agapetus (Yrjö Soini); *43*
Agricola, Mikael; *133, 308*
Ahlqvist, August; *307, 309, 315*
Aho, Juhani; *42, 282*
Ahonen, Kalevi; *183*
Ahrenberg, Jac.; *278, 284, 309*
Ahtiainen, Marketta; *195*
Ahvonen, Tuija; *51*
Airo, Aksel Fredrik; *49*
Alanen, Aulis J.; *188, 190*
Aleksanteri II; *318*
Alopaeus, David; *336*
Alopaeus, Marianne; *278, 282, 293, 312*
Alvik, Johan (Emil Zilliacus); *309*
Aminoff, Torsten G.; *313, 314, 315, 317, 321*
Andersson, Lasse; *130*
Angerkoski, Siiri; *48*
An-Ski, Salomon (Shlomo Sanwel Rappoport); *64*
Anttonen, Helena; *63*
Apraksin, Fjodor; *133*
Araviita, Pertti; *337*
Arni, Annikki; *334, 335*
Arponen, Antti O.; *169*
Arwidsson, Adolf Ivar; *309*
Aulanko, Valde; *132*
Aunesluoma, Juhana; *186*

B

Backmann, Martti; *338*
Bech, Bodil; *295*
Béen, Isaac; *311*
Bergbom, Kaarlo; *42*
Bergholm, Augusta; *279*
Bergroth, Kersti; *43, 44, 334, 335*
Bernstamm, Léopold; *133*
Bese, Gunilla; *336*
Blomberg, Erik; *311*
Blomdahl, Karl-Birger; *302*
Bosin, Viktor Erik Amadeus; *239, 240*
Brahe, Per (Pietari Brahe); *314*

Brežnev, Leonid; *242, 243*

Bruun, Sinikka; *15*
Björk, Leif; *294*
Björkenheim, Edvard; *313*
Björling, Gunnar; *279, 289, 290, 313*

C

Castrén, M. A.; *315*
Castrén, Matti J.; *184, 186, 187*
Churberg, Waldemar; *283*
Clouberg, C. G.; *319*
Colliander, Ina; *288*
Colliander, Maria; *290*
Colliander, Tito; *278, 279, 288, 289, 290, 293, 297, 310, 321*

D

Dahl, Hjalmar; *278, 286, 293, 310*
Daškova, Ksenia; *251*
Diktonius, Elmer; *279, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 309*
Dimov, Viktor; *254, 255*
Dmitrijevič, Viktor; *253, 254, 255*
Dolmatovski, Jevgeni; *245*
Donner, Jörn; *292, 293*

E

Edfelt, Johannes; *276, 279, 289, 290, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 312, 321, 322*
Ekelöf, Gunnar; *276, 279, 289, 293, 294, 295, 296, 297, 312, 320, 321*
Ekonen, Jouni; *188*
Enckell, Carl; *35, 314*
Enckell, Olof; *276, 279, 280, 286, 289, 294, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 320, 321*
Enckell, Rabbe; *279, 298*
Ewerts, Karl; *294*

F

Falkman, Severin; *282, 283, 285, 293, 294*
Finne, Gunnar; *133*
Fryman (paronitar); *116*

G

Gagarin, Juri; *244*
Gallen-Kallela, Akseli; *301*
Gorbatšov, Mihail; *58, 137*
Granin, Daniil; *245*
Gripenberg, Bertel; *303*
Grönvall, Sven; *288, 311*
Gullberg, Hjalmar; *279, 289, 294*
Gummerus, E. R.; *310*
Gummerus, Olof; *311, 312*
Gutzkow, Karl; *312*

H

Haapio, Hannes; *80*
Haarla, Lauri; *42*
Haartman, Carl Daniel von; *282*
Haataja, Lauri; *168*
Haavikko, Paavo; *167*
Haavio, Martti; *162, 311*
Hackman, Henry; *315*
Hackman, Johan Friedrich; *318*
Hackman, Julie (os. Jaenisch); *318*
Hackman, Marie; *318*
Hackzell, Antti; *34*
Hahl, Nils Gustav; *311*
Hainari, O. A.; *186*
Haitto, Heimo; *80, 81*
Halavaara, Sari; *184, 187*
Hallenberg, Juho; *149*
Hallström, Per; *291*
Hannikainen, Pietari; *42*
Harmas, Irja; *306*
Harrie, Ivar; *291*
Heine, Heinrich; *289*
Hentilä, Seppo; *168, 169, 170*
Heporauta, F. A.; *183*
Heikinheimo, Ilmari; *187*
Hellaakoski, Aaro; *204*
Herkonheimo, Inkeri; *63*
Hermelin, Honorine; *294*
Hietamies, Laila (nyk. Hirvisaari); *63, 336*
Himanka, Tuure; *62*
Hinkkanen, A.; *183*
Hoikkala, Markku; *64*
Holmberg, Kalle; *56*
Hosia, Eino; *190*
Hougborg (arkkidiakoni); *239*
Hougborg, S. W.; *240*

Hoving, Victor; 277, 321
Hruštšov, Nikita; 242, 245
Hudova, Irina; 335
Huldén, Lars; 309
Huttunen, Erkki; 132
Huttunen, Veikko; 182, 184, 186,
187, 191
Huunonen, Seppo; 57
Häkli, Jenni; 290
Häkli, Pekka; 290
Hämäläinen, Anu; 62
Hämäläinen, Eenariina; 183, 184
Hämäläinen, Liisa; 184, 191
Hämeen-Anttila, Virpi; 338
Härkönen, Iivo; 305
Hästesko, Elsa (myöh. Heporauta);
164

I

Idefelt, Benedicta; 335
Ihalainen, Ilmari; 52
Inha, I. K.; 321

J

Jaakkola, Jalmari; 304, 314
Jahnsson, Evald Ferdinand; 42
Jannes, Elly; 294
Jarla, Pertti; 140
Johannes Kastaja; 312
Johansson, Gunnar; 311
Johansson, Petri; 51
Johnson, Eyvind; 293, 299, 311, 312
Jokela, Seppo; 51
Jotuni, Sakari; 306
Joyce, James; 312
Junnila, Tuure; 151
Juteini, Jaakko; 47
Juva, Einar W.; 188
Jylhä, Yrjö; 311
Jäämeri, Erkki; 131, 137
Jääskeläinen, Lempi; 47, 59, 64,
115, 116, 310, 316, 334, 336
Järnefelt, Christina; 15

K

Kaarle Knuutinpoika; 293
Kaarle X Kustaa; 314
Kafka, Franz; 312
Kaipainen, Anu; 59, 60, 62, 336
Kajanus, Robert; 79
Kalela, Jorma; 168
Kangas, Minna; 53

Karvanen, Anneli (os. Kurola); 80
Kasanko (rovasti); 307
Katajamäki, Unto; 183, 187
Kautto, Otso; 64
Kekkonen, Urho; 7, 50, 52, 57, 137
Keskinen, Eino; 190
Keskisarja, Teemu; 171
Kestilä, Heikki; 36
Kianto, Ilmari; 282
Kietäväinen, Vesa; 55
Kilpi, Eeva; 63, 156, 158, 336
Kilpinen, Inkeri; 57, 58
Kilpinen, Yrjö; 80
Kinnunen, Pertti; 188
Kiuasmaa, Kyösti; 187
Kivi, Aleksis; 301
Kivikoski, Ella; 314
Kivi-Koskinen, Juho; 36
Klingender, Friedrich Wilhelm; 316
Kohvakka, Matti E.; 137
Kohvakka, Ville; 190
Koivisto, Mauno; 7, 56, 137
Kokkonen, Lauri; 50
Komppa, Gustaf; 281
Korjus, Jaakko; 337
Kortelainen, Anna; 337
Koskenniemi, V. A.; 304, 306, 307,
308
Kosonen, Kristian; 337
Kostia, Ossi; 45
Kreuger, Ivar; 319
Krohn, Aarni; 58, 276
Krusenstjerna, Agnes von; 294
Krämer, Philipp; 289, 298
Kuoppala, Ahti; 51
Kurikka, Matti; 42
Kyrklund, Willy; 278
Kähäri, Iris; 47, 336, 338
Kölhi, Jarmo; 136
Köngäs, Kylli; 53

L

Laaksonen, Pekka; 162
Laakso, Rakel; 45
Laasonen, Ilkka; 63
Lagercrantz, Olof; 312
Lagus, Gabriel; 313, 321
Lagus, Olof; 338
Laine, Edvin; 45
Laine, Olavi; 191
Lallukka, Juho; 51, 57, 280
Langenskjöld, Greta; 293

Lankinen, Jalmari; 131
Lankinen, Juha; 130, 131, 134, 137,
142
Lappalainen, Jussi T.; 168
Lappalainen, Osmo; 187
Lavaste, Aila; 63
Lawrence, D. H.; 312
Lehén, Tuure; 168
Lehtonen, Kai R.; 182, 191
Leino, Eino; 301, 304, 305, 307,
308, 321
Lenin, Vladimir; 84, 133, 245
Leskinen, Lauri; 50, 56
Lindblom, Tor; 321
Linde, Ebbe; 279, 289, 294
Lindegren, Erik; 279, 289, 294,
301, 302
Lindgren, John (Juho Linnamo); 34
Lindroos, Johan Theodor; 239
Linna, Väinö; 48, 49, 56, 167
Lintulahti, A. A.; 36
Lintunen, Olavi; 188
Liski, Paavo; 56, 59, 60, 62
Liski, Petri; 60
Ljungdell, Ragna; 279, 289, 294
Lundkvist, Arthur; 279, 294
Luoma, Heikki; 61, 62
Luoma, Rauni; 44
Lybeck, Mikael; 279, 291
Lähteenmäki, Maria; 184, 189
Lönnrot, Elias; 297, 321

M

Malm, Pekka (Werner Söderhjelm);
309
Manner, Arvo; 27, 28
Manner, Eeva-Liisa; 47, 333, 336,
337
Mannerheim, Carl Gustaf Emil;
49, 285
Mannerheim-Sparre, Eva; 285, 286
Manninen, Antero; 313, 314
Manninen, Kirsti; 338
Manninen, Ohto; 169
Mann, Thomas; 289
Mantere, Oskari; 182, 183, 184
Martinson, Harry; 276, 278, 280,
294, 299, 301, 302, 309, 311,
320, 321, 322
Matikainen, Unto; 131
Melartin, Erkki; 79
Meriluoto, Aila; 300, 301

Meri, Veijo; 48, 56, 67, 167
Metso, Juha; 141
Meurman, Otto-livari; 35, 137
Mikkanen, Raili; 337
Moberg, Vilhelm; 299
Montonen, Sakari; 337
Moona, Jaana; 15
Motoriko, Viktor; 251, 252, 263
Mustonen, Maija-Riitta; 63
Mäkinen, Eino; 307
Mäkinen, Erkki; 54, 55
Mäntylä, Kyllikki; 44, 45, 46, 47,
61, 66
Mäntynen, Jussi; 15, 133
Mörne, Arvid; 312
Mörne, Håkan; 303

N

Nevalainen, Leo; 239
Nikodemus (Henrik Solitander); 43
Nilsson, Ada; 294
Niska, Adolf; 79
Nisula, Marja-Liisa; 51
Nordmann, Natalia Borisovna; 293
Nousiainen, Hugo; 337
Numbers, Lorenz von; 289, 311, 312
Numminen, Katariina; 64
Nurmela, Tauno; 334
Nyberg, H. S.; 291
Nyblom, Eva; 279
Närhinsalo, Timo; 57, 58

O

Oikkonen, Miikko; 58
Ojansivu, Kunto; 52
Olson, Emerik; 315
Olsoni, Eric; 290, 312
Olsson, Hagar; 278, 280, 294,
295, 297, 298, 303, 309, 310,
312, 313
Otsakorpi, William; 34

P

Paakkunainen, Seppo; 59, 60
Paasikivi, Juho Kusti; 7, 27, 50
Paasivirta, Juhani; 168
Paavali I; 318
Paavilainen, Heikki; 52
Paavolainen, Jaakko; 168, 334
Paavolainen, Olavi; 282, 285, 291,
303, 305, 306, 307, 308, 311,
312, 320

Paraske, Larin; 59
Parkkonen, Seppo; 338
Parland, Georg; 309, 310
Parland, Henry; 310
Parland, Oscar; 278, 280, 289,
291, 310
Parland, Ralf; 278, 280, 282, 289,
290, 294, 295, 310
Patomäki, K. A.; 34
Pavlov, Ivan; 280
Pekkanen, Toivo; 289
Pelle Miljoona (Petri Tiili); 337
Peltonen, Niko Aslak; 337
Peltonen, Ulla-Maija; 169
Pertteli Simonpoika; 42
Perälä, Tauno; 187
Peskov, Vasili; 245
Pietari I (Pietari Suuri); 133
Piltz, Aarne; 131, 134
Pingoud, Ernest; 279, 289
Pirilä, Pia Barbara; 293
Pohjola, Tanja; 337
Pohjolan-Pirhonen, Ursula; 336
Porthan, A. V.; 34
Porvali, Mikko; 338
Prokofjev, Sergei; 296
Puro, Marko; 59, 60
Puurunen, Sakari; 56
Pylkkänen, Tauno; 46, 56

R

Raiskio, Aki; 63
Raivio, Jouko; 338
Rantakari, Kaarle Nestor; 35, 36
Rasila, Matti; 55
Rasila, Viljo; 168
Reijonen, Tuuli; 289, 290
Repin, Ilja; 293
Reuna, Risto; 160
Riikonen, Reino; 186
Rilke, Rainer Maria; 289
Rinne, Jalmari; 57
Rinno, Soile; 137
Rinta-Aho, Harri; 183
Rissanen, Ida; 62
Roisko, Pertti; 51
Runeberg, Fredrika; 284
Runeberg, Johan Ludvig; 307
Ruutu, Martti; 190
Rydman, Eero; 115

S

Saarainen, Erkki; 62
Saarinen, Jukka; 58
Saaristo, Olli; 52, 53
Saaristo, Pekka; 52, 53, 54
Saastamoinen, Thelma; 51
Saint-Exupéry, Antoine de; 312
Sallas, Yrjö; 188
Salmelainen, Eino; 44, 45
Santamäki, Lauri; 187
Santavuori, Aapo; 205, 335
Sarmela, Martti; 162
Sarva, Gunnar; 182, 183, 184
Savolainen, Pentti; 81
Schauman, Eugen; 315
Schnéevoigt, Georg; 79
Schulman, Tauno; 240
Schwindt, Theodor; 284
Seiro, Hellevi; 60
Sella, Eelis; 60
Sellgren, E. V.; 34
Seppänen, Unto; 47, 62, 188, 190
Šerbakov, Viktor; 247, 248, 250
Sergejeff, Feodor Ivanovitš; 34
Sergejeff, Paul; 34
Sesemann, Emelie; 289
Sesemann, Wilhelm (Vasili); 289
Sibelius, Jean; 283
Sihvo, Aarne; 308
Sihvo, Hannes; 276
Sihvola, Ester; 288
Sihvola, Jalo; 288
Siloti, Alexander; 289
Simberg, Guido; 310
Simberg, Hugo; 310
Sipari, Lauri; 51, 53
Sirpo, Boris; 80
Sivén, Bobi; 315
Sivori-Asp, Sirppa; 60
Soinne, Laura; 42
Somerkivi, Urho; 190
Sparre, Louis; 283, 285, 286, 293
Speex (nimimerkki); 43
Stalin, Josif; 242, 243
Stendhal (Marie-Henri Beyle); 312
Stenius, Göran; 278, 310
Stravinsky, Igor; 296
Ståhlberg, Ester; 279
Suolahti, Eino E.; 184, 187
Šurin, Ivan Lukjanovitš; 286
Suutarinen, Tatu; 62
Suvanto, Pekka; 204

Södergran, Edith; 278, 279, 294,
295, 296, 297, 298, 302, 303,
309, 312, 320, 321, 322
Södergran, Helena; 295
Söderhjelm, Alma; 277, 278, 280,
281, 284, 311, 319, 321
Söderhjelm, Martin; 311
Söderhjelm, Werner; 278, 283,
284, 309, 320

T

Takki, Uuno; 29
Tallqvist, J. O.; 312
Talvela, Martti; 80
Talvi, Toivo; 306
Tamaro, Attilio; 291
Tammi, Eeva; 171
Tavaststjerna, K. A.; 279
Tavi, Liisa; 60
Tawaststjerna, Erik; 280
Teerijoki, Niilo; 184, 187
Tenhola, Timo; 204
Teperi, Jouko; 18, 202, 203, 204
Teperi, Pekka; 204
Teperi, Reino; 204
Thesleff, Arthur; 287
Thesleff, Harriet; 338
Thesleff, Leo (Lelo); 287
Thesleff, Marianne; 278, 282, 287,
291, 334, 335
Thuneberg, Riitta; 131
Tiainen, Marja-Leena; 63
Tideström, Gunnar; 291
Tigerstedt, Gregori; 315, 316
Tigerstedt, Örnulf; 279, 282, 303,
313, 315, 316, 317, 318, 319, 321
Tikka, Marko; 169
Tilli, Kalevi; 335
Tohka, Sakari; 289

Toikkanen, Salme (os. Niiranen); 80
Tola, Olli; 55
Topelius, Zachris; 28, 282, 309
Torkkeli Knuutinpoika; 133
Toropainen, Pekka; 34
Troberg, Martti; 184, 189
Tšehov, Anton; 53
Tukkinen, Tauno; 167
Tuomas-Kettunen, Erik; 336
Tuomas-Kettunen, Veli; 60
Tuomi, Liisa; 335
Tuompo, W. A.; 304
Turja, Ilmari; 49, 55
Turtiainen, Arvo; 292
Turtola, Jussi; 168
Tuuli, Erkki; 28
Tuurna, Arno (aiemmin
Thuneberg); 18, 34, 35, 36, 149,
150, 151, 152
Tuurna, Sirkku (os. Hallenberg); 149
Törhönen, Lauri; 63

U

Ullberg, Uno; 84, 132, 288
Upton, Anthony F.; 168
Utrio, Kaari; 336

V

Valjus, Henny; 44
Valkonen, Rauha; 62
Vallgren, Ville; 133
Vartiala, Antti; 58
Varvara (paronitar Frymanin
palvelijatar); 116
Vastari, Eva; 81
Vattulainen, Raisa; 63
Vattunen, Toivo; 104
Vehvilä, Salme; 186
Veltheim, Katri; 56, 334, 335

Venäläinen, Otto; 52, 53
Vento, Urpo; 162
Viimalainen (puutarharenki); 320
Vikstedt, Juho; 239
Viljanen, Lauri; 297, 312
Vilkuna, Kustaa; 162
Virkki, Timo; 51
Virta, H. J.; 117, 118
Vuori, Kristiina; 336
Vuorinen, Aimo; 52

W

Wahren, Ethel; 291
Waltari, Mika; 288
Waris, Harry; 36
Westermarck, Edvard; 284
Wichman, Eva; 279, 289
Wikström, Emil; 133
Wilhelm (Ruotsin prinsssi); 313
Wilkuna, Kyösti; 308
Wirtanen, Atos; 288
Wrede, Mathilda; 279

Y

Ylikangas, Heikki; 56, 168, 169

Z

Zilliacus, Benedict; 278, 291, 334,
335
Zilliacus, Emil; 276, 278, 281, 284,
285, 290, 291, 309, 320, 321, 322
Zilliacus, Henrik; 278, 291
Zweybergk, Ola; 311

Å

Åkesson, Anna; 278, 309

Diasporan Viipuri

Muistojen kaupunki sotien jälkeen

Talvi- ja jatkosodan myötä luovutetusta Karjalasta pakeni noin 407 000 evakkoa muualle Suomeen, ja Viipurin kaupungista sekä maalaiskunnasta lähteneet muodostivat tästä siirtoväestä runsaan viidesosan. Alkoi hajaannuksen eli diasporan aika, jolloin menetetyn kotiseudun perinteitä, tapoja ja historiaa sekä omaa kulttuurista identiteettiä alettiin vaalia ja toteuttaa uusissa oloissa ja ristiriitojen paineissa.

Antologia *Diasporan Viipuri – Muistojen kaupunki sotien jälkeen* tarkastelee, millaiseksi viipurilaisuus muodostui ja miten se on ilmennyt sotienjälkeisinä vuosikymmeninä aina 2020-luvulle saakka. Diasporan kokemukseen kuuluu eläminen yhtä aikaa menetetyssä todellisuudessa ja nykyisyydessä, ja yhteisölliset muistot ovat silta kadotetusta tähän hetkeen. Toimitteen keskeisenä teemana onkin, kuinka menneisyys ja nykyisyys yhdistyvät toisiinsa ja miten muisti peilaa ja säilyttää menetettyä. Monitieteisen kokonaisuuden lähtökohtia ovat diasporan, kulttuurisen trauman, nostalgian ja jälkimuistin käsitteet, ja mukana on myös venäläinen näkökulma.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita

–sarja perustettiin 1975 Viipuria koskevan tiedon julkaisukanavaksi. Sittenmin tieteelliseksi muuttuneessa sarjassa julkaistaan artikkeleita erityisesti historian, kirjallisuuden ja taiteiden tutkimuksen aloilta. Sarjan osat 18–23 muodostavat kaupungin kulttuurihistoriaan keskittyvän Viipuri, kulttuurin kaupunki –nimisen kokonaisuuden.

ISBN 978-952-69280-7-4 (sid.)
ISBN 978-952-69280-8-1 (PDF)
ISSN: 1236-4304 (sarja)

978-952-69280-7-4